

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

У збірнику представлені наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів і докторантів, присвячені проблемам загального мовознавства, класичної філології та перекладу. Збірник створено за підтримки гранту Державного фонду фундаментальних досліджень (ДФФД) № 08ДФ044-01.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	І.О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	І.Р. Корольов, канд. філол. наук (заст. відп. ред.); Ф.С. Бачевич, д-р філол. наук, проф.; В.В. Жайворонок, д-р філол. наук, проф.; Л.Л. Звонська, д-р філол. наук, доц.; А.Е. Левицький, д-р філол. наук, проф.; Мосенкіс Ю.Л., д-р філол. наук, доц.; Ф.О. Нікітіна, д-р філол. наук, проф.; М.Г. Сенів, д-р філол. наук, проф.; О.С. Снитко, д-р філол. наук, проф.; М.А. Собуцький, д-р філол. наук, проф.; О.В. Тищенко, д-р філол. наук, проф.; О.І. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.; Т.О. Черниш, д-р філол. наук, проф.
Адреса редколегії	01601, м. Київ, б-р Шевченко, 14, к. 141 ☎ 239 34 15
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології від 18.05.09 (протокол № 10)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1–05/3 від 08.07.09
Зареєстровано	Міністерством юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13518-2402Р від 09.11.2007 р.
Засновник	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Відповідальні за випуск	І.Р. Корольов, канд. філол. наук; Н.В. Бойко, канд. філол. наук, доц.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

**ПРИНЦИП СУМІЖНОСТІ В СЕМАНТИЦІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ
*BHĒL, *BHŌ, *BH, *BHL: "СЕМАНТИЧНИЙ ВІТЕР"**

Безпаленко Анатолій Мілендійович,

канд. філол. наук, доц.

Національний університет біоресурсів та природокористування України

*У статті презентовано повний інвентар та рубрикацію семантичних рефлексів одного індоєвропейського кореня *bhel/*bhol/*bhl/*bhl із первинним значенням "білий", "великий" у слов'янських мовах. Матеріал отримано шляхом суцільної вибірки із етимологічних словників слов'янських мов. Вибірка демонструє широкий діапазон семантичного розкиду. Здійснено спробу визначити закономірність утворення семантичних зсувів через призму гештальтпсихології та структурувати історико-етимологічне гніздо.*

Ключові слова: *семантичний зсув, семантичний рефлекс, семантичний ланцюг, гештальтпсихологія, фон, фігура, суміжність, кільця Ейлера.*

Не лише науковці, а й пересічні люди ніколи не перестануть намагатися знайти відповідь на чи не найактуальніше питання усіх часів: "а чому щось відбувається так, а не інакше, і чому щось взагалі не відбувається, хоча, здавалось би, мало б ось-ось відбутися?" З когнітивно-гносеологічної точки зору, як здається, є надзвичайно корисним: а) є максимально інвентаризувати семантичні рефлекси будь-якого індоєвропейського кореня, щоб наочно проілюструвати, як із чогось *одного* народжується *множинність* (це можна назвати "семантичним вітром", який неймовірним чином "розніс" аналізований концепт на слов'янських теренах); б) рубрикувати ці рефлекси; в) спробувати установити якусь психосоціофізіологічну закономірність утворення семантичних зсувів; г) спробувати знайти ієрархічні та системно-структурні зв'язки між одиницями сформованого у віках історико-етимологічного гнізда. Системної і, головне, теоретично обґрунтованої спроби здійснити зазначене ми, як здається, не знаходимо у лінгвістичній літературі. У цьому і полягає новизна пропонованої статті. Нижче подається рубрикація семантичних дериватів, які прямо чи опосередковано висходять до аналізованого індоєвропейського кореня [за даними ЕСУМ, 121-294; ЭССЯ, 62-195; ЕСРЯ, 170-240]:

Людина: 1. жінка (слвц. *belica*). 2. чоловік (блондин) (укр. *білявий*). 3. русалка (рос. діал. *болотница*). 4. болгарин (дтюрк. *bulyar* – змішаний). 5. Булгаков (дтюрк. *змішаний* або *гордий*). 6. п'яниця (рос. діал. *булдыга*). **Тварина:** *Усі домашні та дикі тварини білого кольору або з білою плямою:* 1. кінь (серб. *bjelaš*). 2. свиня (серб. *bélyga*). 3. тварина (серб. *bjelica*). 4. вівця (бол. *белица*). 5. корова (серб. *белава*). 6. коза. 7. куниця. 8. вуж (словен. *belica*). 9. білка (укр.). 10. риба (бол. *белица*). 11. чайка (рос. діал. *белуга*). 12. дельфін (рос. діал. *белуга*). 13. курка (серб. *bijelka*). 14. воша (серб. *bijelka*). 15. кішка (лат. *felis*). 16. тарган (словен. *bélec*). 17. риба (порода) (чеш. *blyskavka*). 18. клоп (лит. *blake*). 19. блоска (укр. діал. *блоха*) через лтш. *blaka* (дефект тканини). 20. блоха (бол. *блъха* макед. *болва*). 21. жерех (словен. *bólen* укр. діал. *болень*). 22. баля (комі *bal'a* – вівця). 23. білуга (укр. вид риби). 24. риба (караїм. *baluk*). **Рослина:** *Усі рослини, чий плід білого чи світлого кольору:* 1. слива (бол. *белавица*). 2. рослина (серб. *bjelica*). 3. яблуня (серб. *билица*). 4. черешня (серб. *билица*). 5. шовковиця (серб. *bjelica*). 6. пшениця (серб. *билица*). 7. ягода (бол. *бели-*

ца). 8. яблуко (серб. *бјелица*). 9. картопля (серб. *бјелица*, білр. *бульба*). 10. виноград (серб. *белина*). 11. сосна (бол. *белок*). 12. гриб (пол. *b'il'* укр. діал. *біль*, серб. *blagva*). 13. соснові шишки (біл. *більки*). 14. цикута. 15. белена (укр. *блекота* пов'яз. із *говірливість*, укр. *наслін*). 16. верба (влуж. *bjelma*). 17. порчений горіх (чеш. *blyskavka*). 18. пліощ (укр.). 19. земляний горіх (укр. діал. *балабон*). 20. волошка (пол. *blawatek*). 21. блакитні очки (назва рослини). 22. наріст (на дереві рос. *болонь*).

Тіло: 1. очі (рос. діал. *белутки*). 2. лоб (дінд. *bhāla* дпруськ. *ballo*). 3. брова (так само). 4. рубець від рани (серб. *блізна*). 5. синяк (чеш. *blizna*). 6. висип на обличчі (чеш., морав. *lizňa*). 7. нечисті прищі (бол. *blada*). 8. пухлина (рос. діал. *болно*). 9. рана. 10. виразка. 11. чирка (серб. *бољетица*). 12. шкіра (чеш. *blana*). 13. кістка (рос. діал. *булдыга*). 14. нарив. 15. шишка (рос. діал. *булдырь*). 16. сідниця (лит. *bulis*). 17. статевий орган жінки (дінд. *bulis*). 18. мошонка (гол. *pyul*). **Колір:** 1. білий (усі сл. мови). 2. голубий (чеш. *bělasy*). 3. сивина (серб. *белина*). 4. блідість (сфр. *baille*, укр. *білий*, сер. лат. *fulica*). 5. прозорий (бол. *бял*). 6. блідість (укр. та давнім. *bleizza*)(укр.). 7. лиск (укр. АБ). 8. белёсый (рос.). 9. синій (двнім. *blāo*). 10. світло-жовтий (укр. *буланій*). 11. укр. *бляклий*, *блеклий*.

Природні речі: 1. яйце (словен. *belica*). 2. ставок (словін. *bielawo*). 3. мілина (чорногор. *bjelavina*). 4. сало (бол. *белина*). 5. більно (укр.). 6. камінь (пол. *bialosz*). 7. хід риби (рос. діал. *белоца*). 8. бур'ян (серб. *бељуга*). 9. вода (рос. діал. *білуга*). 10. кварц (серб. *бёлут*). 11. вогонь (дісл. *bāl*). 12. туман (вірм. *bal*). 13. жир (ст.-чеш. *běl*). 14. болото (укр.). 15. низина (пол. *biel*). 16. луг (пол. *biel* полаб. *blân*). 17. слина (бол. *блюш*). 18. водоворот (укр. діал. *buebon*). 19. клубок брудної шерсті (рос. діал. *балаболка*). 20. водяний пухир (укр. діал. *бурболка*). 21. молочні продукти (серб. *благо та*). 22. жир (серб. *благиньа*). 23. пень, колода (совен. *blan*). 24. вигон, паша (укр. *болонь*, чеш. *blane*). 25. озеро (серб. *блāто*). 26. бруд (серб. *блāто*, іт. генуез. *brata*, п'ємонт. *plata*). 27. земля (алб. *baltë*). 28. поле (нім. *Feld*). 29. калюжа (рос. *баларужина*). 30. заболочений ліс (рос. *біль*). 31. пухир (двнім. *blāsa*). 32. послід (пол. *blona*). 33. їжа (бол. *благо*). 34. плівка (словен. *blana*). 35. водоворот (пол. *belch*). 36. грудка (пол. *buła*). 37. джерело (тур. *bulak*). 38. клубень (лат. *bulbus*). 39. куля (шар) (фр. *boule*). **Штучні речі:** 1. хліб (слвц. *beluš*, ст. сл. *блава*). 2. сир (серб. *белава*). 3. тісто (чеш. *běleš*). 4. горілка (словен. *beljāva*). 5. білила (укр.). 6. млинець (слвц. *bialeš*). 7. булка (слвц. *bialeš*). 8. ґрунт (серб. *бјелица*). 9. сивуха (словен. *belina*). 10. ковдра (серб. *белина*). 11. полотно (серб. *белина*). 12. білизна (укр.). 13. ніж-різець (для очистки шкір) (укр. діал. *білик*). 14. кава (з молоком) (укр. діал. *білошка*). 15. дошка (серб. *бёлут*). 16. меч (чеш. *blyskavka*). 17. брак (у тканині, де пропущено нитку) (бол. *близна*). 18. помилка ткалі. 19. дірка (у тканині) (укр. *блезно*). 20. дзвінок (укр. діал. *балабан*). 21. подушка (серб. *blazyna*). 22. мішок (ірл. *bolg*). 23. брус (балка) (двнім. *balke*). 24. баня (лат. *balneum*). 25. знак (рос. *билинч*). 26. бланк (фр. *білий*). 27. фонар (нім. *Blend*). 28. блесна (укр., рос. – *металева приманка*). 29. парус (гол. *blind*). 30. блуза (с. лат. *pelusia* – синя куртка). 31. болт (нжнім. *bolte*). 32. шест (для бовтання риби) (рос. *болт*). 33. дошка (олон. *blazno*). 34. булава (укр., пол. *bulawa*). 35. сталь (перс. *pulād*, укр. *булат*). 36. дубина (рос. діал. *булдыга*). 37. булка (іт. *bullatar*). 38. бульйон (фр., від лат. *bullire* – кипіти). **Процеси:** 1. бити (лтш. *bliēzt*). 2. ударяти (лтш. *bliēzt*). 3. блукати. 4. блудити (бол.

бляда). 5. збочуватися, прелюбодіяти (ст. сл. *блудити*). 6. блищати (укр.). 7. темніти (рос. *блѣкнуть*). 8. блискати (укр.). 9. блимати. 10. лищати (укр. діал. – А.Б.). 11. блекнути (укр.). 12. гаснути (чеш. *bl'uščet*). 13. сліпнути (серб. діал. *блештѣт*). 14. струменіти (бол. *бликам*). 15. текти (лат. *fluo*). 16. блюнути, блювати (укр.). 17. плюнути, плювати (укр.). 18. біліти (лит. *baliti*). 19. боліти (укр.). 20. помирати (ірл. *bealaim*). 21. заїкатися (серб. *blabositi*). 22. збільшуватися (блр. діал. *болиць*). 23. біситися. 24. шаленіти (серб. *blaniti*). 25. божеволіти (серб. *blaniti*). 26. говорити нісенітницю, базікати (донск. *белебенити*, *балабонити*). 27. дмухати (лат. *flāre*). 28. в'янути (лит. *blūkti*). 29. слабкішати (лит. *blūkna*). 30. світити (лит. *blingiti*). 31. бовтати (укр.). 32. кипіти (лат. *bullire*). 33. випучувати (очі) (серб. *буљити*). 34. перемішувати (тюрк. *bulyamak*). 35. бруднитися (рос. діал. *булындатъся*). 36. мутніти (рос. діал. *булындатъся*). 37. п'янити (рос. діал. *булындатъ*). **Якісна характеристика, стан:** 1. прекрасний (серб. *bijelī*). 2. західний (серб. *bijelī*). 3. соня (лат. *felis* – кішка, нім. *Bilch*). 4. затьмарення розуму. 5. божевільність (чеш. *bělmo*). 6. пустомеля. 7. говорун. 8. зануда (чеш. *blekota*). 9. бешиця (хвороба) (укр. *блекота*). 10. тверезий (лит. *blaīvas*). 11. худий (рос. діал. *блѣкльий*). 12. божевільний (слов., пол. *blezny*, чеш. *bludny*). 13. дурень. 14. ідіот (серб. *блѣз*). 15. блазень (укр.). 16. сліпий (англ. *blind*, гот. *Blinds* через *блмату*, *блискату*). 17. погляд (нім. *Blick*). 18. солод, солодкість (бол. *благост*, макед. *благ*). 19. помилка (слов. *Bloda*). 20. сила (дінд. *balam*). 21. влада (дінд. *balam*). 22. святий (нлуж. *blozki*, рос. *блаженный*). 23. базікання (чеш. *blabol*). 24. біль. 25. страждання (укр. *біль*). 26. щастя (пол. *blogo*, укр. *blago*, бол. *блазему*). 27. нещастя, горе (перс. *balā*). 28. солодкий. 29. ніжний. 30. добрий (макед. *благ*). 31. печаль (чеш. *bolesti*). 32. скорбота (слвц. *bolest*). 33. дорогий. 34. милий. 35. коханий. 36. спричиняючий біль (рос. діал. *больной*). 37. великий (рос. *большой*). 38. змішаний. 39. гордий (дтюрк. *bulyar*). 40. тривога (дрос. *булгак*).

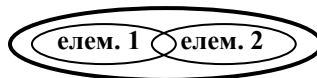
Топоніми: 1. гори (серб. *Vjelasia*). 2. село (серб. *Беласица*). 3. ріка (серб. *Бјелица*). 4. Балтика. 5. Балатон. 6. Булак (затока в Казані). 7. Балхаш (алт. *balkaš* – болотиста місцина). 8. Балчуг (район Москви від "балка"). 9. Балаклава (тюрк. *balykly* – багатий рибою). 10. Біла (притока Ками). 11. Бельці (місто). 12. Беларусь.

Аналіз: 1. Сенсибілії кольору, якщо їх виставити за принципом наростання/зниження ознаки, представлені рефlekсами *білий* – *блідий* – *прозорий* – *сивий* – *буланий* (=світло-жовтий) – *голубий* – *синій* – *бляклий*, причому, як можна бачити, розвиток ознаки *білий* відбувся майже до повного її заперечення *бляклий* (=темний). 2. Серед рефлексів процесуальності, якщо їх виставити за принципом наростання/зниження ознаки, можна виділити 4 типи: а) фізичного руху у просторі: *рухатися*, *блукати*, *блудити*; б) їхні метафоричні похідні: *помилятися*, *блудити*, *збочувати(ся)*, *прелюбодіяти*; в) зміни освітлення та кольору: *біліти*, *світліти*, *блищати*, *блискати*, *блмати*, *лищати*, *мутніти*, *гаснути*, *бруднитися*, *блекнути*. Тут розвиток ознаки теж відбувається майже до повного її заперечення. 3. Серед процесів та станів здоров'я: *біль*, *сліпота*, *заїкання*, *говірливість*, *занудство*, *марення*, *божевілля*, *смерть*. 4. Серед душевних станів: від *щастя* до *нещастя*, між якими інші стани, у тому числі *тривога*, *печаль*, *страждання* та *скорбота*. 5. Ознака збільшення породила з одного боку ряд: *краща ознака* – *сила* – *влада*, а з іншого: *біль* – *хвороба*.

Можна виявити й інші ієрархічно структуровані ряди, у тому числі і такий, як: *білий* – *великий*. Стосовно останньої пари неухильно постає кардинальне питання: як із однієї ознаки "виростає" інша, як із *білого* утворилося *велике*, адже не все біле є великим і не все велике обов'язково є білим? Питання це конче потребує пояснення, хоча б гіпотетичного, яке можливо знайти у рамках гештальтпсихології, а саме у рамках категорій *гештальту*, *фону* та *фігури*, в основі яких лежить *принцип суміжності*.

Якщо *гештальт* (від нім. *die Gestalt* – образ, конфігурація, цілісність, завершеність, структура) можна визначити як комплексний образ ділянки дійсності, який включає певну кількість елементів, що поєднані спільною долею (простором, часом та самим актом сприйняття) у єдине і неповторне ціле [БСП 2006, 100], то "фігура – це те, що ясно, виразно усвідомлюється", тоді як "фон – це щось невиразне, аморфне, неструктуроване" [Аллахвердов 1999, 102; Безпаленко 2008]. А *суміжність* – це таке відношення між елементами гештальту, при яких кожен із них може як свідомо, так і несвідомо ототожнюватися носієм образу з іншим елементом або ж із усім комплексним образом – гештальтом. Власне, гештальт як комплексний образ, є не що інше, як суцільна суміжність [докладніше див. Безпаленко 2004, 2007, 2008, 2009].

Очевидно, що первинно гештальт мовного знака **bhel/*bhol*, як і будь-який інший, об'єднував кілька елементів, із яких один у якийсь період номінатором №1 виділявся як фігура, а інші залишалися елементами фону, тоді як номінатор №2 у цьому ж гештальті фігурою виділяв інший елемент. Таким чином, на якомусь етапі два елементи цього гештальту перебували у відношеннях додаткової дистрибуції, що можна відобразити за допомогою кілець Ейлера, коли відношення між іменами мають характер "перетину" і зображаються у вигляді ланцюга [Він 1996, 64 – 68]:

Такий ланцюг може вибудовуватись в безкінечно довгий ряд так, що навіть переходить у свою протилежність, що узгоджується із законом Елькоста: *історичне становлення лінгвістичного знака має потенційно безмежну семантику* [Тищенко 2000, 211]. Прикладами таких ланцюгів, що утворились можуть бути наступні ряди: а) *білий, блідий* (іє. **bhel*) → *велика хмара* (іє. **boln*) → *набрякати, надуватися* (іє. **bhol*) → *сила* (іє. **belom*, дінд. *balam*) → *влада* (дінд. *balam*) [ЕССЯ, 172, 176, 177]. Цей же ланцюг міг бути в дещо іншій конфігурації, де замість *велика хмара* і *набрякати* міг стояти *блиск, світло*: *білий, блідий* (іє. **bhel*) → *блиск* (іє. **bhles*) → *сила* (іє. **belom*, др.-інд. *balam*) → *влада* (дінд. *balam*) [ЕССЯ, 109] (пор. алюзії з формулами, що поєднують *світло* і *владу*: *Володимир Красне Сонечко, Ваша Світлість, його зірка сяє на політичному небосхилі*, рос. *Ваше Сиятельство, власть блестяща, он блистает* тощо); б) *збільшуватися* (блр. діал. *боліць*) → *пухлина* (рос. діал. *болно*) → *боліти* (укр.) → *хвороба* (укр. діал. *блекота* – бешиця, рос. *болезнь*) – тут ланкою, що поєднує два значення, є *пухлина* (і *збільшується*, і *болить*); в) *білий* (іє. **bhel*) → *прозорий* (бол. *бял*) → *вода* (рос. діал. *белуга*) → *водоверть* (укр. діал. *булбон*) → *булькати* (укр.) → *булькотіти* (укр.) → *белькотіти* (укр.) → *базікання*

(чеш. *blabol*) → *затьмарення розуму* (чеш. *belmo*) → *божесвільний* (слов., пол. *bleznu*, чеш. *bludny*) → *хвороба* (укр. діал. *блекота* – бешиця, рос. *болезнь*) → *такий, що причиняє біль* (рос. діал. *больной*) → *дорогий* (те саме) → *коханий* (те саме) – тут ланка *булькотити* поєднує навіть три значення (*прозорість, воду і продукування звуку*), а ланка *базікання* поєднує *продукування звуку і хворобливість*; г) *білий* (укр.) → *прозорий* (бол. *бял*) → *вода* (рос. діал. *белуга*) → *водоверть* (укр. діал. *булбон*) → *змішувати* (дтюр. *bulğar*, тюрк. *bulğatak*) → *тривога* (дрос. *булгак* – *замешательство*) → *Булгаков* (прізвище за внутрішньою формою *змішаний* [ЭСРЯ, 238]) – тут ланка *водоверть* теж поєднує три значення (*вода, прозорість, і змішуваність*) та ін. Звісно, що не можна з упевненістю хронологізувати переходи, або стверджувати, що вони відбувалися саме у такій послідовності, а не у обхід якихось проміжних ланок. Повторимося, нас цікавить не це, психофізіологічний механізм таких переходів. Безсумнівно одне – історично сформоване депо лексичних значень узгоджується із свідомісними когнітивно-відображальними матрицями, для яких обов'язкова системність та поступовість переходів однієї якості в іншу. Очевидно в основі подібних переходів лежить *психічний механізм імпліцитного, неусвідомленого на ранніх стадіях розвитку мислення, або ж свідомого на пізніших його стадіях порівняння номінатором образу того предмета, який конче потрібно номінувати, із образом того предмета, який уже було номіновано раніше, а також образом самого звукового комплексу того предмета, який було номіновано раніше*. Таким чином, у певному етносі два образи підсвідомо порівнюються спочатку якимось одним номінатором на основі схожості-контрастності, затим у новій, твореній ним номінації, відбувається заміщення у тій самій звуковій оболонці "старого" образу новим, але при цьому "старого" значення у свідомості *інших членів* етносу ніхто не скасовував. У результаті багатократного повторювання іншими членами соціуму цієї новації поступово сформувався слово, у якому закріпилось уже два значення. Так утворюється полісемія, яка згодом може перерости у омосемію. Звернімо увагу на надзвичайно цікаву річ – у значенні *білості* ще немає ніякого натяку на *збільшуваність* (*біле* не означає *велике*), а у значенні *збільшуваності* вже немає натяку на *білість* (не все *велике біле*). І тут важливо "упіймати" місце у цьому ланцюгу, де відбувся перехід, через суміщення (суміжність) двох якостей (значень) у одній лексемі, на що не акцентують уваги етимологічні словники. У цьому ланцюгу таке суміщення *білизни* і *збільшуваності* відбувається у слові *заболонь* (бо камбій стовбура і білий, і росте!) Саме у цьому слові два образи-значення існують суміжно у одному надобразі-гешталті [про гештальт-психологічний аспект цього явища докладніше див. Безпаленко 2007]. Щодо членів цього ланцюга, то як раз у слові *заболонь* і міг відбутися стрибок у розвитковій семантики (воно суміщає дві якості), а вже після цього стрибка перехід міг відбуватися поступово, коли у змісті кожного наступного слова начебто збільшувалась концентрація семантики попереднього. Утім, могли існувати різні типи переходів: 1) у вигляді стрибків; 2) поступові. А останні могли бути двох підтипів: а) поступове збільшення у наступному слові концентрації семантики попереднього і б) поступове її зменшення [див. також Безпаленко 2009].

*В статье презентован полный инвентарь и рубрикация семантических рефлексов одного индоевропейского корня *bhel/*bhol/*bhl/*byl с первичным значением "белый", "большой" в славянских языках. Материал получен путем сплошной выборки из этимологических словарей славянских языков. Выборка демонстрирует широкий диапазон семантического разброса. Осуществлена попытка определить закономерность образования семантических сдвигов через призму гештальтпсихологии и структурировать историко-этимологическое гнездо.*

Ключевые слова: семантический сдвиг, семантический рефлекс, семантическая цепь, гештальтпсихология, фон, фигура, смежность, кольца Эйлера.

*The complete number and classification of semantic reflexes in Slavonic languages of Indo-European concept *bhel/*bhol/*bhl/*byl with primary meaning "white" and "great" is presented in the article. The material is obtained by total selection from the Slavonic etymological dictionaries. Number of reflexes impresses with wideness of semantic variety. The attempt to determine the way of semantic changes through gestalt-theory prism and structural organization of etymological unit is made.*

Key words: semantic displacement, semantic reflexes, semantic link, gestalt-psychology, ground, figure, contiguity, Eelier rings.

Література:

1. Аллахвердов В.М. Сознание и познавательные процессы. – Психология: Учебник / В.М. Аллахвердов [Под ред. докт. психол. наук А.А. Крылова]. – М.: "Проспект", 1999. – С. 94–132.
2. Безпаленко А.М. Етюд про суміжність, або помітити зародження зміни / А.М. Безпаленко // Українське мовознавство. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – Вип. 32-33. – С. 62–66.
3. Безпаленко А.М. Зміни у змісті слова у дзеркалі гештальтпсихології / А.М. Безпаленко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті Леоніда Булаховського: 36. наук. пр. (Ювілейний випуск до 120-річчя з дня народження). – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – С. 7–18.
4. Безпаленко А.М. Мовні факти у дзеркалі гештальтпсихології. Принцип суміжності і значення / А.М. Безпаленко // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2009. – Вип. 26. – Ч. 1. – С. 65–74.
5. Безпаленко А.М. Суміжність як когнітивно-відображальний принцип у мові та мовному аналізі (етимологічний аспект) / А.М. Безпаленко // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2009. – Вип. 25. – Ч. 1. – С. 52–59.
6. Безпаленко А.М. "Фон" і "фігура" як психічні фактори розвитку семантики слова (гештальтпсихологічний погляд) / А.М. Безпаленко // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – Вип.. 24. – Ч. 1. – С. 50–57.
7. Безпаленко А.М. Явище суміжності як психофізіологічний фактор мовних змін / А.М. Безпаленко // Українське мовознавство. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2007. – Вип. 37. – С. 75–81.
8. БСП – Большой психологический словарь / [Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко]. – СПб., 2006. – 649 с.
9. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
10. Івін О.А. Логіка: експериментальний навчальний посібник / О.А. Івін. – К.: "АртЕк", 1996. – 232 с.
11. Тищенко К.М. Метатеорія мовознавства / Костянтин Миколайович Тищенко. – К.: Основи, 2000. – 350 с.
12. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков / [Под ред. О.Н. Трубачева]. – М.: Наука, 1975. – Т. 2. – 238 с.
13. ЕСРЯ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1964. – Т. 1. – 562 с.

**TRANSLATION IN A EUROLINGUISTIC CONTEXT: IDEAS AND THEORIES
FOR EUROPEAN LANGUAGES – BRIEF OUTLINE OF THE EUROLINGUISTIC
APPROACH**

Anita Natascia Bernacchia,

*Conference interpreter and literary translator
Associazione Eurolinguistica-Sud, Rome, Italy*

Key words: *eurolinguistics, linguistic democracy, europeanisms, multilingualism, language contacts, linguistic equality.*

Which language will Europeans speak tomorrow? Will there exist a *European language*, or a *Eurolanguage*, will it eliminate the art of translation, which is sometimes considered unuseful?

In 1996 Diego Marani, an appreciated Italian writer, translator at the European Council, has invented *Europanto*, a language which, at first sight, is more similar to a joke than to anything serious. It is a mixture of English-Spanish-Italian-French-Dutch, and not necessarily each one in the same proportion. He has been using *Europanto* for years, writing articles for a Swiss newspaper; what's more, he has also written a book of short stories published in France (*Las adventures des inspector Cabillot*, Editions Mazarine, Paris, 1998), welcomed with great favour by the press. But, leaving such *exercices de style* out of consideration, can we really write or speak in a shared language understandable by all Europeans?

In ancient times, the role of a *lingua franca* belonged to the Latin language, even though only in cultural and academic circles. Today this role belongs to the English language, and, in a geopolitical context, to the English language spoken in European and international institutions. This language cannot be considered pure English anymore. It is rather a "europeanized" English, a language "levelled" by non-native speakers, with a limited range of registers and vocabulary.

However, it would be rather depressing and unscientific to consider English as the only instrument of communication among Europeans. In the present scenario, it should be regarded as only one of the multiple possibilities in a rich and diverse linguistic universe. The Berlin wall has been playing for three decades not merely the role of a political and social barrier, but also of a linguistic barrier. Consequently, its disappearance has led to an increase in contacts between different people living in bordering linguistic areas, producing a real physical contact between languages, which, coupled with the gradual enlargement of the European Union, contributed to shaping a new linguistic identity for the continent. Hence, the overcoming of nationalisms and dictatorships needs to be seen in the framework of an incipient *new linguistic democracy*, joining language equality with the maximum possibility of dialogue between the members of an enlarged linguistic community. The very structure of the European Union – a union of independent States, not a federation of States – bears the intrinsic elements of a democracy of languages.

An *English only* solution contradicts the principle of linguistic equality among all citizens as provided by the Treaty of the European Union and confirmed in the recent communication on multilingualism issued by the European Commission. Because of its

nature, the contemporary human being is not a *monolingual*, but a *plurilingual* individual, a quality translating itself into the mastering of various foreign languages, dialects, idiolects, jargons, pidgins and so on. The multilingual – or *eurolingual* – person is the study object of Eurolinguistics, a new branch in contemporary linguistics, which, through its multilingual programme, resists, or contrasts, this linguistic levelling and the old nationalist, mononational and monolingual conceptions.

Eurolinguistics was officially created in 2007 in Lille, France, when ELA (Eurolinguistics Association) was founded through the merging of three regional associations already active in this field in some European universities: Eurolinguistischer Arbeitskreis Mannheim (ELAMA); Associazione Eurolinguistica-Sud, Rome (AES) and Eurolinguistic Network South East, Zagreb (ENSE). Each of them deals with academic research of the languages spoken in the region they belong to, in the wider context of the European linguistics. Research guidelines and principles were originally established on an informal level some years ago, through the formulation of the so called *20 Pushkin Theses*, after the name of the Russian city where the Second International Symposium on Eurolinguistics was held, in September 1999.

Among its declared objectives, Eurolinguistics deals with the description of the contact typologies of European languages, as well as the analysis of the historical, political and social factors generating such contacts, in order to establish European and extra-European influences on the languages of Europe. Investigating relations between languages leads to the identification of Europeanisms, namely the common traits which in the course of centuries have called forth a shared European Heritage, which needs to be explicitly widespread to the public. The European Heritage so formed will contribute to shaping a European identity which, according to Eurolinguists, still lacks in our continent, even among young generations. Shaping European identity, however, will not be possible if Eurolinguistics does not support the research programmes on European minority languages, or least used languages, in order to create an authentic linguistic democracy.

Linguistic objectives, in case they will be achieved, will have social, political and cultural implications, for instance the support of those policies promoting European education in European states, the struggle against extremist and nationalist trends and discrimination on ethnic grounds, the creation of plurilinguistic curricula for the cultural and linguistic preparation of migrants and of their children, who will become bilingual Europeans.

Eurolinguistics, which has become an integral part of a new horizontal research field of humanist studies, namely European Studies (Europäistik), will endeavour the identification and the eradication of the causes of conflicts between majority and minority languages, in the spirit of peaceful coexistence.

Besides, bearing in mind that European languages are spoken not only in the old continent, Eurolinguistics will work as an innovative drive also in former colonial territories, where European languages generated new languages, new language variants, which served as real propellers for the economic, social and cultural development. Therefore, the study field of Eurolinguistics overcomes European borders, or European Union borders, becoming a global one (*Global Eurolinguistics*) and regarding World English, World Spanish, World French etc.

The realization of this heterogeneous multilingual programme will only be possible through a political paneuropean approach encompassing research and organization in all

European states, starting projects and creating research centres on Eurolinguistics in the long term, in countries where they still do not exist, particularly where the minority integration policies prove necessary to encouraging the feeling of one Europe, regarded as our Homeland, the Homeland of us all.

Among the research activities carried out by Eurolinguists in the last ten years there are studies on the contacts between languages belonging to different linguistic regions, as well as contacts between languages spoken in bordering areas. To name but a few, Olga Voronkova (Mannheim University) and Elena Guseva-Lozinski (Moscow) analysed the contacts between Russian and the non-Indo-European languages of Eurasia. They concentrated on glaciological terminology and the borrowing of many words by Russian, and their subsequent transfer into scientific English (e.g. snow cover, freezing of water, sea ice, variants of glacial ice etc.) Other studies regard phraseological issues, such as those conducted by Elisabeth Piirainen (Steinfurt), who has led an extensive project collecting widespread idioms, trying to determine whether they spread through language contact or were spontaneous coinages in different languages. For instance, she analysed the following expressions: *to take the bull by the horns* (English), *den Stier bei den Hörnen packen* (German), *prendere il toro per le corna* (Italian), all meaning "to grapple fearlessly or proactively with a problem", and similar ones from Turkic, Caucasian and Semitic languages, even Esperanto. The conclusion is that they are quite similar, even if in Dutch one can either *take the bull* or *the cow by the horns*.

Another interesting and less investigated field regards the contacts between majority and minority languages, or between a national language and the language spoken by a numerous community of immigrants. Romanians are among the main migrant communities in Spain, and some linguists have already recorded the existence of *rumaniol* in Spain. Similar considerations are surely applicable to linguistic interference between Italian and Romanian. Of course, this kind of phenomenon mostly occurs among languages belonging to the same linguistic family, but this does not exclude interferences between, for instance, German and Turkish, Russian and Romanian, and so on.

The Pushkin Manifesto (formulated in connection with the 2nd International Symposium on Eurolinguistics in Pushkin, Russia, September 1999)

A. *Multilingualism in focus of research and a factor of glottogenesis in Eurolinguistics.*

Thesis 1: Departing from the insight that man is endowed with a faculté du language that is not of a monolingual but a multilingual nature, Eurolinguistics places the multilingual individual in the centre of research.

Thesis 2: Linguistic and cultural divergence or convergence, which arises through the effects of multilingualism, is the focus of Eurolinguistics.

B. *Contact Typologies and networks of language contacts.*

Thesis 3: The description of historical and contemporary contact typologies of the European languages is an urgent task of Eurolinguistics.

Thesis 4: The historical, political, social and economic factors giving rise to such contact typologies are indispensable for describing the European and extra-European influences on the languages of Europe.

C. *Common linguistic characteristics (europeanisms) mirroring networks of contacts.*

Thesis 5: Therefore to be described are the common linguistic characteristics of European languages, which have been the result of contacts between the peoples of Europe throughout the centuries of fusion.

Thesis 6: The common European Heritage underlying these characteristics (europeanisms) will thus be made known to the general public in an explicit way.

D. Europeanisms, European togetherness and identity.

Thesis 7: Such insight into the common linguistic and cultural basis of European languages will foster a sense of European togetherness.

Thesis 8: Such feeling of European belonging together, from ancient to modern times, will help to create a European identity which is still lacking even among the younger generations.

E. Eurolinguistics, nationalism, national Weltbilder and discrimination

Thesis 9: Eurolinguistics will become a discipline counteracting nationalistic tendencies in the science of language, supporting the European educational policy of the member states of the European Union, and disintegrating biased national Weltbilder.

Thesis 10: A sense of European identity based on insights into the common European linguistic and cultural heritage will help to block the growth of extremist national movements and ethnic discrimination.

F. Eurolinguistics, lesser-used languages and linguistic equality.

Thesis 11: Eurolinguistics will be a support for research into European minority languages of the past and the present promoting the equal standing of lesser-used languages and their inalienable rights of use in all domains.

Thesis 12: With its Europe-wide programme Eurolinguistics will promote an understanding of the inner causes of cultural, religious and political conflicts between major languages and between major and minority languages in Europe, thereby serving peace research (cf. The European Charter for Regional or Minority Languages of 1992).

G. European studies (Europäistik) as a subject in education.

Thesis 13: Eurolinguistics as an integral part of a new interdisciplinary branch of the humanities – European studies (Europäistik) – with the aim of promoting a European-minded programme in the education of young Europeans from primary schools to universities.

H. Migration and Europeanisation.

Thesis 14: Eurolinguistics also will incorporate urgent multilingual programmes for promoting the training of migratory workers and refugees and their children who become bilingual Europeans through long periods of absence from their native countries.

I. Eurolinguistics and globalisation – European languages world-wide.

Thesis 15: The foundation of a international basis of European linguistics will set an example also to a global scenario by including English-world-wide, Spanish world-wide, French world-wide, Russian world-wide, etc.

Thesis 16: The overseas contacts of the former colonial languages have given rise to new pidgins and creoles and acted as catalysts for the technical, economic and cultural development outside Europe on other continents.

Thesis 17: Therefore, Eurolinguistics is not only a European concern but that of a world civilisation in its function as a linguistic innovator for languages spoken outside Europe.

J. Eurolinguistic initiatives for a Europe-wide orientation.

Thesis 18: The members of the Pushkin Symposium support the campaign of the Eurolinguistischer Arbeitskreis Mannheim in its efforts toward a Europe-wide orientation in research and organisations in the member states of the European Union and other European countries.

Thesis 19: Research projects and possibly research centres on multilingualism and Eurolinguistics should be founded in European countries where such projects and institutions do not exist, and where the assimilation of immigrant minorities is an issue called for to foster a feeling of Europe as our "Heimat", especially among the younger generations of migrated guest workers.

Thesis 20: The members of the Pushkin Symposium and ELAMA call upon official and private organisations to sponsor Eurolinguistic activities (exchange of scholars, meetings, workshops, symposia, research projects, campaigns for the acquisition of linguistic literature) in all countries and ask private persons to become members of Eurolinguistic associations.

У багатомовній Європі, у Європейському Союзі понад 20 офіційних мов, кожна з яких є унікальною. Падіння берлінської стіни, що функціонувала як політична, соціальна й мовна перепона, зумовило зростання мовних контактів. Це разом із поступовим розширенням Європейського Союзу сприяло моделюванню нової мовної спільноти континенту. Зменшення впливу націоналізму та диктаторських режимів сприяє становленню мовної демократії, яка поєднує рівноправність мов із максимально можливим діалогом між членами розширеної мовної спільноти. Асоціація Eurolinguistics Association займається вивченням мовних контактів та просуванням лінгвістичної демократії.

Ключові слова: *євролінгвістика, мовна демократія, європеїзм, багатомовність, мовні контакти, мовна рівноправність.*

В разноразноязычной Европе, в Европейском Союзе более чем 20 официальных языков, каждый из которых уникален. Падение берлинской стены, функционировавшей в качестве политической, социальной и языковой преграды, вызвало рост контактов между языками, что вместе с постепенным расширением Европейского Союза способствовало моделированию новой языковой общности континента. Уменьшение влияния национализма и диктатур приводит к становлению языковой демократии, соединяющей равноправие языков с максимально возможным диалогом между членами расширенной языковой общности. Ассоциация Eurolinguistics Association занимается изучением контактов между языками и продвижением языковой демократии.

Ключевые слова: *евролингвистика, языковая демократия, европеизм, разноразноязычие, языковые контакты, языковое равноправие.*

Webgraphy:

1. *Electronic resource:* <http://www.elama.de>.
2. *Electronic resource:* <http://www.eurolinguistica-sud.org>.
3. *Electronic resource:* <http://www.piiirainen.homepage.t-online.de/aim.html>.

МИХАЙЛО МОСКАЛЕНКО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Бець Наталія Олександрівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена огляду перекладів французьких поетичних творів, здійснених Михайлом Москаленком, а також висвітленню його ролі в історії українського перекладу французької поезії.

Ключові слова: поетичний переклад, українське перекладацтво, перекладацький доробок Михайла Москаленка, французька поезія.

Український перекладач і літературознавець Михайло Москаленко справедливо вважається одним із найобдарованіших представників сучасного українського перекладацтва. Відсутність монографій, присвячених творчості Михайла Москаленка, а також ролі його досліджень в історії перекладу французької поезії українською мовою обумовлюють *актуальність* даної теми. Про своєчасність подібного дослідження свідчить також і те, що близьким часом у видавничому домі "Всесвіт" має вийти перший посмертний збірник літературознавчих і мистецтвознавчих праць Михайла Москаленка, до якого увійдуть статті, есе та спогади сучасників про перекладача (упорядкування і примітки Миколи Лабінського).

Метою статті є бібліографічне дослідження перекладацького доробку, встановлення значення перекладів французької поезії в творчій діяльності Михайла Москаленка, а також визначення місця перекладача в контексті українського перекладацького процесу ХХ-ХХІ ст.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- ✓ окреслити коло французьких поетів, до перекладів творів яких звертався Михайло Москаленко;
- ✓ з'ясувати історико-біографічні обставини, за яких вийшли українські переклади французької поезії, здійснені Михайлом Москаленком;
- ✓ зробити висновки щодо значущості Михайла Москаленка в історії українського перекладу французької поезії.

Об'єктом дослідження є перекладознавчий доробок Михайла Москаленка, зокрема його українські переклади французької поезії.

Предметом дослідження є роль Михайла Москаленка в історії українського перекладу французької поезії.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше було зроблено спробу проаналізувати і систематизувати доробок українських перекладів саме французької поезії, здійснених Михайлом Москаленком.

У плеяді українських перекладачів ХХ ст. – Максима Рильського, Миколи Лукаша, Григорія Кочура, Бориса Тена, Миколи Бажана, Василя Мисика, Євгена Дроб'язка, Дмитра Білоуса, Віктора Коптілова, Дмитра Паламарчука, Анатолія Перепаді, Максима Стріхи, Івана Світличного, Дмитра Павличка, Івана Драча тощо, постать Михайла Москаленка по праву займає гідне місце. Він був учнем перекладацької школи Миколи Зерова, одним із представників гуртка "неокласиків", заснованого на початку 20-х років ХХ ст., який об'єднував таких видатних поетів і письменників.

менників, як Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович, Максим Рильський, Юрій Клен та мав на меті заповнити прогалини в перекладацькому спадку української літератури, щоб ввести її у світовий контекст.

Михайло Никонович Москаленко народився 12 червня 1948 року в Києві у сім'ї української технічної інтелігенції, що була родом з Уманщини. Ще в дитячі роки під батьковим впливом починає цікавитися українською і іноземною літературою, пізнає основи французької мови, а згодом удосконалює свої знання в школі й університеті. Любов до французької мови та поезії супроводжуватиме Михайла Москаленка впродовж усього його життя, що позначиться на усій його перекладацькій творчості.

За словами відомого літературознавця, багаторічного редактора журналу "Все-світ", близького друга і колеги перекладача Олега Івановича Микитенка, ще до вступу до університету Михайло Москаленко вже входив до кола молодих перекладачів, які гуртувалися навколо Григорія Кочура. Саме славнозвісний поет і перекладач надихнув Михайла Москаленка і спонукав його до перекладу з французької мови. Нажаль, молодому перекладачеві так і не вдалося вступити на філологічний факультет, що на той час вважався ідеологічним. Михайло Москаленко закінчив біологічний факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка (1971р.). Проте, справжнім його покликанням були іноземні мови, які він вивчав самотужки. Адже, як зазначає Михайло Литвінець, "...тут важить не так те, як і чого тебе навчають, а те, як ти сам навчаєшся. Михайло Москаленко із ряду тих літераторів, яких латинською мовою іменують *semper tirones*, тобто завжди учні, які вічно тру-дяться і зростають разом із своїм творчим доробком" [Литвінець, 4].

Ще в роки навчання у Михайла Москаленка виявляються літературні здібності. Студентом другого курсу він перекладає поему Сен-Жон Перса "Сніги" і друкує її у кварталнику "Поезія" (1968, №1). То була його перша, але далеко не випадкова публікація, оскільки глибоке зацікавлення творчістю французького поета-філософа, нобелівського лауреата Сен-Жон Перса М. Москаленко зберіг до кінця свого життя. Адже, як він сам пише у післямові до збірки своїх перекладів "Сен-Жон Перс. Поетичні твори", повний український переклад цілості поетичного доробку Сен-Жон Перса перекладач звик розглядати як одне з головних своїх життєвих завдань [Савчин 2007, 476].

Любов до поезії Сен-Жон Перса, а також мета перекладача відтворити всі твори французького поета можна пояснити ще й прагненнями Михайла Москаленка про-світницького і культуротворчого характеру. Адже, незважаючи на те, що вірші сла-внозвісного поета ХХ ст. вже виходили в перекладах таких відомих українських перекладачів, як О. Тарнавський, Ж. Васильківська, М. Терещенко та Г. Кочур, значна частка поезії Сен-Жон Перса так і залишалася недоступною українському чи-тачеві через відсутність українських перекладів. А як пише сам Москаленко у своїй передмові до перекладів "Сен-Жон Перс: хроніка творчих стихій", поезія Сен-Жон Перса належить до найвидатніших і найпомітніших явищ французької літератури ХХ століття. Увесь поетичний доробок Сен-Жон Перса, від перших до останніх його сторінок, становить не що інше, як єдиний цілісний витвір, великий ансамбль поем; кожна з них – своєрідний розділ одного грандіозного "циклу циклів", що його вибудовував протягом семи десятиліть поет, який не вкладається до жодної з кате-горій і не має в літературі ні попередників, ані побратимів [Сен-Жон Перс 2001, 5].

Навчаючись в університеті, Михайло Москаленко одночасно вдосконалював свої знання французької мови та світової літератури. Незважаючи на біологічну освіту, після закінчення навчання зацікавленість світовою й українською літературою приводять Михайла Москаленка до редакції журналу іноземної літератури "Всесвіт". Саме тут, на сторінках журналу, виходять перші роботи молодого перекладача. Як пише у своїй статті "Пам'яті друга" Олег Микитенко: "М. Москаленко органічно увійшов у дружню сім'ю редакції, у стінах "Всесвіту" навчався редакторської майстерності, удосконалював свій хист перекладача французької поезії, успішно випробовував себе в перекладі з іспанської мови, якою досконало оволодів, маючи базове знання французької" [Микитенко 2006, 146]. Одними з перших перекладів з французької, опублікованих на той час, були переклади Поля Елюара, Ежена Гійєвіка, Поля Валері, уривки з "Трагічних поем" Теодора Агріппи д'Обін'є, франкомовних поетів Гаїті тощо.

Помітним явищем українського перекладацтва 70-х рр. ХХ століття стала добірка "Поезія європейського бароко", для якої Михайло Москаленко інтерпретував з французької фрагмент із "Трагічних поем" Теодора Агріппи д'Обін'є, "Оду" і "Чотири-вірш" Теофіля де Віо, а з іспанської – два сонети й уривок з поеми "Поліфем і Галатея" Луїса де Гонгори. Ця публікація у журналі "Всесвіт" дістала схвальну оцінку в пресі, критика помітила переклади молодого поета, відзначивши, що М. Москаленко зумів відтворити бурхливу пристрась "Трагічних поем" Агріппи д'Обін'є, як і те, що в перекладі сонетів іспанця Луїса де Гонгори він виявляє винахідливу вишуканість образів, яка відповідає стилю цього визначного поета [Литвинець, 4].

Варто відзначити, що переклади саме з французької мови відігравали найбільш значущу роль у житті і творчості Михайла Москаленка. І вже в своїх дебютних публікаціях перекладів французької поезії Михайло Москаленко показав себе справжнім митцем. З-поміж них вирізняється поважна добірка лірики французького поета-новатора Поля Елюара, що з'явилася в березневому номері "Всесвіту" за 1972 рік. Трьома роками пізніше вийшов уже цілий томик Поля Елюара в серії "Перлини світової лірики", яку випускало видавництво "Дніпро". Цей томик став для М. Москаленка творчим утвердженням. Ось як пише про це видання Віктор Коптілов у своїй статті "Широкі обрії поетичного перекладу": "Окремі поезії Елюара друкувалися раніше в періодиці у перекладах Миколи Терещенка та Івана Драча, але тільки в цьому виданні відбито основні віхи творчого шляху французького поета" [Коптілов 1976, 123]. Саме в умінні показати українському читачеві різні грані поетичної творчості Елюара виявилися наслідки наполегливої і тривалої праці перекладача над освоєнням спадщини одного з найвидатніших французьких ліриків нашого часу. До цього слід додати, що специфічні труднощі для перекладу становила поетика Елюарових віршів 20-х – початку 30-х років, у яких відбилися впливи дадаїзму та сюрреалізму: по-перше, ці твори важкуваті для сприйняття та розуміння, а по-друге, при втіленні їх у форми української мови перекладач не мав перед собою зразків (як відомо, відповідних напрямів не було в історії української поезії). Сам Михайло Москаленко називає Поля Валері останнім великим французьким поетом-класицистом, останнім класиком французької поезії [Москаленко 2005, 159].

З роками зростає творча активність і майстерність перекладача. Для різних журнальних і книжкових видань він перекладав з французької вірші Шарля Бодлера, Блеза Сандрара, Жана Брієра, Леопольда Седара Сенгора, Біраго Діюпа. Саме в цей час перекладач активно працює над перекладами поезії Сен-Жон Перса. Збірка "Поетичні твори", що незабаром вийшла друком, здобула Михайлу Москаленку уже заслужене визнання серед читачів і вже вкотре підтвердила необмежені можливості української мови навіть порівняно з французькою, яка має безперервну тисячолітню літературну традицію.

У другій половині 70-х років, коли відбувалися гоніння на прогресивних діячів літератури і мистецтва, репресії торкнулися й редакції "Всесвіту". Тоді Михайло Москаленко разом з головним редактором журналу Дмитром Павличком були змушені піти з редакції. Наступні роки були позначені вимушеним звуженням творчої діяльності М. Москаленка, і як пише Олег Микитенко, на сторінках "Всесвіту" протягом шести років не з'являлося жодного рядка, підписаного його прізвищем. Поодинокі невеликі переклади небажаного автора лише зрідка друкувалися в "Літературній Україні", журналах "Дніпро" і "Україна", піврічнику "Поезія". Однак вважати цей період втраченим для творчої еволюції М. Москаленка було б помилкою; насправді це був період накопичення знань і творчої енергії, поглибленого вивчення української і світової літератури, заглиблення в книжкові скарби київських бібліотек, акумуляція того культурологічного потенціалу, що незабаром вилився у ряді блискучих книжкових видань, над якими йому судилося працювати як автору, перекладачеві, упоряднику, редактору, коментатору [Микитенко 2006, 147].

У 1985 році Михайло Москаленко був прийнятий на роботу у видавництво "Дніпро" старшим редактором поезії. Тут він успішно працював протягом наступного десятиріччя. Це був другий плідний період життя і творчості Михайла Москаленка, коли він зміг втілити в життя низку своїх задумів. Тут у 1988 році його приймають до Спілки письменників України. Одночасно він поновлює зв'язок із "Всесвітом": на сторінках журналу спершу виходять його переклади віршів Крістіни Іврі й Іва Беренже, а в 1987р. – поема "Проза про трансибірський експрес та про маленьку Жанну Французьку" і "Дев'ятнадцять еластичних поезій" яскравого представника французького модерну Блеза Сандрара. Далі на сторінках журналу один за одним з'явилися переклади поезій Еме Сезера, Шарля Бодлера, П'єра Емманюеля тощо. Виходить також прозовий переклад славетної новели Проспера Меріме "Кармен". У різних книжкових виданнях виходять його переклади французьких поезій Гійома Аполлінера, Луї Арагона, Еміля Верхарна, Жана Брієра, Роберта Десноса, Біраго Діюпа, Жозе-Марія де Ерідіа, Поля Клоделя, Анрі Мішо, Леопольда Сенгора, Рене Шара, Ежена Гійєвіка. І хоча любов до французької поезії супроводжувала М. Москаленка протягом усієї його творчої діяльності, згаданими іменами не обмежується коло його зацікавлень. У цей час він перекладає з багатьох інших європейських мов, зокрема з іспанської – Лопе де Веги, Луїса де Гонгори, Франсіско де Кеведо, Габрієлі Містраль; з німецької – Райнер-Марії Рільке; з англійської – Томаса Стернза Еліота, Ділана Томаса; з італійської – Джамбаттісти Маріно, з польської – Себистьяна-Фабіана Кльоновича, Кшиштофа Каміля Бачинського, Ципріана Норвіда, Леопольда Стаффа, Юліана Тувіма; з російської – Анни Ахматової тощо.

У травні 1995 році Михайло Москаленко завершує свою працю над цілісним добром поетичних творів Сен-Жон Перса, а вже у 1996 році отримує премію імені Миколи Лукаша за переклад з французької мови поеми Сен-Жон Перса "Орієнтири". Причому ті переклади з Сен-Жон Перса, здійснені Михайлом Москаленком, що дивом побачили світ у київській періодиці ("Поезія"; "Всесвіт") за вкрай несприятливих політичних обставин кінця 60-х – середини 80-х років, були ним ще 1993-95 роках заново ґрунтовно зредаговані та стилістично доопрацьовані, з більшою увагою до ритмічних структур першотвору. Як зазначає сам перекладач, Сен-Жон Перс – віртуоз класичного вірша, отже, без відтворення просодичних та музичних особливостей оригіналу скільки-небудь повноцінний переклад його поліфонічної поезії немислимий [Савчин 2007, 476].

На початку нового тисячоліття у світ виходять нові книжкові видання вершин французької поезії в перекладах Михайла Москаленка. Серед них слід відзначити збірки "Вірші та проза" Стефана Малларме, а також "Могила Орфея" П'єра Емманюеля. За збірку віршів та прози Стефана Малларме, яка вийшла у видавництві "Юніверс" у 2002 р., Михайло Москаленко був нагороджений премією імені Григорія Сковороди за кращий переклад з французької мови на українську в межах однойменної видавничої програми Посольства Франції в Україні. А праця Михайла Москаленка "Вибрані твори Поля Валері", що вийшла друком у 2005 році разом зі статтею про поета, є справжньою вершиною перекладацької майстерності і викликає щире захоплення усіх, хто знається на поетичному перекладі чи просто любить поезію.

Таким чином, видатний поет, талановитий перекладач, Михайло Москаленко є автором неперевершених зразків художнього перекладу творів багатьох класичних і сучасних французьких поетів, зокрема таких як Стефан Малларме, Віктор Гюґо, Шарль Бодлер, Артюр Рембо, Сен-Жон Перс, Поль Валері, Поль Елюар, Блез Сандрар, П'єр Емманюель, Альфред де Вінї тощо. Видатний талант Михайла Москаленка, який майстерно відтворив українською мовою десятки тисяч рядків світової, а передусім французької поезії, довгий час лишалися пошанованими лише вдячними читачами й колегами-перекладачами. Людина великої скромності, культури й шляхетності, тільки в останні роки він був відзначений високими літературними преміями імені Максима Рильського, Миколи Лукаша (1996), Григорія Сковороди (2002) і Василя Стуса (2003). Незважаючи на це, феноменальний талант і поетична майстерність Михайла Москаленка, що залучили тисячі україномовних читачів до перлин світової, а в першу чергу французької поезії, назавжди залишаться яскравим внеском в історію сучасного українського перекладу.

Статья посвящена обзору переводов французских поэтических произведений, осуществленных Михаилом Москаленко, а также освещению его роли в истории украинского перевода французской поэзии.

Ключевые слова: поэтический перевод, украинское переводоведение, переводческие труды Михаила Москаленко, французская поэзия.

The article is devoted to the translation of French poetry by an outstanding Ukrainian translator Mykhaylo Moskalenko and denotes his role in the history of Ukrainian translation of French poetry.

Key words: poetical translation, Ukrainian translation science, translation works in the field of translation by Mykhaylo Moskalenko, French poetry.

Література:

1. *Валері П.* Поезії / Поль Валері. – К.: Юніверс, 2005. – 248 с.
2. *Коломієць Л.В.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу / Лада Володимирівна Коломієць. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – 521с.
3. *Коптілов В.* Широкі обрії поетичного перекладу / В. Коптілов // Вітчизна. – 1976. – № 8. – С. 114.
4. *Литвинець М.* У змаганні з часом / Михайло Литвинець // Літературна Україна. – № 31–32. – С. 4.
5. *Малларме С.* Вірші та проза / Стефан Малларме. – К.: Юніверс, 2001. – 240 с.
6. *Микитенко О.* Пам'яті друга / О. Микитенко // Всесвіт. – 2006. – № 3–4. – С. 145.
7. *Москаленко М.Н.* На ріках вавилонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини / М.Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1991. – 395 с.
8. *Москаленко М.Н.* Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі: Антологія / М.Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1995. – 693 с.
9. *Москаленко М.Н.* Поезія Поля Валері / М.Н. Москаленко // Всесвіт. – 2005. – №3–4. – С. 153.
10. *Пахльовська О.* Останній подих зеровської України / О. Пахльовська // Україна молода. – 2006.
11. *Савчин В.* Лукашіана Михайла Москаленка / В. Савчин // Всесвіт. – 2007. – № 3–4. – С. 146.
12. *Сен-Жон Перс.* Поетичні твори / Перс Сен-Жон. – К.: Юніверс, 2001. – 480 с.
13. *Сен-Жон Перс.* Поетичні твори / Перс Сен-Жон. – К.: Юніверс, 2000. – 480 с.
14. *Стріха М.* Чистому серцем (Михайло Москаленко в моєму житті й моєму архіві) / М. Стріха // Сучасність. – 2006. – №5–6. – С.142.
15. *Чередниченко О.І.* Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.

МІФОГЕННА ТОПКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРОСТОРОВИХ НОМІНАЦІЙ: КОГНІТИВНО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Богуцький Вадим Миколайович,

викл.

Київський національний університет внутрішніх справ

У статті на матеріалі українських, англійських, іспанських паремій вивчається лінгвокреативний потенціал міфогенних топосів. Основну увагу зосереджено на локусах пекло і рай, а також тематично пов'язаних з ними міфолексемах чорт і Бог як засобах просторової номінації та актуалізації ціннісної картини світу відповідних етносів.

Ключові слова: простір, концепт, фрейм, семантика, фразема, паремія, міфолексема.

Простір є чи не найважливіший серед тих концептів культури, за допомогою яких людина сприймає, осмислює, відображає світ. Поняття простору як форми буття настільки питома для свідомості людини, що навіть своє "життя" після смерті вона не мислила поза межами відповідним чином "організованого" простору.

У рамках даної розвідки ми зосередили увагу на назвах потойбічних сфер, поширених, зокрема, в межах українського, англійського, іспанського мовних соціумів, котрі цікавлять нас передусім як *лінгвістичне* явище. У своїй роботі ми поставили за *мету* з'ясувати спільне й національно-специфічне щодо особливостей лексикалізації та концептуалізації міфологічних субпросторів в українській, англійській, іспанській МКС, охарактеризувати аксіологічні конотації сталих словосполук з відповідними міфолексемами, реконструювати когнітивні структури, що лежать в їх основі. *Актуальність* такого ракурсу висвітлення проблеми вмотивована тим, що, попри наявність цілої низки досліджень міфологічної моделі простору (О. Лосева, А. Гуревича, М. Еліаде, В. Топорова, Т. Євсюкової й ін.), у вітчизняній лінгвістиці відсутні роботи, в яких назви горніх чи інфернальних світів, а також істот, розглядалися б як засоби моделювання простору і досліджувався б аксіологічний потенціал відповідного шару лексики, тим паче у зіставному аспекті.

Незаперечним є той факт, що кожному етносу притаманні не лише специфічні уявлення про структуру потойбічного світу, але й назви його вищих та інфернальних шарів, зумовлені особливостями його культурно-історичного розвитку, геокліматичними й ландшафтними умовами, прадавніми віруваннями і міфологією, дотичністю до світових релігій і ступенем їх впливу тощо. У цьому сенсі зазначимо, що уявлення про потойбіччя, притаманні для української, англійської, іспанської етнічних спільнот, зазнали потужного впливу *християнства* як метакультури, у "силовому полі" якої вони опинились унаслідок різноманітних чинників національно-специфічного характеру. Цей фактор – попри приналежність названих етносів до різних гілок християнства і різних конфесій (більшість українців сповідує православ'я; іспанці – католицизм; англійці – католицизм у його пуританському варіанті) – зумовлює притаманну цим європейським народам *єдність* уявлень про загальну структуру потойбічного світу. Їх уніфікації сприяла і поява "Божественної Комедії" Данте, що мала величезний вплив на культуру європейської – як християнської – цивілізації. Відтак, відповідно до християнського віровчення потойбічний світ по-

діляється на два основні субпростори – *верх* і *низ*, які в українській, англійській, іспанській мовних картинах світу презентуються насамперед за допомогою міфолексем (відповідно) *рай*, *paradise*, *paraíso*; *некло*, *hell* *infierno*. Не заглиблюючись далі в проблеми устрою потойбічного світу, обмежимося у цьому плані рівнем буденної свідомості як такої, що, власне, і знайшла своє відображення в прислів'ях і приказках з топічними компонентами *рай* і *некло*.

На початок зазначимо, що *рай* практично в усіх релігіях світу ідентифікується як уявна обитель *праведних* душ після тілесної смерті чи кінця світу, місце вічного блаженства. Ця лексема також часто вживається як синонім Едемського саду, в якому перебували Адам і Єва до їх вигнання з раю. Лексеми *рай*, *paradise*, *paraíso*, які репрезентують цей біблійно-міфологічний субпростір відповідно в українській, англійській, іспанській мовних картинах світу, мають, вочевидь, спільне походження. Зокрема, етимологію англійського слова *paradise* автори словника "American Heritage" (2009 р.) виводять з давньоіранського іменника *pairidaēza-*, що у мові авестан позначав "стіну, якою огорожено сад чи город" (*pairi-* – "навколо", *daēza-* – "стіна"). Потреба у такій стіні була пов'язана із звичаєм давніх перських правителів самим працювати у саду, вирощуючи дерева, а також розбивати величезні парки, де придворна знать могла полювати на звірів. Як *paradeisos*, слово було занесено у Давню Грецію і використано у грецькому перекладі Старого Заповіту ("Септуагінта") як позначення Едемського Саду, а з давньогрецької мови – разом з поширенням християнства – дана лексема проникла й у нові європейські мови. Зокрема, в англійській мові запозичення цієї лексеми відбулося близько 1175 р. – ймовірно, в результаті норманської експансії (1160 р.) [10]. Походження української лексеми *рай* (ст. сл. *раи*, п. ст. *рајъ*) упорядники "Етимологічного словника української мови" також пов'язують з давніми індоєвропейськими мовами, в т. ч. й з мовою авестан, де цей іменник, за твердженням авторів, мав значення "багатство, щастя, майно. Скарб" [2, 16].

Безтурботне існування у здоров'ї і достатку як притаманна практично усім мовам прототипна ознака раю, стала основою для формування переносного значення даної міфолексеми як символу цілковитого щастя, як це спостерігається у фраземах: укр. *райське життя*, *земний рай*; англ. *earthy paradise* чи *paradise on the Earth*; ісп. *paraíso terrenal*. Зазначимо, що, приміром, в англійській мові у вторинному значенні – як номінація "місця, подібного до раю", лексема *paradise* починає вживатись від 1300 р. Попри це, необхідно констатувати, що квантативний показник паремій з ядерним компонентом *рай* (*paradise*, *paraíso*) в зіставлюваних мовах є на загал невисоким і практично усі вони є іронічно забарвленими. Яскравий приклад у цьому сенсі становить вираз, який виник ще в пізній середньоанглійській мові (1425-75 р. р.), – *fool's paradise* – "рай для дурнів". Він вживається на позначення безтурботного існування, стану задоволення, що виникає через оманливі надії чи сподівання, стану ілюзорного щастя. Фразему з аналогічним значенням і структурою знаходимо і в сучасній іспанській мові – *paraíso de los bobos* – "самоомана, самообдурення". У пареміологічному фонді української або російської мов подібні вирази не фіксуються, однак спостерігаються у живому вжитку на пострадянському

просторі. Семантика уявного, ілюзорного щастя виразно проступає також в пісенній поезії В. Висоцького ("рай для нищих и глупцов"), де з таким "сурогатним" раєм асоційовано життя в колишньому СРСР.

Вище зазначалося, що лексема *рай* часто використовується як синонім Едемського Саду. В межах англійського етносу лексема *paradise* вживається не лише як асоціат Саду Едему (*the Garden of Eden*; це значення фіксується в англійській мові з 1205 р.), а також *heaven* – "небеса"; д.-англ. *heofon* – "дім Бога" з прагерм. **khemina*; можливо, від праіндоєвр. основи *kem-/kam-* "покривати"). В сучасній англійській мові локатив *heaven* має два основних значення: 1) вищі сфері, місце перебування Бога; 2) небо, небеса. На рівні вторинної номінації лексема *heaven* становить основу метафоричних словосполук *the seventh heaven* – "сьоме небо", що традиційно вживається у значенні "верх блаженства" і не лише в англійській мові (пор.: укр. *сьоме небо*); *in the seventh heaven* – "на сьомому небі [від щастя, задоволення тощо]". Яскраве етноспецифічне забарвлення притаманне англійській ідіомі *hog heaven* – "свинячі небеса / свинячий рай" – "*сленг.* стан величезного задоволення". Вочевидь, концептуалізація тут відбувається на основі загальновідомої властивості цієї свійської тварини рохкати від задоволення.

На відміну від спільного джерела лексем *рай* / *paradise* / *paraíso*, назви нижніх шарів потойбічного світу в українській, англійській, іспанській мовах істотно відрізняються за своєю етимологією. Етнокультурна специфіка відповідних номінацій визначається, на нашу думку, впливом трьох основних чинників – паганських вірувань, християнської релігії, загальноєвропейської літературної традиції.

У межах культурного простору східнослов'янських народів побутують дві номінації, що презентують уявні нижні підпростори потойбічного світу – *ад* і *пекло*. Слово *ад* походить від імені античного бога підземного царства мертвих Аїда (ад < Аїд < Hades). Пам'ятка давньоукраїнської літератури "Слово про Лазарево воскресіння" засвідчує важливу проміжну ланку етимології значення даної лексеми, коли персоніфікацією пекла виступає його володар Ад [1]. Як номінація нижніх шарів потойбічного світу лексема *ад* набула поширення в російськомовному культурному просторі, де вона сьогодні використовується на позначення: а) місця, де (за християнським віровченням) після смерті грішників їх душі віддаються дияволу на вічну муку у вогні; б) у переносному значенні – місця, де панує суцільний розгардіяш, жах; *розм.* – страшенного галасу, гвалту, скупчення людей; в) *перен.* важкого душевного стану, моральних страждань. При цьому в російській мові у розмовно-фамільярному вжитку побутує і лексема *пекло*. Вона вживається на позначення дуже жаркого, спекотного місця або ж місця (місцини), де відбувається жорстокий бій, точаться гарячі суперечки тощо. Натомість в українській мові усі ці значення покриваються лексемою *пекло*. Значення цієї міфолексеми дослідники виводять від індоєвропейського *pi* – "сік": старослов'янського *пѣцьль* – "смола, дьоготь", *пѣкъль* – "пекло" [2, 328]. Значення *пекло*, коментують упорядники ЕСУМ, "з'являється у слов'янських мовах з прийняттям християнства, згідно з яким грішники киплять у *смолі*, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово *пекло* помилково пов'язується з *пекти* [2, 328-329].

Сучасна англійська лексема на позначення пекла *hell* походить безпосередньо від давньоанглійського *hel, helle*, що означало уявний "нижній / підземний світ; царство мертвих; інфернальний простір" [10]. Оскільки християнське віровчення було принесене на територію Британії римськими легіонерами, то серед давніх мешканців островів утвердилися й питомі для жителів середземноморських країн (ймовірно зумовлені особливостями клімату) уявлення про пекло як про дуже "жарке", "гаряче" місце. Кардинально змінити ці уявлення не змогли навіть нові завойовники Британії – норвезькі вікінги, у віруваннях яких *пекло* (знову ж таки з огляду на клімат їхньої батьківщини) мислилося як дуже *холодне* місце [10]. Разом з тим, в Епоху вікінгів, які зазнали християнізації на декілька століть пізніше, аніж племена англосаксів, давньоанглійське *hel* стало позначати водночас і *місце*, і відповідну міфічну *істоту*: саме такий діапазон значень був притаманним для давньоскандинавського. слова *hel*, що утворилося від спільного для цих германських мов індоєвропейського кореня *kel-*, який мав значення "покривати, ховати, приховувати" (від цього кореня походять і сучасні англійські лексеми *hall, hole, hollow* і *helmet*). Водночас потрібно наголосити, що давні скандинави мислили *пекло* ("hel") як місцеперебування тих, хто порушив обіцянку чи інших грішників, а також тих "небезуцких", хто загинув не у битвах. Це місце різко контрастувало з *раєм* давніх скандинавів, Вальгаллою, що уявлявся як зала з дахом із позолочених щитів, підпертих списами, куди, за скандинавськими легендами, потрапляли воїни, котрі загинули на полі бою.

У сучасній англійській мові лексема *hell* вживається на позначення: 1) місця покарання грішників після смерті; місцезнаходження Диявола та демонів зла; Геєни або Тартару; 2) будь-якого місця чи стану, коли людина зазнає фізичних чи моральних страждань; 3) щось, що спричиняє страждання і фізичні чи моральні муки [6].

Під впливом давньогрецької літературної спадщини в етнокультурному середовищі англійців з'явилась традиція позначати християнське пекло також за допомогою міфотопоніма *Hades* (Аїд). Упорядники "The American Heritage. Dictionary of the English Language" (2009 р.) датують появу цієї лексеми у вжитку 1590-1600 р. р., що може бути пов'язане з появою наприкінці 1590-х р. р. друком перших семи пісень Гомерової "Іліади" у перекладі Дж. Чепмена. Відповідним чином на уявлення про це греко-римське підземне царство в англійській мовній картині світу поширились і концептуально значимі прикмети християнського пекла, що знайшло своє відображення у порівнянні *hot as Hades* – "спека як в Аїді [у пеклі]" [10].

В іспанській мові локус *пекло* презентується за допомогою міфолексеми *infierno*, що позначає водночас і християнське пекло, і підземне царство тіней, місце перебування душ померлих в поганських віруваннях. На відміну від слов'янських та англійських номінацій цього міфологічного субпростору, позначених яскраво вираженою ідіоетнічною специфікою, іспанська назва стала результатом суцільної *ламінізації* мов народів південно-європейського регіону внаслідок їх приналежності до території колишньої Римської імперії, а також близькості Ватикану (ісп. *infierno* < п.-лат. *Infernālis* ["той, що знаходиться внизу; підземний"]) < і.-євр. корінь *dher*) [10]. На оформлення даної тополексеми, можливо, вплинула і надзвичайна популярність в Іспанії "Божественної комедії" Данте (перший переклад поеми був

зроблений каталонським поетом-трубадуром Андреу Фебре 14... р.), перша частина якої італійською називалася "Inferno" ("Пекло").

Наші спостереження дають підстави стверджувати, що номени на позначення інфернального міфічного простору в українській, англійській, іспанській картинах світу використовуються набагато частіше й різноманітніше, ніж назви горніх сфер. При цьому в межах кожного із зіставлених мовних соціумів виділяється низка автентичних асоціацій, що становлять когнітивне підґрунтя процесів метафоризації. Так, група англійських паремій з концептом *hell* об'єднуються фреймом *безнадія*, що зазнає актуалізації у такій приказці, як *not a hope in hell* – "у пеклі немає надії" – тобто: потрапивши у пекло, не варто на щось сподіватись, а також *not a prayer [in hell]* – "[у пеклі] немає тих, хто молиться" – тобто: потрапивши у пекло, нема чого розраховувати на Боже змилювання. Перша з них була спостережена 1923 р., друга фіксується з 1941 р.. Можливо, що названі ідіоми мають літературне походження і пов'язані з надписом на воротах пекла у "Божественній комедії" Данте ("Пекло", канцона 3) – "*Lasciate ogni speranza voi ch'entrate*" (у дослівному перекладі з італійської "Залиште усякі сподівання, ви, хто входить сюди"). Їх проникнення в *загальнокультурну* свідомість англійців міг спричинити і той факт, що це знакове гасло красувалося на воротах одного з найстрашніших фашистських таборів смерті (Освенцим) в роки Другої світової війни. Фрейм *безнадія* в сучасній англійській мові становить також основу ідіоми, що фіксується з 1931 р., – *snowball's chance in hell* – "шанси снігового кому у пеклі" – тобто відсутність будь-яких шансів. Як бачимо, дана концептуальна метафора утворилася завдяки актуалізації найбільш стійкої ознаки пекла – *надзвичайно високої температури*, уявлення про яку виникли вислідом специфіки репрезентацій цього топосу у Старому Заповіті: зокрема, у Євангелії від Матвія (13, 42) пекло уподібнюється "печі вогненим"; у Апокаліпсисі (20,10; 21,8) розповідається, що Авраама і гонителів трьох отроків було покарано "озером вогняної сірки". В українській мовній картині світу ця концептуальна ознака пекла актуалізується в таких іронічно забарвлених пареміях, як *У пеклі все тепло, а поїди в рай, то й дровами дбай; Як ути в рай, так у дров дбай, а як у пекло, так и так тепло* [5, 46].

Характерними для англійської НМКС є паремії, в яких пекло метафоризується як "будь-який негативний досвід" [10]: *come hell or high water* – "пройти пекло і бурхливе море" – всупереч усьому; що б не сталося [3, 380]; *go to hell and back* [6, 759] – "потрапити у пекло і повернутись", (*go through*) *hell or high water* – "пройти крізь важкі випробовування" [3, 381], *between hell or deep blue water* – "між пеклом і морською безоднею" – у важкому становищі [10]. Ці паремії об'єднуються фреймом *випробування*, який, зокрема, в українській мові вербалізується за допомогою лексичних одиниць, що входять до інших концептосфер: *пройти крізь вогонь і воду* (макроконцепт "природні стихії"), *пройти Крим і Рим* тощо.

Цікавим з точки зору ідіотетичної маркованості фразеологізмів видається й англійський сленговий вираз *shot to hell* – "постріл у пекло / стрільнути у пекло"; він фіксується з кінця 1800-х р. р. у значенні "зношений, зруйнований, зіпсутий, непотрібний" [10]. Безсумнівно пов'язаний з поширенням вогнепальної зброї, цей вираз

виникає саме в межах англomовного континууму як відображення загального технічного прогресу США і Британії і їх успіхи в галузі створення вогнепальної зброї (1818 р. американець З. Коллієр відкриває у Лондоні фабрику по виробництву покращеного револьвера і барабанної рушниці тієї ж системи; 1836 р. Семуель Кольт відкриває у Патерсоні (США) першу фабрику з масового виробництва капсульних револьверів власної конструкції).

Як типологічно спільне явище для української, англійської, а також іспанської ціннісних картин світу слід назвати *гендерно заангажоване* використання номенів *пекло, hell, inferno* як засобу презентації уявлень про жінку в межах кожного з названих мовних соціумів. Пор.: укр. *баба з пекла родом* [5, 47]; *та Язя з пекла родом* [5, 162]; *баба сім миль від пекла* [5, с.47] (в даному випадку за посередництва містифікованого локусу, що виникає унаслідок поєднання інфернального ("пекло") і метричного ("сім миль") компонентів і приємника просторового дейксису *від*, жінка в українській НМКС маніфестується як щось *гірше, ніж пекло*); англ. *hell has no fury like scorned woman* – "у пеклі немає фурії, подібної до покинутої жінки" – фурія у пеклі ніщо порівняно з покинутою жінкою (вираз "сконструйовано" англійським драматургом В. Конгривом, п'єса "The Mourning Bride", 1697 р.) [3, 381]; ісп. *arrabal del inferno* – "передмістя / околиця пекла" – спокусниця, фатальна жінка [7].

У сучасній англійській мові паремії з ядерним компонентом *hell* можуть відповідати загальному значенню дуже швидко, стрімголов, як приміром, у наступному виразі *like a bat out of hell* – "як кажан з пекла" – розмовно-фамільярне *вилетіти як пробка*; [бігти, тікати] *з усіх ніг* [3, 67]. Англійський дослідник Чарльз Е. Фанк висловлює слушне припущення про те, що у даному порівнянні за допомогою зооніма *bat* – "кажан, летюча миша, діал.нічниця" актуалізовано таку концептуально значиму прикмету пекла як вогонь, що водночас є і *джерелом світла*, якого бояться ці майже сліпі тварини [10]. В сучасній українській мові теж спостерігаємо метафоричне порівняння з міфотопізмом в якості ядерного компонента, яке відповідає фрейму *дуже швидко* – (бігти, тікати) *як чорт від ладану*. Однак в даному випадку метафора виникає на іншій основі і виразно пов'язується, зокрема, із християнсько-релігійною обрядовістю: "ладан" – ароматична смола, якою кадять у церкві під час богослужінь, тому вважається що нечистий боїться ладану і щодуху тікає від нього. В іспанській мові аналогічне значення передається виразом *sin encomendarse a Dios ni al diablo* – "не зважаючи ні на Бога, ні на чорта" [10].

Яскрава етнокультурема лежить в основі української приказки (*не лізь поперед батька в пекло*). Вона виникла як відображення ідеї *природної* зміни поколінь людей: першим потрапити до пекла (тобто померти) повинен батько як представник старшої генерації в родині. Ця прототипна ситуація відповідає сценарію *не потріб-но занадто поспішати*. Водночас ця приказка відображає загальний патріархогенний характер устрою українського соціуму з властивою йому суворою ієрархізацією родинно-побутових відносин (приміром, коли сім'я збиралася за столом, ніхто з членів родини, зазвичай дуже чисельної, не мав права простягнути ложки до загального казана, поки першої ложки не взяв батько).

Номени на позначення міфічних топосів (*пекло, рай*), а також назви фантастичних істот, що за релігійно-міфологічною традицією там "порядкують" (Бог / God / Dios; чорт / біс / диявол, hell / devil, diablo / demonio), з огляду на містифікований характер позначуваних ними реалій, виступають засобами лексикалізації фрейму *дуже далеко, невідомо де*, а також *де (куди) завгодно*: укр. *під три чорти; до біса на роги; до чорта в зуби; у чорта на болоті; до біса в пекло*; англ. *at the back of God-speed* – "далі за Божими володіннями", *go to the devil* – "йди до біса" [6, 429]; *to hell and gone* – "до чорта [до пекла] і далі" [10]; ісп. *en los quintos infiernos* – "у чорта на рогах"; *en el quinto infierno* – "до чорта в пекло" [7]; *dar (echar, mandar) al Diablo* – "послати до чорта", *donde el diablo perdió el (su) poncho* – "Арг. де диявол вибачається перед своїм пончо" [4, 233]; *irse con mil demonios* – "забиратися під три чорти" [7] тощо.

Як бачимо з наведених вище прикладів, в українській, англійській, іспанській мовних картинах світу міфічні топоси та істоти вказують не просто на віддалену, але й на *невизначену* локалізацію, яка не вкладається в систему аксіологічних преференцій названих етносів, а тому й позначається у переважаючій більшості випадків за допомогою негативно маркованих лексем (*пекло, чорт, біс, диявол*).

На завершення зазначимо, що в якості просторових маркерів можуть виступати номени на позначення легендарно-міфологічних осіб та істот, що в межах християнського світу незаперечно асоціюються з ціннісним *верхом*, – Бог і Христос. В українській мовній картині світу "територіальна" наближеність до них сприймається як символ щасливого, заможного, безтурботного життя: *жити, як у Христа за пазухою; жити, як у Бога за пазухою; жити, як у Бога за дверима*. В англійській та іспанській мовних картинах світу ця семантика вербалізується за рахунок одиниць інших концептосфер.

Таким чином, викладені вище спостереження засвідчують багаті лінгвокреативні можливості назв субпросторів потойбічного світу, що зумовлюється їхнім утвердженням в свідомості українського, англійського й іспанського мовних соціумів під впливом християнського віровчення і європейської культурної традиції. Попри використання в якості аксіологічних маркерів лексем, що номінують і *вищі*, і *нижчі* сфери потойбіччя, більш широкі можливості виявляють назви інфернальних світів та істот, що виступають засобом презентації не лише явищ просторової сфери (характеристика локусу / локалізації), але й непросторових феноменів і відносин (гендерний і віковий регламент, поведінкові моделі тощо).

В статті на матеріалі українських, англійських, іспанських паремій досліджується лінгвокреативний потенціал міфогенних топосів. Основне внимание сфокусовано на локусах ад и рай, а также тематически связанных с ними мифолексемах черт и Бог как средствах пространственной номинации и актуализации ценностной картины мира соответствующих этносов.

Ключевые слова: *пространство, концепт, фрейм, семантика, фразема, паремия, мифолексема.*

The article is devoted to linguistic-creative potential of mythgenous topoi on basis of Ukrainian, English and Spanish paroemias. Main attention is paid to loci hell and paradise, and thematically linked mythlexemes devil and God as means of spatial nomination and actualization of value world model of appropriate ethnic communities.

Key words: *space, concept, frame, semantics, phraseological word combinations, paroemia, mythlexeme.*

Література:

1. Горбач Н. В. Парафраза апокрифічних мотивів у "Слові про Лазарево воскресіння" // <http://eprints.zu.edu.ua/788/1/6.pdf>
2. *Етимологічний словник української мови*: В 7 т. – К.: Наукова думка. – Т. 4: Н-П / Уклад. В. В. Болдирев та ін.; ред. тому В. Т. Коломієць, В. П. Скляренко. – К.: Наукова думка, 2003. – 656 с.; Т. 5: Р-Т / Уклад. В. В. Болдирев та ін. – К.: Наукова думка, 2006. – 704 с.
3. *Кунин А. В.* Англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
4. *Левинтова Э. И., Вольф Е. М., Мовшович Н. А. и др.* Испанско-русский фразеологический словарь / Под ред. Э. И. Левинтовой. – М.: Русский язык, 1985. – 1074 с.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірник О. В. Маркович та ін. / Уклад М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с. (Серія: "Літературні пам'ятки України").
6. *Longman Dictionary of Contemporary English*. – Longman House, Burnt Mill, Harlow, 2005. – 1950 p. (LDCE).
7. Електронний ресурс: <http://www.diccionario.ru>.
8. Електронний ресурс: <http://www.phrases.org.uk>.
9. Електронний ресурс: <http://www.slovnyk.net>.
10. Електронний ресурс: Online Etymology Dictionary // <http://www.etymonline.com>.

ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЛАТИНСЬКОМОВНОЇ ІСТОРИЧНОЇ АНАГРАМИ

Бойко Наталія Василівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

З огляду на загальну тенденцію посилення уваги до феномена мовної гри, яка спостерігається на різних рівнях мови, зокрема й фонетичному, у запропонованій статті висвітлюються латинськомовні анаграматичні структури як спосіб генерування альтернативного змісту шляхом перестановки букв (звуків).

Ключові слова: *алюзія, латинська анаграма, екстралінгвістична інформація, мовна гра.*

З формальної точки зору, анаграма є найпростішим прийомом для утворення нового слова (фрази) шляхом перестановки звукових одиниць. Разом з тим, у контексті проблеми співвідношення між планом вираження й планом змісту, анаграму можна зарахувати до числа найбільш складних утворень. Зазвичай змістове наповнення мовних одиниць різних рівнів є незмінним, а їх структурні елементи (звук, склад, слово, словоформа, словосполучення, речення) поєднуються між собою міцним зв'язком. Проте, усталена послідовність літер, що фіксує певну семантику, є лише зовнішньою оболонкою: анаграма здатна розімкнути традиційний ланцюг і розширити семантичний горизонт слова або надати йому нового життя та показати невидиму до того чарівну ауру, створивши інший структурний каркас. Вона, відкриваючи таємничий і хвилюючий бік, здавалося б, цілком знайомих речей, часто проникає до їхнього *sensum intimum* і змушує нас замислитися про парадоксальні явища, що ховаються за простими комбінаціями букв.

Анаграма (від гр. #n= – через, кризь і t4 gr=mma, ato~ – буква) – це розчленовування структури та зміна наявної послідовності звуків чи літер певного слова (фрази). Існує також і більш широке визначення, за яким анаграма – це комплекс звуків, які входять до складу анагрованою слова, зашифрованого в тексті, а всі слова цього тексту залежать від звукобуквеного складу ключової лексеми (уперше таке розуміння анаграми наводить видатний швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр у незакінчених записках, опублікованих уже після смерті вченого). Питання функціонування анаграми як варіанта звукової організації тексту та анаграми як обігравання варіативних можливостей послідовності фонем в утворенні звукових оболонок слів, не тотожних за значенням, були висвітлені в публікаціях таких науковців, як Т. Бонч-Осмоловська, Г. Вітлі, В. Іванов, Ю. Лотман, О. Пузирьов, В. Топоров, Б. Успенський та інших.

Разом з тим, поза увагою закордонної й вітчизняної лінгвістики опинилося вивчення явища анаграми на матеріалі класичних мов, хоча експерименти на межі форми й змісту беруть початок іще з часів античності.

Таким чином, надзвичайний інтерес і пильна увага до анаграми як способу генерування альтернативного змісту, недостатня розробленість цієї проблеми вітчизняними науковцями й цілковита відсутність розвідок, матеріалом для яких слугували латинськомовні анаграматичні структури, обумовили актуальність нашої публікації. Її наукова новизна полягає в паралельному висвітленні функціонування анаграми як окремого випадку мовної гри (переважно з метою наповнення новим змістом)

та аналізі малодоступних і невідомих широкому загалу латинськомовних анаграм, представлених різнорівневими мовними одиницями.

Захоплення анаграмами налічує декілька тисяч років. У давнину літерам надавали містичного значення, а пильна увага до кожної з них диктувалася вищими силами. Вважається, що спочатку анаграма була одним із різновидів тайнопису, який мав приховати важливі відомості, переважно сакрального характеру. Відомий грецький філософ і математик VI ст. до н.е., засновник релігійно-філософської школи, вчення якої призначалося лише для обраних, "посвячених" людей Піфагор Самоський вивчав анаграми з метою виявити таємні філософські значення в звичайних словах. Інший видатний грек, глава філософської школи Академія Платон (V–IV ст. до н.е.) стверджував, що анаграми здатні відкрити справжню сутність речей або їх божественне призначення, адже слово – це наділений таємничим змістом набір знаків долі, розташувавши які в правильному порядку можна відкрити приховану інформацію.

У якості мовної гри анаграма починає використовуватися лише в III ст. до н.е., а винахідником такої розваги вважається грецький поет і графік Лікофрон (нар. 290 (250) р. до н.е.), який ім'я єгипетського царя Птолемея II Філадельфа (285–246 рр. до н.е.) *Πτολεμαίος* витлумачив як *ἸΑΡΑ μελίτος* (Той, що з меду), а ім'я його дружини Арсиної (*ἸArsin3h*) – *ἩΡΑ-ῖον* (Фіалка Гері) [Lykophrons 1999, 4].

З часом анаграматичне мистецтво здобуває дедалі більшу популярність, а анаграми все частіше наділяють містичним або пророчим змістом. За свідченням Плутарха, одна з найяскравіших перемог Олександра Македонського, що увійшла до анналів світової історії, – облога фінікійського міста Тір, яка тривала сім місяців, з січня по липень 332 р. до н.е., позначилася таким цікавим епізодом. Олександрю наснився сон, у якому сатир здалеку загравав з ним, але не давав до себе наблизитися, і лише після довгого переслідування й умовлянь цареві вдалося схопити божество. Віщун Аристандр витлумачив видіння на користь Олександра, розділивши слово *S=ti:ro~* на дві частини: *sa* (твій) і *Tvro~* (Тір). Наступного дня місто впало [Плутарх 1987, 385].

Анаграматична традиція не перервалася навіть з приходом християнства. Однією з найвідоміших анаграм є запитання Понтія Пілата: *Quid est veritas?* (Що таке істина?) і складена з тих самих літер відповідь Ісуса: *Est vir, qui adest* (Це той чоловік, що присутній тут) [Anagrams 1862, 390]. У Середні віки головна діяльність укладачів анаграм зосередилася на релігійних текстах. Наприклад, перший рядок католицької молитви до Богородиці, який є звертанням Архангела Гавриїла до Пресвятої Діви під час Благовіщення *Ave Maria, gratia plena. Dominus tecum* (Радуйся, Маріє, сповнена благодаттю. Господь з тобою) зазнав такої анаграматичної трансформації: *Virgo serena, pia, munda et immaculata* (Діва світла, свята, чиста й безгрішна) [Letter 1900, 27]. А назва одного з головних християнських Таїнств, Таїнства Святого Причастя, коли віруючі приймають перетворені під час св. Літургії на дійсне Тіло й Кров Ісуса Христа хліб і вино, отримала логічне тлумачення шляхом анаграматичної рекомпозиції: *Sacramentum Eucharistiae – Sacra Ceres mutata in Christo* (Святий дар, перетворений на Христа) [Wheatley 2004, 81].

Дійсно, досить часто анаграма має глибоке змістове навантаження, вона ніби допомагає розкривати приховані можливості слова. Завдяки цьому факту навіть поширилася практика визначення майбутньої долі за анаграмою імені! Так,

св. Отець П'єр де С. Луїс став монахом-кармелітом, виявивши в своєму світському імені *Ludovicus Bartelemi* таку анаграму: *Carmelo se devovet* (Ти присвячуєш себе горі Кармель) [Vombough 1860, 36]. А лейпцігський лікар А. Рудигер, схильність якого до медицини виявилася ще в юнацькі роки, спочатку вчився на теолога лише тому, що букви його імені – *Andreas Rudigerus* – утворювали фразу *Arare rus Dei dignus* (Призначений обробляти Божі поля) і таким чином проголошували волю небес. Коли ж він поскаржився на свою гірку долю відомому німецькому юристу й філософу-просвітнику Х. Томазію, той витлумачив вислів на користь Рудигера, зазначивши, що полями Божими називають кладовища, а їх краще за лікаря ніхтоне оброблятиме [Saunders 1856, 154].

Як бачимо, предмет особливого інтересу становили власні імена, – шляхом комбінації літер вони набували нової семантики, а отже, і альтернативної характеристики: *Albertus – Ter albus* (Тричі білий) [Das ABC 1703, 171]; *Carolus – O Clarus* (О славетний) [Hilton 1895, 366]; *Galenus – Angelus* (Ангел) [Das ABC 1703, 169]; *Gustavus – Augustus* (Шляхетний) [Das ABC 1703, 171]; *Laurentius – In te laurus* (У тобі лавр) [Das ABC 1703, 168]; *Margarita – Grata rima* (Сприятливий вихід) [Das ABC 1703, 171]; *Maria – Amari* (Бути коханою) [Das ABC 1703, 172]; *Mauritius – Mars vivit* (Марс живе) [Das ABC 1703, 168]; *Anna Dorothea – honorata dea* (Поважна богиня) [Das ABC 1703, 168]; *Leopoldus – Pello duos* (Жену двох) [Das ABC 1703, 171]; *Emanuel – Levamen* (Полегшення) [Rabi 2001, 145].

Не дивно, що вміння складати анаграми цінувалось вельми високо. Король Франції Людовик XIII навіть запровадив спеціальну посаду анаграматиста, головним обов'язком якого стало створення якомога більшої кількості трансформацій імен короля та його почту! Юрист з Ахена Томас Бійон досягнув неабиякого успіху в цій непростій справі, склавши п'ятсот анаграм з імені монарха, за що й отримав від задоволеного короля 1200 ліврів річного доходу [Percy 1824, 83]. Загалом, у Європі XVI-XVII ст. анаграми стали настільки популярними, що в 1605 р. навіть було видано книгу про мистецтво анаграмування "*Anagrammatopaeia*" за авторством німця Г. Фробена [The Irish 1853, 633-634]. Велика кількість анаграм наводиться англійським письменником Генрі Пічемом (1576-1643) у збірці емблем "*Minerva Britannia*" (1612). Наприклад, анаграма відомого англійського дипломата й поета, першого перекладача творів Еразма Роттердамського на рідну мову сера Томаса Чалонера (1521-1565) має такий вигляд: *Thomas Chalonerus – Est hac almus honor* (Тут є благодатна слава) [Peacham 1612, 35]. Себе самого автор також не оминув увагою й потішив дещо претензійною фразою: *Henricus Peachamus – Hinc super haec Musa* [Peacham 1612, 177].

Загадкова природа анаграми дала поштовх виникненню в середовищі освічених європейців розваги для обраних – своєрідної гри для ерудитів, у якій анаграма була "засобом перевірки зв'язку між текстом і гідним його, тобто читачем, який його розуміє і виступає дешифрувальником криптограматичного рівня" [Топоров 1987, 193]. Ефект від подібних лінгвістичних експериментів іноді дійсно вражає глибиною інтерпретації змісту наявної інформації. Анаграма імені англійського композитора, поета й лютьяра Джона Дауленда (1563-1626) є яскравою ілюстрацією його життєвого шляху: *Iohannes Doulandus – Annos ludendo hausu* (Я витратив роки, щоб грати) [Lower 1849, 129].

Діяльність проповідника й борця за права афроамериканців Мартіна Лютера Кінга (1929-1968) знайшла відображення в наступних анаграматичних конструкціях: *Martinus Lutherus – Vir multa struens* (Чоловік, який багато створює) або *Ter matris vulnus* (Три рани матері), а також *D. Martinus Lutherus – Ut turris das lumen* (Подібно до маяка даєш ти світло) [Haefs 2002, 151].

Анаграмовані імена апостола Павла та засновника католицького ордену освітян і місіонерів Товариства Ісуса, більше відомого як орден єзуїтів, Ігнатія Лойоли співвідносяться із загальноприйнятими образами цих християнських святих: *Paulus Apostolus – Tu populos salvas* (Ти рятуєш народи) [Das ABC 1703, 171]; *Ignatius de Loyola – O ignis illatus a Deo* (О вогонь, принесений Богом) [Wheatley 2004, 80].

Герцог Савойський Віктор Амадей I (1587-1637) отримав наступну анаграму: *Victor Amaedeus – Auctus amore Dei* (Той, що зріс завдяки любові Бога) [Wheatley 2004, 81], а ім'я одного з найвидатніших французьких філософів-просвітників XVIII ст., письменника, історика, публіциста й правозахисника Вольтера в результаті нової комбінації літер набуло яскраво вираженого глорифікаційного змісту: *Voltaire – O alte vir!* (О великий муж!) [Wheatley 2004, 79]. Цікаво, що Вольтер – це псевдонім, який є анаграмою справжнього імені французького письменника Марі Франсуа Аруе (фр. *François Marie Arouet*) – *Arouet le j(eune)*, тобто Аруе молодший.

Уживання псевдоніму-анаграми в творчих колах Європи XVI-XVIII ст. було досить поширеною практикою, яка має місце й у наші дні. Перша в історії європейської літератури збірка чарівних казок "Пентамерон" або "Казка казок" італійського поета й письменника Джамбатісти Базіле (*Giovanni Battista Basile*) побачила світ навесні 1634 р., уже після його смерті, під псевдонімом Джан Алесіо Аббатутіс (*Gian Alesio Abbattutis*), утвореним зі справжнього імені автора, а ліонський лікар Франсуа Рабле (*Francois Rabelais*) опублікував свої сатиричні твори про Гаргантюа й Пантагрюеля під анаграмованим іменем *Alcofribas Nasier*. Князь Антиох Кантемір, відомий російський поет-сатирик, користувався псевдонімом-анаграмою Харитон Макентін. Один із псевдонімів поета Валерія Брюсова – Аврелій (анаграма імені Валерій), а популярний французький письменник і кіносценарист, автор гостросюжетних романів Жан-Батист Россі (*Jean-Baptiste Rossi*) більше відомий сучасникам під псевдонімом Себастьян Жапрізо (*Sébastien Japrisot*).

Проте, деякі автори, перебуваючи в полоні моди анаграмування й водночас побоюючись, що так і залишаться невідомими, зважувалися на хитрість. Французький адвокат Прюдан де Сен-Морі опублікував 1577 р. в Ліоні трактат з юриспруденції під назвою *"La pratique et le style judiciaire"*. Титульну сторінку видання прикрасив вислів *Arduus animo vincit et prodest* (Сильний духом перемагає й приносить користь), який водночас був анаграмою імені автора. А щоб відкинути всі сумніви й не лишитися для нащадків *persona incognita*, цей винахідливий юрист під кожною літерою вислову проставив цифри: **A** (14) **R** (22) **D** (4) **U** (3) **U** (9) **S** (10) **A** (20) **N** (6) **I** (8) **M** (19) **O** (26) **V** (21) **I** (23) **N** (15) **C** (16) **I** (25) **T** (24) **E** (5) **T** (7) **P** (1) **R** (2) **O** (18) **D** (11) **E** (12) **S** (13) **T** (17). Розташували їх згідно запропонованому порядку, "вдячний" за підказку читач отримувал латинізоване ім'я автора: *Prudentius Sancto Mauritio* [Ráth-Végh 1959, 23].

Часто анаграми містили тонку іронію або навіть відкрите глузування. Супротивники голландського богослова-протестанта Якоба Армінія, опонента Кальвіна, "ви-

крили" справжню сутність проповідника, приховану в його імені: *Iacobus Arminius* – *Vani orbis amicus* (Друг світу брехні). Проте друзі теолога, скориставшись іншим варіантом написання прізвища, дали гідну відповідь: *Iacobus Harminius* – *Habui curam Sionis* (Я піклуюся про Сіон) [Vombaugh 1860, 38].

Однією з особливостей анаграми є її здатність до трансформації під впливом конкретної культурно-історичної ситуації. Показовим є випадок Папи Пія IX Блаженного (*Pio Nono*), автора знаменитого "Силлабуса" або "Списку найважливіших помилок нашого часу" (1865). Його понтифікат був найдовшим у історії Римо-католицької церкви після апостола Петра й тривав понад 31 рік. Поштовою до створення в'дливої анаграми став I Ватиканський вселенський собор, скликаний за ініціативи Пія в 1870 р. Серед іншого, на ньому було прийнято Догмат Про Безпомилковість Папи в питаннях віри й моралі під час виступу *ex cathedra*. З огляду на це, широковідома анаграма *O non sum super petram fixus* (О, я не викарбуваний на скелі), утворена з титулу *Supremus Pontifex Romanus* (Папа Римський) [Haefs 2002, 151] отримала дошкульну інтерпретацію з протилежним змістом: *Sum Nono super petram fixus* [Letter 1900, 27].

З імен відомих людей укладали анаграми, які відповідали певному періоду їх життя. Після перемоги адмірала Нельсона в Єгипті виникла така анаграма: *Horatio Nelson* – *Honor est a Nilo* (Слава від Нілу) [Percy 1823, 125], а поразка Наполеона спричинила появу співзвучних цій події гасел: *Napoleon Bonaparte* – *Bona rapta pone leno!* (Віддай награбоване добро, сутенер) та *Lucius Napoleon Bonaparte Imperator* – *O! sub altero Nerone arma capiunt populi* (О! Народи підняли зброю проти другого Нерона) [Percy 1823, 125].

Зазвичай створення анаграм вимагає опори на екстралінгвістичні знання: фонові дані, пов'язані з певним літературним чи історико-культурним фактом, допомагає зрозуміти тонкий анаграматичний контекст. Коли Станіслав Лещинський, король Речі Посполитої, гостював у своїх родичів, ректор місцевої гімназії Яблонський вирішив потішити монарха й приготував до щорічного учнівського екзамену незвичайне видовище: 13 юнаків виконали героїчний танець зі щитами, прикрашеними золотими буквами. Після кожної сценки актори шикувалися в певному порядку, утворюючи з літер на щитах нову комбінацію слів. Склавши їх у заданій послідовності, глядачі могли прочитати таку фразу: *Domus Lescinia* (Дім Лещинських); *Ades incolumis* (Ти стоїш непорушно); *Omnis es lucida* (Увесь світлий); *Mane sidus loci* (Залишайся зіркою (цього) місця); *Sis columna dei* (Будь стовпом Божим); *I, scande solium* (Йди, піднімайся на престол) [Wheatley 2004, 81–82].

Варто відзначити, що персони королівської крові становили особливий інтерес для анаграматистів, які безжально препарували їхні імена в пошуках прихованого змісту. Так, головна місія Карла Великого (*Carolus Magnus*) чітко простежується в анаграмі *Cumulans agros* (Той, хто об'єднує землі) [Das ABC 1703, 170], а непохитність у вірі імператора Фердинанда I (*Ferdinandus I*) підкреслюється характеристикою *Durans in fide* [Das ABC 1703, 171]. Анаграма імені майбутнього короля Англії, Шотландії та Ірландії Карла I Стюарта, принца Уельського виглядала так: *Carolus Stuartus Princeps* – *Propter ius clarus sanctus* (За правом він величний і святий) [Wheatley 2004, 82]. Королева Англії та Ірландії Єлизавета I, період правління якої називають "золотим", сприяла не лише розвитку культурно-релігійного життя держа-

ви, але й проводила активну міжнародну політику, спрямовану на посилення ролі Англії на світовій арені. Її діяльність знайшла відображення в наступних анаграмах: *Elisabetha Regina – Angliae Hera, beasti* (Правителько Англії, ти була праведною) або *Angliae eris beata* (Ти будеш праведницею Англії); *Elisabetha Regina Angliae – Anglis agna, Hiberiae lea* (Англійська ягниця, ірландська левиця); *Elisabetha Regina Anglorum – Magna bella tu Heroina geris* (Великі війни ти, героїне, ведеш) або *Gloria regni salva manebit* (Нехай королівська слава буде непохитною) [Percy 1823, 120].

Траплялося й так, що комбінація літер спричиняла вражаючий ефект, подібний до виверження вулкана: розчленовані слова більше не приховували своїх таємниць, демонструючи в новостворених фразах неймовірні алузії. Анаграма, отримана з повного титулу вищезгаданого короля Карла I, повідомляє про сумну долю монарха: *Carolus Stuartus, Angliae, Scotiae et Hiberniae rex – Aula, stetu, regno exueris, ac hostili arte necaberis* (Карл Стюарт, король Англії, Шотландії, Ірландії – тебе було позбавлено палацу, титулу, престолу й убито через ворожу підступність) [Wheatley 2004, 85]. Кажуть також, що напередодні страти, до якої короля засудив парламент у січні 1649 р., він подивився на свій портрет з підписом *Carolus Rex* і промовив: *Cras ero lux* (Завтра я буду світлом).

І це далеко не поодинокий випадок містичних паралелей, пов'язаний з перестановкою букв. Ім'я сумно відомої Марії Стюарт також приховує інформацію про позбавлення трону й страту: *Maria Steuarda Scotorum Regina – Trusa vi regnis, morte amara cado* (Силою позбавлена царства, я гину страшною смертю) [D'Israeli 1834, 186]. А анаграма імені короля Франції Генріха IV Наваррського, засновника династії Бурбонів, називає його вбивцю – шкільного вчителя Франсуа Равальяка, який у травні 1610 р. заколов правителя кинджалом на очах дружини Марії Медичі та малолітніх дітей: *Henricus Galliarum Rex – In herum exurgis Ravallac* (Ти підніс (звеличив) Равальяка до пана) [Wheatley 2004, 79].

Елемент несподіванки, присутній у анаграмі, викликає непідробний живий інтерес до різноманітних буквених маніпуляцій, обмежених рамками слова, навіть у наш час. Незадовго до світової економічної кризи 1929 р. з англійської назви Сполучених Штатів Америки (*United States*) було складено декілька латинськомовних анаграм, зміст яких можна розглядати як пророцтво падіння економічної й соціальної систем Америки після багатьох років процвітання та нове відродження по тому: *In te deus stat* (У тобі є Бог). *Inde tute stas* (З цього часу ти стоїш упевнено). *Dentatus est* (Він зубастий). *Siste, nudat te* (Вставай, він роздягає тебе). *A te desistunt* (Вони відходять від тебе) [Bergerson 1973, 78].

Отже, анаграма приваблює нас насамперед тим, що виконує функцію розкриття або створення нового змістового наповнення слова. Її загадкова природа полягає в зміщенні акценту уваги з буквено-звукової структури (зовнішньої форми) на зміст (семантичну структуру). У історичній анаграмі легко простежити дух епохи, вона неначе фокусує в собі ту інформацію, що накопичувалася протягом століть. Це своєрідний місток, який поєднує конкретну особу, річ чи предмет з відповідною добою. Разом з тим, семантика анаграми ситуативна, її зміст може варіюватися як під впливом культурно-історичної ситуації, так і авторських емоційних реакцій та асоціацій, особистого світогляду й думок.

Учитывая общую тенденцию усиления внимания к феномену языковой игры, наблюдаемой на разных уровнях языка, в частности и на фонетическом, в статье освещаются латинские анаграмматические структуры как способ генерирования альтернативного содержания путем перестановки букв (звуков).

Ключевые слова: аллюзия, латинская анаграмма, экстралингвистическая информация, языковая игра.

Taking into consideration the general tendency to pay more attention to the phenomenon of language games on different levels of language, in particular, on phonetic one, the article highlights Latin anagrammatical structure as a way of creating alternative content by reversing the letters (sounds).

Key words: allusion, Latin anagram, extralinguistic information, language game.

Література:

1. Плутарх. Избранные жизнеописания: В 2 т. / Плутарх. – Т. 2. – М.: Правда, 1987. – 608 с.
2. Топоров В.Н. К исследованию анаграмматических структур (анализы) / В.Н. Топоров // Исследования по структуре текста. – М.: Наука, 1987. – С. 193-238.
3. *Anagrams* // The Dublin University Magazine. William Curry, Jun. & Co., 1862. – Vol. 60. – P. 387-399.
4. *Bergerson H.W.* Palindromes and Anagrams / Howard W. Bergerson. – N.-Y.: Courier Dover Publications, 1973. – 130 p.
5. *Bombaugh Ch.C.* Gleanings from the Harvest-fields of Literature, Science and Art: a Melange of Excerpta, Curious, Humorous and Instructive / Charles C. Bombaugh – Baltimore: T.N. Kurtz, 1860. – 528 p.
6. *D'Israeli I.* Curiosities of Literature: In 3 vol. / Isaac D'Israeli – V. III. – Boston, 1834. – 375 p.
7. *Das ABC cum notis variorum*, herausg. von einem dessen Nahmen im ABC stehet. – Leipzig, Dresden, 1703. – 210 p.
8. *Haefs H.* Das 3. Handbuch des nutzlosen Wissens / Hanswillhelm Haefs – Norderstedt: Books on Demand, 2002. – 296 p.
9. *Hilton J.* Chronograms Collected, More Than 4,000 in Number: Since the Publication of the Two Preceding Volumes in 1882 and 1885 / James Hilton. – V. II. – L.: E. Stock, 1895. – 504 p.
10. *Letter Twisting* // The New York Times. – 1900, March 25, Wednesday. – P. 27.
11. *Lower M.A.* English Surnames: An Essay on Family Nomenclature, Historical, Etymological, and Humorous; with Several Illustrative Appendices / Mark A. Lower – V.2. – L.: Smith, 1849. – 244 p.
12. *Lykophrons "Odyssee"*: Alexandra 648-819. Texte und Kommentare. – Berlin, N.-Y.: Walter de Gruyter, 1999. – 257 p.
13. *Peacham H.* Minerva Britanna / Henry Peacham – L., 1612. – 212 p.
14. *Percy R.* Relics of Literature / Reuben Percy – L.: T. Boys, Ludgate Hill, 1823. – 400 p.
15. *Percy R.* The Mirror of Literature, Amusement, and Instruction / Percy R., Timbs J., Limbird J. – L.: Printed and Published by J. Limbird, 1824. – V. 3. – 428 p.
16. *Rabí Chara M.* El hospital de San Bartolomé de Lima (1646 a 2000). La protección y asistencia de la gente de color / Dr. Miguel Rabí Chara – Tomo III de la Historia de la Medicina del Perú. – Grahuer, Lima, Perú, 2001. – 168 p.
17. *Ráth-Végh I.* A könyv komédiája / István Ráth-Végh – Budapest: Gondolat Kiadó, 1959. – 341 p.
18. *Saunders F.* Salad for the Social / Frederick Saunders – N.-Y.: De Witt & Davenport, 1856. – 401 p.
19. *The Irish* quarterly review. – Dublin: W.B. Kelly, 1853. – V. III. – 1032 p.
20. *Wheatley H.B.* Of Anagrams: A Monograph Treating of Their History from the Earliest Ages to the Present Time / Henry Benjamin Wheatley – Whitefish, Mont.: Kessinger Publishing, 2004. – 196 p.

СИНОНІМІЯ В ПЕРЕКЛАДНОМУ ПЕРСЬКОМУ СЛОВНИКУ

Бочарнікова Анна Михайлівна,

асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню проблематики синонімії в цілому, зокрема дослідженню питання про оптимальні міри кількості синонімів, наявних у словниковій статті перекладного двомовного словника, призначеного для перекладу з української мови на іноземну. У статті наведено приклади українсько-перського перекладу й розглянуто особливості функціонування синонімів у перській мові.

Ключові слова: синонім, лексичне значення, лексема, функціональний критерій, перекладний еквівалент.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасний стан наукового та практичного використання іншомовно-перських та персько-іншомовних перекладних словників має низку вад через недосконалість зазначених джерел, зокрема в аспекті репрезентації в них синонімії.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому вперше проаналізовано на матеріалі перської мови проблему репрезентації синонімічного ряду перекладного словника. Зокрема, виявлено риторичну функцію синонімів у перській мові.

Мета роботи – встановити роль синонімів у статті перекладного словника з перської й на перську мову. **Об'єктом** дослідження виступають використовувані в сучасній лінгвістиці та практичному вжитку словники, перекладні з перської мови на інші мови та з інших мов на перську. **Предметом** дослідження є корпус синонімічних перекладних еквівалентів, що їх необхідно вживати у словниковій статті для адекватного перекладу лексичної одиниці

Завданням дослідження виступає вивчення питань норми й узусу в перекладних іншомовно-перських і персько-іншомовних словниках. Частковою проблемою цього великого кола проблем є питання про словникову репрезентацію синонімів.

Одним із важливих засобів розкриття значення слова є синонімічні засоби мови. "Практика словникової роботи показує, що у мові майже до кожного предмета, явища, дії, стану, ознаки, відношення, ситуації тощо є ніби "перша асоціація", первинна назва, основний спосіб номінації, визначення якого через інші слова залишає враження чогось штучного" [Нечитайло 1987, 7]. Основна проблематика синонімії в перекладній лексикографії детально розглянута в монографії О.І. Нечитайло [Нечитайло 1987].

Не існує одного визначення синонімів, яке було б прийняте всіма лінгвістами. Деякі дослідники взагалі заперечували існування синонімів як факту. "Якщо якісь форми фонетично відмінні, ми вважаємо, що їх значення також різні... ми вважаємо, що справжніх синонімів у дійсності не існує, ... це одна з фікцій, що рудиментарно існує в науці про мову" [Нечитайло 1987, 10].

О.І. Нечитайло поділяє наявні визначення синонімів на п'ять груп [Нечитайло 1987, 11–13]. Проте дослідження показує, що серед поширених нині визначень синонімів можна виділити два основних типи: визначення за семантичним і за функціональним критеріями (із зазначеної вище класифікації перші 3 групи належать до першого типу, а 2 останні – до другого). До першого типу можна віднести розуміння синонімів як слів близьких або тотожних за значенням (а також лише близьких

або лише тотожних). До другої групи можна зарахувати визначення синонімів як взаємозамінних слів.

Обидва типи визначень дозволяють зарахувати до категорії синонімів різні, часом взаємовиключні групи слів. Існують як близькі, так і тотожні за значенням лексеми, які неможливо замінити між собою в усному чи письмовому тексті. Наприклад, перські слова *باریک* *bārik* і *نازک* *nāzok* мають однакове значення "тонкий". Незважаючи на те, у жодному контексті їх неможливо замінити одне на інше. У перській мовній свідомості існує розгалуження поняття "тонкий" на два різні: наприклад, щодо тонкої смужки паперу вживають слово *باریک* *bārik*, а щодо смужки, зробленої з тонкого паперу, вживають слово *نازک* *nāzok*. Тобто "тонкий у ширину" і "тонкий у товщину" позначаються перською мовою різними словами. Так само слова *ور*, *سو*, *سمت*, *طرف* *taraf, samt, su, var* тотожні за значенням ("сторона, бік"), проте взаємозамінними з них є тільки перше з другим (і лише в деяких контекстах) і друге з третім (теж лише у деяких контекстах).

Так само існують взаємозамінні слова з відмінними лексичними значеннями. Наприклад, перською мовою можна сказати *بالای کوه* *bālāye kuh* або *نوک کوه* *nuk kuh* ("верхівка гори"). Однак слово *بالا* *bālā* з наведеного вільного словосполучення означає "верх", "верхня частина", а слово *نوک* *nuk* – "дзьоб", "гострий кінець".

В Ірані існує традиція при ввічливому спілкуванні вживати слово *بندہ* *bande* замість *من* *man*. Перекладаються вони однаково – "я", однак перше з цих слів буквально означає "раб". Назву кольору – бордовий – перською можна перекласти двома словами: *زرشکی* *zereški* й *جگری* *jegari*. Обидва слова є відносними прикметниками, утвореними за допомогою дуже продуктивного перського суфікса від іменників – відповідно, від слів зі значеннями "барбарис" і "печінка".

У розмові на місці українського *будь ласка* можна вжити перське *خواهش می کنم* *xāheš mikonam*, або також *قربان شما* *gorbāne šoma*. У деяких контекстах ці два перекладних еквіваленти цілком взаємозамінні, проте семантично перший еквівалент – двокомпонентне складне дієслово зі значенням "прошу", а другий – словосполучення, що означає "ваша жертва".

Таким чином, ті самі слова за одним визначенням можна віднести до категорії синонімів, а за іншим – ні. Причина цього полягає у ставленні до проблеми синонімії з позиції мови (перший тип визначень) або з позиції мовлення (другий тип). Тому, на нашу думку, не можна погодитися з правильністю одного типу визначення, заперечивши інший. Вони цілком правильні, але належать до різних сфер мовної діяльності. Відтак при дослідженні явища синонімії в мові (розгляд синонімів як таких, окремо від контексту) головним критерієм визначення синонімів пропонуємо вважати семантичний, а при дослідженні синонімії на рівні мовлення (синоніми в конкретних контекстах) – функціональний.

Словник, орієнтований на користувачів, для яких мова перекладу є іноземною, призначений для забезпечення потреб спілкування, тобто стосується мовлення, а не мови. І, отже, синонімами в такому словнику доцільно вважати взаємозамінні у реальних контекстах слова, що є перекладними еквівалентами заголовної лексеми. А слова з однаковим чи схожим лексичним значенням, які, втім, не можуть замінити жодний з перекладних еквівалентів у тексті й самі не є перекладними еквівален-

тами, не мають бути включені у двомовний словник. Для таких слів існує окремий вид словника – словник синонімів.

Дослідники виділяють три функції синонімів:

- ✓ функція заміщення (що має на меті уникнення тавтології під час письма);
- ✓ функція уточнення;
- ✓ функція посилення характеристики предмета [Нечитайло 1987, 16].

У перській мові синоніми виконують чотири функції: три вищеназвані й ще одну – риторичну. Протягом ХХ ст. у перській мові набуло значного поширення використання замість одного слова синонімічної пари з риторичною метою – *كوشش و بحث و بررسی، جنگ و ستیز تلاش، جهد و كوشش، سعي و كوشش* (*kušeš va talāš, bahs va barresi, jang va setiz*). Часто такі пари є цілком або відносно сталими. Наприклад, допускається вживання у мовленні *كوشش و تلاش، جهد و كوشش، سعي و كوشش* (*kušeš va talāš, jahd va kušeš, sa'i va kušeš*) і не допускається *جهد و كوشش* *kušeš va jahd*. Зазвичай у подібних синонімічних парах коротше з двох слів посідає першу позицію, а довше – другу. У таких випадках переміна місцями слів у синонімічній парі неможлива. Наприклад, *تبریک و تهنیت، داد و فریاد* (*dād va faryād, tabrik va tahniyat*). При перекладі цих синонімічних пар до них або добирають два синоніми, або, в разі відсутності чи недоречності такого вживання, в українській або російській мові їх перекладають одним словом, яке є перекладним еквівалентом обох перських лексем. Іноді вищерозглянутий тип перських синонімів виконує також функцію посилення характеристик предмета, явища або дії, проте у багатьох випадках він слугує лише естетичній меті (наприклад, у текстах офіційних промов або в епістолярному стилі).

Природно, що для надання користувачам словника можливості вживати подібні засоби мови частотні синонімічні пари мають бути наведені у статті до їхніх українських чи російських відповідників. І, звичайно, ще більшої кількості синонімів у словниковій статті потребує забезпечення першої функції синонімів – заміщення. У перській мові постійні повтори певного слова допускаються лише в науковому стилі, а в решті стилів – навіть у побутовому – їх уважають за небажані. Проте у мовознавстві СРСР і пострадянського простору традиційно панує неоднозначне ставлення до питання наявності синонімів у перекладних словниках. Наприклад, на думку Л.В. Щерби "синоніміка важлива і навіть дуже потрібна, але для людей, які добре знають мову і мають бажання це знання поглиблювати. Вона однозначно шкідлива у перекладному словнику" [Щерба 1958, 152]. А.М. Сукіасян, навпаки, заслугою двомовного словника вважає численність синонімів і відсутність описів та тлумачень [цит. за: Шарафутдинова 1968, 21]. З.Б. Мухамедова висловлюється на користь помірнього введення синонімів до двомовного словника: "Переклад ізольованого слова бажаний, коли й не однослівний, то й не дуже багатий на синоніми" [Мухамедова 1954, 99; див. також Шарафутдинова 1968, 26].

На нашу думку, при укладанні двомовного словника до питань синонімії слід підходити з іншого боку. У статті перекладу до українського чи російського слова бажано наводити всі слова, які звичайно виступають його перськими еквівалентами у формальних нормативних контекстах. Іноді ці слова є взаємозамінними, іноді між еквівалентами існують відношення синонімії. У будь-якому разі слова включають до словникової статті через те, що всі вони є правомірними перекладами українсь-

кого чи російського слова, а не через те, що вони є між собою синонімами. Саме вживання терміна *синонім* у цій ситуації передбачає те, що один із еквівалентів є основним перекладом слова, а решта наведених у словниковій статті слів є синонімами першого перекладного еквіваленту.

На практиці часто буває інакше. По-перше, до деяких слів існує два однаково вживаних переклади, наприклад, "довіра" – اعتماد, اطمینان, *e'temād, etminān*. По-друге, в різних стилях і різних контекстах кожне з наведених у статті перекладу слів може тимчасово опинитись у позиції основного перекладного еквіваленту. Наприклад, "умерти" فوت ك, مردن, *fout kardan, mordan*, "йти" – راه رفتن، آمدن، راه رفتن *rāh raftan, āmadan, raftan*).

До того ж, перекладні еквіваленти можуть узагалі не бути синонімами або навіть бути антонімами. Наприклад, "вести" – رساندن، آوردن، بردن *resāndan, āvardan, bordan*. Отже, можемо зробити висновок, що систематичне вичерпне наведення перекладних еквівалентів формально спричинить наявність у словниковій статті перекладу певної кількості синонімів, уміщення яких необхідне для здійснення за допомогою словника різних видів перекладу. Єдиний випадок наявності зайвих синонімів – це ситуація, в якій укладач словника наводить слова, дещо віддалені за змістом та конотативними характеристиками від вихідного слова, лише на тій підставі, що вони є синонімами одного з наведених у статті перекладних еквівалентів.

Отже, слова зі словникової статті слід у першу чергу розглядати як перекладні еквіваленти, а не синоніми. Наявність синонімів у словниковій статті зазвичай зумовлена типом словника. У тлумачному словнику синоніми зазвичай наводять повною мірою. Щодо питання про оптимальну міру наявності синонімів у перекладному словнику погляди лінгвістів дуже відрізняються – від думки про цілковиту корисність синонімів до впевненості у їх шкідливості. На нашу думку, синоніми не виконують жодної ролі у статті перекладу у словнику, призначеному для перекладу з іноземної мови на рідну. Проте у словнику, розрахованому на користувачів, для яких мова перекладу є іноземною, усі синоніми слід наводити у статті перекладу, але тільки за умови, що вони є перекладними еквівалентами заголовного слова.

Перспективи дослідження полягають у застосуванні принципів, розроблених на матеріалі перської мови, зокрема в галузі словникової синонімії, до лексикографії інших мов.

Статья посвящена изучению проблематики синонимии в целом и, в частности, исследованию вопроса об оптимальной мере количества синонимов, присутствующих в словарной статье двуязычного словаря, предназначенного для перевода с украинского на иностранный язык. В нашей статье приведены примеры украинско-персидского перевода и рассмотрены особенности функционирования синонимов в качестве средства семантизации реестрового слова в персидском языке.

Ключевые слова: синоним, лексическое значение, лексема, функциональный критерий, переводной эквивалент.

The article concerns general problems of synonyms and in particular the question of the most optimal measure of synonyms' quantity in two language dictionaries aimed for translation from Ukrainian into other languages. Lexical illustrations show the ways of translation from Ukrainian into Persian. Also we've analyzed particularities of synonyms functioning as a device of key-word semantization in Persian language.

Key words: synonym, lexical meaning, lexeme, functional criterion, translation equivalent.

Література:

1. *Восканян Г.А.* Русско-персидский словарь / Г.А. Восканян. – Тегеран: Нашре бешарат, 1993. – 829 с.
2. *Мухамедова З.Б.* Из наблюдений над составлением русско-туркменского словаря / Зулейха Бакиевна Мухамедова // Вопросы языкознания. – М., 1954. – № 2. – С. 98–100.
3. *Нечитайло О.И.* Синоніми в лексикографії / Ольга Іванівна Нечитайло. – К.: Наукова думка, 1987. – 132 с.
4. *Персидско-русский словарь*: В 2-х т. / [Под ред. Ю.А. Рубинчика]. – М.: Русский язык, 1983. – Т. 1. – 800 с.; Т. 2. – 864 с.
5. *Русско-персидский словарь* / [Сост. И.К. Овчинникова, Г.А. Фуругян, Ш.М. Бади. Под ред. А. Асадуллаева и Л.С. Пейсикова]. – Мешхед: Джаведане херад, 2002. – 1091 с.
6. *Шарафутдинова К.А.* Раскрытие значений слова в двуязычном словаре / К.А. Шарафутдинова. – Ташкент: Фан, 1968. – 84 с.
7. *Щерба Л.В.* Избранные работы по языкознанию и фонетике / Лев Владимирович Щерба. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1958. – Т. 1: Языкознание. – 182 с.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ОЦІННИХ МАСКУЛІННИХ НОМІНАЦІЯХ (на матеріалі німецької мови)

*Велика Ірина Олегівна,
магістр*

Запорізький національний технічний університет

У запропонованій статті проводиться комплексний аналіз гендерно-маркованої лексики на позначення чоловіка шляхом побудування концептуального поля з ядром поля – концептом MANN, що об'єднує менші мікрополя та кінцеві лексико-семантичні групи, які входять до їх складу. Аналіз маскулінних номінацій проводиться з метою встановлення стереотипів, що склалися в німецькій лінгвокультурі відносно особи чоловічої статі.

Ключові слова: гендер, стереотип, фемінізм, андроцентризм, концептополе (КП), концепт, мікрополе, лексико-семантична група (ЛСГ).

Опозиція "чоловічий-жіночий" є фундаментальною для людської культури і цьому є численні докази, що беруть початок в уявленнях давніх філософів про світ. Сучасна цивілізація не тільки не викорінила членування світу на "чоловічий" і "жіночий" початок, але і поглибила його. Однак тільки з другої половини ХХ століття дослідники звернули увагу на людину не просто як на деякий узагальнений суб'єкт, але визнали важливість і актуальність гендерної ідентифікації людини в обговоренні різних проблем гуманітарних наук.

У той же час гендерні дослідження в мові мають довгу передісторію – даною проблематикою займалися багато відомих вчених (Е. Сепір, Ф. Маутнер, О. Єсперсен). Саме вони висунули на перше місце в лінгвістичному описі соціального плану, що розглядає мову у зв'язку із суспільством і людиною, що знаходиться в ній. З виникненням у мовознавстві нового напрямку, названого феміністською лінгвістикою, гендерні дослідження одержали новий поштовх у своєму розвитку. В даний час гендер стає таким же ключовим поняттям, як клас, рід, нація. Вивчення цієї проблеми займаються лінгвісти всього світу, у тому числі і нашої країні.

Російська та вітчизняна гендерна лінгвістика репрезентована культурологічними розвідками гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики [Бессонова 2003; Дудолодова 2003; Емурсуїнова 2002; Колесникова 2001; Халєєва 1999; Яценко 2002]; фразеології [Зикова 2003; Малишевська 1999], паремії [Абрамова 2002; Кириліна 1999]; соціолінгвістичними [Бакушева 1995; Верхоланцева 1989; Ольшанський 2001] і дискурсивними [Піщикова 2003] дослідженнями мовленнєвої поведінки статей, аналізом гендерного аспекту художнього дискурсу [Борисенко 2003; Козачишина 2003], рекламного дискурсу [Мартинюк, Землянський 1996], перекладу [Карaban 2003] та психолінгвістичними роботами [Горошко 2001; Табурова 1999; Холод 1997; Мартинюк 2004, 7–8]. Отже, гендерна проблематика є надзвичайно актуальною на сьогоднішній день та висуває низку проблем, що ще не мають однозначного розв'язання.

Актуальність нашої статі зумовлена надзвичайною важливістю такого питання як відображення гендеру у мові. Завдяки лексичним одиницям на позначення чоловіка можна зрозуміти, які стереотипи існують у тій чи іншій лінгвокультурі стосовно особи чоловічої статі, тобто отримати комплексний погляд на певну лінгвокультуру, краще зрозуміти її сутність та закономірності.

Метою даного дослідження є встановлення стереотипів, що існують у німецькій лінгвокультурі стосовно особи чоловічої статі. Дана мета висуває низку *завдань*, що треба розкрити у нашій роботі:

1. Аналіз численних дефініцій поняття "гендер" та встановлення нашого визначення цього поняття, що є базовим для нашої статті.

2. Встановлення поняття "стереотип" на основі аналізу дефініцій різних науковців.

3. Презентація КП MANN та його конститuentів: мікрополів та кінцевих ЛСГ. Аналіз компонентів КП на предмет встановлення стереотипів, що існують у німецькій лінгвокультурі стосовно особи чоловічої статі.

Об'єктом нашого дослідження є масив гендерно-маркованої лексики німецької мови. Під *предметом* дослідження розуміємо оцінні маскулітні номінації.

Наукова новизна дослідження зумовлюється тим, що в нашій роботі вперше проводиться комплексний аналіз масиву оцінних маскулітних номінацій шляхом зображення КП та його конститuentів з метою подальшого встановлення стереотипів у німецькій лінгвокультурі.

Гендерні дослідження беруть свій початок у фемінізмі – альтернативна філософська концепція соціокультурного розвитку, заснована на понятті патріархату. Сімона де Бовуар у своїй книзі "Друга стать" поставила проблему придушення фемінного в культурі. Вона показала, що суспільство конституює чоловіче як позитивну культурну норму, а жіноче як щось негативне, як відхилення від норми, як інше [Гапова 2000, 66]. На основі цього феміністська лінгвістика наполягає на переосмисленні і зміні мовних норм, вважаючи свідоме нормування мови і мовну політику метою своїх досліджень.

Велика увага у феміністських дослідженнях приділяється існуванню культурно-символічних рядів, що включають елементи жіночого і чоловічого, і спираються на опозицію "природа-культура". При цьому чоловіче вважається позитивним, домінуючим, значимим, а жіноче – негативним, підлеглим, вторинним.

Андроцентризм, погляд на світ через призму чоловічого бачення, виражається і в уявленнях народу. В.М. Телія підкреслює, що "у повсякденній свідомості жіночий розум протиставлений чоловічому, як розум "недолюдський" [Телія 1991, 38]. Отже, домінуюча андроцентричність мови саме і виявляється в тому, що наївна картина світу, вербалізована у мові, представлена через сприйняття людини-чоловіка.

Тому можна зробити висновок, що гендерний фактор, який враховує природну стать людини та її соціальну репрезентацію, є однією з найважливіших характеристик особистості і протягом усього її життя не тільки мотивує вчинки, визначає стратегію і тактику всієї поведінки, але й певним чином ідентифікує її як члена того чи іншого соціально-мовного співтовариства. Гендерні дослідження зосереджені на стереотипних уявленнях про жіночі і чоловічі ролі та якості. Емоційна оцінка людей, їхніх властивостей, відчуттів і ситуації – усе це переломлюється крізь призму мовної свідомості народу на визначеному етапі його культурно-історичного і соціального розвитку. У парадигмі сучасного наукового знання гендер є одним із ключових понять. Саме поняття "гендер" прийшло з англійської мови (gender) і означає граматичну категорію роду. Цей термін був введений у науковий апарат для розрізнення понять соціальної і біологічної статі [Каменская 2002, 22]. На даний момент

у лінгвістиці немає єдиного визначення поняття "гендер". Це поняття трактується різними науковцями по-різному, іноді точки зору на нього розходяться.

Розглянемо декілька дефініцій гендеру та спробуємо виявити спільні характеристики цього феномену, що надаються різними авторами. О.Л. Каменська, наприклад, розуміє під тендером сукупність норм поведінки (у тому числі й мовної), що асоціюється з особами чоловічої і жіночої статі у даному суспільстві. В основі гендера лежить ідея про те, що "важливі не стільки біологічні чи фізичні розбіжності між чоловіком та жінкою, а те культурне і соціальне значення, яке суспільство надає цим розбіжностям" [Каменская 2002, 24]. І.М. Кобозева розуміє під гендером "конструкт, в основі якого лежать три групи характеристик: біологічна стать, статево-рольові стереотипи і так званий гендерний дисплей – різноманіття проявів, пов'язаних із запропонованими суспільством нормами чоловічої і жіночої взаємодії" [Кобозева 2002, 13]. Спільними для цих дефініцій поняття "гендер" є наголошення на соціальному аспекті, тобто на тому, що під гендером розуміється саме соціальна поведінка людини, зумовлена нормами та стереотипами, присутніми в тому чи іншому суспільстві.

У даній статті ми, погоджуючись з науковцем А.А. Хвостовим, розуміємо під гендером комплекс соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, що забезпечують індивіду особистий, соціальний і правовий статус чоловіка та жінки [Хвостов 2002, 194]. Саме ця дефініція поняття "гендер" є, на нашу думку, найбільш влучною, бо в ній підкреслюється і фізіологічна, і соціальна складова цього міждисциплінарного поняття.

Гендер, як продукт суспільних відносин і культурної традиції, закріплений як у суспільній, так і в індивідуальній свідомості. Лінгвістику цікавить насамперед не сам гендер, що по суті є екстралінгвістичним, точніше когнітивним феноменом, а мовні механізми його конструювання, а також позамовні фактори, що впливають на цей процес. Нас цікавить насамперед, яким же чином гендер відбивається у мові на матеріалі гендерно-маркованої лексики на позначення чоловіка, тобто яким чином стереотипи, утворені у свідомості німецького народу стосовно образу чоловіка, відбиті у німецькій мові на прикладі лексики на позначення особи чоловічої статі.

Поняття стереотипу широко використовується не тільки в роботах лінгвістів, але і соціологів, культурологів, етнографів, психологів, етнопсихолінгвістів. Правда, розуміється воно там по-різному. Одне з найбільш повних визначень стереотипу належить В.В. Красних: "Стереотип є певною структурою ментально-лінгвального комплексу, що сформована інваріантною сукупністю валентних зв'язків, приписуваних даній одиниці і репрезентуючих концепт феномена, що стоїть за даною одиницею..." [Красных 2003, 232–234]. Отже, стереотипом є деякий фрагмент концептуальної картини світу, що існує у свідомості.

Ю.Є. Прохоров вважає, що стереотип – це "насамперед визначене уявлення про дійсність або її елементи з позиції "наївного", повсякденної свідомості" [Прохоров 1996, 56]. При такому розумінні виявляється, що за будь-якою одиницею мови стоїть стереотип, стереотипний образ.

Аналіз численних дефініцій показує, що найбільш повним є класичне визначення Д. Олпорта, яке забезпечує теоретичну основу подальшого дослідження: "стереотип – це перебільшене переконання (думка), яке асоціюється з категорією. У його функцію

входить виправдання (пояснення) нашої поведінки у зв'язку з цією категорією" [Бессонова 2002, 202–203]. Отже, стереотипи визначають зміст соціальних категорій.

Сутність стереотипу оцінна за своєю природою, отже, стереотипи бувають позитивними і негативними. Багато дослідників вважають, що стереотипи в основі "неправильні", оскільки вони нелогічні за походженням, суперечливі [Бессонова 2002, 203]. Отже, нашою метою є прослідити та проаналізувати ті стереотипи, що є характерними для німецького лінгвосоціуму, виявити позитивні та негативні риси характеру, якими наділяється особа чоловічої статі на матеріалі гендерно-маркованої лексики німецької мови.

Для цього розглянемо КП "Назви осіб чоловічої статі", ядром якого будемо вважати концепт MANN. Це КП є структурою розгалуженою та складною, що поділяється на мікрополя "Назви особи чоловічої статі" та "Назви сукупностей осіб чоловічої статі", які, в свою чергу, також поділяються на менші за обсягом мікрополя та кінцеві ЛСГ. Дані мікрополя мають власну структуру та специфіку у кількісному та якісному відношенні, що зумовлено тим, які саме ЛСГ, лексеми та семи їх наповнюють.

Почнемо з розгляду мікрополя "Назви особи чоловічої статі", у структурі якого виділяються менші мікрополя, що поділяються на кінцеві ЛСГ, які являються нероздільними далі угрупованнями.

1. Загальні позначення особи чоловічої статі. Це лексичне угруповання є кінцевою ЛСГ та об'єднує загальні позначення особи чоловічої статі: *Herr, Er, (gestandenes) Mannsbild, Mannsperson, Jöckel (landsch.), Mannsstück (abwertend), Kerl (abwertend), Hurensohn (derb), Miststück (derb), Ekel (das), Fritze (abwertend), Bursche (abwertend), Bruder (ugs., abwertend), Dingerich (salopp), Emton (salopp, berlin.), Ihmchen (salopp, berlin.), Jenner (salopp, berlin.)* [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 210]. З цієї ЛСГ бачимо, що серед позначень особи чоловічої статі наявна велика кількість іменників, що мають негативну конотацію, свідчать про неповажне та недбале ставлення до особи чоловічої статі.

2. Соціально-статусні позначення особи чоловічої статі. Дане мікрополе містить у собі лексичні одиниці, що слугують для позначення соціального положення осіб чоловічої статі. Воно поділяється на наступні ЛСГ: позначення для поважного чоловіка, який вміє поводитися у вищому суспільстві: *Grandseigneur, Gentleman, Kavalier, Mann von Welt, Weltmann, Gesellschafter*; позначення для одруженого чоловіка: *Ehemann, Mann, Gatte, Gemahl, Ehepartner, Angetrauter, Lebensgefährtin, Weggefährtin, Lebenskamerad, Herr und Gebieter (scherzh.), Ehwirt (veraltet), Eheliebster, Ehegenosse, Ehegespons (ugs.), bessere Hälfte (ugs.), Gatterich (ugs., scherzh.), Alter (salopp), Oller (derb), Ehekrüppel (abwertend), Pantoffelheld (abwertend), Simandl (abwertend, österr.), Tyrann (abwertend), Haustyrann (abwertend)* [SW 1974, 378–380]; позначення для неодруженого чоловіка: *Junggeselle, Hagestolz, Einspänner (ugs.), Weiberfeind*; позначення для чоловіка, який залишився без жінки: *Witwer*; позначення для бідного чоловіка: *Bettler, Clochard, Hungerleider, (armer) Schlucker, armer Teufel, Habenichts, Besitzloser, Mittelloser, Schnorrer (abwertend), Klinkenputzer (abwertend), Vagabund* [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 215–216]. Це мікрополе демонструє нам наявність значної кількості лексичних одиниць на позначення поважного та одруженого чоловіка, що звичайно свід-

чить про те, що ці якості є надзвичайно важливими для особи чоловічої статі. Цікавим є також той факт, що деякі лексичні одиниці на позначення одруженого чоловіка мають негативну конотацію, а словосполучення "*bessere Hälfte*" ("краща половина") взагалі демонструє неповажливе ставлення до жінки як до "гіршої половини". Цікаво також те, що ЛСГ "позначення для бідного чоловіка" представлена значною кількістю лексичних одиниць, що демонструє нам надзвичайну важливість для чоловіка такої якості як заможність, бо саме він, згідно з давніми укоріненими у нашій свідомості стереотипами, є годувальником родини.

3. Біовікові номінації особи чоловічої статі. Дане мікрополе об'єднує лексичні одиниці, що представляють біовікові ознаки осіб чоловічої статі. Воно розділяється на наступні ЛСГ: позначення для молодшої особи чоловічої статі: *Jungling, Jungmann, Bursch(e), Twen, Jugendlicher, Minderjähriger, Heranwachsender, Halbstarker (abwertend), Schlurf (abwertend, österr.), Halbwüchsiger, junger Mensch, Mann, Herr, (ugs.) Kerl, (ugs.) Spund, (ugs.) Dachs, Fant (abwertend), Laffe (abwertend), Knabe, Bub, Jungchen, Jüngelchen, Goldjunge (fam.), Bubi, Bübchen, Bübel, Bürschchen, Bengel, kleiner Kerl, Kerlchen, Rüpel, Schlingel, Schelm, Schlankel (österr.), Pimpf, Gassenbub (landsch.), Gassenjunge, Frechdachs, Lauser, Lausbub, Spitzbube, Strick (landsch.), Galgenstrick, Lausebengel, Lausejunge, Lauselümmel, Strauchdieb, Bosnickel (abwertend, bayr., österr.), Scherenschleifer (abwertend), Lümmel (abwertend), Rotzlöffel (derb), Rotznase (derb), Rotzbub (derb), Rotznigel (ugs., österr.), Früchtchen (abwertend), Galgenvogel (ugs., scherzh.), Tunichtgut, Strolch* [SW 1974, 390].

Позначення для особи чоловічої статі похилого віку: *Greis, Opa (ugs.), Zittergreis (ugs.), Tattergreis (salopp, abwertend), Tatl (salopp, abwertend, österr.), alter Knacker, Kracher (salopp, abwertend), Kraut(er)er (salopp, abwertend), Zausel (salopp, abwertend), Stubben (salopp, abwertend), Mümmelgreis (salopp, abwertend), Jubelgreis* [WSA 1990, 101]. Отже, мікрополе "Біовікові номінації особи чоловічої статі" представлене значною кількістю лексичних одиниць, більшість з яких мають нейтральне значення. За кількісним співвідношенням більшою є ЛСГ "позначення для молодшої особи чоловічої статі".

4. Назви особи чоловічої статі за характерними ознаками. Дане мікрополе поділяється на подальші мікрополя та кінцеві ЛСГ, тому являється складним, ієрархічно організованим угрупованням. До його складу входить мікрополе "Назви особи чоловічої статі за певними рисами характеру", що поділяється на такі ЛСГ: позначення для чоловіка неввічливого, погано вихованого: *Flegel, Rüpel, Lümmel, Schnösel (salopp, nordd.), Stiesel (salopp, nordd., ostd.), Rowdy, Radaubruder, Rabauke (salopp), Lackel (südd., österr.), Strolch, Baubudenrülp (derb, landsch.), Gefrast (ugs., abwertend, österr.)*; назви особи чоловічої статі за наявністю у характері мрійливості, легковажності: *Liederjan (abwertend), Leichtfuß, Luftikus, Windhund, Haderlump (österr.)*; позначення для чоловіка, який закоханий у себе самого: *Narziß*.

Позначення для молодого та задоволеного життям чоловіка: *Glückskind, Sonnyboy, Strahlemann*; назви особи чоловічої статі за наявністю у характері жадібності, жахливості: *Geizkragen, Geizhals, Knauser, Knicker, Knickstiebel (ugs., berlin.)* [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 218]; позначення для чоловіка жорстокого та брутального: *Brutalo, Rambo, Raufbold*; позначення для чо-

ловіка похмурого, що постійно буркотить: *Brummbär, Knurrhahn, Griesgram, Murkopf, Giftnickel, Giftzweig, Bullenbeißer (salopp)*; позначення для чоловіка нудного: *Muffel, Miesepeter, Nieselpriem (berlin.), Fadian (österr.)*; позначення для чоловіка, який підкреслює своє домінування над жінкою: *Macker, Macho, Platzhirsch*.

Позначення для настирного чоловіка, який постійно цікавиться чужими справами: *Gewandlaus (ugs., österr.)*; позначення для чоловіка коварного та хитрого: *Heimtücker (landsch.), Hinterrücksler (schweiz.), falscher Fünfziger (berlin.), Fuffziger (ugs.)* [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 220]; назви чоловіка неприємного, такого, що не викликає симпатії у оточуючих його людей: *mieser Typ, Fiesling (abwertend), fieser Kerl, Widerling, Schleimer, Kotzbrocken (derb)*; позначення чоловіка м'якого та безвольного: *Softie*; позначення для чоловіка-боягуза: *Drückeberger, Angsthase, Hasenherz, Hasenfuß, Bangbüx (nordd.), Traumined (ugs., österr.), Feigling, Waschlappen, Schlappschwanz, Flasche, Dädl (südd., österr.), Tattedl (österr.)*; назви чоловіка, якого постійно обслуговують жінки: *Pascha* [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 223]. У цьому мікрополі найбільш представлена є ЛСГ на позначення неввічливого та погано вихованого чоловіка, що свідчить про наявність цієї якості в стереотипних уявленнях німецького народу про особу чоловічої статі.

Наступним мікрополем у складі мікрополю "Назви особи чоловічої статі за характерними ознаками" є "Назви особи чоловічої статі за фізичним станом", що поділяється на наступні ЛСГ: позначення для дуже великого чоловіка: *Riese, Goliath, Lulatsch (salopp), langer Laban (ugs.), langes Elend, Ende, Laster (salopp), lange Latte (salopp), Schlacks (ugs.), Bohnenstange (scherzh.)*; позначення для чоловіка великого та сильного: *Riese, Hüne, Koloß, Gigant, Kleiderschrank (scherzh.), ein Kerl wie ein Baum*.

Позначення для фізично сильного чоловіка: *Kraftmensch, Naturbursche, Herkules, Athlet, Athletiker, Kraftmeier (ugs.), Muskelprotz (ugs., abwertend), Rummelboxer (salopp, abwertend), Kraflackel (ugs., österr.)* [Wörterbuch der Synonyme und Antonyme 1990, 116]; назви чоловіка, що має довге тіло та короткі ноги: *Sitzriese*; назви чоловіка, що має невеликий зріст: *Zwerg, Gartenzwerg, abgebrochener Riese (ugs., scherzh.), Liliputaner, Pygmäe, Gnom, Däumling, Wicht, Knirps (ugs.), Stöpsel (ugs.)*; позначення для товстого чоловіка: *Dicker, Dickwanst (abwertend), Dickbauch (abwertend), Brocken (ugs.), Brökkerl (ugs., österr.), Blader (abwertend, österr.)* [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 206–207]. Як ми бачимо, серед фізичних якостей, якими наділяється чоловік у німецькій лінгвокультурі, мають перевагу іменники на позначення фізично сильного та великого чоловіка. Немалою кількістю лексичних одиниць маркована також ЛСГ на позначення товстого чоловіка.

До складу мікрополя "Назви особи чоловічої статі за характерними ознаками" входить також мікрополе "Назви особи чоловічої статі за зовнішньою привабливістю або непривабливістю". До нього входять наступні ЛСГ: назви чоловіка, що користується успіхом у жінок: *Frauenheld, Frauenliebling, Belami, Lebemann, Playboy, Suitier, Bonvivant, Verführer, Herzensbrecher, Hurenbock (derb), Bock (derb), Poussierstengel (salopp), Wüstling, Roue, Schürzenjäger, Schwerenöter, Weiberheld (ugs.), Casanova, Don Juan*; позначення для гарного, привабливого чоловіка: *Traummann, Märchenprinz, Adonis, Schönling (iron.), Adonis, Beau, Paris*,

Schmalzdackel (abwertend), Feschak (österr.); позначення для чоловіка старого, але ще сексуально зацікавленого: Tätschelgreis, Lustgreis, Lebegreis [DUDEN: Die sinn- und sachverwandten Wörter 1986, 202]. Цікавим є той факт, що чоловік у німецькомовній картині світу асоціюється з фізичною красою. Про це свідчить велика кількість лексичних одиниць на позначення фізично привабливого чоловіка. На нашу думку, цей висновок є незвичайним, бо цією якістю, як правило, наділяється саме особа жіночої статі, бо краса для жінки є необхідною рисою. Краса асоціюється з фізичним здоров'ям, що є необхідним для продовження людського роду.

Мікрополе "**Назви сукупностей осіб чоловічої статі**" є більш простим угрупованням, до складу котрого входять наступні лексичні одиниці: *die Männer, die Herrenwelt, die Herren der Schöpfung (iron.), das starke Geschlecht* [SW 1974, 345]. Звернемо нашу увагу на словосполучення "*das starke Geschlecht*", що є загальною назвою для сукупності осіб чоловічої статі. Називаючи чоловіків "сильною статтю", жінки розуміються при цьому як "слабка стать", що може розглядатися як виявлення неповаги по відношенню до них, наголошення на їх слабкості та несамостійності у порівнянні з чоловіками.

Отже, після репрезентації КП "Назви осіб чоловічої статі", що містить у собі 348 лексичних репрезентантів концепту MANN, можна прийти до наступних **висновків**: у німецькій мові присутня значна кількість лексем на позначення чоловіка сильного та великого, а також товстого. Цікавим є той факт, що існує значна кількість слів на позначення чоловіка бідного. І коли для жінки бідність не вважається великою вадю, для чоловіка це сором, бо він з давніх давен вважається годувальником родини, сильною половиною, що відповідає за все у житті. Значна кількість лексичних одиниць позначає чоловіка у німецькій лінгвокультурі як особу погано виховану, похмуру та жадібну. Такими є стереотипи, що характеризують особу чоловічої статі у німецькій лінгвокультурі. У своїй більшості вони є негативними, але, як ми вже говорили, стереотипи не є завжди логічними та однозначними.

Результати нашого дослідження висувають наступні **перспективи** подальших розвідок цієї теми:

1. Аналіз масиву паремій, у яких присутній концепт MANN для встановлення нових якостей, якими наділяється особа чоловічої статі у німецькій лінгвокультурі.
2. Стереотипи, встановленні у нашому дослідженні стосовно особи чоловічої статі, можуть використовуватись для подальших розвідок гендеру у рекламному дискурсі, а також для дослідження мовної поведінки особи чоловічої статі.

В статье проводится комплексный анализ гендерно маркированной лексики для обозначения мужчины путем построения концептуального поля с ядром поля – концептом MANN, который объединяет микрополя и конечные лексико-семантические группы, которые входят в их состав. Анализ маскулинных номинаций проводится с целью установления стереотипов, сложившихся в немецкой лингвокультуре относительно лица мужского пола.

Ключевые слова: *гендер, стереотип, феминизм, андроцентризм, концептополе (КП), концепт, микрополе, лексико-семантическая группа (ЛСГ).*

In diesem Bericht wird eine komplexe Analyse der Genderlexik für Bezeichnung des Mannes durch die Darstellung des Konzeptfeldes mit dem Feldkern – dem Konzept MANN, das kleinere Mikrofelder und endliche lexisch-semantische Gruppen vereinigt, durchgeführt. Die Analyse der maskulinen Bezeichnungen

führt man mit dem Zweck der Feststellung der Stereotype durch, die in der deutschen linguistischen Kultur bezüglich der maskulinen Person formiert sind.

Schlüsselwörter: *Gender, Stereotyp, Feminismus, Androzentrismus, Konzeptfeld, Konzept, Mikrofeld, lexisch-semantische Gruppe.*

Література:

1. *Бессонова О.Л.* Оцінний тезаурус англійської мови / О.Л. Бессонова. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с.
2. *Гапова Е.* Антология гендерных исследований / Е. Гапова. – Мн.: ПроPILEI, 2000. – 354 с.
3. *Каменская О.Л.* Гендергетика – наука будущего / О.Л. Каменская // Гендер как интрига познания: гендерные исследования в лингвистике, литературоведении и теории коммуникации. Альманах. Пилотный выпуск. – М., 2002. – 302 с.
4. *Кобозева И.М.* Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М., 2002. – 205 с.
5. *Красных В.В.* Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія / Виктория Владимировна Красных. – М., 2002. – 276 с.
6. *Мартинюк А.П.* Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А.П. Мартинюк. – Харків: Константа, 2004. – 291 с.
7. *Прохоров Ю.Е.* Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль при обучении русскому языку / Ю.Е. Прохоров. – М., 1996. – 235 с.
8. *Телия В.Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
9. *Хвостов А.А.* Гендерные проблемы современного мира / А.А. Хвостов // Развитие личности. – М., 2002. – №2. – С. 194–207.
10. *Duden: Die sinn- und sachverwandten Wörter, Duden.* – München: Langescheidt KG, 1986. – 905 S.
11. *Görner H.* SW: Synonymwörterbuch / Görner H., Kempcke G. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974. – 649 S.
12. *Erich und Hildegard Bulitta.* WSA: Wörterbuch der Synonyme und Antonyme. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1990. – 710 S.

ÎMPRUMUTURI UCRAINENE ÎN SUBDIALECTUL MARAMUREȘEAN

Dr. Ștefan VIȘOVAN, Dr. Mircea FARCAȘ

Universitatea de Nord din Baia Mare, ROMÂNIA

L'influence de la langue ukrainienne dans la langue roumaine s'est relativement tôt exercé, ayant une intensité spéciale dans les sous-dialectes de Maramureș et de Moldavie, dont les parleurs étaient les premiers en contact avec les populations slaves de l'ouest. Selon G. Ivănescu (1980, p. 437) – tenant compte des éléments d'origine phonétique – l'influence ukrainienne sur le roumain a commencé pendant le X-ème ou le XI-ème siècle. Quant à Maramureș, on ne peut déterminer exactement la période où les Ukrainiens se sont établis dans cette région du pays. La plupart des villages ukrainiens de Maramureș sont attestés à la manière documentaire à peine pendant le XIV-ème siècle, mais ce fait ne signifie qu'avant cette date la présence des Ukrainiens soit éliminée.

L'influence ukrainienne s'est exercé particulièrement dans le lexique des patois de Maramureș et moins dans les autres compartiments de la langue. Cette influence s'est réalisé par le contact directe entre la population roumaine et celle ukrainienne, la frontière administrative n'a pas constitué une barrière entre les populations du nord et du sud de la rivière de Tysse, entre les deux populations existant des contacts continues. De notre étude, on observe que l'influence de l'ukrainienne sur le sous-dialecte de Maramureș est vieille et particulièrement puissante, elle se retrouvant dans les toutes domaines d'activité humaine.

Mots-cles: langue roumaine, langue ukrainienne, subdialectul Maramureșean.

Influența ucraineană asupra limbii române s-a exercitat relativ timpuriu și are o deosebită intensitate în subdialectele maramureșean și moldovean, ai căror vorbitori au intrat primii în contact cu populațiile slave de est. Bazându-se îndeosebi pe elemente e ordin fonetic, G. Ivănescu [Ivănescu 1980, 437] este de părere că "influența ucraineană a început a se exercita asupra românilor prin preajma anului 1000 sau a anului 1100". În ceea ce privește Maramureșul, nu se poate determina cu exactitate perioada în care ucrainenii au pătruns în masă în această parte a țării. Majoritatea satelor ucrainene din Maramureș sunt atestate documentar abia în secolul al XIV-lea, dar aceasta nu înseamnă că înainte de această dată este exclusă prezența ucrainenilor în nordul României. Dimpotrivă, unele cercetări recente evidențiază faptul că o parte dintre slavii de est care viețuiau în Galiția, Pocuția, în zona Prutului și a Nistrului, s-au infiltrat, ca urmare a năvălirilor popoarelor migratoare, dincolo de Carpați încă în jurul secolului al IX-lea, ajungând în vecinătatea Tisei. Lingvistul ucrainean de origine maramureșeană stabilit în Canada, Nicolae Pavliuc [Pavliuc 1990, 8–9], afirmă că la data pătrunderii ucrainenilor zacarpatici în Maramureș, în munții de acolo exista deja un nucleu de populație ucraineană provenită cu mult mai înainte din Galiția.

Influența ucraineană s-a exercitat mai puternic în lexicul graiurilor maramureșene și mai puțin în celelalte compartimente ale limbii. Această influență s-a realizat prin contactul direct între populația românească și cea ucraineană. Deși partea de nord a Maramureșului, respectiv cea de peste Tisa, a fost sub stăpânire rusească timp de aproape 80 de ani, influența ucraineană a fost cea care s-a exercitat, asupra tuturor vorbitorilor de limbă română din zonă, multe din împrumuturile lexicale de la nord de Tisa regăsindu-se și la sudul ei, ceea ce dovedește că au existat contacte neîntrerupte între populațiile din cele două regiuni, iar granița politico-administrativă nu a constituit o barieră.

Cuvintele de origine ucraineană care s-au transmis subdialectului maramureșean au fost grupate pe sfere semantice:

1. Părțile casei, obiecte casnice: *corșău* "damigeană" <ucr.korsov¹ "vas de sticlă cu împletitură de nuiele" (ALRR-Mar., vol.II, h.333, pct:221-229, 234); *cujelcă* "furcă de tors" <ucr.kužilka (ALRR-Mar., vol.II, h.506, pct:221-240); *draniță* "șindrila" <ucr.dranyc'a (TD-Bas., AJ, p.334/25); *hrebincă* "darac, unealtă de pieptănat lâna, cânepa sau inul" <ucr.grebinka (TD-Bas., AJ, p.343/40; ALRR-Mar., vol.II, h.501, pct:221-226, 228-232); *mocioală* "pensulă, pământuf", postverbal de la *mocioli* <*mociili (prin propagarea vocalei *o*) <ucr.močyty² "a muia" (ALRR-Mar., vol.IV, h.1012, nota 227); *palant* "gard" <ucr.palanka (ALRR-Mar., vol.II, h.248, pct.231; h.281, pct:223-237, 238-240); *potiheț* "slobozitorul de la războiul de țesut" <ucr.potyagač (TD-Bas., AJ, p.345/5); *prizmă* "prispă" <ucr.prispa (ALRR-Mar., vol.II, h.252, pct:222-225, 227, 229, 230, 232-240); *răzvalcă* "sucitor" <ucr.razvalka (ALRR-Mar., vol.II, h.307, pct:226, 227); *știob* "troacă" <ucr.štovd, štub (ALRR-Mar., vol.II, h.297, pct.235); *vernă* "cearșaf" <ucr.verenia (Moisei, CN); *vraniță* "poartă mai mică fără încrustături" <sl.vratnica ("poarta e mare și înaltă, cu încrustături" cf.nota.234) ALRR-Mar., vol.II, h.259;

2. Obiecte de îmbrăcăminte: *iupcă* "fustă" <ucr.iupka (TD-Bas., AJ, p.346/10); *sumnă* "fustă" <ucr.sukno (ALR II s.n., vol.IV, h.1178, pct.353, 362; TD-Bas., AJ, p.346/5; Ferești, IM³); *șirincă/șerință* "basma" <ucr.šyrynca (Densusianu, 1961, II, 337) (TD-Bas.: Pl, p.398/5; AJ, p.348/5, 352//15); *șlică* "șapcă, căciulă rotundă căptușită cu lână" <ucr.šlic⁴ (Ferești, IM); *zadie* "șorț țesut, cu dungi colorate purtat peste poale" <ucr.zady (TD-Bas., AJ, p.343/30);

3. Mâncăruri, alimente, îndeletniciri casnice: *borșău* "mazăre" <ucr.borš (ALRR-Mar., vol.II, h.437, pct:225, 226); [slănină] *budită* "afumată" <ucr.buditi (BA – TD-Bas., p.329/15; Vadul Izei, ȘA⁵); *burac* "sfeclă roșie" <ucr.burak (ALRM, vol.I, h.140, pct.353 – vezi anexa; ALRR-Mar., vol.II, h.444, pct:221-233); *chișcă* "caltaboș, maț gros" <ucr.kyška (TD-Bas., AJ, p.359/25); *coleașă* "mămăligă" <ucr.koleša (cf. bg.kul'aša⁶) *Și mîncam coleșa răce/ Unsă cu său de berbece* (Graiul II, 1908, p.48), (ALRR-Mar., vol.II, h.519, pct:231-239); *cucurúđ* – în Maramureș sens "ciorchine de strugure" sau "con de brad" <ucr.kukurudza (ALR II, s.n., h.108, pct.353, 362; ALRR-Mar., vol.III, h.558, pct.221-228, 234, 237, 238; ALRR-Bas. Bucov. Transn., vol.II, h.106, pct.3); *dohan* "tutun" <ucr.duhan (ALR II, s.n., vol.IV, h.1144; ALRR-Mar., vol.IV, pl.LX, pct:221, 222, 226-229, 240); *gălușcă/ halușcă* <ucr.haluška "sarma" (ALRR-Mar., vol.II, h.530, pct:230, 233-239); *harbuz* "dovleac" <ucr.harbuz (ALRM, vol.I, h.137, pct.353, 362; h.138, pct.362; ALRR-Mar., vol.II, h.441, pct:222-240); *horincă/ horilcă* "țuică" <ucr.horilka (ALRR-Mar., vol.I, h.228, pct.237; ALRR-Mar., vol.II, h.461, pct:221, 223-225, 228-239); *hribă* "ciupercă" <ucr.hryb (TD-Bas., AJ, p.367/10; 371/20); *izvarniță* "zer provenit din urdă" <ucr.izvarnica sau *izvarica din (i)zvarjati "a fierbe" (ALR II s.n., vol.II, h.420, pct.353; ALRR-Mar., vol.II, h.380, pct:221, 223, 229, 239); *piroște* <ucr.dial.piroški "sarmale" (ALRR-Mar., vol.II, h.530, pct:229, 231, 232); *a prănica* "a spăla rufele cu maiul" <ucr.pranyk (TD-Bas.,

¹ Cf. DEU, vol.II, *korsov* <magh. kórso. s.v. korsov.

² Avram 1997 a, 80; DLR, tom VI, fasc.10 și 11, 1968 trimite la etimonul maghiar *mocskol*.

³ Informația ne-a fost oferită de către un informator ocazional din Ferești, pe nume Ion Moiş, 55 de ani.

⁴ Nestorescu 1999, 124.

⁵ Șofronici Ana – informator ocazional, 23 de ani.

⁶ Frățilă 1993, 93.

AJ, p.345/30); *uncrop* "apă clocotită" <ucr.*ukropŭ* (TD-Bas., AJ, p.346/20); *a zoli* "a înmuia rufele" <ucr.*zolyty* (TD-Bas., AJ, p.344/25);

4. **Părți ale corpului, calități și însușiri:** *bolfă* "gușă" <ucr.*bolifa* (ALRR-Mar., vol.I, h.94, pct:234, 238; ALR-Sint., vol.I, h.7, pct:236); *bolfă*⁷ înseamnă și "cocoasă" cf.ALRR-Mar., vol.I, h.110, pct.236, 237, 238; *hâd* "urât, murdar" <ucr.*hyd* (ALRR-Mar., vol.II, h.299, pct:221, 235, 236, 238); *holtei* "flăcău" <ucr.*hol'tjai*⁸ "desfrânat" (ALRR-Mar., vol.I, h.206, pct.228); *homotit* "cherchelit" <ucr.*homotiti* (ALRR-Mar., vol.I, h.228, pct.227); *vâj* "moș" <ucr.*vej* (ALRR-Mar., vol.I, h.188, pct.237; h.184, pct.231, 232, 234, 237, 239); *vorovi* "a vorbi" <ucr.*hovoryty* (Ant. Folcl. MM, Săcel, p.105);

5. **Diverse:** *bărbânoc* "plantă verde cățărătoare" <ucr.*bervinok*⁹ (Berbești, Antol. folcl. MM, p.97); *băle* "ciocani de porumb" <ucr.*bilina* "tulpină" (ALR II s.n., vol.I, h.116, pct.353; ALRR-Mar., vol.II, h.406, pct.222, 226, 228, 230); *drușcă* "domnișoară de onoare" <ucr.*družka* (Graiul II, 1908, p.39, BA); *hiba* "defect" <ucr.*hyba* (ALRR-Mar., vol.IV, pl.II, pct.236); *hăt* "destul de... (departe), aproape" <ucr.*hét* (TD-Bas.:AJ, p.353/15; BA, p.315/30; ST, p.379/5); *homuc* "nisip foarte mărunț" <ucr.*gomok*¹⁰ "nisip mărunț care este luat de vânt" (ALRR-Mar., vol.IV, pl.LVI, pct.235); *lizniț* "pădureț" <ucr.*lysnyk* (ALRR-Mar., vol.II, h.454, pct:222-230, 239, 240); *mol/mul* "noroi pe fundul bălților" <ucr.*mul* (ALR II s.n., vol.III, h.827, pct.353, 362; ALRR-Mar., vol.IV, pl.LV, pct:221-240); *peteică*¹¹ "legătură, piedică" <ucr.*petelca* (Ferești, IM); *pisóc* "nisip" <ucr.*pysok* (TD-Bas., BA, p.325/20; ALRR-Mar., vol.II, h.278, nota pct.225); *prelucă* "poiană (în pădure)" <ucr.*pryluka* (v.DLRM s.v., reg.) (CADE s.v. *prelucă* <bg.*proluca*) (ALRM, vol.I, h.398, pct.353, 362 – vezi anexa); *răblău* "hoț" <ucr.*rab* >*a răblui* "a fura" (ALRR-Mar., vol.IV, pl.LX, pct.237); *tuleni* "ciocani de porumb" <ucr.*tulij sau scr.tulaj* (ALRR-Mar., vol.II, h.406, pct:235-237);

6. **Animale:** *buhai* "taur" <ucr.*buchai* (ALRR-Mar., vol.II, h.361, pct.232, 234, 236-238, 240); *galiță* <ucr.*galica* "păsări" (Ferești, IM); *trușcă* "curcă" <ucr.*triuška* (ALRR-Mar., vol.II, h.396, pct.222, 229, 230, 231, 233, 234, 237, 238, 239).

Reiese din succinta noastră prezentare că influența exercitată de limba ucraineană asupra subdialectului maramureșean al limbii române este veche și deosebit de puternică, ea regăsindu-se în toate sferile vocabularului acestui idiom. Din păcate, deocamdată nu dispunem de un inventar complet al cuvintelor de origine ucraineană din subdialectul maramureșean, acesta putându-se realiza în viitor prin cercetări corelate, efectuate de specialiști din cele două țări. Ar ieși astfel în evidență o serie de aspecte interesante referitoare la vechimea și intensitatea contactelor lingvistice româno-ucrainene, precum și la sferile lexico-semantică care au intrat cu predilecție sub incidența acestor fenomene.

⁷ *Bolfă* este atestată, pe lângă Maramureș și în nordul Transilvaniei, pct.262, 263, nordul Moldovei pct.464, 467, 478. Cf. ALR-Sint., vol.I, h.3.

⁸ DER, s.v. *holtei*.

⁹ Cf. CADE, s.v. *bărbânoc, bărbânoc*.

¹⁰ După DEU, vol.II, ucr.*gomok* <magh.*hómok* și se aseamănă cu turc.*kumak*. s.v. *gomok*. Vezi și Pușcariu I, 209. Este posibil ca în Maramureș termenul să fi pătruns direct din magh.*homok* (v. DA s.v., partea I, F-I)

¹¹ Andrei Avram semnalează și variantele *peteocă, peteucă* cu verbul *a peteci*, în Avram 1976, 86, având sensul menționat în DLR "a împiedica animalele domestice, mai ales caii (la picioare) când pasc". Vezi DLR s.v. *peteică*. Cf. și Loșonți 2001, 107.

У статті зазначається, що вплив української мови на румунську позначився, головним чином, на лексичному рівні в марамороському та молдовському діалектах румунської мови, розпочавшись у XI-XII ст., а більшість українських сіл Марамороцини з'являються в XIV ст. Наведено семантичні групи запозичень з української мови в марамороському діалекті румунської мови: назви хатньої обстановки, одягу, їжі, частин тіла, тварин.

Ключові слова: румунська мова, українська мова, лексична інтерференція, румуно-українські мовні контакти.

В статье идет речь о том, что влияние украинского языка на румынский сказалось, главным образом, на лексическом уровне в марамурешском и молдавском диалектах румынского языка. Это влияние начало усиливаться с XI-XII вв., а большинство украинских сёл основываются в Марамуреше в XIV в. Приведены семантические группы заимствований из украинского языка в марамурешский диалект румынского языка: названия домашней обстановки, одежды, частей тела, животных.

Ключевые слова: румынский язык, украинский язык, лексическая интерференция, румыно-украинские языковые контакты.

Bibliografie:

1. ALR II s.n. – *Atlasul lingvistic român. Serie nouă* (E.Petrovici coord.), vol.I-II, 1956; vol.III, 1962; vol.IV, 1965; vol.V, 1966; vol.VII, 1972.
2. ALRM – *Micul Atlas Lingvistic Român, serie nouă*, Ed.Academiei, vol.I.1956, vol.III 1967, vol.IV 1987.
3. ALRR-Bas. Bucov. Transn. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol.I (autor Vasile Pavel) Ed.Știința, Chișinău, 1993; vol.II (autor Vasile Pavel), Tipografia Centrală, Chișinău, 1998 (sub redacția lui Vladimir Zagaevski).
4. ALRR-Mar. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Maramureș*, vol.I-IV, Ed.Academiei, București, vol.I-III, 1969-1973; vol.IV, 1997 autori: Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan: vol.I, București, 1969 (h.1-243); vol.II, București, 1971 (h.244-537); vol.III, București, 1973 (h.538-870); vol.IV, 1997 (h.871-1138).
5. ALRR-Sint. – coord. Nicolae Saramandu, *Atlasul Lingvistic Român. Sinteză*, Ed.Academiei, vol.I, București, 2005 (autori: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov).
6. Avram 1976 – Andrei Avram, *Note etimologice*, în LR XXV, nr.1, 1976, p.86.
7. Avram 1997 a – Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, Ed.Univers Enciclopedic, București, 1997.
8. CADE – I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*, București, 1926-1931.
9. DA – *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, București, 1913; tomul I, partea a II-a, lit.C, București, 1940; tomul II, partea I, lit.F-I, București, 1934.
10. Densusianu 1961 – Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, Librairie Ernest Leroux, Paris, 1938 reeditat în: Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol.I, II, Ed. Științifică, București, 1961 (ediție îngrijită de J.Byck).
11. DER – Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ed.Saeculum I.O., București, 2002.
12. DEU – *Dicționarul etimologic al limbii ucrainene*, vol.I: A-G, Kiev, 1982; vol.II: G-K, Kiev, 1985; vol.III: K-M, Kiev, 1985.
13. DLR – *Dicționarul limbii române*, tomul VI, fasciculele: 1/1965: M – Mandră¹, 2/1965: Mandră² – Mascal¹, 3/1966: Mascal² – Mămăiță, 4/1966: Mămălatiță – Mătărângă, 5/1966: Mătăsar – Mergător, 6/1966: Mergătoriu – Microbiologie, 7/1967: Microbiologist – Miniaturistică, 8/1967: Miniaturiza – Mititel, 9/1967: Mitiiteluș – Mirlănime, 10 și 11/1968: Mirlăală – Morsă¹, 12 și 13/1968: Morsă – Muzur-aga; Ed.Academiei, București;
14. DLRM – *Dicționarul limbii române moderne*, Ed.Academiei, București, 1958.
15. *Frățilă 1993* – Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Editura de Vest, Timișoara, 1993.
16. *Graiul 1908 – Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, publicate de I.-Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, vol.II, *Basarabia – Bucovina – Maramureș – Țara Oașului – Transilvania – Crișana – Bănat – Serbia*, București, 1908.

17. *Ivănescu 1980* – G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași, 1980.
18. *Loșonți 2001* – Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2001.
19. *Nestorescu 1999* – Virgil Nestorescu, *Cercetări etimologice*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1999.
20. *Pavljuk 1990* – Mykolo Pavljuk, *Do istorij ukrains'koj Maramorščiny*, în "Vil'ne slovo", nr. 11-12, București, 1990.
21. TD-Bas. – Marin *et alii* 2000 a – Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Grairi românești din Basarabia, Transnistria, Nordul Bucovinei și Nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000.
22. ****Antologie de folclor din județul Maramureș*, Baia Mare, 1980.

SIGLELE LOCALITĂȚILOR

Pentru localitățile de la nordul Tisei, siglele au fost preluate din TD-Bas.: AJ – Apșa de Jos, BA – Biserica Albă, ST – Strâmtura, PI – Plăiuț.

ТИП КУЛЬТУРЫ В ЗЕРКАЛЕ ЯЗЫКА

*Голубовская Ирина Александровна,**д-р филол. наук, проф.**Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

В статье делается попытка скоррелировать понятия типа культуры и этнической ментальности. На основе одного из культурных измерений "отношение к крайностям" с привлечением паремиологического материала демонстрируются возможности анализа ментальности как важнейшего этнического маркера.

Ключевые слова: тип культуры, этническая ментальность, паремии, концептуализация действительности.

Сразу же отметим, что речь в рамках данной статьи пойдёт не о диахронной типологии культуры в духе идей немецкого философа-экзистенциалиста Карла Ясперса, немецкого философа Освальда Шпенглера или английского историка и культуролога Арнольда Джозефа Тойнби. Напомним, что К. Ясперс (1883–1969) выдвинул теорию "осевого времени", "когда полностью формируется подлинный человек в его духовной открытости миру" [Ясперс 1991, 53]; осевое время длилось, по Ясперсу, 2200–2700 лет. Всего же он выделяет четыре периода/типа культур: доисторический, античный, осевого времени, научно-технический, обосновывая единство культурного становления человечества. О. Шпенглер (1880–1936), основоположник современной философии культуры, выдвинул концепцию циклического развития культуры, выделив 8 типов уникальных взаимонепроницаемых локальных культур: египетскую, индийскую, вавилонскую, китайскую, греко-римскую, византийско-арабскую, западноевропейскую, культуру майя. Каждая из них, по О. Шпенглеру, существует около тысячи лет, после чего вырождается, превращаясь в цивилизацию. Шпенглер отвергал наличие общей для всех культур оси развития. А. Тойнби (1889–1975) был также сторонником локального подхода к культуре, хотя выделял уже 21 тип культуры в истории развития человечества.

Не будем мы останавливаться и на широко известной и признаваемой, единственно правильной в советское время марксистской типологической периодизации культуры в терминах смены общественно-исторических формаций (каждой формации с её экономическим базисом соответствовал свой тип культуры: первобытная, рабовладельческая, феодальная, буржуазная и коммунистическая – несостоявшаяся). Мы попытаемся увязать понятие типа культуры с этнической ментальностью, с "коллективным бессознательным", показать их взаимовлияние, взаимодействие и взаимообусловленность, обратившись к языковому паремиологическому материалу четырёх языков. Мы отдаём себе отчёт в том, что наше понимание типа культуры отклоняется от общепринятых классификаций, ибо коррелирует прежде всего с понятием этнической ментальности как образа мира народа, предопределяющего его способ поведения и – шире – бытия. Тем не менее, как представляется, именно стержень ментальности выступает главным "интегратором этноса", тем духовным началом, который и детерминирует ход истории и специфику материальной и духовной культуры в рамках того или иного этноса. Обратимся же прежде всего к рассмотрению феномена ментальности как понятия, пребывающего на пересечении

осмыслений самых разных наук гуманитарного цикла: социологии, этнологии, психологии, истории, и, конечно же, современной антропологической лингвистики.

Не будет преувеличением констатация того факта, что термины "ментальность" и "менталитет" стали чуть ли не ключевыми словами опусов современных лингвистов, культурологов, этнологов, психологов, а также и "междисциплинарщиков". Тем не менее, "общеудобоваримых" дефиниций этих сложных понятий всё ещё не существует, несмотря на вал научной литературы, имеющийся по этим вопросам [Лурье 1997, История ментальностей 1996, Баронин 2000, Кон 1993, Голованивская 1997, Коул, Скрибнер 1997]. Можно предположить, что термин ментальность унаследовал от своего предшественника "национального характера" шлейф отрицательных коннотаций, связанных с "аморфностью", "неопределённостью", "недостаточной научностью" последнего. В истории психологии "национальному характеру" сопоставлялись такие термины, как "общие представления, составляющие душу народа" (В. Вундт), "типические коллективные переживания" (Г. Шпет), "етос" (А. Кребер), "базовая/модальная личность" (А. Гардинер), "совпадающие социальные представления" (Ф. Хсю) и т.д. По мнению этнопсихолога Т.Г. Стефаненко, все эти понятия сводимы к "ментальности", под которой она понимает *структуру ментального мира*, детерминируемую культурой и опытом исторического развития того или иного народа [Стефаненко 2004, 138]. Понятия же "национального характера", "базовой/модальной личности", по её мнению, "покидают страницы серьёзной научной литературы" в силу недооценки в их содержательном плане социально-исторической и культурной подоплёки формирования способов мышлений, чувств и действий тех или иных этносов. Тем не менее, ментальность, понятие, введённое представителями французской исторической школы Анналов (*mentalité*), пока ещё тоже не обрело необходимой терминологической точности. Рассмотрим несколько толкований сего феномена:

"Ментальность – не философские, научные или эстетические системы, а тот уровень общественного сознания, на котором мысль неотделима от эмоций, латентных привычек и приёмов сознания" (А. Я. Гуревич);

"... социально-психологические явления, отображающие духовный мир человека или социальной общности, эпохи или этнокультуры" (А.С. Баронин);

"Совокупность сознательных и бессознательных установок, сопряжённых с этнической традицией" (С.В. Лурье);

"... детерминированная культурой и опытом исторического развития структура ментального мира представителей того или иного народа" (Т.Г. Стефаненко);

"... система образов, которые ... лежат в основе человеческих представлений о мире и о своём месте в этом мире и, следовательно, определяют поступки и поведение людей" (Ж. Дюби);

"непрорефлексируемое, эмоционально окрашенное мировидение, включающее в себя мировосприятие, мироосмысление и мирооценивание" (О.А. Корнилов);

"... свойство разума, характеризующее отдельного индивида, либо группу индивидов", "обобщение всех характеристик, определяющих психику", "способ мышления или характер размышлений" (Krech D., Crutchfield R., Ballachev E.).

Как видим, несмотря на различные подходы к определению этого понятия, в каждом из них наличествует осознание структурированности феномена ментальнос-

ти, "элементности" его состава, что и создаёт предпосылки для его последующего членения. Так, в зарубежной психологии выделяют три структурных компонента ментальности: эмоциональный (эмотивный); когнитивный (вербальный), поведенческий (конативный) [Баронин 2000, 63]. Эмоциональный компонент представляет собой эмоциональные состояния и переживания, предшествующие когнитивным операциям и определённому поведению. Когнитивная составляющая ментальности состоит из вербальных и авербальных знаний о предметах и ситуациях реальной действительности, приобретённых субъектом познания в процессе накопления жизненного опыта. И, наконец, поведенческий компонент служит активатором первых двух составляющих ментальности в действиях и поступках человека, реализуя эмотивно-когнитивную часть (сложившиеся установки, ценности и приоритеты).

С.В. Лурье кладёт в основу структуризации ментальности извечную этико-философскую дихотомию добро ↔ зло. С её точки зрения, центральная зона ментальности этноса формируется константными образами-представлениями об источнике добра, источнике зла, способах победы добра над злом. Источник добра, как правило, ассоциируется с "Мы – образом", "своими", в качестве коих может выступать сам этнос, государство, община, семья, покровитель группы и т.д. Источник зла сопряжён с образом "они", "чужих", в качестве которых выступает враг социальной группы (внешний или внутренний) [Лурье 1998]. Т.Г. Стефаненко, развивая оригинальную концепцию С.В. Лурье, добавляет к ряду этнических констант, выделенных последней, ещё одну – представление о вероятности, с которой добро побеждает зло, при этом: "... культуры, где данная вероятность оценивается как высокая, можно причислить к оптимистическим. А те, где данная вероятность предполагается незначительной, – к пессимистическим" [Стефаненко 2004, 142]. Вокруг этой ядерной зоны ментальности этноса располагаются в определённом иерархическом порядке ценностные идеологемы как элементы его ментальности: отношение к жизни и смерти, к природе, ко времени, к труду, к власти, отношение к женщине, к старшим, к богатству и бедности и т.д., которые в рамках различных культур обретают различное содержательное наполнение и значимость (степень важности) для членов той или иной лингвокультуры. По сути, тип культуры детерминируется тем, каким способом упорядочиваются в ранжированную ценностную шкалу эти единицы ментальности (идеологемы), что, в свою очередь, определяется их содержательно-аксиологическим наполнением. Доминантные черты этнического мировидения, запечатлённые в них, можно считать содержательным планом феномена этнической ментальности, который, как представляется, и формирует тот или иной тип культуры. Учёт доминант национальной ментальности в современной культурной антропологии является основой её типологизации в формате критерия "измерения культуры". Вот только некоторые из известных типологий: 1) культура аполлонического ↔ дионисийского типа (Ф. Ницше); 2) культуры вины и стыда (Р. Бенедикт); 3) культуры постфигуративные ↔ конфигуративные (М. Мид); 4) индивидуалистические ↔ коллективистские культуры (Г. Хофштеде); 5) культуры большой и малой дистанции власти (Г. Хофштеде); 6) культуры феминные ↔ маскулинные (Г. Хофштеде); 7) культуры высококонтекстные ↔ низкоконтекстные (Э. Холл). Этот список противопоставлений можно продолжить. Нашей задачей в рамках данной статьи является показать, что

языковые формы, а именно фразео-паремиологические единицы того или иного языка, выступают материальным носителем ментальности этноса, тем, по образному выражению О.А. Корнилова, "окошком", сквозь которое проступают образы неуловимого в силу идеальности своего существования явления этнической ментальности: "если ... мы обратимся к пословичному фонду языка, к его поговоркам и крылатым выражениям, то сможем увидеть образно сформулированную всю систему ценностей народа и перечень рекомендуемых моделей поведения практически в любых жизненных ситуациях" [Корнилов 2007, 56].

Возможность подобного подхода блистательно прозрел Э. Сепир, "этот хрестоматийный гигант научной мысли" [Кибрик 1993, 5] ещё в начале двадцатого столетия, когда в своей статье 1927 г. "Бессознательные стереотипы поведения в обществе" отмечал: "... язык представляет собой область, весьма удобную для изучения общей тенденции социокультурного поведения" [Сепир 1993, 600]. Однако он, противореча самому себе, размышлял далее о невозможности отыскать "строгие функциональные соответствия между конкретной языковой формой и культурой народа, употребляющего эту форму", о слабой связанности языковых форм с "социокультурными потребностями конкретного общества", видя в них прежде всего "продукты эстетической деятельности", которые тесно согласованы между собой [Op. cit.]. Напомним, что Э. Сепир отдавал все приоритеты символической функции языка, считая коммуникативную функцию вторичной и выводимой из первой [Сепир 1993, 231].

В современной лингвокультурологии принято в качестве теоретического постулата положение о том, что субстанционально-идеальное пространство языка, будучи единым и непрерывным, моделирует специфические черты национального мировосприятия и национального склада мышления фактически на всех стратификационных уровнях языковой системы посредством дознаковых, знаковых и супразнаковых языковых величин [Голубовська 2004, 28]. Такой "ускользающий феномен", как национальная ментальность, имеет совершенно "вещественную" воплощённость в языковой субстанции, причём приоритетным уровнем его экспликации является лексико-фразеологический [Голубовская 2004, 73]. В самом деле, афористический корпус того или иного языка позволяет судить о национальной логике (логико-понятийная концептуализация действительности) и национальной мирооценке (эмоционально-оценочная концептуализация действительности в её морально-ценностной ипостаси), которые отражены в этой сфере функционирования естественного языка. В паремиях представлен не только универсальный пласт общечеловеческих этических и эстетических приоритетов, – они фиксируют национально обусловленные ценностные представления народа о мире и о своём в нём бытии. Всё это делает паремиологические единицы аксиологически значимыми языковыми величинами, исследование которых позволяет выявить иерархию ценностей носителей определённой лингвокультуры, а следовательно, и их ментальность. При этом будем помнить о том, что ментальность народа является неоднородным, гетерогенным явлением, как и сам социум – носитель "групповых убеждений", в рамках которого могут выделяться "субментальности": ментальность крестьян, дворян, буржуа, пролетариата, среднего класса, молодёжи, лиц старшего возраста. Очевидно, для изучения содержания ментальности в социально-стратификационном измерении недостаточно привлечения фольк-

лорного материала, – необходим широкий дискурсивный анализ и полевые социо-психолингвистические исследования, если речь идёт о ментальности современного нам общества. В рамках же настоящей статьи нас интересуют прежде всего этические оценные эталоны как проявление обобщённо-традиционной *народной морали* разноязычных этносов (*Proverbs are the wisdom of the streets* – "Пословицы – это мудрость улиц"), что и формирует субстрат народной ментальности, предопределяя тем самым тот или иной тип культуры.

Попытаемся же на основе анализа пословиц и поговорок четырёх языков – украинского, русского, английского и китайского приблизиться к пониманию типа культуры, носителем которого является создавший их этнос. При этом главным методическим инструментом анализа у нас будет выступать **ценностная идеологема (информема)**, которую определяем следующим образом: аксиологически маркированный инвариант содержания, под который подпадают многочисленные паремии определённого языка (как имеющие образность, так и лишённые её).

Обратимся к противопоставлению культур по признаку "впадение в крайности" ↔ "избегание крайностей", характерному для культур дионисийского и аполлонического типов. В культурах дионисийского типа положительно маркируется буйство, экстаз, стремление выйти за рамки обыденности, храбрость, манифестация сильных эмоций и т.д. Напротив, нормативной поведенческой установкой в контексте культур аполлонического типа является избегание крайностей, стремление к сбалансированности, компромисс как поведенческая установка, табу на сильные эмоции, в особенности их внешнее проявление, ритуал как средство гармонизации социального пространства.

Сопоставим такие наборы паремий, отобранные из афористического фонда четырёх языков по смысловым инвариантным признакам "позитивное /негативное отношение к крайностям", "принятие/неприятие сбалансированности (упорядоченности) как нормы жизни в социуме":

Англ.: *Anger and haste hinder good counsel, Anger begins with folly and ends with repentance, Anger is a short madness, Rage is without reason, Master your temper lest it masters you; Discretion is the better part of valour, The fire which warms us at a distance will burn us when near; All doors are open to courtesy; He is not fit to command others that cannot command himself; It is a great victory that comes without blood; A contented mind is a continual feast .*

Сформулируем ценностные идеологемы, отражающие психоповеденческие оценные эталоны индивида-англосакса, используя стилистику А. Вежбицкой: "быть сдержанным хорошо", контролировать свои эмоции хорошо", "быть рассудительным хорошо", "быть вежливым (т.е. по сути сдержанным) хорошо". Соответственно плохо быть нездержанным, безрассудным и невежливым.

Кит.: *ren pa chu ming zhu pa zhuang fei* – "Для свиньи опасно разжиреть, для человека – слишком прославиться"; *san gang wu chang* – "Три начала (починение подданного императору, подчинение сына отцу, подчинение жены мужу) и пять постоянных принципов (гуманность, справедливость, вежливость, разумность, верность"; *san shi liu ji, zou wei shang* – "Лучший из тридцати шести приёмов – отход"; *shi wu qiu bao ju wu qiu an* – "Во время еды не заботься о насыщении, в жизни не ищи выгоды"; *shui zhi qing ze wu yu, ren zhi cha ze wu tu* – "В слишком прозрачной

воде рыба не водится, у слишком требовательного человека друзей не бывает"; *wi ji bi fan* – "Достигнув крайности, вещь (явление) непременно превращается в свою противоположность".

Китайский языковой материал позволяет сделать предположение о существовании таких идеологем в китайской ментальности, как: "хорошо быть сдержанным, скромным и благоразумным во всех аспектах жизни", "следование срединным путём – залог счастливой участи".

Рус: *Либо полковник, либо покойник; Либо пан, либо пропал. Либо пан, либо пал; Либо полон двор, либо корень (с корнем) вон; Либо смерть, либо живот; Либо рыбку съестъ; либо на мель сестъ; Либо в стремя ногой, либо в пень головой; Запъём, так избу запрём; а что в избе, в кабаке снесём; Пуститься во все нелёгкие; Хватить во все хвосты. Кутнуть во всю ивановскую; Что было, то спустил; что будет, и на то угостил.*

Русский паремиологический материал засвидетельствовал наличие таких этосов (доминантных идей) в рамках русской культуры: "всё или ничего как позитивный принцип жизни", "крайности в любой сфере жизни являются нормой".

Укр. *Або груди в хрестах, або голова в кустах; Або пан, або пропал; Або жити, або гнити, Або гой, або йой; Або добути, або дома не бути.*

Как видим, украинские паремии уступают русским в количестве единиц, имеющих отношение к категоризации крайностей как позитивно маркированного поведенческого эталона. Как представляется, первые две поговорки являются кальками с русского языка, на что указывают языковые формы "*в кустах*", "*пропал*". Две другие безэквивалентны относительно русского языка, свидетельствуя об отсутствии "эсхатологических" настроений, присущих их русским аналогам, и отражая общую оптимистическую установку на обустройство жизни. Таким образом, засвидетельствованные для русской лингвокультуры идеологемы, выступая релевантными и для украинской ментальности, всё-таки характеризуются существенными отличиями, отражая "смягчённый вариант" принципа "всё или ничего".

Как видим, и на паремиологическом языковом материале реализуется так называемый "закон притяжения синонимов", который в своё время был сформулирован С. Ульманом для лексичных синонимов: "...существует тенденция обозначать людей или явления, играющие важную роль в рамках того или иного коллектива, большим количеством синонимов" [Ульман 1970, 266]. Экстраполируя эти положения на стратум афористических единиц, можно утверждать, что выбор определённого явления действительности как объекта паремиологической детерминации свидетельствует о его значимости для носителей этнического языка и культуры. Психологически и культурно значимые для этнической ментальности феномены подвергаются "стихийному" количественному маркированию на языковом уровне, что создаёт своеобразный индекс содержания культуры, который указывает на относительную важность разных её аспектов, очерчивая доминантные черты этнической ментальности как фактора, в конечном итоге определяющего тип культуры. Очевидно, именно количественная маркированность определённой идеи языковыми формами должна играть определяющую роль при квалификации её в качестве ценностной идеологемы (информемы). Так, среди корпуса китайских паремий удалось об-

наружить пословицу – *Ning wei yu sui, bu wei wa quan* – *Лучше быть разбитым нефритом, чем целой черепицей*. На первый взгляд, её инвариантное содержание полностью согласуется с пафосом культур дионисийского типа (экстаз, крайности, сильные эмоции). Тем не менее, только обращение к данным глубинной этимологии фразеологизма, т.е. привлечение самого широкого культурно-философского контекста (метод фразеогерменевтики, предложенный московским профессором О.А. Корниловым [Корнилов 2007, 56]), может помочь пролить свет на истинный смысл запечатлённого на вербально-семантическом уровне. Как представляется, этот метод особенно эффективен для анализа фразеологизмов, функционирующих в так называемых высококонтекстных лингвокультурах, в которых велик элемент имплицитности высказывания, его недосказанности, где молчание выступает полноценным коммуникативным актом. К таким культурам относятся такие своеобразные культуры, как китайская, японская и многие другие восточные культуры.

История вышеприведённого высказывания такова: некто Юань Цзинхао сказал эту фразу своему двоюродному брату в связи с тем, что он изменил фамилию, дабы стать однофамильцем нового, а не свергнутого императора. Вероломный брат передал слова кузена новому императору, и гордый Юань Цзинхао был казнён. Благодаря предательству один из братьев ("целая черепица"), впоследствии сделал карьеру и жил безбедно [Корнилов 2005, 136]. Зная контекст возникновения данного выражения и владея знаниями в области китайской философии и культуры (даосская доктрина "вскармливания жизни" и конфуцианский принцип "сохранения тела в целостности" как средства продления жизни предков), можно констатировать, что инвариант смысла паремии амбивалентен и может трактоваться не столько как апологетика предательства, сколько как предостережение по поводу опасности отклонения от "срединного пути". Ведь, в соответствии с даосским учением, "могучему, крепкому дереву недолго попасть под топор... Так, сильному и надменному – грядёт лишь смерть, а слабому и кроткому – уготована жизнь" [Лао Цзы 2003, 62].

Как представляется, для более глубоких научных обобщений лингвокультурологического характера необходима определённая формализация процедур, связанных с выборкой, количественным подсчётом и последующей классификацией паремий, отбираемых в соответствии с тем или иным инвариантом значения. Здесь на помощь исследователю могут прийти достижения корпусной, когнитивной и структурно-математической лингвистики. Тем не менее, первые шаги по отысканию ценностных идеологем в сравниваемых лингвокультурах можно проводить и опираясь на "старые и добрые" описательный и сопоставительный методы на фоне развёрнутого лингвокультурологического анализа.

У статті зроблено спробу співвіднести поняття типу культури та етнічної ментальності. На основі одного з культурних вимірів "ставлення до крайнощів" із залученням паремійного матеріалу демонструються можливості аналізу ментальності як найважливішого етнічного маркера.

Ключові слова: тип культури, етнічна ментальність, паремії, концептуалізація дійсності.

The article aims to correlate notions of the type of culture and ethnic mentality. One of the cultural dimensions (categorization of extremities) is looked upon through phraseological units in order to demonstrate the possible ways of ethnic mentality analysis.

Key words: type of culture, ethnic mentality, conceptualization of reality.

Литература:

1. Баронин А.С. Этническая психология /Анатолий Станиславович Баронин. – К., 2000.
2. Головановская М.К. Французский менталитет с точки зрения носителя русского языка. – М., 1997.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Голубовська Ірина Олександрівна. – К., 2004.
4. *История ментальностей, историческая антропология.* Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1996.
5. Кибрик А.Е. Э. Сепир и современное языкознание. – М., 1993. – С. 5 – 22.
6. Корнилов О.А. Жемчужины китайской фразеологии / Олег Александрович Корнилов. – М., 2005.
7. Корнилов О.А. Доминанты национальной ментальности в зеркале фразеологии // Вестник МГУ. – Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 2. – С. 53–66.
8. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. – М., 1997.
9. Кон И.С. К проблеме национального характера // История и психология. – М., 1971. – С. 122–158.
10. Кон И.С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры // Социальная психология личности. – М., 1979. – С. 85 – 113.
11. *Культурология* / В.Д. Лихвар, Д.Е. Погорелый, Е.А. Подольская. – М., 2008.
12. Лао Цзы Дао Де Цзин. Два Вектора на Графике Первоедиства / Перев. с кит., предисл., илл. А.Ю. Гольштейн. – Орл.: "Инби", 2003.
13. Лурье С.В. Историческая этнология / Светлана Владимировна Лурье. – М., 1997.
14. Сапронов П.А. Культурология. Курс лекций по теории и истории культуры /Пётр Александрович Сапронов. – С-Пб., 1998.
15. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М., 1993.
16. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Татьяна Гавриловна Стефаненко. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 2004.
17. Ульман С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. – М., 1970, Вып. V. – С. 250–259.
18. Шпенглер О. Закат Европы: т.1: Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М., 1998.
19. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. М.И. Левиной. 2-е изд., – М., 1994.
20. *Krech D., Crutchfield R., Ballachey E. Individual in Society.* – N.Y., 1962.

ГНОМИ В ТЕМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ТЕКСТУ ДІАЛОГА ПЛАТОНА "КРИТОН"

Глуценко Ліна Михайлівна,

канд. філол. наук, доц.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається роль гномів у тематичній структурі діалогу Платона "Критон", специфіка їхньої синтаксичної структури та характерні для них художні засоби. Доведено, що гноми слугують для переконливості аргументації Сократа, персоніфікованих Законів та Критона. Їхня структура не завжди відзначається типовою для афоризмів короткістю, у той же час їх відрізняє використання багатьох притаманних для афоризмів риторичних фігур.

Ключові слова: гнома, центральна ідея, речення, оміоптот, полісиндетон, алітерація, еліпсис.

Діалог "Критон" належить до ранніх творів Платона. У діалозі йдеться про намагання щирого друга та учня Сократа Критона врятувати його життя втечею із в'язниці за три дні до страти. В сюжетному відношенні він є продовженням подій, змальованих у іншому творі філософа – "Апології Сократа". Якщо в "Апології" Сократ виступав перед судом з глибоким усвідомленням своєї гідності і навіть дещо зверхньо, то платонівський "Критон" змальовує нам Сократа, який повністю примирився з існуючими законами і прагне за всяку ціну їм підкоритися, навіть якщо їх застосовують неправильно.

У тексті діалогу налічується 14 гномів (від грецького γνῶμη – думка, судження, вислів), що сформульовані на ґрунті певних контекстів та наче підсумовують основну думку кожного з них, конденсуючи їхні ідеї. У довідковій літературі гноми трактують як: короткий, переважно віршовий вислів-повчання; афоризм [ВТС СУМ 2003, 187]; вислів в античній трагедії, що завершує діалог; дво- або чотиривірш у європейській поезії, який містить оригінальну філософську думку, виражену у відшліфованій лаконічній формі [Квятковський 1966, 91]; короткий змістовний вираз афористичного та повчального характеру [Μλατσινιώτης 2002, 430]. На думку А.М. Чанишева, це чисто житейська практична мудрість, що досягла свого атомарного узагальнення у стислих мудрих висловлюваннях [Чанишев 1981, 120]. М.М. Славятинська відносить гноми до висловлювань дидактичного спрямування у вигляді завершеного речення [Славятинская 1996, 187]. Як бачимо, у визначеннях підкреслюються такі характерні ознаки гномів, як: стислість, мудрість, узагальнений, філософський, головно етичний та дидактичний характер, афористичність та практичне спрямування.

У пропонованій роботі ми спробуємо встановити, чи притаманні названі риси для гномів Платона. При цьому вважаємо за доцільне спочатку зробити невеликий екскурс в історію гномології і, продовжуючи, розглянути роль гномів у тематичній структурі тексту Платонового діалогу та їх мовно-стилістичні особливості.

Зародження гномів чи афоризмів пов'язують звичайно з діяльністю "семи мудреців" (кінець 7 – початок 6 ст. до н.е.), до яких найчастіше зараховують Фалеса Мілетського, Солона, Піттака Мітиленського, Біанта з Прієни, Клеобула Ліндійського, Хілона-лаконця та тирана Періандра з Коринфу, мудрість яких не можна віднести ані до науки, ані до міфології [Гусейнов, Іррлітц 1987, 27]. Як зауважує А.М. Чанишев, мабуть, з'явилося третє джерело філософії, а саме – повсякденна свідомість, зокрема та, яка досягає рівня житейської мудрості і яка виявляється у

прислів'ях та приказках, які іноді досягають великого узагальнення та глибини у розумінні людини та її соціальності [Чанишев, 1981, 120].

Гномічно висловлювались гомерівські герої та боги у найважливіші драматичні моменти, коли вирішувалася доля битви чи події, коли наступала криза напруженого душевного стану, наприклад: *жоден із мужів, ані поганий, ані чесний, коли вже народився, не уникне долі* (Іл., УІ, 488–489); *перемога є мінливою* (Іл., УІ, 339). У гномах можна побачити зародження давньогрецької етики. Згідно з класифікацією А.М. Чанишева, існують три види гномів. До першого належать такі гноми, як вислів Солона "Нічого понад міру!" та вислів Клеобула "Міра – найкраще", які проповідували гармонізацію відносин між людьми шляхом їх поміркованості, самообмеження, жертвовності, самоприборкування. До другого виду передусім належить гнома "Пізнай самого себе". Вона мала не тільки моральний, а й світоглядно-філософський зміст, який розкрив лише Сократ у 5 ст. до н.е. Третій вид гномів – це гноми Фалеса. Йому приписують такі мудрі світоглядні висловлювання, як "Найсильнішою є необхідність, бо вона має владу над усім" та "Наймудрішим є час, тому що він усе викриває" та інші. Саме Фалес поширив ту форму всезагальності, що була досягнута у гномах, на світобачення.

В античності та середньовіччі склали різноманітні збірки гномічних висловлювань, які відігравали велику роль у житті суспільства як підручники етики та правил поведінки. Найбільш відому гномологію уклали для свого сина Іоан із Стоб (чи Стобей) у Македонії (450–500 рр.). Гномами рясніють біблійні тексти. Гномологічна традиція була продовжена і у візантійській літературі, особливо відомими були так звані "Дзеркала князів" єпископа Синесія з Кирени, Агапіта, патріарха Фотія, імператора Мануїла Палеолога та інші.

У аналізованому діалозі гноми належать Сократу (1, 4–9), персоніфікованим Законам (10–14) та Крітону (2, 3).

Гнома 1: *εἴ τι τάχτη τοῖς θεοῖς φίλον, τάχτη ἔστω* (43, D) – *якщо так є мило богам, хай так буде* – відображає байдужість та безмежний душевний спокій, з яким філософ погоджується перенести те, що для кожної людини є найбільшим нещастям, а саме – смертний вирок, який для нього є нічим іншим як звільненням душі від пут тіла. Її вжито у розділі 2, центральною ідеєю якого є душевний спокій Сократа та його думка про день своєї смерті. Для Сократа, що розповідає Крітону свій сон, в якому йому з'явилась якась гарна жінка в білому (білий колір вважався і нині вважається кольором радості, надії та щастя) і сказала, що на третій день він досягне благодатної Фтії – *ἦματι κεν τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἴκοιο*. Благодатна Фотія – це інша, небесна батьківщина, життя після смерті, істинне життя, справжнє щастя, місце перебування душі після смерті. Цей вірш є з "Іліади" (кн. 9, р. 363), в якому Ахілл, звертаючись до послів Агамемнона, що закликають його повернутись у табір ахейців, грозить їм відправитися у родючу Фтію, свою батьківщину. Ця сократівська догма, згідно з якою людина в цьому житті є переселенцем, відповідає християнському вченню (пор. вислів апостола Павла у посланні до гебреїв 11,13: *вони є чужинцями і прихоськами на землі*). Рішення філософа прийняти покірно та спокійно близьку смерть є, безумовно, результатом найвищого богопочитання, яке є настільки глибоким, що він не лише не роздумує здійснити щось всупереч волі бо-

гів, але навіть не обурюється через навислу біду, що суперечить обвинуваченню його у безбожжі. Гному виражено складнопідрядним реченням з підрядним умовним реального модусу з еліпсисом дієслова-зв'язки для лаконічності висловлювання. Для пожвавлення мови застосовано займенникову епанафору *ταύτη – ταύτη* (*так – так*) у формі давального відмінку зі значенням способу дії.

Гнома 2: *τίς ἂν ἀσχίων εἴη ταύτης δόξα ἢ δοκεῖν χρηματα περὶ πλείονος ποιεῖσθαι ἢ φίλους* (44, C) – *яка слава може бути гіршою від тої, ніж вважається, що я шаную гроші більше за друзів*. Цю гному у формі прямого питання, ускладненого інфінітивною конструкцією, вжито у розділі 3, центральною ідеєю якого є пропозиція та аргументи Крітона щодо втечі Сократа та відповідь на це Сократа. Загальновідомо, що збіг душевних схильностей двох або більше людей та тотожність їх цілей та устремлінь утворюють між людьми такий вид відношень, як дружба. І чим тісніший духовний контакт цих людей між собою, тим сильнішою є дружба. Однак чи завжди це почуття є благородним та справжнім? Без сумніву ні. Як правило, ненадійним є зв'язок, створений з розрахунку, він не витримує життєвих випробовувань. Є гідними всілякої пошани ті, кого об'єднує справжня дружба, яку ніщо не може зруйнувати. Навпаки, є гідними всілякої зневаги ті люди, які притримуються дружніх відносин доки вони слугують їхнім намірам та зраджують дружбу, якщо вона хоч трохи заторкує їхні матеріальні інтереси. Вище наведеною гномою Крітон виражає великий неспокій з приводу того, що про нього можуть подумати, що він належить до тої другої категорії друзів, що він може заплямувати свою репутацію тим, що через скупість і небажання витратити свої гроші не врятував друга від смерті. Неспокій та хвилювання Крітона передається за допомогою алітерації π (περὶ πλείονος ποιεῖσθαι).

Гнома 3: *ἢ γὰρ οὐ χρὴ ποιεῖσθαι παῖδας ἢ συνδιαταλαιπωρεῖν καὶ τρέφοντα καὶ παιδεύοντα* (45, D) – *бо чи не треба народжувати дітей, чи треба переносити разом з ними всі страждання до кінця, і годуючи, і виховуючи їх* – наголошує на тому, що люди або не повинні ставати батьками, або оскільки стали, мають святий етичний обов'язок переносити всі труднощі разом зі своїми дітьми, дбаючи про їхню їжу, одяг та виховання, тобто про їх тілесні, духовні та душевні потреби до кінця, і не залишати їх на призволяще долі. Цю гному вжито у розділі 5, темою якого є намагання Крітона переконати Сократа в тому, що своєю поведінкою він кривдить себе самого, своїх дітей та друзів, вона є підсумком міркувань Крітона з приводу долі синів Сократа, якщо він їх покине. Її виражено відокремленим причинним реченням, ускладненим конструкцією *знахідний з інфінітивом* (ποιεῖσθαι... συνδιαταλαιπωρεῖν... з пропуском логічного підмета *τινά*). Морально-психологічна аргументація Крітона підсилюється полісиндетоном: *καὶ τρέφοντα καὶ παιδεύοντα*.

Наступні дві гноми вжито у розділі 8, центральною ідеєю якого є наслідки порушення прийнятих засад та відхилення думки про силу більшості.

Гнома 4: *πάνυ ἡμῖν οὕτω φροντιστέον τί ἐροῦσιν οἱ πολλοὶ ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι ὁ ἐπαῖων περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων, ὁ εἰς καὶ αὐτὴ ἢ ἀλλᾷ θεῖα* (48) – *нам не слід так сильно дбати про те, що скаже про нас більшість, але про те, що скаже знавець про справедливе та несправедливе, один і сама істина*. Гнома підкреслює необхідність надавати найбільше значення тому, що з будь-якого питання говорять фахівці та

вчені люди, але не безвідповідальним судженням більшості, які можуть привести до невиправної катастрофи. Вона побудована на антитезах: *більшість – один* (οἱ πολλοὶ – ὁ εἷς), *справедливе – несправедливе* (περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων), у ній простежуємо риторичну фігуру гіпербатон: πάνυ ἡμῖν οὕτω замість οὕτω πάνυ ἡμῖν та еліпсис дієслова-присудка ερεῖ при іменнику ὁ ἐπαίτων.

Гнома 5: οὐ τὸ ζῆν περὶ πλείστου ποιητέον ἀλλὰ τὸ εἶ ζῆν (48, B) – *слід найбільше шанувати не життя, але гарне життя*. τὸ ζῆν є простим існуванням, якого досягає кожна людина, і яке не вимагає великих зусиль, але й не має цінності. τὸ εἶ ζῆν, тобто високоморальне життя, досягається шляхом вдосконалення духу та душі, вимагає великих зусиль, але й має особливу вартість, що підкреслюється алітерацією π (περὶ πλείστου ποιεῖσθαι). Ця лаконічна гнома, виражена складним реченням мінімальної структури з еліпсисом дієслова-зв'язки, наголошує на різниці між τὸ ζῆν та τὸ εἶ ζῆν.

Гнома 6: μὴ οὐ δέη ὑπολογίζεσθαι οὐτ' εἴ ἀποθνήσκειν δεῖ παραμένοντας καὶ συχίαν ἄγοντας, οὐτε ἄλλο ὅτιοῦν πάσχειν πρὸ τοῦ ἀδικεῖν (48, D) – *мабуть, не слід брати до уваги ані те, чи нам треба помирати, залишаючись тут та поводячись спокійно, ані те, чи нам слід зазнати будь-що інше з огляду на чинення несправедливості*. Цією гномою, яку вжито у розділі 9, в якому Сократ пропонує розглянути втечу як дію, яка відповідає чи не відповідає засадам права, він хоче сказати, що зло, яке чиниться людині з несправедливості, є набагато більшим за смерть чи будь-яке інше зло. Це свідчить про глибоку віру великого філософа у принципи права, які людина не повинна порушувати під жодним приводом. Гнома має форму багатоконпонентного складного речення з комбінацією додаткового (μὴ οὐ δέη ὑπολογίζεσθαι), залежного від пропущеного дієслова опасіння ὄρα (*дивись, остерегайся*), та двочленного непрямого питання (οὐτ' εἴ ἀποθνήσκειν δεῖ παραμένοντας καὶ ἡσυχίαν ἄγοντας, οὐτε ἄλλο ὅτιοῦν πάσχειν πρὸ τοῦ ἀδικεῖν), ускладненого інфінітивними конструкціями (ἀποθνήσκειν... πάσχειν з пропуском ἡμᾶς). У другому прямому питанні пропущено питальну частку εἴ з дієсловом δεῖ, крім цього простежуємо оміоптот παραμένοντας... ἄγοντας.

У наступних трьох гномах (розділ 10), підсумовується вчення великого філософа.

Гнома 7: οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν (49, B) – *жодним чином не слід чинити несправедливість*. Вона розвиває попередню та демонструє прагнення філософа за всяку ціну коритися законам Батьківщини, навіть якщо їх застосовують неправильно. У гномі 7 формулюється базовий принцип, що людина у жодному випадку не повинна чинити несправедливість. Категоричність думки філософа підсилює алітерація δ та стислість висловлення, зумовлена вживанням простого неелементарного (з адвербіальною синтаксею) речення.

Гнома 8: Οὐτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ οὐτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὅτιοῦν πάσχη ὑπ' αὐτῶν (49, D) – *Отже, не слід, щоб хтось ані відповідав несправедливістю на несправедливість, ані чинив зло комусь з людей, якщо навіть знає що-небудь від них*. Цією гномою базовий принцип доповнюється тим, що несправедливість не дозволяється, навіть якщо вона є відплатою. Близьку до цієї думку ми знаходимо в "Антигоні" Софокла (р. 523): *Любить я народилась, не ненавидить*. Завдяки цьому етичному вченню, Сократ на противагу до принципу судді в Аїді Радаманта *справедливо, щоб з тобою поводились так, як і ти поводишся з іншими*

став предтечею, провісником вчення про любов, яке довів до апогею Ісус Христос, проголосивши "любіть один одного" (Від Івана 13, 34) та "любіть ворогів наших, благословляйте тих, хто вас переслідує; благословляйте, а не проклинайте!" (Від Луки 6, 27-28), та повторив Апостол Павло (До римлян 12, 10, 14). Цю гному виражено складним реченням мінімальної структури, воно містить головне речення, ускладнене конструкцією "знахідний відмінок з неозначеною формою" з пропуском логічного підмета τινά (Οὐτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ οὔτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων), та підрядне допустове (οὐδ' ἄν ὅτιοῦν πάσῃ ὑπ' αὐτῶν). Неприпустимість чинення несправедливості образно підкреслюють: алітерація δ і τ, багатозвучний повтор (οὐδένα... οὐδ' ἄν), полісиндетон (Οὐτε... οὔτε), оміотелевт (ἀνταδικεῖν... ποιεῖν), оміоптот у кінці суміжних відтинків тексту (ἀνθρώπων,... ὑπ' αὐτῶν), еліпсис іменника πάθημα при займеннику ὅτιοῦν.

У гномі 9 виражається необхідність для людини бути послідовною відносно взятих зобов'язань чи домовленостей: Ἄ ἄν τις ὁμολογῆσῃ τῷ δίκαια ὄντα ποιητέον (50) – *Те, з приводу чого хтось з кимось погодився, що воно є справедливим, треба виконувати*. Гнома має форму складного речення мінімальної структури з підрядним означальним, ускладненим конструкцією "знахідний відмінок з дісприкметником". У ній спостерігаємо еліпсис дієслова-зв'язки при віддієсловному прикметнику ποιητέον, оміоптот (δίκαια ὄντα) та алітерацію τ.

Наступні три гноми зустрічаються у розділі 12, основною темою якого є благодіяння, які закони несуть своїм громадянам, та обов'язки громадян по відношенню до батьківщини.

Гнома 10 є блискучим гімном ідеї Батьківщини: μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι (51, Β) – *батьківщина є дорожчою за мати і батька та всіх інших предків, і важливішою, і святішою, і ціннішою і у богів, і у людей, що мають розум*. На думку філософа, Батьківщина, як етична родителька, є цінністю більшої вартості, пошани та обожнення за фізичних батьків та предків. Це судження втілюється у вигляді неелементарного простого речення (у ньому крім предиката та іменникових членів речення функціонують атрибутивні та адвербіальні синтаксеми), якому притаманна ціла низка художніх засобів: алітерація τ, полісиндетон (сполучник καὶ повторюється сім разів), оміоптот (μητρός... πατρὸς, τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων, θεοῖς... ἀνθρώποις τοῖς), градація у поєднанні з оміотелевтом (τιμιώτερόν... σεμνότερον... ἀγιώτερον).

Гнома 11 підкреслює обов'язок кожного громадянина демонструвати повагу до Батьківщини, підкорятись їй та дбати про неї більше за фізичного родителя, батька: καὶ σέβεσθαι δεῖ καὶ μᾶλλον ὑπεῖκεν καὶ θωπεύειν πατρίδα χαλεπαίνουσαν ἢ πατέρα (51, Β) – *слід і шанувати, і коритись, і догоджати батьківщині, навіть розгніваній, більше ніж батькові*. Ця гнома виражена неелементарним простим реченням з полісиндетоном та градацією (καὶ σέβεσθαι καὶ ὑπεῖκεν καὶ θωπεύειν), а дієслово θωπεύειν (*догоджати*) вжито метафорично.

Гнома 12: βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἦττον τὴν πατρίδα (51, С) – *чинити насилля і над матір'ю, і над батьком є нечестивим, але це набагато гірше за це над батьківщиною*. Гнома відноситься також до святості

ідеї Батьківщини, але наголошує на тому, що, якщо застосування будь-якої сили проти батьків, фізичних родителів, є неприпустимим, набагато більше неприпустимо це проти батьківщини, яка, як було сказано, є моральною родителюю. Оскільки чинити насилля над батьківщиною не є звершенням несправедливості проти неї, не є порушенням якогось людського закону, але є нечестивою справою, є порушенням божественного закону. Ця думка увиразнюється оміоптотом (μητέρα... πατέρα... πατρίδα), полісиндетоном (οὐτε μητέρα οὐτε πατέρα) та алітерацією τ. Гнома має форму складного речення мінімальної структури, в якому двічі пропущено дієслово-зв'язку (при οὐχ ὅσιον та ἤττον), а в конструкції *знахідний відмінок з інфінітивом* (βιάζεσθαι) – логічний підмет τινά.

Гнома 13: τίτι γὰρ ἂν πόλις ἀρέσκοι ἄνευ νόμων (53) – *бо кому може подобатись місто без законів?* Її вжито у розділі 14, центральною темою якого є причини, чому Сократ більше за всіх афінян буде винуватим у потрійній несправедливості, яку він планує. На думку Платона, закони є душею міста, а той хто руйнує закони міста, ніби забираючи у нього душу, вбиває його. Ця гнома у вигляді риторичного питання, вираженого простим елементарним реченням, знов свідчить про абсолютну законопослушність Платона.

Гнома 14: ὅστις γὰρ νόμων διαφθορεὺς ἐστὶν σφόδρα πονερός ἐν νόμων γὰρ καὶ ἀνομιῶν τῶν ἀνθρώπων διαφθορεὺς εἶναι (53, C) – *бо той, хто є нищителем законів, напевно може видатись, що є нищителем принаймні юнаків та нерозумних людей.* Цю гному вжито у розділі 15, центральною темою якого є наслідки, які буде мати втеча для Сократа, для його дітей та для його друзів. Вона виражена ускладненим синтаксичною конструкцією "називний з неозначеною формою" складним реченням з підрядним означальним (ὅστις γὰρ νόμων διαφθορεὺς ἐστὶν), у ній простежуємо синтаксичний паралелізм у поєднанні з епіфорою та оміоптотом (νόμων διαφθορεὺς ἐστὶν – νόμων γὰρ καὶ ἀνομιῶν τῶν ἀνθρώπων διαφθορεὺς εἶναι), а також алітерацію δ.

Як бачимо, Платонові гноми мають форму речень різного обсягу та структури: 6 складних речень мінімальної структури, 4 ускладнених складних речення, 3 простих неелементарних, 1 просте елементарне. Неможливо беззаперечно говорити про стислість Платонових гномів, оскільки більшість з них – це досить великі, розлогі речення і лише декілька (1, 5, 7, 9, 13) відзначаються характерною для афоризмів короткістю, зручною для запам'ятовування та усталення у мові. У той же час афористичність досліджуваних гномів виявляється у використанні багатьох притаманних для афоризмів риторичних фігур, головно тих, які творять прозовий ритм. Серед них переважають оміоптот (6 разів), полісиндетон (5 разів), алітерація (τ – 4 рази), (δ – 3 рази), засвідчено по два випадки вживання антитези, градації, оміотелевта. Виявлено також багатозвучний повтор (1), епанафору (1), епіфору (1), синтаксичний паралелізм (1). Особливо характерні для гномів численні еліпси, зокрема дієслів (6) та займенників (5), які сприяють їхній лаконічності. Про узагальнений характер гномів свідчить те, що логічним підметом в них часто виступає неозначений займенник, а про дидактичний характер – регулярне вживання дієслівних лексем (χρή, δεῖ) та граматичних форм (віддієслівного прикметника на -τεος з дієсловом ἐστὶν) зі значенням необхідності виконання певної дії.

Гноми органічно вплітаються в тематичну структуру діалога, мають яскраво виражене моральне спрямування і слугують для переконливості аргументації Сократа, персоніфікованих Законів та Крітона. Цілком очевидно, що Платон вводить гноми в діалог цілеспрямовано, щоб підкріпити рішення Сократа відмовитись від втечі та без страху йти назустріч смерті.

В статье рассматривается роль гном в тематической структуре диалога Платона "Критон", специфика их синтаксической структуры и характерные для них художественные средства. Доказано, что гномы служат для убедительности аргументации Сократа, персонифицированных Законов и Критона. Их структура не всегда типична для афоризмов, в то же время они отличаются использованием многих присущих афоризмам риторических фигур.

Ключевые слова: гнома, центральная идея, предложение, омиоптот, полисиндетон, аллитерация, эллипсис.

The article deals with the role of gnomes in thematic structure of the Dialogue by Plato "Kriton", the peculiarities of their syntactic structure and specificities of artistic means. It has been proved that gnomes serve the convincing argumentation of Socrates, Laws personification and Kriton. Their structure is not always typical for aphorisms, but, at the same time, rhetoric figures inherent for aphorisms are widely used within them.

Key words: gnomia, central idea, sentence, omioptot, polysyndeton, alliteration, elipsis.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1426 с.
2. Гусейнов А.А. Краткая история этики / А.А. Гусейнов, Г. Иррлитц. – М.: Мысль, 1987. – 589 с.
3. Квятковский А.П. Поэтический словарь / А.П. Квятковский. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 375 с.
4. Славянская М.Н. Учебник древнегреческого языка / Марина Николаевна Славянская. – М.: Изд-во "Филология", 1996. – 365 с.
5. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии: учебн. пособие / А.Н. Чанышев. – М.: Высш. школа, 1981. – 373 с.
6. Μπαμπινιώτης Γ.Δ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Δεύτερη έκδοση / Γ.Δ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2002.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ УЗУАЛЬНИХ ТА ОКАЗІОНАЛЬНИХ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Гурбанська Світлана Олександрівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядаються три аспекти текстового функціонування стійких висловлювань (узуальний, okazіональний та індивідуально-авторський); уточнюється термінологічний зміст поняття "оказіональні трансформації стійких висловлювань"; визначаються okazіональні зміни у семантичній структурі стійких висловлювань у художніх текстах.

Ключові слова: узуальні стійкі висловлювання, okazіональні стійкі висловлювання, okazіональні трансформації стійких висловлювань, семантична структура стійких висловлювань.

Фразеологічна наука на сучасному етапі її розвитку характеризується активізацією наукової думки до вивчення фразеологічної семантики її одиниць [Алефиренко, Золотых 2000; Dobrovolskij 1995], їхнього походження та функціонування [Демський 1994; Мокиенко 1999], національно-культурної специфіки [Ужченко 2000] і фразеологічної символіки в лінгвокультурологічному аспекті [Левченко 2005].

Попереднє знайомство з цією проблемою дає підстави стверджувати, що увагу науковців передусім зосереджено на дослідженні зовнішньої та внутрішньої форми стійких висловлювань (далі СВ) у художньому тексті, зокрема їхніх можливостей у плані змін семантичної структури. Отож, текстологічний напрям у фразеології представлено працями з визначення текстотвірних потенцій СВ [Ptashnyk 2001], взаємодії СВ та контексту [Білоноженко, Гнатюк 1989], типів трансформацій СВ у художньому тексті [Кузнецова 2004], узуального [Супрун 1999], okazіонального [Щербачук 2000] та індивідуально-авторського [Елисеєва 1984] аспектів текстового функціонування СВ.

У наукових працях [Кузнецова 2004; Устенко 2005; Щербачук 2000] простежується єдина думка про те, що СВ при введенні у тканину художнього тексту за умови унікальної майстерності митця зазнають чисельних змін у структурі та семантиці. Це є свідченням того, що фразеологія, як і мова, постійно розвивається.

На сьогодні єдиного визначення поняття перетворення семантики і структури СВ ще не сформульовано. Це питання вважається одним із найпроблемніших у фразеології, оскільки зміни СВ зумовлюються насамперед позамовними чинниками, які сприяють оновленню цих одиниць, про що свідчить аналіз різноманітних типів, способів та засобів перетворень СВ [Супрун 1999; Щербачук 2000]. Відтак, необхідним, на думку А.Г. Назаряна [Назарян 1981, 29], є врахування "поведінки" фразеологізмів на різних історичних етапах їхнього розвитку, зокрема, саме okazіональних трансформацій, яких зазнають фразеологізми у процесі функціонування. Залежно від ступеня і характеру таких трансформацій можливим стає виявлення певних тенденцій, властивих розвитку фразеологічних систем мов.

Мета статті – розробити методіку фразеологічної ідентифікації узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художніх текстах.

Завдання:

✓ охарактеризувати три аспекти текстового функціонування стійких висловлювань (узуального, okazіонального та індивідуально-авторського);

- ✓ уточнити термінологічний зміст поняття *оказіональні трансформації стійких висловлювань*;
- ✓ визначити *оказіональні зміни у семантичній структурі стійких висловлювань у художніх текстах.*

Наукові результати. Вживання фразеологічних одиниць (далі ФО) у художніх текстах "є творчим актом, який ставить письменника перед вибором між нейтральними та експресивними засобами зображення дійсності, вибором форми мовних одиниць залежно від вимог контексту" [Щербачук 2000, 83]. "Поєднання й чергування експресивно-видозмінених і стандартних елементів в межах окремих ФО або в межах... мікроконтекстів, зіставлення ФО в "чистому" і трансформованому вигляді, переплетення лінгвістичного (узвичаєно-традиційного та видозміненого автором) й екстралінгвального – все це демонструє глибокий зв'язок ФО зі змістом текстів, сприяє найрізноманітнішим ефектам" [Ужченко, Авксентьев 1990, 144].

Принциповим і донині дискусійним залишається розмежування трьох аспектів текстового функціонування СВ:

1) *узувального* [Кунин 1996; Супрун 1999] – функціонування СВ у традиційній формі та значенні (фіксовані у фразеологічних словниках із властивими їм функціонально-стилістичними особливостями і семантикою). Це *узувальні, загальномовні, загальнонародні, традиційні, вихідні* СВ. При уведенні в мовну тканину художніх творів вони залишаються незмінними за формою, компонентним складом, сполучуваністю, конотаціями (є закріпленими узусом);

2) *оказіонального* [Щербачук 2000] – функціонування СВ, утворених за моделями вже існуючих фразеологізмів, які зазнали трансформації структури та семантики; ці одиниці відображають мовний розвиток, не суперечать мовній нормі і з часом можуть бути зафіксовані у фразеографічних працях. Це *оказіональні* СВ, які набувають нових експресивно-оцінних виражальних відтінків залежно від запланованого художнього задуму. Ефект *оказіональності*, зокрема інтенсивність його вияву пов'язується зі стилістичним навантаженням висловлювання, контекстом, ситуацією [Супрун 1999, 87–88];

3) *індивідуально-авторського* [Алефиренко, Золотых 2000] – функціонування СВ, значення яких не закріплене в словниках. Це *індивідуально-авторські утворення*, що характеризуються структурно-семантичною немодельованістю; для цих мовленнєвих утворень "авторство" є вкрай важливим, оскільки вони не відтворюються, а вперше творяться в художньому мовленні конкретних письменників.

Окрім трансформацій ФО "канонічних" (оказіональними вважаються "лише ті ФО, які утворені за моделями вже існуючих, "канонічних" (за термінологією А.Г. Ликова) і в яких простежується внутрішній зв'язок з цими вихідними ФО (смисловий та структурний)" [Алефиренко, Золотых 2000, 196]), учені [Алефиренко, Золотых 2000, 198] виділяють індивідуально-авторські ФО, значення яких не закріплене узусом. При цьому дослідники орієнтуються на думку В.В. Єлисеєвої [Єлисеєва 1984, 107–112], яка вважає, що терміни *оказіоналізм* та *авторський неологізм* нерідко отожднюються, тим часом як розмежування цих явищ має принциповий характер і стосується надзвичайно важливих проблем з точки зору прагматики та подальшого функціонування цих одиниць у мовленні. Індивідуально-авторські

утворення є потенційними фразеологізмами, відтак поняття *оказіоналізм* та *індивідуально-авторське утворення* слід розмежовувати, незважаючи на спільність рис.

На позначення змін семантичної структури СВ у фразеології вживаються такі дефініції: *трансформація* [Баран 1998; Гнатюк 1982; Щербачук 2000], *фразеологічна модифікація* [Пташник 2003], *текстова модифікація* [Корень 2000], *оказіональна зміна* [Щербачук 2000], *авторська видозміна* [Ужченко, Авксентьєв 1990], *модифікаційна зміна* [Найда 2002], *оказіональне перетворення* [Супрун 1999], *модифікація* [Баран 1998] тощо.

Під *фразеологічними модифікаціями* С.Б. Пташник [Пташник 2003, 5] розуміє "такі оказіональні перетворення семантики та/або структури ФО, які автор застосовує з певною інтенцією, і які виходять за рамки тих змін формативу, які необхідні для морфо-синтаксичної інтеграції фразеологізму в реченні". Проблемою вивчення фразеологічних модифікацій дослідниця вважає ідентифікацію вихідних фразеологізмів, що слугували основою для утворення фразеологічних модифікацій – такі ФО позначаються нею як фразеологічний базис [Пташник 2003, 6]. "Якщо залежність від контексту у нормативно вживаній ФО є відносною, що допускає і можливість її використання поза контекстом, то залежність оказіонального фразеологізму від контексту здебільшого є значною: поза контекстом оказіональні ФО функціонувати не можуть. Отже, нормативні ФО самі зумовлюють і формують контекст, а авторські – не мають такої властивості, а залежать від контексту, який утворений зі слів, що вказують межі можливих значень оказіонально вживаних ФО" [Супрун 1999, 88].

Під *трансформаціями* фразеологізмів В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк [Білоноженко, Гнатюк 1989, 8] розуміють "стилістичний засіб, який полягає у цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації структури традиційних ФО".

Пояснення причин трансформаційних змін ФО дають В.Д. Ужченко та Л.Г. Авксентьєв [Ужченко, Авксентьєв 1990, 144]: безмежні трансформаційні потенції фразеологізмів, безперервне оновлення їхнього компонентного складу, форми і структури як під пером письменників, так і внаслідок історичних змін, а також під впливом мовної системи та дії екстралінгвальних факторів, зокрема, розуміння стійкості компонентного складу та структури фразеологізмів як діалектичної єдності константного (інваріантного) та змінного (варіантного) свідчать про перегляд твердження щодо закам'янілості цих висловів.

Здатність ФО до модифікування "закладена в самій мовній системі та впливає як із конститутивних (полілексичність, стійкість), так і з факультативних (ідіоматичність, образність, мотивованість) властивостей ФО" [Пташник 2003, 3]. Трансформаційні зміни ФО, стверджують В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [Білоноженко, Гнатюк 1989] та О.В. Кунін [Кунін 1996], зумовлені їхньою природою: відносною стійкістю і семантичною нерозкладністю, відтворюваністю, нарізнооформленістю. СВ, на відміну від слів, у яких зв'язок між морфемами жорсткий, є одиницями, яким притаманна синтаксична нарізно оформленість; синтаксичні зв'язки між компонентами СВ більш вільні і в мовленнєвому потоці можуть видозмінюватися для створення різних стилістичних ефектів [Кунін 1996; Шанский 1985]. Постійну динаміку у значенні ФО та їхній структурі науковці [Білоноженко, Гнатюк 1989] пояснюють нестабільністю фразеологічного значення, особливостями їхньої семантики та форми.

Семантична структура СВ формується на образній основі [Міняйло 2001]. У зв'язку з цим В.Г. Гак відмічає, що саме "завдяки стійкості образу фразеологізм не розпадається, незважаючи на можливі лексичні заміни та граматичні трансформації" [Гак 1977, 205]. Це означає, що у випадку будь-якої трансформації, за спостереженнями дослідників [Некрасова, Бакина 1982, 264], СВ зазвичай зберігає образ, який лежить в його основі і який підтримує цілісність значення загальнономовного СВ. А руйнація образної основи СВ веде до руйнації його як цілісного фразеологічного сполучення.

Питання відповідності оказіоналізмів мовній нормі є проблемним [Чабаненко 1984, 107–126]. Ці одиниці натомість відповідають законам мови, оскільки є нормативними в системі мовленнєвого використання [Білоноженко, Гнатюк 1989; Супрун 1999]. Підтвердженням цьому є думка про те, що оказіонально змінені одиниці "хоча й закладені в потенції фразеологічної системи, проте не є одиницями мови, оскільки виконують функцію виражального засобу, який обслуговує суто конкретну мовленнєву ситуацію визначеного контексту" [Вакуров 1983, 111], тобто "оказіоналізми – це суто мовленнєві факти, що характеризуються індивідуальним вираженням значення, тобто смислом" [Алефиренко, Золотых 2000, 196]. При цьому, фразеологічні модифікації "не мовна аномалія, а характерний вияв структурних та семантичних властивостей фразеологічної системи на рівні мовлення" [Пташник 2003, 2]. Тож, якщо *узуальне значення* є загальноприйнятим у певній мові (це значення, у якому слово природньо вживається) [Ахманова 2007, 164], то *оказіональне* є відступом від звичайного і загальноприйнятого (це значення, яке надається певному слову у визначеному контексті мовленнєвого використання) [Ахманова 2007, 163].

Цілком слушною є думка про те, що "лише за сприятливих умов оказіональна ФО може стати фактом мови і поповнити скарбницю нормативних фразеологічних зворотів" [Супрун 1999, 87]. Сама ж оказіональність як характеристика фразеологічних модифікацій втрачається за частотного вживання певних моделей, у зв'язку з чим фразеологічно модифіковані ФО отримують статус узуальних, поповнюючи у такий спосіб мовний лексикон [Пташник 2003, 3]. Факти переходу оказіональних ФО до узусу, на думку науковців [Алефиренко, Золотых 2000, 197], спостерігаються порівняно рідко: "як тільки їхнє використання стає більш самостійним і вже не пов'язується лише з експресивними цілями, як тільки ці оказіоналізми починають стандартизуватися як знаки певного змісту, так відразу виникає можливість говорити про початок "діахронічного життя", з виникненням якого у ФО з'являються синхронні функціональні синтагматичні та парадигматичні зв'язки, – вони у такий спосіб із оказіональних перетворюються на канонічні".

Оказіональні зміни семантичної структури ФО, за словами Л.Ф. Щербачук, слід кваліфікувати як ускладнений творчий процес, здійснений з волі письменника, а самі оказіональні фразеологізми – як одиниці, що слугують збагаченню літературної мови [Щербачук 2000, 70]. При цьому істотні зміни у значенні фразеологізмів при функціонуванні у художніх текстах дослідниця пояснює двоплановістю художнього слова, яке одночасно належить до мовної та образної систем, що підпорядковуються ідейно-художньому задуму письменників [Щербачук 2000, 72].

До головних ознак оказіональних ФО науковці [Алефиренко, Золотых 2000, 196] відносять належність до мовлення, одноразовість, залежність від контексту, неперед-

бачуваність, номінативну факультативність, експресивність, ненормативність, творення (невідтворюваність), словотвірність, синхронно-діахронну дифузність, нездатність до утворення контексту. За основу вченими взяте положення А.Г. Ликова [Лыков 1972, 87], який вище вказані ознаки вважає головними рисами оказіональних слів.

Майстри пера творчо переосмислюють узуальні фразеологізми, видозмінюють їх відповідно до художніх особливостей, ступеня вираження мовної експресії та стилістичного навантаження [Устенко 2005, 256], використовують загальномовну скарбницю, оновлюючи та поживляючи потьмянілі образи [Супрун 1999, 86]. Відтак найбільш суперечливою з характеристик СВ є поняття їхньої *стійкості*, яке дослідники [Ганжа, Сінкевич 2008; Шадрин 1974] вважають дещо умовним, адже у процесі текстового функціонування, з одного боку, усталені одиниці зазнають змін у значенні та формі, а з іншого, – все ж таки зберігають образ, який лежить в їхній основі [Гак 1977; Лященко 1997]. Це пояснюється [Ptashnyk 2000; Ptashnyk 2001] нестабільністю фразеологічного значення як гносеологічного чинника лінгвістичної природи фразеологізмів, що дає можливість трансформацій не лише компонентів, а й всієї форми таких одиниць.

Слушним вважаємо твердження про те, що у контексті ФО при оказіональних змінах властиві оказіональні функції, які базуються на узуальних (функція додаткового змісту, уточнення або послаблення значення тощо) [Кунин 1996]. Оказіональне використання ФО пояснюється "незвичною сполучуваністю, у зв'язку з чим помітним стає семантичний зсув, оновлення значення, його розширення чи звуження, поява переносно-образного смислу тощо, що призводить до експресивної насиченості контексту" [Алефиренко, Золотых 2000, 197]. Загалом, модифікація інформаційного потенціалу ФО виражається в розширенні, звуженні, уточненні, подеколи переакцентуації семантики ФО [Дашевская 1987, 25]. У зв'язку з цим зміни у семантичній структурі оказіональних СВ полягають в *екстенціоналізації* (розширенні), *імплікаціоналізації* (звуженні), *інтенціоналізації* (посиленні), *зворотній інтенціоналізації* (послабленні) та *антонімізації* (антонімічному перетворенні).

Останніми десятиріччями активно ведуться дослідження структурно-семантичних властивостей СВ та виділення на цій основі головних типів трансформацій СВ при функціонуванні в мові художніх творів [Ганжа, Сінкевич 2008; Гнатюк 1982; Кузнецова 2004]. У науковій літературі остаточно не визначено принципи класифікації типів трансформації СВ [Вакуров 1983; Супрун 1999; Щербачук 2000], адже ці типи "не виступають ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими сторонами, характеризуються синкретичністю" [Ужченко, Авксентьев 1990, 144].

Традиційно прийнятим [Білоноженко, Гнатюк 1989; Щербачук 2000] є розрізнення двох типів трансформацій ФО: *семантичного* та *структурно-семантичного*.

Семантичні перетворення, пише І.С. Гнатюк [Гнатюк 1982], сприяють тому, що фразеологічне значення розкривається ширше, його ж особливі відтінки – підкреслюються. До семантичного типу трансформацій фразеологізмів належать: *власне семантичні трансформації ФО* та *подвійна актуалізація ФО* [Супрун 1999; Щербачук 2000].

Другий тип трансформацій ФО – *структурно-семантичний* – заснований на оказіональних змінах їхньої форми та складу (кількості та порядку розташування компонентів, незначних/суттєвих смислових змінах, за яких асоціативний зв'язок з традиційною

формою й семантикою фразеологізмів залишається непорушним) [Щербачук 2000, 83]. Виділяють такі різновиди структурно-семантичних змін ФО у художніх текстах: *лексичну заміну* (субституцію) компонентів ФО словами вільного вжитку, *поширення* (експансію) компонентного складу ФО, *фразеологічний еліпсис*, *фразеологічну алюзію* (*фразеологічний натяк*), *фразеологічну контамінацію* [Білоноженко, Гнатюк 1989; Корень 2000; Найда 2002; Пташник 2003], а також *комбіновані (мішані) типи структурно-семантичних трансформацій ФО* [Корень 2000; Щербачук 2000].

Тож, для концептуальних положень дослідження коректним є термінопозначення *оказіональні трансформації стійких висловлювань*, під яким розуміється перетворення структури і семантики узуальних СВ для реалізації авторських інтенцій екстенсіоналізувати, імплікаціоналізувати, інтенсіоналізувати, зворотно інтенсіоналізувати та антонімізувати їхню фразеологічну семантику, розкриваючи потенційні можливості цих утворень у мікроконтексті, макроконтексті та ситуаційному контексті.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, поняття стійкості висловлювань, вживаних у мові художніх творів, є умовним, адже під майстерним пером письменників усталені одиниці зазнають *оказіональних трансформацій*. Використання авторами *оказіональних СВ* вказує на особливості індивідуальної манери письменників, сприяє розкриттю потенційних можливостей цих утворень у мікроконтексті, макроконтексті та ситуаційному контексті. *Оказіональні трансформації СВ* полягають в обов'язковій перебудові структури та, відповідно, семантики СВ, а також у перетворенні їхнього стилістичного забарвлення і виявленні необмежених конотативних можливостей. При цьому зв'язок семантики *оказіональних знаків* із семантикою узуальних є непорушним і завжди прослідковується.

Перспективними аспектами дослідження є вивчення подальших етапів фразеологізації та соціалізації *оказіональних СВ* в англійській та українській мовах.

В статье рассматриваются три аспекта текстового функционирования устойчивых выражений (узуальный, окказиональный и индивидуально-авторский); уточняется терминологический смысл понятия "окказиональные трансформации устойчивых выражений"; определяются окказиональные изменения в семантической структуре устойчивых выражений в художественных текстах.

Ключевые слова: *узуальные устойчивые выражения, окказиональные устойчивые выражения, окказиональные трансформации устойчивых выражений, семантическая структура устойчивых выражений.*

The article observes three aspects of usage of set expressions in fiction (usual, occasional and author's). The deeper insights as to accuracy of the term "occasional transformations of set expressions" are put forward; occasional alterations in semantic structure of set expressions in fiction are being determined.

Key words: *stable set expressions, occasional set expressions, occasional transformations of set expressions, semantic structure of set expressions.*

Література:

1. *Алефиренко Н.Ф.* Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия) / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – Астрахань : Изд-во Астрах. гос. пед. ун-та, 2000. – 220 с.
2. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов / [авт.-сост. Ахманова О. С.]. – 4-е изд., стер. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.
3. *Баран Я. А.* Фразеологія у системі мови: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15 / Баран Ярослав Андрійович. – Івано-Франківськ, 1998. – 391 с.

4. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
5. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц (на материале советского фельетона) / Владимир Николаевич Вакуров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 175 с.
6. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология : На материале французского и русского языков / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с.
7. Ганжа С.А. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків [Електронний ресурс] / С. А. Ганжа, Н. М. Сінкевич // Культура народів Причорномор'я 2007–2008. – Т. 49 (I). – С. 222–224. – Режим доступу до журн. :
8. http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=31.
9. Гнатюк І.С. Трансформація традиційних фразеологізмів в мові сучасної української художньої прози : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "Русский язык" / И. С. Гнатюк. – К., 1982. – 24 с.
10. Дашевская В.Л. Роль фразеологических единиц в формировании информативной структуры текста / В. Л. Дашевская // Вопросы английской филологии (коммуникативный и фразеологический аспекты) : сб. науч. трудов отдела Дружбы народов. – М : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1987. – Вып. 287. – С. 25.
11. Демський М. Українські фрази й особливості їх творення / Мар'ян Демський. – Львів : Про-світа, 1994. – 62 с.
12. Елисеєва В.В. К уточнению термина "окказионализм" / В. В. Елисеєва // Термины в языке и речи. – Горький : Изд-во Горьк. гос. ун-та, 1984. – С. 107–112.
13. Корень Е.В. Системно-функциональные особенности английских пословиц: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / Корень Елена Валериевна. – Сумы, 2000. – 207 с.
14. Кузнєцова Г.В. Види семантичних змін у фразеологізмах (на матеріалі сучасної англомовної прози) / Г. В. Кузнєцова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Філологія". – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Том 7, № 1. – С. 150–157.
15. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Александр Владимирович Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высшая шк.; Дубна : Изд. центр "Феникс", 1996. – 381 с.
16. Левченко О.П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект / Ольга Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
17. Лыков А.Г. Можно ли окказиональное слово считать неологизмом? / А. Г. Лыков // Русский язык в школе. – 1972. – № 2. – С. 85–89.
18. Лященко Н. С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць : онтологічний і культурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова"; 10.02.01 "Українська мова" / Н. С. Лященко. – К., 1997. – 24 с.
19. Міняйло Р.В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Міняйло Роман Вікторович. – Луганськ, 2001. – 261 с.
20. Мокиєнко В.М. Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии / Валерий Михайлович Мокиенко. – СПб. : ТОО "Фолио-Пресс", 1999. – 463 с.
21. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии : учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Арман Грантович Назарян. – М. : Высшая шк., 1981. – 189 с.
22. Найда А.М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Найда Алла Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2002. – 208 с.
23. Некрасова Е.А. Языковые процессы в современной русской поэзии / Е.А. Некрасова, М.А. Бакина. – М. : Наука, 1982. – 312 с.
24. Пташник С.Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецьку газетному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / С. Б. Пташник. – Львів, 2003. – 18 с.
25. Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів Максима Рильського): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Супрун Алла Петрівна. – Миколаїв, 1999. – 302 с.

26. *Ужченко В.Д.* Українська фразеологія : навч. посіб. [для філол. фак. ун-тів] / В.Д. Ужченко, Л.Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.
27. *Ужченко Д.В.* Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Ужченко Дмитро Вікторович. – Луганськ, 2000. – 248 с.
28. *Устенко Н.* Семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка / Наталія Устенко // Наукові записки : зб. наук. ст. Серія "Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)". – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 62. – Ч. 1. – С. 251–256.
29. *Чабаненко В.А.* Основи мовної експресії / Віктор Антонович Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.
30. *Шадрин Н.Л.* Структурно-семантические речевые преобразования фразеологических единиц / Н.Л. Шадрин // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск : Изд-во при НГУ, 1974. – Вип. 3. – С. 106–109.
31. *Шанский Н.М.* Фразеология современного русского языка : учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по спец. "Русский яз. и лит-ра" / Николай Максимович Шанский. – 3-е изд., испр. и дополн. – М. : Высшая шк., 1985. – 160 с.
32. *Щербачук Л.Ф.* Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Щербачук Лідія Федорівна. – Сімферополь, 2000. – 211 с.
33. *Dobrovol'skij D.* Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutschen Idiome / Dmitrij Dobrovol'skij. – Tübingen : Günter Narr, 1995. – 272 S.
34. *Ptashnyk S.* Phraseologische Modifikationen in der Sprache der Presse (am Beispiel der Wochenzeitungen "Die Woche" und "Die Zeit") / Stefaniya Ptashnyk // Німецька мова в сучасному світі : матеріали доп. міжнар. наук. конф. – Дрогобич, 2000. – С. 62–68.
35. *Ptashnyk S.* Phraseologische Substitution und ihre Funktionen im Text / Stefaniya Ptashnyk // Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur im Forschung und Lehre. – Trier : Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2001. – Jahrg. 51, N. 3. – S. 435–454.

ОКАЗІОНАЛІЗМИ В СУЧАСНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ: КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ І СОЦІОФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Дядечко Людмила Анатоліївна,

ст. викл.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті досліджуються okazіоналізми в когнітивно-прагматичному та соціофункціональному аспектах (на матеріалі сучасних рекламних текстів).

Ключові слова: okazіоналізм, реклама, рекламний текст, рекламний слоган, рекламна фразема.

Поява нових лексичних одиниць у мові в усі часи привертала увагу мовознавців. Лексичні новотвори свідчать про динамічний характер мови, про здатність до змін і збагачення її словникового складу, особливо в період активних перебудов, що відбуваються в економічному, політичному та культурному житті суспільства сьогодні. Появу okazіональних слів у текстах реклами можна пояснити необхідністю надати певним явищам, предметам чи дії експресивного відтінку, більшої образності з метою привернути увагу потенційного споживача до рекламованого товару, виокремивши його з-поміж інших.

Лексичні новотвори досліджували у своїх працях Н.І. Фельдман, В.Н. Хохлачова, О.Г. Ликов, О.А. Земська, О.А. Габинська, І.С. Улуханова, Г.Е. Гончаренко, В.П. Ковальов, Л.П. Павленко, О.А. Стишов, О.М. Дорофєєва, О.М. Турчак та інші. Варто зазначити, що як у російському, так і в українському мовознавстві вченими аналізувались okazіоналізми переважно на матеріалах художніх творів чи публіцистики. Okazіональні новотвори, що активно з'являються і функціонують у рекламних текстах, характеризуючись високою частотністю вживання, залишились поза увагою лінгвістів.

Вперше поняття okazіональності обґрунтував у 1880 році німецький філолог Г. Пауль. Але довгий час усі нові лексеми визначалися в мовознавстві як неологізми. Не було будь-якої диференціації лексичних новотворів. Термін "okazіоналізм" був ужитий уперше в 1957 році Н.І. Фельдман [9], хоча чіткого визначення цьому терміну науковець не дала. Лексеми "okazіоналізм", "okazіональне слово", "okazіональний словотвір" є синонімічними і вживаються сьогодні багатьма мовознавцями. О.О. Селіванова так пояснює термін "okazіоналізм": "Мовні одиниці, які відносяться до складу стилістичних неологізмів, створені в ідеостилі певних авторів текстів і не набули поширення. Okazіоналізми увиразнюють індивідуально-авторське мовлення, надають йому експресивності, емотивної забарвленості, ... нерідко створюються за нетрадиційними словотвірними зразками і з порушенням мовних норм..." [Селіванова 2006, 424]. О.М. Дорофєєва трактує термін "okazіональне слово" як "будь-який авторський новотвір, відсутній в узусі, незалежно від моделі конструювання, здатний здійснити прагматичний вплив на адресата" [Дорофєєва 2003, 6]. Слово "okazіоналізм" походить від латин. *occasionalis* – випадковий (*occasion* – випадок), у "Сучасному словнику іншомовних слів" пояснюється як "... слова й мовні звороти, що не відповідають загальноприйнятому вживанню та відображають індивідуальний смак промовця й індивідуальну словотворчість. Значення О. стає зрозумілим звичайно в умовах контексту" [ССІС 2006, 494]. У виданні

"Українська мова. Енциклопедія" okazіоналізм пояснюється як "незвичайне, здебільшого експресивне забарвлене слово, утворене з порушенням законів словотворення чи норми мовної й існує лише в певному контексті, в якому воно виникло" [Українська мова 2000, 400]. Отже, okazіоналізми виникають у певній мовленнєвій ситуації, створюються відповідно до конкретного контексту, часто порушуючи норми української літературної мови і надаючи тексту експресивного забарвлення.

Існує кілька критеріїв виокремлення okazіоналізмів з-поміж інших лексичних новотворів: лексикографічний, який ґрунтується на тому, що okazіоналізми належать мовленню, а не мові, вони не зафіксовані в словниках і використовуються нерегулярно; словотвірний, котрий базується на тому, що okazіональні лексеми часто утворюються з порушенням законів словотворення; створення так званої мовної девіації; експресивно-стилістичний, в основі якого лежить твердження, що okazіоналізми мають великий ступінь експресивності, що надає тексту більшої емоційності, привертаючи увагу читача. О.А. Земська зазначає: "Okazіоналізми вказують, на що здатна мова при творенні нових слів, який її творчий потенціал і можливості" [Земська 1992, 180].

Як відомо, головна мета реклами – викликати в потенційних споживачів інтенцію придбати рекламований товар, а отже, рекламний текст повинен бути оригінальним, коротким і створювати асоціативні зв'язки між текстом реклами і товаром. Щоб привернути увагу покупців, рекламисти неодмінно використовують нове "оригінальне" слово. Особливістю рекламних okazіоналізмів є те, що більшість з них творяться від назви товару, що рекламується: "*фантануй пригоди*" – від назви напою "Fanta"; "*дірольна чистота та свіжість*" – від назви жувальної гумки "Diro!"; "*шейканемо, бєбі*" – від назви напою "Shake"; "*не гальмує – снікерсує*", "*снікерсує по-новому*", "*снікерс-урбанія 2007*" – від назви шоколадного батончика "Snickers"; "*дивись на світ по-ковбасному*" – від назви рекламованого товару "ковбаса"; "*щоденно, якісно, газетно*" – від "газета"; "*тканеманія тільки у нас*" – від слова "тканина" (з рекл. магазину, що продає тканину); "*Торчин найшов секрет найтоматнішого смаку*" – від назви продукту "томат".

Під час проведення передвиборчої кампанії навесні 2008 р. блоку Ю. Тимошенко до Київської міської ради нами було зафіксовано рекламне оголошення, розміщене на транспорті: "*БЮТ' щасливим!*". У рекламі вжито okazіональний словотвір, утворений від назви блоку *Юлії Тимошенко* – БЮТ. Відповідно до контексту значення цього okazіоналізму потрібно розуміти як "будь", а текст – "*будь щасливим з БЮТ*". Творення okazіоналізмів за допомогою апострофа – поодинокі явище, яке суперечить мовним нормам літературної мови.

У тексті реклами кави "*Jacobs Monarch*" – сила *аромоксамиту*" okazіоналізм утворений злиттям двох кореневих морфем від аромат + оксамит. Аромат (від грец. *aroma* – пахоці) означає "духмяний, приємний запах; невлонимий відбиток" [ССІС 2006, 71]; оксамит – "тканина з густим коротким ворсом із натурального шовку або штучного волокна" [ССІС 2006, 668], оксамитовий – "зшитий з оксамиту" [ССІС 2006, 668], але часто цей прикметник використовують у переносному значенні, наприклад: "приємний, м'який голос". Отже, новотвір *аромоксамит* потрібно розуміти як "приємний, м'який запах", а "*сила аромоксамиту*" – "сила приємного, м'якого запаху". Злиттям кореневих морфем утворено також okazіоналізм *автоцивілка*: "*Ав-*

тоцивілка з безкоштовною доставкою..." (з реклами страхової компанії "Оранта"). Продуктивними для творення цього новотвору є лексеми "авто" і "цивільний" (спосіб творення – словоскладання).

Особливістю оказіональних новотворів, ужитих у рекламних повідомленнях, є те, що вони надають тексту живої образності, підсилюють емоційність. Рекламисти, створюючи такі оказіоналізми, не ставлять за мету ввести їх у загальний вжиток, вони ніби надають контексту нових семантичних відтінків, актуалізуючи внутрішні форми і створюючи перлокутивний ефект. Оказіоналізми, що функціонують у рекламних текстах, часто допомагають створити оцінний ефект – досягти прагматичної мети. Саме прагматичний потенціал оказіонального слова і формує здатність впливати на потенційного споживача.

Експресивність – це невід'ємна риса оказіональних словотворів. У сучасній лінгвістиці науковці розрізняють два види експресивності – адгерентну (виявляється при вживанні слова в певному контексті) й інгерентну (внутрішньо властива слову, не залежить від контексту, в якому воно вживається). Оказіоналізмам, що з'являються в рекламних текстах, властиві обидві форми експресивності.

Для творення нових слів рекламисти часто залучають запозичення з англійської мови. У тексті реклами пива "Tuborg" вжито оказіональні лексеми *тріндіозний*, *мега-трінпотяг* і *тріни*: "... збирай *тріни* і зривайся на *мегатрінпотязі* на *green fest* до самої Європи... "*Туборг*" – початок *тріндіозного настрою*". З контексту зрозуміло, що ці оказіоналізми утворились від англійської лексеми *green*, що означає "зелений" (етикетка і пляшка рекламованого напою зеленого кольору, а в рекламному відеоролику теж переважають відтінки зеленого). *Green fest* у перекладі з англійської – зелений фестиваль.

Сьогодні досить часто в засобах масової інформації, у рекламних текстах уживається запозичення з англійської "драйв": "*Мажор – два поршні твого драйву*" (реклама шоколад. батончика); "*Більше сили, більше драйву, більше пристрасті*" (реклама енергетичного напою "bun"); "...шалений *драйв* – ось кайф" (з реклами кави "Nescafe"). Англійська лексема *drive* означає "їхати, гнати, швидко рухатись, нестися; енергійні зусилля, енергійна робота, напруження в роботі; збудження, гонитва; для тих, хто займається гольфом або тенісом, – один з основних сильних ударів" (в англійській мові, в залежності від контексту, має близько 14 значень). В українській мові новотвір *драйв* зафіксовано в словнику жаргонної лексики – "драйв – особливе звучання, емоційна насиченість, внутрішня напруга музичної композиції; почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення; велика емоційна напруга" [Савицька 2005, 127]. Цей новотвір сьогодні активно функціонує в усно-розмовній комунікації як елемент соціолекту.

У тексті реклами кінофільмів, що транслювалась на каналі "1+1" у травні 2007 р. "*наш екшен відкриває твоє друге дихання*", функціонувала оказіональна лексема, запозичена з англійської мови *action* – з англ. означає "дія, вчинки, енергійна діяльність". Новотвори *драйв* і *екшен*, функціонуючи в українських рекламних текстах, зберегли свою семантику, але набули більшої експресивності і перлокутивного змісту.

Особливістю оказіоналізмів, що вживаються в текстах реклами, є те, що їх часто записують, поєднуючи кирилицю з латиницею, наприклад: "*Леді-life...*", "*Створи свою*

life-команду. *Вільний life – твій тариф*" (реклама мобільного оператора); "*ШАКА*немо, *бебі*" (з реклами напою "SHAKE"); "*Сатау*-шик – *спокуслива розкіш*" (реклама мила "Сатау"); "*NUTS* з *полуничкою* – *це новий ультонний NUTS-полуничка*" (реклама шоколадно-горіхового батончика). Використовуючи англійські запозичення, рекламисти ніби пропагують західний спосіб життя, оскільки оціночний стереотип "західне – значить якісне" сформувався ще з радянських часів. Усе закордонне (написане латиницею) впродовж кількох останніх десятиліть вказувало на якість, престиж і успішність.

На появу і функціонування okazіоналізмів у мові реклами впливають як інтралінгвальні фактори (внутрішньомовні), так і екстралінгвальні (позамовні). Okazіональні новотвори можуть з'являтися і тоді, коли в мові немає слова в межах традиційної норми на позначення того чи іншого явища, і тоді, коли таке слово є: "*Пий "Актімель" щотижня і стань актімелістом...*" (реклама йогурту "Actimel"). Okazіоналізм *актімеліст* утворено від назви рекламованого товару за допомогою словотворчого суфікса *-іст*, що називає особу за об'єктом заняття чи знаряддям діяльності. Під час проведення чемпіонату світу з футболу в 2006 році в рекламі футбольних трансляцій з'явилась okazіональна лексема *футболіємо* – вболіваймо. У контексті цей okazіоналізм мав семантику заклику і вживався у формі наказового способу I особи множини, а отже, правильно було б утворити "футболіймо", оскільки *футболіємо* – дієслово дійсного способу теперішнього часу. Те ж саме можна зауважити про творення okazіонального дієслова *шиканемо* (з реклами розважальної програми, в якій рекламується слабоалкогольний напій "Shake"). *Шиканемо* – означає вип'ємо "Shake", розважимося, весело проведемо час. Okazіоналізм несе семантику заклику, тому лінгвістично правильно було б "*шиканімо*" або "*шейканімо*", але okazіоналізми часто творяться, як уже зазначалось, з порушенням норм літературної мови. У тексті реклами йогурта "Чудо" всі okazіоналізми утворені від назви рекламованого продукту, що став продуктивною моделлю словотвору: "*Ой, дивіться, скільки чудо-автомобілів. Так це ж чудо-подарунки з країни Чудес. Скуштуй в надвечір'я чудо-продукти, в яких так багато чудо-фруктів... Країна чудес молочних*". Таке нагромадження анафоричних okazіоналізмів у тексті виконує функцію маніпуляції, мовної гри, як засобу впливу на підсвідомість споживачів. Безумовно, така реклама є оригінальною і швидко запам'ятовується, чого і хочуть досягти автори рекламних текстів.

Okazіоналізми із словотворчим суфіксом *-ість* (*корисність, справжність*), що функціонують у рекламному тексті торгівельної марки "Живія" ("*Живія*" – *смачна корисність*") і пива "Чернігівське" ("*...Справжність у кожному з нас...*") мотивовані відповідно прислівником і прикметником і мають семантику абстрактних понять.

Okazіоналізми часто з'являються в текстах рекламних повідомлень для створення гумору чи іронії. Як відомо, гумор завжди позитивно сприймається людьми будь-якого віку, оскільки є одним із ефективних методів впливу на потенційного покупця, який застосовують автори рекламних текстів. Okazіональні словотвори, вжиті в таких текстах, часто здатні реалізувати велику кількість неймовірних асоціацій, викликати інтерес до такої реклами. Це також є одним із методів маніпулювання людською свідомістю: "*Якщо змішати апельсин з лимоном, вийде апельмон. ... Гей, віцехлопці, чого розбазікались?..*" (з реклами фруктового драже "SKITTLES"; *віцехлопці* – герої відеоролика – хлопці з тулубами овець). Соціолінгвістичне опитування засвідчило,

що гумористична реклама сприймається і запам'ятовується значно краще, вона відразу привертає увагу споживача, викликаючи приємні відчуття.

Крім okazіональних слів, у рекламних текстах уживаються okazіональні словосполучення, які також покликані виконувати перлокутивну функцію, надаючи повідомленню експресивного забарвлення. У таких okazіональних сполученнях слів використовується нормативна лексика, але відбувається переосмислення внутрішньої семантики в результаті поєднання ніби несподіваних слів, наприклад: "*Все буде кока-кола*" (реклама безалкогольного напою); "*Чорний колір такий глибокий, що змінює інші кольори. Чорний колір такий розкішний...*" (з реклами телевізорів SAMSUNG); "*З "Містер Proper" веселіше, прибирати вдвічі швидше*" (реклама миючого засобу); "*...якість та чесна ціна*" (з реклами горілки "Біленька"); "*...Це справжній будиночок м'якості*" (з реклами кондиціонеру "Gala", мова йде про шойно випраний рушник); "*Звук можна побачити з домашніми кінотеатрами LG*" (з реклами торговельної марки LG); "*Пофарбуй своє життя кольором*" (з реклами фарби для волосся "Londa Color"); "*Дуже супергеройське кіно...*" (з реклами кінофільму "Джоні – шоколадна фабрика").

Інколи в рекламі можуть зустрічатись okazіональні сполучення слів, у яких відбувається перефразування відомого вислову або крилатих слів: "*Прийшов, побачив – повечеряв*" (з реклами ресторану). Цей текст є перифразом відомого вислову "*Прийшов, побачив – перемиг*", що належить Гаю Юлію Цезарю. Відома народна приказка "*Язык до Києва доведе*" була трансформована в тексті реклами навігаційного автомобільного пристрою GPS: "*GPS вас до Києва доведе*". Відомий заклик радянської доби "*Пролетарі всіх країн, єднитесь!*" перефразовано в рекламному оголошенні (в метрополітені) торгівельного центру "Даринок" – "*Покупці усіх країн, єднитесь!*". А крилаті слова головного героя відомого кінофільму "Джентльмени вдачі" "*Всё, кина не будет – электричество кончилось*" у тексті реклами цукерок M&M перетворились на "*Без M&M кіна не буде*". Варто зазначити, що в таких okazіональних трансформованих словосполученнях використано елемент гумору, як засобу впливу на потенційного споживача. Такі okazіональні словосполучення розширюють лексико-семантичну сполучуваність відомих висловів, створюють нові асоціації. Нові значення в них можуть виникати в результаті заміни лише одного слова, вони є зображально-виражальними засобами мовлення і містять велику кількість емоційно-оцінних відтінків. Такі okazіональні словосполучення привертають увагу споживача, оскільки є виявом несподіваних лексичних зв'язків, незвичайних або нових синтаксичних поєднань слів і наповнені особливою експресією, виконуючи перлокутивну функцію. Текст, що їх містить, запам'ятовується швидко, оскільки в трохі іншій інтерпретації давно знайомий соціуму.

У мові реклами також функціонує особливий вид okazіональних словотворів, яких немає в художніх творах, – графічні (або графемні) okazіоналізми. У них певна частина слова написана великими літерами, що надає мовленню конотативний відтінок: "*ПриКОЛЬНА вишня...*" (з реклами напою "Кока-кола"); "*ШАКанемо, бебі...*" (з реклами напою "SHAKE"); "*Твій ВІАЛЬний погляд...*" (з реклами очних крапель "Віаль"); "*...ОсвіжАЙСя легко...*" (з реклами напою "ICE"). Безумовно, такі okazіональні одиниці є незвичними і творяться рекламистами з порушенням графічних норм навмисно, щоб привернути увагу до рекламованого товару, а отже, вони ви-

конують прагматичну функцію. Графічні okazіоналізми сьогодні активно функціонують у засобах масової інформації.

Велика кількість okazіональних новотворів, що з'являються в рекламному дискурсі, творяться відповідно до існуючих зразків, за аналогією. Творячи okazіоналізм, рекламіст часто свідомо пов'язує його зі словом, яке стало продуктивною основою для новотвору. Наприклад, okazіоналізм "гріндіозний", що вживається в рекламі пива "Tuborg", нагадує прикметник "грандіозний". За аналогією до якісного прикметника найвищого ступеня порівняння створено okazіоналізм "найтоматніший" (з реклами кетчупу: "Торчин" найшов секрет найтоматнішого смаку...). За аналогією до "бравісимо" (з італ. *bravissimo* – якнайкраще; вигук, що виражає найвищий ступінь схвалення, захоплення) створено okazіоналізм "смачнісімо" (з реклами шоколадного батончика: "bueno" від "кіндер" – смачнісімо). Мова реклами сьогодні дуже наближена до розмовної, тому в ній часто функціонує просторічна лексика. Okazіоналізм "розпродажище" (з реклами магазину взуття "PLATO") створено за допомогою суфікса *-ище*, за аналогією до іменників, що існують у російській мові на позначення збільшеного предмета чи об'єкта, як-от: "ручище", "ножище". Okazіоналізм "Мобілич" (з рекл. оператора мобільного зв'язку: "...це "Мобілич" для своїх") утворено від "мобільний" (телефон) суфіксальним способом, за аналогією до того, як творяться імена по батькові типу Лукич, Хомич, Кузьмич. Щодо творення таких лексем О.А. Земська зазначає, що "особливістю okazіоналізмів як класу слів є багатоплановість семантичного наповнення..., багатомірність семантичних і формальних асоціацій з прообразом. І у всіх цих випадках панує аналогія" [Земская 1992, 184].

Досить продуктивним для творення okazіоналізмів, що вживаються в рекламі, є компонент *-манія* (з грецьк. *mania* – безумство, шаленство), лексичне значення якого – "надмірний потяг до чого-небудь, патологічна пристрасть" [6,433]. "Шалений драйв – ось кайф. Суперовий мікс – "Nescafe". Збирай фрази. Камон. Фразоманія почалась. Давай обирай" (рекл. кави "Nescafe"). "ЖивчиКоманія 2008... Купуй "Живчик" – вигравай призи..." (з рекл. напою "Живчик"). "Тканеманія тільки у нас..." (з рекл. магазину, що продає італ. тканини). Іншомовний компонент *-манія*, за допомогою якого створено ряд okazіоналізмів, розширює семантику слів, надає їм більшої експресивності. Більшість okazіональних новотворів зберігають експресивність навіть поза межами контексту, адже прив'язані до тексту лише за змістом. Експресивність має незалежний від контексту характер.

Okazіоналізми, вжиті в рекламних текстах, мають настільки потужну силу впливу на адресата, що велика їх кількість починає функціонувати поза межами рекламного дискурсу. Нами було проведено соціолінгвістичне анкетування, яке засвідчило, що велика кількість okazіоналізмів трансформувались з рекламного дискурсу в усно-розмовну комунікацію, зокрема: **okazіональні дієслова** – *шейканемо, шиканемо, хайканемо, снікерсуй, фантануй, футболіємо*; **okazіональні іменники** – *енерджайзер, мобілич, драйв, дюрасел, снікерс, леді-ліфе, голден-леді, кіндер-сюрприз, вівцехлопці, актімеліст, білайн, мега-шара, живчик, екшен*; **okazіональні прикметники** – *гріндіозний*; **okazіональні прислівники** – *дірльно, смачнісімо, по-ковбасному*; **okazіональні словосполучення** – *три в одному, рижий ап, втопи спрагу, все буде кока-кола, містер Мускул, чесна ціна, живи на повну, все буде в шоколаді, додай драйву, шейканемо, бєбі тощо*.

Дослідження показало, що оказіоналізми, які трансформувались із рекламних текстів і почали функціонувати в усно-розмовному дискурсі, можуть змінювати свою семантику, наприклад: "Снікерсом" можуть називати чорношкірого хлопця; "Мобіличем" – чоловіка, що любить часто спілкуватись по мобільному телефону; "леді-ліф" – дівчину або жінку, яка також часто спілкується по мобільному телефону; "кіндер-сюрпризом" називають вагітну жінку; "три в одному" говорять про гладку людину; "білайн" можуть називати того, хто носить смугастий одяг; "енерджайзер" і "дюрасел" – енергійних людей; "шейканемо" і "хайканемо" – в розмовному дискурсі вживається в значенні "розважимося"; "додай драйву" або "снікерсуї" – роби щось або рухайся швидше; "фантануї" – фантазуї; "дірольно" – означає смачно. Отже, оказіональні новотвори з текстів рекламних повідомлень (найчастіше з телереклами), як свідчить дослідження, трансформувались і активно функціонують в усно-розмовній комунікації українців, часто змінюючи свою семантику.

Оказіоналізми, які функціонують у сучасних рекламних текстах, характеризуються такими ознаками: 1) експресивністю; 2) ненормативністю; 3) новизною і незвичною будовою; 4) нерегулярністю використання; 5) залежністю від контексту; 6) здатністю трансформуватись в усно-розмовну комунікацію. Виникнення оказіоналізмів у сучасних рекламних текстах свідчить про своєрідну демократизацію мовної комунікації. Функціонуючи в рекламному дискурсі, вони привертають увагу споживача до товару, викликаючи інтенцію його придбати і часто маніпулюючи людською свідомістю. Процес виникнення оказіональних новотворів можна пояснити тим, що рекламисти хочуть надати повідомленню більшої експресивності і прагматичності. Крім оказіональних слів, у рекламних текстах часто вживаються оказіональні словосполучення або оказіональні перефразування відомих висловів, у яких відбувається переосмислення внутрішньої семантики і які допомагають створити нові асоціації. Оказіональні новотвори, які виникли в рекламі, мають такий потужний вплив на адресата, що часто починають функціонувати в усно-розмовній комунікації.

Процес поповнення мови лексичними новотворами, зокрема оказіональними, є закономірним, який неможливо зупинити. Завдяки появі нових слів наша мова весь час змінюється. Якби такого явища не було, ми сьогодні спілкувалися б тією ж мовою, що і наші предки 500 чи 1000 років тому.

В статье исследуются окказионализмы в когнитивно-прагматическом и социофункциональном аспектах (на материале современных рекламных текстов).

Ключевые слова: окказионализм, реклама, рекламный текст, рекламный слоган, рекламная фразема.

The occasionalisms are investigated in the frames of cognitive pragmatic and sociofunctional approaches (on the material of modern advertisement texts).

Key words: advertisement, advertising slogan, advertising idiom, advertising phraseological unit.

Література:

1. Дорофеева О.М. Оказіональне слово в сучасній російськомовній газетно-журнальній комунікації: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 "Російська мова" / О.М. Дорофеева. – К., 2003. – 20 с.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М.: Наука, 1992. – 178 с.

3. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
4. *Ставицька Л.О.* Український жаргон: Словник / Л.О. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 494 с.
5. *Стишов О.А.* Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа / О.А. Стишов // Культура слова. – К., 2001. – Вип. 59. – С. 72–76.
6. Сучасний словник іншомовних слів / [Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 494 с.
7. *Турчак О.М.* Оказіоналізми як об'єкт лінгвістичного дослідження / О.М. Турчак // Українська мова. – 2004. – № 2. – С. 47–55.
8. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
9. *Фельдман Н.И.* Оказиональные слова и лексикография / Н.И. Фельдман // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – С. 64–74.

ЛАТИНСЬКІ КОМПОЗИТИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Єрьоміна Олена Юріївна,

асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються латинські композити як свідчення історії матеріальної культури Давнього Риму. В структурній і семантичній ідентифікації композитів існують певні труднощі, пов'язані з еволюцією латинського письма та обмеженими відомостями про історичні реалії давнього світу. Композити представлені у всіх сферах повсякденного життя римлян, особливо в лексичній юридичній, військовій, обрядовій, в позначенні системи рахування та вимірювання. Специфічною особливістю тлумачення латинських композитів є необхідність долучати історико-культурний коментар.

Ключові слова: латинські композити, композитна структура, композити із ритуальним значенням, військова лексика, назви роду діяльності, міри довжини та ваги, грошові одиниці.

Латинські композити зафіксовані у найдавніших пам'ятках римської культури: *pontifex* "понтифік" у написі IV ст. до н.е. на саркофазі в гробниці Корнеліїв, *septemus*, *quinremus*, *triremus* (кораблі з сімома, п'ятьма, трьома рядами веслярів) у написі на ростральній колоні, що датується III ст. до н.е., *sacerdos* "жрець", *oinvorsei [universi]* "одночасно" у постанові сенату про вакханалії II ст. до н.е. До цього ж періоду відносять написи, де зустрічаються складні слова на позначення реалій римської держави: *triumvir* "тріумвір", *duovir [duumvir]* "дуумвір", *Xvir [decemvir]* "децемвір", *auspicium* "ауспіції, гадання по птахам", *stipendium* "військова служба" [Федорова 1991].

Давні написи засвідчують еволюцію мови. Різні варіанти написання композитів уможливають аналіз фонетичних, морфологічних, семантичних змін у латинській мові протягом різних періодів її існування, вони є також є свідченням еволюції латинського письма. Так, у написі на бронзовій пластинці з Пренесте, датованій першою половиною III ст. до н.е., маємо *Primocenia* (досл. первонароджена, Фортуна) замість *Primigenia*, що зустрічається в класичній латині, бо графема *C* в архаїчній латині позначала два звуки [к] і [г] [Федорова 1991, 64]. Числівник *unus* у давній період записувалось як *oinos*. Пор. *Oinutata [Unimamma]* (досл. одногруда, амазонка) у написі на дзеркальці з Пренесте [Федорова 1991]. Різні варіанти написання складних слів можуть свідчити про зміну у вимові, наприклад, *arenivagus – harenivagus* "той, що блукає у пісках", *arundifer – harundifer* "порослий очеретом" – літера *h*, що перестала вимовлятися [Нидерман 2004, 97-98]; *semisonarius* "невеличкий пасок" замість *semizonarius* (від гр. ζώνη "пасок"), бо літера *s* в інтервокальній позиції вимовляється як [з]; *bicodulus* "з двома хвостами", від *cauda*, *ollicoquus* "тушкований", досл. зварений у горщику, але *auliquoquibus* у написі III ст. до н.е. [Федорова 1991, 76] – відображення тенденції до монофтонгізації в народній мові. А в деяких випадках зустрічаються неправильні написання дифтонга, так звані "гіперурбанізми", наприклад, *scaenofactorius* 'виробник наметів' написаний через дифтонг *ae*, але слово, запозичене з грецької мови, мало б писатися через *e* – *scena* [Тронский 1960, 77–78]. З цього приводу у Светонія є анекдот про імператора Веспасіана: коли консуляр Местрій Флор запевняв його, що правильно говорити не "*plostra*", а "*plaustra*", той наступного дня вітав його вже не Флором, а Флауром [Svetonius T., V.div. Vesp., XXII].

В структурній і семантичній ідентифікації деяких латинських композитів існують певні труднощі. Так, у запозичених композитах, особливо якщо вони засвідчені лише в одного автора, буває важко визначити точний зміст: кельтські *glisomarga*, *acaunomarga* у Плінія Старшого – здогадно "різновид рухляку, суміш глини і вапна", *veredus* "поштовий кінь", утворене від латинського *veho* "везу" і галльського *raeda* "візок", а, можливо й, від давньоєврейського *phered* "мул". Навіть щодо композитів власне латинського походження часто існують різні думки про статус і значення їхніх компонентів: *semita* "провулок" у словнику Й.Х. Дворецького подається (за Вароном) як складене з *semis* "половина" і *iter* "шлях", у Оксфордському словнику – з *se* (зворотний займенник) і *meo* "ходити"; *atrox* "жахливий, злий", утворене від *ater* "чорний" і **ox* "погляд" чи *bucca* "рот". Про значення багатьох слів дізнаємось тільки з глосаріїв: *aquiminale* "глекчик для миття рук", *caecilinguis* "німий", досл. сліпий на язик, *ejuno* "клянусь Юноною!", *feriferus* "розлючений", досл. лютий-лютий, *funitortor* "виробник канатів", досл. той, що звиває канати, *lanoculus* "пов'язка на око", досл. око з вовною тощо.

Складними словами часто виступають власні назви: *Juppiter* "Юпітер", від *dies* "день" і *pater* "батько", *Junonigena* "Вулкан", від *Juno* "Юнона" і *gignere* "народжувати", *Lemnicola* "Вулкан", від *Lemnos* "Лемнос" і *colere* "мешкати", *Equirria* "свято на честь Марса", від *equus* "кінь" і *currere* "бігти", *Capricornus* "Козоріг, сузір'я", від *capra* "коза" і *cornu* "ріг", *Lucifer* "Венера, планета", від *lux* "світло" і *ferre* "нести", *Marcipor* "Марципор, рабське ім'я", від *Marcus* "Марк" і *puer* "хлопець", *Opiter* "Опітер, римське ім'я", від *ops* "багатство" і *pater* "батько", *Seditigitus* "Волкацій, поет", від *sex* "шість" і *digitus* "палець".

Латинські композити значною мірою проливають світло на історичні реалії давнього світу. Значна кількість композитів вживається для позначення роду діяльності давніх римлян. Так, раба, до обов'язків якого входило нагадати хазяїну про повернення додому, називали *adversitor*, від *advorsum* "назад" і *ire* "йти". Так вважають автори Словника грецьких і римських старожитностей Даремберг і Саліо (Daremborg Ch, Saglio Edm, 89), а на думку автора Латинсько-руського словаря Й.Х. Дворецького – це раб, який зустрічає господаря. *Nomenclator*, від *nomen* "ім'я, назва" і *calare* "оголошувати", означав раба, який підказував господарю назви страв або імена людей, котрі зустрічались на Форумі. Серед загальних назв рабів зустрічаються *alipilus* "раб, який видаляє волосся", від *ala* "пахва" і *pilus* "волосина"; *sandaligerula* "служниця, яка носить за господинею сандалі", від *sandalium* "сандалії" і *gerere* "нести"; *pedisequus* "слуга", досл. той, що йде слідом; *meridiani* "гладіатори, що билися опівдні", від *meridies* (*medius* "половина" і *dies* "день"). У назві храмового наглядача *aeditu(m)us* простежується давнє значення слова *aedes*, що спочатку означало "дрова", потім – "багаття у храмі Вести", а згодом і сам "храм", пор. *aedifex*, що означає "будівельник" у загальному значенні. Слово *claustritumus*, від *claustrum* "засув" і *tuere* "охороняти", спочатку, подібно до слова *aeditu(m)us*, вживалося в значенні "наглядач храму Януса" (як бога засувів, входів і виходів), згодом, просто в значенні "наглядач, вартовий". Відбулась і зміна значення у слові *aquilex* "той, що займається водопостачанням", від *aqua* "вода" і *legere* "збирати" або *lacere* "приманювати". В історичні часи так називали представників містичного мистецтва, які знали таємні слова, щоб

викликати воду. Назви роду діяльності охоплюють різні сфери життя римлян та їхнє ставлення до нього, позначаючи професії й способи виконання відповідної роботи: *auceps* "ловець, продавець птахів", *caprimulgus* "той, що доїть кіз, селянин", *carnifex* "кат, негідник", *ciniflo* "перукар", *fenisex* "косар, селянин", *libripens* "скарбник", *pilicrepus* "гравець у м'яч", *planipes* "танцюрист-босоніжка", *salutiger* "посланець з вітанням", *siticen* "музикант на похованні", *strictivilla* "повія", *viocurus* "наглядач за шляхами". Тільки деякі назви роду занять є іменниками жіночого роду, насамперед ті, що означають типово жіночу роботу в розумінні давнього римлянина: *lanifica* "пряля", *lanipendia* "зважувальниця вовни", *sambucina* "та, що грає на самбуці". Втім трапляються і такі назви, що мають паралельні форми: і чоловічого, і жіночого роду, зокрема, *fidicen* (*fidicina*) "той (та), що грає на струнному інструменті", *tibicen* (*tibicina*) "флейтист(ка)", *vestifex* (*vestifica*) "кравець (кравчиня)". Більшість назв професій і роду занять – форми чоловічого роду, що є відображенням соціального положення жінки, котра, як правило, не працювала.

Вірування давніх римлян широко відображені в композитах із ритуальним значенням. Це назви обрядів, наприклад, *aquaelicium* "жертвоприношення з метою викликати дощ", від *aqua* "вода" і **lacere* "заманювати"; *auspicium* "ауспіції, спостереження за польотом, криком чи клюванням птахів", від *avis* "птах" і *specere* "спостерігати", це гадання також тлумачило не тільки знамення, пов'язані з птахами, але й з блискавкою, криком тварин і, навіть, чиханням людини; *ignispicium* "гадання на вогні", від *ignis* "вогонь"; *lectisternium*, від *lectus* "ліжко" і *sternere* "розстелити" – йдеться про запозичений у греків обряд "трапези богів": на ліжку встановлювали зображення богів, а перед ними – страви; *suovetaurilia* "очишувальний обряд жертвоприношення свині, вівці і бика" – назва утворена від *sus* "свиня", *ovis* "вівця" і *taurus* "бик": їх (як основний статок землеробів) приносили в жертву на честь Марса, який відводив війну; *florifertum* "обряд посвячення першого колосся", від *flos* "квітка" і *ferre* "нести". Найдавніше слово на позначення жерця чи жриці було *sacerdos*, де спостерігається індоєвропейська основа **dho-t-s* "робити" і *sacer* "священний". Гадання ж на нутрошах було запозичене в етрусків, їх здійснювали екстиспіки (*extispex*) і гаруспіки (*haruspex*) – жерці, що оглядали (*specere*) нутроші (*exta*, *harus*) і по них тлумачили волю богів. Із композитів ми отримуємо інформацію про те, хто брав участь в релігійних обрядах, наприклад, *lampadifera* "факельниця", *canifera* "жінка з кошком на голові", кого приносили в жертву: *bovicidium* "заклання биків", *fordicidia* "принесення в жертву тільних корів". Місце, вражене блискавкою, римляни називали *bidental*. Значення цього слова пов'язане з культом Юпітера, який блискавкою сповіщав людям свою волю, тому це місце вважалося священним, на ньому проводили спеціальний обряд очищення і приносили в жертву вівцю (*bidens*, від *bi* "два" і *dens* "зуб"), у якій розвинулися лише 2 зуби-різці.

Війна була для римлян звичною справою, тому військова лексика набуває найбільшого розвитку і переосмислення. Так, композити зі значенням "прапорonosець" мають другим компонентом дієслово *ferre* "нести", а перший уточнює, носієм якого символу він є. У римському війську кожен підрозділ мав свій знак (*signum*), який являв собою спис із зображенням тварини, номером підрозділу, відзнаками, а деякі підрозділи – штандарт (*vexillum*). У давніх авторів ці знаки називалися то *signum*, то

vexillum, оскільки до значка часто привішували ще вексиллум. Отже, слова *signifier* і *vexillifer* мали синонімічне значення. *Aquilifer*, від *aquila* "орел" – прапороносець легіону, символом якого була фігурка орла із срібла. Також часто на прапорах зображували імператора, тоді такий прапороносець називався *imaginifer* від *imago* "зображення". Спільним для назв кораблів є компонент *remus* "весло", який тільки у Горация має пряме значення, пор. *scapha biremis* "двовесельний човен", в наступних же назвах *remus* означає "ряд веслярів": *biremis* (у Лівія вже корабель з двома рядами веслярів), *triremis*, *quadriremis*, *quinqueremis* (у Исидора *penteremis*, гібрид між квінкверемою і грецькою пентерою), *septemremis*, *decemremis*. Оскільки *remus* стало вживатися із значенням ряду веслярів, то в слові *decemscalmus* "десятивесельний" вжито грецьке *scalmus* "кочет".

Серед композитів, що означають види зброї, зустрічаються назви примітивної зброї, наприклад, *bipennis* "сокира, загострена з обох боків", *tridens* "тризуб", *fustibalus* "праща на довгій жердині", а також і більш складних видів зброї, що були на озброєнні римської армії: *carroballista* "баліста на колесах", *fundibalus* "метальна машина, каменемет", *manuballista* "самостріл, арбалет". Рядовий римської армії називався *manipularis*, від назви найменшого підрозділу *manipulus*. Перше значення цього слова було "жменя, сніп", бо за легендою військові загони Ромула мали за емблему сніп. Слово утворене від *manus* "рука" і *plere* "наповнювати". Для назв сигнальників другим компонентом служить дієслово *canere* "співати", а перший вказує на інструмент: *tubicen*, від *tuba* "довга пряма труба", якою подавався основний сигнал до атаки чи відступ; *cornicen*, від *cornu* "труба у вигляді рогу", якою передавали далі по маніпулах сигнал туби; *bucinator* подавав сигнал зміни варти на буцині (*bucina*, від *bucca* "щока"); *liticen*, від *lituus* "пряма труба із загнутим кінчиком", служив у кінноті. У військовому аргі від слова *tubicinium* "сигнал труби" утворилось нове слово *tirocinium* "початок військової служби", від *tiro* "новобранець" і компонента *-cinium* в значенні "сигнал".

Значна кількість мір довжини і ваги має композитну структуру, що пов'язано з тим, що числівники значно легше вбудовуються в складні конструкції, ніж інші частини мови. Довжину міряли пальцями, долонями, ліктями, стопами. Звідси такі слова, як *pollex* "великий палець, римський дюйм, тобто 24,6 мм", *sedigitalis* "шириною в шість пальців", *bipalmis* "у два пальми" (*palmus* "долоня, палець, міра довжини в 7,39 см"), *bicubitalis* "довжиною у два лікті" (*cubitus* "лікоть"), *decempeda* "вимірювальна жердина довжиною у 10 футів" тощо. Основними мірами ваги були *uncia* "унція, 23,7 г" і *libra* "лібра, 327,45 г". Співвідношення унції до лібри дорівнювало 1: 12, що дає можливість припускати етруське походження лібри, оскільки у римлян основна система обчислювань була десятирична: *septunx* "сім унцій, сім дванадцятих", *teruncius* "три унції, чверть", *bilibra* "два фунти, 12 унцій". Унціями також позначалися відсотки, наприклад, *quincunx* "п'ять унцій, п'ять відсотків". У значенні лібри як римського фунта в композитах *centu(m)pondium* "вага у сто фунтів, 1 центнер", *duarpondo* "два фунти" виступає слово *pondus*, що зазвичай означає "вага", однак часте вживання поруч із словом *libra*, наприклад, *libra pondo* "вагою у фунт" призвело до опущення цього слова, пор. англ. *pound* "фунт". Натомість *libra* вживалася і в значенні терезів, наприклад, *aequilibrium*, досл. рівновага.

Назви римських грошових одиниць безпосередньо пов'язані з мірами ваги. Спочатку обмінювались худобою, звідки і виникла назва грошей *pecunia*, від *pecus* "дрібна худоба", потім грошовою мірою став мідний зливочок, який отримав назву *as librarius*, вагою в одну лібру, і якого зважували при розрахунках, тому римський фунт (грошова одиниця) називався *assipondium*, від *as* "ас" і *pondus* "фунт". Так само, як *libra*, слово *as* інколи опускалося, наприклад, *dupondium* "монета в 2 аси, дупондій". Номінальне значення аса виражають численні композити, де першим компонентом є числівники: *tressis* "три аси", *quinquessis* "п'ять асів", *octussis* "вісім асів", *centussis* "сто асів" тощо. На монеті *decussis* "10 асів" була римська цифра X, звідки з'явилося слово *decus* "знак X". Основними срібними монетами були денарій і сестерцій. Денарій із зображенням двокінної колісниці називався *bigatus* (*biga*, від *bi-* "два" і *jugum* "ярмо"), *quadrigatus* – із чотирикінною колісницею. Внаслідок інфляційних процесів ас постійно знецінювався, відповідно – і інші грошові одиниці. Так, за доби імперії сестерцій коштував 4 аси, а не 2,5, як спочатку, коли він отримав свою назву: *sestertius*, від *semis* "половина" і *tertius* "третій", тобто половина від трьох, графічне зображення сестерція HS←LLS, що означає *Libra Libra Semis*. Ас, який колись важив і означав одну лібру, настільки знецінився, що такі слова як *bessalis* "восьма частина аса" і *dupondiarus* "той, що дорівнює дупондію" отримали значення "нічого не вартий".

Композитні назви посад у Давньому Римі представлені в основному колегіальними комісіями з кількох осіб і утворені від числівника, що означає кількість, і слова *vir* "чоловік", напр. *duumvir*, *triumvir*, *quattuorvir*, *septemvir*, *decemvir* тощо. Чиновники мали такі назви: *primicerius* "начальник" (той, чиє ім'я стоїть першим на вошених табличках), від *primus* "перший" і *cera* "віск", відповідно чиновник другого і третього рангу – *secundicerius*, *tertiocerius*. Назви могли нести і додаткову інформацію про особливості певних посад: посада на п'ять років називалася *quinquennalis*, а *duplicarius* – це той, хто отримував подвійну платню. Деякі композити розкривають делікатні подробиці державної машини управління: донощику віддавали четверту частину майна "потенційного ворога", тому він отримав назву *quadrupulator*, досл. той, що примножує вчетверо.

Лексика римського права є базовою для юридичної терміносистеми багатьох мов. І хоча більшість лексем набула нового значення, історичний екскурс в минуле цих слів дає можливість переосмислити сучасні поняття. Так, *clarigatio* "ультимативна вимога" утворене від *clare* "голосно, чітко" і *agere* "робити": перед оголошенням війни римляни делегували кілька жерців, що мали заявити про умови миру; *legislator* "законодавець" досл. той, що вносить закон (пор. укр. внести законопроект); *plebiscitum* "рішення народних зборів", від *plebs* "простий народ" і *scitum* "рішення"; *municipium* "муніципій, вільне місто" складається з *munus* "військова служба" і *capere* "брати" – за договором із Римом таке місто не сплачує данину, але приймає зобов'язання допомогти у випадку війни. Через композити ми знаємо про важливу роль руки (*manus*) у юридичному оформленні різних угод: *mancipium* "купівля, право власності", *manumissio* "юридично оформлене звільнення раба", *mandatum* "доручення, договір про безоплатне доручення", *manifestus* "виявлений, викритий". Композит *testis* "свідок" вживався із значенням "третья сторона у суперечці двох", від *tres* "три" і *stare* "стояти".

Композити-назви одягу надзвичайно цікаві для розуміння "мови одягу", що існувала в Давньому Римі. Так, молодий римлянин носив білу тогу без прикрас, так звану *togipura*, від *toga* "тога" і *purus* "чистий", а певна посада надавала право на носіння тоги із стрічкою: *laticlavium* "сенаторська тога з широкою стрічкою", від *latus* "широкий" і *clavus* "стрічка". Військового трибуна із плебеїв називали *angusticlavius*, бо він мав вузьку (*angustus*) стрічку на тозі. Тогу одягали в декілька прийомів – самому, без сторонньої допомоги це зробити було неможливо: Лівій зазначав, що Цинцинату допомагала в цьому жінка (Liv.Ab urb.cond. III. 26), але вже наприкінці доби республіки серед рабів були умільці, що виконували специфічну функцію укладання тоги і догляду за нею, так звані *vestiplica* і *vestispica*, від *vestis* "одяг" і *plicare* "складати" та *specere* "доглядати". Це починали робити ввечері – раб наново робив зборки, прокладав їх тоненькими дощечками з липового лубу і прикріплював, щоб зберегти до ранку в належному стані. Зазвичай тогу виробляли з вовни, однак за доби імперії – і з льону та, можливо, шовку, про що свідчать *liniger* "одягнений у льон" та *multicia* "одяг з тонких тканин". Прикрашали себе бра-слетами *dextrocherium*, від *dexter* "правий" та гр.χερ "рука". Парфуми зберігали у флаконах *olfactorium*, досл. виготовлене у горщику. Лексику, пов'язану з повсякденним життям давніх римлян, репрезентують такі, зокрема, латинські складні слова, як *arcisellium* "крісло з вигнутою спинкою", від *arcus* "дуга" і *sella* "сидіння, стілець", а двомісне крісло називалося *bisellium*, перший компонент якого *bi-* "два". Він же бере участь у творенні іншого слова *biclinium* "двомісне застільне ліжко" від гр. κλίνη "ліжко". Римляни користувалися такими знаряддями, як *bipalium* "подвійна лопата", *bisaccium* "перекидна сумка", *dentiducum* "щипці для видалення зубів", *dentiscalpium* "зубочистка", *muscipula* "мишоловка". Римляни любили розваги: перегони на колісницях *octojugis* "запряжений вісімкою коней", дивилися на Форумі гладіаторські бої, вхід на які коштував один ас, звідси слово *assiforanus*, від *as* "ас" і *forum* "площа". Вони також цікавились спортом: *quinqwertio* "той, що займається п'ятиборством", від *quinque* "п'ять" і *ars* "мистецтво"; корегували календар, додаючи два шості дні (*bisextus*) у лютому, звідки ми маємо високосний рік; мандрували, бо мали уявлення про трикутну (*triquetra*) форму Британії та Сицилії; орієнтувалися на північ за сузір'ям Великої і Малої Ведмедиць, хоча називали його *septentrio* [*Septem triones*], досл. сім волів; вирощували екзотичні фрукти: виноград *bimammus* "двогрудий", *nucipersicum* "персик, прищеплений до горіха"; вивчали тварин, хоч і робили інколи помилкові висновки: *vipera* "гадюка", від *vivus* "живий" і *parere* "народжувати", бо вважали її живородною; не любили негідників (*sacrilegus*), що крадуть пожертви, від *sacrum* "пожертва" і *legere* "красти" і, навіть, по сім разів виходили заміж, наприклад, *septinuba*, від *septem* "сім" і *nubere* "виходити заміж". Латинські композити наочно демонструють різноманітність життя давніх римлян і доводять (перефразовуючи відомий крилатий вираз Теренція), що ***Romani homines sunt, nihil humani ab illis alienum puto.***

В статті розглядаються латинські композити як свідчення історії матеріальної культури Давнього Рима. Структурна і семантична ідентифікація композитів пов'язана з певними труднощами, обумовленими еволюцією латинського письма і обмеженими свідченнями об історичних реаліях давнього миру. Композити представлені во всіх сферах повсякденної

жизни римлян, особенно много их в лексике юридической, военной, обрядовой, в обозначении системы исчисления и измерения. Специфической особенностью интерпретации латинских композитов является необходимость привлечения историко-культурного комментария.

Ключевые слова: латинские композиты, композитная структура, композиты с ритуальным значением, военная лексика, названия рода деятельности, меры длины и веса, денежные единицы.

Dans cette article on étudie les mots composés latins en tant que le témoignage de l'histoire de la culture matérielle de l'Ancienne Rome. A l'identification structurale et sémantique des composés il y a les difficultés spécifiques liées à l'évolution de la lettre latine et nos connaissances limitées des réalités historiques d'un ancien monde. Les mots composés sont présentés dans toutes les sphères de la vie quotidienne des Romains, surtout dans le lexique juridique, militaire, rituel, dans la désignation du système du calcul et du mesurage. La particularité spécifique de l'interprétation des composés latins est la nécessité du recours au commentaire historique et culturel.

Mots-clés: mots-composés latins, la structure composite, les composés rituels, le lexique militaire, les noms d'agent, les noms des mesures, les unités monétaires.

Література:

1. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / Иосиф Хананович Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
2. Нидерман М. Историческая фонетика латинского языка / М. Нидерман. – М., УРСС, 2004.
3. Тронский И.М. Историческая грамматика латинского языка / Иосиф Моисеевич Тронский. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1960. – 320 с.
4. Федорова Е.В. Ранняя латинская письменность (VIII-II вв. до н.э.) / Елена Васильевна Федорова. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 240 с.
5. Daremberg Ch, Saglio Edm. Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments. – P.: Librairie Hachette.
6. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine, 4-ème édition / Alfred Ernout et Antoine Meillet. – P.: Klincksieck, 2001. – 833 p.
7. Oxford latin Dictionary. – Oxford: Clarendon, 1968.
8. Svetonius T. Vita divi Vespasiani // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.vesp.html>.
9. Titus Livius. Ab urbe condita. Liber III // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com/livy/liv.3.shtml#26>.
10. Varro M. T. De lingua latina. L. V, VI // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com/varro.html>.

ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ДЕЯКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМУНІКАТИВНОГО ВЕРБАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

*Запорожець Лариса Михайлівна,
канд. філол. наук, доц.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена вивченню впливу паремії як особливого мовного знака на формування комунікативних процесів як складових комунікативного вербального простору. Виявлено, що пареміологічні одиниці у складі такого простору не суперечать його класичним характеристикам як простору взагалі (протяжність, структурність, зв'язність, незамкнутість, тривимірність) і надають йому специфічних ознак – прецедентності, епідигматичності, аксіологічності, стилістичної маркованості.

Ключові слова: паремія, комунікативний вербальний простір, протяжність, структурність, зв'язність, незамкнутість, тривимірність, прецедентність, епідигматичність, аксіологічність, стилістична маркованість.

Важливою рисою мовознавства останніх років є акцентування уваги на прагматично-лінгвістичних дослідженнях участі мовних знаків у комунікативних процесах.

Комунікативні процеси, як відомо, структурують комунікативний вербальний простір. Як зазначають фахівці з теорії комунікації, комунікативний вербальний простір (КВП) розгортає себе первинними та вторинними комунікативними процесами, різними за метою та завданнями. Мета першого з таких процесів – власне передати всю найнеобхіднішу та найактуальнішу інформацію, мета другого – прокоментувати, оцінити та адаптувати первинну інформацію [Почепцов 2006, 293–294].

Ядром кожного з комунікативних процесів, що входять до КВП, стає повідомлення (висловлення), тобто певна актуальна інформація, яка передається всіма можливими мовними засобами. З огляду на те, що комунікативні процеси є складовими КВП, повідомлення можна вважати й ядрами КВП в оточенні інших його структурних компонентів – адресанта й адресата, каналу комунікації, його фільтрів, перешкод, шуму тощо [Бацевич 2004, 51].

Досить часто з метою надання повідомленню як ядру КВП не тільки адекватності щодо ситуації та мети спілкування, а й більшої виразності й образності та загострення комунікативного модусу вдаються до використання модальної рамки, під якою розуміють емоційно-оцінний зміст, тобто інформацію про почуття й оцінне ставлення мовця до позначеної ситуації, що нашаровується на предметно-логічну інформацію [Селіванова 2006, 382].

До засобів репрезентації модальної рамки повідомлення слід віднести один з типів прецедентних феноменів – прецедентних текстів, які визначаються як тексти, що є фактом культури в широкому розумінні для носіїв мови певної спільноти, за допомогою яких актуалізується конкретна ситуація і досягається солідарне її розуміння [Баранов 1994, 19].

До прецедентних текстів відносять загальновідомі для представників певної культури цитати з відомих творів літератури та кінопродукції, рядки з тексту пісень, ідеологічні заклики, гасла певних періодів життя суспільства, рекламні пропозиції, а також ідіоматичні вирази, фразеологічні й пареміологічні одиниці тощо. Використання прецедентних текстів у межах КВП як і будь-якого іншого прецеден-

тного феномену слід вважати органічним показником глибинної структури вербального повідомлення, засобом швидшого порозуміння під час комунікації.

Серед згаданих прецедентних текстів широкого використання набули певні типи пареміологічних одиниць у вигляді прислів'їв та приказок, які за свідченням багатьох дослідників є мікротекстами, алегоричними словосполученнями, що у складі ширших висловлювань становлять їх окрасу [Білецький 1996, 123].

Як і будь-яка мовна одиниця, що бере участь у формуванні комунікативних процесів КВП, паремія може вливати на всі його характеристики, виміри. З огляду на специфічні риси паремій щодо їхніх мовних, семіотичних, когнітивних, культурологічних та текстових ознак такий вплив може бути суттєвим.

На відміну від інших мовних одиниць як складників КВП паремії характеризуються потенційністю свого використання – вони не завжди є обов'язковим складовим компонентом повідомлень як основні комунікативні мовні одиниці (слова, словосполучення, речення), без участі яких неможлива реалізація будь-якого комунікативного процесу у складі КВП.

Комунікативний вербальний простір як і будь-який простір взагалі, що є формою буття та атрибутом існування матерії, характеризується (у філософському розумінні) всіма її загальновідомими класичними онтологічними особливостями такими, як *протяжність*, *структурність*, *зв'язність* та *незамкнутість*. Названі особливості є діалектично пов'язані між собою, кожна з яких обумовлює наступну. Так, протяжність простору забезпечує його структурність і навпаки; зв'язність простору безпосередньо прогнозована його структурністю, а незамкнутість визначається протяжністю, подальшим існуванням простору. Крім того важливою загальною рисою саме простору, на відміну від інших параметрів матерії таких, як, наприклад, час, є його *тривимірність*, тобто існування простору в трьох вимірах, векторах [Мелюхин 1983, 541–542].

Спробуємо надати лінгвістичну інтерпретацію названим особливостям простору на матеріалі КВП через вплив на них пареміологічних одиниць як його компонентів.

Першим з об'єктивних вимірів КВП є його протяжність. Цей вимір означає існування та розміщення його складових компонентів, додавання та зменшення їх кількості, зв'язок між ними. Наявність паремії в межах КВП може сприяти його розгортанню або згортанню, стягненню. Це залежить від позиції самої паремії. Якщо вона знаходиться в препозиції до інших мовних одиниць, що насичують комунікативні процеси КВП, то в такому разі він потребує свого розгортання, поширення, його перспектива, протяжність збільшується. Це проявляється у поясненні, тлумаченні змісту, сконцентрованому в рамках паремії, який повинен бути релевантним змісту наступних частин комунікативного простору. Якщо ж паремія має постпозиційне розташування щодо інших мовних комунікативних одиниць, то вона "стягує", згортає КВП, стає висновком, результатом тлумачення змісту його попередніх частин. Такі випадки фіксуються тоді, коли пареміологічна одиниця використовується як спосіб аргументації попередніх певних положень, ситуацій у процедурах переконання, доведення чогось під час спілкування.

Із протяжністю простору безпосередньо пов'язана друга його особливість – структурність. Якщо простір не є протяжним, то він і не буде мати структури. Цій

умові задовольняє і КВП. Саме зв'язок між його складовими компонентами та принципи їх розміщення у просторі забезпечують його структурування. Як вже зазначалось, КВП структуровано комунікативними процесами, комунікативними актами. Якщо паремія стає структурним компонентом комунікативного процесу, то відповідно вона визначається і структурним компонентом КВП.

Третя особливість простору – зв'язність. Вона означає відсутність будь-яких розривів у просторі і порушень у зв'язках між компонентами. Використання у комунікативних процесах паремій підсилює зв'язність КВП. У даному випадку зв'язність пояснюється кумулятивною функцією паремії. Якщо паремія стає складовим компонентом КВП, то вона акумулює, збирає розсіяні, розташовані в різних частинах простору ментальні одиниці і репрезентує їх єдиною структурою, цілісною одиницею. Завдяки паремії всі повідомлення в комунікативних процесах КВП набувають когерентних зв'язків, що забезпечує зрозумілість й адекватність при спілкуванні.

Незамкнутість – наступний показник особливостей простору. Це означає відкритість простору, можливість залучення до його складу нових компонентів, його переходу до інших матеріальних систем, тобто його динаміку і розвиток, протяжність тощо. Незамкнутість для КВП означає входження до його структури нових компонентів, нових мовних одиниць. Входження паремії до складу одиниць КВП так само підсилює його незамкнутість, а також спонукає його до перетину з іншими просторами – такими, як соціалізований простір, представлений законами і правилами буття мовців, учасників комунікативних процесів, стосунками між ними у поведінці, що корегуються певними суспільними традиціями; сакральний простір, представлений теологічними реаліями, віруваннями, оберегами, табу тощо; ментальний простір, реалізований мисленнєвим досвідом мовців, концептуальними та когнітивними моделями сприйняття інформації тощо; культурологічний простір, репрезентований реаліями культури як системи матеріальних та духовних цінностей спільноти тощо.

Особливою характеристикою простору взагалі, як вважають філософи, є його тривимірність, тобто існування у трьох класичних просторових векторах, вимірах: довжини, ширини й висоти. Це стосується й комунікативного простору.

Тривимірність КВП, на нашу думку, безпосередньо визначається й трьома вимірами мовної системи, одиниці якої беруть участь у комунікативних процесах простору, – її парадигматикою, синтагматикою й епідигматикою. Якщо парадигматичні й синтагматичні зв'язки є обов'язковими для основних мовних одиниць КВП (слово, словосполучення, речення), то епідигматичні в першу чергу релевантні для паремій, в яких закладена метафоричність не викликає сумнівів. Саме пареміологічні одиниці у складі КВП надають йому ознак тривимірності, тому що вони утворюють вертикальний контекст повідомлення, представлений екстралінгвістичною інформацією, фоновими знаннями, які додаються до змісту основної інформації і сприяють оптимізації її розуміння.

Епідигматичність як третій просторовий вимір КВП дозволяє за допомогою паремій надавати йому національно-етнічних ознак, визначати його національне маркування. Це пояснюється тим, що паремії, як відомо, є константами етнічного менталітету, в яких відбивається національна специфіка світобачення та світорозуміння і зазначаються морально-оцінні орієнтири та пріоритети кожного етносу.

Отже, використання паремій у КВП не порушує класичних характеристик, властивих будь-якому з видів об'єктивного простору, а, навпаки, підсилює їх. Саме сприяє протяжності простору, розгортаючи чи стягуючи його довжину, через когерентність зв'язків з іншими компонентами підтримує структурність і зв'язність КВП, свідчить про незамкнутість цього простору фактом свого потенційного входження до нього, а також створює можливості зв'язку з іншими просторовими утвореннями. Крім того, завдяки паремії КВП набуває свого третього виміру – вертикального контексту через епідигматичність зв'язку паремії з іншими компонентами простору.

Заглиблюючи класичні ознаки КВП як різновида простору взагалі, паремія може надавати йому й інших специфічних ознак через свої особливості. Так, через свої особливості використання у межах КВП паремій, які традиційно вважаються вторинними оцінними номінативними знаками, призводить до набуття простором характеристик аксіологічності. Вона проявляється у позитивних чи негативних конотаціях, що притаманні пареміям, і здатна формулювати певну модусну позицію учасників комунікативних процесів. Аксіологічність КВП, реалізована саме пареміями, є більш виразною та впливовою ніж та, що представлена нейтральними одиницями та засобами оцінювання.

Участь паремій у складі КВП може надавати йому також відповідного стилістичного забарвлення. Паремія виконує функцію ідентифікатора цього процесу поряд з іншими стилістичними ресурсами вербального спілкування. Вона стає для КВП стилістичною фігурою семантико-змістовного типу, яка використовується для відомого підсилення рис інших складових компонентів комунікативних процесів.

Крім того, особливістю використання паремії у КВП, є те, що вона здатна змінювати на іншу загальну стилістичну характеристику комунікативного процесу, або під її впливом може виникати нашарування, зіткнення стилів спілкування у різних комбінаціях. Це має позитивний вплив на комунікативні процеси, тому що дозволяє вивести їх з одноманітної стилістичної цілісності і надає їм певного стилістичного розмаїття.

Отже, аналізуючи участь пареміологічних одиниць в комунікативних процесах комунікативного вербального простору, можна стверджувати, що вони є органічним компонентом цих процесів і не суперечать класичним характеристикам простору взагалі – *протяжності, структурності, зв'язності, незамкнутості та тривимірності*, заглиблюючи їх зміст своєю формою та специфічною семантикою. Крім того, паремії надають певних особливих ознак такому простору, а саме – наявності модальної рамки для нього, прецедентності у сприйнятті та розумінні комунікативних процесів як складових простору, епідигматичності, аксіологічності та стилістичної маркованості.

Використання паремій у межах КВП створює для нього, свого роду, розгалужену інфраструктуру його повноцінного функціонування.

Статья посвящена изучению влияния паремии как особого языкового знака на формирование коммуникативных процессов как составных коммуникативного вербального пространства. Установлено, что паремииологические единицы в составе такого пространства не противоречат его классическим характеристикам как пространства в целом (протяженность, структурность, связность, незамкнутость, трехмерность).

Ключевые слова: *паремия, коммуникативное вербальное пространство, протяженность, структурность, связность, незамкнутость, трехмерность, прецедентность, эпидигматичность, аксиологичность, стилистическая маркованность.*

The article deals with research of influence of byword as language sign on the formation of a communicative process within communicative verbal space. It is pointed out, that the byword is not contradictory to classical characteristics of the verbal space such as coherence, uncompleteness, three-dimensionality.

Key words: byword, communication verbal space, slowness, structural properties, coherence, uncompleteness, three-dimensionality, precedentness, epigramatics, axiological principle and stylistic markedness.

Література:

1. *Баранов А.Н.* Словарь русских политических метафор / А.Н. Баранов Ю.Н. Караулов. – М.: Институт русского языка РАН, 1994. – С.19.
2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
3. *Білецький А.О.* Про мову і мовознавство / Андрій Олександрович Білецький. – К.: АртЕк, 1996. – 222 с.
4. *Мелюхин С.Т.* Пространство и время. / С.Т. Мелюхин // *Философский энциклопедический словарь.* – М: Советская энциклопедия, 1983. – С.541–542.
5. *Почепцов Г.Г.* Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – К.: Рефл-бук Ваклер, 2006. – 651 с.
6. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 271 с.

О ПРЕПОДАВАНИИ НЕМЕЦКОГО ПРАВОПИСАНИЯ (СЛОЖНЫЕ МОНОФОНЕМНЫЕ ЕДИНИЦЫ)

Кирдякин Алексей Аркадьевич,

канд. филол. наук

Молдавский государственный институт международных отношений, г. Кишинёв

В статье рассматривается проблема преподавания немецких сложных монофонемных единиц. Изучение языка предполагает изучение его основных аспектов, среди которых ведущая роль принадлежит фонетике, так как, с одной стороны, человек, рождаясь, овладевает в первую очередь звуками, с помощью которых он может впоследствии образовывать слова и фразы, а с другой стороны, наименьшей языковой единицей является фонема. На письменном уровне ей соответствует графема. В этой связи следует отметить, что морфемный принцип немецкой орфографии, предполагающий определённое расхождение между написанием и произношением, а также интерференция ранее или одновременно (в качестве основных) изучаемых языков (как правило, английского и французского) являются причиной типичных ошибок. Для их предупреждения и исправления необходимо основывать процесс овладения немецким правописанием (в данном случае правописанием немецких сложных монофонемных единиц) на сравнительно-сопоставительном анализе графических единиц немецкого, родного и другого изучаемого языка.

Ключевые слова: *фонема, графема, орфография, сложная монофонемная единица, принцип сознательности.*

Данное исследование посвящено проблемам преподавания правописания немецких сложных монофонемных единиц. **Цель** его – выявить типичные ошибки студентов при овладении правописанием немецких дифтонгов и аффрикат, представляющих категорию сложных монофонемных единиц, определить их лингвистическую обусловленность, предложить систему тренировочных упражнений для их предупреждения и устранения на основе ряда общедидактических принципов, таких, как принцип сознательности, принципы "от простого к сложному", "от известного к неизвестному", что обусловило применение *сравнительно-сопоставительного метода* (были подвергнуты сравнительно-сопоставительному анализу орфографическая и отчасти фонетическая система немецкого языка (сложные монофонемные единицы), а также английского и французского как иностранных и румынского как родного) и *метода дидактического прогнозирования*. В нашей работе мы исходим из тезиса, выдвинутого академиком Л.В. Щербой и поддержанного большинством специалистов в области лингвистики и педагогики, что в основе преподавания иностранного языка должен лежать лингвистический анализ изучаемых языковых явлений, предметом которого является сравнительно-сопоставительный анализ родного и иностранного языков на уровне той или иной языковой единицы, что и обеспечивает соблюдения принципа сознательности в процессе преподавания иностранного языка и позволяет раскрыть те особенности каждого из сопоставляемых языков, которые остаются незамеченными при анализе описательном [Щерба 1974, 33].

Процесс общения, предполагающий обмен информацией на устном и письменном уровнях, осуществляется посредством *высказываний*, выражающих мысли и идеи. Высказывания состоят из *слов*, слова – из *морфем*, морфемы – из *фонем*. *Фонема* – это наименьшая звуковая единица, служащая для образования и различения значимых единиц языка: морфем, слов. На письменном уровне ей соответствует *графема*. Различают три вида графем: а) *простые*: *a, b, e, t, z; a, б, в, z;* б) *с диакри-*

тическими знаками: *ă, â, î, ș, ț; ë, ÿ*; в) *составные: ch, gh, ph, sh, sch*. Существуют три принципа письменности: 1) *Фонетический* – орфография полностью соответствует произношению. На этом принципе основана письменность романских (за исключением французского), белорусского и других языков, например, рум. *corac* /ko'pak/, *tac* /tak/, *cal* /kal/. 2) *Морфемный* – предполагает одинаковое написание морфем независимо от их произношения. Например, приставка *над* в русском языке произносится /nad/: *надрезать* /nad'rezat'/, и /nat/: *написать* /natpi'sat'/; нем. *du bist* /du bist/ и *bist du* /bist tu/. Этот принцип лежит в основе письменности немецкого, русского, польского и других языков. 3) *Этимологический* – письменность отражает произношение на одном из предыдущих этапов исторического развития языка. Данный принцип отражён в орфографии английского и французского языков, например, англ. *but* /bʌt/, *right* /raɪt/, *high* /haɪ/; фр. *temps* /tɑ̃/. Как видно из вышеизложенного, румынская орфографическая система основана на фонетическом принципе, английская – на этимологическом.

Одним из основополагающих дидактических принципов является принцип сознательности. Как отмечают Л.В. Щерба, В.А. Артёмов, Б.В. Беляев и другие исследователи, в педагогическом процессе решающая роль принадлежит не повторению, а пониманию. Осмысленное усвоение учебного материала гораздо быстрее ведёт к его автоматизации и более качественной и прочной выработке навыков, чем одно только механическое многократное его повторение. По мнению многих исследователей, в основе педагогического процесса должен лежать анализ изучаемых явлений. Учащийся рассматривается не как пассивный слушатель, а как активный участник учебного процесса. Для сознательного изучения иностранного языка необходимо сопоставлять факты родного и изучаемого языков, что способствует обнаружению тех черт каждого из них, которые остаются незамеченными при анализе описательном; выявлению типичных ошибок учащихся, определению их лингвистической обусловленности, разработке системы упражнений для их предупреждения и исправления.

Сложные монофонемные единицы представлены в немецком языке тремя дифтонгами (/ai, Oi, au/) и двумя аффрикатами (/ts, C/, что касается звуковой последовательности /pf/, то среди исследователей нет единого мнения относительно её фонологического статуса: одни её рассматривают как монофонемную единицу, другие – как бифонемное сочетание). Можно выделить следующие прогнозируемые типичные ошибки румыноязычных студентов при овладении орфографии немецких сложных монофонемных единиц: 1) Произнесение диграфов *ei* и *eu* как /eɪ, eu/ вместо /ai, Oi/ соответственно. Это объясняется тем, что в немецком языке данные диграфы передают дифтонги /ai, Oi/, в то время, как в румынском – /eɪ, eu/; 2) Чтение диграфа *au* как /O (:)/ вместо /au/. Такая ошибка может прогнозироваться у студентов, ранее изучавших английский или французский языки или изучающих их в качестве основных, когда немецкий язык имеет статус второго иностранного (как известно, имеющие опыт в изучении определённого языка переносят навыки, связанные с ним, и на процесс изучения другого языка). В немецком языке данный диграф передаёт дифтонг /au/, а в английском и французском – монофтонг /O (:)/; 3) Ассоциирование немецкого диграфа *äu* с румынским *ău* и, как следствие, произнесение /əu/ вместо /Oɪ/. Диграф *äu* передаёт дифтонг /Oɪ/ в немецком языке, а похожий по написанию

диграф *ău* – дифтонг /əu/ в румынском языке; 4) Произнесение графемы *z* как /z/ вместо /ts/. Эта графема передаёт аффрикату /ts/ в немецком языке и щелевую /z/ – в румынском; 5) Чтение сложной графемы *tsch* перед *e, i* как /tsk/ вместо / C /. В немецком языке данная графема передаёт аффрикату / C /, в то время, как в румынском языке нет такой графемы, буквосочетание *ch* передаёт смычную /k/ перед *e, i*. Для предупреждения и исправления таких ошибок необходимо применять сравнительно-сопоставительный анализ системы передачи на письме румынских и немецких дифтонгов и аффрикат, а также упражнения пор принципу "от простого к сложному" и "от известного к неизвестному" с целью автоматизации навыков правописания.

Учитывая, что процесс овладения знаниями осуществляется по трём каналам – визуальному, аудитивному и кинестетическому, необходимо, чтобы на всех этапах усвоения учебного материала были задействованы все три канала, поскольку преподавание орфографии тесно связано с постановкой произношения, так как графема – это письменное отображение фонемы, являющейся наименьшей языковой единицей. При преподавании правописания немецких сложных монофонемных единиц студенту также предлагается заполнить таблицу, в которой были бы отражены схожие и различные черты изучаемой графемы в родном для учащегося и немецкого языках:

№ п/п	Графема	Родной язык		Немецкий язык	
		звуки	примеры (слова)	звуки	примеры (слова)
1.	x	x_1		x_1	
		x_2		x_2	
		x_n		x_n	
2.	y	y_1		y_1	
		y_2		y_2	
		y_n		y_n	
3.	n	n_1		n_1	
		n_2		n_2	
		n_n		n_n	

У статті розглядається проблема викладання німецьких складних монофонемних одиниць. Як відомо, базою мови є фонетика: з одного боку, коли людина народжується, вона по-перше оволодіває звуками, за допомогою яких вона може потім формувати слова та фрази. З другого боку, найменшою мовною одиницею є фонема. На писемному рівні їй відповідає графема. Вплив морфемного принципу німецької орфографії, а також іншої іноземної мови (як правило, англійської або французької) є причиною типових помилок. Для їх пропедевтики та коригування необхідно використовувати порівняльно-зіставний аналіз німецьких складних монофонемних одиниць з відповідними одиницями рідної та іншої іноземної мови, яка вивчається.

Ключові слова: *фонема, графема, орфографія, складна монофонемна одиниця, принцип свідомості.*

The article observes the issue of teaching German compound monophonemetic units. On the written level it is grapheme that corresponds to phoneme. The influence of morphemic orthography principle of the German language, as well as other foreign languages (English and French) may be a cause of typical mistakes. In order to prevent and correct such mistakes, it is necessary to apply a comparative-contrastive analysis of compound monophonemetic units in German and in native and another studied foreign language.

Key words: *phoneme, grapheme, orthography, compound monophonemetic unit, the principle of consciousness.*

Литература:

1. *Артёмов В.А.* Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов. – М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
2. *Бабырэ Н.М.* Фонетический и фонологический статус сложных гласных звуковых комплексов германских и романских языков / Н.М. Бабырэ. – Кишинёв, 1992.
3. *Беляев Б.В.* О применении принципа сознательности в обучении иностранному языку / Б.В. Беляев // Психология в обучении иностранному языку. – М., 1967. – С. 5-17.
4. *Богородицкий В.А.* Введение в изучение современных романских и германских языков / В.А. Богородицкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1953. – 184 с.
5. *Гальскова Н.Д.* Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Дрофа, 2004. – 324 с.
6. *Левицкий В.В.* Основы германістики / В.В. Левицкий. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 528 с.
7. *Маслыко Е.А.* Настольная книга преподавателя иностранного языка / Е.А. Маслыко, П.К. Бабинская, А.Ф. Бутько, С.И. Петрова. – Мн.: Вышэйшая школа, 2003.
8. *Смирницкий А.И.* Сравнительная фонетика новогерманских языков / А.И. Смирницкий. – М.: МГУ, 1962. – 52с.
9. *Щерба Л.В.* Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики / Л.В. Щерба. – М.: Высшая школа, 1974. – 112 с.

ТЕРМІНУВАННЯ І ДЕТЕРМІНУВАННЯ В ПРОЦЕСАХ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Клименко Ніна Федорівна,

*член-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Детермінування й термінування лексики розглянуто серед процесів інтелектуалізації сучасної української літературної мови. У статті на прикладі складних слів показано входження термінів до лексикону мови шляхом зростання угруповань слів, упорядкованих гіперо-гіпонімічними відношеннями, формування нових тематичних груп лексики. Детермінування відбувається завдяки калькуванню, еквівалентним перекладам термінів, перифрастичному поясненні, а також опису їх у тексті, вживанню їх у контексті спільнокорених слів, відомих носіям мови.

Ключові слова: *термінування, детермінування лексики, інтелектуалізація літературної мови, кореневі і словотвірні знізда.*

Члени Празького лінгвістичного гуртка в 1929 році на перший міжнародний з'їзд славістів подали доповідь, у якій серед тенденцій подальшого розвитку мов світу назвали інтелектуалізацію літературних мов [Тези 1967]. Справедливість їхньої думки підтверджено дослідженням фактів багатьох мов [Horecký 1989]. Під час глобалізації ця тенденція стає ще активнішою. Вона виявляється в збільшенні кількості слів з абстрактними значеннями – назвами абстрактних дій, процесів, станів, якості в пришвидшених темпах поповнення словникового складу мови інтернаціоналізмами, запозиченими словами, багато з яких називають одиниці, об'єднувані категорією абстрактної якості, в процесах термінування і детермінування лексики, зростання питомої ваги композитів і юктапозитів, а також продуктивності багатьох словотворчих засобів (основ, афіксів), які спеціалізуються на вираженні цієї категорії [докладніше Клименко 2008].

У цій статті зупинимось докладніше на процесах термінування і детермінування загальнолітературної української мови, точніше на деяких із них, що стали виразнішими в наш час.

Поповнення лексикону загальнолітературної української мови термінами було об'єктом вивчення багатьох дослідників. Українське термінознавство має значні теоретичні та практичні набутки. Починаючи з 90-х років на хвилі національного відродження з'являються численні дисертації, присвячені становленню і мовним особливостям українських галузевих термінологій (з обчислювальної техніки, геології, фінансів, хімії, металургії та ін.). Водночас розпочався перегляд засад науково-технічного стилю, усунення ознак його деформації, унормування, що супроводжувалися укладанням багатьох галузевих одномовних та двомовних словників. Огляд цієї ділянки термінознавства частково подано в праці [Клименко, Карпіловська, Даниленко 2003, 102–114].

Зростання новотворів-термінів можна спостерігати, вдаючись до аналізу реєстрів, наприклад орфографічних словників, укладених на основі нових лексикографічних джерел та текстів. Цей шлях ми обрали в розгляді неологізмів – термінів за останні 20 років за даними орфографічних словників української мови 1999, 2002, 2007 рр. У них фіксувалася нова лексика, що з'являлася упродовж кожних 4-5 років і серед них багато нових термінів. Останній словник охоплює

понад 174 тисяч слів. Наслідки цього аналізу подано в публікації [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008].

Цього разу зроблено спробу панорамного огляду лексики за даними інверсійного словника [СУМ 1985], що фіксує її станом на 1980 р. за матеріалами СУМ, та інверсійного граматичного словника української мови, підготовленого у відділі структурно – математичної лінгвістики Інституту мовознавства НАНУ (до 2008 року включно). Отже, це лексика майже за останні 30 років, на матеріалі якої можна простежити шляхи входження до загальнолітературної мови термінів.

Помітне зростання композитних угруповань зі спільною темою і тотожною кінцевою основою слова. Вони різноманітні. Це численні різноманітні назви техніки, машин, приладів, пристроїв. Покажемо у цьому плані є угруповання із 30 слів з основою **-машина**. З них 16 з'явилися упродовж останніх 20 років. Невелика частина з них трапляється в складі гібридних слів: *пародинамомашини* та трьох аббревіатур: *врубмашина, спецмашина, сільгоспмашина*. Решта композитів є поєднанням компонента *машина* із запозиченими основами. Такі назви охоплені гіперонімічними відношеннями, причому роль гіпероніма виконує іменник **машина**: *бетономашини, гідромашини, галермашина, дуплексмашина, зигзагмашина, штампмашина, шунтмашина, шприцмашина, цугмашина, фальшмашина*.

Значно збільшилося угруповання композитів з кінцевим компонентом, що виконує роль гіпероніма, **-техніка**. До давніших утворень приєдналися *акустоелектротехніка, авіатехніка, акватехніка, бронетехніка, віротехніка, криотехніка, мнемотехніка, оптотехніка, плазмотехніка, психотехніка, рентгенотехніка, роботехніка, системотехніка, схемотехніка, тифлотехніка*.

Розширення спеціалізації приладів, машин, пристроїв спричинює творення гіпонімів, що вказують, з якими саме об'єктами людської діяльності працюють ці машини. Причому зростання списку одиниць у групах відбувається шляхом конкретизації об'єктів, з якими працюють машини, або внаслідок позначення першою основою різновиду енергії, яку використовує машина, чи способу її дії. Типовим прикладом цього може бути **коптильник**: *рибокоптильник* та *енергокоптильник*. Так, серед *дробарок* з'явилися: *гороходробарка, торфодробарка, часдробарка, шлакодробарка*, серед *мішалок*: *глиномішалка, тістомішалка, фаршмішалка*, серед *сушарок*: з одного боку, *коконосушарка, горохосушарка, торфосушарка, фруктосушарка, хмелесушарка*, з другого, *вакуумсушарка, електросушарка*. Високу продуктивність демонструє основа **-різка**: *вуглерізка, ганчіркорізка, глинорізка, корорізка, коренерізка, овочерізка, солломосилосорізка, тісторізка, торфорізка, траворізка, труборізка, часрізка*.

Отже, швидко зростає кількість композитів, які вказують на:

а) об'єкти, над якими пристрій, прилад, машина виконує ту чи ту дію (мішає, подрібнює, ріже, сушить), і повільніше;

б) видів енергії та способів дій машин, пор., **віддільник** а) *газовіддільник, горошкovidдільник, соломovidдільник, хмелевиддільник, шлаковиддільник, шламovidдільник; глушник* а) *звукоглушник, удароглушник; вимірник* а) *газовимірник, оковимірник, світловимірник; розподільник* а) *водорозподільник, струморозподільник; покажчик* а) *вітропоказчик, нуль-показчик, теплопоказчик, фазопоказчик; відвід* блискавковидвід, *газовидвід, струмовидвід* та **нагрівник** а) *водонагрівник, паронагрівник;*

б) *електроводонагрівник, електронагрівник; підйомник* а) *вантажопідйомник, вуглепідйомник, гідропідйомник, шахтопідйомник, електропідйомник.*

У деяких випадках за відсутності окремої еквівалентної за значенням лексеми-виразника значення "знаряддя дії", воно формується основою компонента: *віброгасник, екраногасник, піногасник.*

За існуючими в мові зразками відбувається творення композитів, які можливо, в сучасній мові оминають стадію мотивування словосполученням: *місильник – тістотомісильник, м'яльник – глином'яльник, волочильник – трубоволочильник, холодильник – електрохолодильник, паяльник – електропаяльник, сито – вібросито.*

У цьому ряді прикладів можна розглянути ще й різні пристосування для зберігання і перевезення рідин, сипких матеріалів. Серед новіших композитів засвідчено випадки переорієнтування семантики композитів, наприклад, з об'єктної на інші характеристики гіпероніма. Так, в ІСУМ зареєстровано лише один іменник з кінцевою основою **-цистерна**: *автоцистерна*, що називав автомобіль, на шасі якого закріплено цистерну для перевезення рідин та сипких матеріалів. У пізніших (після 1985 року) джерелах подано композити, які або вказують на призначення: *водоцистерна, бензоцистерна*, або підкреслюють ще й спосіб перевезення їх: на автомобілях: *автоцистерна, автобензоцистерна* чи у вагонах, або характеризують їх за певними ознаками – здатністю регулювати температуру матеріалів, що їх перевозять у цистернах: *термоцистерна.*

Деякі назви машин та пристроїв, що оформлені як композити, окреслюють у загальному сфері їхнього застосування. До таких належать, наприклад: іменники з кінцевою основою **-прилад**. До 80-го року зареєстровано *електроприлад, радіоприлад, метеоприлад*. Перший вказує на використання в роботі приладу електрики, другий радіо. Третій на сферу застосування в метеорології. Два інших композити *газоприлад* та *авіаприлад* доповнюють списки одиниць указаних типів. До іменників *електроприлад, радіоприлад* приєднався *газоприлад*, до *метеоприлад – авіаприлад.*

Отож, з одного боку, зростає потік нових композитів-термінів, з'являється нова лексика, а з другого, вона упорядковується і закріплюється за певними лексико-тематичними групами. Нові поняття здобувають свою словотвірну форму через основи складання і займають своє місце в сітці лексико-семантичних груп з гіперо-гіпонімічними відношеннями. Так, велике лексичне наповнення властиве групам з кінцевими основами **-воз, -провід, -різ, -хід**. Воно весь час зростає. До існуючих слів на **-провід**: *бензопровід, водопровід, мастилопровід, нафтопровід, електропровід, мастилопровід, нафтопровід, насіннепровід, паропровід, пульпопровід, повітропровід, паливопровід, світлопровід, селєпровід, склопровід, сміттєпровід, теплопровід, трубопровід, силосопровід* приєдналися лексеми *нафтогазопровід, молокопровід, ґрунтопровід, газопаропровід, шламопровід*. У численному об'єднанні слів з другою основою **-хід** з'явилися іменники: *газохід, електрохід, марсохід, селенохід, снігоболотохід*; з основою **-різ**: *бензоріз, гілкоріз, гідрольодоріз, дереворіз.*

Водночас формуються нові угруповання слів з новими центрами в різноманітних лексико-тематичних групах. Особливо це помітно з розглядом одиниць-найменувань різних речовин, що теж упорядковані за гіперо-гіпонімічними відношеннями.

До зареєстрованих в ІСУМ: *фенол* додано *трибромфенол*, *вольфрам* – *феровольфрам*, *толуол* – *динітротолуол*, *хлоротолуол*, *метил* – *триметил*. Поповнення гнізд з вершинними словами – назвами речовин здійснюється за рахунок визначення кількісного ускладнення речовин: *сульфід* – *дисульфід*, *трисульфід*, *тетрасульфід*, *сахарид* – *дисахарид*, *трисахарид*, *полісахарид*.

Часто при кількісному ускладненні речовини в похідних назвах фіксуються також їхні якісні зміни в структурі. Ряд слів *бензол*, *нітробензол*, *хлорбензол* поповнився лексемами *амінобензол*, *коксобензол*, *піробензол*, *спиртобензол*, а також іменниками *динітробензол*, *тринітробензол*, *гексабензол*. Ступінь кількісного ускладнення речовини частіше поступається в композиті фіксації її якісного різноманіття: *хлорид* – *поліхлорид*, а також *бензилхлорид*, *етилхлорид*, *метилхлорид*, *ацетилхлорид*.

У різних галузях знання формуються нові терміногрупування, що засвідчені з новими стрижневими словами.

Частина з них (інтернетявища, мобільний зв'язок) ретельно описано в праці [Клименко, Кислюк 2008]. Розглянутий матеріал показує, що все активніше відбувається термінування лексики разом із її детермінуванням, помітна плинність меж між спеціальною і детермінованою лексикою, як і формування нових лексико-тематичних блоків, що називають нові поняття, нові реалії за допомогою творення нових композитів.

Про інтелектуалізацію української літературної мови свідчить явище детермінування. Починаючи з шістдесятих років минулого століття в ній з'являються дедалі більше слів і словосполучень, що втратили в загальнолітературній мові частину своїх термінологічних значень і зберігають в ній лише образ терміна, ідею його найзагальнішого значення. До таких належать *ваучер*, *ген*, *гамма-ніж*, *дивіденд*, *реабілітація мед.*, *сервер*, *сертифікат*, *томограф*, *вірусна* і *вірусно-бактеріальна інфекція*.

За останні роки потік детермінованої лексики збільшився. Цьому значною мірою сприяють реклама, засоби масової інформації. Спочатку термін з'являється у науково технічному стилі, а потім у різних жанрах публіцистичного стилю, або **паралельно з калькою**, або з **перекладом**, або з **поясненням**, або з **перифрастичним описом**, або в **контексті іншого вже засвоєного** мовою терміна. Далі зі збільшенням його вживання в різних функціональних стилях зростають шанси перетворення терміна в детерміновану одиницю.

Кальки, як правило, співіснують із запозиченими термінами. Багато з них дотримується традиції української літературної мови, що ґрунтується на створенні терміна на основі народної мови: *амфібії* – *земноводні*, *антиринум* – *ротики (квіти)*, *антропофаг* – *людоджер*, *базилік* – *васильки*, *бальзамін* – *розрив-трава*, *галіт* – *кам'яна сіль*, *ганглій* – *нервовий вузол*, *гаолян* – *маньчжурське просо*, *китайське просо*, *календула* – *нагідки*, *карієс* – *костойда*, *каутеризація* – *припікання мед. рани*, *конкременти* – *камінці*, *кросингвер* (з англ.) – *перехрещування хромосом*, *ная* – *індійська кобра*, *крип* (з англ.) – *повзучість металів*.

Численні кальки є перекладом компонентів складних слів: *анемометр* – *вітромір*, *артроподи* – *членистоногі*, *бібліотека* – *книгозбірня*, *гетеростилія* – *різностовчатість*, *гідротерапія* – *водолікування*, *електротерапія* – *електролікування*, *моногамія* – *одношлюбність*, *полігамія* – *багатошлюбність*. У мові вони співіснують. Паралельне вживання їх сприяє детермінуванню цієї лексики.

Активним способом детермінування лексики є еквівалентний переклад терміна в тексті, що полегшує розуміння його значення і створює можливості його широкого використання надалі. Переклад слова-терміна може бути однослівним і багатослівним словосполученням: *аудит – ревізія, білінгвізм – двомовність, бодігард – особистий охоронець, веб-рідер – читач (книголюб) інтернетівських текстів, веб-клієнт – користувач інтернету, гідрофтальм мед. – водянка ока, буфтальм мед. – бичаче око, гідроцефалія – водянка головного мозку, пневмонія – запалення легенів.*

Поширеним засобом запровадження в ужиток терміна з наступним його детермінуванням є пояснення його в контексті вживання. Так, у статті про оперативне лікування гриж вжито термін "*операції з герніопластики*" у контексті "так називають сучасні хірургічні втручання при лікуванні грижі". В другій статті йдеться про *фунготерапію* – лікувальний напрямок, в основі якого знання лікарів – цілителів Японії та Китаю про цілющу силу грибів.

У сучасній українській мові стадію детермінування давно пройшов термін *імунітет*, що його тлумачать як несприйнятливості людини і тварини до збудників інфекційних хвороб та отрут. Навіть діти молодшого шкільного віку, повторюючи слова дорослих, кажуть: "У нього сильний імунітет", тобто є щось, що захищає дитину від хвороб. Носії літературної мови давно сприймають як поєднані за змістом поняття *імунізація* та *вакцинація*, які сприяють штучному створенню імунітету в людини до інфекційних захворювань. З шістдесятих років відомий термін *інтерферон* – білкова речовина, яку виробляють ссавці та птахи у відповідь на зараження їх вірусами. *Інтерферон* як лікувальний засіб відтворили вчені і його використовують як неспецифічний чинник протівірусного імунітету. Нещодавно в аптеках з'явився *анаферон* у рекламному тексті: *Анаферон* – засіб для запобігання дитячого грипу: *анаферон* – особливий імуномодулятор з протівірусною дією, що сприяє імунореабілітації дітей. У цьому ж тексті читаємо "мед – головний імуномодулятор", тобто речовина, яка позитивно впливає на імунітет людини.

У нашому повсякденному житті вже прижився *банкомат* – пристрій, що допомагає отримувати зарплату та інші гроші. Слово це зумовило появу цілого грона детермінованих словосполучень: *універсальна телекомунікаційна картка, пластикова картка, дисконтна картка, кредитна картка*. Детермінувалася аббревіатура *ПІН* – *персональний ідентифікаційний номер* та похідні від неї *ПІН – код*, та *ПІН – клавіатура*. Носії мови вже не сприймають іменник *активація* тільки як хімічний термін зі значенням "перехід молекул з неактивного стану в стан з енергією". Вони розуміють його метафоричне значення в словосполученні "автоматична активація пластикової картки", тобто перехід до використання картки від пасивного стану володіння нею до активних дій з нею.

Частковому детермінуванню термінів сприяє опис їхніх значень, яке подають у текстах: *аквабайк – водний мотоцикл, акінезія – нерухомість, сухожилський параліч рухів, апоневроз – розтягування, аквааеробіка – аеробіка на воді, армрестлінг – рукоборство*, з описовим поясненням "різновид спортивної боротьби, яка полягає в подоланні руки суперника з допомогою своєї руки"; *веб-райтер – літератор, який пише твори для Інтернету, веб-сервер – мережний комп'ютер, що забезпечує обмін інформацією в інтернеті, згідно зі спеціальним інтернет-протоколом; неонатолог – лікар, що займається проблемами новонароджених.*

Прикладом лексем, детермінуванню яких сприяють споріднені за коренем слова, може бути іменник *профіцит*, який досить часто став з'являтися у публіцистиці. Досі його знали лише спеціалісти, за уживаністю воно набагато поступалося іменникові *дефіцит*. Багато років були частотними словосполучення *дефіцит бюджету*, *дефіцит товарів*, *дефіцит здоров'я*. Зараз у газетах, економічних журнальних оглядах усе частіше трапляється слово *профіцит*, тобто перевищення в державному бюджеті прибутків над видатками як мета економічної політики держави.

Економічна криза, що поширилася в Європі та Америці, активізувала вживання слова *рецесія*, яке пояснюють як відступ назад, як макропадіння економічних показників (обсягу житлового будівництва, роздрібною торгівлі, зростання безробіття). У статтях цей термін трапляється як синонім спаду, відступу назад. Носії мови мимоволі асоціюють це слово з *процесом*, що позначає поступ уперед, послідовну зміну перебігу подій (пор. Франкове "на шляху поступу ми лиш каменярі"). У цьому асоціативному ряді є і лексема *процесія* як просування вперед, урочиста багатолюдна хода.

Прикладом часткового детермінування слів можуть бути лексеми, що використовують запозичені основи, які виражають спільну ідею споріднених за основою слів. Саме вони дають ключ до розуміння спільного значення членів одного кореневого гнізда. Так, у гнізді з основою грецького походження **-кріо** споріднені слова вказують на зв'язок з поняттям лід, низькі температури. Це лексеми, що називають різні галузі науки: *кріобіологія*, *кріологія*, *кріомедицина*, *кріоніка*, *кріохірургія*; прилади: *кріомір*, *кріометр*, *кріостат*, *кріотон*, *кріотехніка*; лікування холодом: *кріотерапія*; способів вимірювання низьких температур: *кріоскопія*; процесів: *кріогенез*.

За останні п'ять років з'явилися слова *кріобанк*, *кріоконсервування*, що називають процеси збереження крові (наприклад пупкової) при низьких температурах.

Про часткове детермінування лексем свідчить також лексикалізована основа **відео-**. Вона є знаком повторюваного в споріднених словах значення "візуальна інформація". Приєднуючись до інших основ, основа **відео-** в новоутворених одиницях виражає ідею передачі інформації з компонентом зображальності. Кількість таких слів постійно зростає в мові. У словниках 2002 року представлено: *відеоадаптер*, *відеодисплей*, *відеоінформація*, *відеокамера*, *відеокасета*, *відеомагнітофон*, *відео сигнал*, *відеотекст*, *відеофільм*.

У наступних словниках їх значно більше: *відеодиск*, *відеоканал*, *відеокарта*, *відеоکلп*, *відеоплеєр*, *відеореклама*, *відеосалон*, *відеотелефон*, *відеофон*. [ССІС 2006]. У нашій картотеці зареєстровано нові слова з цією основою: *відеоарт*, *відеобізнес*, *відеогарнір*, *відеозал*, *відеоінженер*, *відеокурс*, *відеоман*, *відеооператор*, *відеоінратство*, *відеоринок*, *відетехніка*. Серед них з'явилися слова-гібриди: *відеобагатство*, *відеовиробництво*, *відеогра*, *відеозамовлення*, *відеоносій*, *відеоогляд*, *відеоіндприємець*, *відеопрокат*, *відеорозповсюджувач*, *відеосуміш*, *відеоурок*.

Список основ, подібних до щойно розглянутих у сучасній українській мові, охоплює дедалі більшу кількість одиниць [детальніше про це Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008]. Це свідчить про те, що процеси засвоєння запозичених основ у мові сприяють поповненню словникового складу мови термінологічною лексикою, з одного боку, а з іншого про те, що термінування мови тісно пов'язане з процесом її інтелектуалізації, частиною якого є детермінування одиниць, глибше входження цієї лексики в систему загальнолітературної мови.

Дедалі активніше використовують у різних функціональних стилях мови композити, утворені способом аглютинації. При цьому попередньо засвоєні мовою дві і триосновні одиниці служать тим семантичним фоном, який частково уточнює значення новоутворюваного терміна, що стає в мові напівтерміном: *мікросоціологія, біоенерготерапія, астроспектрофотометрія, астротелефотометр, біоенергоінформотерапія, мікрокінознімання, невропатологія, макрофотознімання, фібробронхоскоп, фотохіміотерапія, патологогістологія, психоенергосугестологія*.

Детермінування охоплює похідні, мотивовані вже відомими в літературній мові термінами, що утворюються способом іменної префіксації: *комбінація хромосом – рекомбінація хромосом, приватизація – реприватизація* тощо.

Сприятливий контекст для детермінування створюють синоніми тих термінів, які є паралельними запозиченнями, що використовують різномовний матеріал: *гідронавт – акванавт, акупунктура – голкотерапія, анчоус – хамса*.

Прикладом взаємодії кількох чинників у детермінуванні лексики можуть бути слова з кінцевою основою **-скоп** на позначення приладів для спостереження за певними явищами. В інверсійному словнику їх 50 (ІСУМ 1985). Серед них не засвідчено, наприклад, лексеми *дерматоскоп*. Ця основа має високу активність (тобто велику питому вагу в реєстрах словників). Вона трапляється в триосновних словах української мови: *астроспектроскоп, радіотелескоп, спектроселіоскоп, ультрамікроскоп, геліоскоп, ультрамікроскоп*, що свідчить про її участь у творенні нових слів. Отож цій основі властива продуктивність утворення нових слів.

Її значення легко прочитується в контексті вже відомих слів, що позначають прилади, використовувані для спостереження в різних галузях науки (*астрономії: геліоскоп, полярископ, сейсмокоп, телескоп*, фізиці: *гальваноскоп, піроскоп* і особливо продуктивно в медицині: *ларингоскоп, отоскоп, риноскоп, стоматоскоп, торакокоп, цистоскоп і т. ін.*).

Знання значення слова *дерма* шкіра підказує носіям української мови, що *дерматоскоп* – це прилад для обстеження шкіри. Така основа трапляється в сучасній літературній мові в складі подільних на морфемі слів: суфіксальних *дерм – ат – ит, дерм – ат – оз*, префіксальних: *епідерма, гіподерма, перидерма*, а також у композитах у першій позиції: *дерматолог* та продуктивній другій: *ендодерма, мезодерма, екзо-/ектодерма, склеродерма, фелодерма*. Основа **-дерм-** теж виявляє продуктивність. У матеріалах нашого дослідження її засвідчено в іменниках *ксеродерма, листкодерма, протодерма, спородерма*, що стали надбанням літературної мови.

На правильне причитування терміна вказує і широкий контекст статті, в якій ідеться про діагностування такої розповсюдженої хвороби, як *меланома*. У ній подано тлумачення "безпігментна меланома – одна з найзловякісніших нашкірних пухлин". Саме її допомагає діагностувати епілюмінісцентний дерматоскоп. Отже сукупність цих чинників / усвідомлення основи **-скоп** як словотворчого компонента назв приладів, чітке виділення її в складі багатьох слів, розуміння загального значення цієї основи "прилад для обстеження чогось", а також основи **-дерм**, співвідносної з іменником *шкіра*, контекст статті, в якій пояснено лексеми *меланома* і *дерматоскоп* / допомагає входженню розглянутих слів до складу загальнолітературної мови.

Аналіз мовних фактів підтверджує, що міграція термінів зі стилю науково-технічного, публіцистичного в загальнолітературну мову створює умови для їх детермінування і підвищення інтелектуалізації літературної мови.

Детерминирование и терминизация лексики рассматриваются в статье среди процессов интеллектуализации современного украинского литературного языка. На примере сложных слов продемонстрировано вхождение терминов в лексикон языка, упорядоченных гиперо-гипонимическими отношениями, формирование новых тематических групп лексики, состоящих из простых слов и композитов. Детерминирование происходит путем калькирования терминов, благодаря эквивалентным переводам терминов, перифрастическому толкованию их, а также описанию их в тексте, употреблению в контексте однокоренных слов, известных носителям языка.

Ключевые слова: *терминизация, детерминизация лексики, интеллектуализация литературного языка, корневые и словообразовательные гнезда.*

Література:

1. *Тезисы Пражского лингвистического кружка* // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 17-41.
2. *Horecký J. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* / J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák. – Bratislava: Veda, 1989. – 430 s.
3. *Клименко Н.Ф. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей* / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.І. Даниленко // *Мовознавство*. – 2003. – № 2 – 3. – С. 97–118.
4. *Клименко Н.Ф. Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці і словотворенні сучасної української мови* / Н.Ф. Клименко // *Мовознавство*. – № 2 – 3, 2008. – С. 47 – 57; її розширений текст // *Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов. Тематичний блок. XIV Міжнародний з'їзд славістів*. – К.: Нац. бібліотека України ім. Вернадського, 2008. – 127 с.
5. *Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в лексиконі сучасної української мови* / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий дім С. Бураго. – 2008. – 335 с.
6. *Орфографічний словник української мови*. – К.: Довіра, 1999. – 989 с.
7. *Український орфографічний словник*. – К.: Довіра, 2007. – 983 с.
8. *Словник української мови*. – Т.1 – 11. – К.: Наукова думка, 1970–80.
9. *Інверсійний словник української мови*. – К.: Наукова думка, 1985. – 849 с.

РЕФЛЕКСЫ КОРНЕЙ ИНДОЕВРОПЕЙСКОГО ЯЗЫКА-ОСНОВЫ И ИХ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ В РАЗЛИЧНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Козлова Татьяна Олеговна,

канд. филол. наук, доц.

Запорожский национальный университет

*В данной статье рассматриваются процессы формирования концепта "целостность" в архаичных лингвокультурах. Исследование носит сопоставительный характер и выполнено на материале единиц, которые соотносятся с одним этимологическим этимоном – и.-е. корнем *kailo-.*

Ключевые слова: язык-основа, этимон, концептуальная матрица.

Антропоцентризм и полупарадигмальный характер современного языкознания обусловлены стремлением исследователей к расширению границ научных интересов, использованию новых междисциплинарных методов и методик, изучению языковых фактов в аспекте коррелятивных связей языка и различных сфер бытия человека, пониманию природы и направленности процессов лингво-культурной коэволюции. Этим и определяется *актуальность* статьи.

В индоевропеистике накоплен солидный опыт исследования структуры и функционирования языковых систем (Р.А. Будагов, Л.А. Булаховский, В.М. Иллич-Свитыч, М.Я. Калинович, А. Мейе, С.В. Семчинский и мн. др.). В современных исследованиях сохранение традиций сравнительного изучения индоевропейских культур сопровождается переориентацией на сочетание этнолингвистического, лингвокультурологического, лингвокогнитологического аспектов. Особое внимание всегда привлекал материал архаичных систем (А.Н. Афанасьев, Э. Бенвенист, Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов, Н.П. Гринцер, М.М. Маковский, Н.И. Толстой, Т.В. Топорова, Б.А. Успенский пр.).

Целью данной работы является сопоставительный анализ процессов концептуализации проникновений, произведенных в различные лингвокультуры из одного источника.

Объект исследования: концепт "целостность" в архаичных лингвокультурах. *Предмет* анализа: процессы концептуализации проникновений в разные языки из одного этимологического источника. *Материал* исследования преимущественно составляют рефлексы праиндоевропейского корня *kailo-*, а также его дериваты в древнеанглийском, древнеисландском, древнерусском языках. Основные *источники* фактического материала: [Срезневский 1958], [CASD 1960], [AIED 1969], [Pokorny 1959].

Новизна работы заключается в установлении концептуальной принадлежности дериватов и.-е. корня **kailo-* в древнеанглийской, древнеисландской, древнерусской лингвокультурах.

Проникновения из одного этимологического источника в различные языки соотносятся с определенным типом культурного пространства, в котором они продолжают функционировать. Существенным для их дальнейшего развития оказывается влияние самых разнообразных факторов – исторических, социальных, культурных и собственно языковых. Следует, однако, отметить, что формирование идиоэтнического компонента гармонирует с аналогиями в процессах концептуальной истории этимона. Чем обусловлена степень вариативности коррелятов?

Исследовательская гипотеза: на различных этапах эволюции система активизирует различные способы обработки и передачи той информации, которая является *адаптивно значимой* [Kozlova 2008; 2009; Kozlova 2009]. В концептуальной истории взаимодействуют стабильность и вариативность. Концептуальная стабильность поддерживается жесткостью структуры концептуальной матрицы, концептуальная вариативность – гибкостью ее интерпретации (наполнения матрицы содержательными компонентами).

Под *концептуальной матрицей* понимаем жесткую форму, которая вырастает из "доконцептуальных структур" [Лакофф 2004, 348], возникающих из нашего доконцептуального телесного опыта. Матрица наполняется определенным содержанием в зависимости от контекста, то есть от характера ситуации, сегмента реальности, с которым она соотносится. Концептуальная матрица – это некая формульная версия, исходное содержание, составляющее базис для будущих значений и их *допустимых* вариаций, *число которых бесконечно, но качество в какой-то мере предопределено*. Этимон может стимулировать *бесконечное* число *определенного* рода созначений.

С целью построения концептуальной матрицы были отобраны и.-е. корни с семантикой 'whole' – *kailo-, *sol-. В упорядоченном виде созначения корней могут быть представлены так: /НЕПОВРЕЖДЕННЫЙ, НЕПОСТРАДАВШИЙ/ + /ПРЕДВЕЩАЮЩИЙ, ДАЮЩИЙ БЛАГО/. Принимая во внимание структурно-типологические особенности праязыка, определяющиеся доминантностью не-дизъюнкции "актив – стив", можно говорить о двукомпонентности матричной формулы: $Y = F(X_1, X_2)$, где Y – значение отношений F между аргументами X_1 и X_2 . При этом X_1 – "претерпевающий, позволяющий положительное влияние", X_2 – "оказывающий положительное влияние". Дешифровка матрицы возможна за счет варьирования отношений между аргументами: $F(X_1$ 'целый, целостный, благой', X_2 'целительный, целебный, благодатный') = 'ОБЛАДАЮЩИЙ ВНУТРЕННЕЙ ЦЕЛОСТНОСТЬЮ, ВНЕШНЕЙ НЕПРОНИЦАЕМОСТЬЮ, ПРИНОСЯЩИЙ БЛАГО'.

В различных лингвокультурных контекстах созначения проявляют себя как рекуррентные мотивы и подлежат дальнейшему распространению: /НЕПОВРЕЖДЕННЫЙ, НЕПОСТРАДАВШИЙ [здоровый {безболезненный + непораженный}] + [нетронутый {чистый + неовозделанный}] + [нетронутый {чистый + девственный + целомудренный}] + [чистый {ясный + здравый + разумный}] + [чистый {святой + священный}] + [крепкий {твердый + ровный}] + [крепкий {нерушимый + законный}] + [цельный {неразбавленный, без примесей} + {обладающий внутренним единством}] / + /ПРЕДВЕЩАЮЩИЙ, ДАЮЩИЙ БЛАГО [спасительный + благодатный + оберегающий] = 'лишенный какой либо порчи или изъяна'. Например: 'ЦЕЛЫЙ, ЗДОРОВЫЙ' - *kailo- > OE *hál, hale* "whole, entire, uninjured, healthy, well, sound, safe, genuine, straightforward"; др.-исл. *heilindi* "health", *heilindis-far* "state of health"; др.-русс. *цѣлыи* "здоровый"; 'СВЯТОЙ, СВЯЩЕННЫЙ' – *kailo- > др.-англ. *hálig* "holy, consecrated, sacred; venerated; godly, saintly; ecclesiastical; pacific, tame"; др.-исл. *heilag-ligr* "holy-like"; *цѣлыи* "чистый, непорочный" ("*Острыганъ бысть зълааго грѣха в образъ цѣлыи приА*"); 'ЦЕЛИТЕЛЬНЫЙ' – *kailo- > OE *háligan* "to heal up, get well; save; be saved"; др.-исл. *heilindr* "wholesome", *heilan* "healing"; др.-

русс. *цѣлѣти* "исцелять, лечить"; 'УВАЖАЕМЫЙ, ПОЧИТАЕМЫЙ' – *kailo- > др.-англ. *hálettung* "greeting, salutation", *hálettan* "to greet, hail, salute", *hálettend* "forefinger, middle finger (used in saluting)"; др.-русс. *цѣловати* "приветствовать, целовать, приносить присягу, преклоняться", 'СПАСЕНИЕ, ЗАЩИТА' – *kailo- > др.-англ. *hálor* "salvation"; др.-исл. *úheilagr* "outlawed"; др.-русс. *цѣло* "облегчение".

Этимон с различной степенью активности проявляет себя в семантической структуре ключевых репрезентантов концепта, их словообразовательных дериватах, сочетаемости.

Для древнеанглийской лингвокультуры доминантными являются материальные и социальные (религиозные) смыслы. 'Целостность' (*hálnes* "wholeness") мыслится, прежде всего, как 'некая неприкосновенность', как 'нечто, связанное с религиозным культом', а значит и 'достойное уважения, благоговения': *eallhálig* "all-holy", *hálewége* "a holy cup", *hálfést* "pious, healthy", *hálgá* "saint", *hálgung* "hallowing, consecration; sanctuary", *hálgian* "to hallow, sanctify; consecrate, dedicate, ordain; reverence; keep holy", *hálgungbóc* "book containing coronation liturgy, benedictional", *hálgungram* "consecrated ram", *háligwéter* "holy water", *háligwaras/ háligware* "saints", *háliglice* "holily", *hálignes* "holiness, sanctity, religion; holy place, sanctuary; holy thing, relic; sacred rites". Семантика большинства производных соотносится именно с такими смысловыми зонами, поэтому они и являются наиболее актуальными, то есть центральными в системе древнеанглийской лингвокультуры. Актуальность указанных смыслов соотносится с этническими характеристиками англосаксов (индивидуализмом, сдержанностью, ограниченностью, замкнутостью), определяющими стиль и традиции рассматриваемой лингвокультуры.

К периферии концептуальной сферы тяготеют смыслы 'цельный', 'целостный', 'обладающий внутренним единством', 'крепкий'. Их вербализация осуществляется посредством расширения номинативного ряда преимущественно за счет единиц иного словообразовательного гнезда: др.-англ. *áchál* "oak-whole or sound, entire", *ansumnes* "soundness, wholeness, integrity", *ansund* "sound, whole, entire, perfect, healthy; solid", *ansundnes* "soundness, wholeness, integrity" и др.

Соотнесенность с периферией концептуальной области, а не с ее центром может определяться ослабленной актуальностью явления в силу его "инаковости" (*kailo- > др.-норв. *heill* "healthy" > ср.-англ. *wassail* "mulled wine drunk during celebrations; lively and noisy festivities; drink plentiful amounts of alcohol and enjoy oneself with others; go from house to house at Christmas singing carols"). Пример демонстрирует расширение смысловой линии 'здоровье > благо > общее веселье'. В этой статье разбор примера не приводится, поскольку заимствование соотносится со среднеанглийским периодом, анализ которого не входит в задачи этой работы.

Древнеисландская лингвокультура актуализует несколько иные смысловые линии. Наибольшую значимость получают правовая сфера, сфера защиты (*heilagr* "as a law term: inviolable, one whose person is sacred, who cannot be slain with impunity", *falla óheilagr* "to fall unholy, to be slain as an outlaw for whom no wergild was to be paid", *frið-heilagr* "peace-holy; about birds and animals, protected by law").

В отличие от англосаксонской, древнеисландская культура больше ориентирована на понимание 'целостности' как активной сущности, приносящей благо. В связи с этим в число доминант включаются 'удача' (*heill* "good luck", *illt er fyrir heill at hrapa* "ill to rush on and leave one's good luck behind", *heillum horiinn* "saken by luck", *heilla-brigði* "a turn of luck", *heilla-drjugr* "fortunate", *heilla-maor* "a lucky man"), 'знак свыше' (*fall er farar-heil* "a fall is a good omen"), 'искренность', 'доброжелательность', 'открытость' (*hann bað þeim duga* "he wished them good speed", *heilt ráð ok heimilt* "a hale and good bargain, without fraud", *heil-vita* "hale-witted, sane", *heil-hugliga* "sincerely", *heilsa* "to say hail to one: it was an ancient custom for the host to welcome (*heilsa*) a stranger"), гармоничное сочетание физического здоровья с трезвостью ума (*heili* "brain", *heila-brot* "beating the brain", *heil-ræði* "wholesome, wise-council"). От позитивных отношений, сплоченности, коллективизма, вероятно, зависело выживание этнического коллектива.

И.-е. корень **kailo-* представлен в древнерусском языке 37 словообразовательными дериватами единицы *цѣль* "исцеление". Большинство единиц являются полисемами. Продуктивность корня и активность номинативных процессов свидетельствуют в пользу актуальности концепта для говорящих. Древнерусская культура эпохи восточнославянской общности тяготеет к гармонизации материальной и духовной сфер. 'Целостность' мыслится как гармоничное сочетание здоровой плоти (*цѣлыи* "здоровый"), ясного ума (*цѣлыи* "здравый, ясный, светлый, о рассудке") и высокой нравственности (*цѣлыи* "чистый, непорочный"; *цѣльвьныи* "излечивающий, исцеляющий; спасительный" – "*идѣже есть цѣлебныи песокъ*"; "...*дишоу мою цѣльбнами мольбами...*"). Чистота помыслов и действий ("*...цѣломудрънѣ и праведнѣ поживемъ*"), воздержанность от излишеств (*цѣломудръствовати* "быть воздержанным"), скромность, непорочность ("*...цѣли яко голубе*"), искренность (*цѣломудрънѣ* "искренно") воспринимаются как качества, на которых зиждется бытие человека. *Цѣль* "исцеление" – это не только врачевание, исцеление от физического недуга, раны, (*цѣльвьникъ* "врач", *цѣльвь* "излечение", *цѣлыи* "здоровый, невредимый", *цѣльба* "лекарство, здоровое место, лечение", *цѣльбьница* "исцелительница"), но и исцеление-спасение от грешных помыслов и действий ("*Изиде ис тебе нечистѣи и грѣшьнѣи дхъ*"; ср. *грѣхъ* "ошибка; наказание" vs *цѣлило* "облегчение"). Праведность, искренность – культурные доминанты эпохи – возводятся к ценности, равнозначной святости: *свАтыи* "всесовершенный, исполненный святости; чистый, непорочный, праведный, освященный, ведущий к святости, священный".

Как показывают результаты исследования, древнерусская культура в большей степени ориентирована на духовность, на внутренний мир человека, ощущая его как основу основ. Следует признать, что идея гармоничного сочетания внутреннего и внешнего пространства человеческого бытия является культурной универсалией. Однако материал древнерусского языка со всей очевидностью подтверждает исключительную значимость состояния и настроения души человека для организации гармонии, соразмерности Вселенной. Именно с этим мы связываем тот факт, что "целостность", в значительной мере дистанцированная от материального, физического "целого", предполагает "цельность" – телесное, интеллектуальное и духовное

единение. Этим, вероятно, можно объяснить то, что созначения "сделанный из одного куска", "чистый, без примеси" в семантике единицы *цѣлыи* являются компонентами крайней периферии, а смысловая линия 'целый, весь' соотносится с темпоральной сферой (например, *цѣль мѣсяць*; ср.: др.-англ. *háligmónað* "holy month, September", *háligdæg* "holy day, Sabbath"; др.-исл. *helgir dagar* "holy days", *Helga Vika* "the Holy Week", *góDu heilli* "in a good hour") и нормативно-этической ("Слюбуемъ держати *цѣлую правду*"), обходя пространственный локус (ср.: др.-англ. *háligern* "holy place", *háligportic/háligweorc* "sanctuary"; др.-исл. *helgidoirn/halidotn* "sanctuarium"). Корреляции с пространственной сферой вербализуются опосредованно через иные составляющие концептуальной области ("*Твое да боудеть и всего мира чищение*"; тж. нем. *Weltall*, англ. *all the world*), а также путем контаминации с иными концептуальными областями (*цѣлизна* "целина, земля непаханная или заброшенная, пустырь; суша; дно морское").

Таким образом, процессы концептуализации проникновений, восходящих к одному и тому же этимону, обнаруживают как аналогии, так и расхождения в различных лингвокультурах. В целом, дериваты и.-е. **kailo-* соотносятся с одними и теми же концептуальными областями, но проявляют свой индоевропейский характер своеобразным для каждой из лингвокультур образом. Когнитивная матрица выполняет одновременно роль ограничителя и стимула, обеспечивая *динамическую континуальность* в концептуальной истории индоевропейцев. Ее эвристическое значение заключается в систематизации тех характеристик, которые являются значимыми для направления когнитивных процессов категоризации и концептуализации, адаптации человека в мире языка и "не-языка". По результатам данного исследования можно сделать предварительные предположения о том, что формирование и аранжировка идиоэтнического компонента находится в определенной зависимости от аранжировки онтологических концептов ("число", "время", "пространство", "часть" и "целое" пр.), то есть способа интерпретации лингвокультурных универсалий.

*У статті представлений аналіз процесів концептуалізації поняття "цілісність" в архаїчних лінгвокультурах. Дослідження має зіставний характер та виконано на матеріалі одиниць, що співвідносяться з одним етимологічним етимомом – і.-е. коренем *kailo-.*

Ключові слова: мова-основа, етимон, концептуальна матриця.

*The purpose of this article is to research universal and culture-specific aspects of Proto-Indo-European *kailo- in the context of Old English, Old Icelandic and Old Russian cultures.*

Key words: protolanguage, etymon, conceptual matrix.

Литература:

1. Козлова Т.О. Концептуальная матрица: в поисках констант (переменных языка и сознания) / Т.О. Козлова // *Нова філологія*. – 2009. – № 33. – С. 66 – 74.
2. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
3. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3х т. / Измаил Иванович Срезневский. – М.: Госуд. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958.
4. (CASD) *A Concise Anglo-Saxon Dictionary* / [ed. by J. R. S. Hall]. – Cambridge: CUP, 1960. – 453 p.

5. (AIED) *Cleasby R. An Icelandic-English Dictionary* / R. Cleasby, G. Vigfusson, W. Craigie. – N.Y.: CUP, 1957. – 833 p.
6. *Kozlova T.O. Competence of Cognitive Processes, Categorization and Naming* / T.O. Kozlova // III Международная конференция по когнитивной науке. – М., 2008 (в печати).
7. *Kozlova T.O. Epistemological Importance of Proto-Language Roots and the Continuity of Worldview* / T.O. Kozlova // Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції "Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація". – Харків: ХНУ, 2009. – С. 141–142.
8. *Pokorny J. Indogermanische Etymologisches Wörterbuch: B. 1-3/ Julius Pokorny.* – Bern: A. Francke AG Verlag, 1959.

СПЕЦИФІКА КАТЕГОРІЙ "АДРЕСАНТ" І "АДРЕСАТ" У ПРОФЕСІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Колесникова Ірина Анатоліївна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена аналізу специфіки категорій "адресант" і "адресат" у професійному дискурсі і визначенню кваліфікаційних ознак цих категорій. Пропонується характеристика типів адресантів і адресатів у цьому дискурсі, отримана в результаті вивчення спеціальних українських, англійських та російських текстів.

Ключові слова: категорія, адресант, адресат, кваліфікаційні ознаки, професійний дискурс.

Традиційно типи *адресантів* у дискурсійній практиці поділяють на *колективний* (два автори тексту або колектив авторів); *невідомий* (через значну часову віддаленість режимів породження й інтерпретації інформації); *неактуальний* (коли автор не потребує актуалізації – рекламний, юридичний, релігійний та інші типи текстів); *узагальнений* (народна творчість, автор функція якої співвідноситься з колективним носієм етнічної свідомості), *містифікований* (відчуження від реального автора) [Селіванова 2006, 512]. Таку класифікацію навряд чи можна екстраполювати на професійний дискурс, оскільки це є принципово інший дискурс як за метою, так і за результатами комунікації, тому вивчення специфіки категорій "адресант" і "адресат" у цьому дискурсі є актуальним.

Позиція мовної особистості як *адресанта* реалізується у професійному дискурсі на двох рівнях: змістовому (професійний погляд на проблему) та формальному (мовне оформлення думки), причому в останньому це віддзеркалюється в структурі тексту, стилі, у виборі мовних і позамовних засобів номінації і т. ін. Відповідно до відомого висловлювання Ж.-Л. Бюффона ("Стиль – це є сама людина"), можна припустити, що професійний ідіостиль (як мовна практика окремого індивіда-фахівця) існує так само, як й ідіостиль окремого письменника (як сукупність формальних і стилістичних ознак), тільки формується він у набагато складних умовах. У художньому дискурсі *адресант* може вільно, необмежено користуватися лексикою національної мови, будь-якими образними засобами, а при необхідності вжити й чужорідні елементи, наприклад, екзотизми чи варваризми, або створити авторські неологізми. При цьому не слід забувати, що автор художнього твору є певною мірою фахівцем–лінгвістом. У професійному дискурсі мовець нерідко змушений самостійно номінувати те, що до нього названо не було, але на відміну від письменника він не є фахівцем лінгвістом.

Адресант виступає як *колективний* за умови, коли авторами тексту виступають дві особи чи колектив авторів. *Колективним* можна вважати *адресанта* і тоді, коли аналогічні результати дослідження отримані різними вченими одночасно чи з незначним часовим інтервалом, при цьому результат дослідження фіксується у відповідних термінах.

Існує думка, що у професійному дискурсі, зокрема у його власне професійній зоні, до якої належить і наукова комунікація, адресант є відстороненим, оскільки "позаособистісний характер наукової комунікації виявляється у майже повному підпорядкованні індивідуально-стильового нормативу функціонально-стильовому, жанровому, вида-

вничому і т. ін., колективним нормам" [Рибачок 2003, 168]. Однак таке нівелювання мовної особистості адресанта у спеціальному тексті як продукті дискурсу визнати важко, оскільки сама мова не дає можливості цього зробити: антропоцентричний аспект реалізується через вибір вставних слів, дієслівних форм, авторизованих лексем, емоційно забарвлених слів, структур речень і т. ін. Р. Барт припускає у науковому тексті можливість відсторонення адресанта не як мовної особистості, а як власне особистості з її переживаннями, біографією, однак ні в якому випадку як суб'єкта.

У будь-якому висловленні його суб'єкт явно або неявно є присутнім: "чи висловлює він себе відверто та безпосередньо, говорячи "я", чи в інший спосіб, позначаючи себе "він", або зовсім ніяк, користуючись безособовими зворотами" [Барт 1989, 380]. Схожу позицію висловлює представник критичного дискурсу-аналізу М. Фуко, який розглядає дискурс не тільки як особливий спосіб спілкування, а й спосіб світобачення: децентрованість суб'єкта, носія мови, який перебуває під впливом панівної ідеології дискурсу, приймає призначену для нього дискурсивною практикою позицію [Фуко 1996, 121].

Проте таке "демонстративне самоусування суб'єкта" (Р. Барт) нерідко відновлюється активним використанням іншостильових елементів з аксіологічними конотаціями, які ще повніше, порівняно з легалізацією особи адресанта, розкривають його мовну особистість, що примушує визнати справедливість важливої думки О. Селіванової про те, що "мова може бути виключно індивідуальною, відкидати стереотипи" [Селіванова 2000, 35]. Отже, обраний адресантом мовний знак відбиває індивідуально-диференційовану мовну поведінку адресанта. Вона яскраво простежується при порівнянні текстів з конкретної тематики, написаних різними авторами, або фрагментів однієї монографії, написаних двома чи більше адресантами.

Якщо пересічний носій мови у загальному спілкуванні користується переважно готовими одиницями (за винятком видатних письменників, ораторів, журналістів, гострословів, дітей та ін.), то у професійному дискурсі він повинен створити мовну "тканину", оскільки мова обслуговує процес виведення спеціального знання, його оформлення за допомогою вербальних і невербальних знаків, що пов'язано з її когнітивною та комунікативною функціями.

Позиція *невідомий адресант*, на відміну від художнього дискурсу, є достатньо рідкісною у професійній комунікації. Такий тип адресанта асоціюється із ситуацією, коли автор професійної назви залишається невідомим або коли важко документально довести пріоритет одного з авторів щодо певного відкриття.

Поняття *невідомий адресант*, *неактуальний адресант*, *узагальнений адресант* художнього дискурсу співвідносяться з поняттям *імперсональність*.

У професійному дискурсі, проте, вони не є тотожними. Професійний дискурс характеризується нестабільністю розвитку окремих сфер професійної діяльності, його залежністю від глобальних змін у соціумі і векторах наукового пізнання. Імперсональність мовця як адресанта (автора спеціального тексту) специфічно реалізується у кожній зоні професійного дискурсу і відповідає різним параметрам аксіологічної шкали. Так, у власне професійній зоні, зокрема у дослідницькому секторі, фактор імперсональності має негативний характер і сприймається як недемократичність умов для професійної та наукової діяльності. У перехідній зоні, зокрема у навчаль-

ному секторі, у якому мова набуває ознак адаптаційної системи, що допомагає у засвоєнні нової інформації, така позиція адресанта вважається актуальною і оцінюється позитивно. У науково-популярному секторі таке свідоме (чи примусове) усунення особи адресанта стає неможливим, оскільки за мовно-жанровими характеристиками науково-популярний текст максимально наближений до тексту художнього.

Домінантною ознакою класифікації типів *адресатів* у професійному дискурсі є фахова компетентність мовця. Можна виділити такі рівні професійної компетенції: *високий* (дослідницький сектор), *середній* (виробничий сектор), *достатній* та *нульовий* (навчальний сектор), що регламентовано характером професійної діяльності мовця, зокрема: продукує нову інформацію (дослідник, виробник-раціоналізатор); актуалізує необхідну інформацію (виробник-виконавець, технолог); використовує інформацію як інструкцію у професійній діяльності (технолог); використовує інформацію для її акумуляції і підготовки до майбутньої професійної діяльності (учень), а також детерміновано її вектором: теоретична та практична діяльність.

Професійне "я" адресанта розкривається через вибір жанру тексту, який репрезентує фахово важливу інформацію, та через вибір засобів номінації. Гармонізація формальних засобів досягається за умови збереження домінанти спеціального тексту – його змісту. Можна виділити такі рівні "присутності" мовця у спеціальному тексті, не виключаючи можливості проміжних та перехідних варіантів, зокрема: *гіперактивний, редукований, нормативний, індіферентний та нульовий*.

Гіперактивний рівень "присутності" мовця в тексті реалізується через нестандартність презентації спеціальної інформації (нове відкриття, нова гіпотеза, теорія, що започатковує новий напрям дослідження чи навіть нову науку і т. ін.) та через суб'єктивний вибір одиниць номінації, тяжіння до оригінальності, введення у текст чужостильових формальних (структурних) фрагментів, використання немотивованих лексем тощо. Оригінальність вирішення фахової проблеми нерідко супроводжується і специфічним мовним оформленням думки з використанням креативних засобів номінації.

Для номінації "незвіданого" мовець або конструює нову лексему (словосполучення), або семантично змінює одиницю рідної чи іноземної мови. Г. Винокур підкреслював, що в кожній мові "поряд зі словами, що вживаються у повсякденній практиці, існують крім того своєрідні "потенційні слова", тобто слова, яких фактично немає, але вони могли б бути, якби цього захотіла історична випадковість", а в нашому випадку – професійна необхідність. Іноді це виявляється у неможливих, здавалось би, зсувах у семантиці давно відомої лексеми, пор.: *ексцес* (у математиці) надлишок трикутника. Такі лексеми по-різному "приживаються" в тому чи іншому професійному інформаційному просторі. Вибір мовної одиниці та її семантичне насичення залежить і від статусу мовця: користувач мови, дослідник-фахівець, етимолог, дослідник-історик мови і т. ін. Роль мовної особистості у професійному дискурсі зводиться не тільки до вибору і трактування фактів об'єктивної дійсності, але й до необхідності їх номінації лексемами конкретної мови. Стикаються об'єктивні (вимоги професійного дискурсу, спеціального тексту, конкретної фахової комунікативної ситуації тощо) та суб'єктивні фактори (особистість адресанта, його мовні можливості і т. ін.). У професійному дискурсі немає того "благоговіння" перед мовою, яке є характерним для талановитих письменників, оскільки на перший план виходить інформаційний аспект.

Цим можна пояснити і відсутність "мовної екології", страху перед мовною помилкою, іноді – недотримання літературних норм. Професіонал-дослідник несе відповідальність, перш за все, за інформацію, яку він презентує.

Учасникам професійного дискурсу (зокрема у наукових дослідженнях) практично доводиться утворювати нові назви, номінувати невідоме чи по-своєму переназивати те, про що говорять інші, не погоджуючись із опонентами. Тому у цьому дискурсі помітні і елементи мовної агресії.

Нормативний, або нейтральний, рівень присутності мовця у спеціальному тексті реалізується в текстах дослідницького, виробничого секторів власне професійної зони дискурсу через вживання кодифікованих терміноодиниць, дотримання норм літературної мови і відповідних стильових параметрів, певний (незначний) ступінь імперсональності адресанта, використання адаптованих до норм мови запозичених одиниць.

Редукований рівень "присутності" мовця як різновид наближається до *нормативно-го*. Авторська позиція у ньому виявляється через часткове знеособлення адресанта (особовий займенник *ми*, традиційні безособові конструкції), відсутність чи незначну кількість емоційно забарвлених одиниць. Він реалізується у текстах навчального сектора, зокрема у посібниках (для студентів вищих навчальних закладів), оформлених як монографії. Цей рівень яскраво виявляється у текстах псевдопрофесійної зони цього дискурсу, зокрема художніх, у які вкраплено фрагменти спеціального тексту.

Індиферентний рівень "присутності" мовця в спеціальному тексті характеризується рецесивністю позиції адресанта та оцінки адресата, модельованістю (стандартною) тексту, механічним перенесенням у текст іншомовних професійних назв, зокрема з порушенням норм літературної мови тощо.

Нульовий рівень "присутності" мовця у спеціальному тексті характеризується абсолютною імперсональністю адресанта (довідники, підручники для середньої школи, стереотипні видання), відсутністю креативних засобів номінації.

В узагальненому вигляді типи адресантів можна представити так: *індивідуальний, колективний, актуальний, неактуальний, невідомий, конкретний, ексклюзивний, VIP-адресант; індивідуальний, колективний, конкретний, дистанційований, віртуальний* адресати.

Отже, мовна стратегія адресанта детермінується метою його професійної діяльності як окремої особистості, що намагається виявити себе як фахівця через професійну назву чи текст, зайняти певну нішу у розв'язанні конкретної проблеми і виокремити свій шар інформації. Тактика адресанта визначається професійним і мовним статусом адресата. Вектор мовної діяльності адресанта коригується комунікативною ситуацією, яка складається у професійному спілкуванні і параметри якої залежать від структурної складової професійного дискурсу (зона, сектор).

Статья посвящена анализу специфики категорий "адресант" и "адресат" в профессиональном дискурсе и определению квалификационных признаков этих категорий. Предлагается характеристика типов адресантов и адресатов в этом дискурсе, полученная в результате изучения специальных украинских, английских и русских текстов.

Ключевые слова: *категория, адресант, адресат, квалификационные признаки, профессиональный дискурс.*

The article is dedicated to the analysis of the peculiarities of "addresser" and "recipient" in the professional discourse and to detection of qualifying signs of these categories. The characteristic of types of addressers and recipients in the professional discourse is obtained in the result of investigation of Ukrainian, English and Russian texts.

Key words: *category, addresser, recipient, qualifying signs, professional discourse.*

Література:

1. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика: Поэтика / Ролан Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. *Рибачок С.М.* Синтаксична когезія і авторська індивідуальність / Мова і культура. – Вип. 6. – Т. III. – Ч. 1. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 167–172.
3. *Селиванова Е.А.* Когнитивная ономазиология / Елена Александровна Селиванова. – К.: Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
4. *Селиванова О.О.* Сучасна лінгвістика. Напрями і проблеми / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К.: 2006. – 716 С.
5. *Фуко М.* По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – М., 1996. – С. 121.

ІСТОРІЯ ГІПЕРТЕКСТУ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ**Коляса Олена Василівна,**

викл.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглядається концепція гіпертексту в діахронії, дається визначення поняття гіпертексту як комп'ютерного, так і лінгвістичного терміна, визначаються передумови його виникнення.

Ключові слова: гіпертекст, визначення, нелінійність, мультимедійність.

В епоху сучасних інформативних технологій нові форми комунікації дістають стрімке поширення. Разом із звиклими засобами масової інформації (преса, радіо, телебачення), все більше значення набуває Інтернет. Зростаюча роль Інтернету в людській комунікації змушує лінгвістів звертати увагу на особливості мовного спілкування в цій комп'ютерній сітці. Зміни під впливом Інтернету відбуваються на різних рівнях мови: від фонологічного до рівня цілісного тексту. Важливою складовою комп'ютерного дискурсу є гіпертекст. Зауважимо, що слово "текст" походить від грецького слова "тканина", значення якого слушно підкреслює його лінійну організацію. Префікс "гіпер-" означає "над" і таким чином вказує на ускладнення структури цього явища в порівнянні з текстом. Виникнення гіпертексту як своєрідного способу комунікації пов'язують з особливостями розвитку *текстової соціальності* [Купер]. Відомо, що текст функціонує як соціальний об'єкт у суспільстві людей та знаків. В рамках текстової соціальності формуються певні "інститути", такі як способи зберігання та передачі текстів, способи їх членування та оформлення, застосування стилістичних прийомів, які забезпечують системність та функціонування різного типу текстів у суспільстві. Зрозуміло, що чим більше упорядковане суспільство, тим міцніші соціальні зв'язки, тим стійкіші норми і правила функціонування текстів.

Сучасне суспільство вважається функціонально диференційованим і базується на розмежуванні автономних підсистем (до прикладу, господарство, політика, релігія, мистецтво). Сьогодні його вже не можливо розглядати як упорядковане ієрархічне ціле, оскільки воно позбавлене єдиного центру, а кожна з підсистем претендує на те, щоб бути головною і виробляє свої власні репрезентації, що своєю чергою слугують причиною "полісемантичної асиметрії" та порушення цілісності всього суспільства. Такий суспільний розпад знаходить свій вияв у збоях у функціонуванні текстових "інститутів": стійкі текстові структури починають рухатися, виникають нові зв'язки, які призводять до смислової надмірності, виникнення численних семіотичних ігор та мінливих правил [Купер].

Отож текст, як відбиток соціальних процесів, теж перестає бути автономним утворенням. Він будується із попередніх текстів у процесі постійної переробки та реінтерпретації. Тексти переплітаються між собою, "розтікаються" і розуміння якогось одного тексту вже неможливе без залучення інших. Це і уможливило утворення хаотичних сіткових (ризоматичних) структур, які складають не ієрархію, а мозаїку [Луман 1991]. Будучи мозаїчним, текст ніби виходить за свої власні межі, розпадається на безліч інших автономних текстів, а згодом за рахунок численних зв'язків збирається знову. Так текст стає гіпертекстом.

Гіпертексти як явище існували ще задовго до початку епохи Інтернету. Гіпертекстом і є сукупність текстів Святого Письма. Їх можна читати не тільки лінійно, але і не лінійно, слідуючи експліцитно вказаному в багатьох виданнях книг Старого та Нового Завіту порядку асоціативних посилань і паралельних місць, тобто гіпертекстуально [Сосюр 1977].

Незважаючи на те, що ідея гіпертекстуальності не нова, сучасний гіпертекст принципово відрізняється від гіпертекстів доіттевої епохи тим, що вказана сукупність рефератних текстів, тобто текстів, зв'язані з основними текстами посиланнями, що знаходяться в зоні безпосередньої досяжності реципієнта. Класичне визначення гіпертексту, яке дав Т. Нельсон у 1987 році, – це "форма письма, яке відгадується або здійснюється по запити". Інакше кажучи, це "нелінійне письмо", яке "більше, ніж текст" (hypertext) [Nelson 1993].

В.П. Руднев у "Словнику культури ХХ століття" визначає гіпертекст як "текст, упорядкований таким чином, що він перетворюється в систему, ієрархію текстів, одночасно складаючи єдність і велику кількість текстів" [Руднев 1999, 69].

Роберт Кувер – відомий письменник, професор Університету Браун (Нью-Йорк) у статті "Кінець книг", надрукованій у "Нью-Йорк Таймс" 21 червня 1992 року, вже однозначно визначає гіпертекст як "електронний текст, написання і читання якого здійснюється на комп'ютері, де не владний порядок типографського друку, його тиранія і його обмеження, тому що текст існує і нелінійному просторі, який створюється процесором. На відміну від друкованого тексту з одно направленим рухом разом з перегортанням сторінок гіпертекст – радикально інша технологія, інтерактивна і багатоголосна, яка затверджує плюралізм дискурсу над строго визначеною фіксацією тексту" [Бульвінська 2003, 36].

Метою статті є дослідити історію виникнення гіпертексту та визначити передумови його виникнення.

Зазначена мета передбачає розв'язання таких *завдань*:

- ✓ дослідити історію виникнення гіпертексту;
- ✓ розглянути поняття "гіпертекст" з погляду комп'ютерної науки та лінгвістики;
- ✓ визначити передумови виникнення гіпертексту.

Наукові результати. Перша спроба сконструювати "гіпертекстову машину" належить В. Бушу, науковому раднику президента Рузвельта, хто глибоко усвідомив недосконалість традиційних методів роботи з усілякими носіями інформації (звітами, планами, програмами, довідниками, енциклопедіями, книгами й ін.), а також недосконалість і самої форми організації цих носіїв. Під час другої світової війни він виконував обов'язки директора Управління досліджень і розробок США і відчував величезне інформаційне перевантаження при контролі діяльності 6000 вчених, які працювали на оборону країни. Буш передбачав інформаційний вибух. У 1945 р. він зазначав, що існуючі методи представлення і перегляду результатів досліджень цілком неадекватні завданням, які постають перед користувачем. Він наголошував, що складності при пошуку необхідного запису частіше усього виникають через штучність побудови самої пошукової системи. Як правило, дані всіх типів заносяться в пам'ять відповідно до алфавітного або числового порядку, і інформація відшукується шляхом перегляду поверх униз підкласу за підкласом. Крім того, до-

сягнувши необхідного елемента, користувач повинний вийти із системи і знову включитися в неї, щоб пройти вже новим шляхом.

Буш не побачив утілення своїх ідей при житті, але ввійшов в історію як піонер гіпертексту, який усвідомив значення нелінійного пошуку для інтелектуальної роботи і запропонував пристрій для реалізації такого пошуку – машину MEMEX. Вона передбачала нелінійне, багатоаспектне впорядкування інформації та використання процедур асоціативного поглядання пов'язаних між собою даних [Ешштейн].

У задумі Буша відбилися основні риси гіпертекстових систем: зберігання тексту разом із графічними компонентами, включення в базу даних власних матеріалів, перегляд інформації за зв'язками, перехід від фрагмента до фрагмента одним натисненням кнопки, формування шляхів у гіпертексті. Текст, таким чином, набув розгалуженої структури (див. рис. 1).

Термін "гіпертекст" увів Нельсон і визначив його як комбінацію природного тексту зі здатністю комп'ютера здійснювати інтерактивне розгалуження або динамічне відтворення нелінійного тексту, який не може бути надрукованим у звичайний спосіб на аркуші паперу та започаткував проект "Ксанаду", що передбачає не тільки перегляд текстів, але й активну роботу з ними, коментування та редагування [Project Xanadu].

Нельсон відзначав: "Звичайний лист є послідовним, тому що він походить від мови. Проте структура думок не послідовна. Вони постійно переплітаються одна з одною, і коли ми пишемо, нам завжди хочеться зв'язати думки не послідовно" [Nelson 1993].

У праці "Літературні машини" Нельсон фокусує свою увагу не тільки на описі новітніх способів роботи з текстом, але й на роздумах про свободу оригінальних думок та ідей в літературі. Не випадково назва проекту запозичена з поеми Самюєла Кольріджа "Кубла Хан або видіння увісні" [Nelson 1993], де Ксанаду – неіснуюча країна, в якій Кубла Хан збудував свій розкішний палац. "Ксанаду", на думку Т. Нельсона, чудове, чарівне місце співіснування літератури і тексту.

Ідеї Буша і Нельсона розвинув Енгельбарт. У 1963 році під його керівництвом було розроблено першу комп'ютерну гіпертекстову систему NLS (On Line System). У процесі її розробки Енгельбарт винайшов ряд пристроїв і концепцій, які ввійшли в сучасний арсенал обчислювальної техніки: маніпулятор типу "миша"; багатовіконний інтерфейс; акордову клавіатуру; текстовий редактор і контекстно-дошкульна підтримку.

Багато програмних продуктів (наприклад, продукти Microsoft Windows) мають риси гіпертексту (ГТ) – це, як правило, гіпертекстоподібний інтерфейс. Проте ГТ як технологія має більші можливості.

У 90-их роках сформувався великий інтерес до гіпертексту. Прийшло усвідомлення величезних можливостей цієї технології для представлення, осмислення і прогнозування об'єктів дослідів. Результати останніх років перевершили всі очікування. Використання систем гіпермедіа, мультимедіа – новий якісний стрибок в розвитку інформаційних технологій.

Найбільш загальне трактування гіпертексту спирається на World Wide Web [http](http://www) (Hyper Text Transport Protocol) [Project Xanadu]. В межах світової павутини існують

електронні тексти, або їх фрагменти, в яких виділені ключові слова, фрази чи речення, з'єднані з іншими текстами. Натиском кнопки миші активізується зв'язок і здійснюється перехід від одного тексту до іншого.

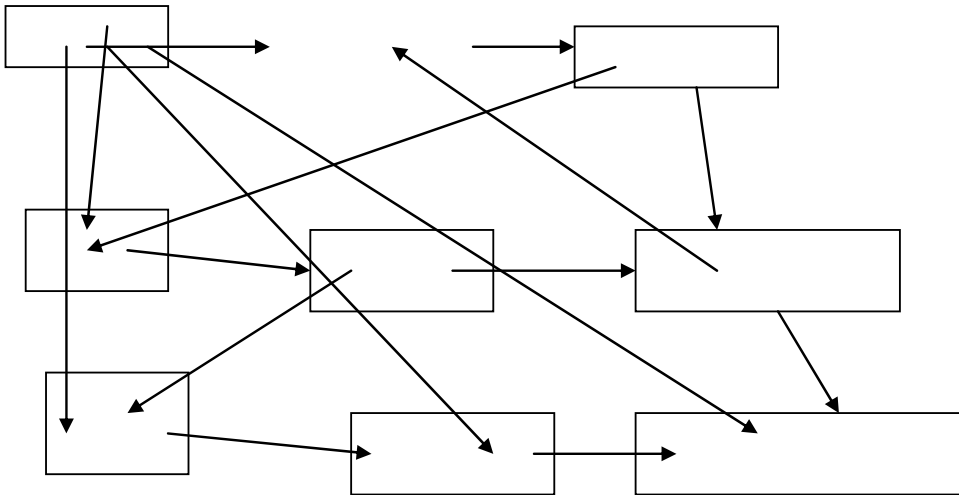

Рис 1. Розгалужена структура гіпертексту.

При читанні таким способом можливі пропуски сторінок, повернення до попереднього чи перегляд кожних десяти сторінок. На додачу до існуючих матеріалів можуть записуватися нові – статті, коментарі, посилання, тощо.

Сьогодні напрацювання численних комерційних гіпертекстових систем трансформувалися в так звані структурні аналітичні технології (САТ), які охоплюють різні напрямки: семантичні сітки, гіпертекст, лінгвістичні процесори тощо. Це, своєю чергою, спровокувало існування і численних визначень гіпертексту, під яким часто розуміють і метод, і засіб, і форму.

Так з погляду *комп'ютерної науки* гіпертекст часто трактують як метод семантичного представлення інформації, за якого документи об'єднуються в сітку за допомогою "зв'язків" [The New Encyclopedia Britannica 1994]. У ракурсі мовознавства його визначають як особливим способом організований текст [The Encyclopedia of Language and Linguistics 1994], або як механізм, що уможливило зв'язок між цими текстами [Conklin 1987], а, найчастіше, як форму і засіб організації матеріалу. "Гіпертекст дозволяє пов'язати текст, аудіо, фотографії, схеми чи карти, або інші форми інформації в осмислене ціле, яке є доступним завдяки системі індикації, що зорієнтована на конкретні ідеї, а не на конкретні слова в тексті" [Эпштейн].

Наведені вище визначення ще раз підтверджують головну ідею гіпертексту, яка закладена у самій назві цього поняття: це множинний текст, дещо більше, ніж просто текст, тобто ГІПЕРтекст.

Нові тенденції на сучасному розвитку *лінгвістичної науки* зумовлюють дещо інше осмислення гіпертексту. Його розуміють як "непослідовне письмо (writing),

текст, який розгалужується" [Эпштейн], і дає читачеві вибір його подальшого розгортання. Отож, гіпертекст розуміється одночасно і як процес (письмо), і як результат цього процесу (текст).

М. Суботін у праці "Теорія та практика нелінійного письма (погляд крізь призму "Граматиології" Ж. Дерріда)" намагається визначити передумови виникнення гіпертексту [Субботин 1993, 36], серед яких називає суперечність між формою мислення та формою письма: нелінійний рух думки важко фіксувати лінійним текстом. Нинішні тексти вже не можуть бути представлені на письмі лінійно, тобто у формі книжки, оскільки вони презентували єдиний, завершений і замкнутий зміст, представлений у вигляді впорядкованої ієрархічної структури. Ж. Дерріда всіляко прагне вирватися за межі лінійного тексту й "замкнутості". Його метод "деконструкції" – це спроба подолати обмеження плоскої поверхні паперу й вийти в багатовимірний простір тексту. "Нелінійне письмо, розриваючи одновимірність тексту, надає простір рухові думки, надає їй змогу рухатися у різних напрямках, здійснювати переходи в інші виміри" [Субботин 1993, 35].

Отож, з виникненням постмодернізму та поширенням концепції метафоричної природи мови [Барт 1994] текст стали розглядати як своєрідну тканину знаків, які не мають одного єдиного, конкретного значення, а є переплетені між собою, влітають у загальний контекст мови. Постмодерністський художній дискурс став дискурсом сумніву, "невпевненості" [Lodge 1977, 84], який обумовлений неможливістю віднайти кінцеве позначуване, приховуючи в собі множину інтерпретацій. За таких умов читач із споживача "готових" текстів перетворюється на його активного творця [Lodge 1977, 136], сприймаючи текст як галактику позначуваних, а не структуру позначених. Таким чином, текстовий аналіз не ставить собі за мету опис структури твору, а скоріш за все відтворення рухомої структурації тексту, яка змінюється від читача до читача, і уможливорює проникнення у сам процес позначування.

В епоху постмодернізму текст почали розглядати як сукупність знаків, які не мають свого цілісного значення, а переплетені між собою. Так, текст не може бути прочитаним лінійно, що є передумовою виникнення гіпертексту.

Ключевые слова: *текст, знак, смысл, нелинейность, предпосылка, гипертекст.*

The article observes the concept of hypertext and its history, provides the definition of the notion "hypertext" as a computer and linguistic term, defines the pre-conditions of its appearance. In the epoch of postmodernism the text was treated as the unity of signs which have no concrete meanings, but are intermingled with each other. Therefore, the text can not be read linearly that is the pre-condition of the appearance of the hypertext.

Key words: *text, sign, meaning, nonlinearly, pre-condition, hypertext.*

Література:

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И.В. Арнольд. – С. Пб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов // Учебное пособие. Изд. 2-е, исправленное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 360с.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс-Универс, 1994.
4. Бульвінська О.І. Перший письменник третього тисячоліття, або Милорад Павич і гіпертекст. / О.І. Бульвінська // Зарубіжна література. – 2003. №5. – С.36.

5. *Визель М.* Гипертексты по ту сторону и эту сторону экрана / М. Визель // Иностран. л-ра. – 1999. – №10. – С.173.
6. *Дедова О.* Лингвистическая концепция гипертекста: основные понятия и терминологическая парадигма / О. Дедова // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 9. Филология. – 2001. – №4. – С.24.
7. *Зефирова В.Л., Челноков В.М.* История гипертекста / В.Л. Зефирова, В.М. Челноков // www.computer-museum.ru/histsoft/hypertext.htm.
8. *Эпштейн В.Л.* Введение в гипертекст и гипертекстовые системы / В.Л. Эпштейн // <http://www.ipu/rssi/ru/publ/epstn/htm>.
9. *Купер И.Р.* Гипертекст как способ коммуникации / И.Р. Купер // [http://scipubl/si/s\)1-2-00kuper.html](http://scipubl/si/s)1-2-00kuper.html).
10. *Луман Н.* Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социологос. – М.: Прогресс, 1991.
11. *Руднев В.П.* Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М., 1999. – С.69.
12. *Рудянов А.Н.* Лингвистический функционализм и функциональная семантика / А.Н. Рудяков. – Симферополь, 1998. – С. 19.
13. *Соссюр Ф.* Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М., 1977.
14. *Субботин М.М.* Теория и практика нелинейного письма (взгляд сквозь призму "Грамматологии" Ж. Дерриды) / М.М. Субботин // Вопр. Философии. – 1993. – №3. – С. 33-39.
15. *Хартунг Ю., Брейдо Е.* Гипертекст как объект лингвистического анализа / Ю. Хартунг, Е. Брейдо // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 9. Филология. – 1996. – №3. – С.63.
16. *Conklin J.* Hypertext: an introduction and survey / J. Conklin // Computer. – 1987. Vol. 20. – № 9.
17. *Kafalenos M.* Toward a Typology of Indeterminacy in Postmodern Narrative / M. Kafalenos // Comparative Literature. – 1992. – Vol. 44, No. 4. – P. 384-396.
18. *Lodge D.* The modes of modern writing: metaphor, metonymy, and the typology of modern literature / D. Lodge. – New York: Cornell University Press, 1977. – XVI. – 279p.
19. *Nelson T.* Literary machines / T. Nelson. – Sausalito, CA: Mindful Press, 1993.
20. *Project Xanadu.* <http://www.stc.keio.ac.jp/~ted/XU/XuPagekeio.html>
21. *The Encyclopedia of Language and Linguistics.* – England, Dergamon Press, 1994. Vol. 3.
22. *The New Encyclopedia Britannica.* 15th edition. – Chicago, 1994.

ЛАТИНСЬКОМОВНИЙ ПАНЕГІРИК XVI–XVII СТОЛІТТЯ

Корнієнко Віра Валентинівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В епоху Ренесансу відбулися важливі зміни не тільки в соціальній, культурній сфері життя, але й в літературі. Українсько-польське єднання та співробітництво в галузі культури мають давнє і глибоке коріння. Багато українських письменників орієнтувалось на досягнення польської літератури. Було започатковано елітарне письменство, досить поширене в шляхетських колах, з метою задоволення їх запитів та смаків. Про те, що панегірики писалися суто для суспільної верхівки, свідчить їх мова: латинська, польська, зрідка книжна українська. Тому, цю статтю присвячено дослідженню латинськомовного панегірика XVI–XVII століття на території Східної Європи.

Ключові слова: панегірик, гуманісти, Ренесансна поезія, елітарна поезія, елітарне письменство, українсько-польське єднання.

Віршовану поезію слов'яни знали споконвіку. І можна стверджувати, що відколи існує слов'янська мова, відтоді існує й слов'янська поезія. Вона бере свій початок у поезії праіндоєвропейській, збагачуючися впливами поезії тих племен і народів, із якими слов'янам доводилось контактувати на життєвому та історичному шляхах. Зокрема це стосується і античного світу. Адже саме від нього й культури, яку він представляв, слов'янам вдалося запозичити й розвинути ті культурні здобутки, які стали у майбутньому індикатором культури й надбань їх самих [Литвин 2000].

Актуальність дослідження передусім зумовлена необхідністю вивчення жанру латинськомовного панегірика.

Мета статті – проаналізувати історію становлення та дослідити характер латинськомовного панегірика XVI-XVII століття на території Східної Європи.

Об'єктом дослідження стали панегірики, написані латинською мовою на території Східної Європи в XVI-XVII столітті.

Предметом дослідження є вивчення особливостей латинськомовного панегірика в поезії Ренесансу Східної Європи.

У епоху Ренесансу відбулися важливі зміни, що стосувалися практично усіх сфер тогочасного життя, починаючи від географічних відкриттів, і закінчуючи культурою та філософією. У філософії під терміном "Відродження", розуміли вчення авторів, які спираючись на ренесансний неоплатонізм, обґрунтовували земне стихійне самоутвердження людської особистості та її прагнення охопити і осмислити світ у всій його цілісності [Литвинов 2000]. Оскільки такі процеси можна було спостерігати не лише в Італії (хоча саме цю країну, ми вважаємо зачинателем гуманізму), то можна говорити, що феномен епохи Відродження, це явище панєвропейського характеру. Власне, твори, які є об'єктом нашого дослідження, підтверджують те, що це явище не оминуло східнослов'янські терени, а зокрема Польщу та Україну, як складові частини тогочасної Європи. Зокрема, А.Ф. Лосєв писав: "Ренесанс був не в якійсь одній країні, а в усіх країнах Європи, і кожна переживала свій ренесанс по-своєму і хронологічно і по суті" [Лосєв 1967]. У сучасній науці, прийнято виділяти, як регіональні так і національні Відродження. До регіональних виокремлюють західне, південне, північне, центрально-європейське та східно-європейське.

Питанням дослідження періоду Відродження на Україні дають праці М.С. Возняка В.М. Перетца, П.К. Загайка, Я.Д. Ісаєвича, А.М. Ніжинця, В.Л. Микитася, В.І. Кречотня, І.П. Єрьоміна, І.М. Голєніщева-Кутузова, П.К. Яременка, Л.Є. Махновця, Д.С. Наливайка, О.В. Мишанича, В.П. Колосової.

Більшість з цих дослідників підкреслюють, що полемічні твори, незважаючи на їхнє церковне забарвлення, релігійно-богословський характер, відбивали реальне життя, соціально-політичні суперечності й класову боротьбу епохи.

Українсько-польське єднання та співробітництво в галузі культури мають давнє і глибоке коріння. Починаючи з XVI ст. і протягом трьох наступних століть багато українських письменників, орієнтуючись на досягнення польської літератури, пишуть твори польською мовою [Радишевський 1984]. Зацікавлення Україною, її фольклором виявляють і польські письменники. Характерним же для обох літератур є використання латинської мови та античної спадщини.

Оскільки матеріалом для нашого дослідження є панегірик, дозволимо собі нагадати про визначення цього поетичного жанру. У літературознавчому словнику заходимо наступне визначення: це поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого – вихвалення та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини. Такий літературний твір, присутній у давньоруській та давньоукраїнській літературах, що містить такий відзив про когось [Нічик 1990] (від. грецьк. – прославляти, святкувати, або ж святковий). Він наявний у західноєвропейських літературах в XVI столітті.

Панегірик, як літературний напрямок, виник ще в давньому Римі. Перші літературні пам'ятки про нього ми можемо знайти у збірнику "XII Panegyrici Latini" (Дванадцять латинських панегіриків). Цей збірник представляє собою збірку панегіриків, які звернені до римських імператорів від Траяна до Феодосія Великого. Рукопис цього корпусу було знайдено серед інших манускриптів Майценського кафедрального собору влітку 1433 року, єпископом міста Феррари – Джованні Тавеллі де Туссільяно. Він був відомий серед італійських гуманістів під псевдонімом Аурісп.

Творча інтелігенція намагалася панегіриками віддячити та увіковічнити в пам'яті нащадків і сучасників меценатські та громадські добродійства духовної та військової верхівки.

На думку літературознавця В. Колосової, "у XVII ст. мода на панегіризм охопила всю Європу. Він розквітнув у Польщі, де єзуїти культивували його, щоб для своїх цілей лестити магнатам і шляхті. Викладачі поетики й риторики київських шкіл цього часу теж докладали багато зусиль, щоб навчити учнів вірш описати різні "орації" на честь "сильних світу цього", визначних подій у громадському, церковному, культурному житті" [Колосова та ін. 1978].

Одним з перших та найвідоміших дослідників панегіричного жанру був М. Максимович, який присвятив аналізу панегіричних віршів XVII ст. свою роботу "Латинско-польские сочинения писателей малороссийских", де він вивчає 21 твір поетів київської та чернігівської шкіл, які плідно працювали над розвитком панегіричного жанру поезії. Він позитивно оцінює пошуки поетами цієї доби нових засобів і форм збагачення національного письменства здобутками європейської теоретичної та художньої думки. Максимович на Україні виступив піонером вивчення цього жанру національної поезії, накреслив нові завдання щодо нього дослідникам-історикам і віршознавцям.

З початком розвитку панегіричного віршування поширюється латиномовна та польськомовна література. Започаткували її на Україні Петро Могила, Сильвестр Косів, Опанас Кальнофойський, продовживши традиції своїх попередників у XVI ст. на Волині та в Галичині.

Славлячи тогочасних можновладців, автори порушували і злободенні питання суспільства. В українській літературі панегірик з'явився наприкінці XVI століття ("Просфонема" 1591 р.), але панегіричні елементи наявні були ще в період XI – XII століття, особливо у похвалах на честь князів. Особливо це помітно у прославленні князів у "Повісті минулих літ", "Київському літописі", "Слові про закон і благодать" митрополита Іларіона та ін. Проте цей жанр після доби бароко дещо занепав, але знайшов себе потім у Росії (М. Ломоносов, Г. Державін та ін.) [Літературознавчий словник-довідник, 1997].

Суто літературні публікації – панегірики виходили малими тиражами і призначалися для вузького кола читачів. Видавалися вони різними мовами — книжною українською, церковнослов'янською, але найчастіше польською або латинською.

Панегіричні твори яскраво відтворюють особливості політичного життя в Україні, політичної орієнтації не тільки поетів, але й державних діячів, зокрема, козацької верхівки, яка, як відомо, була суперечливою.

Панегірики містили деякі розгорнуті генеалогічні матеріали і прикладом цьому може бути виданий львівською єзуїтською друкарнею латиномовний панегірик генерала російської служби, ландграфа Гессенського Людвіга.

На сьогодні зафіксовано близько 70 панегіричних текстів, що належать 47 авторам і були надруковані між 1553-1657 рр. Більшість з них прославляє Дім Острозьких або його молодша гілка – Заславські. Невелика частина цих текстів відома, на жаль, тільки за назвами. (Загалом збереглось 31 панегірик, з яких 26 латиномовних) [Яковенко 2003].

Серед збережених творів нам відомі такі автори як Кохановський, Смотрицький, Островський, Пекалід, Наливайко, Мухарський, Негошевський, Мондрович, Шешковський, Сливський, Меджибож, Шимонович, Мельхіор, Каратан, Петрицій, Чарноцький, Віровський, Корицький, Абрек, Венгрерський, Бежановський, Лонцький і т.д.

Яскравою сторінкою літератури українсько-польського пограниччя доби Відродження є латиномовна творчість поета і вченого Павла Русина з Кросна (1470-1517), прозаїка-публіциста Станіслава Оріховського (1513-1566), Яна Щасного-Гербурта (1567-1616), Миколая Семп-Шажинського (1550-1581), професора та автора панегіриків Роксолануса Тичинського, Григорія Чуй-Самборчика.

Одним із найвідоміших поетів-панегіристів вважають Стефана Яворського, який був навіть удостоєний звання "Лавроносного пііта" за високомайстерне складання віршів латинською та польською мовами. Він присвячує три твори печерському архимандриту Варлааму Ясинському ("Herculus post Atlantem...", панегірик 1684 року, згодом "Arctos" (1691р.) та "Echo" (1689р., присвячений гетьманові мазепі як будівникові церков та монастирів).

Як слушно зазначив російський радянський славіст І.М. Голенищев-Кутузов, їхня діяльність та творчість, належачи до польської літератури, повинні водночас розглядатись як істотна ланка української гуманістичної культури XV-XVI ст. [Голенищев-Кутузов 1973].

На пильну увагу заслуговує й польсько-латинська творчість поетів львівської школи – Себастьяна Фабіана Кльоновича, Шимона Шимоновича, Юзефа Бартоломея Зіморовича, Шимона Зіморовича.

Дотримуючись думки про універсальний і цілісний характер історії людства, наші гуманісти водночас вважали, що оригінальною і невід'ємною складовою її є кожний народ, а тому від міркувань про всесвітню історію людства завжди переходили до роздумів про долю й шлях своєї вітчизни. Свідченням цьому є видання Києво-Печерської Лаври, де історія власного народу розглядається в широкому світовому, а також загальнослов'янському контексті. Саме до таких праць можна віднести і панегірик І. Домбровського "Дніпрові Музи" [фон Альбрехт 2005].

Вагомий внесок у популяризацію історії зробив І. Домбровський своїм латиномовним панегіриком "Дніпрові Камени". Прагнучи відкрити Україну для європейців, він з гордістю та відвертістю каже:

*Знайте всі й інші: народ, що зберіг цей престол аж понині,
Диким не можна вважати, хоча дехто із можних чужинців,
Будучи навіть отут, у столичному славному місті
Часом наплюжив цей люд. [пер. В. Литвина]
Utque extes, quinam sedem tenuisse ferocis
Cernantur populi; ac quid recti, fecerit horum
Quid foedi(que) aliquis; praefertium hac urbe potitus,
Conspicua solio: ... [v. 122–125]*

Так І. Домбровський на сторінках "Дніпровських Камен" широко подає достовірні історичні джерела та примітки. Розповідаючи якийсь історичний епізод чи наводячи дати автор тут-таки зазначає, звідки набута інформація. Це збільшує саму наукову цінність твору і вірогідність описаних в ній фактів чи подій.

Автор цього панегірика є майже невідомим. Але не дивлячись на це, його перу дослідники відносять ще деякі другорядні твори того часу.

На думку М. Максимовича панегірична поезія на Україні започаткувалась в 1633 році. Тоді було випущено в Києво-Печерській лаврі "Мнемосуна", збірка віршів, присвячених Петру Могилі. З цієї книжки, стверджує дослідник, започаткувалася у нас література, створена польською та латинською мовами, в розвитку якої брав безпосередньо участь Сильвестр Косів, Опанас Кальнофойський.

Дійсно, наші митці першої половини XVII ст. здійснили крутий перелом у збагаченні національного письменства надбаннями західноєвропейської та античної культури, але пропустили її через своєрідну православної потребу, оскільки в час жорстокої полемічної боротьби між нею та католицизмом, треба було докорінно змінювати засоби впливу на маси, а отже, необхідно було змінювати й тематику та поетику творів, підпорядкувавши їх в першу чергу церковним потребам.

Вираження і в творах панегіристів, але бачить, що у XVIII ст. вони зображували не "духовні предмети", тобто не включалися в активне вирішення злободенних проблем нашого народу, а переважно працювали над панегіриками різним сановним особам, світським і духовним.

М. Максимович побачив, що жанр панегіричної поезії нібито випадає із загального літературного спрямування в Україні у XVIII ст. і започатковує елітарне письменство, досить поширене в шляхетських колах, задовольняючи їх запити та

смаки. Про те що панегірики писалися суто для суспільної верхівки, свідчить їх мова: латинська польська, зрідка книжна українська, а пізніше російська.

Поетика панегіричних творів – це унікальне явище нашого письменства, котра відбила високі творчі, художні потенції митців, впливала на розвиток удосконалення версифікації, світської тематики, зацікавленості до сучасної поетам історії країни, до своїх і чужих історичних постатей. Героями творів виступали як особи, що дійсно сприяли прогресові суспільного та духовного життя в Україні, так і реакціонери та українофоби.

Щоб викликати якнайбільший ефект, панегіристи, згідно з настановами шкільних поетик, вводили несподівані тропи, вишукані фігури, абстрактні алегорії та символи, ремінісценції з античного світу, вживали каламбури й гру слів. З цією метою панегіристи вдавалися до складної композиції твору і технічно важкої версифікації – так званого курйозного віршування [Колосова та ін. 1978].

В эпоху Ренессанса состоялись важные изменения не только в социальной, культурной области жизни, но и в литературе. Украинско-польское единение и сотрудничество в области культуры имеют давние и глубокие корни. Много украинских писателей ориентировались на достижения польской литературы. Было основано элитарное писательство, достаточно распространенное в благородных кругах, с целью удовлетворения их запросов и вкусов. О том, что панегирики писались сугубо для общественной верхушки, свидетельствует их язык: латинский, польский, изредка книжный украинский. Потому данная статья посвящена исследованию латиноязычного панегирика XVI-XVII века на территории Восточной Европы.

Ключевые слова: *панегирик, гуманисты, ренессансная поэзия, элитарная поэзия, украино-польское объединение.*

In the epoch of Renaissance important changes took place not only in the social, cultural sphere of life but also in literature. Ukrainian-polish unity and collaboration in the sphere of culture have an old and deep root. Many Ukrainian writers focused on the achievements of Polish literature. The elite writing, widespread enough in noble circles was founded. And the only purpose of that was satisfaction of their queries and tastes. As far as panegyrics were written especially for elite, the language were: Latin, Polish and sometimes Ukrainian. Therefore, this article is devoted to the research of Latin panegyrics of XVI-XVII centuries on the territory of Eastern Europe.

Key words: *panegyric, humanists, Renaissance poetry, Ukrainian-Polish unity.*

Література:

1. *Альбрехт фон М.* История Римской литературы, в 3-х томах / Михаэль фон Альбрехт, ГЛК Ю.А. Шичалина. – М., 2005. – Т. III. – С. 162.
2. *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи відродження в українській філософії 15 початку 17 століття / Володимир Дмитрович Литвинов. – К.: видавництво Соломії Павличко "Основи", 2000. – С. 4, 5.
3. *Лосев А. Ф.* Эстетика Возрождения. – М., 1967. – С. 51.
4. *Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. – К.: Наукова Думка. – 1990. – С. 527.
5. Літературознавчий словник-довідник "Nota Bene". – К.: Видавничий центр Академія, 1997.
6. *Голенищев-Кутузов И.М.* Славянские литературы: Ст.и исслед. – М., 1973. – С. 133-134.
7. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. – М., 2005.
8. *Українська поезія.* середина 17 ст. / упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К.: Наукова Думка, 1992.
9. *Яковенко Н. М.* Топос з'єднаних народів. – К., 2003.
10. *Українська поезія.* Кінець XVI — початок XVII ст./ Упор. В.П. Колосова, В.І. Кречотень, 1978.
11. *Радишевський Р. П.* Українсько-польські літературні зв'язки XVI-XVIII ст. (деякі підсумки і перспективи дослідження) // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – К., 1984. – С. 186–205.

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР І КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ

Корольов Ігор Русланович,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається співвідношення понять "мовленнєвий жанр" і "комунікативна ситуація". З'ясовано, що між ними існують гіперо-гіпонімічні відношення, адже різні типи комунікативних ситуацій входять у якість складової у структуру того або іншого мовленнєвого гіпержанру.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, комунікативна ситуація, дискурс, мовленнєвий акт.

Вивчення процесу становлення дискурсивного мислення не може ігнорувати вчення про жанри мовлення, яке останнім часом сформувалося в особливо перспективний напрям антропоцентричної лінгвістики – жанрознавство (генристику) [Арутюнова 1998; Барнет 1985; Бацевич 2003; 2005; Дементьев 2000; Дерпак 2005; Седов 1998, 2004; Шмелёва 1995; van Dijk 1990]. Проте у сучасній науці ще немає єдності в розумінні мовної природи жанрів спілкування.

Першим проблему жанрів мовлення порушив видатний філософ і філолог ХХ століття М.М. Бахтін. Вчення про жанри мовлення складає один із аспектів бахтінської філософії мови, яка, в свою чергу, відображає тільки один бік його цілісної концепції культури. У монографії "Проблема мовленнєвих жанрів" М.М. Бахтін розмежує мовленнєве спілкування, висловлення як його одиниці і мову, що постачає засоби для побудови висловлень [Алпатов 2001, 132].

Мовленнєвий жанр М.М. Бахтін визначав як категорію, що дозволяє пов'язати соціальну реальність із мовною реальністю. Жанри мовлення вчений називав "приводними ременями від історії суспільства до історії мови" [Бахтин 1996, 165]. При цьому мовленнєвий жанр він розумів як універсальну одиницю мовлення. "Кожне окреме висловлення, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи таких висловлень, які ми й називаємо мовленнєвими жанрами... Особливо потрібно підкреслити різноманітність мовленнєвих жанрів (усних і письмових). Дійсно, до мовленнєвих жанрів ми повинні віднести і короткі репліки побутового діалогу (причому розмаїтість видів діалогу залежно від його теми, ситуації, складу учасників є надзвичайно великою), і побутову розповідь, і лист (у всіх його різноманітних формах), і коротку стандартну військову команду, і розгорнутий і деталізований наказ, і досить строкатий репертуар ділових документів (у більшості випадків стандартний), і різноманітний світ публіцистичних виступів (у широкому сенсі слова: суспільні, політичні); але сюди ж ми маємо віднести й різноманітні форми наукових виступів і всі літературні жанри (від приказки до багатотомного роману)" [Бахтин 1996, 159–160].

Як зауважується в сучасних теоретичних працях із проблем комунікативної лінгвістики, прагматична спрямованість мовлення детермінує певні типові одиниці й категорії, якими послуговується суб'єкт у процесі мовлення для досягнення бажаних результатів комунікації чи конкретного комунікативного ефекту. Зокрема, важливим компонентом спілкування є використання мовленнєвих жанрів – типізованих схем мовленнєвих дій, закріплених у суспільному обігу, що мають специфічну

притаманну їм тематику, побудову та стилістичне забарвлення [Бахтин 1996; Бацевич 2003]. Комунікативна компетенція мовця складається з певного набору мовленнєвих жанрів [Бацевич 2005; Нумес 1972].

На думку О.В. Дерпак, мовленнєвий жанр можна представити у вигляді об'ємної моделі, у межах якої мовець компонує її складові комунікативні одиниці – мовленнєві акти. Склад конкретної моделі формується залежно від конституації спілкування, особистостей його учасників, які спроможні вносити корективи до побудови жанру [Дерпак 2005, 3]. Мовленнєві жанри є також складовою певного дискурсу, у якому мовець реалізує тактико-стратегічні дії.

Дотримуючись концепції М.М. Бахтіна, ми визначаємо мовленнєвий жанр як вербально-знакове оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей [Бахтин 1996, 203]. Для створення наукової класифікації мовленнєвих жанрів важливо визначити співвідношення цієї категорії мовлення з поняттям стилю. Як зауважує К.А. Долинін, функціональні стилі – "це узагальнені мовленнєві жанри, тобто мовленнєві норми побудови певних, досить широких класів текстів, у яких реалізуються узагальнені соціальні ролі" [Долинін 1978, 60]. Проте, окремі вчені висловлюють думку про вертикальні жанрові форми, які, зберігаючи свою жанрову природу, виявляються в різних стилях мовлення [Седов 2004]. На думку К.Ф. Седова, такою поліфункціональністю характеризується не жанр у вузькому значенні терміна, а мінімальні жанрові одиниці – субжанри, що у внутрішньожанровій інтеракції виконують роль мовленнєвих тактик, які дорівнюють одному мовленнєвому акту [Седов 2004, 68–69].

Мовленнєвий жанр необхідно розглядати як складову дискурсу [Карасик 2002]. Дискурс у рамках концептуальних положень волгоградської школи неолінгвістики В.І. Карасика розуміється як "семіотичний простір, який складається з вербальних і невербальних знаків, орієнтованих на обслуговування певної комунікативної сфери, а також тезаурус прецедентних висловлень і текстів" [Карасик 2002, 132]. Потенційно дискурс містить також уявлення про типові моделі мовленнєвої поведінки та набір мовленнєвих дій і жанрів, специфічних для певного типу комунікації [Шейгал 2000, 11].

Такий підхід до типології сфер спілкування спирається на протиставлення особистісно-орієнтованого / статусно-орієнтованого типів дискурсу. "У першому випадку нас цікавить адресант з усіма його особистісними характеристиками, у другому – також адресант, але вже як представник тієї чи іншої групи людей. Особистісно-орієнтований дискурс представлений у двох основних різновидах – побутовому й художньому спілкуванні; статусно-орієнтований дискурс – у багатьох різновидах, що виділяються в тому або іншому суспільстві згідно прийнятих у ньому сфер спілкування та існуючих суспільних інститутів (політичного, ділового, наукового, педагогічного, медичного, військового, спортивного, релігійного, юридичного та ін.)" [Карасик 1999, 4].

Міркуючи над природою жанру, І.М. Горелов відзначає, що "жанри мовлення не є зовнішніми умовами комунікації, яких адресант повинен дотримуватись у мовленнєвій діяльності. Жанри мовлення присутні у свідомості мовної особистості у вигляді готових зразків (фреймів), що впливають на процес розгортання думки в текст" [Горелов, Седов 2001, 161]. Виділяються чотири класи мовленнєвих жанрів:

інформативні, імперативні (прохання, поради і т.і.), етикетні або перформативні (привітання, поздоровлення тощо), оцінні [Горелов, Седов 2001, 45].

Проблема мовленнєвих жанрів перетинається з поняттям комунікативної ситуації, одного з основних об'єктів прагмалінгвістичного дослідження. У ході ситуації спілкування мовець вирішує конкретне комунікативно-прагматичне завдання, використовуючи різні способи мовленнєвого впливу, наприклад, здійснює примирення [Божко 2003], освічується в коханні [Кушнір 2005], демонструє агресію [Завражина 2008], виправдовується [Корольов 2008]. Вирішення одного надзавдання за допомогою різних прийомів – мовленнєвих тактик – здійснюється в межах однієї ситуації. У вузькому розумінні мовленнєвий жанр виступає як "тривала інтеракція, що породжує діалогічну єдність або монологічне висловлення" [Хорошая речь 2001, 112]. Тоді можна припустити, що мовленнєвий жанр виступає відносним синонімом комунікативної ситуації. Проте, все ж таки між категорією жанру і комунікативною ситуацією швидше виникають гіперо-гіпонімічні відношення, оскільки різні типи комунікативних ситуацій входять у якості складової у структуру того або іншого мовленнєвого гіпержанру. Так, комунікативна ситуація "*виправдання*" (за тієї умови, якщо не брати до уваги вивчення судового дискурсу) поряд із комунікативними ситуаціями "*звинувачення*", "*вибачення*" та ін. включається як видове явище в родовий жанр, умовно іменованій "сімейним".

Ізофункціональність цих величин дозволяє їх порівнювати, проте всебічна розробка проблеми інтенційності, аналіз комунікативно-прагматичної установки і питань цілепокладання є ключовими для розуміння й опису комунікативної ситуації у лінгвопрагматиці, у той час як при характеристиці мовленнєвих жанрів фактор інтенційності не завжди є визначальним. З огляду на вищезазначене, необхідно звернутися до визначення складових стандартної комунікативної ситуації.

Існуючі підходи до розробки поняття стандартної комунікативної ситуації не містять принципових розбіжностей і можуть бути цілком погодженими на певному абстрактному рівні опису. Більшість дослідників виділяють 5 або 6 складових комунікативної ситуації, і нерідко ті самі компоненти одержують у авторів різні назви [Корольов 2008].

За Р. Якобсоном, стандартна комунікативна ситуація має 6 складових: адресант, адресат, контакт, повідомлення, контекст, код [Jakobson 1980, 81]. Під контактом розуміється взаємодія між комунікантами, особливості її протікання; повідомлення або текст – певна інформація, передана одним суб'єктом іншому; під кодом мається на увазі мова (або мовленнєвий різновид), якою реалізується висловлення.

Лінгвістичний опис комунікативної ситуації припускає знання й урахування параметрів комунікативного акту й ситуації у цілому. Зокрема, як зазначає К.Ф. Седов, у лінгвістичній прагматиці робиться акцент на декількох параметрах, а саме:

- 1) враховуються комуніканти з їх об'єктивним і суб'єктивним мовно-практичним знанням і досвідом, фоновими знаннями, цілями спілкування;
- 2) береться до уваги набір соціальних детермінант (оскільки кожний із комунікантів у ході мовленнєвого спілкування виступає у певній соціальній ролі);
- 3) враховується актуальна ситуація спілкування або безпосереднє оточення комунікантів [Седов 2004].

Як правило, тип КС визначається через специфічні конфігурації соціальних детермінант, а саме: 1) кількість учасників комунікації; 2) комунікативні цілі адресанта й адресата; 3) безпосереднє оточення комунікантів. Поняття типової комунікативної ситуації, за М. Халідеем, є основою варіативності функціонального використання мови. Крім того, частиною комунікативної компетенції мовця є знання про те, як розподіляти лексико-граматичні одиниці в тексті відповідно до різних способів використання мови [Halliday 1978, 32].

Структура стандартної комунікативної ситуації у нашому розумінні є такою:

1. Комуніканти.
2. Висловлення (повідомлення, текст).
3. Процеси вербалізації і розуміння.
4. Обставини комунікативного акту.
5. Комунікативні й практичні цілі комунікантів.

Іншими словами, комунікант (адресант) зі своїми комунікативними й практичними цілями вступає в контакт з іншим комунікантом (адресатом), який також має свої комунікативні й практичні цілі; за певних обставин реалізується певний текст через використання певного мовного коду.

Якщо комуніканти мають однакове уявлення про комунікативні цілі одне одного або про взаємний розподіл комунікативних ролей, комунікація реалізується як кооперація. Якщо ж комуніканти мають різні цілі або різне уявлення про розподіл комунікативних ролей (у тому числі, якщо вони свідомо створюють цю різницю), конфлікт між ними неминучий, тобто стандартна комунікативна ситуація обов'язково перетвориться на конфліктну комунікативну ситуацію. Часто-густо конфліктна комунікативна ситуація спричинюється невідповідністю комунікативних норм, прийнятих у межах тієї чи тієї лінгвокультури.

Таким чином, як категорія комунікативної лінгвістики і лінгвістичної прагматики поняття мовленнєвого жанру певним чином співвідноситься з іншими поняттями та категоріями мовного коду в спілкуванні, перш за все комунікативною ситуацією, дискурсом і мовленнєвим актом [Бацевич 2005, 91]. На нашу думку, є всі підстави вважати співвідношення між мовленнєвим жанром і комунікативною ситуацією ієрархічним: мовленнєві жанри складаються із сукупності комунікативних ситуацій, які, в свою чергу, є складною сукупністю мовленнєвих актів.

В статье рассматривается соотношение понятий "речевой жанр" и "коммуникативная ситуация". Выяснено, что между ними существуют гипер-гипонимические отношения, поскольку разные типы коммуникативных ситуаций входят в качестве составляющей в структуру того или иного речевого гипержанра.

Ключевые слова: *речевой жанр, коммуникативная ситуация, дискурс, речевой акт.*

The article deals with relations between concepts "speech genre" and "communicative situation". It is stated that between them there are hyper-hyponymic relations, because different types of communicative situations form what is called a speech genre.

Key words: *speech genre, communicative situation, discourse, speech act.*

Література:

1. Алпатов В.М. Вопросы лингвистики в работах М. М. Бахтина 40–60-х годов / В. М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 2001. – № 6. – С. 123–137.

2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
3. Барнет В. К принципам строения высказываний в разговорной речи / В. Барнет // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 15. – С. 524–528.
4. Бахтин М.М. Собрание сочинений : в 7 т. / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5 : Проблема речевых жанров. – С. 159–206.
5. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : Вид. центр Львівськ. нац. ун-ту, 2003. – 247 с.
6. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
7. Божко Г.П. Речевые тактики в репертуаре русской языковой личности (на материале коммуникативной ситуации "примирение"): дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.02 / Божко Галина Павловна. – К., 2003. – 164 с.
8. Горелов И.Н. Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К.Ф. Седов. – [3-е перераб. и дополн. изд.]. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
9. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация и ее жанры / Валерий Васильевич Дементьев. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2000. – 248 с.
10. Дерпак О.В. Конфронтативні мовленнєві жанри : комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15 "Загальне мовознавство" / О.В. Дерпак. – К., 2005. – 16 с.
11. Долинин К.А. Стилистика французского языка / Константин Аркадьевич Долинин. – Л. : Просвещение, 1978. – 344 с.
12. Завражина Г.В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 "Російська мова" / Г.В. Завражина. – К., 2008. – 20 с.
13. Карасик В.И. Религиозный дискурс / В.И. Карасик // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. – 1999. – С. 5–19.
14. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
15. Корольов І.Р. Комунікативна ситуація "виправдання": функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.15 "Загальне мовознавство" / І.Р. Корольов. – К., 2008. – 19 с.
16. Кушнір Н.О. Вербалізація чуттєвих інтенцій у російському діалогічному мовленні (на матеріалі комунікативної ситуації "освідчення в коханні") : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 "Російська мова" / Н.О. Кушнір. – К., 2005. – 16 с.
17. Седов К.Ф. Структура устного дискурса и становление языковой личности : грамматический и прагмалингвистический аспекты / Константин Федорович Седов. – Саратов : Изд-во Саратовск. пед. ин-та, 1998. – 112 с.
18. Седов К.Ф. Дискурс и личность : эволюция коммуникативной компетенции / Константин Федорович Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
19. Хорошая речь / Сиротинина О.Б., Кузнецова Н.И., Дзякович Е.В. и др. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 2001. – 317 с.
20. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал. – М.; Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с.
21. Шмелева Т.В. Речевой жанр : опыт общелингвистического осмысления / Т. В. Шмелева // Collegium. – 1995. – № 1–2. – С. 57–71.
22. Dijk van T.A. Discourse & Society : a new journal for a new research focus / T.A. van Dijk // Discourse & Society. – 1990. – № 1. – P. 5–16.
23. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotics / Michael Alexander Kirkwood Halliday. – L. : Edward Arnold, 1978. – 256 p.
24. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes // Sociolinguistics. – 1972. – P. 269–293.
25. Jakobson R. The Framework of Language / Roman Jakobson. – East Lansing : University of Michigan Press, 1980. – 132 p.

АНАЛІТИЗМ І СИНТЕТИЗМ У ВИРАЖЕННІ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ВІДМІНКІВ У СУЧАСНІЙ НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Косицький Микола Миколайович,
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються й досліджуються аналітичні й синтетичні відмінкові конструкції в сучасній новогрецькій мові. Утворення відмінкових аналітичних конструкцій відбувається переважно за допомогою службових слів, а саме прийменників. Також розглядається як аналітична конструкція артикль та іменник.

Ключові слова: *аналітизм, аналітична конструкція, синтетизм, прийменник, прийменникова конструкція, флексія, артикль.*

Предмет нашої статті становлять слова та конструкції, які є прикладами аналітичних та синтетичних конструкцій у новогрецькій мові. Відтак, **об'єктом** є сам процес утворення цих конструкцій та слів. Стаття має **на меті** розглянути функціонування та утворення в новогрецькій мові аналітичних і синтетичних конструкцій; яке смислове навантаження при цьому мають на собі прийменники; роль артикля у цих утвореннях. **Актуальність** дослідження полягає в тому, що це буде одне з небагатьох досліджень, присвячених проблематиці аналітичних та синтетичних конструкцій у новогрецькій мові.

Новогрецька мова успадкувала відмінкову систему від давньогрецької, яка у свою чергу унаслідувала її від індоєвропейської мовної системи. На відміну від новогрецької мови, давньогрецька налічувала спочатку сім, а в класичну добу п'ять відмінків. Індоєвропейська мова за даними вчених мала їх вісім, це були такі відмінки: називний, родовий, давальний, знахідний, інструментальний, відкладний, місцевий та кличний. Проте, з плином часу, кількість відмінків дедалі зменшувалася. Це відбувалося зокрема й через те, що на спільно індоєвропейському мовному етапі вже спостерігалася омонімія деяких відмінкових форм. Саме тому певні відмінки (зокрема, давальний) перебирають на себе функції інших відмінків (локатива), які з часом, просто, зникають. Так, можна припустити, що в ході свого розвитку індоєвропейські мови йдуть шляхом скорочення своїх флективних морфологічних форм. Цю теорію розвивав О. Есперсен, коли висловлював думку, що мова розвивається у напрямку від синтетизма до аналітизма, так звана теорія "регресу мови". Тобто, всі процеси в мові відбуваються з метою її спрощення у процесі комунікації. Хоча, нам відомі й інші випадки, коли з аналітичних форми утворювалися синтетичні, для прикладу – новогрецький майбутній час недокожаного виду *θα παιδεύω* виник зі слосполучення *θέλω ἵνα παιδεύω*.

Саме з часу формулювання цієї теорії в багатьох працях, які були присвячені аналітизмові окремих мов або загальним питанням граматики аналітичної будови мови, мови отримують характеристику, яку загально можна звести до двох положень 1) для мов аналітичної будови важливим є чітко визначений порядок слів 2) у цих мовах (аналітичних) активно використовуються службові слова.

На думку видатного німецького лінгвіста Августа Шлейхера, мова у своєму історичному розвитку регресує, а зникнення відмінків і заміна їх на прийменники, свідчить про певну "деградацію" мови. Оскільки відмінкова система новогрецької мови "скоро-

тилася", відмінки, які залишилися, несуть на собі сильне смислове навантаження, поза-як, виконують не лише свою пряму функцію у вираженні відмінкового значення, а й мають значення відмінка, якого формально вже не існує у мові. Доцільно буде згадати тут висловлювання Петра Савича Кузнецова, який зазначав таке: "... слід вважати, що аналітичність мови більше розповсюджується на власні імена, внаслідок чого... в аналітичних мовах зовсім, чи майже відсутні відмінки" [Кузнецов 1954, 21].

Як зауважує французький дослідник А. Доза "Граматичні відношення можуть бути виражені трьома варіантами: 1) варіантом кінця слова (флексивні мови; змінна частина слова, яка позначає відношення і називається морфемою); 2) порядком слів, який сам по собі може виражати граматичні відношення; 3) за допомогою часток службових слів. Сучасні мови так само як і мертві, дають більш чи менш складну комбінацію цих трьох систем; проте перша з них в ході історичного розвитку втрачає свою актуальність" [Доза 1956, 232]

Процес зникнення відмінкових форм у мові відбувається досить просто. Зазвичай, це явище починається з того, що до відмінкових форм приєднуються для уточнення допоміжні слова (для конкретизації відношень, які виражають відмінки) у вигляді прийменників, що з часом стають сильнішими ніж самі відмінкові форми. В результаті цього другі поступово відпадають, і прийменники стають єдиними показниками цих відношень. Оскільки, ці прийменникові конструкції замінюють відмінкові відношення, то чи не слід їх вважати "аналітичними формами відмінювання"?

Грецька мова зберегла диференціацію іменників і прикметників (зі спільною системою відмінювання), роду, числа, відмінків та ін. Ознакою відмінків є закінчення, яке приєднується безпосередньо до основи слова, воно ж вказує й на число іменника. Хоча новогрецька мова є мовою синтетичною, наявність у ній артикля та прийменникових конструкцій свідчать на користь елементів аналітизму.

Граматична категорія відмінка в новогрецькій мові становить чотириграмемну категорію. Відмінкова система новогрецької мови представлена такими відмінками: *називний* (ονομαστική πτῶση), *родовий* (γενική πτῶση), *знахідний* (αιτιατική πτῶση), *кличний* (κλητική πτῶση). Нагадаємо, що первинною функцією знахідного відмінка, як центральної грами морфолого-синтаксичної категорії відмінка, є функція об'єкта дії. Знахідний відмінок виступає в реченні прямого додатка. Родовий відмінок у відмінковій системі новогрецької мови ми дозволимо собі назвати "напівцентральним" спираючись на дослідження видатних вітчизняних науковців Р.І. Вихованця і К.Г. Городенської [Вихованець 2004, 70]. Проте, щодо безпосередніх функцій цього відмінка існує невизначеність у поглядах вчених, адже він засвідчує суперечливі граматичні ознаки. Але основною ознакою, яку він виражає все ж таки є посесивність (приналежність) [Вихованець 2004, 71].

Категорію відмінка новогрецької мови можна віднести до словозмінних категорій, адже вона реалізується у формах того ж самого слова, яке представляє. Граматична категорія відмінків новогрецької мови утворює приватну опозицію, тобто, складові цієї категорії (у нашому випадку – відмінки) перетинаються один з одним.

Прийменник (πρόθεση) – це невідмінюване слово, що стоїть перед іменами або прислівниками і спільно з ними позначає місце, час, спосіб, кількість, причину тощо. Новогрецька мова налічує **три класи** прийменників:

Клас односладовий: με, σε, γα, ως, προς.

Клас двоскладовий: *κατά, μετά, παρά, αντί, (αντίς), αλό, χωρίς, δίχως.*

Клас трискладовий: *ίσαμε.*

Деякі з них вживані лише в синтаксичних конструкціях (*με, σε, για, ως, χωρίς, δίχως, ίσαμε*), деякі можуть бути компонентами складних слів, це переважно двоскладові іменники (*κατά, μετά, παρά, αντί, αλό προς*). У синтаксичних конструкціях, зазвичай, прийменники виступають зі знахідним відмінком. Проте, деякі з них *για, αλό* можуть вживтися з називним *αλο δῆμαρχος κλητήρας*, а деякі з родовим відмінком. Правда, другий випадок уже стосується застиглих усталених виразів, наприклад – *προς Θεού*. Зокрема, цікавою є форма давального відмінка (за граматичними показниками), яка присутня у новогрецькій мові – *τοίς μετρητοίς* – готівкою (при оплаті товару).

Але, в новогрецькій мові є багато прийменників, так званих застарілих, які збереглися з давньогрецької мови *επί, υπέρ* та інші. Вони вживаються переважно з родовим відмінком.

Деякі прислівники можуть набувати значення прийменників, поєднуючись із ними: *μέσα στη δεξαμενή; πίσω από τις γλάστρες; σύμφωνα με τη γνώμη σου.*

Проте, на нашу думку, слід розрізняти такі поняття, як "аналітична форма слова" та "аналітична будова мови". Адже, досить часто ці два поняття розглядаються в безпосередньому зв'язку, хоча насправді є різноплановими. Ідея "розчленування" чи "роз'єднання" чогось, лежить в основі поняття аналічності й вказує на вираження деяких значень слова не у складі цілісної одиниці, а поза її межами. Саме це наводить учених на думку об'єднати ці два поняття. Почасті, ці поняття використовуються як взаємодоповнюючі. Інакше кажучи, розвиток і розповсюдження так званих "аналітичних форм", зазвичай, розглядається як "аналітичність мови". Проте, цей погляд є хибним, адже мова є аналітичною лише тоді, коли відношення між словами у мовленнєвому потоці виражаються не за допомогою засобів самих слів (формами слова), а іншими засобами.

Отже можна зробити висновок, що в аналітичних мовах можуть бути відсутні зовсім або бути наявними у незначній кількості аналітичні форми. І навпаки, у синтетичних мовах можуть бути досить розвунутими аналітичні форми.

При виділенні аналітичного слова чи конструкції, зазвичай, відштовхуються від його подібності чи відмінності від інших утворень, які можна виокремити й визначити, як синтетичні. З цієї точки зору є важливим поняття так званого "тла", тобто, таке оточення чи форма слова/конструкції за якими ми могли би виокремити й визначити утворення, як "аналітичне".

Аналітичними конструкціями прийнято вважати об'єднання слів (двох або більше) службового й повнозначного, у яких службове слово самостійно чи разом із афіксом повнозначного слова виражає граматичне значення повнозначного слова, а відтак і всієї конструкції.

Прийменникові конструкції, як ми вже зазначали вище, за своїм значенням є певною мірою відповідниками відмінків. У ході історичного розвитку мови, вони "конкурують" із відмінками й частково або повністю (особливо в "аналітичних мовах") витісняють їх. Прийменники при цьому втрачають своє предметне значення й перетворюються у формальне вираження абстрактного синтаксичного зв'язку.

Проте, службове слово, яке наявне в аналітичній конструкції, за своєю граматичною функцією відповідає словозмінній (формоутворюючій) морфемі, тобто афік-

су. Отже, аналітична конструкція є формою відповідного повнозначного слова й входить у систему його словозміни, тобто, в так звану парадигму слова. Для утворення службового слова з повнозначного, характерною ознакою є акцентне ослаблення, яке відбувається в ході граматизації.

Нагадаємо, що під терміном "граматизація" або "десемантизація" [Аналитические... 1965, 12, 129] ми розуміємо послаблення лексичного значення одного з компонентів словосполучення з поступовим перетворенням його з лексично значущого (повнозначного) слова у напівслужбові чи службові, у яких домінує граматичне значення.

Однак, ми схильні підтримати думку В.М. Ярцевої, яка не вважає за доцільне ототожнювати прийменникові конструкції безпосередньо з відмінковими закінченнями. "Прийменник, – зазначає дослідниця, – виражає відношення між двома членами словосполучення й зовсім не належить якомусь із них. Він пов'язує два члени словосполучення між собою... й належить їм обом. Таким чином двоплановість відношення прийменника є його характерною рисою" [Ярцева 1965, 120]. Саме тому немає ніяких передшкід для того, щоб категорично відмовлятися від терміна "прийменникова відміна" по відношенню до прийменникових конструкцій аналітичного змісту, які входять до відмінкової системи й можуть виступати їхніми аналітичними еквівалентами. Так можна сміливо слідувати за англійськими граматистами, такими як Г. Кьорм, які говорять про "прийменниковий генетив" або ж "прийменниковий датив" (це стосується англійської мови). Відтак, чому ми не можемо говорити про "прийменниковий аблатив" чи "прийменниковий датив" у новогрецькій мові? [Аналитические... 1965, 52].

Аналітичний характер мають також конструкції – артикль плюс іменник, де артикль, як службове слово позначає граматичну категорію означеності/неозначеності іменника, а інколи при частковій або ж повній втраті флексії може виступати показником граматичних категорій роду, числа та відмінка. Для прикладу – іменник *ο καφές*. Єдиним показником відмінка в його парадигмі буде артикль, оскільки у родовому й знахідному він має однакові форми *του καφέ του καφέ*, а у множині це буде стосуватися називного та знахідного відмінків *οι καφέδες τους καφέδες*.

Ми вже зазначали вище, що різні прийменники можуть по різному бути "навантаженими". Так прийменник *σε* може мати чисто абстрактне значення *Μένω στο χωρίο* (де?). Проте, також розрізняються значення локативності *Βάζω στο συρτάρι* (у що? куди?) й направленості *Πηγαίνω στο θέατρο* (куди?). Як бачимо, цей прийменник має різне значення й відтворює відмінки, які вже не представлені в мові.

Ці короткі приклади засвідчують нам про розвиток деяких аналітичних функцій прийменника, які замінили давні відмінкові відношення, що втратилися у мові з плином часу. Проте, це сталося без загальної зміни системи мови, синтаксичних відношень між відмінками й прийменників. Тому, будучи аналітичним за своєю формою, "прийменниковий відмінок" по змісту суттєво відрізняється від аналітичних конструкцій. У синтаксичному розумінні у ньому є форма іменника, а не прийменника, як це виглядає у випадку "прийменникового родового відмінка". Для прикладу – в англійській мові *the house of my father*- будинок мого батька або у французькій *la maison de mon pere*.

Подібно розвиваються "прийменникові конструкції з іншими відмінками. Відмінкова флексія у них послаблюється у своєму вихідному значенні й смислова диференціація переходить в основному на прийменник *πίσω από τα δένδρα* – за деревами (позаду дерев) або *πάνω από τα δένδρα* (над деревами). У цьому випадку різниця між

"прийменниковою конструкцією" й "прийменниковим відмінком" лише в тому, що відмінок може зберігатися в самостійному використанні, тобто без прийменника.

Завершуючи короткий огляд аналітизму й синтетизму у вираженні граматичних категорій відмінків у сучасній новогрецькій мові зазначимо, що розвиток аналітичних конструкцій представляє динамічний та цікавий процес, який вимагає процесуального розгляду мови в розрізі історії мови й опису його сучасного стану [Аналитические... 1965, 56]. З погляду теорії лінгвістики це є відмова від розподілу на синхронію та діахронію, а вивчення стану мови, як системи, що сама в цілому перебуває в русі. Лише глибокий і широкий огляд і розбір усіх граматизованих складних форм, які наявні у мові, може дати правильне і повне судження про систему мови.

На останок згадаємо вже вище згадану дослідницю Вікторію Миколаївну Ярцеву, котра задає питання: які термінологічні поняття краще протиставляти "флексивність і аналітичність" чи "синтетизм і аналітизм"? На перший погляд, – каже вона, – друге формулювання є більш логічним, але в такому випадку в синтетизм потрапили не лише процеси, які відбуваються з флексією, але й аглютинація і можливо ікорпорація. Саме тому дослідниця схильна до протиставлення термінів "флексивність" й "аналітичність".

Поява і розповсюдження у мові раніше не характерної й невживаної форми ще не свідчить про зміни у самій будові мови. Якщо, для прикладу, у мові синтетичній (неізолюцій), аналітичні форми слова не порушують загального принципу синтетизму, то мова не стає від цього аналітичною, адже, вона не змінює свою будову.

В статье рассматриваются и исследуются аналитические и синтетические надежные конструкции в современном новогреческом языке. Образование надежных аналитических конструкций осуществляется, главным образом, с помощью служебных слов, а именно предлогов. Также в статье рассматривается как аналитическая конструкция артикль и имя существительное.

Ключевые слова: анализ, аналитическая конструкция, синтетизм, предлог, предложная конструкция, флексия, артикль.

The article regards and analyzes analytical and synthetic pattern cases in the Modern Greek language. The formation of these analytical pattern cases is realized essentially by reserved words, namely by preposition. The article is also devoted to article and noun as analytical constructions.

Key words: analysis, analytical construction, synthesis, preposition, preposition construction, inflexion, article.

Література:

1. *Вихованець І.Р.* Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Університетське вид-во "Пульсари", 2004. – 400с.
2. *Доза А.* История французского языка / А. Доза [Пер. с франц. Е.Н. Шор; ред. и предисл. М.С. Гуричевой]. – М.: Изд-во иностран. лит., 1956. – 471 с.
3. *Кузнецов П.С.* Морфологическая классификация языков: Материалы к курсам языкознания / П.С. Кузнецов [Под общ. ред. В.А. Звегинцева]. – М.: Изд. МГУ, 1954. – 34 с.
4. *Триандафіллідис М.А.* Мала граматика новогрецької мови / [Перекл. з новогрецьк. Н.Ф. Клименко та О.Д. Пономарів]. – Салоніки: Салоніцький ун-т ім. Аристотеля, 2003. – 262 с.
5. *Ярцева В.Н.* Историческая морфология английского языка / В.Н. Ярцева. – М.-Л.: Изд. Акад. Наук СССР, 1965. – 194 с.
6. *Аналитические конструкции в языках различных типов* / Академия Наук СССР. – М.-Л.: Наука, 1965. – 340 с.
7. *Енциклопедія: Українська мова.* – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 833 с.
8. *Большой энциклопедический словарь:* Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВОЛАТИНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОЕМИ

Коцій Оксана Миколаївна,
асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

*У статті проводиться опис та аналізується спектр графічних та фонетичних особливостей, визначається система їх варіантів та функціональне співвідношення у вживанні в класичній латині та в мові новолатинської поезії на матеріалі одного з найпомітніших здобутків українських новолатинських поетів, епічної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano*.*

Ключові слова: орфографічний варіант, фонетичний варіант, новолатинська поезія, графема, гіперкорекція, синкопа.

Процес засвоєння латинської освіченості і відповідно формування латинської літератури на східнослов'янських теренах почався пізніше ніж в країнах Західної Європи. Тут твори латинською мовою з'являються лише у XIV-XV ст., що є характерною особливістю розвитку писемності східноєвропейських народів. Вагома частина друкованої продукції XVI-XVIII століть виходила і побутувала латинською мовою. За допомогою латинської освіти і літератури підтримувався певний рівень освіченості в краї і зберігався процес літературного розвитку упродовж тривалого періоду [Дорошкевич 1979, 19-20].

Незаперечним є той факт, що значна частина мовних пам'яток, створених на українських землях у XVI-XVII ст., була написана латинською мовою, але латинськомовні поеми XVI-XVII ст. українського походження ніколи не були предметом спеціального лінгвістичного розгляду.

Актуальність дослідження фонетико-орфографічних особливостей новолатинської поеми в Україні зумовлена, насамперед, відсутністю теоретичних досліджень лінгвістичного характеру, в яких відтворювалася б цілісна картина функціонування латинської мови у вказаному жанрі.

Метою дослідження є з'ясування фонетико-орфографічних особливостей новолатинської поеми українського походження, що передбачає їх загальний опис та класифікацію.

Мета роботи зумовила реалізацію **завдання**, а саме, з'ясувати причини і виявити зовнішні і внутрішні чинники, які вплинули на появу відповідних фонетико-орфографічних особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях і, зокрема, на фонетико-орфографічному.

Об'єктом дослідження стала латинськомовна поема Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano*¹ (1694 гекзаметричні рядки), яка у 1600 році вийшла друком у Кракові. У поемі описується збройний конфлікт (1591–1593) князів Острозьких і козацького війська під проводом Кшиштофа Косинського, і, зокрема, його кульмінаційне завершення, розгромна битва під містечком П'яткою на Волині².

¹ *De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis artium baccalaureo conscripti, Craciviae in officina Andreae Petricivii, A.D.1600.*

² Детальніше про поему, автора, літературний контекст див. [Яковенко 2002; Осауленко 2001].

Предметом дослідження є фонетико-орфографічні особливості латинської мови, відображеної у тексті вказаної поеми у порівнянні з нормативною фонетикою класичної латини.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі фонетико-орфографічної структури новолатинської поеми українського походження.

Серед освічених верств населення знання латини як універсальної мови інтелектуалів було всезагальним, крім того, підсилена авторитетом античної культури, – це була основна літературна мова; новолатинська писемність успішно розвивалась в італійській, польській, іспанській, португальській, французькій, німецькій, англійській літературах.

Внаслідок відсутності мовної спільноти не існувало безперервності сприйняття і уявлення, в якій органічно розвивається мова, але існувала мовна традиція [Безбородько 1972, 126]; вирішальним ставав високий ступінь індивідуального засвоєння, який полягав у свідомому наслідуванні зразкових античних авторів і базувався на таланті автора і суспільних обставинах. Граматика класичної латини постає як набір мовних засобів, необхідних для вираження того чи іншого поняття. Однак важливим є не лише перелік засобів, які виражають певний зміст, а правила, причини і умови їх використання, тобто правила функціонування даних засобів.

Середньовічна латина кінця XVI – початку XVII як в Україні так і в усій Європі була мовою вченою, яка не жила своїм власним природним життям, і тому не повинна була мати свого фонетичного розвитку. Саме тому один із найвідоміших шведських неолатиністів Магнус Хаммарстром [Hammarström 1925, 6] вказує на те, що всі фонетичні явища, які в ній можна простежити, потрібно пояснювати виходячи безпосередньо з її написання. Навіть в класичні часи орфографія не була усталеною і стабільною системою. Власне, навіть античні граматики часто не доходили згоди в поясненні певних явищ і правил орфографії.

При дослідженні вимови середньовічної латини слід брати також до уваги середньовічні орфографічні трактати (Ісидор, Альбінус, Ян де Більбіс, Парісіус тощо). Практика написання, однак значно відхилялася від постульованих ними норм: написання було фонетичним і передусім непослідовним, втратилося почуття мовного покарання, панував лібералізм та індивідуалізм [Gansiniec 1960, 73]. Спричинене це було тим, що середньовічна школа подавала орфографію як традицію, написання слугувало лише щоб утримати слово на папері і не мало на меті фонетичну вимову.

Оскільки латина вказаного періоду вже не повинна була мати свого фонетичного розвитку, то всі фонетичні явища, які в ній простежуються, слід пояснювати виходячи з писемної форми. Тому і в нашому дослідженні всі висновки, які стосуються фонетичних явищ, базуються безпосередньо на основі писемного варіанту. До уваги беруться лише словоформи, зафіксовані у словниках з класичної латини, орфографічні та фонетичні особливості слов'янізмів та неологізмів не враховуються.

На всіх рівнях розвитку латинської мови завжди існували нові і старі елементи, тому в мові зустрічаються різні варіанти, які вживаються в одній і тій же функції. Вивчення всього спектру фонетико-орфографічних особливостей мови новолатинської поезії допоможе збагнути сферу фонетичних можливостей мови, які вони представляють.

Дослідження проводилось виходячи з графічних знаків, тобто визначалось, які графеми позначали певні звуки, а не навпаки (брались до уваги лише ті графеми, у вживанні яких були виявлені особливості).

На позначення класичних графем **ae** і **oe** часто вживаються лігатури **æ, œ, &**, поряд з постійним використанням і самих поєднань літер **ae** і **oe**.

Слабке знання етимології і різнобій у тогочасних словниках спричинювало постійну плутанину у вживанні **ae**, **oe**, **e**, а також їх гіперкорекцію:

✓ **ae** замість **oe**: *maenia* (1.232)³ = *moenia*⁴, хоча в тексті поеми зустрічається й форма *moenia* (3.410), *praelium* (1.73) = *proelium*;

✓ **oe** замість **ae**: *moestus* (3.258) = *maestus*, *hoedus* (1.180) = *haedus*, *coelum* (1.228) = *caelum*, у тексті поеми фіксується й форма *caelum* (3.395), *coecus* (2.103) = *caecus*;

✓ **oe** замість **e**: *foetus* (1.133) = *fetus*, *foemineus* (2.104) = *femineus*, у тексті поеми є й *faemineus* (2.103), *froenum* (1.253) = *frenum*, слід зазначити, що ця варіація не фіксується класичними словниками, *foenus* (1.132) = *fenus*, *excoepit* (1.101), *concoepit* (3.302), *recoepit* (2.14) = *excepit*, *concepit*, *recepit*;

✓ **ae** замість **e**: *caeterus* (2.127) = *ceterus*, *fraenarat* (1.503) = *frenarat* і *fraena* (2.310) = *frena*, *Grynaeus* (1.245) = *Gryneus*, *Camena* (1.619) = *Camena*, *Lycaeum* (1.623) = *Lyceum*;

✓ **e** замість **ae**: *praesepe* (1.174) = *praesaepae*, *septum* (1.66) = *saeptum*, *secla* (1.242) = *saecla*, *Palaemonidos* (1.567) = *Palaemonidos*.

Можна також відзначити навіть випадки подвійної гіперкорекції: *Laetheus* (1.666) = *Lethaeus*.

Графема **v** зустрічається тільки на початку слова, незалежно від вимови, також трапляються поодинокі випадки вживання у середині слова, у решті випадків вживається літера **u**, як правило, у середині та в кінці слова, незалежно від вимови, тобто обидві графеми вживаються позиційно по-різному, а вимовляються згідно класичних правил і фонетичного оточення: або як приголосний, або як голосний:

✓ *pietasue* (2.106) = *pietasve*, *subiuit* (2.347) = *subiviv*, *subuectare* (3.57) = *subvectare*, *sylua* (1.301) = *sylva*, *Mauors* (1.82) = *Mavors*;

✓ *vnam* (1.82) = *unam*, *vsus* (1.111) = *usus*, *vterque* (1.80) = *uterque*;

✓ *fluvij* (1.542) і *fluuij* (3.153) = *fluvii*.

Графема **i** зустрічається в будь-якій позиції слова і незалежно від фонетичного оточення, при цьому вимовляється у різних позиціях по-різному: або як приголосний або як голосний. Літера **j** зустрічається лише в постпозиції і тільки в сполученні **ij**: *egregij* (2.65) = *egregii*, *socij* (2.47) = *sicii*, *pretij* (4.179) = *pretii*, *spatijs* (3.159) = *spatiis*, *subijt* (1.422) = *subiit*, *alij* (3.156) = *alii* тощо, у більшості випадків таке вживання пов'язане з ритмікою поезії, оскільки зустрічаються і форми з **-ii**: *sociis* (3.198), *alii* (3.79).

Графема **i** часто замінюється на **u**, і майже ніколи навпаки, як у власне латинських словах, так і в словах грецького походження, тоді як в класичній латині у вживався лише в грецизмах: *sydus* (1.203) = *sidus*, *sylua* (1.157) = *silva*, *ocyor* (1.225) =

³ Приклади цитуються за стародруком поеми. Перша цифра вказує на номер книги, друга на рядок.

⁴ Після знака = вказується нормативна словоформа, яка фіксується словниками з класичної латини.

ocior, cythara (1.247) = *cithara, clypeus* (1.535) = *clipeus, tyro* (1.212) = *tiro, lacryma* (1.635) = *lacrima, hyems* (1.126) = *hiems, Tysiphone* (3.331) = *Tisiphone, Cymbri* (1.190) = *Cimbri, Semyramis* (1.214) = *Semiramis*.

Трапляються також випадки подвійної гіперкорекції: *Erynnis* (2.225) = *Erinnys, Lybissus* (2.220) = *Libyssus*.

Літера *s* у тексті поеми зустрічається досить рідко, і вживається лише у поодиноких випадках, зокрема в позиції початку та кінця слова, зрідка в середині (як правило на межі префікса і кореня): *transfixerat* (2.100), але *transadegit* (2.102), *Borussus* (1.192), *studioSa* (1.104).

Як правило замість *s* і *ss* вживаються графеми **β, S, SS**. Графема **β** вживається на позначення *ss* лише в позиції перед *i*: *ofibus* (3.280) = *ossibus, clafica* (3.118) = *classica, difimulare* (2.170) = *dissimulare*, тощо, в усіх інших випадках вживається графема **SS**: *aSSueta* (2.272) = *assueta, miSSus* (1.472) = *missus*. Слід відзначити, що таке вживання є непослідовним, оскільки фіксуються випадки вживання вказаних графем у різних формах одного й того ж слова: *feSSum* (2.246) і *feβi* (2.245).

Про відсутність певного типографського кліше свідчить випадок вживання графеми **β** не перед *i*: *compreβa* (2.254) = *compressa*, ймовірно, що даною графемою намагалися позначити певний м'який звук *ss*, хоча випадки з одночасним вживанням обох графем в однаковому фонетичному оточенні не свідчать на користь такого пояснення: *denSifimus* (2.192).

Графема **S** слугувала основним орфографічним варіантом літери *s* незалежно від вимови (**с, з**): *SaxoSus* (1.180), *inSultibus* (1.557), *praeStantifima* (1.181), *piScoSis* (2.254), *CaucaSus* (1.323), *ParnaSi* (4.186).

Вимова гемінат як одного звука призвела до таких досить частотних явищ в середньовічній латині як гемінація і спрощення гемінат:

- ✓ **ll** замість **ll**: *bubillum* (1.283) = *bubilum, relligionis* (1.592) = *religionis*;
- ✓ **l** замість **ll**: *solennia* (2.273) = *sollemnia, solerti* (3.212) = *sollerti, solicitans* (3.401) = *sollicitans*;
- ✓ **tt** замість **t**: *littora* (1.270) = *litora, rettulit* (2.131) = *retulit*;
- ✓ **t** замість **tt**: *quatuor* (2.273) = *quattuor, mutire* (2.163) = *muttire*;
- ✓ **ff** замість **f**: *difficientia* (1.249) = *dificientia*;
- ✓ **cc** замість **c**: *buccina* (3.4) = *bucina, sicarius* (2.13) = *sicarius*;
- ✓ **mm** замість **m**: *squammigeros* (1.152) = *squamigeros*;
- ✓ **m** замість **mm**: *Cimerii* (1.190) = *Cimmerii*;
- ✓ **p** замість **pp**: *sclopos* (3.431) = *stloppos*.

У класичній латині буквосполучення **th, ch, rh, ph** вживались для транскрипції грецьких літер **θ, χ, ρ, φ**. У середньовічній латині трапляється багато випадків змішання і гіперкорекції, і не лише в словах грецького походження, а саме вживання цих буквосполучень як графічних варіантів літер **th=t, ch=c, rh=r, ph=f**:

- ✓ **th** замість **t**: *thuricremus* (1.8) = *turicremus, Thanais* (1.668) = *Tanais, Aethna* (3.303) = *Aetna, Thomitae* (1.520) = *Tomitae, Sathanas* (1.464) = *Satanas, Catharacta* (1.1) = *cataracta, author* (3.85) = *autor = auctor*;
- ✓ **t** замість **th**: *Phlegeton* (2.11) = *Phlethon*;
- ✓ **ph** замість **f**: *pheretrum* (1.376) = *feretrum*;

✓ **ch** замість **c**: *charus* (2.255) = *carus*, *sepulchro* (2.176), *pulchra* (2.320) поряд зі вживанням у цьому ж тексті *pulcer* (1.628), *pulcra* (1.215);

✓ **rh** замість **r**: *rheda* (3.131) = *raeda*;

✓ **r** замість **rh**: *romphaea* (1.227) = *rhomphaea*, *Radamantus* (3.31) = *Rhadamantus*. Фіксується також явище подвійної гіперкорекції: *Thitonus* (1.185) = *Tithonus*.

Іноді геміната **uu** позначає той же звук, що й одинарна **u**, і навпаки:

✓ **quu** замість **cu**: *sequutus* (1.248) = *secutus*;

✓ **iu** замість **iuu**: *iuere* (2.283) = *iuuere*.

Серед фонетичних особливостей тексту новолатинської поеми найчастіше фіксується синкопа: *gubernaclum* (1.428) = *gubernaculum*, *vinclum* (2.62) = *vinculum*, *vehiclum* (3.131) = *vehiculum*, *propugnaclum* (2.122) = *propugnaculum* і без синкопи *propugnaculum* (3.115), *periclum* (1.333) = *periculum* і без синкопи *periculum* (3.124), *seclum* (1.64) = *seculum* і без синкопи *seculum* (1.410), *maniplos* (1.631) = *manipulos*, *seps* (2.178) = *sepis*, *repostum* (2.25) = *repositum*, *compostus* (4.25) і *compositus* (2.37).

Як правило, синкопа пов'язана з ритмікою вірша, на користь цього факту свідчать паралельні вживання синкопованих і не синкопованих форм одних і тих же слів.

Наступні зафіксовані явища, а саме контракція і рекомпозиція, також, на нашу думку, пов'язані з ритмікою вірша: *montosus* (2.356) = *montuosus*, *penuarius* (2.326) = *penarius*, *octuaginta* (1.555) = *octaginta*, *Sauromatas* (1.597) = *Sarmatas*, *dirumpere* (1.381) = *dirumpere*, *adsisto* (1.68) = *assisto*.

Послаблення вимови літери **h**, яке фіксувалось ще в класичній латині призвело до довільного вживання літери **h** у пре-, інтер- та поствокальній позиції: *humectans* (2.298) = *umectans*, *proh* (1.231) = *pro*, *Istri* (1.85) = *Histri*, *arundo* (1.166) = *harundo*, *alitus* (3.240) = *halitus*, *ahenos* (1.198) = *aenos*.

Нечастотними але помітними явищами у тексті поеми є дисиміляція **mk>nk**: *quenquam* (4.7) = *quetquam*, *quaecunque* (1.112) = *quaecutque*, та асиміляція: *solennia* (2.273) = *sollemnia*, *Ulisses* (2.164) = *Ulixes*.

У деяких групах приголосних фіксується явище спрощення:

✓ **p** замість **mp**: *capester* (3.74) = *campester*;

✓ **c** замість **nc**: *revicabant* (3.444) = *revincabant*;

✓ **x** замість **xs**: *exultans* (3.364) = *exsultans*, *expectans* (1.455) = *exspectans*, *expuit* (3.286) = *exspuit*, *extinctos* (1.21) = *extinctos*.

У тексті поеми можна віднайти декілька випадків позначення наближеної артикуляції **i** до **u**, яка фіксувалась ще в класичній латині: *inclitus*, *inclytus* (1.561) = *includus*, *monimentum* (1.264) і *monumentum* (1.277) = *monumentum*.

Спостерігається плутання **e** з **i**: *genitrix* (4.121) = *genetrix* (цей випадок зафіксований ще в класичній латині) і вже авторське *empireus* (1.114) = *empyrius*.

Латина проаналізованої поеми успадкувала формальне багатство класичної латини, окремі зміни якої є результатом зміни носія мови, а також віддаленістю в часі античних авторів від новолатинських. Орфографія історичної поеми Симона Пекаліда – типова для вказаного періоду і є репрезентативною для мовної практики того часу. Переважна кількість змін і варіацій траплялись і в творах античних авторів, про що свідчать численні посилання у словниках.

Більшість відхилень і відмінностей передусім залежать від розбіжностей у подачі тих чи інших форм у словниках і граматиках, сучасних автору (та й сучасних лексикографічних та граматичних джерелах теж), які не завжди виконували функцію стандарту і взірця класичної вимови. Про це свідчить той факт, що такі відхилення ми можемо бачити практично чи не в кожному латинськомовному поетичному творі даної епохи.

Найчастіше варіативні орфографічні форми простежуються у міфонімах, топонімах і етніонімах, як правило грецького походження, що пояснюється можливою аналогією з етимологічним грецьким написанням.

Такі явища, як: синкопа, контракція, рекомпозиція голосних і вживання сполуки **-ij-** замість **-ii-** свідчать про вплив ритміки вірша на вибір тієї чи іншої фонетичної форми, про що свідчать вживання паралельних фонетичних дублетів без вказаних явищ, навіть від одних і тих же лексем, але в різних строфах.

Не слід також забувати й про те, що деякі особливості, зокрема ті, які зустрічаються зрідка, можуть бути зумовлені простою друкарською помилкою, оскільки аналізований текст дійшов до нас у друкованому варіанті, а не у вигляді рукопису.

У мові поетичного жанру пріоритет найчастіше належить саме формальним характеристикам словоформи, її зручності для даного поетичного розміру [Смышляева 2001, 285]. Мова латинського гекзаметричного жанру була змушена прискіпливіше контролювати свій фонетичний рівень, більш послідовно співвідносячи його з ритмікою вірша.

Вибір тієї чи іншої фонемі чи графемі (у випадку їх взаємозамінності чи вживання в одних і тих же лексемах) можна пояснити не тільки втратою мовного відчуття чи недостатніми знаннями з граматики латинської мови, а й вимогами літературного жанру, особливо в тому випадку, якщо йдеться про метричні особливості мови поезії. Мова поетичного жанру, як динамічна система, формується і еволюціонує в процесі безперервного варіювання, із багатьох синхронних варіантів жанрова мова постійно відбирає найбільш ефектні, економічні і зручні з точки зору версифікаційної техніки.

В статье описывается и анализируется спектр графических и фонетических особенностей, определяется система вариантов и функциональное соотношение их употребления в классической латыни и в языке новолатинской поэзии на материале одного из заметных достижений украинских новолатинских поэтов, эпической поэмы Симона Пекалида De bello Ostrogiano.

Ключевые слова: *орфографический вариант, фонетический вариант, новолатинская поэзия, графема, гиперкоррекция, синкопа.*

This article describes and analyzes the spectrum of graphic and phonetic features, options and determine the system functional relation of their use in classical Latin and the language of New Latin poetry on the material of one of the notable achievements of Ukrainian New Latin poets, the epic poem De bello Ostrogiano of Simon Pekalide.

Key words: *spelling variations, phonetic variations, New Latin poetry, grapheme hypercorrection, syncope.*

Література:

1. Безбородько Н.И. Язык латинских трактатов украинских философов XVII века: Пособие для студентов и аспирантов философского, филологического и исторического факультетов / Н.И. Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – 137 с.

2. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – 9-е изд. стер. – М.: Русский язык. Медиа, 2005. – 845 с.
3. *Дорошкевич В.И.* Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: Первая половина XVI века / В.И. Дорошкевич. – Мн.: Наука и техника, 1979. – 208 с.
4. *Осауленко О.* Латиномовна епічна поема Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* як літературна пам'ятка XVI ст. / Оксана Осауленко // Наукова спадщина проф. С.В. Семчинського і сучасна філологія: у 2-х ч. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. – Ч. 2. – С. 188–194.
5. *Смышляева В.П.* Языковые уровни римского гексаметрического жанра / В.П. Смышляева // Древние языки в системе университетского образования. – М., 2001. – С. 283–289.
6. *Соболевский С.И.* Грамматика латинского языка: Часть теоретическая / С.И. Соболевский. – М., 1948.
7. *Яковенко Н.* Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі "*De bello Ostrogiano*" / Наталя Яковенко // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XIV-XVII ст. – К.: Критика, 2002. – С. 157–188.
8. *Gansiniec R.* "Metrificale" Marka z Opatowca oraz inne traktaty gramatyczne XIV i XV wieku / R. Gansiniec. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960. – 332 p.
9. *Hammarström M.* Glossarium till Finlands och Sveriges Latinska Medeltidsurkunder jamte spraklig inlending / M. Hammarström. – Helsingfors, 1925. – 252 p.
10. *Weysenhoff-Brożkowa K.* Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce / K. Weysenhoff-Brożkowa // Łacina w Polsce. Zeszyty Naukowe pod redakcją Jerzego Axera. – Warszawa: OBTA, 1998. – 226 s.

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ПАРЕМІЇ З ТОПОНІМІЧНИМ АБО ЕТНОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Лазер-Паньків Олеся Василівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті відображено деякі аспекти дослідження вживання етнонімів та топонімів у складі паремій давньогрецької мови. Подається лексико-семантична класифікація давньогрецьких паремій з топонімичним або етнонімичним компонентом, а також проводиться їх етнолінгвістичний аналіз з метою кращого розуміння їх національно-культурної специфіки.

Ключові слова: топонім, етнонім, етнолінгвістика, національно-культурна специфіка, етнічний менталітет, етнічні стереотипи.

У контексті антропологічної парадигми сучасного мовознавства особливо актуальними стають дослідження, присвячені виявленню етноспецифіки окремих мов, взаємозв'язку та взаємовпливу мови та культури. "Лексичний і фразеологічний рівні мовної системи виступають провідними субстанціями у вираженні національно-культурної специфіки ментальності й характеру етносу" [Голубовська 2004, 162], тому проблематика національно-культурної своєрідності фразеологічної системи мови стає предметом дослідження багатьох лінгвістів (Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, Є.М. Верещагін, В.І. Постовалова, В.М. Телія та ін.). За Є.Є. Чікіною, "національно-культурна своєрідність фразеологізмів вбачається у тому, що вони містять комплекс найвищих уявлень носіїв мови про той чи інший еталон, стереотип, концепт національної культури. Аналіз фразеологізму, який тим чи іншим способом вказує на певне поняття духовної культури, виявляє національно-культурну конотацію аналізованого поняття,... а аналіз сукупності подібних фразеологізмів дає повну картину досліджуваного концепту у фразеологічній картині світу" [Чикина, 6].

Як відомо, у сучасній лінгвістиці склалось кілька методів аналізу фразеологізмів в аспекті виявлення їх національно-культурної специфіки, зокрема, етнолінгвістичний, контрастивний, лінгвокультурологічний та когнітивний (зокрема, [Телія 1999, 14]). При дослідженні паремій давньогрецької мови лінгвокультурологічний аналіз, на нашу думку, не може бути застосований повною мірою оскільки він має на меті, за визначенням В.М. Телії, дослідження "мови у її живому функціонуванні у дискурсах різних типів" [Телія 1999, 24], що стосовно мертвих мов обмежене лише писемними текстами, та й лише тими, які збереглися до нашого часу, відтак, немає достатнього матеріалу для аналізу використання досліджуваних паремій у дискурсах різних типів. Натомість, більш повно може бути застосований етнолінгвістичний метод, спрямований на "історично реконструктивний план виявлення культурних пластів у формуванні фразеологізмів" [Телія 1999, 14].

Паремії, відображаючи історичні, територіальні та географічні особливості умов життя народу, взаємозв'язок з іншими етносами, уявлення, пов'язані з діяльністю, побутом та культурою, містять важливу інформацію про етнічний менталітет носія мови. Дослідження певних конотацій, пов'язаних з тією чи іншою паремією, на матеріалі давньогрецької мови є надзвичайно важливим, адже їх аналіз дозволяє окреслити національно-культурну специфіку сприйняття носіями мови оточуючого їх світу та показує їх внутрішній світ: через аналіз паремій давньогрецької мови мож-

на дізнатися про стиль мислення еллінів. Адже, як зазначає В.В. Жайворонок, "мова так чи інакше відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття" [Жайворонок 2001, 49].

На думку Л.В. Щеглової, Н.Б. Шипуліної та Н.Р. Суродіної, "однією зі складових процесу етнодиференціації поряд з усвідомленням особливостей свого етносу (автостереотипів) є усвідомлення особливостей інших народів (гетеростереотипів)... Анекдоти та притчі про іноземців містять риси менталітету, особливості кожної нації та свідчать більше про характер народу-автора, аніж народу-персонажа таких текстів" [Культура и этнос 2002]. Особливо показовою у цьому аспекті є специфіка вживання топонімів та етронімів у пареміях, оскільки "географічна назва в усіх своїх характеристиках поєднує позамовні (фонові) знання, асоціації, уявлення про назву та об'єкт (за яким закріпленій топонім), а також наявну лінгвістичну інформацію про топонім" [Фірсова 2002, 6].

Для глибокого розуміння етноспецифіки давньогрецьких паремій з топонімічним або етронімічним компонентом необхідним є звернення до етимологічних розвідок та семантики кожної з них, що дозволяє виокремити наступні групи:

1) Найбільш численну групу становлять паремії, у яких засвідчуються уявлення давніх греків про **особливості характеру та ментальності** інших народів.

Πρὸς Κρήτα(ς) κρητίζειν обманювати як критянин критянина (засвідчений, зокрема, у Полібія, Плутарха). Вислів пов'язують з іменем Епіменіда Кнідського, давньогрецького жерця, філософа та провидця, який народився на острові Крит (м. Фест) у VII ст. до н. е. Епіменіду приписується вірш про брехливість критян, який цитується апостолом Павлом у Новому Завіті у Посланні до Тита (1, 12): *Κρήτες ἀεὶ ψεύσται...* Через те, що сам Епіменід був критянином за походженням, цей випадок став класичним прикладом логічного кола (*circulus vitiosus*). Невідомо, чи насправді мешканці давнього Криту були нечесними, однак закладений (можливо, Епіменідом) вже у VII ст. до н. е. стереотип міцно закріпився у свідомості греків, а також став джерелом фразеологізму.

Ἀττικὸς πάροικος аттичний сусіда (тобто, неспокійний, небезпечний) (*Аристотель*). Паремія пов'язана, очевидно, із загальногрецьким стереотипним уявленням про мешканців Аттики, які, в силу історико-політичних обставин, практично постійно перебували у вирі боротьби: чи то внутрішньополісної, чи то загальногрецької.

Вислів *ὅς βοιωτία* беотійська свиня (*Піндар*) вживається на позначення невихованої, брутальної людини. Як зазначає А.Д. Тойнбі, "в еллінських вустах слово "беотієць" мало досить визначений відтінок. Цим словом позначався простуватий, тупуватий, невразливий та брутальний етос – етос, який випадає із загальної низки відзначеної генієм еллінської культури, ... який для нормального елліна був немов дисонуючий звук" [Тойнбі 1991]. І хоча вислів вперше зафіксовано у Піндара (V ст. до н. е.), поет вже характеризує його як "давня лайка" (Олімпійські оди: VII, 90), отже таке стереотипне уявлення про беотійців було сформоване набагато раніше.

Відомості про характер, ментальність та особливості поведінки жителів Давньої Місії зустрічаємо вже у Ксенофонта (Xen. Anab. III, II, 23), який підкреслює їх не-

сміливість. Таке уявлення відображено одразу у двох пареміях. Вживання прислів'я *Μυσῶν λεία* *місійська здобич (Демосфен, Аристотель)* у значенні *легка здобич* свідчить про те, що місіїці уявлялись боязким та нерішучим народом, неспроможним себе захистити. Оскільки ж хоробрість у боротьбі за батьківщину вважалась давніми греками однією з найважливіших чеснот, її відсутність у місіїців безумовно ставила їх на останнє місце у "рейтингу" усіх племен та народів, що спричинило використання цього етноніма у вислові *Μυσῶν ἔσχατος* *останній з місіїців (Платон)* на позначення найгіршого з гірших.

Ставлення давніх греків до Фінікії та її мешканців відображене у вислові *μηδὲν καινόν, ἀλλ' Φοινικικόν τι нічого нового – все фінікійське (Платон)*. Походження вислову пов'язане, очевидно, з тим, що знайомство еллінів з фінікійцями має досить давню історію: сама назва фінікійців – грецька (від *φοῖνιξ пурпуровий*: греки експортували з міста Тір, одного з найбільших фінікійських міст, пурпурову фарбу для тканин, яка вироблялася з морських моллюсків); ще у VIII ст. до. н. е. саме у фінікійців греки запозичили алфавіт.

З певною стереотипізацією еллінами етнопсихології інших племен та народів пов'язане також виникнення вислову *τρία κάππα κάκιστα* *три найгірші капи*, у якому, хоча й не вживаються етноніми, але маються на увазі карійці, кападокійці та критяни (карійці були войовничим народом і часто наймалися у іноземне військо, так само як кападокійці та критяни; очевидно, з цим пов'язане уявлення давніх греків про ці народи як про віроломні).

2) Наступну групу становлять паремії, які відображають певні історичні події або традиції минулого та їх сприйняття носіями давньогрецької мови.

Δεῖ ἐν Καρί τὴν πεῖραν γίνεσθαι (або *Δεῖ ἐν τῷ Καρί κινδυνεύειν*) *краще ризикувати карійцем*. Карійці були войовничим народом. За традицією вважається, що саме карійці були першими найманцями у грецькому війську (про це, зокрема, є свідчення у Страбона – Strab., XIV, 2, 28, Р. 662, Архілоха – Archiloch., fr. 24 (15)). Вислів зафіксовано, зокрема, у Полібія, Еврипіда та Платона у значенні *краще ризикувати кимось іншим*. У цьому вислові відображено принцип етноцентризму як "погляду, за яким власна група уявляється людині центром усього, а всі решта розглядаються відносно неї" [Культура и этнос 2002].

Μήλιος λιμός *мелоський голод (Аристофан)*. Вживання цього вислову повертає нас до подій, які відбувалися під час Пелопонеської війни. 416 р. до н. е. афінське військо під керівництвом Нікія та Алкідаманта виступило у похід проти заселеного дорійцями острова Мелос, який був на стороні Спарті. Одразу підкорити острів не вдалося, тому довелося тримати його у тривалій (сім місяців) облозі. Звичайно, жителі острова переживали страшний голод та скруту. Врешті, острів було підкорено: переможці спустошили острів, дорослих чоловіків стратили, а дітей та жінок продали в рабство. Події тих часів залишили яскравий слід у пам'яті народу, що було закарбовано, зокрема, у паремії *мелоський голод* для підсилення її негативного емоційного значення.

Πάλαι ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι *у давнину і мілетці були хоробрими (Аристофан)*. У цій паремії йдеться про далеке історичне минуле іонійського міста Мілета, мешка-

нням якого доводилося неодноразово відстоювати свою незалежність у боротьбі, зокрема, проти лідійських царів (наприклад, Креза) та проти перських правителів (наприклад, Кіра). Однак ситуація радикально змінилася, коли тиран Мілету Аристагор 499 р. до н. е. повстав проти персів та спровокував загальне повстання іонійців: Мілет був підкорений персами та зруйнований 494 р. до н. е. І хоча греки невдовзі знову оселилися у Мілеті, колишньої величі місто не досягло вже ніколи, а після зруйнування його Александром Македонським його значення було остаточно знищено. Контраст між колишньою величчю міста, закарбованою у пам'яті народу, та його станом у V ст. до н. е., очевидно, був настільки вражаючим, що спричинив появу паремії.

Вислів *Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὀρίσματα* кордони місійців та фрігійців (Плутарх) вживається на позначення предмету постійних суперечок. Адже місійцівперше з'явилися на території Малої Азії, як припускає Страбон, лише у часи Троянської війни: це фракійське плем'я прийшло з півночі та потіснило фрігійців (інше фракійське плем'я), які мешкали на цій території до них (Str. XII, 3, 3). За Страбоном, і мова місійців утворилася внаслідок змішання фрігійської та лідійської мов. Відтак, після таких переселень вже нелегко було розмежувати ці два етноси.

3) Паремії, які фіксують показові для мешканців тієї чи іншої місцевості **види діяльності**:

Τὸ Ὑμίττιον στόμα досл. гіметтські вуста (тобто вуста, які ніби сповнені гіметтського меду) (Лукіан). Вислів пов'язаний з назвою розташованої неподалік Афін гори Гімет, яка ще в давнину славилася медом завдяки розмаїттю пахоців та трав на ній. Цей факт засвідчено, зокрема, й у Горація:

*Ille terrarum mihi praeter omnis
angulus ridet, ubi non Hymetto
mella decedunt...* (Hor., Carmina: II, VI, 13–15)

Τὸ Δωδωναῖον χαλκίον додонський кімвал (про балакучу жінку) (Менандр). У Доні, найбільш відомому після Дельфів релігійному центрі, був Донський оракул при храмі Зевса в Епірі. Святилище обслуговували жінки-жриці, які віщували за шелестом священного дуба Зевса, за звуками, які видавали металічні сосуди та священне джерело. У культових діях використовувався кімвал – ударний музичний інструмент, який мав вигляд двох металічних тарілок.

4) Паремії, у яких відображаються **особливості зовнішності** мешканців тієї чи іншої місцевості:

Αἰθίοπα σμῆχειν мити ефіона (про марну роботу) (Лукіан). Греки здавна мали певні уявлення про країну з назвою "Ефіопія": цей топонім зустрічається вже у давньогрецькій міфології (зокрема, у міфі про Андромеду, батьком якої був ефіопський цар Кефей). За уявленнями греків, Ефіопія – країна, яка була розташована на крайньому півдні землі, а згодом – країна, розташована в Африці на південь від Єгипту. Звичайно, відмінність у зовнішності самих греків та ефіопів була досить значною, що не могло не знайти відображення у вказаному фразеологізмі. Про поширеність цього вислову свідчить також той факт, що він зустрічається у пізніших джерелах у латинському перекладі *Aethiopen lavare* (Erasmus, Adagia I.IV.50).

5) Окремо слід відзначити фразеологізм *Γλαῦκ' Ἀθήναζε* (або *εἰς Ἀθήνας*) (sc. *φέρειν*) або *γλαῦκας ἐμπορεύομαι* (sc. *εἰς Ἀθήνας*) *сову в Афіни (нести)*, у якому відо-

бражено **міфологічні уявлення** давніх греків про місто Афіни. Богиня Афіна – покровителька Афін та афінського народу. Її культовою твариною була сова, відтак, емблемою міста Афіни теж була сова (зображення сови карбувалося на монетах). Вислів трактувався як *здійснювати якусь марну роботу*, оскільки вважалося, що Афіни не потребують додаткових сов. Латинський переклад цього давньогрецького вислову – *ululam Athenas ferre* – неодноразово зустрічається у листах Цицерона.

Щодо фіксації міфологічних уявлень давніх греків, пов'язаних з тією чи іншою місцевістю чи етносом, набагато численнішими є усталені описові конструкції, використовувані замість певних етнонімів чи топонімів та зрозумілі кожному елліну, наприклад: *ὄμφαλὸν γῆς* *центр землі* (*Еврунід*) (маються на увазі Дельфи, де розташований омфалос – камінь, який символізує "пуп" (тобто, центр) землі), *Παλλάδος ἄκται* або *γῆ* *земля Паллади* (зустрічається у трагедіях) (тобто Аттика, покровителькою якої вважалась Афіна Паллада), *Αἰγέως στρατός* *народ Егея* (*Есхіл*) (тобто, населення Аттики, де колись царював Егей), *Κεκροπία χθών* *край Кекрона* (*Еврунід*) (тобто, Аттика, засновником та першим правителем якої був напівзмій Кекроп). Однак, на нашу думку, такі вислови не дають достатньої інформації про суб'єктивну думку еллінів щодо того чи іншого етносу чи регіону, а лише відображають усталену віками міфологічну традицію, а тому є менш цікавими в аспекті дослідження етнічноспецифіки ментальності давніх греків.

Важливо також відзначити, що уявлення давніх греків про інші місця та народності засвідчується використанням етнонімів та топонімів не лише у пареміях. У цьому аспекті важливим, на нашу думку, є також аналіз вживання етнонімів та топонімів у метафоричному значенні, наприклад, прикметника *Σφῆττιος* *сфетський* (пов'язаний з демом *Σφῆττός*) у значенні *їдкий, уїдлиий* (зокрема, у Аристофана); етноніма *οἱ Τριβαλλοί* *трибали* (плем'я у Фракії) у значенні *розпусники, марнотратники* (наприклад, у Демосфена); прикметника *κοπλάτιας* *відзначений буквою копа* (Аристофан) у значенні *породистий, благородний* (про коней), прислівника *Αἰγυπτιῶτι* (*Феокрит*) *по-єгипетськи, тобто хитро, підступно*.

На основі аналізу паремій, які містять етнонімічний або топонімічний компонент, можна зробити наступні висновки. Давньогрецькі паремії, відображаючи важливі та яскраві факти та події з життя народу, міфологічні та стереотипні уявлення давніх греків тощо, дають змогу побачити етнічні особливості ментальності еллінів. Показовим є той факт, що всі досліджувані паремії, якщо взяти за основу принцип класифікації фразеологізмів, запропонований В.Г. Гак [Гак, 1999, 260–261], є культурно-обумовленими (тобто їх специфіка визначається співвіднесеністю з елементами матеріальної чи духовної культури) та національно-обумовленими (за винятком *Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὀρίσματα* та *Αἰθιοπα σιμήχειν*, специфіка яких не визначається певними природними чи культурними реаліями, притаманними життю еллінів); крім того, їх національна специфіка зумовлюється суб'єктивним фактором. В аспекті виявлення етноспецифіки давньогрецької мови найбільш цікавими та інформативними є, на нашу думку, паремії, які відображають уявлення давніх греків про характер та ментальність мешканців певної місцевості, адже такі паремії, як правило, не мають в осно-

ві певних реальних фактів, подій чи явищ, а відображають лише суб'єктивну (часто немотивовану) оцінку давніми еллінами окремих місцевостей та етносів.

В статье исследуются некоторые аспекты употребления этнонимов и топонимов в составе паремий древнегреческого языка. Представлена лексико-семантическая классификация древнегреческих паремий с топонимическим или этнонимическим компонентом, а также проводится их этнолингвистический анализ с целью лучшего понимания национально-культурной специфики.

Ключевые слова: *топоним, этноним, этнолингвистика, культурная специфика, этнический менталитет, этнические стереотипы.*

The article is dedicated to some aspects of research of the toponym and ethnonym as a component of ancient Greek paremias. Author gives the lexical-semantic classification of Greek paremias with toponymical or ethnonymical component and some results of paremias' ethnolinguistic analysis in order to reveal their ethnic cultural specifics.

Key words: *toponym, ethnonym, ethnolinguistic, cultural specifics, ethnic mentality, ethnic stereotypes.*

Література:

1. Гак В.Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов / В.Г. Гак // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 260-265.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
3. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. / И.Х. Дворецкий. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
5. Кашкин В.Б. Этноним в наивной философии языка и картине мира // Электронный ресурс: <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/Kachkine Identity2002.htm>.
6. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. Культура и этнос: Учебное пособие для самостоятельной работы студентов / [Сост. Л.В. Щеглова, Н.Б. Шипулина, Н.Р. Суродина. – Волгоград: Перемена, 2002 // Электронный ресурс: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/KultEtn/index.php.
8. Путова И.Н. Топоним в составе испанских и русских паремий / И.Н. Путова // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. – Серия: Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – Вып. № 1 (9), 2008. – 123–131.
9. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры / [Отв. ред. В.Н. Телия]. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.
10. Тойнби А. Дж. Постигание истории / [Пер. с англ. А. Дж. Тойнби]. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с. // Электронный ресурс: http://lib.ru/HISTORY/TOYNBEE/history.txt_Piece40.12.
11. Фірсова Ю.А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Ю.А. Фірсова. – К., 2002. – 19 с.
12. Чикина Е.Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов: современные подходы // Электронный ресурс: <http://www.russian.slavica.org/article5304.html>.

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПОЗИТ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Левицький Андрій Едуардович,

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Шелудько Анна Володимирівна,

викл.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті зіставляються особливості композитного словотворення засобами української й англійської мов на матеріалі художнього мовлення. У результаті проведеного зіставного аналізу виявлено ізоморфні та аломорфні риси словоскладання, синтаксичного словотворення, редуплікації та телескопії.

Ключові слова: зіставний словотвір, продуктивність, словоскладання, синтаксичне словотворення, телескопія, редуплікація.

Питання словотвору були й залишаються одними з актуальних у сучасному мовознавстві. Свій внесок у вирішення цих питань зробив й М.Я. Калинович [Калинович 1947, 22–103]. Його підхід до розуміння композитного словотворення як результату аглютинації є продуктивним, який ми повністю підтримуємо. Крім того, він відрізняв найбільш типові види словотворення, що далі було розвинуто у теорію продуктивності. О.С. Кубрякова вважає продуктивною модель, за якою утворюється велика кількість слів; а активною називає модель, за якою утворюється багато нових одиниць [Кубрякова 1965, 21].

Продуктивним способом словотвору як української, так і англійської мов є складання. "Складання – це спосіб творення складних слів поєднанням двох або більше основ чи цілих слів або їх скорочень" [Плющ 2005, 31]. Унаслідок складання утворюються складні слова. До типів складання відносять основоскладання, словоскладання та абрєвіацію [Плющ 2005, 31]. Щодо кореляції термінів словоскладання і основоскладання, слід зазначити, що тільки термін словоскладання вживається й на позначення обох явищ [див., напр., Зацний 1999]. До видів композитного словотворення також додамо синтаксичний словотвір, телескопію та редуплікацію, де задіюються декілька слів або їх основ.

Мета дослідження – виявлення спільних та відмінних рис функціонування композит в англійському та українському художньому мовленні.

Об'єкт дослідження – лексичні одиниці сучасної англійської та української мов, утворені шляхом поєднання різних слів або їх основ.

Предметом вивчення є функціональний аспект англійських та українських композит.

Матеріалом дослідження є англійська та українська художня література та її переклади відповідно українською та англійською мовами.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше зіставляються композити англійської та української мов у функціональному аспекті.

Словоскладання – найпродуктивніший спосіб словотвору в англійській мові та один з найпродуктивніших в українській мові. В англійській композитології складні слова досліджувалися в багатьох аспектах (див., напр., [Кубрякова 1988], [Степанова 1984], [Marchand 1966], [Мешков 1985; 1986], [Левицький 1998; 2005; 2006],

[Крайняк 2001], [Омельченко 1981; 1989], [Полюжин 1997; 1999], [Васильєва 2006], [Гонта 2000]). У композитології української мови також представлені різні аспекти дослідження складних слів. Варто відзначити низку ґрунтовних праць (див., напр., [Плющ 1956], [Клименко 1973; 1984; 1988], [Горпинич 1995]). Розроблено також основи теорії гармонійної побудови складних слів в українській мові на засадах концепції "золотої" пропорції та доведено, що "наявність у побудові композитів і юкстапозитів на структурному та фонетичному рівнях чітко визначених гармонійних пропорцій і часових співвідношень є закономірними" [Азарова 2002, 4].

Проте, у зіставному ракурсі проблеми словотвору, зокрема складних слів, майже не досліджуються. Згадаймо лиш дослідження, де зіставлення розгляду проблем словотвору здійснюється у структурному аспекті (див. [Швачко 1977]; [Вєрба 2003]; [Левицкий 2005]; [Жлуктенко 1981]; [Нєлюбин 2006]; [Халдоєниди 2001]; [Kogunets' 2003]). Нами пропонується зіставлення функціональних особливостей анґлійських та українських композитних утворень у художній літературі. Переклади дозволяють зіставити конкретні риси функціонування композит за однакових контекстуальних умов.

Існує значна кількість різних композитних утворень в обох мовах: композита може мати в своєму складі дві, три і більше основ. Більшість складних слів української й анґлійської мов складаються з двох основ. В українській мові складні слова утворюються за допомогою інтерфіксів *-o-*, *-e-*, *-u-*, *-ox-*. В анґлійській мові цю функцію виконує з'єднувальний приголосний *-s-*, *-o-*, *-i-*. Утворення слів за допомогою інтерфікса (або морфологічне словосполучення [Левицкий 2004]) в анґлійській мові непродуктивне. Композити, утворені атематичним словоскладанням (або юкстапозицією), називають юкстапозитами [Плющ 2005, 31]. До складних слів також відносяться нестійкі складні слова або складні слова нестійкого типу, що легко розпадаються і перетворюються на словосполучення [Плющ 2005, 55].

Активним є процес деривації складних слів типу *peace-lover* [Мостовий 1992, 40], а також поєднання різних способів словотвору із складанням. Складноскорочені слова – це одиниці, утворені шляхом комбінації скорочення і словоскладання (...починаються війни, **концтабори**, голод, розруха, відключають гарячу воду й електроенергію, а факультету знов урізають кошти на цей рік [Забужко 2004, 163]. ... and the minute you let them loose you've got wars all over the place, **concentration camps**, famine, natural disasters, someone starts shutting off the hot water and electricity; then there are budget cuts in the department for the second year in a row [пер. О. Забужко]). Складні слова в сучасній анґлійській мові часом утворюються за зразком певного простого слова, що зрештою може призвести до виникнення нової моделі, компонент якої може з часом виконувати функцію суфікса, як, наприклад, утворилося слово *home-sitter* за аналогією з *baby-sitter* [Зацний 1999, 10].

До одного з типів складних слів відносяться **бахуврихи**. Цей спосіб словотворення належить до найдавніших. Вважається, що бахуврихи вживалися в індоєвропейській прамові, таким способом утворювалися власні назви, які давали характеристику особи, вказували їй приналежність до царського роду [Нахуцришвили 1953, 13]. У сучасній анґлійській мові спосіб творення слів типу бахуврихи особливо продуктивний у розмовному мовленні, сфері сленгу та авторських оґоналізмів. Розрізняються субстантивні й ад'єктивні композити такого типу (*The man was /.../*

dressed in a dark double-breasted suit that strained to cover his wide shoulders [Brown 2004, 37]. Чорний двобортний піджак, здавалося, от-от трісне на його широких плечах [пер. А. Кам'янець 2006, 26].

Бахуврихи утворюються за принципом аналогії на синтаксичній основі: **n+n**: *egghead* – інтелектуал, ерудит; **adj+n**: *pale-face* – блідолиций; **(n+n)+-ed**: *The Romans didn't want to cooperate, but we knew the ways to force men into the ring to fight – metal-tipped scourage, the hot irons* [Tilton 2004]. Римляни розважати нас не хотіли, та нам відомо, як змусити людей битися на арені, – батіг із вплетеним залізаччям, розпечене металеве пруття [пер. Б. Стасюка 2006, 118]; **(a+n)+-ed**: *The can went flying and she struggled for air as a rough-skinned hand smashed against her nose and mouth* [Gregory 2007, 73]. Раптом чиясь волохата рука обхопила її ззаду. Нападник затиснув їй ніс і рот, банка з кока-колою вилетіла з рук [пер. А. Кам'янець, Т. Некряч 2007, 91]. На сучасному етапі розвитку англійської мови найбільш продуктивне утворення прикметників типу бахуврихи за допомогою елемента *-ed* [Полюжин 1999, 50].

Складні за структурою бахуврихи сучасної англійської мови можуть утворюватися також шляхом фразеологічної деривації, тобто виступати своєрідними універбами фразеологізмів: *Robert Langdon felt light-headed as he trudged toward the end of the grand Gallery* [Brown 2004, 97]. Роберт Ленгдон втомлено йшов до кінця Великої галереї, у голові в нього паморочилося [пер. А. Кам'янець 2006, 75]. Високий ступінь ідіоматичності структурно складних дериватів типу бахуврихів зумовлений їх вторинною номінацією, яка може ґрунтуватися не тільки на метафоричному, але й метонімічному переносі значення [Полюжин 1999, 51].

Значення складних слів типу бахуврихи часом залежить від вузького контексту художнього твору. Бахуврихи є економним способом словотворення. Вони передають значення більш стисло, а тому слугують більш експресивним засобом вираження: *They killed the public slaves, even some of their household slaves, the able-bodied men* [Tilton 2004]. Порішили всіх державних рабів і навіть деяких у своїх оселях – усіх дужих і здорових чоловіків [пер. Б. Стасюка 2006, 128]. Утворення такого типу виражають конотативні й експресивно-стилістичні значення, передають ставлення автора до персонажу. Англійський прикметник *able-bodied* стисло передає декілька відтінків значення (*міцний, здоровий, придатний до військової служби*), тоді як в українській мові вживається словосполучення.

Складні слова типу бахуврихи активно вживаються в сучасній англійській мові. Проте, наше дослідження виявило значну кількість таких прикметників у текстах української художньої прози. Було зафіксовано 32 українських бахуврихів, тоді як в англійських текстах зустрічається 27 одиниць такого типу.

До продуктивних способів сучасного англійського словотворення відноситься утворення складних слів синтаксичного типу (СССТ). Проте у системі сучасного українського словотворення цей тип не є продуктивним, що створює певні труднощі підчас пошуку міжмовного еквіваленту у перекладі англійською висловлення українською мовою.

Зазначений спосіб словотворення також називають лексикалізацією синтаксичних груп [Мостовий 1992], синтаксичним словоскладанням [Левицький 2005], компресією [Нухов 1997], уподібненням слову [Малинина 1993]. Цей спосіб словотвору також може відноситися до підтипу складних слів зі сполученням за допомогою

службових слів, утворених на основі сурядного зв'язку [Аракин 1989, 228]. Такі складні одиниці також називають лексикалізованими словосполученнями, які функціонують як еквіваленти слова [Бондар 2004, 7].

Першими наприкінці XVIII століття в англійській мові таким чином утворилися терміни родинних стосунків *father-in-law*, *mother-in-law*. Усі інші одиниці такого типу були побудовані за принципом аналогії, значна кількість СССТ утворено за допомогою сполучника *and* (*in-and-out*, *hook-and-eye*).

СССТ утворюються внаслідок семантично-синтаксичної компресії [Худолій 2003, 192]. Вони виникають з причини описати певне явище, для якого не існує назви, максимально стисло, що надає висловленню експресивності, чіткіше відтворює його емоційне забарвлення, забезпечує цілісність номінації. СССТ утворюються на основі найпростіших логічних операцій: зв'язування, роз'єднання, диз'юнкції та порівняння [Худолій 2003, 194]. Такі одиниці можуть влучно передають ставлення автора, виражають емоції, для яких важко підібрати будь-яке існуюче загальноживане слово: *All this 'You-Know-Who' nonsense – for eleven years I have been trying to persuade people to call him by his proper name: Voldemort* [Rowling 1997, 14]. *Що то за безглузде "Відомо-Хмо" – я вже одинадцять років переконую всіх називати його справжнім ім'ям – Волдеморт* [пер. В. Морозова 2002, 14]. Цей спосіб словотвору привертає увагу читача, одразу виділяється в тексті навіть візуально, надає виразу оригінальності: *... всі дрібні, на позір непримітні жіноцькі навички самоукітаттування, на засвоєння яких, однак, кладеться ціле отроцтво ... лак-із-цяточками, лак-із-квіточками, аж нарешити в десятому, слава-тобі-Господи, нормальний колір, – все воно якомсь від роду було при ній ...* [Забужко 2005, 43]. *... all the barely visible, minute women's ways of sculpting, transforming themselves into women, which take one's entire adolescence to master...nail polish with glitter and flowers until settling in tenth grade on, thank god, one's natural color. She seemed to have been endowed with everything at birth ...* [пер. О. Zabuzhko 2005]. Синтаксичне словоскладання використовується набагато активніше в оказіональному словотворенні, ніж в узуальному: *... і читала не-нею-заготовлений текст, що його зрідка підправляла, коли не словами, то вже голосом – безпремінно...* [Забужко 2005, 125]. *... and read a text prepared by someone else, but that she occasionally improved upon, if not with words, then at least with her voice ...* [пер. О. Zabuzhko 1999, 126]. Збільшення кількості СССТ також пояснюється загальною тенденцією до економії мовних засобів, що є універсальним явищем.

Кількість компонентів у композитах такої структури необмежена. СССТ поділяються на 2 групи: такі, що є структурно подібними реченню (*John-go-to-bed-at-noon – квіти, що закриваються удень*), та такі, що подібні словосполученню (*hole-in-the-wall – банкомат*) [Серкова 2005, 36]. Подібні реченню одиниці поділяють, в свою чергу, на такі, що походять від розповідних, спонукальних, питальних речень. Проте, у більшості випадках вони мають дефісне написання, іноді беруться в лапки і кожний елемент, крім службових слів, пишеться з великої літери (напр., *"We-Don't-Want-to-Lose-You-but-We-Think-You-Ought-to-Go" song*).

Синтаксичне словоскладання набуває активності в українській мові також, напевно під впливом англійської мови. Проте, незважаючи на стрімко зростаючу кількість СССТ в українському художньому мовленні, ця проблема недостатньо досліджена у вітчизняному мовознавстві. В українській мові СССТ в основному нале-

жать до оказіоналізмів, наприклад, *поговорити "ти-знаєш-стосовно-чого"* [Дереш 2004, 126], *готовність-до-нової-любови* [Забужко 2004, 98].

Так само, як і в англійській мові кожний елемент СССТ в українській мові може писатися з великої літери, наприклад *Пісок-На-Зубах, штат Техас* [Дереш 2004, 42]. Також утворюються оригінальні оказіональні структури з великою кількістю компонентів та поділом на склади: *"у-за-скле-ній-дни-ні-бе-зод-ні-не-злій-не-зло-віс-ній-без-мов-ній-і-звич-ній-за-сві-тять-ся-ба-чиш-ме-не?"* [Москалець]. У структурі СССТ можливі й іншомовні вкраплення: *"дурновато-всміхненно-sorry-вибачаючись"* [Забужко 2004: 135].

Дослідження сучасного українського мовлення виявило "тенденцію до стереотипізації, що полягає у написанні через дефіс синтаксичних конструкцій" [Балюта 2007: 148], іншими словами тенденцію до утворення СССТ. За класифікацією М.В. Бондар [Бондар 2004], подібні конструкції виражають: 1) штампи, сформовані у свідомості людей за часів СРСР (*білий-верх-чорний-низ*); 2) загальновідомі, базові поняття дисциплін (*до-ре-мі-фа-соль*); 3) традиційні для певних контекстів репліки (*"прасті-працвай-не-жді-радна"*); 4) основне функціональне призначення (*зуби-щок-очі*); 5) традиційний набір предметів (*музика-жінки-шампанське*); 6) коло інтересів, яке зведене до мінімуму (*читання-фрукти-незнані-країни*).

Синтаксичний словотвір більш продуктивний в оказіональному словотворенні як української, так і англійської мов, проте певна кількість СССТ англійської мови перейшли до розряду загальноживаних. В українській мові узуальні СССТ містяться у синонімічних структурах типу *де-не-де, десь-не-десь, коли-не-коли, де-не-коли, день-у-день, рік-у-рік, день-при-дні, як-не-як, сам-на-сам, віч-на-віч, нога-за-ногу* ("*...немов погрубшала кістками, і форми, підкреслені за-домашньою позою – рука на спинці крісла, ногою-за-ногу назверх вивернутий клуб, щільно обтяжений спідницею ...*" [Забужко 2005, 138]. "*...as if her bones had thickened and the shapes that were emphasized by her homey pose – her arm on the back of the chair, her hip turned up from the way she had crossed her legs, and her skirt pulled taut over it ...*" [пер. О. Zabuzhko 1999, 143]).

Композитний словотвір також включає **телескопію** – процес словотворення, коли основи слів ніби входять одна в іншу [Мостовий 1992, 47]. "Під телескопією розуміється спосіб словотвору, коли нове слово утворюється шляхом поєднання повної основи одного вихідного слова зі скороченою основою іншого слова або поєднанням двох скорочених основ вихідних слів" [Жлуктенко 1983, 101]. Першим, хто вжив слова, утворені таким способом був Льюїс Керол, він їх називав *portmanteau words* – "*слова-гаманці*", вони ніби складаються з декількох "відділень", наприклад, в "Алісі в Задзеркаллі" з'являється таке утворення: *slimy* (*слизький*) + *lithe* (*гнучкий*) → *slithy* [Carroll 2004, 102]. Українською це слово відтворено, як *швимкі* ← *швидкі* + *щемкі* [пер. М. Лукаш 2001, 82]. Характерною особливістю телескопічних утворень є їхнє свідоме створення з метою утворення каламбуру або жарту [Жлуктенко 1983, 112].

У сучасній англійській мові найпродуктивнішими моделями телескопічного словотворення є: $ab+cd \rightarrow ad$ (*smoke + fog \rightarrow smog – смог*); $ab+cd \rightarrow ac$ (*pocket monster \rightarrow pokemon – покімон*); $ab+cd \rightarrow acd$ (*Europea + vision \rightarrow Eurovision – Євробачення*) [Худолій 2003, 169].

В українській мові цей спосіб словотворення почав використовуватися під впливом англійської мови. У сучасній англійській мові телескопія більш продуктивна,

проте останнім часом цей спосіб активізується і в українській мові (*Азія + Європа* → *Азіона, Кучма + комунізм* → *кучмунізм*).

Непродуктивною в обох мовах є **редуплікація** – свідомий повтор в межах певного мовленнєвого відрізка однієї й тієї ж мовної одиниці з певною словотвірною, граматичною, семантичною або стилістичною заданістю [Пахолок 1989, 1]. Редуплікація зустрічається як в англійській ("*Avi Raz caught him, dragged him through the room filled with boxes...and now swarming with dark suited men carrying walkie-talkies and guns*") [Gregory 2007, 298]. "*Підхопив його Аві Рац, протяг через приміщення, завалене ящиками й коробками ... а ще було повно людей у темному однострої, із раціями*" [пер. А. Кам'янець, Т. Некряч 2007, 339]), так і в українській мовах ("*Віддаленим наслідком цих подій можна вважати те змішане почуття вини й сорому, що звідтоді незмінно заповняло Дарку при зустрічі з кожним євреєм і як-так розсмоктувалося тільки при ближчому, вже таки особистому знайомстві*") [Забужко 2005, 41]. "*The remote consequences of these events revealed the mixed feelings of guilt and shame which from then on dogged her in her every encounter with Jews and which only faded on closer acquaintance*" [пер. О. Zabuzhko 2005]). Два повторюваних елемента можуть бути повністю або частково схожими. Залежно від цього, редуплікація може бути двох видів: повна редуплікація, тобто повтор вихідного елемента без змін ("*І ще багато-багато інших варіантів "Некрополя"*") [Прохасько 2006, 56]. "*And many many more other variants of Necropolis*" [пер. Т. Prokhasko 1999, 115]); варіативна редуплікація, за якої вихідний елемент зазнає фонетичних, граматичних або семантичних змін [Пахолок 1989, 17] ("*А може, так і краще, важко ворухнулася сонна-пресонна думка ...*") [Забужко 2005, 149]. "*And the sleepy, very sleepy thought stirred heavily that maybe it was for better ...*" [пер. О. Zabuzhko 2005]). Окремо виділяється редуплікація з римованими компонентами ("*Take it easy. This isn't hocus-pocus, 'Dillon assured him*") [Gregory 2007, 31]. "*Не хвилюйся. Тут усе чисто, – запевнив Ділон*" [пер. А. Кам'янець, Т. Некряч 2007, 42]). Повтор елементів має на меті образне вираження ідеї посилення, якості, інтенсивності, множинності ("*... дивись, казала Ленця, швидко-швидко закочуючи рукав, дивись, які гострі, хочеш помацати ...*") [Забужко 2005, 38]. "*... Look, look, said Effie, sweeping up her sleeve, see how sharp, want to feel it?*" [пер. О. Забужко 2005]).

Запропонований нами підхід до опису функціонування одиниць номінації базується на їх спроможності безпосередньо відображати динаміку розвитку мови, тобто розкривати свої потенційні можливості в процесі реального використання. До уваги беруться не тільки функціональні характеристики самих мовних одиниць, але й пов'язані з ними структурні особливості сучасної англійської мови, оскільки "функціоналізм – це принципово **типологічно** орієнтована лінгвістика" [Кибрик 1997, 277]. Таким чином, функціоналізм не спрямований на формулювання апріорних аксіом про структуру конкретної мови, а ставить за мету розгляд її типологічних можливостей. У такий спосіб, використаний підхід доводить готовність функціоналізму до аналізу швидких, малопередбачуваних змін у системі мови, а саме – до виконання мовними знаками невластивих їм функцій. Функціональні потенції номінативної одиниці, які дозволяють їй брати участь у передачі певного змісту або побудові необхідної за законами мови конструкції, зумовлюють вибір саме цієї одиниці мовцем.

Отже, на основі аналізу функціональних особливостей мовних одиниць у мовленні виявлено ізоморфні риси, а саме продуктивність словоскладання та непродуктивність редуплікації в українській й англійській мовах; аломорфні властивості – продуктивність синтаксичного словотворення та телескопії в англійській та їх непродуктивність в українській мовах. Більша схильність англійського словотворення до композитних утворень пояснюється аналітизмом структури цієї мови. **Перспективним** є зіставлення інших видів словотворення у функціональному аспекті.

В статті сопоставляються особенности композитного словообразования средствами украинского и английского языков на материале художественной речи. В результате проведенного сопоставительного анализа выявлены изоморфные и алломорфные черты словообразования, синтаксического словообразования, редупликации и телескопии.

Ключевые слова: сопоставительное словообразование, продуктивность, словосложение, синтаксическое словообразование, телескопия, редупликация.

The article deals with singling out specificity of composite word-building in English and Ukrainian. Isomorphic and allomorphic traits of compounding, syntactic word-building, blending and reduplication have been revealed in the course of the comparative analysis.

Key words: comparative word-building, productivity, compounding, syntactic word-building, blending, reduplication.

Література:

1. Азарова Л.Є. Структурна організація складних слів (концепція "золотої пропорції"): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л.Є. Азарова. – К., 2002. – 32 с.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология русского и английского языков / В.Д. Аракин. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
3. Балюта Е.Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Е.Г. Балюта. – Запоріжжя, 2007. – 201 с.
4. Бондар М.В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кін. ХХ – поч. ХХІ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / М.В. Бондар – К., 2004. – 19 с.
5. Васильєва О.Г. Концептуальна семантика субстантивних композитів –бахуврихі (на матеріалі антропосемічної лексики сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.Г. Васильєва. – К., 2006. – 20 с.
6. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: посібник [для перекладацьких відділень вузів] / Л.Г. Верба. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 160 с.
7. Гонта І.А. Структурные и семантические особенности композит-метафор в американском сленге: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / И.А. Гонта. – К., 2000. – 20 с.
8. Горпинич В.О. Словотворення і словотвір української мови / В.О. Горпинич: [текст лекцій] / Державний комітет України з питань науки і технологій. – К., 1995. – 68 с.
9. Жлуктенко Ю. О. Порівняльні дослідження з граматики англійської, української та російської мов / За ред. Ю.О. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1981. – 354 с.
10. Жлуктенко Ю.А. Неологизмы – телескопные слова / Ю.А. Жлуктенко // Английские неологизмы. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 101-113
11. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття: автореф. дис... д-ра. філол.наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ю.А. Зацний. – К., 1999. – 19 с.
12. Калинович М. Я. Вступ до мовознавства. – К. – Львів: Радянська школа. 1947. – 110 с.
13. Кибрик А. А. Функционализм / Кибрик А. А., Плулунян В. А. // Фундаментальные направления современной американской лингвистики / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 276–339

14. *Клименко Н.Ф.* Система афіксального словотвору сучасної української мови / Н.Ф. Клименко – К.: Наукова думка, 1973. – 186 с.
15. *Клименко Н.Ф.* Словообразовательная структура и семантика сложных слов в современном украинском языке: автореф. дис. на соискание учёной степени д-ра. филол. наук: спец. 10.02.02 "Украинский язык" / Н.Ф. Клименко – К., 1984. – 52 с.
16. *Клименко Н.Ф.* Основы морфеміки сучасної української мови: [навч. посібник] / Н.Ф. Клименко / Інститут змісту і методів навчання, Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1988. – 182 с.
17. *Крайняк Л.К.* Композити з першим дієслівним компонентом у сучасній англійській мові: семантико-когнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л.К. Крайняк. – К., 2001. – 19с.
18. *Кубрякова Е.С.* Что такое словообразование / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1965. – 78 с.
19. *Кубрякова Е.С.* Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е.С. Кубрякова // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: [межвуз. сборн. науч. трудов] / Пятигорский гос. пед. ин-т иностр. яз. – Пятигорск, 1988. – С. 3-23
20. *Левицкий А.Э.* Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А.Э. Левицкий. – К.: "АСА", 1998. – 362 с.
21. *Левицкий А.Э.* Особенности реализации языковым знаком нетипичных функций в процессе коммуникации [Электронный ресурс] / А.Э. Левицкий // Культура народов Причерноморья. – Т.№ 32. Режим доступа: <http://www.ccssu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture32/index.htm>
22. *Левицкий А.Э.* Сравнительная типология русского и английского языков / А.Э. Левицкий, Л.Л. Славова: [учеб. пособие для вузов]. – Житомир: ЖГУ, 2005. – 204 с.
23. *Левицкий А.Э.* Українська зіставна лексикологія початку ХХІ століття: перспективні напрями / А.Е. Левицкий // Вісник Житомирського держ. ун-ту. ім. Івана Франка. – Житомир, 2006. – № 27. – С. 35-39;
24. *Малинина И.И.* "Уподобление слову" в языке и речи: дис. на соиск. учен. степ. кандидата филол. наук: 10.02.04 "Германские языки" / И.И. Малинина – М., 1993. – 153 с.
25. *Мешков О.Д.* Словосложение в современном английском языке / О.Д. Мешков. – М.: Высшая школа, 1985. – 187 с.
26. *Мешков О.Д.* Семантические аспекты словосложения английского языка / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
27. *Мостовой М.І.* Лексикологія англійської мови / М.І. Мостовой. – Харків: Основа, 1992. – 256 с.
28. *Нахуцришвили Г.Л.* Бахуврихи в индо-иранских языках: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук / Г.Л. Нахуцришвили. – Тбилиси, 1953. – 18 с.
29. *Нелюбин Л.Л.* Сравнительная типология английского и русского, немецкого и русского, французского и русского языков / ред. Л.Л. Нелюбин. – М.: Изд-во МГОУ, 2006. – 204 с.
30. *Нухов С.Ж.* Языковая игра в словообразовании (на материале лексики английского языка): автореф. дис. на соискание учёной степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / С.Ж. Нухов. – М., 1997. – 39 с.
31. *Омельченко Л.Ф.* Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке: на материале прилагательных и глаголов / Л.Ф. Омельченко. – М.: Высшая школа, 1981. – 173 с.
32. *Омельченко Л.Ф.* Английская композита: структура и семантика: дис. на соиск. учен. степ. доктора фил. наук: 10.02.04 "Германские языки" / Омельченко Л.Ф. – К., 1989. – 493 с.
33. *Пахолок З.А.* Редупликация как способ представления семантики в неблизкородственных языках: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка" / З.А. Пахолок. – К., 1989. – 20 с.
34. *Плющ М.Я.* Способи словотвору в сучасній українській літературній мові: дис. на здоб. наук. ступ. кандидата філол. наук: 10.02.02 "Українська мова" / Плющ М.Я. – К., 1956. – 277 с.
35. *Плющ М.Я.* Граматика української мови / М.Я. Плющ: у 2 ч.: [підруч. для студ. філол. спец. вищ.навч. закладів]. – К.: Вища школа, 2005. – 286 с.
36. *Полюжин М.М.* Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке / М.М. Полюжин, Л.Ф.Омельченко. – Ужгород: Изд-во УжГУ, 1997. – 100 с.
37. *Полюжин М.М.* Функциональный і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
38. *Серкова Н.И.* Окказиональное словообразование как явление художественной речи / Серкова Н.И., Егорова О.В., Тараканова И.В. – Хабаровск: Изд-во Хабаров. гос. пед. ун-та, 2005. – 260 с.

39. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
40. Халдояниди Н.Л. Сравнительная типология русского, немецкого и английского языков / Н.Л. Халдояниди: учеб. пособие / Пятигорский гос. лингвист. ун-т. – Пятигорск, 2001. – 153 с.
41. Худолій А.О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ – на поч. ХХІ ст.: дис. на здоб. наук. ступ. кандидата філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / А.О. Худолій. – К., 2003. – 275 с.
42. Швачко К.К. Введение в сравнительную типологию английского, русского, украинского языков / К.К. Швачко, П.В. Терентьев, Т.Г. Янукян, С.А Швачко. – К.: Вища школа, 1977. – 117 с.
43. Korunets' I.V. Contrastive Topology of the English and Ukrainian Languages / I.V. Korunets': навчальний посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 464 с.
44. Marchand H. The Categories and Types of Present-day English Word-Formation / H. Marchand. Alabama: University of Alabama Press, 1966. – 379 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Браун Д. Код да Вінчі / Д. Браун: [пер. з англ. А. Кам'янець]. – Харків: Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2006. – 480 с.
2. Гомер. Іліада / Гомер [Електронний ресурс]: [пер. з давньогре. Б. Тена]. Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm#01
3. Грегорі Дж. Книга імен / Дж. Грегорі, К. Тінторі: [пер. з англ. А. Кам'янець, Т. Некряч]. – Харків: Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2007. – 352 с.
4. Дереш Л. Поклоніння ящірці: [роман] / Л. Дереш. – Львів: Кальварія, 2004. – 176 с.
5. Забужко О. Дівчатка: [повість] / О. Забужко // Сестро, сестро: повісті та оповідання. – Видання друге. – К.: Факт, 2005. – С. 37-68.
6. Забужко О. Я, Мілена: [повість] / О. Забужко // Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – Видання друге. – К.: Факт, 2005. – С. 125- 154.
7. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: [роман] / О.Забужко. – К.: Факт, 2004. – 176 с.
8. Керрол Льюїс. Аліса в Задзеркаллі / Л. Керрол: [пер. з англ. В. Корнієнка. Вірші в перекладах М. Лукаша, І. Малковича та ін.]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 141с.
9. Москалець К. Вечірній мед: [роман]. Ч.ІІ [Електронний ресурс] / К. Москалець. – (Першотвір). Режим доступу: <http://www.kenguru.com.ua/paranoid/story/story1209.htm>
10. Прохасько Т. Некрополь: [повість] / Т. Прохасько // Лексикон таємних знань. – Львів: Кальварія, 2006. – С. 39–65.
11. Прохасько Т. Увібрати місто: [повість] / Т. Прохасько // Лексикон таємних знань. – Львів: Кальварія, 2006. – С. 141–162.
12. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / Дж.К. Ролінг [пер. з англ. Віктора Морозова]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 148 с.
13. Тілтон Л. Війна гладіатора. Діалог / Л. Тілтон: [пер. з англ. Б. Стасюка] // Всесвіт. – 2006. – № 5-6. – С. 114–138.
14. Brown D. The Da Vinci Code / D. Brown. – L.: Corgi books, 2004. – 605p.
15. Carroll L. Trough the Looking Glass / L. Carroll. – L.: Penguin books, 1994. – 176 p.
16. Gregory J. The Book of Names / J. Gregory, K. Tintory. – N.Y.: St. Martin's Criffin, 2007. – 304 p.
17. Prokhasko T. Necropolis / Prokhasko T. // Two Lands, New Vision: stories from Canada and Ukraine. – N.Y.: Coteau books, 1999. – P. 99-123.
18. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone / J.K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 1997. – 224 p.
19. Tilton L. The Gladiator's War: A Dialog [Електронний ресурс] / L. Tilton // Asimov's Science Fiction. June 2004. – Режим доступу: http://www.asimovs.com/_issue_0501/gladiatorswar.shtml.
20. Zabuzhko O. Field Work in Ukrainian Sex [Електронний ресурс] / О. Zabuzhko. Режим доступу: <http://www.bu.edu/agni/fiction/print/2001/53-zabuzhko.html>
21. Zabuzhko O. Girls [Електронний ресурс] / О. Zabuzhko. Boston – N.Y.; San Fransisco <...>: Arrowsmith, 2005. – 38 p. Режим доступу: <http://www.wordswithoutborders.org/article.php?lab=Girls>
22. Zabuzhko O. I, Milena / О. Zabuzhko // Two Lands, New Vision: stories from Canada and Ukraine. – N.Y.: Coteau books, 1999. – P. 125–161.

КОНЦЕПТИ "ἐλεημοσύνη" ТА "θεραπεία" У РАННЬОХРИСТИЯНСЬКІЙ ГРЕКОМОВНІЙ ПРОЗІ

Левко Олександр Вадимович,
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується зміст концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" та прийоми їх вербалізації в ранньохристиянській грекомовній прозі. Автор розглядає концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" у творах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста як результат лінгвокультурного діалогу античності та християнства, синтезу давньогрецької та арамейсько-семітської традицій.

Ключові слова: давньогрецька мова, концепт "милосердя", концепт "служіння", лінгвокультурологія, ранньохристиянська література, античність, патристика.

Поняття "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" закладають підвалини людського буття, становлять основу людських стосунків і є, зокрема, найголовнішими чеснотами жертвовного служіння людям. У контексті ранньохристиянської думки "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" є підґрунтям проповіді діяльнійшої любові, засвідченої у Святому Письмі.

Актуальність даного дослідження полягає у відродженні лінгвістичного осмислення спадщини ранньохристиянських авторів та пошуків інтересу до загальнолюдських цінностей в контексті християнської культури, у новому погляді на лінгвокультурний діалог між античною та біблійною традицією в контексті когнітивної лінгвістики. Зокрема, в даній розвідці досліджуються концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" як основоположні мовно-ментальні явища, на основі яких вибудовується діяльнійша проповідь християнських ідеалів.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні змісту концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" в ранньохристиянській ораторській прозі, виявленні античних та арамейсько-семітських впливів на індивідуально-авторські картини світу ранньохристиянських письменників.

Предметом дослідження є зміст концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" в ранньохристиянській ораторській прозі, прийоми їх вербалізації.

Об'єкт дослідження – книги Святого Письма, промови Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ми розглядаємо в контексті сучасної парадигми лінгвістики концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" у творах ранньохристиянських ораторів як результат лінгвокультурного діалогу античності і християнства, синтезу давньогрецької та арамейсько-семітської традицій.

У сучасній лінгвістиці останнім часом сформувалася нова антропоцентрична парадигма, внаслідок чого з'явилися наукові студії, присвячені дослідженню концептуальних та мовних картин світу, мовної особистості авторів. Сполучною ланкою між поняттями "мовна картина світу", "концептуальна картина світу" і "мовна особистість" виступає концепт, який, з одного боку, є "основною одиницею концептуальної картини світу, яка лежить в основі мовної картини світу людини, а з іншого, – одиницею когнітивного рівня мовної особистості" [Мазепова 2007, 8]. У сучасній лінгвістиці немає одноставного погляду на зміст поняття "концепт". Концепт по-різному трактується в

межах когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, однак беззаперечним фактом є те, що концепт є одним з основних понять у згаданих сферах лінгвістики. Різноманітність тлумачення та визначення змісту поняття "концепт" у сучасному мовознавстві стверджується багатьма лінгвістами-дослідниками. С.А. Кошарна стверджує, що "на думку одних вчених, концепт є ключовим словом духовної культури або першопочатковим уявленням, яке стимулює появу слова; інші, проводячи межу між концептом і поняттям, вважають перший абстрактним науковим поняттям, стверджуючи, що формування концептів вимагає наукового підходу до проблеми; треті вважають, що концепт – це те саме, що і поняття, але при цьому концепти описують ментальну дійсність" [Кошарная 2002, 39]. Справді, саме слово "концепт" походить від латинського *conspicere* (*conceptus*) і має значення "думка", "погляд", "поняття".

В когнітивній лінгвістиці "концепт" – це фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію. Таким чином, "концепти стають посередниками між словами та екстралінгвістичною дійсністю" [Карасик 1996, 6]. Концепт є результатом когнітивної діяльності людини й існує у свідомості людини не у вигляді чітких понять, а становить собою "згусток уявлень, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те або інше слово" [Степанов 2004, 43].

В лінгвокультурології концепт трактується як "згусток певної національної культури у свідомості людини", що засвідчує її етнонаціональну приналежність. А. Вежбицька говорить про ключові слова певної культури, які є не периферійними словами, а загальноживаними, використовуються в якійсь одній семантичній сфері і знаходяться в центрі цілого фразеологічного ряду [Вежбицкая 2001, 36]. Ключовими концептами культури В.А. Маслова називає обумовлені нею базові одиниці картини світу, які мають екзистенційну значимість і для окремої мовної особистості, і для лінгвокультурного суспільства в цілому [Маслова 2001, 51]. Дуже влучно висловлюється Ю. Степанов, кажучи, що "концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини; і, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї" [Степанов 2004, 43].

Наше дослідження концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" в ранньохристиянській прозі враховує той факт, що вони як ментальні одиниці сформувалися на перехресті давньогрецької та візантійської культур в результаті унікального діалогу античності та християнства. Ми визначаємо концепт як одиницю когнітивного рівня, як результат входження людини в лінгвокультурний простір певного етносу та епохи, з одного боку, та результат входження певної культури у ментальний світ людини, з іншого.

Концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" у творах ранньохристиянських авторів сформувалися як результат лінгвокультурного діалогу античності і християнства, синтезу давньогрецької та арамейсько-семітської традицій. Ранньохристиянська література виникла саме в точці перетину цих двох традицій. Текст творів будь-якого християнського автора досліджуваної доби містить очевидні і приховані факти звертання до прецедентних текстів. Книги Святого Письма і твори античних авторів, будучи прецедентними текстами для християнських письменників епохи пізньої античності, впливали на формування світогляду авторів, їхньої індивідуальної картини світу, ідіостилю, особливостей вербалізації знань у тексті. Це дуже чітко видно в тому

явищі, яке можна назвати "одяганням семіто-арамейської думки в одяг еллінських слів", або іншими словами мислити по-семітськи, говорити по-еллінськи". Явище прецедентності розглядається у сучасній лінгвістиці як один з головних факторів формування ідіостилію автора, як результат діалогу культур. Поняття "прецедентний текст" дуже тісно пов'язане з поняттям "інтертекстуальність", яке останнім часом теоретично досліджувалося в працях І.В. Арнольд [Арнольд 1999]. Ю. Караулов стверджує, що "знання прецедентних текстів є показником приналежності до даної епохи і її культури" [Караулов 1987, 216]. Це твердження суголосне висловлюванню М. Бахтіна про те, що "текст – це діалог автора не лише з читачем, але й з усією сучасною і попередньою культурою" [Бахтин 1975, 931]. В контексті цих тверджень І. Арнольд говорить, що "текст має в собі сліди цього діалогу у вигляді алюзій, цитат, ремінісценцій. Це явище отримало назву інтертекстуальність" [Арнольд 1999, 376].

В даній розвідці під прецедентними текстами ми розуміємо найбільш важливі для автора в пізнавальному плані тексти, а також найбільш значимі для певної культури тексти, введені в дискурс мовної особистості автора. Такого роду текстом, який був прецедентним для ранньохристиянських авторів і вплинув на формування концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία", була притча про доброго самарянина, яку за Євангелієм від Луки Ісус Христос запропонував своїм учням: *"Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і потрапив у руки розбійникам, що обдерли його, і завдали йому ран, та й утекли, покинувши ледве живого його... Проходив же там якийсь самарянин, та й натрапив на нього, і, побачивши, змилосердився. І підійшовши, обв'язав йому рани, наливши оливи й вина. Після того посадив його на худобину власну, і привіз його до заїзду, та й клопотався про нього. А другого дня, як від'їздив, вийняв він два динарія, та й дав їх господареві й сказав: Поклопочися за нього; і, якщо витратиш на нього більше, то я, коли повернуся, віддам тобі..... Котрий же з цих трьох на думку твою був ближній тому, хто попався розбійникам? А він відказав: Той, хто вчинив йому милість. Ісус же сказав йому: Іди, і роби так і ти!"* (Лк. X, 30-37).

Притча про самарянина втілює суть концепції діяльнійшої проповіді християнства, яка була розвинута ранньохристиянськими авторами [Riemer 2004]. Ключовою фразою у цій притчі є "Той, хто вчинив йому милість". Давньогрецька мова для позначення цього поняття використовує слово "ἐλεημοσύνη", яке інколи перекладається як "милість", інколи як "милосердя", інколи як "милостиня". Однак жоден варіант не відображає точного змісту цього слова. І ще хотілося наголосити на одному моменті в цій притчі. Спосіб дій самарянина в контексті думки ранньохристиянських авторів відображає зміст поняття "θεραπεία", перше значення якого означає "служіння".

Зміст концепту "ἐλεημοσύνη" не можна висловити одним словом "милосердя". Це було би банальним спрощенням. Слово "ἐλεημοσύνη" містить наступні семи: а) милість, б) співстраждання, в) вірність, г) діяльнійша допомога е) милостиня. У давньо-гр.-англ. словнику Лідделла-Скотта-Джонса "ἐλεημοσύνη" фіксується з наступними значеннями [Liddell-Scott-Jones 1996, 531]:

1. pity "співчуття", mercy "співстраждання", "помилування" (у такому значенні вживається, як правило, в античних авторів, e.g. Call. Del. 1.5.2.);

2. alms "милостиня", charity "милостиня", "милосердне ставлення до інших" (у такому значенні вживається у Септуагінті та Новому Заповіті, в античних авторів не засвідчене, e.g. LXX Tob. 4.7.; Matth. 6.2.).

Greek English Lexicon of Septuagint фіксує "ἐλεημοσύνη" зі значенням "pity", "mercy" у книгах Буття (Gn 47,29), Ісаї (Is 1,27; 28,17), а зі значенням "alms", "charity" у книзі Товіта (Тоб. 4.7.) [Lust 2003, 431]

Концепт "ἐλεημοσύνη" в ораторській прозі Іоанна Златоуста, Василя Великого, Григорія Богослова вербалізується в обох наведених значеннях. Саме в цьому відбувається зустріч двох традицій: античної та біблейської.

У давньоєврейській мові немає слова, яке точно можна було би перекласти словом "ἐλεημοσύνη". В силу свого досвіду, великої літературної традиції та особливостей мовної картини світу давньоєврейський народ вербалізував "ἐλεημοσύνη" наступними словами:

1. давньоєвр. Rahamim, що означає інстинктивну прив'язаність однієї істоти до іншої. В стародавніх семітських культурах це почуття зосереджене в материнському лоні (Rehem) або утробі (Rahamim) (це явище характерне для усіх стародавніх соматичних культур). Це слово виражає ще й почуття ніжної любові (стслав. "благоутробие"), яке безпосередньо виражається в діях: або як співстраждання у біді (Пс. 105.45), або як прощення образ (Дан. 9.9).

2. давньоєвр. Hased, – яке, як і Rahamim, перекладається грецьким "ἐλεημοσύνη", саме по собі вказує на почуття відданості, на зв'язок між двома істотами, який передбачає вірність.

Внаслідок злиття двох понять, "ἐλεημοσύνη" отримує два крила: воно вже не просто відзвук інстинктивної любові, яка може помилитися у своєму виборі, але добро свідоме, кероване волею. Саме в такому значенні концепт "ἐλεημοσύνη" вербалізується в промовах Григорія Богослова Василя Великого та Іоанна Златоуста. Концепт "ἐλεημοσύνη" стає відповіддю на внутрішній обов'язок, вираженням жертвовності і відданості. Наслідком і діяльнісним проявом "ἐλεημοσύνη" в християнській традиції стає "θεραπεία". У ранньохристиянській ораторській прозі "θεραπεία" передбачало: матеріальну допомогу бідним, догляд за хворими, відвідування хворих і тих, хто в неволі. Орієнтиром для ранньохристиянських авторів була притча про доброго самарянина.

В ораторській ранньохристиянській прозі заклик до "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" вербалізується дуже емоційно та категорично, а небажання бути сином "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" розцінюється як велике зло. Наведемо, кілька прикладів:

1. ἡ σὰρξ ὡς ἀραχνίον τοῖς ὀστέοις περικείται...Ὁ χροὺς ἄνθος οὐκ ἔχει...Τὸ μὲν γὰρ ἐρυθρὸν φεύγει,ἐκτομένου τοῦ αἵματος...πελιδνον δε τὸ σῶμα...γόνατα ου βαστάζοντα...Φοιὴ λεπτή καὶ ἀδρανής...ὀφθαλμοὶ ἐνασθενούντες ταῖς κοιλότησιν,εἰκή ταῖς θήκαις ἐναποκέιμενοι,ὡς τὰ τοῖς ἐλύτροις ἐμψυγέντα τῶν ἀκροδύρων...Γαστήρ κενὴ καὶ τοῖς ὀστέοις δε τοῦ νώτου προσπεπλασμένη...Ὁ οὖν τοιοῦτον σῶμα παρατρέχων πόσων κολάσεων ἄξιος; Ὁ γὰρ ἔχων ἐν ἐξουσία τὴν τοῦ κακοῦ **θεραπείαν**,ἐκὼν δε καὶ πρὸς πλεονεξίαν ὑπερτιθέμενος,εἰκότως α^{μαρτία} ἐν τῷ ἴσῳ τῶν αὐτοχείρων καταδικάζεται. [PG 31.321.32-50] – *Тіло, як павутина, прилягає до кісток... шкіра втрачає колір...зі зменшенням крові зникає рум'яність...тіло синіє..коліна не тримають...голос слабшає..очі схожі на висухлі горіхові ядра...живіт запав і приклеївся до хребта...Якого покарання гідний той, хто проходить повз людини з таким виснаженим тілом?...Хто має можливість вилікувати це зло, але добровільно або з користі відкладає допомогу, того можна осудити разом з розбійниками та вбивцями* (Василь Великий. Промова на посуху та голод).

2. Πρὸς δὲ τὸν *ελεῖν* δ' ἀμελοῦντα, λέγομεν, ὅτι πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν ἐκκοπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. [PG 31.1712.2-5] –

Тому, хто не виховує в собі милосердя, скажемо, що всяке дерево, яке не приносить плід, буває зрізаним і кинутим у вогонь (Василь Великий. Промова про милість та суд).

3. πρώτην τῶν ἐντολῶν καὶ μεγίστην τὴν ἀγάπην ὑπολαμβάνειν, καὶ περὶ τὸ συγγενεῖς εὐσπλαγχνίαν καὶ συμπάθειαν. Οὐδενὶ γὰρ οὕτω τῶν πάντων, ὡς *ἐλέω*, Θεὸς θεραπεύεται. [PG 35. 864. 26-31] –

Вершина досконалості полягає в любові, проявом якої є милість і співстраждання... Жодне служіння настільки не може бути приємним Богу, як милосердя... (Григорій Богослов. Про любов до бідних).

Наведені приклади складають лише кілька маленьких частинок великої мозаїки милосердя та жертвовному служінню-лікуванню, засвідченому у творах ранньохристиянських авторів.

Наведемо цікаву деталь: слово *ἐλεημοσύνη* в народній етимології пов'язується зі словом *ἔλαιον* оливкова олія та *ἐλαία* оливкове дерево. Саме оливкову олію лив на рани хворому самарянин. В стародавніх семітських культурах засвідчене помазання ран оливковою олією як метод лікування. Оливкова олія, оливкова гілка стали символом миру, любові, благодаті.

У давньогрецькій міфології є міф про суперечку Афіни та Посейдона, коли вони не могли поділити сфери володіння Аттикою (область, де знаходилися стародавні Афіни). Вирішили таким чином: хто зробить більш корисну справу, той виграє. Посейдон ударив тризубцем у скелю і забило джерело, однак вода була солоною, Афіна же метнула спис, з якого виросло оливкове дерево. Так Афіни стали називатися на честь богині Афіни, а оливкове дерево стало символом материнського піклування Афіни про свій народ [Грейвс 1992, 41]. Хоча наукова етимологія заперечує походження слова *ἐλεημοσύνη* від *ἐλαία*, однак стародавні люди відчували між ними зв'язок. Варто навіть пригадати біблійну традицію: голуб з оливковою гілочкою як символ миру, любові та милості Бога (Гн. 8.11).

Отже, концепт "*ἐλεημοσύνη*" в ранньохристиянській прозі вербалізується з наступними значеннями: "*співчуття*", "*співстраждання*", "*помилування*", "*милостиня*", "*милосердне ставлення до інших*", "*діяльнісна допомога*". Давньогрецьке "*ἐλεημοσύνη*" у ранньохристиянській традиції співвідноситься з давньоєврейськими *Rahamim*, що означає інстинктивну прив'язаність однієї істоти до іншої, почуття ніжної любові, яке безпосередньо виражається в діях; та *Hesed*, яке вказує на почуття відданості, на зв'язок між двома істотами, який передбачає вірність. Наслідком і діяльнісним проявом "*ἐλεημοσύνη*" в християнській традиції стає "*θεραπεία*". У ранньохристиянській прозі концепт "*θεραπεία*" вербалізується зі значеннями: "*служіння*", "*турбота*", "*матеріальна допомога бідним*", "*догляд за хворими*". Аналіз концептів "*ἐλεημοσύνη*" та "*θεραπεία*" у ранньохристиянських авторів дає підставу встановити прецедентний текст, який для отців Церкви є орієнтиром проповіді діяльнісної любові. Це притча про доброго самарянина.

В статье исследуется содержание концептов "ἔλεημοσύνη" та "θεραπεία" и приемы их вербализации в греческой раннехристианской прозе. Автор рассматривает концепты "ἔλεημοσύνη" та "θεραπεία" как результат лингвокультурного диалога античности и христианства, синтеза древнегреческой и арамейско-семитской традиций.

Ключевые слова: древнегреческий язык, концепт "милосердие", концепт "служение", лингвокультурология, раннехристианская литература, античность, патристика.

In the article the author investigates the content of the concepts "ἔλεημοσύνη" та "θεραπεία" and ways of their verbalization in Greek oratory of early Christian fathers, regards concepts "ἔλεημοσύνη" та "θεραπεία" as a result of linguistic and cultural dialogue of Antiquity and Christianity, synthesis of Ancient Greek and Aramaic-Semitic traditions.

Key words: Ancient Greek, concept "virtue", concept "alms", concept "therapy", cultural linguistics, early Christian literature, antiquity, patristic studies.

Література:

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб.ст. / И.В. Арнольд / [Науч. редактор П.Е. Бухаркин]. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999.
2. Бахтин М.М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975.
3. Вежицкая Анна. Понимание культур через посредство ключевых слов/ Анна Вежицкая / [Пер. с английского А.Д. Шмелева]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
4. Грейс Роберт. Мифы Древней Греции / [Пер. с англ. К.П. Лукьяненко]. – М.: Прогресс, 1992.
5. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск, 1996.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность/ Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987.
7. Кошарная С.А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / С.А. Кошарная. – Белгород, 2002. – 287 с.
8. Мазепова О.В. Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.13 "Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії" / Олена Вікторівна Мазепова. – К., 2007. – 24 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
10. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
11. *Greek-English Lexicon* / Compiled by Henry George Liddell, Robert Scott, revised by Sir Henry Stuart Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2042 p.
12. *Greek-English Lexicon of the Septuagint* / Compiled by Jonan Lust, Eris Eynikel, Katrin Hauspie. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2003. – 1302 p.
13. Roukema Riemer. The Good Samaritan in Ancient Christianity / Riemer Roukema // *Vigiliae Christianae*. – 2004. – Vol. 58. – p. 56-74.

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЬОВОЇ ОЗНАКИ ЛАТИНСЬКОМОВНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Лефтерова Ольга Миколаївна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена питанням дослідження стильових характеристик латинськомовної літератури, яка виникла на українсько-білоруських землях у XV–XVII ст. Розглядаються онтологічні характеристики маньєризму та їх прояв у текстах латинськомовної літератури, яка виникла на території України. Зроблено спробу визначити місце латинськомовної української літератури в контексті поезики Ренесансу.

Ключові слова: латинськомовна література, маньєризм, бароко, риторична фігура, алюзія.

Вирішення питання цілісності гуманістичної, й зокрема латинськомовної літератури на території України в XV–XVII ст., вимагає переосмислення та дослідження даної епохи не тільки як простору існування тотожних тенденцій та стилів, що переплітаються, але й як межі їх розбіжностей. Латинська література, яка виходила з одного й того ж джерела і формувалась на українсько-білоруському терені була явищем неоднорідним. Тому проблема української латинськомовної літератури набагато складніша і глибша, ніж уточнення своєрідної поезики та стилю окремих авторів. Вона пов'язана передусім з принципами, на яких базується поняття літературної епохи на різних історичних етапах. Порубіжжя XV–XVII ст. представляє собою поєднання протирічних структурних полюсів, в якому спостерігається притягнення та водночас відштовхування різних художніх традицій, співіснування ренесансних та постренесансних явищ, в межах яких корелюються та замінюють одне одного в довільному порядку бароко та маньєризм.

Оскільки критерії стильових параметрів латинськомовної літератури на українсько-білоруських землях досі не визначені, а перехід від Відродження до бароко представляв собою довгий та неоднозначний процес, можна припустити, що складові бароко сформувалися і розвинулися саме в маньєризмі, який вирізнявся новим світосприйняттям та світобаченням. Проте відповідь на це запитання передусім потребує визначення онтологічних ознак маньєризму.

Термін "маньєризм" з'явився в двадцяті роки двадцятого століття в роботах мистецтвознавців у зв'язку з аналізом живопису Ель Греко та Тинторетто. Широкої популярності цей термін набув завдяки роботам німецького мистецтвознавця Густава Рене Хокке "Світ як лабіринт" та "Маньєризм у літературі".

Хокке писав, що, коли об'єктивний світ нічого не пропонує реального і конкретного починають домінувати суб'єктивні структури, а, коли розпадаються суб'єктивні структури настає торжество метафори. Тому за Густавом Хокке риторичною фігурою маньєризму є метафора [докл. див. Головин]. Важливим елементом для трактовки маньєризму в літературі є розуміння так званої "базової реальності" або *equilibrium prodistinata*.

Концепція базової реальності Хокке апелює до пояснювальності світобудови. Антична людина вірила, що рівновага, вісь пропорційності закладена в основі світобудови, і якщо від неї відхилитися то необхідно знати напевно, в якому напрямку і як далеко рухатися від базової реальності.

Будь-яка криза в суспільстві, за Хокке, чи то занепад Греції та Риму, чи то кінець епохи Ренесансу та епоха бароко, чи сюрреалізм або авангардизм – це все відхилення від базової реальності. Тому базова реальність може розглядатися як категорія, яка характеризує творчу діяльність людини, як засіб опису та пояснювальності світу, а відтак як основна онтологічна ознака маньєризму.

Наявність онтологічної ознаки маньєризму в авторському тексті свідчить про те, що генетична природа, вибір і співвідношення складових авторської моделі світу, які відтворюються в творах латинськомовних авторів, визначаються особливостями їх культурного тезауруса, внаслідок чого латиномовна спадщина письменників, українців за походженням, набуває специфіки в характері засобів вираження, яка не має аналогів.

Чуттєвість сприйняття світу людиною в маньєристичній літературі не відкидається, а переосмислюється, трансформуючись у внутрішній малюнок. Подібна трактовка буття й людської особистості цілком корелює з *equilibrium prodistinata*, основною онтологічною характеристикою маньєризму, художнього та теоретико-естетичного напрямку другої половини XVI ст.

Однак, як в роботах вітчизняних дослідників, так і в роботах зарубіжних авторів, висвітлення особливостей латинськомовної літератури, що виникла на українсько-білоруському терені дається описово, проблеми формування мовної особистості та авторський ідіостиль розглядається лише в загальних рисах в рамках традиційного підходу і не торкається так званої "психології творчості" [Лук 1978, 221]. Аналіз формально-стилістичних засобів, які відтворюють картину світу митця в традиційному висвітленні, не описують структуру базової реальності латинськомовних авторів, українців за походженням, яка обов'язково потребує пояснення. Моделі відображення складного буття, які відтворюються в латинськомовних текстах вказують на те, що маньєризм виникає як сумнів творчої особистості в тому, що базова реальність існує і що вона є основою світо буття. Митець, аналізуючи основи світобуття і намагаючись їх пояснити, виводить причинно-наслідкові зв'язки, аналітично розсікаючи дійсність, яка його оточує, щоб зрозуміти її складові. Він проводить значний підготовчий період, продумує дуже детально і ретельно найменші дрібниці, які стосуються головної тематики твору. Тому, як зазначали дослідники цього напрямку, улюбленою фігурою маньєриста був "лабіринт, або яка-небудь дуже складна крива".

Важливе місце в "лабіринті риторичних фігур" маньєристичного твору займає алюзія, яка надає останньому нібито "четвертого виміру" [Гюббенет 1981, 9]. Сутність алюзії для текстів даного типу полягає в тому, що вона поєднує семантичний зміст прототексту і пов'язані з ним асоціації, інтегрує в собі іноді досить далекі за семантичним змістом поняття.

Алюзія створює в маньєристичному тексті нові асоціативно-сміслові поля, за допомогою чого в авторських творах інтегруються часом досить далекі за семантичним змістом поняття. Це дає змогу розглядати творчість митця в контексті базової реальності під різним кутом відхилення.

Так, наприклад, Станіслав Оріховський, якого називали рутенським Демосфеном, обігруючи паралелі між минулим та *equilibrium prodistinata*, яка була притаманна його часу, використовує алюзії на біблійні й античні сюжети, висвітлюючи основні мотиви поведінки людства, що залишаються здебільшого однаковими для

всіх часів. Тому в текстах Оріховського алюзія використовується за методом міфічних аналогій (як його пізніше схарактеризував Т.С. Еліот). Значна кількість біблійних і міфологічних алюзій в його латинських трактатах розширює смислову перспективу тексту і ґрунтується на концепції базової реальності, яка характеризує творчу діяльність людини як наслідкування дійсності в мистецтві.

Переpletіння фонових (енциклопедичних) і міфологічних алюзій в авторських текстах свідчить про накладання на античну риторичу, основними принципами якої керувався автор при написанні своїх промов і послань, християнських відповідей. На місце так званої "внутрішньої" топіки, характерної для античної риторичи, С.Оріховський вводить християнську топіку, до якої належать тексти Святого Письма та християнська міфологія. Інтерпретація Біблії є для автора джерелом тематичної розмаїтості, що ґрунтується на використанні біблійних задумів у різних контекстах. Використання алюзій у промовах і посланнях С. Оріховського є засобом створення так званого маньєристичного лабіринту, де події біблійні взаємоспіввідносяться з подіями реального життя.

Як алюзії С. Оріховський, наприклад використовує біблейські топоніми в різних функціях: як символічну назву: ... *ut iam Romae non secundam Sodomae Gomorraeque, nomen omnes horreat detestenturque...* [Stanislai Orichovii 1551/1554, 42–43]; як назву, пов'язану з конкретним епізодом з легенди ...*neque... matrimonio nostro adversentur ne ut Sodomam ac Gomorra olim* [Stanislai Orichovii 1551/1554, 159]; як відсилання до певного тексту, в якому міститься опис життя місцевості... *Itaque in tua lege perscribere, quod post homines natos nemo ta improbus est inventus, ut scriberet, ne in ipsa quidem urbe Sodoma, in qua summa fuit peccatorum stuprorumque licentia. Miramur ab isto defecisse Craecos?* [Stanislai Orichovii 1908, 98].

Одне й те саме вживання топоніма в різних функціях дає змогу визначити авторську позицію щодо висловлених у тексті питань.

Зокрема, виступаючи проти політики, яка проводилась вищим духовництвом, спрямованої проти людської природи і людини як творіння самого Господа Бога, С. Оріховський апелює до легенди про Содом і Гоморру як до символу крайньої гріховності, що накликала на себе кару господню. При цьому звертання автора до цієї легенди відображає своєрідність авторського сприйняття світу, його світогляду, який поєднує в собі філософські концепти різних конфесій.

Вживання біблійних і міфологічних топонімів насамперед створює додаткові штрихи образів і ситуацій, описуваних у текстах, і виконує комплементарні функції.

В алюзіях С. Оріховського використовує також досить широко імена персонажів з античної міфології, які служать насамперед для характеристики персонажів і окремих подій, що описує автор, і співвідносяться з тією сферою діяльності людства, покровителем якої вважався бог – носій імені.

Так, зокрема, міфічні персонажі Дав і Сірус вживаються автором для негативної характеристики католицького духовництва і його діяльності, ухвалення ним законодавчих актів, які суперечать людській природі:

Quae technae, quaeso, Judice, quae commenta sunt ista? Non vobis Dauus, aut Syrus quispiam in Comoedia ludere, non pontifex in Ecclesiae edicere videtur? [Stanislai Orichovii 1908, 63].

Міфологічне ім'я може вказувати на певний сюжет, що спонукав автора висловити ті чи інші думки:

Fugi enim laborem libido ...et cum totum hominem occuparit [ita illum miserum] facit [ut illum] alieno corpori tanquam Prometheus Caucaso afflixum [reddat], ut non amplius iuris sit sui [facitque ut ille] in alieno corpore vivat et ab illo circumferantur... [Stanislai Orichovii 1908, 85].

З іншого боку, алюзія на міфологічний сюжет вживається також з метою переосмислення подій, позначених певним міфологічним знаком.

Розглядаючи наставляння апостола Павла в зв'язку з прийняттям закону про целібат, автор інтерпретує їх, виходячи зі свого бачення світу. Викриваючи вади духовництва і звертаючись до Сіріція, С. Оріховський, нагадує йому легенду про Ікара і відзначає, що він (Сіріцій) втілюючи таку політику в життя, загине раніше, ніж дочекається милості святого Павла.

Таким чином, алюзії біблійного і міфологічного характеру використовуються автором як тимчасова і позапросторова інтерпретація подій, які повторюються в тому чи іншому вигляді в історії людства.

Проте, аналіз маньєризму з точки зору його ономасіологічних характеристик вимагає дослідження цього жанру в дещо іншому аспекті, що виходить за рамки традиційного розгляду риторичних фігур. Як свідчать наведені вище факти, незважаючи на багатоплановість функцій алюзії, її традиційне висвітлення є елементом лінійного розгортання тексту. Якщо розглядати авторський текст як трьохрівневу модель, де фізичний рівень (мовні засоби та риторичні фігури) підпорядкований логічному, а логічний – концептуальному, то алюзія буде проявлятися лише на двох перших рівнях. Дослідження змістовних ознак тексту та його компонентів, які дозволяють дати об'єктивну характеристику його ситльової приналежності залишається неповним.

Як зазначалося вище, перехід від Відродження до бароко був тривалим та неоднозначним. Багато рис, які надалі визначили сутність бароко, сформувалися та розвинулися в маньєризмі, оскільки виникнення бароко визначалося новим світоглядом і новим світосприйняттям. В основі нових уявлень, які визначили сутність бароко, лежало розуміння багатогранності світу, його глибокого протиріччя та драматизму буття. Особливості перехідного періоду від ренесансу до бароко визначили розходження в світовідчутті та художньому відтворенні дійсності цілої низки його представників. Тому основним критерієм маньєризму була "незрозумілість": незрозумілість власного еґо, незрозумілість іншої людини, незрозумілість оточуючого світу взагалі. Складна дійсність вимагала складних художніх засобів її опису. Тому навряд чи для розуміння сутності маньєризму можна обмежитися лише традиційним аналізом риторичних фігур.

У зв'язку з цим можна припустити, що однією з важливих рис у визначенні жанру маньєризму виступає характер та спосіб реалізації маркерів, які визначають *equilibrium prodistinata* (базову реальність) на різних рівнях її реалізації. Такими маркерами, що відтворюють фрагменти дійсності в авторському тексті і несуть пізнавальне та емоційне навантаження, є прецедентні тексти. В текстах маньєристичного жанру прецедентні тексти виступають особливими аксіологічними індексами, що діють в семіотичному континуумі культури. Вони актуалізують семантико-

аксіологічне поле *equilibrium prodestinata*, за допомогою чого стає можливим простежити зв'язок автора з реальністю його буття і засобами, якими автор пояснює варіативність світу. Сприйняття прецедентних текстів супроводжується активною переробкою інформації, що існувала раніше, і літературною традицією. Це обумовлюється насамперед актуалізацією мовних одиниць, які "намічає ті "сміслові лінії", що описують відхід від базової реальності і направленні на розкриття концепту твору.

Таким чином, з огляду на складний та неоднозначний характер маньєризму *перспективним* для аналізу цього стилю є його дослідження в контексті стилеутворюючих категорій, що дасть змогу проаналізувати не тільки рівень горизонтального контексту, на якому реалізуються риторичні фігури, але й весь семантичний простір художнього твору, в якому проявляється та трансформується головна онтологічна ознака маньєризму.

Настоящая статья посвящена вопросам исследования стилиевых характеристик латиноязычной литературы, которая возникла на украинско-белорусских землях в XV-XVII ст. Рассматриваются онтологические характеристики маньєризма и их проявления в текстах латиноязычной литературы, которая возникла на территории Украины. Сделана попытка определить место латиноязычной украинской литературы в контексте поэтики Ренессанса.

Ключевые слова: латиноязычная литература, маньєризм, барокко, риторическая фигура, аллюзия.

Dans cette article les questions de l'étude de la littérature latine, qui était créée sur le territoire de l'Ukraine et de la Biélorussie des 15-17 siècles sont examinées dans le contexte des problèmes du maniérisme. On étudie les caractéristiques ontologiques du maniérisme et le caractère de leur manifestation dans les textes de la littérature d'Ukraine, qui était écrite en latin. On fait la tentative de définir la place de la littérature latine des Slaves orientaux en cadre de la poésie de la Renaissance.

Les mots clés : la littérature latine, le maniérisme, le baroque, la figure rhétorique, l'allusion.

Література:

1. Головин Е. Приближение к Снежной королеве / Е. Головин. – М.: Арктогея-центр, 2003. – С. 86–105.
2. Гюббенет И.К. К проблеме понимания литературно-художественного текста / И.К. Гюббенет. – М., 1981.
3. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М., 1978. – С. 221.
4. *Stanislai Orichovii. Rutheni De lege Coelibatus contra Syricium in concilio habita oratio ejusdem Stanislai ad Julium Tertium Pont. Max. Supplicatio de approbando matrimonio a se in., De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem, Turcica secunda. Basiliae, 1551/1554.*
5. *Stanislai Orichovii. Rutheni De lege Coelibatus contra Syricium in concilio habita oratio ejusdem Stanislai ad Julium Tertium Pont. Max. Supplicatio de approbando matrimonio a se in., De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem, Turcica secunda. Basiliae, 1551/1554.*
6. *St. Orzechowskiego "Fidelis subditus" w redkcyi 2-ej z.r/1548 / [Wydali Grzegorz Saenger I Teodor Wierbowski]. – Warszawa, 1908.*

МЕТАФОРИЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Лехніцька Світлана Іванівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються причини виникнення метафоричних найменувань у номенклатурі лікарських засобів. Однією з типових особливостей сучасних наукових терміносистем є використання образних мовних засобів для номінації спеціальних понять чи об'єктів даної галузі науки. Фармацевтичні номенклатурні найменування, подібно до інших лексичних одиниць, крім номінативної функції виконують також пізнавальну і комунікативну функції, оскільки є засобами пізнання навколишнього світу та носіями позамовної інформації, у тому числі й комерційної. Метафоричні назви лікарських засобів залежно від лексико-семантичного та граматичного наповнення компонентів можна розподілити на п'ять умовних груп: з анатомічним (назви частин тіла, обличчя), аксіологічним (оцінка, зовнішня характеристика), темпоральним (час дії препарату), агентивним (дія препарату) та ономастичним (використання власних назв) компонентами.

Ключові слова: *терміносистема, комерційна інформація, метафоричне найменування, терміноелемент.*

Сучасна фармацевтична терміносистема належить до наукових систем відкритого типу, що постійно оновлюються і розвиваються за рахунок появи нових одиниць та виходу з ужитку застарілих. Цей процес обумовлений впливом як мовних, так і позамовних чинників. Головний позамовний фактор розвитку терміносистеми є необхідність у найменуванні нових лікарських засобів, які з'являються внаслідок розвитку фармацевтичної науки. Таким чином, формування фармацевтичної термінології відбувається під впливом трьох головних чинників: 1) практична необхідність номінації нових наукових об'єктів; 2) носії мови, які використовують у номенклатурі різні за походженням мовні джерела; 3) загальні принципи та механізми словотворення [Ивина 2003, 168].

Однією з типових особливостей сучасних наукових терміносистем є використання образних мовних засобів для номінації спеціальних понять чи об'єктів даної галузі науки. Останнім часом поживавився інтерес дослідників (І.Е. Шиманська, Л.С. Рудинська, І.С. Гавриліна, Л.О. Ліпіліна, Р.С. Цаголова, Л.В. Івіна) до вивчення метафоричних найменувань у сучасній термінології. Саме метафора забезпечує швидке й ефективне найменування нових явищ і об'єктів, які з'являються в результаті наукових здобутків.

Потік наукової інформації постійно зростає та вимагає підвищення інтенсивності інформаційного обміну у всіх галузях знань. Щоб забезпечити комунікативні потреби наукової спільноти термінознавцям потрібно наполегливо працювати над стандартизацією та уніфікацією наукової термінології, зокрема фармацевтичної. Комунікативний процес передбачає доступну, зрозумілу мову, де цілком слушною є метафорична номінація: "ученому необхідна метафора як місток між старими і новими теоріями, коли лише за допомогою метафори можна утворити нові змісти в нових теоріях. Наукова метафора адекватно виконує свої завдання в процесі комунікації, створює точний науковий образ номінації" [Дудецкая 2003, 35].

Процес формування спеціальних термінів і найменувань має певні закономірності: з усіх можливих варіантів термінотворення обираються лише ті, які з найбільшою точністю відбивають сутність номінованого об'єкта чи явища. У подальшому

новий термін повинен адаптуватися і закріпитися у відповідній номенклатурі, а можливо, і в загальноповживаній лексиці.

Фармацевтичні номенклатурні найменування, подібно до інших лексичних одиниць, крім номінативної функції виконують також пізнавальну і комунікативну функції, оскільки є засобами пізнання навколишнього світу та носіями різноманітної позамовної інформації, у тому числі й комерційної. Назви готових лікарських засобів, призначені для розповсюдження у торговельній мережі, насамперед виконують диференційну функцію, яка полягає у тому, щоб розрізнити препарати з однакоим складом діючих речовин, створені різними виробниками. В такому випадку фармацевтичний термін містить додаткову інформацію про спосіб дії препарату, віковий ценз, статеву приналежність, назву країни або фірми виробника і т.п., оскільки головна його функція – це виражати одиничне поняття про певний предмет і вирізняти його серед інших. Так, назва будь-якого лікарського засобу має вирізнятися своєю фонетичною та графічною формою в загальній фармацевтичній номенклатурі. Отже, можливість залучати виразні слова чи словосполучення з різноманітних семантичних сфер, які інколи навіть мають парадоксальне звучання, суттєво розширює можливості термінотворення і дозволяє з найбільшою образністю давати назви новим предметам чи явищам [Ивина 2003, 17].

Важливою мовною характеристикою сучасної фармацевтичної терміносистеми є гетерогенність її походження. Як добре відомо, традиційним джерелом для творення фармацевтичних термінів є грецька та латинська мови. Але останнім часом з'явилася чимала кількість найменувань лікарських засобів, створених на базі сучасних європейських мов, наприклад, англійської чи російської. Подібна тенденція до "багатомовності" фармацевтичної термінології є одним з важливих джерел виникнення нових фармацевтичних назв.

Зрозуміло, що у такому випадку враховують мовні уподобання потенційних споживачів ліків, а також країну, де поширюється той чи інший лікарський засіб, наприклад: *Negrustin* (Негрустин), *Ves-norma* (Вес-норма), *Rost-norma* (Рост-норма), *Son-norma* (Сон-норма), *Uspokoi* (Успокой), *Nova figura* (Нова фігура) – препарати, призначені для поширення у Росії та країнах СНД. Досить часто виникає поєднання класичних терміноелементів з елементами інших сучасних мов, наприклад, англійської: *Osteocare*, де **oste(o)-** від гр. *osteon* – кістка, англ. **care** – піклування; російської або української: *Osteodar*, де **oste(o)-** від гр. *osteon* – кістка, **dar** – від рос. або укр. дар. Деякі фармацевтичні назви складаються з двох неklasичних терміноелементів, наприклад: *Ocodrops*, де **oco-** від укр. око та англ. **drops** – краплі. Подібний мовний синтез підсилює метафоричність новоствореного терміна, оскільки традиційні медичні терміни: анатомічна назва (гр. *osteon*), назва лікарської форми (англ. *drops*) поєднуються із загальноповживаними лексемами: дар, око, піклування.

Метафоричні назви лікарських засобів залежно від лексико-семантичного та граматичного наповнення компонентів можна розподілити на п'ять умовних груп: з *анатомічним* (назви частин тіла, обличчя), *аксіологічним* (оцінка, зовнішня характеристика), *темпоральним* (час дії препарату), а також *агентивним* (призначення, дія препарату) та *ономастичним* (використання власних назв) компонентами.

До першої групи належать такі складні та складені номенклатурні терміни, які містять назви частин тіла людини, наприклад: *Dlyanos* – словосполучення прийме-

ника для з іменником **нос**; *Hair fare*, де англ. **Hair** – волосся, англ. **fare** – живлення; *Babydent*, де англ. **Baby** – немовля, терміноелемент **-dent** – від лат. **dens, dentis** – зуб.

До другої групи належать фармацевтичні назви, які визначають якісну характеристику препарату або результату його застосування, наприклад: *Little friend*, де англ. **Little** – маленький, **friend** – друг; *Healthy sleep*, де англ. **Healthy** – здоровий, англ. **sleep** – сон, російський синонім англійської назви – *Dobroson*, або українська назва препарату для схуднення *Nova figura* та ін.

До третьої групи належать назви лікарських засобів, які визначають термін (час) дії препарату, наприклад, англійська назва: *Flur-a-day*, де **Flur** – від англ. **Fliorine** – фтор, **a day** – на день.

До четвертої групи належать фармацевтичні назви, які вказують на призначення, дію препарату, наприклад, назви препаратів з седативною дією: *Uspokoi* (Успокой), *Negrustin* (Негрустин); протизастудні препарати: *Stopgripan*, де англ. **Stop** – зупиняти, лат. **grippus** – грип; *Stopangin*, де **angin** – від лат. **angina** – ангіна; *Stop-Flu*, де англ. **Flu** – грип; *Stoptussin*, де **tuss** – від лат. **tussis** – кашель та ін. Для цієї групи номенклатурних термінів властиве використання форм наказового способу дієслова (успокой, стоп) або віддієслівних іменників ("негрустин").

До п'ятої групи належать номенклатурні одиниці, до складу яких увійшли власні назви, наприклад, назви контрацептивних препаратів: *Jeanine* (Жанін), *Yarina* (Ярина). Крім сучасних антропонімів, у фармацевтичній номенклатурі вживаються також теоніми – імена античних богів і героїв, наприклад: *Aurora hot sip* ("Аврора гарячий ковток"), де лат. **Aurora** – богиня ранкової зорі, англ. **hot sip** – гарячий ковток. Це лікарський засіб, який застосовується при застуді вранці, в гарячому вигляді. До цієї групи увійшли також такі назви: *Morphinum*, *Higia*, *Adonis-Brom*, які походять від божественних імен з грецького пантеону: Морфей, Гігія, Адоніс. Кожне із запозичених слів у межах метафоричного терміна не лише набуває особливого звучання, але й забезпечує утворення нової лексичної одиниці, яка називає не існуючий раніше концепт [Ивина 2003, 125].

Проаналізувавши метафоричні назви лікарських препаратів, можемо зробити такі попередні висновки: 1) сучасна фармацевтична терміносистема належить до наукових систем відкритого типу, що постійно оновлюється і розвивається через появу нових одиниць та виходу з ужитку застарілих; 2) однією з особливостей цієї терміносистеми є образна номінація, яка вживається для визначення спеціальних понять чи об'єктів даної наукової галузі; 3) номенклатурні найменування виконують пізнавальну і комунікативну функції, оскільки є засобами пізнання навколишнього світу та містять позамовну інформацію; 4) можливість залучати виразні слова чи словосполучення з різноманітних семантичних сфер, поширює діапазон процесу терміноутворення та дозволяє з найбільшою образністю давати назви новим предметам чи явищам; 5) було виявлено п'ять семантичних груп термінів з метафоричною номінацією, які складають основу фармацевтичної номенклатури: з анатомічним, аксіологічним, темпоральним, агентивним, ономастичним компонентами.

В статье рассматриваются причины возникновения метафорических наименований в номенклатуре лекарственных средств. Одной из особенностей современных научных терминосистем является использование образных языковых средств для номинации специальных понятий или объектов данной области науки. Фармацевтические номенклатурные наименования, подобно другим лексическим

единицам, кроме номинативной функции выполняют также познавательную и коммуникативную функции, поскольку являются средствами познания окружающего мира и носителями разнообразной внеязыковой информации, в том числе и коммерческой. Метафорические названия лекарственных препаратов в зависимости от лексико-семантического и грамматического наполнения компонентов можно разделить на пять условных групп: с анатомическим (названия частей тела, лица), аксиологическим (оценка, внешняя характеристика), темпоральным (время действия), агентивным (результат действия препарата) и ономастическим (употребление имен собственных) компонентами.

Ключевые слова: терминосистема, коммерческая информация, метафорическое наименование, терминологический элемент.

The article observes the main reasons, which provoke the metaphorical names in the nomenclature of drugs. Pharmaceutical names besides nominative function also have communicate and cognitive functions. Pharmaceutical term should stand out for its phonetic and graphic form in nomenclature of drugs. Metaphorical names of drugs we can divide according to semantic filling into five groups: anatomical, axiological, temporal, agentical, onomastic.

Key words: term system, commercial information, metaphorical names, term element.

Література:

1. Бертрам Г. Катцунг. Клиническая фармакология. – Т.2 / Бертрам Г. Катцунг. – М., 1998. – 670 с.
2. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – М., 1991. – 686 с.
3. Гаврилина И.С. Моделирование и когнитивные основания терминосистемы профилактической токсикологии в современном английском языке: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.19 "Теория языка" / И.С. Гаврилина. – М., 1998. – 24 с.
4. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М., 2000. – 846 с.
5. Дремова Н.Б., Березникова Р.Е. Номенклатура лекарственных средств: особенности формирования и фармацевтическая информация // Нина Борисовна Дремова, Римма Евгеньевна Березникова. – Курск, 2002. – 152 с.
6. Дудецкая С.Г. Метафорическая номинация в английской стоматологической терминологии / Научные и методические проблемы медицинской терминологии. – М., 2003. – С. 34–36.
7. Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем / Л.В. Ивина. – М., 2003. – 304 с.
8. Компендиум. Лекарственные препараты 2008 // В.Н. Коваленко, А.П. Викторова. – К., 2008. – 2132 с.
9. Липилина Л.А. Когнитивные аспекты семантики метафорических инноваций: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.19 "Теория языка" / Л.А. Липилина. М. 1998. – 24 с.
10. Машковский М.Д. Лекарственные средства / М.Д. Машковский. – М., 2006. – 1216 с.
11. Ражина В.А. Ономастические реалии: лингвокультурологический и прагматический аспекты: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.19 "Теория языка" / В.А. Ражина. – Краснодар, 2007. – 38 с.
12. Рудинская Л.С. Современные тенденции развития гематологической терминологии: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.19 "Теория языка" / Л.С. Рудинская. – М., 1997. – 27 с.
13. Фарминдекс' 98 – лекарственные препараты // В.Н. Коваленко, А.П. Викторова. – К., 1998. – 1148 с.
14. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии / М.Н. Чернявский. – М., 1975. – 320 с.
15. Цаголова Р.С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии / Р.С. Цаголова. – М., 1985. – 146 с.
16. Шиманская И. Э. Терминологические инновации в области современной архитектуры: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.19 "Теория языка" / И.Э. Шиманская. – К., 1990. – 24 с.
17. Modern drug encyclopedia and therapeutic index. – New York, 1946. – 1157 p.
18. Vitamins and hormones. Advances in research and applications. – New York, 1956, Vol. XII. – 305 p.

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ – ОБ'ЄКТНІ СИНТАКСЕМИ В СУЧАСНІЙ НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Любченко Тетяна Вікторівна,

ст. викл.

Маріупольський державний гуманітарний університет

У статті проведено системне дослідження об'єктних синтаксем, функцію яких виконують підрядні речення сучасної новогрецької мови. В залежності від семантичного типу керуючого предиката виділено різновиди об'єктних синтаксем, семантичні процеси їхнього ускладнення та лексичне наповнення.

Ключові слова: об'єктна синтаксема, підрядне речення, предикат, сучасна новогрецька мова.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність. У лінгвістиці підрядне речення відносять до "предикатів, що позначають подію" [Арутюнова 1976, 147]. Підрядне речення посідає зону найдальшої периферії функціонування об'єктної синтаксеми, тому його досліджено дуже загально, однак, ця синтаксема, на відміну від "предметних предикатів", об'єднує пропозиційні актанти і потребує всебічного аналізу. Речення позначає подію конкретніше, у зв'язку з тим, що уможливорює репрезентацію учасників події, часових та модальних параметрів [Арутюнова 1976, 147; Ковалева 1987, 83].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предикати з об'єктом, вираженим підрядним реченням, становлять предмет аналізу традиційних граматик новогрецької мови й сучасних досліджень. У традиційній граматиці визначають типи підрядних речень без урахування функціональних характеристик аналізованих структур, зокрема, до речень, що вживаються як поширювачі стрижневого дієслова відносять: додаткові (ειδίκες), що вводяться: *ότι, πως, που*; інфінітивні (βουλητικές), що вводяться: *να*; речення-сумнівні (ενδοιαστικές), що вводяться: *μήπως, μην*; непрямі-питальні (πλάγιες ερωτηματικές); означальні-іменникові (ονοματικές αναφορικές) [Γιαννακοπούλου 1996, 235–239]. У статті А. Папафілі визначено каталог дієслів, що приймають підрядне речення як підмет і як додаток речення, та проведено розподіл аналізованого матеріалу на ЛСГ, однак у кожній з груп не визначено, яку саме функцію виконує підрядне речення [Παπαφίλη 1996]. І. Малагарді в тезах наукової конференції подає аналіз підрядних речень зі сполучником *να*, з урахуванням ситуативних компонентів ситуації. Так, у реченні *Ο Γιάννης θέλει, όταν βγαίνει η Μαρία, να φοράει το παλτό του* суб'єктом підрядного речення може бути *η Μαρία*, але у реченні: *Ο Γιάννης θέλει, όταν βγαίνει η Μαρία, να φοράει τη τυχάζα του* суб'єктом підрядного речення є *ο Γιάννης*. Це детерміновано соціально-психологічним виміром ситуації, соціальною роллю учасників ситуації, нормами і культурними чинниками (жінка не може вийти на вулицю в чоловічій білизні) [Μαλαγαρδή 1995, 377].

Мета статті – проаналізувати об'єктні синтаксеми сучасної новогрецької мови.

Об'єктом дослідження є підрядні речення сучасної новогрецької мови, що функціонують як об'єктні синтаксеми.

Наукова новизна дослідження полягає у використанні семантико-синтаксичного підходу до визначення компонентів речення сучасної новогрецької мови.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що регулярну об'єктну функцію в сучасній новогрецькій мові виконують додаткові речення. У СНМ ці речення тракту-

ють як речення-судження (προτάσεις κρίσεως) [Διατμηματικό 1998, 44]. Об'єкт, виражений додатковим реченням, що вводиться підрядними сполучниками *ότι/πως*, вживається при таких ЛСГ дієслів:

1. Дієслова конкретної фізичної дії: αποδεικνύω, βρίσκω, γνέφω, δείχνω, κάνω, καταθέτω, περιμένω: *Το μέλλον θα δείξει ότι έχω δίκιο* [Κριαράς 1995, 333]. *Τι περίμενες, ότι πάντα θα γίνεται το δικό σου;* [Κριαράς 1995, 1092].

2. Дієслова мовлення:

✓ дієслова мовлення, що характеризують комунікативний бік усної та писемної мови: αναγγέλω, ανακοινώνω, αναφέρω, απαντώ, αποκρίνομαι, αρνούμαι, βεβαιώνω, γνωστοποιώ, γράφω, διαβάζω, διακηρύσσω, διευκρινίζω, ειδοποιώ, εξηγώ, εξομολογούμαι, επιβεβαιώνω, ισχυρίζομαι, λέω, μαρτυρώ, ομολογώ, πληροφορώ, προειδοποιώ, σημειώνω, τάζω, τηλεγραφώ, υπαινίσσομαι, υπενθυμίζω, υπονοώ, υποστηρίζω, υπόσχομαι, φωνάζω, ψιθυρίζω: *Ελεγε ότι θέλει να φύγει* [Κριαράς 1995, 793]. *Ομολογώ ότι εγώ προκάλεσα το επεισόδιο* [Κριαράς 1995, 1001]. *Σημειώστε, παρακαλώ, ότι θα ξαναπεράσω την ερχόμενη Τρίτη* [Κριαράς 1995, 1226]. *Υπαινίσσομαι ότι εγώ ήμουν ο φταίχτης* [Κριαράς 1995, 1398];

✓ дієслова мовлення зі значенням емоційного ставлення і оцінки, вираженим усною та писемною мовою: αληθεύω, αμφιβάλλω, αμφισβητώ, απειλώ, αποκαλύπτω, αρνούμαι, βεβαιώνω, παραδέχομαι, πείθω: *Αρνούμαι ότι είπα τέτοιο πράγμα* [Κριαράς 1995, 181].

3. Дієслова розумової діяльності:

✓ дієслова зі значенням розумового (мисленневого) процесу: διανοούμαι, θαρρώ, θεωρώ, νομίζω, σκέφτομαι, φαντάζομαι: *Στην αρχή νόμισα ότι με με κοροϊδεύεις, ύστερα κατάλαβα ότι λες την αλήθεια* [Κριαράς 1995, 945];

✓ дієслова зі значенням результату розумового процесу: δέχομαι, υπολογίζω, συμπεραίνω, συνάγω: *Πολιτικοί αναλυτές συμπέρασαν από τις δηλώσεις του ότι επίκειται παραίτησή του* [Μπαμπινιώτης 1998, 1708];

✓ дієслова з ядерним значенням "вважати": κρίνω: *Κρίνω ότι πρέπει να αναβάλλεις το ταξίδι* [Κριαράς 1995, 766];

✓ дієслова з ядерним значенням "вірити": πιστεύω: *Θέλω να πιστεύω ότι δε σας κούρασα με την πολυλογία μου* [Κριαράς 1995, 1111];

✓ дієслова з ядерним значенням "розуміти": καταλαβαίνω, κατανοώ: *Μου έδωσε να καταλάβω πως πρόκειται για άνθρωπο συνεννοήσιμο* [Μπαμπινιώτης 1998, 857];

✓ дієслова знання: αναγνωρίζω, ανακαλύπτω, γνωρίζω, ξέρω: *Ξέρω ότι λέει ψέματα* [Κριαράς 1995, 973];

✓ дієслова пам'яті: θυμάμαι, ξεχνάω, λησμονώ: *Θυμάμαι ότι το σπίτι βρισκόταν στη γωνιά* [Κριαράς 1995, 599].

4. Дієслова чуттєвого сприйняття:

✓ дієслова зорового сприйняття: βλέπω: *Βλέπω ότι θέλεις να φύγεις* [Κριαράς 1995, 259];

✓ дієслова слухового сприйняття: ακούω: *Ακούω ότι θα φύγεις σύντομα* [Κριαράς 1995, 45];

✓ дієслова відчуттів: αισθάνομαι, αντιλαμβάνομαι, νιώθω, προαισθάνομαι, συναισθάνομαι: *Νιώθω ότι δεν μπορεί να τα βάλει πέρα στην αναμέτρηση* [Μπαμπινιώτης 1998, 1195].

Об'єкт, виражений додатковим реченням, що вводиться сполучником που, функціонує при дієсловах: ακούω, ανησυχώ, απορώ, βλέπω, θυμάμαι, καταλαβαίνω, νιώθω, ξέρω, ξεχνάω: *Βλέπω που είσαι καλός. Θυμάσαι που μου έλεγες πως μ'αγαπάς; Καταλαβαίνω που μας λες ψέματα. Ξέχασες που κάποτε σ'αγαπούσα.* А. Христидіс уважає, що в цьому випадку дієслово має значення констатації факту й припускає достовірність події підрядного речення, на відміну від дієслів із об'єктами-реченнями з сполучником ότι, які вказують на реальність події [Παλαφύλη 1996, 41]. Існує думка, що сполучник που більш характерний для дієслів, що позначають психічний стан [Διατμηματικό 1998, 47].

Інфінітивні речення, окрім об'єктного, мають також значення "вміння, можливості виконувати дію": *Ξέρω να ζωγραφίζω – Я вмію малювати* [Κριαράς 1995, 974] і передають умовний спосіб: *Μπορούσες να είχες χτυπήσει – Ти міг би вдаритись* [Μπαμπινιώτης 1998, 1154].

Об'єкту синтаксему, виражену підрядним інфінітивним реченням, приймають дієслова таких ЛСГ:

1. Дієслова конкретної фізичної дії: αγωνίζομαι, αποφεύγω, αργώ, αρχίζω, εκακολουθώ, δέχομαι, δοκιμάζω, κανονίζω, ξεκινάω, περιμένω, προσπαθώ: *Αρχισε πρώτος να μιλάει* [Κριαράς 1995, 187]. *Εξακολουθεί να την αγαπά* [Κριαράς 1995, 477]. *Έδωσα εξετάσεις και περιμένω ν'ανακοινωθούν τα αποτελέσματα* [Κριαράς 1995, 1092].

2. Дієслова мовлення, що характеризують комунікативний бік усної та писемної мови: ανακοινώνω, απαγορεύω, ειδοποιώ, διατάζω, λέω, παρακαλώ, προτείνω, προτρέπω, συμβουλεύω: *Παρακαλώ να κάνει ησυχία* [Μπαμπινιώτης 1998, 1337].

3. Дієслова розумової діяльності:

3.1. дієслова пам'яті: θυμάμαι, ξεχνώ, υπενθυμίζω: *Ξέχασα να πάρω το πορτοφόλι μου* [Κριαράς 1995, 978].

3.2. дієслова з ядерним значенням "вирішувати": αποφασίζω, διστάζω: *Αποφάσισα να πουλήσω το χωράφι* [Κριαράς 1995, 167];

3.3. дієслова зі значенням розумового (мисленневого) процесу: διανοούμαι, σκέφτομαι, σκοπεύω, φαντάζομαι: *Σκοπεύω να τον συναντήσω αύριο* [Κριαράς 1995, 1239].

4. Дієслова, що позначають внутрішній стан і почуття: απαιτώ, επιθυμώ, ικετεύω, θέλω, λαχтарώ, χρειάζομαι: *Λαχταρώ να σε δω* [Κριαράς 1995, 792]. *Μπορεί, αλλά δε θέλει να πάει μπροστά* [Κριαράς 1995, 584].

Конструкції з дієсловами βάζω, κάνω та інфінітивним реченням вживаються для передачі каузативного значення: *Ο δάσκαλος έβαλε τους μαθητές να καθαρίσουν τον κήπο. Έβαλε ανθρώπους να σε παρακολουθούν. Τον έβαλαν να χορέψει με το ζόρι* [Κριαράς 1995, 234]. *Έβαλε λόγια και τους έκανε να χωρίσουν. Τους έκανε να κλάψουν με την ιστορία που τους είπε. Τα δημοσιεύματα του τύπου τον έκαναν να παραιτηθεί* [Κριαράς 1995, 658].

І. Малагарді, дослідивши особливості вживання інфінітивних речень, відзначає, що об'єктна функція підрядних речень підтверджується прикладами дієслів αρχίζω, τελειώνω, σταματώ, які можуть керувати інфінітивним реченням або варіативно актантом у знахідному відмінку: *Αρχίζω να γράφω το γράμμα. Αρχίζω το γράμμα* [Μαλαγαρδή 1995:375].

Деякі дієслова у своїй валентній структурі допускають можливість приєднання об'єктів, репрезентованих різними типами речень, їхній тип і функції залежать від семантичного зв'язку дієслова і підрядного речення з комунікативною перспективою речення. Так, дієслова: αγωνίζομαι, αδειάζω, αδημονώ, αδυνατώ, αισθάνομαι, ακούω, αναμένεται, αντιλαμβάνομαι, αποφασίζω, αρνούμαι, βλέπω, βρίσκω, γνέφω, γνωρίζω, γνωστοποιώ, γράφω, δείχνω, δεσμεύομαι, δέχομαι, διανοούμαι, ειδοποιώ, ελπίζω, εννοώ, επιμένω, θυμάμαι, καταλαβαίνω, λέω, μαθαίνω, νομίζω, ξέρω, ξεχνώ, ονειρεύομαι, ορκίζομαι, πείθω, περιμένω, πιστεύω, συμφωνώ, υπενθυμίζω, υπόσχομαι, φαντάζομαι, φαίνομαι: *Αισθάνομαι ότι με κοροϊδεύει – Αισθάνομαι να με κοροϊδεύει. Ακούω ότι έχεις βραχνιάσει – (Σε) ακούω (τόρα που μιλάμε) να έχεις βραχνιάσει. Ο υπουργός αναμένεται ότι θα κάνει δηλώσεις αύριο – Ο υπουργός αναμένεται να κάνει δηλώσεις αύριο. Αποφάσισε ότι δουλεύει πολύ (και είναι καιρός να ξεκουραστεί) – Αποφάσισε να δουλεύει πολύ (στο εξής). Αρνήθηκε ότι τον βλέπει – Αρνήθηκε να τον βλέπει. Βλέπω ότι φεύγει νωρίς κάθε μέρα – (Τον) βλέπω να φεύγει νωρίς κάθε μέρα (τον βλέπω από το παράθυρό μου την ώρα που φεύγει). Βρήκα ότι έχει βελτιωθεί – Βρήκα να έχει βελτιωθεί (αλλά δεν είμαι σίγουρος). Του έγραψα ότι θα επιστρέψω το Σάββατο – Του έγραψα να επιστρέψει το Σάββατο. Ειδοποίησα ότι ήρθαν – Ειδοποίησα να έρθουν. Ελπίζω ότι είναι καλύτερα – Ελπίζω να είναι καλύτερα. Επιμένω ότι γράφει ωραία – Επιμένω να γράφει ωραία. Θυμήθηκε ότι δεν είχε πληρώσει – Θυμήθηκε να πληρώσει. Τον κατάλαβα ότι είναι ανήσυχος – Τον κατάλαβα να είναι ανήσυχος. Ονειρεύτηκα ότι έρχεται ο Άρης – Ονειρεύτηκα να έρχεται ο Άρης. Ορκίζομαι ότι δε θα δειλιάσω – Ορκίζομαι να μη δειλιάσω* [Διατμηματικό 1998, 48–49] керують додатковими та інфінітивними реченнями. Зміна сполучника в більшості випадків позначає зміну перспективи реальності, а саме – впевненості у виконанні дії: *ότι/πως* – позначають подію як факт, *να* – подію як можливо здійснювану або вміння: *αποφασίζω, αρνούμαι, γράφω, δέχομαι, ειδοποιώ, θυμούμαι, λέω, μαθαίνω, ξεχνώ, συμφωνώ, υπενθυμίζω*: *Αρνούμαι ότι είπα τέτοιο πράγμα. Αρνούμαι να συνεργήσω στην αδικία* [Κριαράς 1995, 181]. *Θυμούμαι ότι το σπίτι βρισκόταν στη γωνιά. Θυμήσου να το φέρεις αύριο* [Κριαράς 1995, 599]. *Έμαθαν ότι θα γίνουν αυξήσεις. Τον έμαθε να ψαρεύει με καμάκι* [Κριαράς 1995, 825–826]. Або *ότι/πως* кваліфікує подію як можливо здійснювану, *να* – позначає невпевненість у здійсненні події: *βρίσκω, νομίζω, περιμένω, πιστεύω, φαντάζομαι, φάνομαι*: *Νομίζω ότι είναι ώρα να καθίσουμε στο τραπέζι. Δεν νομίζω να χρειάζεται τίποτε άλλο* [Μπαμπινιώτης 1998, 1198]. *Δεν το πιστεύω ότι έγινε κάτι τέτοιο. Πιστεύω να μην του είπες όσα συζητήσαμε* [Μπαμπινιώτης 1998, 1424] *Ποτέ δεν φαντάστηκα ότι θα γίνει κάτι τέτοιο. Φαντάζεται τον εαυτό του να βρίσκεται στο πέλαγος από ναυάγιο* [Κριαράς 1995, 1425].

Непрямі питальні речення в об'єктній функції вживаються при дієсловах мовленневої дії, що характеризують комунікативний бік усної та писемної мови: *ανακοινώνω* *пότε*, *αναφέρω* *τι*, *γράφω* *πώς*, *δηλώνω* *ποιός*, *διαδίδω* *ποιός*, *καταγγέλω* *ποιός*, *περιγράφω* *πώς*, *λέω* *пότε*, *ρωτάω* *αν* дієслова знання: *αγνώω* *αν*, *ανακαλύπτω* *πώς*, *αποφασίζω* *пότε*, *γνωρίζω* *αν*, *καταλαβαίνω* *ποιός*, *θυμάμαι* *пότε*, *μαθαίνω* *πώς*, *ξέρω* *ποιός*, *ξεχνάω* *ποιός*: *Ο δημοσιογράφος ρώτησε ποιά μέτρα πρόκειται να ληφθούν για την καταπολέμηση τού νέφους* [Μπαμπινιώτης 1998, 679].

Як відомо, означальні речення поділяються на прислівникові та іменні, але тільки іменні речення функціонують як правобічні об'єктні синтаксеми перехідних дієслів: *Να κάνεις ό'τι σου λέει η μάνα σου* [Κριαράς 1995, 658].

Вживання підрядних речень у об'єктній функції свідчить про широку семантичну диференціацію об'єктної синтаксеми, що виражається в можливості її репрезентації назвами конкретних об'єктів, на позначення яких виступають усі лексико-граматичні розряди іменників та займенників і поняттєвими ситуаціями у формі підрядних речень.

В статье проводится системное исследование объектных синтаксем, функцию которых выполняют подчиненные предложения современного новогреческого языка. В зависимости от семантического типа управляющего предиката выделены разновидности объектных синтаксем, семантические процессы их осложнения и лексическое наполнение.

Ключевые слова: объектная синтаксема, подчиненное предложение, предикат, современный новогреческий язык.

The article deals with the systemic investigation of the subordinate clause, functioning as an objective syntaxeme in Modern Greek. Semantic varieties of objective syntaxemes are defined according to the semantic types of predicates, lexical meanings of the objective syntaxemes have been defined.

Key words: Modern Greek, objective syntaxeme, predicate, subordinate clause.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл (логико-семантические проблемы) / Н.Д. Арутюнова – М.: Наука, 1976. – 382с.
2. Ковалева Л.М. Проблемы структурно-семантического анализа простой глагольной конструкции в современном английском языке / Л.М. Ковалева. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – 221 с.
3. Γιαννακοπούλου Π.Ε. Συντακτικό της νεοελληνικής γλώσσας Γ'Εκδοση διορθωμένη / Π.Ε. Γιαννακοπούλου. – Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1996. – 540σ.
4. Διατηματικό πρόγραμμα διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας. 2 Θέματα Νεοελληνικής σύνταξης. Θεωρία – ασκήσεις / [επιμέλεια έκδοσης Δ.Θεοφανοπούλου-Κοντού, Γ.Κατσιμάλη]. – Αθήνα: Εθνικό και καποδιστριακό πανεπιστήμιο Αθηνών, 1998. – 144σ.
5. Κριαράς Εμμ. Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας. Γραπτής και προφορικής / Εμμ. Κριαράς – Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1995. – 1587σ.
6. Μαλαγαρδή Ι. Σθένος και έλεγχος σε προτάσεις με "να-συμπληρώματα" και "για να-συμπληρωματικές προτάσεις" σημασιολογικές και πραγματολογικές επισημάνσεις / Ι. Μαλαγαρδή // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 15^{ης} ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. – Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, 1995. – Σ. 372 –383.
7. Μπαμπινιώτης Γ.Δ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων / Γ.Δ. Μπαμπινιώτης – Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας, 1998. – 2064σ.
8. Παπαφίλη Α. Κατάλογοι ρημάτων που επιλέγουν συμπληρωματική πρόταση ως υποκείμενο ή ως αντικείμενο τους / Α. Παπαφίλη // Ζητήματα Νεοελληνικής γλώσσας. Διδακτική προσέγγιση. – Ρέθυμνο: Γραφοτεχνική Κρήτης Α.Ε.Ε., 1996. – Σ. 31-44.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКОГО ТА КИТАЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ В АСПЕКТІ НАВЧАННЯ КИТАЙСЬКИХ СТУДЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ма Яньфей,
магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті зіставляються фонетичні системи української та китайської мов і здійснюється спроба порівняльної характеристики звуків українського та китайського мовлення з метою пошуку насамперед спільних рис у двох системах. Виявлені спільні риси дають підставу для розробки спеціальних фонетичних вправ для китайських мовців, які вивчають українську мову.

Ключові слова: *дифтонг, дифтонгоїд, ретрофлексний, дорсальний, аспірований.*

Актуальність роботи: тема поки що залишається малодослідженою і в українській, і в китайській лінгвістиці, однак із часом все більше китайських студентів вивчають українську мову. Оскільки мови неспоріднені і належать до різних типологічних груп, то на першому етапі навчання вироблення правильних фонетичних навичок посідає особливо важливе місце. Для того, щоб навчити китайських студентів розмовляти українською мовою якомога правильніше, необхідно від самого початку навчання детально і адекватно пояснити їм як працює мовний апарат при артикуляції тієї чи іншої фонемі, а в такому випадку зіставлення звуків українського мовлення з подібними їм китайськими є найпрозорішим та найефективнішим засобом.

Мета роботи: з'ясувати подібності та відмінності української та китайської фонетичних систем шляхом їх зіставлення, з'ясувати труднощі при вивченні української мови як іноземної для китайських студентів.

Предмет дослідження: звукові відповідності в українському та китайському мовленні.

Об'єкт дослідження: фонетичні системи української та китайської мов.

Наукова новизна дослідження: зіставлення фонетичних систем китайської та української мов саме з погляду вивчення китайцями української мови.

Завдання роботи:

- ✓ проаналізувати всі фонемі української мови, а також те, як вони реалізуються в мовленні;
- ✓ підібрати до українських звуків відповідники в китайській мові;
- ✓ порівняти їхню артикуляцію в конкретних словах щоб з'ясувати, в чому полягають відмінності, зумовлені позиціями та оточеннями в потоці мовлення;
- ✓ описати виявлені диференційні та інтегральні ознаки з метою виробити правильні артикуляційні навички.

Дана робота являє собою нову спробу в зіставному мовознавстві, оскільки китайська і українська мови неспоріднені, а ця неспорідненість яскраво проявляється саме на фонетичному рівні. Ми спробували в нашому дослідженні подолати труднощі при виробленні артикуляційних навичок української мови для китайських студентів за допомогою описового, зіставного та інструментального методів. Дані спостереження розраховані насамперед на носіїв китайської мови.

Як особисто на мене, як носія китайської мови, на першому етапі навчання мови труднощі з'являлися при засвоєнні таких українських фонем, як [д'], [т'], [р], [г].

Оскільки для китайського мовлення не характерні м'які звуки, то було важко самій вимовити, "впіймати" артикуляцію цих фонем. А дрижачий звук [р] взагалі відсутній у китайській мові. При артикуляції фонем [г] незвичні одразу дві ознаки, такі як глотковість, що диференціює українські фонем [г] та [х], а також дзвінкість, відсутня в китайській мові, про що часто забувають китайські студенти. Стосовно голосних, у китайській мові можемо знайти більш-менш подібні до українських голосні звуки, лише тут також є певні нюанси, на які треба звернути увагу:

Укр. звук [а] та кит. а. Кит. [а] закритіший ніж укр. [а], особливо тоді, коли укр. [а] стоїть на початку слова або під наголосом, як наприклад: *авжеж, але, сама, там*. Так що кит. [а] схожий на укр [а] в ненаголошеній позиції. (наприклад: *tā, nà, lā, pá*)

Укр. [ä] в позиції після м'якого приголосного \approx кит. [ya]. Але [ya] довше, бо це [i+a], аналог дифтонга в європейських мовах.

Укр. [о] та кит. [ou]; кит. [ou] – це аналог європейських дифтонгів. Тотожність – огублення, а відмінність – кит. [ou] довше, в кінці чується [u] (укр. [y]) через те, що в китайській мові спостерігається дифтонгічна артикуляція. До українського [ö] ([o] в позиції після м'якого приголосного), можемо підібрати кит. дифтонгоїд [iu], при вимові українського [ö] середня частина язика нижче опускається, ніж при артикуляції кит. звука [iu], український [ö] в позиції після м'якого приголосного більш огублений, відчувається більше напруженості. (прикладі: *море – móu, той – тоú, льох – liù, цього – qíú*).

Укр. [у] = [u], наприклад: укр. *кут* – кит. *kù*, укр. *тут* – кит. *tù*.

Українське [y] в позиції після м'якого приголосного частково збігається з кит. [you]. При артикуляції кит. [you], середня частина язика опускається нижче, ніж при артикуляції укр. [y] в позиції після м'якого приголосного, язик в китайській мові при артикуляції більш розпластаний, торкається зубів з двох боків, звук більш огублений (прикладі: *юрист, мою, ювілей*; а китайські слова – *yoú, yoú, yoú, yoú*).

Укр. звук [і] \approx кит. [i], тільки кит. і більше схожий на англ. [i:] як у слові *tree*. Кит. [i] передніший, вищий, кінчик язика опускається вниз, зупиняється до нижніх зубів (прикладі: *уї, лї, рі, мї*).

Укр. звук [е] схожий на кит. звук [ei] з дифтонгічною вимовою. Тільки при вимові китайського [ei] під впливом [i] язик просувається вперед, а при артикуляції українського [e] губи більш розтягуються в сторони, язик розпластаний. Український [ë] в позиції після м'якого приголосного також схожий на кит. дифтонгоїд [ie], тільки коротший, наприклад: *сине – niē, моє – yè*.

Укр. звук [и] подібний до кит. [e]. Але при артикуляції [и], язик більш розпластаний, доторкаючись до бокових зубів, а при артикуляції кит. [e] такого не відбувається. Китайський звук середнього ряду середнього підняття, а укр. [и] переднього ряду високо-середнього підняття. При артикуляції кит. [e] задня частина язика піднімається, кінчик язика торкається передніх нижніх зубів (прикладі: *hé, kē, tè, sè*).

Що стосується приголосних, спочатку розглянемо фонем [м], [н], [л], що більш-менш подібні за артикуляцією в китайській та українській мовах.

Укр. звук [м] і кит. [m]: при артикуляції [м] губи більш розслаблені, наприклад: *момент – móu, самі – mǐ, мене – mǎi*). Укр. [н] – дорсальний, дентальний, а кит. [n] – апікальний, і теж дентальний, язик розслаблений. А укр. [л] повністю тотожне кит. [l], наприклад: *лад – lā, слухати – lù*.

Пари дзвінких та глухих фонем теж завдають певні перешкоди китайським студентам при навчанні української мови, йдеться насамперед про пари [б] – [п]; [д] – [т]; [г] – [к]. Хоча в китайській мові присутні схожі за артикуляцією звуки, але порівняно з українськими вони всі глухі, протиставлені в парі за відсутністю/нааявністю придиховості: [b] – [p]; [t] – [d]; [k] – [g]. Тому китайським студентам важко розрізнити ці парні фонем на слух, іноді недостатність навичок може виявлятися в диктантах навіть на просунутому етапі навчання, коли основні навички розмовної мови вже вироблені.

Труднощі ще можуть бути при вимові українських африкат [дж], [дз], бо для китайської мови незвичне поєднання двох дзвінких звуків, що призводить іноді до неповноцінної вимови цих двох африкат. А схожі африкати в китайській мові це – [дж] – [zh], [дз] – [z]. Відмінності полягають у тому, що в українському [дж] присутній компонент какумінальної дзвінкої артикуляції, а кит. [zh] – ретрофлексний, одночасно й огублений, що незвично для української мови, і порівняно з українською глухий. Укр. [дз] – дзвінкий, дорсальний, а кит. [z] глухий, апікальний.

Тепер розглянемо інші приголосні. Укр. [ч] відповідає – кит. [ch], укр. [ш] – кит. [sh], тільки китайські звуки ретрофлексні, огублені, придихові, зуби зціплені, більше напруженості, а українські – менш напружені, неретрофлексні (дорсальні), менш огублені. Як зазначила Н. І. Тоцька в книзі "Сучасна українська літературна мова – фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія", що "передньоязикові [ш], [ж] *трохи* лабіалізовані. Губи кругло *трохи* випинаються вперед" [Тоцька 1981]. Укр. [ц] відповідає кит. [c], відмінність полягає в тому, що кит. [c] придиховий, а український [ц] непридиховий. Укр. [в] – відповідає кит. [u]: [в] губно-губний приголосний, а китайський [u] лабіалізований голосний. Укр. [з] відповідає кит. [z]: при артикуляції китайського [z] розтягуються губи та зціплені зуби, а при артикуляції укр. [з] немає ні того ні іншого. Укр. [й] подібний в артикуляції до кит. [i], але коротший.

Укр. [ф] повністю тотожній китайському [f]. Укр. [с] тотожній кит. [s], укр. [ж] кит. [g].

Окремо розглянемо українські м'які приголосні, як-от: [д'] – *дім, дядько*, [т'] – *стіл, батько*, [з'] – *взяти, зізнання*, [н'] – *няня, тінь, сніг*, [л'] – *ліжка, лється, льон, воля, любити*, [с'] – *сіль, сюди, сьогодні*, [р'] – *різати, буряк*. Як зазначено вище, оскільки для артикуляційної бази китайської мови не характерна палатальна або палаталізована артикуляція, то треба звертати особливу увагу при засвоєнні цих українських фонем китайськими студентами.

Проаналізувавши фонетичні системи двох мов, ми дійшли таких висновків, що українська та китайська артикуляційні бази дуже різні. Для української артикуляційної бази характерний постійний рух язика вперед при артикуляції голосних ([i], [и], [e], [o], [y]), або за рахунок палаталізації навіть у напівпом'якшених губних [б'], [п'], [в'], задньоязикових [к'], [г'] [х'] та фарингального [г'], спостерігається рух язика вперед і вгору. Порівняно з китайською, в українській мові більше дзвінкості ([д], [б], [з], [дз], [дж]), тоді як в китайській дзвінкі лише [m], [n], [l]. Характерні для української мови також дорсальний уклад ([т], [д], [н], [т'], [д'], [н']), типовою є какумінальність приголосних [ш], [ж], [р], тоді як для китайської вимови характерні апікальність та ретрофлексність.

Порівняно з українською артикуляційною базою, для китайської мови характерно, що кінчик язика постійно опускається вниз ([i], [e], [j]); при вимові африкат характерне поєднання невластивих і протилежних для українських мовців рухів язика та губів – це поєднання одночасно ретрофлексної артикуляції та лабіалізації приголосних. У китайській мові порівняно з українською менша кількість дзвінких ([m], [l], [n]), але значна кількість придихових (аспірованих), це такі звуки, як [zh], [ch], [sh], [d], [t], [g], [c], [z], [q], [x]. Ще характерні для китайської мови зціплення зубів ([z], [c], [s], [zh], [ch], [sh]) та носова артикуляція голосних, яка зрідка буває в українському мовленні у сполученнях голосного з носовими приголосними [н] та [м] (háng, páng, jīng, cháng, kōng, zhōng, máng, zhèng, zhǎng та ін.).

Отже, при навчанні китайських студентів української мови як іноземної треба звернути увагу на м'які приголосні, пом'якшенні варіанти приголосних, на специфічні фонемі української мови [р], [г], на пари глухого та дзвінкого [б] – [п]; [д] – [т]; [г] – [к], а також африкати [дж], [дз]. Як виявлено в нашій роботі, важко засвоїти саме ті звуки, які мають аналоги і в китайській мові, тому що їх важко дотримувати через цю подібність.

У подальшій роботі ми плануємо зробити таке:

- ✓ порівняння українського та китайського мовлення в аспекті навчання українських студентів китайської мови;
- ✓ вправи для тренування виявлених сполучень звуків, які важчі для китайських студентів у сприйнятті та засвоєнні;
- ✓ зняти кінорентгенфільм для зіставлення української та китайської артикуляції.

Автор висловлює подяку З. В. Дудник та О. В. Бас-Кононенко за слушні зауваження, висловлені під час обговорення доповіді на науковому семінарі в Лабораторії експериментальної фонетики КНУ імені Тараса Шевченка.

В статье сопоставляются фонетические системы украинского и китайского языков и осуществляется попытка сравнительной характеристики звуков китайской и русской речи с целью поиска преимущественно общих черт в двух системах. Выявленные общие черты дают основание для разработки специальных фонетических упражнений для носителей китайского языка, изучающих украинский язык.

Ключевые слова: *дифтонг, дифтонгоид, ретрофлексный, дорсальный, апикальный.*

The article compares the phonetic system of the Ukrainian and Chinese languages. An attempt of comparative characteristics of the sounds in Chinese and Russian speech is made in order to find similarities in the two systems. Identified similarities provide a basis for the development of special phonetic exercises for speakers of Chinese studying the Ukrainian language.

Key words: *diphthong, retroflex, dorsal, apical.*

Література:

1. Дудник З.В. Современный русский язык. Фонетика : Учеб. Пособие для студентов-иностранцев / З.В. Дудник, И.В. Прожогина. – К.: Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2007. – 146 с.
2. Скалозуб Л.Г. Динамика словообразования (по данным кинорентгенографирования) / Лариса Георгиевна Скалозуб. – К.: Головное издательство издательского объединения "Вища школа", 1979. – 132 с.
3. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова (фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія) / Н.І. Тоцька. – К. – 1981. – 150 с.

МАНІПУЛЯТИВНА СЕМАНТИКА НОВИН У МЕДІАПЕРЕКЛАДІ КРИЗОВОЇ ДОБИ

Макляк Надія Вікторівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується відтворення маніпулятивної семантики новинних текстів на матеріалі франкомовних та україномовних новин.

Ключові слова: маніпулятивна семантика, медіапереклад, новини.

Актуальність даного дослідження визначається збільшенням значення новин у внутрішньомовній та міжкультурній комунікаціях. **Наукова новизна** дослідження зумовлена тим, що попри зростання об'ємів перекладної інформації, роль перекладу замовчується, а сам процес і особливості його протікання залишаються поза увагою медіадослідників. **Об'єктом** дослідження даної статті є новини українського та французького медіадискурсів, **предметом** дослідження є маніпулятивна семантика зазначених текстів та її відтворення при перекладі.

Беззаперечним є факт існування маніпуляції свідомістю в усі епохи, проте періоди складних суспільних змін особливо сприятливі для розгортання різноманітних медіапротистоянь, "медіавоєн" та інформаційних спецоперацій. В умовах відсутності державної інформаційної політики зростає ризик загострення політичної й суспільної кризи у країні. Сучасні ЗМІ стали надпотужним засобом для маніпуляцій, це питання є предметом численних дискусій вітчизняних і зарубіжних дослідників. С. Квіт наступним чином формулює проблему масових комунікацій України: "... до парадоксів теперішньої української дійсності належить той факт, що український політикум, без огляду на опозиційний чи владний статус, не готовий відмовитися від погляду на медіа як на певний ресурс впливу на масову свідомість" [Квіт 2008, 8].

Папа Римський Бенедикт XVI у посланні з нагоди Всесвітнього дня засобів масової інформації (січень 2008) трактує роль медіа в суспільстві як "інтегральну частину антропологічного питання, яка є ключовим закличком третього тисячоліття". Понтифік висловлює занепокоєння небезпечними змінами функцій ЗМІ, зокрема, стосовно деяких подій медіа використовують не за їх правдивим призначенням, а для "створення" самих подій: "потрібно поставити собі запитання: чи є мудрим погоджуватися на те, щоб ЗМІ служили неконтрольованому прагненню слави або перебували у владі людей, які використовують ці засоби для маніпулювання людським сумлінням", і закликає дотримуватися "інфоетики", щоб медіа, повною мірою усвідомлюючи відповідальність та підзвітність перед суспільством, обороняли особистість людини і шанували її гідність.

Актуальність даного дослідження визначається збільшенням значення новин у внутрішньомовній та міжкультурній комунікаціях. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що попри зростання об'ємів перекладної інформації, роль перекладу замовчується, а сам процес і особливості його протікання залишаються поза увагою дослідників медіа. Об'єктом дослідження даної статті є новини українського та французького медіадискурсів, предметом дослідження є маніпулятивна семантика зазначених текстів та її відтворення при перекладі.

Тексти новин є базовими текстами масової інформації. Інформаційні об'єкти задаються за рахунок вихідної метакомунікативної установки, згідно якої вони створюються [Почепцов 2008, 21]. Новини моделюють дійсність за принципом метакомунікативної установки еквівалентності, існує чіткий фізичний об'єкт, новини зображають події, що відбуваються. У процесі створення новин "сира інформація" перетворюється на новий продукт. На рівні семантики новини мають усталену структуру, яка відображає тематичну організацію інформаційного потоку. Голандський дослідник Тойн ван Дейк, наголошує на необхідності аналізу новин як особливого типу дискурсу [Дейк 1989, 111].

В умовах глобалізованого інформаційного простору тексти франкомовних інформаційних телеканалів та друкованих ЗМІ все частіше стають об'єктом перекладу. До інформаційних джерел, які часто використовуються українськими журналістами, належать телеканал новин EuroNews і TV5 переважно на матеріалах AFP. Історично новинні агентства були своєрідними осередками перекладацької діяльності, адже створювалися заради забезпечення швидких та достовірних перекладів потужного масиву інформації. Недаремно перше в світі інформаційне агенство – Агенство Гавас (засноване в 1835 році у Франції) розпочало свою діяльність як "бюро перекладів Гаваса". Тривалий час оперативний переклад матеріалів іноземної преси для місцевих періодичних видань був основним джерелом інформації, і лише згодом була створена мережа власних кореспондентів.

Оскільки використання франкомовних новин можливе тільки через переклад, постає проблема відтворення текстів новин з урахуванням стратегій, залучених при написанні новин французькою мовою. Всупереч зазначеним у редакційній політиці інформаційних каналів та газет принципам, таким як безсторонність, об'єктивність, нейтралітет, маніпуляції залишають звичним явищем медіатекстів. Попри зовнішню нейтральність та декларовану об'єктивність інформаційні повідомлення нерідко містять оцінки, що мають свідомо спрямований характер і формують суспільну думку в руслі визначених інтерпретацій. Додамо також суб'єктивність та персональні мотивації редакторів. Обмеженість у часі зумовлює використання стереотипів для висвітлення тієї чи іншої події. Адже, як відомо, стереотипи є засобами економії зусиль людини при розумінні складних об'єктів, сприйнятті й засвоєнні нової інформації [Селіванова 2006, 147]. Тому перекладачеві доводиться послуговуватися стандартизованими виразами, усталеними для кожного топіку, який регулярно висвітлюється ЗМІ. За словами С.Кара-Мурзи, ЗМІ подають готові думки у зручній розфасовці для швидкого переконування споживачів інформації [Кара-Мурза 2003, 264].

Однією із причин зміни мови ЗМІ називають саме прийоми вибору маніпулятивних стратегій, привнесення оцінної інформації та надмірне використання експресивних засобів у текстах новин. Вживання евфемізмів, дисфемізмів, метафор у політичних оглядах військової тематики, камуфлює дійсність, несе хибну інформацію. Наприклад, новина містить цитати з інтерв'ю французького міністра оборони Ерве Морена Associated Press: *"Не можна приймати до лав НАТО такі країни, як Україна і Грузія, без консультацій з Росією... Жодне рішення не повинно ухвалюватися без консультацій з російським сусідом"* (Уніан). Зазначимо, що в новинах англійською мовою з посиланнями на AP висловлювання французького політика та-

кож слугують медіаприводом для новинного повідомлення, проте подані під іншим кутом, дещо дипломатичніше: *"Moscow must be consulted before any further expansion of NATO... These are things that cannot be decided without speaking to our Russian neighbor."* Українські медіа роблять акцент на евфемізмі "консультації", яке стає ключовим поняттям багатьох проаналізованих повідомлень, та вживають фразеологізм військової тематики "приймати до лав", створюючи відповідний настрій, у франкомовних та англomовних новинах на першому плані залишається концепт "global NATO". Французьке *"les réticences de la France à l'élargissement de l'OTAN à l'Ukraine"* (тобто стриманість Франції щодо розширення НАТО зі вступом України) знаходить декілька варіантів перекладу в заголовках українських новин, які відрізняються за інтенсивністю впливу Франції:

- 1) *Ф. забороняє НАТО приймати до своїх лав*; (NEWSru.ua)
- 2) *Ф. не хоче приймати Україну до НАТО, не порадившись з Росією*; (Гарт)
- 3) *не можна приймати до лав НАТО... вважає міністр оборони Ф.*; (ТСН)
- 4) *Україну не слід приймати до НАТО без консультації з Росією, вважає міністр оборони Ф.*; (ICTV)
- 5) *не варто приймати Україну до НАТО без схвалення Росії – позиція Ф.*; (zaxid.net).
- 6) *Ф. закликала не приймати Україну до НАТО*; (Уніан)
- 7) *Ф. просить НАТО не приймати до своїх лав*; (NEWSru.ua)
- 8) *Ф. просить не брати в НАТО Україну без дозволу Росії.* (UAport)

Закріплення у свідомості розмовних мовленнєвих моделей, які спрямовані на скорочення дистанції між автором та адресатом тексту, на завоювання його симпатії, підвищення рівня довіри до висловленої позиції, формування стереотипів, свідома деформація текстів, створення надузagalьнень, сенсаційності – ось невичерпний список засобів для маніпулювання у боротьбі за увагу реципієнтів. Трапляються навіть випадки надання протилежної інформації: *Національна Асамблея може висловити вотум недовіри уряду* (24 канал), хоча йшлося про *"un vote de confiance"* (вотум довіри!), а не про *"une motion de censure"*. Напевне, "голосування про висловлення довіри" є настільки незвичним для України явищем, що ЗМІ застосовують більш зручний термін, який знаходиться на слуху.

У рубриці "Новини плюс" газети "Україна молода" від 18.10.2008 новинне повідомлення "Саркозі подав до суду на нищпорок" містить стислий виклад фактів з посиланням на авторитетну інформаційну агенцію AFP: *M. Sarkozy a déposé plainte jeudi contre Yves Bertrand, directeur des Renseignements généraux ... de 1992 à 2004, pour "dénonciation calomnieuse"* – Президент Франції Ніколя Саркозі подав позов на колишнього директора внутрішньої розвідки *Renseignement Generaux* Іва Бертрана, звинувативши того в наклепі, передає агенція "Франс прес". Крім заміни років перебування на посаді прикметником "колишній" (для уникнення зайвої деталізації), відзначимо спрощений стиль українського повідомлення. Варто врахувати, що Кримінальний кодекс Франції вважає *"dénonciation calomnieuse"* тяжким злочином (статті 226-10, 11, 12). Найближчий український відповідник з чинного законодавства – "надання завідомо неправдивої інформації". У перекладі полсуговуються не юридичним терміном. Неприйнятним, на нашу думку, є тон повідомлення про поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять першу особу іноземної краї-

ни. Офіційна новина набуває розважального характеру завдяки адаптованій для українського читача експлікації: ...записи "французького майора Мельниченко" струснули країну та й усю Європу. Бачимо, що еквівалентний за змістом переклад інформації з достовірного джерела не забезпечує об'єктивного висвітлення події в цілому, бо, підсумовуючи, журналіст намагається "одомашнити" новину, максимально наблизити її до цільової аудиторії для ефективнішого впливу, тим самим створює низку негативних конотацій, пов'язаних зі скандальним медіатопіком української політики (президент Франції Ніколя Саркозі у даному випадку імпліцитно порівнюється з Леонідом Кучмою). Заголовок статті попереднього номера газети від 17.10.2008 ілюструє тенденцію "пожовтіння" новин, відмову від серйозних новин: "Майор" під ліжком президента "Мельниченко" по-французьки: екс-розвідник зафіксував і оприлюднив пікантні подробиці з алькова Ніколя Саркозі. І не тільки звітти. У боротьбі за увагу у тексті міжнародних перекладних новин свідомо вживають локальні реалії, відтак стиль викладу наближається до розмовного.

Маніпуляцію свідомістю дуже складно виявити, оскільки її успіх на пряму залежить саме від прихованого, непомітного характеру. При перекладі існує загроза подвійної маніпуляції: збереження прийомів маніпуляції оригіналу та створення нових у тексті перекладу. Найчастіше у новинах використовують прийом підбору та вилучення фактів. Такий прийом можливо виявити лише проаналізувавши кілька матеріалів різних джерел стосовно однієї події. Новинне повідомлення про вибух гранати в приміщенні санепідемстанції в районі залізничного вокзалу Києва (11.03.2009) у французькій редакції Euronews містить таку інформацію: *La grenade, jetée par un inconnu qui s'est ensuite enfui, a atterri dans l'infirmierie de la gare de Kiev, mais une personne aurait eu le temps de la relancer à travers la fenêtre*. Дослівно: Невідомий чоловік кинув гранату і втік; граната потрапила в поліклініку/медпункт/санітарну частину вокзалу Києва; гранату вдалося викинути з вікна. За англійською версією *the device was thrown from a car and into the station's infirmary, several hundred metres away from the passenger terminal*, тобто пристрій кидали з автомобіля до медпункту станції, за кількисот метрів від самого вокзалу. В обох перекладах "санітарно-епідеміологічна станція" представлена генералізовано, відповідно в уяві реципієнтів інформації на основі конотацій "вибух у медичному закладі біля центрального вокзалу столиці" вимальовується ледь не терористичний акт. Доречним видається зауваження О. Покальчука: "завдяки істероїдним ЗМІ люди сприймають навколишній світ набагато загрозливішим, ніж він є насправді" [Покальчук, 2009].

Ретельний добір та дозування інформації, замовчування окремих деталей, повторювання "бажаних" створює різні уявлення про подію. Для прикладу поглянемо на повідомлення з Euronews: *Victor Iouchtchenko fait la sourde oreille face aux appels du Premier ministre...* та TV5 *Le président reste ferme. Faire la sourde oreille та rester ferme* по-різному характеризують виконавця дії та викликають в аудиторії протилежне ставлення до позиції політика.

Найяскравішим, традиційним і широко вживаним маніпулятивним компонентом у новинах є емотивна лексика. Причому в українській мові при перекладі слів на позначення емоцій, почуттів, переживань емоційно-експресивне забарвлення слова часто пом'якшує і нейтралізує: *La colère de la communauté internationale après l'annonce iranienne (Euronews) – Заяви Ірану викликали невдоволення світової спільноти*.

Маніпулятивна семантика полягає у зміні значення слів внаслідок "конструювання" повідомлення з окремих фраз, висловлювань, відеоряду. Хоча окремі елементи є правдивими, повний текст повідомлення не відповідає дійсності. Так, наприклад, французький телевізійний канал новин France24 у повідомленні про припинення діяльності коаліції від 16.09.2008 резюмує: *La coalition pro-occidentale au pouvoir en Ukraine a éclaté, plongeant cette ex-république soviétique dans une nouvelle tourmente politique, a annoncé mardi le président du Parlement, Arseni Iatseniouk*. Дослівно: *В Україні розкололася прозахідна коаліція, прирікаючи колишню радянську республіку на нове політичне випробування, заявив у вівторок голова Парламенту Арсеній Яценюк*. Далі цитата: *"Je déclare officiellement la fin de la coalition des forces démocratiques"*. Телеканал новин 24: *Я офіційно оголошую про припинення коаліції демократичних сил у ВРУ*. Незрозуміло чому висновки журналістів та адаптовану для французької аудиторії перифразу "*ex-république soviétique*" приписують офіційній особі. Загалом, за винятком стандартизованих означень *pro-russe* та *pro-occidental*, витримана нейтральна тональність новини. Українські новини менш стримані, взяти лише для прикладу ліди повідомлень інформаційного агентства Уніан: *Репортаж з похорону коаліції, Яценюк оголосив про смерть коаліції* (5 канал). Російський коментар в "Новостях" ОРТ важко назвати об'єктивним: *Период полного распада. Политический кризис на Украине вышел на новый виток. Демократическая коалиция в украинском парламенте так и не вышла из 10-дневной комы*. Відзначимо, що у новинах французькою мовою про політичну й економічну кризу в Україні, сформувався цілий арсенал виразів зі знаком мінус, які повторюються в наступних повідомленнях (31.12.2008: *une vague de mécontentement, au bord de la catastrophe, s'enliser dans une crise, les chiffres du chômage explorent*; 30.12.2008: *les Ukrainiens écrasés par la crise, la crise économique qui frappe de plein fouet, se détériorer de manière catastrophique, le ralentissement global de l'économie*). У негативній семантиці французьких виразів переважають семи знищення й руйнування, українські та російські ЗМІ підсилюють негативізм образами смерті та хвороб. Висока емотивно-експресивна зарядженість новин подібної тематики слугує створенню маніпуляцій свідомістю через медійну катастрофізацію світу.

Г. Почепцов, даючи оцінку інформаційним процесам сучасної української новинної журналістики, стверджує: "поширення неправди в новинах, якщо це неправда, не є страшним для нашої аудиторії. Це навпаки працює проти того, хто її поширює. Інша справа, що ми не вміємо адекватно і швидко реагувати" [Почепцов 2009]. Мусимо не погодитися з думкою українського дослідника, адже така пасивна позиція явно недооцінює небезпечні наслідки маніпулятивних технологій і потурає розповсюдженню неправдивої інформації. Сьогодні, за відсутності власних інформаційних потоків з-за кордону, адекватні переклади новинних матеріалів покликані забезпечувати інформаційну безпеку країни. Перекладачеві не можна забувати про головне завдання новин – інформувати. Суб'єктивні елементи оцінки, емоційності, експресивності оригіналу не повинні завадити перекладачеві реалізувати інформативну функцію тексту новини. Для її успішного відтворення на належному професійному рівні перекладач має виявляти маніпулятивні прийоми та обирати стратегію їх нейтралізації чи наслідування позицій, наведених першоджерелом.

В статье исследуется воспроизведение манипулятивной семантики новостийных текстов на материале франкоязычных и украиноязычных новостей.

Ключевые слова: *манипулятивная семантика, медиаперевод, новости.*

Nous nous intéressons dans cet article aux problèmes de la traduction des textes médiatiques à la sémantique manipulative dans les actualités françaises et ukrainiennes.

Mots-clés: *sémantique manipulative, traduction des médias, actualités.*

Література:

1. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 832с.
3. Квіт С. Масові комунікації / С. Квіт. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 206 с.
4. Покальчук О. Закличні звуки срібних труб, або Українські ЗМІ під час кризи / О. Покальчук // Дзеркало тижня. – №9 (737) 14-20 березня 2009.
5. Почепцов Г.Г. Медиа: теория массовых коммуникаций / Г.Г. Почепцов. – К.: Альтерпрес, 2008. – 403с.
6. Почепцов Г. ЗМІ не можуть нести відповідальність за інформаційну війну "ПіК України" / Г. Почепцов // Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2009-01-20/43217>
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716с.
8. Bassnet E. Translation in global news / E. Bassnet, E. Bielsa. – L.: Rotledge, 2009. – 162p.
9. Message du Saint-Père Benoît XVI pour la 42ème Journée mondiale des Communications sociales "Les médias: au carrefour entre rôle et service. Chercher la Vérité pour la partager" http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/messages/communications/documents/hf_ben-XVI_mes_20080124_42nd-world-communications-day_fr.html.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. <http://www.1tv.ru/news/world/128100>.
2. <http://www.france24.com/fr/20081231-ukraine-iouliatimochenko-viktor-iouchtchenko-crise-politique-economique>.
3. <http://www.france24.com/fr/20081230-europe-ukraine-kiev-crise-economique-pouvoir-achat-baisse>.
4. <http://www.france24.com/fr/20080916-coalition-gouvernementale-timochenko-eclate-ukraine-iouchtchenko>.
5. <http://www.24tv.com.ua/ukraine/2008-09-16/13494.htm>.
6. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1270/186/44959>.
7. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1269/186/44931>.
8. http://www.afp.google.com/article/ALeqM5hS_AgCnrHlz6qRa5h19yAMYBognA.
9. <http://www.unian.net/ukr/news/news-273195.html>.
10. <http://www.unian.net/ukr/news/news-273087.html>.
11. <http://www.euronews.net/en/article/11/03/2009/seven-hurt-in-grenade-attack-in-kiev>.
12. <http://www.euronews.net/fr/article/11/03/2009/seven-hurt-in-grenade-attack-in-kiev>.
13. http://www.newsru.ua/world/18mar2009/skazi_ukr_net.html.
14. http://www.gart.org.ua/?lang=ua&page=news&news_type=1&element_id=14835.
15. <http://www.tsn.ua/ua/ukrayina/frantsiya-zaklikaye-ne-priimati-ukrayinu-v-nato-bez-konsultatsii-z-rosiyeyu.html>.
16. http://www.ictv.ua/ukr/news_ukraine.php?news_id=125815.
17. <http://zaxid.net/newsua/2009/3/18/104343>.
18. <http://www.unian.net/ukr/news/news-306357.html>.
19. http://newsru.ua/world/18mar2009/skazi_ukr_net.html.
20. <http://www.uaport.net/UANews/go.php?UN09031820158>.
21. <http://pr-inside.com/ap-interview-france-opposes-global-role-r1121740.htm>.
22. http://www.tempsreel.nouvelobs.com/depeches/politique/20090317.FAP0960/otan_les_commandements_attribues_a_la_france_connus_deb.html.
23. <http://www.24tv.com.ua/world/2009-03-17/20871.htm>.

МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ НА ОСНОВІ ЗІСТАВЛЕННЯ ЛЕКСИКИ ЧАСТОТНИХ СЛОВНИКІВ

Максимів Ольга Йосифівна,
викл.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті запропоновано методику виявлення ключових слів мови на основі зіставлення даних частотних словників. Розроблено методику формування кореневих груп слів за даними частотних словників, зіставлення частотних списків цих груп і виявлення лексики, етноспецифічної для кожної із зіставляваних мов та специфічної для галузі, на базі якої укладалися частотні словники.

Ключові слова: частотні словники, етноспецифіка, ключові слова, кореневі групи слів, зіставлення частотних словників.

У сучасній лінгвістиці активно і з різних позицій вивчаються ключові слова художніх [Семенюк 2002; Форманова 1999] та технічних [Алексеев 1974; Пиотровський 1976] текстів. Вихідним положенням є те, що кожна природна мова є кодовою системою передавання інформації, яка може породжувати тексти. Конкретний вигляд цих текстів визначається, по-перше, можливостями самої системи, по-друге, обмеженнями, які накладає на цю систему сучасна мовна норма і, по-третє, ситуацією, яку описує текст. Ключовими або домінантними, опорними словами вважаються інформаційно навантажені слова, які позначають поняття, безпосередньо пов'язані з ситуацією, котра описується в конкретному тексті. У технічних текстах це терміни, у художніх – "слова-символи. Позначаючи найактуальніші явища, реалії, вони ... відіграють роль певних "опорних" точок у побудові та структуруванні концептуальної та мовної картин світу" [Семенюк 2002, 129]. Відповідно, матеріалом для виявлення цих слів слугують технічні та художні тексти.

Відзначається також, що функціональні стилі мови та ідіостилі письменників різняться в першу чергу мовними особливостями, зокрема лексичними [Баланюк 2002; Головин 1970; Перебийніс 1985; Шашкевич 1966 та ін.]. І наголошується при цьому не лише на відмінностях у вживанні якихось специфічно маркованих слів, а на тому, що "велика увага повинна приділятися саме стилістично нейтральному шару, який і складає лексичне багатство твору" [Перебийніс 1985, 160]. У межах однієї мови порівнюються твори різних авторів чи тексти різних функціональних стилів, застосовується складні статистичні підрахунки. Результатом є визначення ступеня близькості аналізованих текстів, ступеня складності та різноманітності лексики чи ступеня належності того чи іншого твору до даного стилю (у кількісному вираженні).

Для того, щоб перевірити і конкретизувати припущення про те, що "при всій істотній подібності етноузуальна структура в західних і східних мовах досить відмінна" [Тищенко 2007], спробуємо зіставити лексику частотних словників публіцистичного стилю західної (української) та східної (перської) мов. Будь-який стиль мовлення має універсальні й етноспецифічні риси. Виявивши ключові слова обох мов та згрупувавши їх за певними ознаками, можна буде визначити етноспецифіку кожної мови, яка полягатиме у комбінації і частотності загальноновживаних лексем кожної мови.

Нам відоме лише одне дослідження [Мухин 2008], яке використовує зіставлення лексики частотних словників для виявлення особливостей індивідуального авторського слововживання. Знову ж таки, зіставляються художні тексти у межах однієї мови.

Метою даної статті є продемонструвати методику виявлення ключових слів різних мов на основі зіставлення лексики частотних словників одного функціонального стилю.

Джерелом дослідження слугують дані частотних словників публіцистичного стилю мовлення української [Дарчук 2009] (далі – ЧСУ) та перської [Максимів 2008] (далі – ЧСП) мов. Обидва словники укладені за матеріалами лексики публіцистичних текстів, тобто дотримано стилістичної однорідності [Андрющенко 1968], із центральних та обласних українських та іранських газет, тобто дотримано просторової єдності, за 2003–2004 (відповідно 1381–1382) роки, тобто дотримано хронологічної однорідності. Таким чином, дотримано один з основних для контрастного дослідження принципів – принцип системності [Дубичинский 1998, 66; Кочерган 2006, 85–92], який передбачає перш за все ієрархічну впорядкованість вибору параметрів зіставлення: відповідно до частотної ієрархії рангів зіставлено лексеми перської та української мов.

Об'єктом дослідження стали спільні та етноспецифічні ключові слова частотних списків перської та української мов. Специфічними будуть як ситуації і факти дійсності, до яких частіше звертаються у пресі одного періоду різних країн, так і слова, які обирають для опису стандартних ситуацій чи вираження сприймань, думок, почуттів. Так звані безеквівалентні слова, які переважно виступають об'єктом етнолінгвістичних досліджень і відображають особливості національної культури, побуту народів, перебувають на периферіях лексичних систем [Манакин 2002, 268] і не мають високої частотності, тому вони не стали об'єктом нашого дослідження.

Одним із можливих способів виявлення інформаційно навантажених ключових слів тексту (переважно термінів) є обчислення емпіричних розподілів [Алексеев 1974, 212–213; Пиотровский 1976, 3–13]. З використанням частотних словників продуктивним, на нашу думку, є застосування закономірності Бредфорда: виокремити зону ядра, центральну зону та зону усічення [Хайтун 1983, 71–85; Чурсин 1982, 91–100]. До зони ядра, очевидно, у першу чергу, потраплять службові та малоінформативні загальні повнозначні слова. До центральної зони – ключові слова, а до зони усічення – лексика, яка визначає багатство словника кожної мови, кожного автора зокрема. Таку лексику не можна вважати етноспецифічною. Сюди також належить, з іншого боку, застаріла чи неусталена лексика [Тисенко 1977, 927–928].

Виділення частотних зон можливе за різними ознаками [Тулдава 1987, 65]. Його можна здійснювати залежно від цілей і завдань конкретного дослідження. Найдоречнішим є таке розмежування частотних зон, при якому кожна зона охоплювала б діапазон, який дорівнює одному порядку [Малаховский 1980, 101]. Пропонуємо лексику ЧСУ та ЧСП поділити порціями по 100 слів на основі рангів. Далі послідовно зіставити між собою дані групи слів. Будь-яке зіставлення мов у результаті приводить до встановлення трьох основних властивостей [Манакин 2002]: всезагальних, спільних та відмінних. Результати зіставлення ділимо на три групи:

- 1) слова, спільні для обох мов (сюди увійдуть і усезагальні, і спільні слова);
- 2) слова, частотніші для української мови;
- 3) слова, частотніші для перської мови.

Типологічно різні мови характеризуються різною структурою слів, і тому визначальні для виділення слів критерії в одних мовах стають незастосовними щодо ін-

ших мов [Вихованець 1988, 14–19]. Враховуючи типологічну різницю перської та української мов (напр., велику кількість складних дієслів перської мови чи різновидових дієслів української мови), частотні словники лексем не можуть бути предметом зіставлення. Виникає потреба шукати для цього інший рівень.

Для міжмовного зіставлення продуктивним вважається утворення лексичних групувань слів за різними принципами (див., напр. [Кочерган 2006, 296–297; Липатов 1981, 51–57, Тулдава 38–39]). Утворені групування розглядаються як побудови, які дозволяють моделювати структуру словника з певної (у нашому випадку це частотність) точки зору. Залежно від типу взаємозв'язку слів у системі лексики виділяються особливі підсистеми під загальною назвою "лексичні групи" (див. [Тулдава 1987, 39]). Вони мають свої різновиди на різних рівнях опису лексики. На підставі подібності фонетичного складу чи словотворення виділяють "лексико-формаційні групи" слів. Спільність граматичних значень є підставою для утворення "лексико-граматичних груп". На основі близькості чи однорідності семантики слів утворюються "лексико-семантичні групи". Тематичні групи формуються за сферами вживання слів, практично безвідносно до того, в яких відношеннях один до одного перебувають слова за їхнім значенням. Крім цих основних типів лексичних груп, можливі також групування слів на різних інших підставах (етимологічних, стилістичних та ін.). Можливе групування і за змішаними ознаками.

Для виявлення специфічності лексичної системи було прийнято рішення звести вихідні частотні словники лексем до частотних словників словотвірних гнізд, кореневих морфем, і вже після цього проводити зіставлення. Адже саме корінь і афікс, на протигагу слову, виступають мінімальними (нечленованими далі) значущими одиницями, мінімальними двобічними одиницями, у яких за певним експонентом закріплений той або інший елемент змісту (див. [Вихованець 1988, 14–19]). І саме корінь несе лексичне значення. Перенісши увагу з ізольованої лексеми на групу однокорених вдалося мінімізувати вплив типу мови на результати зіставлення, вплив граматичних розбіжностей зіставляваних мов, і зосередитися на кореляції частотності вживання певних понять, узагальнених ідей, закріплених за тим чи іншим словом-вершиною групи однокорених.

Під словотвірним гніздом маємо на увазі, слідом за Ю. Тулдавою [1987, 122] та І.А. Кіссеном [1964, 44–58] групу однокорених слів, об'єднаних словотвірними відношеннями. Додавання абсолютних частот однокорених слів суттєво змінило картину рангового розподілу слів. Наприклад, у частотному списку лексем 'виконання' було у 7-й сотні, коренева група з однойменною вершиною виявилася у 2-й сотні, лексема *zamin* "земля" була у 3-й сотні, група з такою вершиною виявилася у 1-й.

Під час формування частотних списків корених груп слів зіставляваних мов дотримуємося такої ієрархії принципів:

1. Принцип частотності. Оскільки ми відштовхувалися від частотних словників двох мов, то вершиною групи стає найчастотніше у ній слово. Але, напр., багато дієслів перської мови складаються мінімум з двох компонентів і вважаються дво-членними фразеологічними одиницями, компоненти яких зберігають словесну автономність, а не складними словами (див. [Рубинчик 1991, 114–116]): *خابر دادن* *habar dādan* "повідомляти". Кожен компонент таких дієслів, відповідно, у частотному

словнику реєструється як окреме слово. Українською мовою складні дієслова переважно перекладаються одним словом. Для наочності і однотипності подання результатів дослідження у тексті оперуватимемо не словом-вершиною групи, а найчастотнішим простим іменником (часто віддієслівним) цієї групи. Наприклад, для групи *голос* вершиною (найчастотнішим) є віддієслівний іменник *голосування*, для групи جهان *jāhān* "світ" – не іменник, а прикметник جهانی *jāhāni* "світовий".

2. Морфемний принцип. Починаючи з вершини частотного списку для кожного слова знаходимо усі слова, які мають спільну з ним кореневу морфему. Так, до однієї групи, напр., в українському списку потрапляють слова *йти* (*itū*), *пйти*, *вийти*, *виходити*, *прийти*, *проходити*, *приходити*, у перському رفتن *raftan* "йти", گروهش *grāveš* "спосіб", رفتار *raftār* "поведінка, вчинок", پیشرفت *pīšraft* "рух уперед, прогрес" та ін. Відповідно до цього принципу, найвище у частотному списку кореневих груп розташовуватимуться прості слова, далі – похідні і складні, хоча у частотному словнику лексем похідне слово може мати вищий ранг, напр. у групі *громада* найчастотнішим було слово *громадянин*, у групі نمودن *namudan* "виставка, показ" – نماینده *namāyande* "представник, депутат".

3. Перекладний принцип. Відомо, що семантичний об'єм слів, схожих у відношенні до поняття, яке вони виражають, у різних мовах найчастіше не збігається (див., напр., [Ярцева 1960, 3–14]). Оскільки кінцевою метою нашого дослідження є виявити специфічні, ключові слова, а не детально описати семантику цих слів, то було прийнято рішення під час зіставлення спиратися не на значення слів, а на їх взаємні переклади обома мовами. Менш частотне спільнокореневе слово вилучаємо зі списку кореневих груп слів у разі, якщо його можна перекласти іншою мовою з використанням слова, спільнокореневого до вихідного. Напр., у перському списку, включивши до групи (اصول) اصل *asl* (*osul*) "основа, суть" слова (اصلا) اصل *aslan* "зовсім, насправді" і اصلي *asli* "основний, суттєвий", перше ми залишили у списку кореневих груп слів і воно сформуло свою групу, а друге зі списку вилучили; в українському списку зі слів *видання* та *передавати*, які увійшли до групи *дати* з перськими еквівалентами دادن *dādan*, زدن *zadan* і گذاشتن *gozāštan*, перше, яке перською перекладається نشر *našr*, چاپ *čāp* у списку залишили, а друге, яке має переклад دادن *dādan*, رساندن *rasāndan*, вилучили. Предметна співвіднесеність слова дає можливість застосувати перекладний принцип, не порушуючи у загальних рисах цілісності семантичного ядра кожної групи в кожній мові. Таким чином, основою зіставлення стає "третій член" (про це див. дет. [Кочерган 2006, 79–85]) – узагальнене лексично-поняттєве значення кореневої морфемі кожної групи слів.

Формуючи списки кореневих груп слів ми дотримувалися таких правил:

1. Оскільки під час укладання ЧСП омонімія не усувалася, ЧСУ довелося відкоригувати, об'єднавши розмежовані там омоніми, напр., *жаль* як іменник чоловічого роду та прислівник, *засуджений* як іменник чоловічого роду та прикметник, *звичайно* як прислівник та частку. Об'єднали також слова, які різнилися лише великою/малою першою літерою, напр., *Автозас* і *автозас*.

2. Слова, які у своєму складі містили нелітерні символи (цифри, розділові знаки, слова, написані не перською (чи відповідно кириличною) графікою тощо), але склалися ще й з відповідних літер також, додаємо до відповідної кореневої групи і вилучаємо із загального списку. Напр., перське *EDI* نم *chi* українське *PR-акція*.

3. Аббревіатури та скорочення, більше властиві українській мові, аніж перській, по можливості розшифровували і додавали до відповідних груп слів, напр., слово *Укрзалізниця* увійшло до груп *Україна, залізниця* і *залізний*, слово *ЄС* – до груп *Європа* і *союз*.

4. Усі числівники розглядалися окремо, і складені до своїх компонентів не зводилися.

5. Якщо у тлумачному чи перекладному словнику для певного слова подається тлумачення (чи переклад) з використанням відсилання до іншого слова, або воно тлумачиться з використанням спільнокореневого, то це слово зводимо до того, до якого є відсилання і зі списку кореневих груп вилучаємо менш частотне з них. Напр., *خفتن* *hoftan* → *خوابیدن* *xābīdan* "спати", *تماشاچی* *tamāšāči* → *تماشاگر* *tamāšāgar* "глядач, очевидець"; 'удатися' → 'вдатися', 'зіткнутися' → 'стикатися' та ін.

6. Щоб уникнути повторення груп слів зі схожими вершинами, вирішувалося питання про кожне слово, вже включене у певну кореневу групу. Тут було вироблено такі правила:

а) якщо слово складається з однієї кореневої морфемі і афікса, який не має власного лексичного значення, то воно зводиться до вихідного слова і зі списку вилучається зовсім. Напр., в українському словнику, під час формування групи *український*, до неї було включено слова *українець, українізація, по-українськи (українському), українство, українськість* і з частотного списку їх вилучили. У перському словнику до групи *مردم* *mardom* "люди, народ" включили слова *مردمی* *mardomi* "людський, народний", *نامردمی* *nāpardomi* "нелюдність, жорстокість" і також вилучили їх з частотного списку;

б) якщо слово складається з декількох морфем, кожна з яких має власне лексичне значення, то воно додається до вихідного слова, але зі списку не вилучається і може стати вершиною іншої кореневої групи. Напр., в українському словнику, під час формування тієї ж групи *український*, до неї було включено слова *україномовний, західноукраїнський* але з частотного списку їх не вилучали, вони увійшли також до груп *мова* та *західний* відповідно. У перському словнику до групи *اقتصاد* *eqtesād* "економіка" увійшли слова *اقتصاددان* *eqtesāddān* "економіст", *اقتصاددانی* *eqtesāddāni* "професія економіста" та *سراقتصاددان* *sareqtesāddān* "головний економіст" які, у свою чергу, сформували групу з вершиною *اقتصاددان* *eqtesāddān* "економіст" і також стали членами групи *دانشتن* *dānestan* "знання";

в) відповідно до перекладного принципу, зі списку кореневих груп слів не вилучалося слово, утворене за допомогою одного кореня і афікса, переклад якого іншою мовою не можливий з використанням кореня-вершини групи. Напр., перське *آینده* *āyande* "майбутнє", похідне від дієслова *آمدن* *āmadan* "приходити", було включено до групи *آمدن* *āmadan* "прихід, прибуття", але зі списку не вилучалося і сформувало свою групу *آینده* *āyande* "майбутнє"; українське *голосування* як похідне увійшло до групи *голос* з перськими відповідниками *صدا* *sedā*, *آواز* *āvāz* і сформувало свою групу з перським перекладом *رای گیری* *rāy gīrī*. Таким чином одне слово (переважно складне) одночасно може бути вершиною кореневої групи і входити до декількох інших груп як похідне від їхніх вершин.

7. Для перської мови, окрім формально фонетично однакових, спільнокореневими також вважалися:

а) слова, утворені від різних основ (теперішнього та минулого часу) того самого дієслова: напр., до групи داشتن *dāštan* "мати, володіти" увійшли як слова بازداشتگاه *bāzdāštghāh* "місце попереднього ув'язнення", بزرگداشت *bozorgdāšt* "повага", утворені від основи минулого часу дієслова, так і جاندار *jāndār* "істота, живий", دارا *dārā* "той, хто має", утворені від основи теперішнього часу.

б) слова-арабізми, утворені за допомогою внутрішніх флексій від одного арабського кореня, якщо тлумачні словники перської мови не фіксують різкого зсуву значення чи переклади яких українською мовою містять той самий корінь. Напр., до групи حد (حدود) *hadd (hodud)* "межа, край" було включено слова محدود *mahdud* "обмежений, межуючий" та حدوداً (حدوداً) *hodudan* "приблизно, у межах", до групи مسکن *maskan* "житло" слово مسكوني *maskuni* "житловий".

Оскільки під час формування лексико-семантичних груп, як правило, враховується синонімія і слова-синоніми включаються до груп, ми також зробили спробу включити до кореневих груп слів синоніми, зафіксовані у частотному словнику. Проте згодом відмовилися від цього, бо група розросталася до надто великих розмірів, залученим виявлявся цілий ряд інших високочастотних груп, втрачалася формальна єдність і можливість зіставляти дані словників пари мов, базуючись на частотності. Абсолютних синонімів дуже мало, різні слова у різних контекстах мають різні синоніми, що фіксують відповідні словники, а переклади цих синонімів іншою мовою не обов'язково є синонімами між собою, групи виявляються різноспрямованими. Це інший план мови, опис не суто мовної, а мовно-ментальної системи. Необхідний ряд додаткових досліджень, щоб виробити критерії включання синонімів до однієї групи, визначити межі таких груп.

Процедура зіставлення мала такий вигляд:

1. Списки кореневих груп перської та української мов було розділено на порції по 100 слів у кожній.

2. Зафіксовано усі словникові варіанти перекладу кожного слова-вершини групи, а також слів, які увійшли до групи і були вилучені зі списку кореневих груп слів. Враховано і омонімію, і полісемію.

3. Пошук був спрямований згори кожного списку на предмет виявлення еквівалента до кожного слова-вершини групи у списку перекладів іншої мови. Групи вважалися еквівалентними, якщо у сукупності можливих перекладів був хоча б один із зафіксованих на попередньому етапі. Усі подальші висновки базуються на парах еквівалентних слів.

4. Якщо еквівалент знаходили у межах даної сотні, то зараховували групу до спільних для обох мов. Якщо ж еквівалент виявлявся у іншій сотні, то група одержувала статус специфічної для тієї мови, у якій мала вищий ранг. Зауважимо, що специфічним слово-вершина групи вважалось лише за умови, що різниця рангів у списках була більшою, ніж 100. Формально близькі слова, які опинилися на межі, у різних сотнях, фіксувалися окремо.

Ми розуміємо, що інформацію перекладних словників слід використовувати критично, бо у них відповідники наводяться з певною мірою приблизності і до певного слова вихідної мови подаються всі можливі варіанти другої мови [Кочерган 2006, 300]. Звернення до перекладних словників дозволяє апроксиматизувати суку-

пність значень слів-членів кореневих груп. Наголошуємо, що кінцевою метою зіставлення є виявлення ключових слів певних мов (перської та української) та субмови (публіцистики), а не суто семантичних особливостей лексики цих мов.

Під час зіставлення статистичних характеристик словників словоформ обох мов [Максимів 2009] виявилось, що обидва словники мають приблизно однаковий обсяг – близько 60 тисяч словоформ. Роблячи попередні висновки, припускаємо, що окрема субмова (у даному випадку публіцистичний стиль мовлення) оперує певною відносно обмеженою кількістю слів – загальних для всієї мови і ключових для даної субмови, тобто виходимо на спеціальний лексикон галузі (публіцистики).

Таким чином, ми одержали три списки:

1) слова, частотніші для перської мови, їх можна вважати ключовими для перської лексичної системи, напр., اسلامی *eslāmi* "ісламський", آمریکا *āmrikā* "Америка", نفت *naft* "нафта", ایران *irān* "Іран", جهان *jahān* "світ";

2) слова, частотніші для української мови, ключові для української лексичної системи, напр., *молодий, влада, український, Росія, Янукович*;

3) слова, частотність яких є співвідотною в обох мовах (т. зв. "спільні"), серед них – ключові для лексики публіцистичного стилю мовлення, напр., رئیس *ra'is* "президент", دولت *dowlat* "державна", اطلاع *ettelā'* "повідомлення", سیاست *siyāsat* "політика", قانون *qānun* "закон".

Визначальним є те, що наведені приклади – це результат зіставлення перших двох сотень кореневих груп слів. Тобто вже навіть серед найчастотнішої лексики, переважно службових та загальних слів, виявилися етноспецифічні елементи.

Для подальших досліджень варто згрупувати виявлені списки специфічних лексем за певними (очевидно, семантичними) ознаками з метою конкретизації і формалізації відмінностей етноузуальної структури східної (перської) та західної (української) мов. Напр., виокремити відмінності, зумовлені структурою мови, географічним розташуванням країни, економікою, політикою, культурою тощо. Необхідно також розглянути словотвірний потенціал етно- та галузево-специфічних груп слів. Зокрема, цікаво визначити структуру гнізд з еквівалентними вершинами (наприклад, کشور *kešvar* "країна", حق *haqq* "право", گفتن *goftan* "слово").

В статье предлагается методика определения ключевых слов языка на основе сопоставления данных частотных словарей. Разработана методика формирования коренных групп слов по данным частотных словарей. Сопоставляются частотные списки этих групп и определяется лексика, которая является этноспецифической для каждого из сопоставляемых языков и специфической для отрасли, на базе которой составлялись частотные словари.

Ключевые слова: частотные словари, этноспецифика, ключевые слова, коренные группы слов, сопоставление частотных словарей.

The methodics of finding out the new words of the language on the base of comparison of the frequency dictionaries' data is offered. The methodics of forming the root groups according to the data of the frequency dictionaries, comparison of frequency lists of these groups and finding out the vocabulary, ethnospecified to each of the compared languages and specific for the area on the base of which the frequency dictionaries were composed.

Key words: frequency dictionaries, ethnospecificity, key words, root groups of words, comparison of frequency lists.

Література:

1. *Алексеев П.М.* Основы статистической оптимизации преподавания иностранных языков / Алексеев П.М., Герман-Прозорова Л.П., Пиотровский Р.Г., Щепетова О.П. // Статистика речи и автоматический анализ текста. – Л.: Наука, 1974. – С. 195–234.
2. *Андрющенко В.М.* Новые работы в области статистической лексикографии / В.М. Андрющенко // Вопросы языкознания. – 1968. – № 5. – С. 137.
3. *Баланюк С.С.* Контрастивно-зіставний аналіз текстів різних функціональних стилів / С.С. Баланюк // Культура народов Причерноморья. – № 32. – 2002. – С. 253–256.
4. *Вихованець І.Р.* Частина мови в семантико-гаратичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К., 1988. – С. 14–19.
5. *Головин Б.Н.* Язык и статистика / Борис Николаевич Головин. – М.: Просвещение, 1970. – 190 с.
6. *Дарчук Н.П.* (ред.) Частотний словник українського публіцистичного стилю // Лінгвістичний портал MOVA.info. – 2003-2007. – [Цит. 24 лютого 2009]: Режим доступу <http://www.mova.info/Page2.aspx?11=178>.
7. *Дубичинский В.В.* Теоретическая и практическая лексикография / В.В. Дубичинский. – Вена; Харьков, 1998. – 160 с.
8. *Киссен И.А.* Опыт статистического исследования частотности лексики передовых статей газеты "Кизил Узбекистон" // Научные труды Ташкентского государственного университета им. В.И. Ленина. Филологические науки. – Ташкент, 1964. – Вып. 247. Иранская, тюркская, арабская филология. Лингвостатистика. – С. 44–58.
9. *Кочерган М.П.* Основы зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Вид. центр "Академія", 2006. – 424 с.
10. *Липатов А.Т.* Лексико-семантические группы слов и моносемные поля синонимов / А.Т. Липатов // Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 51–57.
11. *Максимів О.Й.* Принципи укладання частотного словника газетної лексики сучасної перської мови / О.Й. Максимів // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка, 2008 (у друці).
12. *Максимів О.Й.* Специфіка частотних словників публіцистичного стилю сучасних перської та української мов // Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2009 (у друці).
13. *Малаховский Л.В.* Принципы частотной стратификации словарного состава языка / Л.В. Малаховский // Статистика речи и автоматический анализ текста. – Л.: Наука, 1980. – С. 99–105.
14. *Манакин В.Н.* Языковые картины мира в перспективах контрастивной лексикологии / В.Н. Манакин // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 32. – С. 265–268.
15. *Мухин М.Ю.* Частотный спектр как вид представления концептуальной системы автора / М.Ю. Мухин // MegaLing'2008 Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій. – Сімферополь: ДИАЙПИ, 2008. – С. 73-74.
16. *Перебийніс В.С.* Частотні словники та їх використання / Перебийніс В.С., Муравицька М.П., Дарчук Н.П. – К.: Наукова думка, 1985. – 202 с.
17. *Пиотровский Р.Г.* От редактора / Р.Г. Пиотровский // Частотный немецко-русский словарь-минимум газетной лексики. [Сост. А.С.Ротарь, В.А.Чижаковский]. – М.: Воениздат, 1976. – С. 3–13.
18. *Рубинчик Ю.А.* Лексикография персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М.: Наука, 1991. – 224 с.
19. *Семенюк О.А.* Ключевые слова в картине мира и языке эпохи / О.А. Семенюк // Культура народов Причерноморья. – № 32. – 2002. – С. 129–132.
20. *Тисенко Э.В.* Статистические параметры словаря // Частотный словарь русского языка [Под ред. Л.Н.Засориной]. – М.: Русский язык, 1977. – С. 922–933.
21. *Тищенко К.* Східні мови і метатегорія мовознавства / Костянтин Тищенко // <http://www.ruthenia.info/txt/tyschenkok/me.html> (скопійовано 17.10.2007).
22. *Тулдава Ю.* Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики / Ю. Тулдава. – Таллинн: Валгус, 1987. – 204 с.
23. *Форманова С.В.* Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова" / С.В. Форманова. – К., 1999. – 17 с.
24. *Хайтун С.Д.* Наукометрия. Состояние и перспективы / С.Д. Хайтун. – М.: Наука, 1983. – 344 с.
25. *Чурсин Н.Н.* Популярная информатика / Н.Н. Чурсин. – К.: Техніка, 1982. – 158 с.
26. *Шайкевич А.А.* Опыт статистического выделения стилей // Межвузовская конференция по вопросам частотных словарей и автоматизации лингвостатистических работ. Тезисы докладов и сообщений. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1966 – С. 78.
27. *Ярцева В.Н.* О сопоставительном методе изучения языков / В.Н. Ярцева // Филологические науки. – 1960. – № 1. – С. 3–14.

ЛАТИНА ЯК ДИПЛОМАТИЧНА МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ XVI–XVII ст.

Миронова Валентина Миколаївна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Свідомістю пишучої української еліти керувала ієрархія мовних престижностей, де першу сходинку займали латина та польська, а староукраїнська, якою ще донедавна писалося, отримала статус мови домашнього вжитку. Тримовність українського письменства є явищем феноменальним, оскільки, пишучи польською чи латиною, автори не переставали бачити світ очима свого середовища. У такому різноманітному конвої мовних компонентів "українська" ділова та дипломатична латина вживалась відразу з кількома іноземними акцентами. Ця мовна ситуація є до певної міри унікальною, оскільки на підставі лінгвістичного аналізу ділової документації дозволяє вийти на ширші мовно-культурні спостереження над ієрархічними рівнями функціонування мов.

Ключові слова: Галицька Русь, латинськомовні дипломатичні документи, латинськомовні акти, гуманістична школа, гуманістичні студії.

Простір, який сьогодні є територією України, впродовж багатьох віків членували постійно змішувані внутрішні кордони: між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, ареалами кардинально відмінних економічних укладів. Це зробило його яскраво вираженою контактною зоною з вельми строкатим спектром соціокультурних феноменів.

У науково-популярному есе "Релігія і Церква в історії України" В'ячеслав Липинський вперше окреслив Україну як "терен між Сходом і Заходом". За його висловом, це є "суттю України, її душею, даною їй в день її народин до Бога, історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальності" [Липинський 1925, 58]. Двоїстий образ України був закладений в самій її історії, починаючи від коливання між Римом і Візантією у виборі християнського обряду й закінчуючи різноспрямованими політичними й культурними тяжіннями в бік Польщі та Москви "двох різних культур, світоглядів, понять і цивілізацій" [Липинський 1925, 64]. Оскільки ця різновекторність є невіддільною частиною буття української нації, то *conditio sine qua* поп успішного життя – з'єднання цих наріжних місцевих частин України в одну національно-політичну та духовну цілісність" (Липинський В.С., с.65-69).

Коли ми говоримо про Україну-Русь на зламі XVI – XVII ст., то вдаємося до метафори Дмитра Чижевського: "Замість повороту до Візантії Україна обернулася обличчям на Захід" [Чижевський 1994, 238]. Дуальність українського світу культури, який упродовж усієї своєї історії розривався між Сходом і Заходом і прагнув "поєднати ці дві традиції" [Лисяк-Рудницький 1994, 9], сьогодні стала свого роду аксіомою для дослідників української культури. Це переплетення "Сходу і Заходу", тобто власних і "латинських" культурних навичок, у свідомості української політичної еліти на самому початку шляху, котрим рушить Україна в останні чверті XVI ст. реалізувалося саме в її мові, якою вона прагнула користуватися в діловому спілкуванні за взірцем "латинської вченості". Слід зауважити, що Галицька Русь на поч. XVI ст. вже звикла до латини (починаючи з XIV ст.), а на Волині та Наддніпрянщині латинська вченість ще тільки починала розвиватись (перша латинськомовна поема Шимона Пекаліда "De bello Ostrogiano" 1600 р. De bello Ostrogiano ad Pisanctos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. –

Cracoviae, In officina Andreae Petricovii" AD 1600. Описана: Estreicher, t.XXIV, s.173). Шляхи запровадження латини складні і багатоступеневі. Передісторію знайомств з латинською мовою слід шукати в торговельно-економічних, дипломатичних і економічних контактах князівських дворів Галицько-Волинського князівства (XIII – першої половини XIV ст.) зі своїми західними сусідами – поляками, угорцями і чехами. Єднала їх також обширна територія етнічної фільтрації, взаємна підтримка політичних еліт, а також багаторазові родинні зв'язки між родинами династій. Саме на цей час припадає поява латинськомовних дипломатичних документів, що виходили з канцелярій галицько-волинських князів, адресуючись спершу переважно на захід, а далі – і для внутрішнього обігу в якості надавчих привілеїв, складених у відповідності до усталеного латинського формуляра аналогічних актів Чехії, Угорщини та Польщі [Барвінський 1908, 45] З цим, зокрема, пов'язана багаторічна дискусія фахівців про автентичність збережених у пізніших копіях шістнадцять так званих "грамот князя Льва" [Бардах 1980, 29], три з яких написані латиною.

З другої половини XIV ст., коли розпочинається майже піввікова боротьба за галицьку спадщину, природними носіями латинської мови стає іноетнічна еліта – городяни і рицарі, які переміщаються із Силезії, німецьких земель, Угорського королівства та Польщі на терени спустошеної війнами Галицької Русі, закладаючи тут основу майбутнього поліетнічного суспільства. Відтак, латинська мова з XIV ст. на території Галицької Русі, а з XVI ст. на Волині і Наддніпрянщині стає мовою трьох сфер вживання:

1. Міській-магістратській сфері – у містах, які отримували магдебурзьке право (перший з нині відомих латинськомовних законів самоврядних міських громад складено у Володимирі (Волинському) 1324 року [Безбородько 1972, 92].

2. Церковній сфері – після створення 1371 р. першої на Русі єпископської католицької кафедри у Львові, водночас із створенням кафедр при них відкривалися так звані "Соборні школи" для підготовки помічників у богослужінні, більшість з яких у другій половині XV ст. набули статусу шкіл-колоній Краківського університету під спільною опікою єпископа і магістрату, розширивши навчання до "семи вільних мистецтв" західноєвропейської середньої школи, тобто тут викладалися латинською мовою як єдиною мовою тогочасної освіти арифметика, геометрія, астрономія, музика, граматики, поетика і риторика [Безбородько 1972, 93].

Початок реальному компромісу між візантійсько-слов'янською просвітницькою традицією і "латинською наукою" був закладений в острозькій академії, де поєднання греки та церковнослов'янської мови з латиною на тлі супутнього викладання елементів філософії і теології надавало острозькому починанню реформаторський характер.

Остріг, а згодом і Львів зробили першу заяву на прилучення православного шкільництва до європейських освітніх комунікацій, де від середини XVI ст. остаточно утвердився тип школи, згодом названої істориками "гуманістичною". Це термінологічне визначення породжене тим, що вивчення латинської мови тут завершувалося так званими "гуманістичними студіями" (*studia humaniora*), зокрема поетикою та риторикою. Обидві дисципліни спиралися на засвоєння та копіювання у власних вправах текстів античних авторів – як стилістичного еталону наслідування стародавніх (*imitatio antiquorum*); ці ж тексти мали прищеплювати учням взірці до-

бросчесної поведінки. Загальноприйнятий канон цієї всеєвропейської програми "освіченого благочестя" (*pietas litterata*) кристалізувався упродовж другої половини XVI ст. у протестантських гімназіях та єзуїтських колегіях.

З появою навчальних закладів гуманістичного типу стали більш частотними освітні мандрівки до закордонних університетів, а право навчання в будь-якому із цих університетів – католицькому чи протестантському – розцінювалося як невіддільний елемент свободи.

Проте головна суть перемін полягала навіть не в тому, що з'явилося багато нових шкіл, які формували конфесійну та світську еліту, а в тому, що вони розвернули Україну-Русь обличчям до Заходу.

3. "Земській", тобто шляхетській сфері публічного побуту. Спершу у вигляді привілеїв шляхти на земельні маєтки, що їх видавала краківська канцелярія у Кракові, а з 1430 року, після поширення коронного права на руські землі – і в місцеву судово-адміністративну документацію, яка велася латинською мовою.

Порівняння написаного староукраїнською мовою документа XV–XVI ст. з латинськомовними актами польських, чеських, угорських і німецьких канцелярій свідчить про те, що руська дипломатика досить рано, ще на зламі XIII–XIV ст., зазнала впливу латинського документа. Це відобразалося у формуванні клаузул, у структурі формуляра, у стилістичному оформленні, в особливостях граматики документів, що відзначають як вітчизняні історики – О. Купчинський, Н. Яковенко, О. Толочко, так і польські – С. Кутшеба, Ю. Бардах. Але латину, яка функціонувала у XV–XVI ст., наприклад у Німеччині, Угорщині чи Польщі, не можна, безумовно, переносити на українські землі, особливо тоді, коли з мови католицького духовенства вона поволі перетворювалась на мову юриспруденції, університетів, дипломатії. Саме тому ця латина Середньовіччя та початку Нового часу – це мова, яка об'єднувала постійно зростаючу кількість мовних острівців. За такої диференціації велику роль відігравав рівень засвоєння писемної норми індивідом, зумовлений як особистими здібностями, так і загальнокультурними обставинами в цілому, що призводило, з одного боку, до насиченості варваризмами, з іншого, до сліпого наслідування високих латинських взірців. Але в обох випадках тією чи іншою мірою давав знати про себе постійний вплив рідної мови, якщо рівень володіння латиною був цілком задовільний.

Впродовж XVI ст. – "золотого віку" польської культури – купі з новозасвоєною латиною саме польська – як зрозуміла мешканцям Русі – перетворилася на засіб світського дипломатично-культурного обігу, тоді як церковно-слов'янська й надалі обслуговувала сферу сакрального. Чим потужнішим ставав подих латинсько-польської вченості, тим більше наповнювалася латиною й полонізмами дипломатично-судова документація, аж доки практично не втратила живий мовний колорит. Свідомістю пишучої еліти (світські інтелектуали, церковні інтелектуали) керувала ієрархія мовних престижностей, де першу сходинку зайняли латина й польська, а руська, якою ще донедавна писалося, отримала статус мови домашнього вжитку. Серед іншого, переконливим свідченням цього є підписи руської шляхти на різноманітних колективних протестах, заявах та актах (наприклад, на акті виборів митрополита Сильвестра Косова 1647 р.) [Яковенко 2005, 301], коли особи, відомі твердістю проруських позицій, записують свої прізвища латиною або польською, оскі-

льки або просто не вміють писати кирилицею, або вважають ці мови більш гідними для публічних урочистостей.

Тривимність українського письменства того часу є, без сумніву, явищем феноменальним, оскільки, пишучи польською (Мелетій Смотрицький, Сильвестр Косів, Афанасій Кальнфойський), "словенською" (Захарія Копистенський) чи латиною (Ян Домбровський), автори не переставали бачити світ очима свого середовища. У такому різноманітному конвої мовних компонентів "українська" ділова та дипломатична латина заговорила відразу з кількома іноземними акцентами. Ця мовна ситуація є до певної міри унікальною, оскільки на підставі лінгвістичного аналізу ділової документації (подання, ділові записки, представлення, грамоти, статuti тощо) дозволяє вийти на ширші мовно-культурні спостереження над ієрархічними рівнями функціонування мов.

Будь-який латинськомовний документ чи будь-який діловий або дипломатичний запис латиною є результат транспозиції, яку сучасний історик чи філолог, бажаючи знайти інформацію в даному тексті, повинен провести ще раз, тільки у зворотному напрямку. Ці пам'ятки легше перекладаються сучасними мовами, ніж пам'ятки, написані народними говорами. Але це відносна легкість зрадлива: перекладається тільки буква джерела, а не його смисл, тому від писемної мови варто шукати шлях до мови думки, тобто від плану вираження – до плану змісту.

До основних латинськомовних правничих та дипломатичних пам'яток, розповсюдження яких в Україні засвідчене джерелами відносяться:

- ✓ Литовський Статут (звід кримінальних, цивільних, адміністративних, державних, процесуальних та інших норм публічного життя Великого князівства Литовського);

- ✓ після Люблінської унії 1569 р., в Україні набули чинності коронні сеймові конституції з коментованими виданнями Яна Гербурта "Statuta Regni Poloniae" 1563-1693, Теодора Завадського "Formula processus iudicarij" та "Compendium";

- ✓ коментовані виклади "Саксону", тобто німецького міського права на Волині та Наддніпрянщині останньої чверті XVI ст.

У середовищі, де фіксується обіг ділової літератури, можна умовно виділити два напрямки використання латини українською елітою:

- ✓ використання ex officio – судьями, членами суддівських колегій;

- ✓ щоденне професійне використання – серед світської та церковної еліти та адвокатів.

За спостереженнями відомого вітчизняного історика Н.Яковенко, знання адміністративних формальностей було властиве не тільки шляхетському, але й міщанському середовищу і насторожує той факт, що аж до середини XVIII ст. українське письменство не подало жодної власної рефлексії щодо природи права, витоків законів тощо [Яковенко 2002, 105]. Лише дослідивши правосвідомість людей ранньомодерної України можна з'ясувати, чи це наслідок вторинності української інтелектуальної культури взагалі, чи підсвідоме абстрагування від латинськомовних верхів суспільства.

Сознанием пишущей украинской элиты руководила иерархия языковых престижностей, где первую ступень заняли латинский и польский языки, а староукраинский язык, который еще до недавнего времени использовался для письма, получил статус языка для домашнего употребления. Трехязычие украинской пишущей элиты является феноменом, поскольку авторы не переставали видеть мир гла-

зами своєї середовища. В такому різноманітному конвоє мовних компонентів "українська" ділова та дипломатична латина використовувалась одночасно з декількома іноземними акцентами. Ця мовна ситуація є в певній мірі унікальною, так як лінгвістичний аналіз ділової документації дозволяє вийти на більш широкі мовні та культурні спостереження над ієрархічними рівнями функціонування мови.

Ключові слова: Галицька Русь, латинськомовні дипломатичні документи, латинськомовні акти, гуманістична школа, гуманістичні студії.

Consciousness of writing elite was managed by the hierarchy of linguistic superiorities, where the first step was occupied by Latin and Polish. The trilingual of the Ukrainian writing is the unusual phenomenon, because authors realized the world with the eyes of their own environment. This linguistic situation is unique, as the basis of linguistic analysis of business document allows to go out on more wide linguistic and cultural supervisions over the hierarchical levels of language functioning.

Key words: *Latin diplomatic documents, Latin acts, humanistic studies.*

Література:

1. Барвінський Б. Краєвий архів городських і земських актів у Львові / Б. Барвінський / Історичні причинки. – Т.1.– Львів.– 1908. – С.45.
2. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах.– М.: Изд. иностр. л-ры, 1980. – С. 29.
3. Безбородько Н.И. Ученая латынь на Украине / Н.И. Безбородько // Вопросы языкознания. – 1978. – № 17. – С.93.
4. Безбородько Н.И. Язык латинских трактатов украинских философов XVII века / Н.И. Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – С. 92.
5. Липинський В.С. Релігія і Церква в історії України / В.С. Липинський. – Філадельфія. – 1925, цит. за вид. Київ, 1993. – С. 58, 64, 65–69.
6. Лисяк - Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К.,1994. – Т. 1. – С.9.
7. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. – Тернопіль, 1994. – С. 238.
8. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н.М. Яковенко // Критика. – К., 2005. – С. 301.
9. Яковенко Н.М. Паралельний світ / Н.М. Яковенко // Критика. – 2002. – С. 201.
10. "De bello Ostrogiano" 1600 p. De bello Ostrogiano ad Pianctos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. – Cracoviae, In officina Andreae Petricovii" AD 1600. Описана: Estreicher, t.XXIV.

ОНОМАСТИЧНІ РЕАКЦІЇ НА АНТИЧНІ МІФОТЕОНІМИ-СТИМУЛИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Михайлова Олена Григорівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються різні види ономастичних реакцій на міфотеоніми-стимули та особливості їх функціонування як прецедентних імен. Психолінгвістичний експеримент, результати якого аналізуються, дозволяє визначити потенційні джерела прецедентності та структуру індивідуального ономастикону інформантів.

Ключові слова: *прецедентність, когнітивна ономастика, психолінгвістичний експеримент, міфотеонім, "втілені" та "невтілені" імена*

Антропоцентризм сучасної мовознавчої науки, поглиблений інтерес до ментальних процесів концептуалізації та категоризації визначають особливий статус власних імен в ономастичному просторі будь-якої мовної спільноти. Саме оніми здатні викликати широке коло асоціацій, які ґрунтуються на результатах пізнавальної діяльності, як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Ономастичний простір акумулює всі відомі людині власні імена, серед яких уже третє тисячоліття існують імена античних богів і героїв, або міфотеоніми. Спираючись на минуле, ми зазираємо у майбутнє, ось чому античність і сьогодні "залишається стартовим майданчиком, трампліном для стрибка у майбутнє – майбутнє культурної людини, культурного суспільства" [Шанін 2005, 469]. Міфотеоніми *Юпітер, Венера, Геркулес, Зевс, Афродіта, Геракл, Діоніс, Прометей* та ін. закріпилися в ономастиконі більшості сучасних європейських мов. Подібна довговічність античних імен пов'язана з тим, що вони зберігають колективні уявлення суспільства про вічні ідеали та істини, співвідносяться з духовно-релігійним кодом людини [Гудков 2003, 15]. У "мові" культури міфотеоніми найчастіше виконують роль своєрідних таксонів, символічних класифікаторів міри та якості. Так, з античних часів *Купідон* символізує кохання, *Марс* – війну, *Геракл* – силу і т.п. Саме у такому мінімізованому вигляді у когнітивній базі лінгво-культурної спільноти зберігається енциклопедична та мовна інформація про міфотеонім [Красных 2003, 61]. Згадка про божественне ім'я актуалізує у колективній свідомості певний стандартний зміст – "сукупність диференційних ознак і атрибутів" [Красных 2003, 198], або "стереотипний образно-асоціативний комплекс", за визначенням В.М. Телії. Таким чином, міфотеонім містить згорнуту "мнемонічну програму", яка може сприйматися по-різному, залежно від того набуває це ім'я статусу прецедентного чи ні. Прецедентний міфотеонім повинен насамперед виконувати символічну функцію, мати особливе значення для певного соціуму і регулярно відтворюватись у мовленні [Гудков 2003].

Найбільш поширеними серед сучасних прецедентних феноменів є імена історичних осіб, героїв літературних творів, кінострічок тощо. Міфотеоніми, подібно до біблеонімів, походять з сакрального джерела, яке за своїм походженням є прецедентним. Намагаючись визначити витoki такого складного лінгвокогнітивного явища як прецедентне ім'я, ми звернулися до теорії власних імен відомого англійського єгиптолога та мовознавця А. Гардінера, який першим припустив існування "втіле-

них" (embodied) та "невтілених" (disembodied – буквально "розутілених") власних імен [Gardiner 1954, 8]. З часом ця гіпотеза була підтримана відомим російським лінгвістом М.І. Стеблін-Каменським. Аналізуючи історичну топономастику Ісландії, він слушно зауважив, що "у давньоісландській мові "невтілених" власних назв, мабуть, не існувало" [Стеблін-Каменский 1974, 105]. На наш погляд, греко-латинських міфотеоніми, які у міфологічний період свого буття були "втіленими" іменами з індивідуалізованими денотатами, після запозичення сучасними європейськими мовами досить часто втрачають міфологічну "втіленість" і потрапляють до категорії віртуальних "невтілених" імен з "порожнім", або нульовим, денотатом. Саме втрата міфічного денотата призводить до потенційної "багатоденотатності" [Карпенко 2006, 18] цієї категорії онімів та припускає їх перехід до інших розрядів онімів чи метафоричне використання в якості прецедентних імен.

Дослідити складні процеси семантичної трансформації міфотеонімів у мовній свідомості та особливості їх функціонування в ономастичному просторі сучасної української мови дозволяє метод вільного психолінгвістичного експерименту, під час якого відбувається ідентифікація міфотеоніма-стимулу за допомогою слова-асоціата. Нашим інформантам – викладачам і студентам Київського національного університету різних спеціальностей (філологи, історики, юристи), ми запропонували у вигляді анкети 50 міфотеонімів-стимулів, серед яких були як власні назви: *Амур, Аріадна, Ахіллес, Венера, Геракл* та ін., так і загальні: *дріада, німфа, пенати, сатири* і т.п. Учасникам експерименту було необхідно записати перше слово, яке спало на думку при читанні слова-стимулу, кількість слів-реакцій жорстко не обмежувалась. Зауважимо, що на даний момент опрацьовані 250 анкет експерименту.

Ідентифікація слова-стимулу, залежно від рівня компетентності та особистих уподобань інформанта, відбувається різними шляхами та спирається на глибинні або поверхневі знання, виявляє ієрархію смислів і цінностей, властивих як окремій мовній особистості (*homo loquens*), за М.Ю. Карауловим [Караулов 1987, 36], так і мовній спільноті в цілому. Таким чином, обрана стратегія ідентифікації апелює до одного з трьох рівнів мовної особистості: граматико-семантичного ("вербального" в узькому розумінні, одиниця – слово), лінгвокогнітивного (тезаурусного, одиниця – поняття, концепт), прагматичного (одиниця – дієво-комунікативні потреби). Ідентифікація на лінгвокогнітивному рівні передбачає процеси концептуалізації та категоризації знань про світ і співвіднесення з моделями знань, які зафіксовані у структурі мови.

Предметом нашого дослідження є онома-реакції на пропріальні міфотеоніми, зафіксовані експериментом. Для аналізу ми обрали 4 міфотеоніми-стимули, які викликали найбільшу кількість різноманітних ономастичних асоціацій. На "вербальному" рівні інформанти найчастіше ідентифікували ці імена-стимули через гіперонім "ім'я": *ДІАНА – ім'я* (31), *ВІКТОРІЯ – ім'я* (26), *АРІАДНА – ім'я* (8), *ЯНУС – ім'я* (5). Невизначеність денотата – це ознака "невтіленості" імені, його приналежності до віртуального ономастичного простору інформанта, для якого ім'я є лише мовною одиницею з певними формальними ознаками, без урахування джерела запозичення. До цієї "безденотатної" групи належать також реакції із звичною для інформанта скороченою формою антропоніма, що походить від міфотеоніма-стимулу: *ВІКТОРІЯ – Віта, Віктор; ЯНУС – Ян* (2), *Яна* (5), *Ярік*.

Більш інформативними є асоціації прагматичного рівня, які безпосередньо називають антропонімічний денотат, отже засвідчують комунікативний рівень вживання міфотеоніма при переході в антропонім. Такі реакції вказують на повторну (постміфологічну) "втленість" теоніма та приналежність до актуального ономастичного простору респондента. Залежно від способу встановлення комунікативних контактів (знайомство особисте або опосередковане), індивідуальний ономастикон можна умовно розподілити на три кола: центральне – "Я" індивіда та імена членів родини, близьких родичів і друзів (перше коло), далі – імена людей, яких інформант знає особисто (друге коло), і нарешті – імена, знайомство з якими відбувається опосередковано (третє коло) [Карпенко 2006, 15–16], тобто через літературу, телебачення, кіно і інші потенційно прецедентні джерела. Таким чином, перше та друге кола передбачають комунікативний контакт інформанта з носієм імені, тобто реальну антропонімічну "втленість". Проаналізуємо гіперонімічні асоціативні реакції, які належать до першого кола: *ВІКТОРІЯ – я / моє ім'я, мама* (2), *племінниця* (2), *двоюрідна сестра, подруга / моя подруга* (7); *ДІАНА – подруга / моя подруга* (5); *ЯНУС – мама Яна*. Остання реакція є прикладом мовної алюзії, оскільки сприймається як помилкова з формально-граматичної точки зору. Поодинокими є асоціації, які належать до другого ономастичного кола інформанта, наприклад: *ВІКТОРІЯ – знайома дівчина, лаборант, однокласниця; ДІАНА – знайома, однокласниця*.

Найбільш поширеними серед інформантів є асоціації третього кола онімів, знайомство з денотатами яких відбувається через посередництво мовного (літературного) або інтерактивного джерела. Це передбачає зв'язок імені з широко відомим (прецедентним) текстом або прецедентною ситуацією, його особливе когнітивне та емоційне "навантаження" в ономастичному просторі певної лінгвокогнітивної спільноти [Красных 2003, 196]. Проілюструємо сказане прикладом. Найбільш частотна реакція (майже 40 відсотків опитаних) на міфотеонім *ДІАНА – принцеса* (63). Принцеса Діана, "леді Ді" після своєї трагічної загибелі в автомобільній катастрофі (1997 рік) була визнана "найвідомішою жінкою планети". Сьогодні її ім'я є широко відомим, отже прецедентним для європейської спільноти і для більшості громадян України зокрема. Джерелом прецедентності для колишнього міфотеоніма, який перетворився на антропонім, є сучасні ЗМІ: преса, телебачення, Інтернет тощо, а також прецедентна ситуація (раптова смерть), з якою пов'язані морально-етичні та емоційні конотації імені. Для кількісного порівняння "нейтральні" гіпероніми-асоціати для цього слова-стимулу мають такі показники: *ДІАНА – дівчина* (9) / *жінка* (2).

До третього (опосередкованого) ономастичного кола належать гіперонімічні асоціації, які походять з найдавнішого прецедентного джерела – античних міфів. Вони орієнтовані на "тезаурусний" рівень мовної особистості та містять мінімізовану енциклопедичну інформацію про міфічний денотат. Найбільш типовою для цієї групи реакцій є ідентифікація оніма через класифікаційний теонім-асоціат (апелятив), тобто співвіднесення з міфологічною категорією: *ЯНУС – бог* (19) / *божество* (3), *ДІАНА – богиня* (11), *АРІАДНА – богиня* (6), *ВІКТОРІЯ – богиня* (2). Денотат імені свідчить про його "тіленість", але не робить прецедентним. У такому випадку міфотеонім виконує лише функцію ідентифікації, властиву усім *nomina propria*. Подібні парадигматичні реакції, як слушно зауважує українська дослідниця

когнітивної ономастики О.Ю. Карпенко, є "лінивими", оскільки вказують на приналежність слова-стимулу "до певної групи, не претендуючи на індивідуальну характеристику саме даного денотата" [Карпенко 2005, 58].

Менш поширеною є стратегія ідентифікації через синонімічні онома-асоціати, які можна класифікувати як парадигматичні синоніми: *ДІАНА* – *Артеміда* (2), *ВІКТОРІЯ* – *Ніка*, де синонім є грекомовним відповідником латинського міфоніма. Експеримент зафіксував також синтагматичну асоціативну реакцію: *ДІАНА* – *Ефесська*. Прикметник-асоціат походить від топоніма Ефес – міста, де існував культ "агатогрудої" богині, що символізувала родючість, була покровителькою рослинного та тваринного світу, допомагала жінкам під час пологів. До цієї групи реакцій належить ідентифікація міфотеоніма-стимулу через суміжний міфонім: *АРІАДНА* – *Тесей* (2). Два імені з'єднав сюжет міфу: герой Тезей переміг Мінотавра і був врятований Аріадною, яка подарувала йому клубок ниток.

Зрозуміло, що міфологія є найбільш поширеним джерелом реакцій для онімів третього кола. Друге місце належить сучасним прецедентним джерелам – телебаченню та кіно. Так, серед інтерактивних антропонімічних асоціацій на міфотеоніми-стимули зафіксовані такі: *АРІАДНА* – *співачка* (6), *ВІКТОРІЯ* – *няня Віка* (героїня популярного телесеріалу "Моя прекрасна няня"). Прикладом синтагматичної асоціативної реакції серед міфонімів-антропонімів слід вважати ідентифікацію імені-стимулу через прізвище: *ДІАНА* – *Бекхем* (дружина англійського футболіста Девіда Бекхема); *Росс* (американська співачка); *Терехова* (докторант кафедри). Прізвище є обов'язковою частиною повної антропоформули, а його вживання у якості асоціата свідчить про офіційний статус знайомства з носієм імені. Згадані оніми можуть бути прецедентними для певного обмеженого соціуму (футбольні вболівальники, члени кафедри і т.п.).

До ономастичних реакцій поверхневого рівня належать асоціації, які містять індивідуальну аксіологічну характеристику міфотеоніма-стимулу, наприклад: *АРІАДНА* – (*ім'я*) *красиве / гарне* (4), *дивне*; *ЯНУС* – (*бог*) *негарний, погане слово*.

Особливу групу складають ономастичні реакції вербального рівня, які можна визначити як імена-перевертні, наприклад: *АРІАДНА* – *Андаіра*, *ЯНУС* – *Суня* та імена з метатезою: *АРІАДНА* – *Адріана*, *ДІАНА* – *Фіона*.

Завершуючи аналіз ономастичних реакцій на міфотеоніми-стимули, можемо зробити деякі попередні висновки. Серед зафіксованих стратегій ідентифікації переважають реакції вербального та прагматичного рівня мовної особистості. Найчастіше інформанти обирають гіперонімічну стратегію ідентифікації через теонімічний асоціат-апелятив: *бог*, *богиня* або антропонімічний: *мама*, *подруга*, *принцеса*, *співачка* і т.п. Подібні асоціативні реакції властиві для "втлених" імен, які називають персоніфікований денотат. Більшість наведених антропонімічних реакцій належить до першого або другого ономастичного кола інформанта. Менш поширеною є стратегія ідентифікації через парадигматичний або синтагматичний онім-асоціат. Реакції, які належать до першого або другого кола ономастикону, свідчать про перехід міфотеоніма у розряд антропонімів. Більш складними є ономастичні реакції третього кола, які пов'язані з різними джерелами потенційної прецедентності: міфологією, телебаченням, кіно тощо. Процес деміфологізації теонімів означає їх "перевтілення" та перехід до розряду антропонімів. Широ-

ка відомість денотата, інваріант сприйняття імені, закріплений у когнітивній базі лінгвокультурної спільноти, високий емоційний та пізнавальний потенціал перетворюють антропонім на прецедентний феномен.

В статье анализируются различные виды ономастических реакций на мифотеонимы-стимулы, а также особенности их функционирования как прецедентных имен. Психолингвистический эксперимент, результаты которого представлены в статье, позволяет определить потенциальные источники прецедентности и структуру индивидуального ономастикона информантов.

Ключевые слова: прецедентность, когнитивная ономастика, психолингвистический эксперимент, мифотеоним, "воплощенные" и "развоплощенные" имена.

This article analyses different types of onomastic reactions to mythotheonyms-stimuli and also treats specific traits of their functioning as precedent names. The psycholinguistic experiment, the results of which are shown in this article, permits to determine possible sources of precedence, the structure of informants' individual onomasticon.

Key words: precedence, cognitive onomastics, psycholinguistic experiment, mythotheonym, embodied et disembodied proper names.

Література:

1. *Большой фразеологический словарь русского языка* / Отв. ред. В.Н. Телия. – 2-е изд., стер. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
2. *Гудков Д.Б. Телесный код русской культуры: материалы к словарю* / Дмитрий Борисович Гудков, Марина Львовна Ковшова. – М.: Гнозис, 2008. – 288 с.
3. *Гудков Д.Б. Прецедентные феномены в текстах политического дискурса* // Электронный ресурс: <http://evartist.narod.ru/text12/09.htm>
4. *Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность* / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
5. *Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 Загальне мовознавство* / О.Ю. Карпенко. – К., 2006. – 33 с.
6. *Карпенко О.Ю. Напрямки асоціативної ідентифікації онімів* / О.Ю. Карпенко // Записки з романо-германської філології. – Вип. 16. – Одеса: Фенікс, 2005. – С. 50–66.
7. *Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность?* / Виктория Владимировна Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
8. *Стеблин-Каменский М.И. Спорное в языкознании* / Михаил Иванович Стеблин-Каменский. – Л.: изд-во ЛГУ, 1974. – 141 с.
9. *Шанін Ю.В. Невичерпне й вічне джерело* / Ю.В. Шанін // Антична література: навч. посіб. – К.: Либідь, 2005. – С. 459–469.
10. *Gardiner A.H. The Theory of Proper names. A Controversial essay* / Alan Henderson Gardiner. – London: Oxford University Press, 1954. – 79 p.

**ПРОБЛЕМА ПОШУКУ *TERTIUM COMPARATIONIS*
ПРИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ
СИСТЕМИ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ**

Мізін Костянтин Іванович,
канд. філол. наук, доц.

Київський національний лінгвістичний університет

У пропонованій статті запропоновано як tertium comparationis для лінгвокультурологічного вивчення фразеологій різних мов нову методологію – еталон комплексного зіставлення, суть якої полягає в чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем та в епістемологічній достатності ланцюга цього еталона для лінгвокультурологічного дослідження.

Ключові слова: *основа зіставлення, еталон комплексного зіставлення, лінгвокультурологія, компаративна фразеологія.*

Теоретична й методологічна база однієї з нових антропологічних дисциплін – лінгвокультурології – перебуває на стадії становлення [Левченко 2005, 19; Лучинина 2004, 238–239], тому склад і типи лінгвокультурологічних одиниць демонструють їх різноманітність та термінологічний різнобіччя. У мовознавців немає єдиної думки і щодо предмета, об'єкта та методів її дослідження. Існує лише спільна позиція В.В. Воробйова, В.В. Красних, В.А. Маслової, О.О. Опаріної, В.М. Телія, О.Й. Шейгал та інших учених, що вивчення мови має проводитися в нерозривному зв'язку з культурою, тому методологічним підґрунтям контрастивного аналізу лінгвокультурологічного матеріалу різних етносів є теорія лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.

Ще більша невизначеність панує в царині зіставної лінгвокультурології, в руслі якої виконується пропонована розвідка. Ця дисципліна тільки-но починає отримувати конкретні контури [Маслова 2001, 29], і питання щодо її одиниць взагалі не обговорювалося. Тому проблема ідентифікації *tertium comparationis* (основи / еталона порівняння) є *актуальною* для зіставної лінгвокультурології, бо вона пов'язана з пошуком оптимальної одиниці (категорії, моделі, поля тощо) як основи порівняння мов і культур різних етносів. Така невизначеність панує при формуванні епістемологічного апарату будь-якої нової мовознавчої дисципліни, виникаючи з простої причини: кожен дослідник прагне при новому підході створити і "новий велосипед". Хоча "велосипеди" апіорі визначені онтологією мови, оскільки кожен еміційний рівень мови обов'язково представлений своєю одиницею. Це стосується і проміжних рівнів, зокрема фразеології: фразеологічні одиниці (ФО), які все частіше називають "дзеркалом душі народу", лінгвісти вважають ідеальним матеріалом для вивчення взаємодії мови й культури. Взагалі, лінгвокультурологічними можна вважати, на наш погляд, будь-які мовні одиниці, систематизовані за семантичними та синтаксичними критеріями, а також за мовним (проміжним) рівнем, у межах текстів культури, тезауруса культури, кодів культури, символарію культури, які В.М. Телія [Телія 1999, 19–21] називає базовими для лінгвокультурології.

Аналіз лінгвокультурологічних праць засвідчує перспективність вивчення симбіозу мови й культури на базі трьох феноменів: (національної) мовної особистості (В.В. Воробйов, Ю.М. Караулов, В.А. Маслової, Ю.С. Прохоров, Ю.О. Сорокін), (лінгвокультурного) концепту (В. Аврамова, С.Г. Воркачов, В.В. Воробйов, Н.В. Ра-

попорт, В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін) та лінгвокультуреми (В.В. Воробйов, Г.В. Токарев). Однак жодна з цих одиниць-ідей не може повною мірою претендувати на статус основи порівняння при дослідженні фразеології через їхні "розмиті" дефініції, що ускладнює пошук критеріїв зіставлення. З огляду на це, *метою* пропонованої розвідки є пошук *tertium comparationis* при лінгвокультурологічному вивченні фразеології різних мов. Фокусування цього пошуку на системі усталених порівнянь (компаративних фразеологічних одиниць – КФО) свідчить про його *наукову новизну*.

Насамперед зазначимо, що оптимальним інструментом дослідження зіставної лінгвокультурології ми вважаємо концепт. Для того, щоб зробити повноцінний контрастивний аналіз такої лінгвосеміотичної системи, як компаративна фразеологія, зіставлення окремих концептів буде замало. Тут потрібно звернутися до основного лінгвокультурологічного методу аналізу мовних знаків, яким є процедура співвіднесення масивів мовних знаків зі знаками (категоріями, таксонами) культури: завдання дослідника полягає в співвіднесенні одиниць системи мови з одиницями культури. Відповідно, при зіставному дослідженні фразеологічної системи усталених порівнянь потрібен еталон порівняння, який був би представлений і на мовному, і на культурному рівнях. Саме тут і маємо найбільшу проблему: з одного боку, існують мовні одиниці (структури), що містять (етно)культурну інформацію, з іншого боку, безпосередній вихід у царину мови мають концептуальні одиниці (структури). Однак як *tertium comparationis* різномовних систем КФО необхідна одиниця, яка мала б спільні параметри зіставлення як на культурному, так і на мовному рівні. Пошук такої одиниці переконав нас у тому, що еталоном зіставлення може бути не одна якась спільна структура / категорія, а різнорівневі ізоморфні та ізофункціональні структури / категорії, об'єднані спільним критерієм. Пояснимо нашу позицію, починаючи з мовного рівня.

Одним із універсальних методів дослідження ФО на міжмовному рівні вважається зіставлення за семантичними полями – "фразеосемантичними полями" (М.Л. Ковшова), "фраземо-семантичними полями" (С. Георгієва), "комплексними" або "функціонально-семантичними полями" (Л.К. Байрамова) тощо. Семантичні поля можуть бути задані тематичною класифікацією, тому деякі фразеологи зіставляють у своїх працях тематичні групи (Л.В. Ковальова, О.П. Левченко та ін.). З огляду на це, доцільно визначити при зіставному аналізі КФО системним репрезентантом мовного рівня *компаративне фразеополє*.

Аналіз фразеосемантичних полів покликаний виявити як національні особливості мовного членування світу, так і специфіку лінгвокреативного мислення при створенні кожної ФО. Спробу епістемологічного синтезу при дослідженні вербальної (мовної) та невербальної (поняттєвої, концептуальної) інформації в межах одного поля запропонував В.В. Воробйов [Воробьёв 2008, 210] на прикладі *лінгвокультурологічного поля*.

Культурний рівень представляє *концептосфера* (Д.С. Лихачов). Існує зв'язок концептосфери та культури народу. Д.С. Лихачов [Лихачев 1993, 5] стверджував, що чим багатша культура нації, тим багатша концептосфера народу. Однак тлумачення концептосфери як репрезентанта культури є дещо неоднозначним, бо культура – як семіотична система – повністю представлена в *семіосфері*, якою Ю.М. Лотман позначає весь семіотичний простір певної культури: "і результат, і умову розвитку

культури" [Лотман 2000, 251]. Очевидно, концептосфера є тією частиною семіосфери, яку безпосередньо освоює когніція людини при пізнанні останньою об'єктивного світу. Вона є певним концептуальним інваріантом, достатнім, щоб ідентифікувати людину як *homo loquens*. Концептосферу можна визначити, на нашу думку, як інформаційний центр людини, де отримання інформації (пізнання), її опрацювання (операції зі знаннями), акумулювання (досвід) та міжгенераційна трансляція (культура) відбуваються за участі різних ментальних структур. Тому концептосферу часто тлумачать як (концептуальну) картину світу, яка складається з концептів, що існують у вигляді ментальних картинок, фреймів, сценаріїв, гештальтів тощо.

Зауважимо, що семіосфера та концептосфера принципово не можуть бути визначені як *tertium comparationis* при лінгвокультурологічних дослідженнях через їх "розмитий" обсяг. Цей обсяг у лінгвокультурах може значно відрізнятись, спричинюючи те, що численні параметри культурного простору народів "не перекриваються", тобто не мають спільної основи для зіставлення. Отже, необхідно вести пошук універсальної одиниці (структури) культури з "виходом" або "точками переходу" до інших, якісно відмінних, структур людського знання. Аналіз антропологічних праць наших попередників дозволив виокремити такі одиниці – це культурний код і концептополе. Далі викладемо свої міркування.

Культурний код. Зміст культури представляють різні галузі (традиції, звичаї, мова, одяг, наука, мистецтво, релігія тощо), які в мові реалізуються у вигляді системи кодів культури [Телія 1999, 18]. Тому доцільно, на наш погляд, зіставний аналіз культурних смислів КФО розпочинати з культурних кодів, бо саме вони вважаються семіотико-семантичним "перемикачем", де мовні знаки інтерпретуються в категоріях культурного коду (В.М. Телія). "Перемикання" (перекодування) семіотичної інформації в семантичну, і навпаки, є важливим для лінгвокультурології: пошук культурних смислів обов'язково має бути підкріплений широким масивом мовного матеріалу. Інакше існує небезпека зміни напрямку лінгвокультурологічного дослідження в культурологічне русло, що простежується в монографії В.В. Воробйова [Воробьёв 2008], де автор майже не підтверджує своїх культурологічних висновків мовним матеріалом. "Перегин" може відбуватися і в протилежному напрямку: Л.В. Ковальова [Ковалева 2004, 94, 45] повністю підмінила у своїй праці декларований нею когнітивний аналіз семним аналізом.

Використання культурних кодів у контрастивних дослідженнях зумовлюється їх універсальністю, оскільки, на думку В.В. Красних [Красных 2001, 5–6], коди культури універсальні за своєю природою і властиві людині як *homo sapiens*. Коди культури – це "сітка", яку культура накидає на навколишній світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його. Вони співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини, пов'язуючи мову та (наївну) картину світу людини [Алефиренко 2008, 158]. Тому кодам культури в основній своїй частині властивий ізоморфізм: у кожній культурі існує весь перерахований спектр кодів, але не всі елементи цих кодів ізофункціональні. Пошук специфічних елементів, які вирізняють той чи інший код культури, дозволяє вказати на особливості культури, відображеної в мисленні народу.

Як правило, називають 5–7 базових кодів культури. Втім, зіставне дослідження потребує детальнішої класифікації. Г.А. Багаутдінова [Багаутдінова 2006, 105–

107], наприклад, виокремлює антропоморфний, біоморфний, об'єктний, анемічний, темпоральний, просторовий, міфологічний, колоративний, квантитативний і термінологічний коди. Хоча слід виділити, на нашу думку, також окремо гастрономічний, фітоморфний та зооморфний коди з огляду на їх особливе значення в наївних уявленнях людини про світобудову.

Концептополе. Концепти за окремими своїми ознаками вступають у системні відношення подібності, відмінності та ієрархії з іншими концептами [Попова 2001, 18]. У межах цих відношень вони структуруються за польовим принципом, утворюючи систему концептополів – концептосферу. Важливо, що концептополе також має свій "перемикач" – це концепт. Він "перемикає" інформацію подібно до культурного коду. Втім, якщо культурний код перекодує рівні *культура* ↔ *мова*, то концепт – рівні *концептуальна семантика* ↔ *мовна семантика*. Аргументом на користь такої кваліфікації концепту є те, що будь-який концепт має "базовий шар" (у нашому розумінні перцептивно-образний шар / складник), який представлений певним чуттєвим образом. Цей образ є одиницею універсального предметного коду (М.І. Жинкін, І.Н. Горелов), за допомогою якого концепт вербалізується і стає частиною семантичного простору мови, отримуючи для свого вираження систему мовних знаків [Попова 2001, 61].

Отже, якщо дотримуватися положення Д.Б. Гудкова та М.Л. Ковшової [Гудков 2007, 121–122] про те, що лінгвокультурологічна парадигма в зіставній фразеології покликана побачити спільне й відмінне у двох різних галузях – мовній семантиці ФО та її культурній семантиці, то цілком слушно при зіставному підході до лінгвокультурологічного опису КФО запропонувати таку схему: *культурний код* → *концептополе* → *концепт* → *КФО* (образ-еталон) → *компаративне фразеополе*. При цьому повнота вивчення семантики КФО забезпечується двома семантичними аспектами – семасіологічним і ономасіологічним.

Одиниці (структури) цієї схеми – концептуальні й мовні – "подвійно" пов'язує категорія порівняння (компаративності). "Подвійність" зв'язку забезпечується тим, що порівняння є не лише поняттєвою, а й семантичною категорією: у такий спосіб створюється унікальність КФО з погляду "подвійного" кодування ними навколишнього світу. У зв'язку з цим виникає запитання: чи може *tertium comparationis* бути категорія порівняння? Наша відповідь негативна, оскільки категорія порівняння "пронизує" численні семіотичні та семантичні системи, ускладнюючи визначення конкретного параметра зіставлення. Тому контрастивний аналіз на основі категорії порівняння сприятиме насамперед вивченню засобів експлікації цієї категорії в концептуальних / мовних одиницях. Таке дослідження КФО різних мов зійшло б урешті-решт до традиційного зіставлення їх семантико-синтаксичних моделей, втрачаючи таким чином будь-який лінгвокультурологічний сенс.

То яку ж одиницю можна визначити як *tertium comparationis* у нашій розвідці? Якщо метою дослідження було б зіставне вивчення одного з аспектів КФО – структури, (когнітивної) семантики, структурно-семантичних / семантико-синтаксичних моделей тощо, то *tertium comparationis* могли б бути і концептополе, і концепт, і компаративне фразеополе, і навіть образи-еталони (внутрішня форма) самих КФО. Однак наша мета – лінгвокультурологічне зіставлення системи КФО, а це потребує комплексного підходу та комплексної структури (моделі) як *tertium comparationis*.

Такою моделлю може бути *еталон комплексного зіставлення* (ЕКЗ), на якому ґрунтується *методика лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем*. Суть ЕКЗ полягає в (1) чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем різних мов та в (2) епістемологічній достатності ланцюга моделі ЕКЗ для лінгвокультурологічного дослідження.

Наведемо схему ЕКЗ для компаративної фразеології: *культурний код* → *концептополе* → *концепт* → *КФО* (образ-еталон, внутрішня форма) → *компаративне фразеополе* → *концепт* → *концептополе* → *культурний код*. Логіка саме такої послідовності зіставлення КФО, та й ФО взагалі, полягає в їх "подвійній" природі, тобто в "подвійному" кодуванні інформації про об'єктивний світ, що вимагає, відповідно, і "подвійного" розкодування. В екстраполяції на семантику ця послідовність передбачає залучення як семасіологічного, так і ономасіологічного аспектів вивчення КФО.

Ці ланки "подвійно", тобто поняттєво й семантично, пов'язуються унікальним компаративним "ланцюгом", формуючи розгалужену польову структуру системи образного порівняння, всі елементи якої виявляють перманентний міжрівневий обмін інформацією, передаючи при активації будь-якого елемента компаративні імпульси по всій системі. Порівняння ж створює постійний рух таких імпульсів компаративним "ланцюгом", оскільки воно є не лише семантичною категорією, а й поняттєвою та гносеологічною, бо порівняння як операційна дія в пізнанні світу лежить в основі всієї мовомисленнєвої діяльності людини [Конюшкевич 2001, 103]; воно є також основою когнітивних механізмів аналогії та асоціації. Так, компаративні імпульси, рухаючись компаративним "ланцюгом" одним із двох шляхів – поняттєвим або семантичним, надають ритму (енергії) скланоструктурованій і різнорівневій компаративній "сітці" (моделі), яку свідомість кожного разу "накидає" при акті пізнання на навколишній світ, інтеріоризуючи його. Ця "сітка" (модель) має основоположне значення для лінгвокреативного світосприйняття та світорозуміння *homo loquens*.

"Каталізаторами" імпульсів цієї "сітки" є образи-еталони КФО – унікальні конструкти, в яких закодовується процес еталонізації певного образу в тій чи іншій лінгвокультурі [Мізін 2009, 25–43]. Відповідно, кожен образ-еталон акумулює цілий фрагмент концептуальної картини світу людини, що робить його особливо цінним для лінгвокультурологічних досліджень.

Важливою характеристикою образу-еталона є його специфічна онтологія: перманентна компаративна напруга між образом і еталоном, що створює ефект напівекспліцитно вираженого порівняння. Така природа образу-еталона забезпечує пріоритетність цього ментального конструкта перед іншими при операції порівняння: досить навіть незначної актуалізації того чи іншого образу, щоб активувати відповідний еталон, "зчеплений", тобто узуально закріплений, із цим образом. Це "зчеплення" може бути й оказіональним, оскільки майже кожен еталон виявляє різні ознаки. Так, при актуалізації поліеталона активується цілий ряд образів (асоціацій), які, у свою чергу, активують асоціативні ряди, а ряди – поля різних рівнів свідомості. Це наше положення підтверджується психолінгвістичними експериментами з носіями різних мов [див., напр.: Мізін 2008], де на кожне слово-стимул можна отримати найнеочікуваніші реакції.

Енергетичний заряд компаративної "сітки" когніції людини "живиться" компаративними імпульсами, продукуючи ритм, який і надає цій своєрідній для кожної лінг-

вокультури різнорівневій складній системі певних контурів. Квінтесенцією цієї системи є концептополе, яке займає центральне положення, виявляючи об'єднувальну функцію між культурним кодом і фразеополем. У зв'язку з цим слушно, на наш погляд, екстраполювати ідею етнічного поля Л.М. Гумільова (на думку вченого, воно існує в природі подібно до поля електромагнітного / гравітаційного [Гумилев 1989, 336]) на концептополе. З нашої точки зору, етнічне поле – це лише одне з концептополів концептосфери певного етносу. Концепти перебувають у цій системі у стані напруги подібно до елементів силового поля, структуруючись відповідно до ритму певного етносу. Цей ритм генерує концептосфера, передаючи його на кожне концептополе. Тому він різниться в лінгвокультурах, бо кожному народу іманентна своя концептосфера. Продукує ритм, на думку Л.М. Гумільова, пасіонарність – біохімічна енергія живої істоти біосфери. Біофізичні коливання етносу і є його креативною енергією, рушійною силою прогресу та культури. Ця сила керує етносом, впливаючи на кожного індивіда. Підтверджує ідею Л.М. Гумільова і Ю.М. Лотман [Лотман 2000, 251], який висловлює думку, що семіосфера є ізофункціональною до біосфери. У зв'язку з цим зауважимо, що відомий український дослідник "духу" слова В.М. Манакін [Манакін 2008, 51], аналізуючи енергетику слова крізь призму лінгвофілософії, квантової теорії фізики та нейропсихолінгвістики на основі положення єдності законів Всесвіту, доходить висновку, що "лад мовної системи на усіх її рівнях є ізоморфним до світу свідомості-реальності, як будова листка повторює будову цілого дерева".

Імпульси компаративної "сітки" когніції людини синхронізуються з ритмом концептосфери, створюючи національно-специфічний колорит усієї функціонально-семантичної системи порівняння та компаративної фразеології зокрема. Ідіоетнічні смисли нагромаджуються, наростаючи, від універсальних структур мислення (культурні коди, концептополя) до універсальних моделей мови (компаративні фразеополя, КФО). У результаті цього універсальні смисли часто матеріалізуються (вербалізуються) за допомогою ідіоетнічних образів-еталонів КФО, які "заряджені" енергією народу, його "духом".

Наведемо приклади до нашої теорії. На першому прикладі коротко простежимо схему ЕКЗ культурний код → універсальний (фреквентивний) образ-еталон, на другому – культурний код → ідіоетнічний образ-еталон: 1) зоморфний культурний код → концептополе ПРАЦЯ → концепт СТАРАННА ПРАЦЯ (ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ) → універсальний образ-еталон бджола і КФО англ. (*as*) *brisk as a bee* (досл.: жвавий, як бджола) – "про працелюбну людину"; нім. *fleißig wie eine Biene* (досл.: старанний, як бджола) – "роботящий як бджілка"; укр. *роботяща як бджілка* – "про працелюбну дівчину, жінку"; рос. *трудиться как пчела* – "про людину, яка старанно, терпляче й невтомно працює" [Кунин 1984, 74; Мізін 2005, 29; Юрченко 1993, 14; Мокиєнко 2003, 355] → компаративне фразеополе СТАРАННА ПРАЦЯ. Як бачимо, компаративне фразеополе представляє певну частину концептополя на семантичному рівні. Показово також, що при спільному образі-еталоні семантика наведених КФО дещо розрізняється (напр.: різняться гендерні семи, російська КФО виявляє додатково сему "терплячість"); 2) антропоморфний культурний код → концептополя ХВОРОБИ ЛЮДИНИ та ВАДИ ЛЮДИНИ → концепти АЛКОГОЛІЗМ і ПИЯЦТВО → ідіоетнічні образи-еталони, напр.: англ. *a fiddler* 'скрипаль', *a lord* 'лорд'; нім. *der Ritter* 'лицар',

der Seemann 'моряк'; укр. *ясочка*; рос. *стелька* і КФО англ. *drunk as a fiddler* (досл.: п'яний, як скрипаль) – "дуже п'яний"; *drunk as a lord* (досл.: п'яний, як лорд) – "дуже п'яний"; нім. *blau wie ein Ritter* (досл.: п'яний, як лицар) – "дуже п'яний"; *blau wie ein Seemann auf Landurlaub* (досл.: п'яний, як моряк під час відпустки) – "дуже п'яний"; укр. *як ясочка* – "дуже п'яний"; рос. *пьяный как стелька* – "про п'яну до неприємності людину" [Кунин 1984, 228; Мізін 2005, 147, 165; Юрченко 1993, 170; Мокиєнко 2003, 414] → компаративне фразеологічне СТАН СП'ЯНІННЯ.

Таким чином, у запропонованій розвідці нами запропоновано як *tertium comparationis* при лінгвокультурологічному вивченні фразеологій різних мов нову методологію – *еталон комплексного зіставлення*, суть якої полягає в чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем та в епістемологічній достатності ланцюга цієї методології для лінгвокультурологічного дослідження. Екстраполяція згаданої методології на компаративну фразеологію дозволяє маніфестувати гіпотезу, що компаративна "сітка" когніції людини існує як складна різнорівнева система, яка організується ритмом концептосфери, створюючи національно-специфічний колорит усієї функціонально-семантичної системи порівняння та компаративної фразеології зокрема. **Перспектива** цієї розвідки полягає у верифікації ЕКЗ ґрунтовним концептуальним і компонентним аналізом.

В предлагаемой статье предложена новая методология как tertium comparationis для лингвокультурологического изучения фразеологий разных языков – эталон комплексного сопоставления, суть которого заключается в четкой последовательности этапов сопоставления фразеологических систем и в эпистемологической достаточности цепи этого эталона для лингвокультурологического исследования.

Ключевые слова: *основа сопоставления, эталон комплексного сопоставления, лингвокультурология, компаративная фразеология.*

The paper offers as tertium comparationis a new method of linguocultural study of different languages phraseologies, which is a complex comparison model consisting in a clear succession of stages of phraseological systems comparison and in an epistemological sufficiency of the chain of this model for a linguocultural investigation.

Key words: *comparison basis, complex comparison model, linguoculturology, comparative phraseology.*

Література:

1. *Алефиренко Н.Ф.* Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Николай Фёдорович Алефиренко. – М. : ООО Изд-во "Эллис", 2008. – 271 с.
2. *Багаутдинова Г.А.* Человек во фразеологии: антропоцентрический аспект: монография / Гузель Анваровна Багаутдинова. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 2006. – 132 с.
3. *Воробьев В.В.* Лингвокультурология: монография / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
4. *Гудков Д.Б.* Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д.Б. Гудков, М.Л. Ковшова. – М. : "Гнозис", 2007. – 288 с.
5. *Гумилев Л.Н.* Этногенез и биосфера земли / Лев Николаевич Гумилев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 496 с.
6. *Ковалева Л.В.* Фразеологизация как когнитивный процесс: монография / Людмила Владимировна Ковалева. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2004. – 184 с.
7. *Коношкевич М.И.* Категория сравнения и бином языка / М.И. Коношкевич // Русский язык: исторические судьбы и современность: междунар. конгресс, 13–15 марта 2001 г.: тезисы докл. – М., 2001. – С. 103.

8. *Красных В.В.* Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В.В. Красных // *Язык, сознание, коммуникация*. – 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
9. *Кунин А.В.* *Англо-русский фразеологический словарь* / А.В. Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз, 1984. – 944 с.
10. *Левченко О.П.* Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія / Олена Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
11. *Лихачев Д.С.* Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. – 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.
12. *Лотман Ю.М.* *Семиосфера* / Юрий Михайлович Лотман. – СПб.: "Искусство-СПБ", 2000. – 704 с.
13. *Лучинина Е.Н.* *Лингвокультурология в системе гуманитарного знания* / Е.Н. Лучинина // *Критика и семиотика*. – 2004. – Вып. 7. – С. 238–243.
14. *Манакин В.М.* Мова як енергетичний феномен / В.М. Манакин // *Світогляд*. – 2008. – № 2. – С. 48-51.
15. *Маслова В.А.* *Лингвокультурология: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений]* / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.
16. *Мізін К.І.* Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К.І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
17. *Мізін К.І.* Порівняння у фразеології / Костянтин Іванович Мізін. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 240 с.
18. *Мізін К.І.* Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології / К.І. Мізін // *Мовознавство*. – 2008. – № 1 (244). – С. 67–79.
19. *Мокиенко В.М.* *Словарь сравнений русского языка* / В.М. Мокиенко. – СПб.: Норинт, 2003. – 604 с.
20. *Попова З.Д.* *Очерки по когнитивной лингвистике* / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 191 с.
21. *Телия В.Н.* Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // *Фразеология в контексте культуры*. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
22. *Юрченко О.С.* *Словник стійких народних порівнянь* / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.

COGITO ERGO DICO

Мікіна Олена Геннадіївна,

канд. філол. наук, доц.

Донецький національний університет

У статті аналізується семантична спорідненість дієслів із значеннями "говорити" і "розмовляти" на прикладі народнолатинського дієслова **rationare* та лексем, що наслідують його в романському мовному просторі. Існування інших подібних випадків семантичної еволюції в неолатинських мовах дає підстави вбачати в цьому універсальне явище. Зазначена типологія доводиться також прикладами з інших, неспоріднених мов.

Ключові слова: семантична еволюція, семантичний синкретизм, індоєвропейські мови, романський мовний простір.

Запропонована стаття, звичайно, не має відношення до філософії, а перефразований вислів Р. Декарта – це лише засіб привернути увагу до висновку, який є результатом спостережень над семантичним розвитком дієслівної лексики зі значеннями "говорити" і "думати". Аналіз дієслів даної семантики як в романських мовах, так і в мовах інших груп, дає підстави стверджувати, що ці значення – "говорити" і "думати" – є спорідненими і здатними продукувати появу одного поряд з іншим. Показовим і наочним в демонстрації результатів цих спостережень є семантична еволюція дієслова **rationare*, що утворилося в народній латинській мові на базі іменника *ratio* і отримало як значення "розмірковувати, робити висновки" так і значення "говорити, розмовляти".

Латинський іменник *ratio* – одного походження з дієсловом *reor* "вважати, думати, гадати" [Дворецкий 1976, 869]. Семантика *ratio* в класичній латині була дуже розмитою, словник Й. Дворецького, наприклад, нараховує для цього іменника двадцять два значення. Ось кілька перших із них: 1) "рахунок, підрахунок"; 2) "звіт"; 3) "список, перелік, відомість"; 4) "сума, підсумок, число"; 5) "ділові зв'язки"; 6) "справи" і т.д. Тільки як тринадцяте Й. Дворецкий подає значення "розум" [Дворецкий 1976, 852], і саме воно відіграло вирішальну роль у подальшому розвитку цієї лексеми.

Семантична еволюція *ratio* пов'язується із впливом грецької культури і, зокрема, мови на латинський світ. А. Мейє зазначає, що цей вплив не обмежувався запозиченнями нових слів, запозиченнями значень, кальками з грецької мови, імітацією деяких зворотів. Латина мала виражати своїми засобами ідеї греків, а це призводило до того, що латинський словник змінював деякі значення. Так і слово *ratio*, первинна семантика якого була, безумовно, позбавлена чіткості, на думку А. Мейє, у самій латині мало тенденцію закріпитися з конкретним значенням "рахунок". Проте це слово отримало нові дефініції, які зробили з нього термін інтелектуального словника. Сталося це під впливом грецького іменника *λόγος* [Meillet 1933, 226]. Значення *λόγος* у грецькій мові нагадують значення латинського слова *ratio*, оскільки і грецька лексема об'єднувала в собі як "рахунок", так і "розум" [Вейсман 1991, 766–767]. Залучення *ratio* для перекладу грецької лексеми в мові риторики та філософії призвело до того, що воно усталилося в народній латині і романських мовах саме із значенням "розум" [Ernout, Meillet 1932, 821]. У народній латині від *ratio* було утворене дієслово **rationare* "розмірковувати, робити висновки", проте воно вжи-

валосся, як вже було відзначено, і в значенні "говорити", і в цьому знову, як вважають Ф. Ерну і А. Мейє, ключову роль відіграла грецька лексема *λόγος* із своїм основним значенням "слово" [Ernout, Meillet 1932, 822].

За нашими спостереженнями, на базі семи "рахунок, підрахунок" мала б утворитися сема "розповідь", так само, як значення "розповідати" утворюється, як правило, на базі значення "рахувати" (пор. семантичну еволюцію латинського *computāre* "рахувати", від якого в романських мовах утворилися іт. *contare*, ісп. *contar*, катал. *contar*, фр. *raconter* та інші, що є базовими із значенням "розповідати"), а значення "розмовляти" – як спрощення, розширення семемами "розповідати" (пор. англ. *tell*, що пройшло саме таку еволюцію). Проте у випадку з іменником *ratio* мав місце безпосередній вплив значення грецької лексеми, яка вже пройшла свій шлях семантичної еволюції і отримала значення "слово" вже після розвитку від "рахунок" через "розповідь". До речі, серед значень *λόγος* словник Вейсмана називає і такі: "розповідь (усна)", "поговор", "переказ", "розповідь (письмова)", "історія, історичний твір" [Вейсман 1991, 766–767].

Але тут слід звернутися до більш давньої історії грецької лексеми і до глибинних семантичних трансформацій, що призвели до формування вказаних значень. В основі грецького *λόγος* знаходиться індоєвропейський корінь *leg-* "збирати" [Roberts, Pastor 2001, 94-95]. Семантичний розвиток *leg-* мав кілька напрямів і, як наслідок, призводив до утворення в різних мовах лексем несхожих значень. Проте шляхи еволюції цього кореня типові: 1) "збирати" > "збирати врожай, плоди" > "збирати лікарські рослини" > "лікувати" > "заговорювати хвороби, вимовляти ритуальні слова" > "говорити"; 2) "збирати" > "рахувати" > "розповідати" > "говорити". За першою схемою розвивалися такі лексеми: англ. заст. *leech* "лікар", "п'явка, кровопивця", д-в-н. *lāhhi*, гот. *leikeis, lēkeis*, "лікар", гот. *lēkinōn*, д-в-н. *lāchinōn* "лікувати", с-в-н. *lāchenen* "заговорювати хворобу" (праслов'янські лексеми *lěkь* "ліки, лікування", *lěčiti* "лікувати", споріднені із названими германськими, від яких походять, наприклад, рос. *лекарь*, укр. *ліки, лікувати*, вважаються запозиченими з германських мов) [Левицкий 2000, 39; ЕСУМ 1989, 260]. Другий шлях семантичної еволюції пройшли грецькі лексеми *λέγειν* "збирати, рахувати, говорити", *λέξις* "мова, слово", а також аналізоване нами слово *λόγος* [Левицкий 2000, 39].

Таким чином, народнолатинське дієслово **rationare* отримало значення "розмовляти" завдяки калькуванню вихідним іменником *ratio* значення "слово" від грецького іменника *λόγος*, яке, в свою чергу, набуло цього значення в результаті типових, універсальних семантичних трансформацій.

Романські мови успадкували від народної латини і зберегли протягом своєї історії як саму лексему, так і значеннєве поєднання "розмірковувати, робити висновки", з одного боку, і "говорити, розмовляти", з іншого, пор. фр. *raisonner* "розмірковувати, робити висновки, обмірковувати", "говорити про, розмірковувати про", іт. *ragionare* "розмірковувати, міркувати", "розмовляти, бесідувати", ісп. *razonar* "міркувати, розмірковувати", "розмовляти, бесідувати" та інші [Dauzat, Dubois, Mitterand 1973, 628–629; Cortelazzo, Cortelazzo 2004, 1013–1014; Corominas 1974, 1021].

Подібний семантичний синкретизм не є випадковим, поєднання цих дієслівних значень як у романському, так і загальноіндоєвропейському мовному ареалі має давнє коріння: "Диференційна семантична ознака 'той, що говорить' ~ 'той, що не говорить', за

якою протиставляються дві основні підгрупи класу людей і тварин, передбачає імпліцитно протиставлення цих підгруп за ознакою 'розумний' ~ 'нерозумний', оскільки в давній індоєвропейській традиції здатність 'мовлення', 'дару мови' ототожнюється з 'розумністю'. Такий висновок можна зробити на підставі співвіднесеності в різних індоєвропейських діалектах лексеми зі значенням 'говорити' і лексем зі значенням 'думати', 'мислити', 'пам'ятати': пор. хет. *tem(m)a*- 'говорити', *temija*- 'слово', 'діло', 'настрій', 'стан душі', лув. *tamtanna*- 'говорити' (редуплікація кореня), д-рос. *mēniti* 'говорити', лит. *miūti* 'звати', 'іменувати', 'відгадувати', латис. *minēt* 'згадати', 'назвати', співвіднесене етимологічно з д-інд. *mānyate* 'думає', гр. *μινῆσχω* 'пригадую', 'звертаюся думками', *μέμολα* 'маю мотив, бажання' [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 473].

Подане в цих прикладах гніздо, що походить від і-є. **men-*, тривалий час було предметом дискусій. Лише дані лувійської мови дозволили довести спорідненість хетського *tema-* "говорити" з названими лексемами грецької, а також слов'янських і балтійських мов [Иванов 1965, 109–110], а отже побачити давність значеннєвої близькості "говорити" і "думати". Вкрай цінною є також інформація В.М. Ілліч-Світича, який подає споріднені корені цілої ностратичної макросім'ї, серед яких і той, що був нами розглянутий. На його думку, сем-хам. *mn-* "думати, розуміти, бажати, вважати", і-є. *ten-* "думати, пригадувати" та інші генетично поєднує ностратична лексема *tanu* "думати". В.М. Ілліч-Світич спеціально говорить про семантичний розвиток "думати" → "говорити" в уральських, дравидійських і ряді індоєвропейських мов. Він, зокрема, подає такі приклади: фін. *тана-*, ест. *тана-*, *тѳна-* "заclinати, проclinати", саам. *tuone-* "називати, знати; відгадувати, дозволяти", марійськ. *тана-* "сказати", угор. *mond-* (<**mon-nd*) "сказати", ненецьк. *tān-*, енецьк. *tan-*, нгансан. *типо-* "прохання, молитва; слова", каннада *танаве*, *таниве* "прохання, мольба", телугу *танаві* "смирненне прохання" [Иллич-Свитыч 1976, 42–43].

Принагідно слід зазначити, що еволюція і-є. *men-* "думати, пригадувати" (А. Ерну та А. Мейє зводять весь спектр значень цього кореня до "порух мислення" [Ernout, Meillet 1932, 573]) яскраво демонструє вказану типологію і на романському ґрунті. Так, дериват іменника *memor*, *-oris* "пам'ятливий, пам'ятаючий" – дієслово *memorāre* "нагадувати, згадувати" набуває в живій мові значення "говорити, розповідати" [Ernout, Meillet 1932, 573]. Підтвердженням цього є приклад із "Хвалькуватого воїна" Плавта: "*Quid nunc tibi vis, mulier? Memora*" [www plautus, 1050] – "Що тепер ти хочеш, жінко? кажи".

У латинській мові є ще кілька лексем, які підтверджують зафіксовану універсалью, яка стосується семантичної спорідненості дієслів, що означають "думати" і "говорити". Походять вони від іменникового суфіксального варіанта і-є. *men-*, утвореного від зазначеного кореня та суфікса **-tei* (цей суфікс формує іменники, які означають дію, в номінативі він завжди має редуковану форму **-ti* [Савченко 1974, 177]). Йдеться, в першу чергу, про іменник *mens*, *mentis* (*mens* < наз. відм. **mentis*; можливо, втрата *i* мала місце під впливом осксько-умбрських говірок [Ерну 1950, 54]) "розум, мислення", та *mentio*, *mentionis* "згадування", "розмова, бесіда" (перша лексема є давнішою, загальноіндоєвропейською, інша являє собою італокельтський тип [Ernout, Meillet 1932, 573]). Звернімо увагу на те, що на відміну від *mens*, який не виходить за межі лексико-семантичного поля мислення, *mentio* роз-

вивас у своїй семантичній структурі й сему мовлення. Проте дієслівні деривати, що передусім є предметом аналізу в цій роботі, доводять, що сема мовлення може з'явитися на базі семемі, що входить до поля мислення, будь-коли. Так, *mens* слугував базою для утворення іспанського дієслова *mentar* (через іспанську форму латинського *mens – mente*), яке набуло значення "згадувати, називати", при цьому іспанський іменник продовжив значення латинського, не додавши до первинних значень сем, пов'язаних з полем мовлення. Важливо відзначити, що іспанське дієслово вживається, як правило, в живій, розмовній мові [Moliner 2003], таку тенденцію ми вже відстежили з латинським дієсловом *memorāre*. Префіксальна форма дієслова, утвореного від *mens*, із тим же значенням, що має іспанське дієслово, існує в каталанській мові – *esmentar* [Fabra 1986, 764]. На відміну від небагатьох дієслів, що є дериватами *mens*, від *mentio* всі західні неолатинські мови отримали дієслова, які по праву належать до ЛСГ дієслів мовлення: фр. *mentionner*, іт. *menzionare*, ісп. *mencionar*, порт. *mencionar*, катал. *mencionar*. Значення усіх цих романських дієслів близькі та зводяться до таких: "згадувати, торкатися в розмові, називати, розповідати" [Bloch, Wartburg 2004, 402; Cortelazzo, Cortelazzo 2004, 743; Corominas 2003, 391; Cunha 2003, 512; Fabra 1986, 1138).

Подібну семантичну еволюцію знаходимо і в сучасних слов'янських лексем: пор. укр. *gadati* "думати", "ворожити", "розмірковувати", білор. *гадаць*, д-рос. *gadati* "думати", чес. *hádati* "ворожити", "думати", "відгадувати", але пол. *gadać* "розмовляти", слн. *gádati* "допитуватись" [ЕСУМ 1982, 449; Фасмер 1971, 381] (праслов'янська лексема *gadati* пов'язувала в собі як сему мовлення, так і сему мислення, її значення подаються як "думати", "передбачати", "говорити" [ЕСУМ 1982, 449]). У західноукраїнських областях дієслово *gadati*, як і в польській мові, вживається у значенні "говорити", а загальноновживане українське *zadati* також відноситься до дієслів мовлення, якщо означає "торкнутися у мові, назвати". Продовжити тезу про спорідненість "думати" і "говорити" може наступна ізоглоса: укр. *думати*, рос. *думать*, пол. *dumać* "замислюватися", "мріяти", але болг. *думам* "говорю", схв. *думати*, *думām* "говорити", "думати" [ЕСУМ 1985, 144; Фасмер 1971, 552]. Доречним буде й приклад українського дієслова *розмірковувати*, яке може означати як "мислити, міркувати", так і "висловлювати свої думки, говорити про що-небудь".

Таким чином, поєднання в одній лексемі значень "говорити" і "думати" є типовим, що підтверджують дані як романських мов, так і мов інших неспоріднених груп. Про універсальність свідчить і те, що генерація обох значень в одній лексемі, як ми простежили, здатна відбуватися у різні періоди історії мов, а отже на різних ступенях розвитку цивілізації.

*В статье анализируется семантическое родство глаголов со значением "говорить" и "разговаривать" на примере народнолатинского глагола *rationare и лексем, наследующих его в романском языковом пространстве. Сууществование других подобных случаев семантической эволюции в неолатинских языках дает основания усматривать в этом универсальное явление. Приведенная типология подтверждается также примерами из других неродственных языков.*

Ключевые слова: семантическая эволюция, семантический синкретизм, индоевропейские языки, романское языковое пространство.

*In the given article semantic affinity of verbs with the meaning "to say" and "to speak" on the example of the Vulgar Latin verb *rationare and lexemes which proceed from it in the Roman languages space are analyzed. Existence of other similar cases of semantic evolution in the Neolatin languages gives grounds to consider this phenomenon as universal. The mentioned typology is also proved by examples from other unrelated languages.*

Key words: *semantic evolution, semantic syncretism, Indo-European languages, Roman languages space.*

Література:

1. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – Репринт V-го издания 1899 г. – М.: Греко-лат. кабинет Ю.А. Шичалина, 1991. – 1371 с.
2. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т.В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – 1331 с.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М.: Русск. яз., 1976. – 1096 с.
4. *Етимологічний словник української мови.* – К.: Наукова думка, 1982, Т. I. – 632 с.
5. *Етимологічний словник української мови.* – К.: Наукова думка, 1985, Т. II. – 571 с.
6. *Етимологічний словник української мови.* – К.: Наукова думка, 1989, Т. III. – 552 с.
7. Иванов Вяч. Вс. Общеиндоевропейская праславянская и анатолийская языковые системы / Вяч. Вс. Иванов. – М.: Наука, 1965. – 298 с.
8. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков / В.М. Иллич-Свитыч. – М.: Наука, 1976. – 156 с.
9. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. – Черновцы: Рута, 2000, Т.2. – 259 с.
10. Савченко А.Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков / А.Н. Савченко. – М.: Высшая школа, 1974. – 411 с.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1971, Т. I. – 573с.
12. Эрну А. Историческая морфология латинского языка / А. Эрну. – М.: Изд-во ин. лит-ры, 1950. – 320 с.
13. Bloch O. Dictionnaire étymologique de la langue française / O. Bloch, W. von Wartburg. – P.: Quadrige / PUF, 2004. – 682 p.
14. Corominas J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana / J. Corominas. – Madrid: Gredos, 2003. – 627 p.
15. Corominas J. Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana / J. Corominas. – Madrid: Gredos, V. III, 1974. – 1117 p.
16. Cortelazzo M. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli / M. Cortelazzo, M.A. Cortelazzo. – Bologna: Zanichelli, 2004. – 1440 p.
17. Cunha A. G. da. Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa / A.G. da Cunha. – Rio de Janeiro: Editora Nova Fronteira, 2003. – 940 p.
18. Dauzat A. Nouveau Dictionnaire étymologique et historique / Dauzat A., Dubois J., Mittérand H. – P.: Larousse, 1973. – 814 p.
19. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots / A. Ernout, A. Meillet. – P.: C. Klincksieck, 1932. – 1108 p.
20. Fabra P. Diccionari general de la llengua catalana / P. Fabra. – Barcelona: Edhasa, 1986. – 1787 p.
21. Meillet A. Esquisse d'une histoire de la langue latine / A. Meillet. – P.: Hachette, 1933. – 291 p.
22. Moliner M. Diccionario de uso del español, edición en CD ROM / M. Moliner. – Madrid: Gredos, 2003.
23. Roberts E. A. Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española / E.A. Roberts, B. Pastor. – Madrid: Alianza Editorial, 2001. – 360 p.
24. *Електронний ресурс:* www.thelatinlibrary.com/plautus/miles.shtml

МАКРОПОЕТИКА ГРЕЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

Найдьонова Лідія Андріївна,

асп.

Маріупольський державний гуманітарний університет

У статті розглянуто художні, стилістичні та поетичні особливості мови грецьких народних казок, досліджено специфіку функціонування художніх засобів у грецьких народних казках. Авторка визначає, що грецькі народні казки мають таку саму структуру, як і казки інших народів, тобто їм властиві на рівні макропоетики ініціальні, медіальні та фінальні традиційні формули, а також елементи цих формул: приказки, зачини і кінцівки, зв'язки й описи.

Ключові слова: стилістика, макропоетика, казка, традиційні формули, ініціальні формули, медіальні формули, фінальні формули, зачин, приказка, кінцівка, опис, зв'язки.

Актуальність дослідження зумовлено особливою роллю казки у системі фольклору грецького народу, а також необхідністю лінгвістичного вивчення міфопоетичних параметрів казки. Окрім того, важливим є лінгвістичний аналіз текстового матеріалу самих казок та їх мовних параметрів. Уперше досліджено мовну специфіку фольклорних жанрів на матеріалі грецьких народних казок, поетична і сюжетна структура яких порівняно мало вивчена.

Мета дослідження полягає у виявленні мовної специфіки грецьких народних казок, а також у з'ясуванні функцій художніх засобів як поширених одиниць тексту грецької народної казки при послідовному порівнянні лексико-стилістичних і лінгвопоетичних параметрів.

Об'єктом дослідження є мова грецьких народних казок.

Предметом дослідження є специфіка художніх засобів у межах простого та складного речень, а також більш ширших синтаксичних одиниць – надфразної єдності та тексту грецької народної казки.

Матеріалом дослідження стала вибірка зі 100 грецьких народних казок зі збірок "Ελληνικά παραμύθια" Г. Мегаса, "Ελληνικά λαϊκά παραμύθια" К. Кафандариса та "Λαϊκά παραμύθια των Δωδεκανήσων" Я. Сергі.

Наукову новизну дослідження зумовлено тим, що вперше вивчення специфіки функціонування художніх засобів у народних казках проводиться на матеріалі новогрецької мови. Висновки й узагальнення збагатять теорію про грецьку народну казку.

У сфері фольклору стилістика грецької мови досліджує мовне вираження жанрів народної творчості (тематичне розмаїття лексики і фразеології, варіативність форм, специфіку синтаксичної організації жанрів, структуру тексту). До характерних мовних явищ грецького фольклору належить фонетична, лексична й граматична варіативність. Стилiстика досліджує роль фольклорних компонентів у формуванні виражальних засобів фольклорної мови.

За В.М. Жирмунським ми виділяємо в мові казки макро- і мікропоетику [Жирмунський 1977, 28], в межах яких досліджуємо відповідно мовні реалізації структурних елементів казки. У статті розглядається саме макропоетика грецької народної казки. Макропоетику ще називають загальною, теоретичною або системною поетикою. Традиційні формули – сталі елементи казки, певний мовленнєвий субстрат, наданий у розпорядження казкаря традицією. Вони належать до жанротворчих еле-

ментів, що виконують функції композиційної організації та маркування тексту як казкового. Традиційні формули визначають як сталі конструкції з контекстуальною зумовленістю вживання. Відповідно до їхніх прагматичних функцій та розташування у тексті, традиційні формули розділяють на ініціальні, медіальні та фінальні формули, які подані в такій схемі:

1. Ініціальні формули:

а) формули простору ("топографічні");

б) формули часу ("хронологічні");

2. Медіальні формули:

а) зовнішні медіальні формули:

✓ формули, які мають за мету викликати інтерес читачів;

✓ формули, за допомогою яких перевіряється увага читачів;

б) внутрішні медіальні формули:

✓ формули, які визначають образ казкових персонажів або зображують їх предмети;

✓ формули, які зображують дії казкових персонажів;

✓ діалогічні формули та ін.

3. Фінальні формули.

Найяскравішим елементом лінгвостилістичної організації тексту грецької народної казки є формули казки – основний жанровий маркер казкового тексту. Їх визначають як нефразеологічні утворення, що характеризуються закріпленою узусом і особливостями плану вираження стабільністю, до складу яких входять один або декілька семантичних компонентів, лексико-граматичними носіями яких виступають окремі лексичні одиниці і конструкції з різним ступенем усталеності та ідеома-тичності: фразеологізми, сталі вирази, фразеосхеми.

Відповідно до дистрибуції та функцій, формули грецької народної казки розподілено на три групи: ініціальні, медіальні та фінальні. Для грецької народної казки притаманні всі класичні традиційні формули: ініціальні, медіальні та фінальні. Функціональна та дистрибутивна аналогічність дозволяє об'єднати ініціальні та фінальні формули в групу пограничних формул казки. Формули народної казки всіх груп є стилістично радіантними елементами. Вони займають у тексті контекстуально сильні позиції, що сприяє реалізації їхніх метатекстових та текстуальних функцій. Граничні формули грецької народної казки виконують функції відкриття / закриття каналу комунікації у плані оповідач – читач; маркування всього тексту грецької народної казки та її хронотопу як казкових, при цьому можлива диференціація типу грецької народної казки (чарівна / побутова). Також граничні формули казки виконують у тексті грецької народної казки функцію організації композиції (ініціальні формули казки, що займають у тексті сильну позицію початку, формують ядро експозиції грецької народної казки, а фінальні – частини "coda" і її складової – щасливого кінця), наприклад: *Μια φορά κι έναν καιρό σ'ένα μικρό χωριό στην άκρη του δάσους, μέσα σ'ένα φτωχικό καλύβι ζούσε μονάχη η κύρα Μάτω ("Ο πέτος και η γριά")* (тут та далі переклад авторський) – *Одного разу в одному маленькому селищі на окраїні лісу, у маленькій бідній халупі жила самотня пані Мато ("Півень та стара").*

Και έζησαν οι χωριανοί καλά κι εμείς καλύτερα ("Ο γεωργός, οι αλ'πέες και ο γάιδαρος")
– *Та жили селяни добре, а ми ще краще ("Селянин, лисиці та віслук")*.

Пограничні формули грецької народної казки мають складну структурно-семантичну будову. Універсальними семантичними компонентами ініціальних формул грецької народної казки та їхніми домінантними лексико-граматичними носіями є: факт існування персонажа ("*ήταν / ζούσε [ένας ήρωας / ήρωοι]*" – "*був / жив [герой / герої]*") та фіксація дії / персонажа у часі ("*μία φορά (κι έναν καιρό)*" – "*одного разу*", "*колись давним-давно*"). Наприклад: *Μία φορά κι έναν καιρό, ήταν ένας βασιλέας κι ένας παπάς, κι είχανε τόσες αγάπες που θαρρούσες πως ήταν αδέρφια* – *Колись давним-давно жили цар та священник, вони так любили один одного, що здавалося наче брати*.

Таким чином, просторово-часова організація грецької народної казки зазвичай представлена в ініціальних формулах казковим часом і відсутністю географічних реалій.

До ініціальних формул можна віднести **зачини**. Зачин у грецькій казці – це досити традиційний стилістичний прийом, роль якого полягає в тому, щоб перенести слухача в казковий світ. Зачин каже про час і місце дії, обстановку, дійових осіб, тобто є своєрідною експозицією. Час і місце дії, про які говориться в зачині, невідзначені [Παράσογλου 2002, 253]. Так найбільш поширеними є такі зачини: "*Μία φορά κ'έναν καιρό...*" – "*Колись давним-давно*" та "*Μία φορά ήτανε...*" – "*Одного разу був...*" або "*Ήτανε μια φορά...*" – "*Жив одного разу...*". Так, опрацювавши 100 грецьких народних казок, зачин "*Μία φορά κ'έναν καιρό...*" ми зафіксували 24 рази, зачин "*Μία φορά ήτανε...*" – 58 разів, "*Ήτανε μια φορά...*" – 8 разів та інші зачини 10 разів.

Ініціальні формули загалом не розгорнені. Казки про тварин часто починаються зі зміни ситуації. Іноді текст може бути без вступу, ніби продовженням розказаного. Певним казкам про тварин властиві вказування часової віддаленості подій казки.

Ініціальні формули чарівних казок, як і в казках про тварин, дуже короткі, або зачини у них зливаються з зав'язкою, що розвиває сюжетну дію. Наприклад: *Ήτανε μια φορά κι έναν καιρό ένας βασιλιάς κι είχε τρεις γιους* ("*Η Μαγεμένη λίμνη*") – *Жив одного разу цар та було в нього три сини ("Чарівне озеро")*, або *Ήτανε μια φορά ένας βασιλιάς και μια βασίλισσα κι είχαν ένα γιο* ("*Η βασίλισσα των γοργόνων*") – *Жив одного разу цар та цариця та був у них один син ("Цариця горгон")*.

Більш розгорнений зачин зустрічається у казці "*Ο Ήλιος, το Φεγγάρι και η Χρυσομαλλούσα*" ("*Сонце, Місяць та Златовласка*"): *Μία φορά κι ένα καιρό ήτανε ένα βασιλόπουλο και edιάταξε τσι αυλικούς του, έτσι για διασκέδαση, να παραμονεύουνε τα βράδια τι κουβέντες κάνουνε στα φτωχόσπιτα*. – *Колись давним-давно жив собі царевич, та заради розваги він віддав наказ своїм придворним підслухати ввечері, що кажуть вдома бідні люди*.

У побутових казках зачин, що вказує на давність часу, відсутній. Зазвичай ініціальна формула має такий вигляд: *Ήταν ένα φτωχό παιδί και κάθε μέρα, που πήγαινε στη δουλειά του, περνούσε μπροστά απ'το παλάτι του βασιλιά* ("*Το φτωχόπαιδο*") – *Жив один бідний хлопчик та кожен день, коли ходив працювати, проходив повз палати царя ("Бідний хлопчик")*.

Також до цього різновиду формул ми відносимо **зв'язки** – це традиційний стилістичний прийом, за допомогою якого характеризується казковий час [Богатырёв

1969, 184]. Ми виділяємо прості зв'язки (*μια βραδιά – ввечері* ("Η μηλιά του βασιλιά" – "Царева яблуня"), *μιαν ημέραν – одного дня* ("Τ' αθάνατο νερό" – "Вода безмерт-тя")) та розгорнені (*μέρα νύχτα – день ніч* – ("Το άφαντο σκουφακί" – "Шапка-невидимка"), *επέρασαν οι τρεις μήνες, οι τρεις βδομάδες – минуло три місяця, три тижні* ("Το κοιμισμένο βασιλόπουλο" – "Сплячий царевич"), *σαν ήρθε το Μεγάλο Σάββατο – коли наступила Велика субота* ("Ο μύλος" – "Мірошник"), *σε κάμποσο καιρό – через деякий час* ("Ο μικρός ψαράς" – "Малий рибалка").

На комунікативно-прагматичну значущість ініціальних формул вказує той факт, що вони є обов'язковим компонентом структурної організації грецьких народних казок.

Функціональні різновиди медіальних формул зумовлені жанровою специфікою казки. До медіальних формул, що викликають інтерес у читача, належать **приказки** – жартівливі примовки, не пов'язані з сюжетом [Гром'як, Ковалів 1997, 289]. Опрацювавши 100 грецьких народних казок, ми дійшли висновку, що такий елемент казки як **приказка** зустрічається не досить часто. При цьому, що варіативність приказки невелика. Але як було зазначено вище, приказка зустрічається досить рідко. Так, перший приклад "*Κοκκινή κλωστή δεμένη, στην ανέμη τυλιμένη, δως' της κλότζο να γυρίσει, παραύθι ν' αρχινήσει*" ("Ο Αθάνατος") зустрівся в чотирнадцяти казках зі 100 проаналізованих. Другий приклад "*Αρχή του παραμυθιού, καλησπέρα σας*" ("Ο σταχτοπούτης") – у 24, третій – "*Μια φορά κι ένα ζαμάνι είχαν Τούρκοι ραμαζάνι, κι οι Ρωμαίοι πάσχα κι οι Εβραίοι χάσκα*" ("Η μωλονού") – лише в п'яти казках. В приказках демонструється майстерність казкаря, аудиторія готується до прослуховування казки.

Дуже часто використовується рима у казкових приказках, метою яких є налаштувати читача / слухача на сприйняття казкового поетичного оповідання. Наведемо відому приказку грецьких народних чарівних казок.

*Παραύθι μύθαρως
κι η κοιλιά σου πίθαρως-
Ήσπασεν ο πίθαρως
κι ήμπλασεν ο κρίθαρως*

До медіальних формул належить й **опис**, що використовується в грецьких народних чарівних казках для характеристики героїв, предметів, дій [Гром'як, Ковалів 1997, 237]. Це формули-описи, що зображують чарівні перетворення казкових героїв:

а) на красенів і красунь: *Την άλλη την ημέρα λοιπόν φύλαξε και βλέπει και βγαίνει από μέσ' απ' τη χελώνα μια κοπέλλα που η ομορφιά της στον κόσμο δε στάθηκε* ("Η χελώνα και ο Ρεβιθάκης") – Наступного дня він сховався та бачить, як виходить з черепахи дівчина, краси якої у всьому світі немає ("Черепаха і Ревіфакис");

б) на птахів, тварин, дерева: *Πηγαίνουν, πηγαίνουν, βρίσκουν μια πατημασιά απ' αρνί με νερό, και της λέει το παιδί: – Θα πιώ αποδώ, δε βαστάω, έσκασα! – Μην πίνης, του λέει η Πούλια, γιατί θα γίνης αρνί και θα σε σφάζουν. – Θα πιώ, είτε, κι аз με σφάζουν. – Κ' ήπιε και γίνηκε αρνί και πήγαινε αποπίσω και βέλαζε: – Μπε Πούλια, μπε Πούλια! ("Η Πούλια και ο Αυγερινός") – Йдуть, вони йдуть, знаходять сліди барана з водою, та говорить хлопчик: – Вип'ю води звідси, не можу вже мучиться! – Не пий, каже йому Пулля, бо станеш бараном, та тебе заколють. – Ні, я вип'ю, нехай мене заколють. – Він випив і став бараном, та й почав бекати: Бле, Пулля, бле, Пулля! ("Пулля та Авгерінос").*

Κι όταν τέλειωσαν εκείνοι το φαγί, πήγε αυτή και μάζεψε όλα τα κόκκαλα και τά βαλε σε μια στάμνα και τα έθαψε μέσα στον κήπο. Το πρωϊ βλέπουν φυτρωμένη μια πορτοκαλιά ψηλή ψηλή σε κείνο το μέρος μ' ένα χρυσό πορτοκάλι στην κορφή ("Η Πούλια και ο Αυγερινός") – А коли закінчили вони їсти, прийшла вона та зібрала всі кістки, поклала у глечик та закопала у саду. Уранці всі побачили апельсинове дерево, високе-високе, що виросло у тому місці, з одним золотим апельсином на верхівці ("Пуля та Авгерінос");

в) формули-описи чарівних предметів (чесалки, точильного бруска, хустки, берестяного кошика зі смолою), здатних перетворити звичне місце на непрохідний ліс, звести на шляху неприступну гору, влаштувати перешкоду у вигляді смоляної річки, що горить, перетворити звичайний будинок на фортецю, вміщати будинок у ячну шкаралупу: *Αυτό το τεντζεράκι μπορεί να χορτάση δέκα φορές ίσαμε το στράτευμα του βασιλιά...Απλών η γυναίκα του ψαρά την κουτάλα μέσ' στο τεντζεράκι και βγάζει ψωμιά όσα χρειαζότανε. Ύστερα απ' το τεντζεράκι πάλι σούπα τόσα πιάτα όσοι νομάτοι ήτανε το στράτευμα...Χώνει πάλι την κουτάλα η γυναίκα και έβγαλε βρασμένα ψάρια. Ύστερα ο βασιλιάς γύρευε με την αράδα ψάρια με τα κρομμύδια, τηγανητά, ψητά και με λογιών των λογιών τέχνη. Και όλ' αυτά τα φαγιά, βγαίνανε απομέσ' απ' το τεντζεράκι, ώσπου χόρτασε το στράτευμα του βασιλιά και σηκωθήκανε και πάνε στη δουλειά τους και γλύτωσεν ο ψαράς τη γυναίκα του ("Η χειλώνα και ο Ρεβιθάκης") – Ця каструля може нагодувати десять разів, навіть віійсько царя... Так, дружина рибалки опустила черпак у каструлю та дістала стільки їжі, скільки потрібно. Потім цар просив рибу з цибулею, смажену, запечену та ще багато інших страв. І вся ця їжа з'являлася з каструлі, поки віійсько царя не наїлося, поки вони не пішли на службу. Так рибалка врятував свою дружину ("Черпаха і Ревіфакус").*

Το κορίτσι είχε μαζί του τα χτένια του και το πεσκίρι του. Σαν είδε που τους έφτασε, ρίχνει το χτένι το αρύ και γίνεται μια παλιουριά και δεν μπορούσε να περάση η δράκαινα ("Η Ανθούσα, η ξανθούσα, η χρυσομαλλούσα") – У дівчини були гребінець та рушник. Коли вона побачила, що їх наздоганяють, кинула рідкий гребінець, та з'явився чаргарник, який не змогла пройти зміївна ("Анфуса, Ксанфуса та Хрисомаллуса").

Названі описи можна зустріти тільки в чарівних казках, вони підсилюють загальну емоційну виразність, мають особливий вплив на читача.

Також ми зробили кількісний аналіз вживаності формул-описів у грецьких народних казках. Таким чином найбільш поширеним є опис чарівних предметів: у 100 опрацьованих казках цей прийом зустрічається 212 разів (71% від загальної кількості описів). Опис перетворень зустрічається 56 разів (19%) та опис героя – 30 разів (10%).

Фінальними формулами у тексті казки виступають **кінцівки**. Такий елемент як **кінцівка**, що завершує розповідь про казкові події, у грецьких народних казках має досить яскравий та цікавий вигляд. Вони сповіщають про благополучний фінал, зазвичай про весілля [Гром'як, Ковалів 1997, 145]. Наприклад, *Και τότε αυτός πήρε ένα ωραίο αμάξι χρυσό και επήγε στο σπίτι του φτωχού και πήρε την Τρισεύγενη, αφού τους έδωσε πολλά χρήματα και τους έκαμε πλούσιους. Και αυτήν την πήγε στο παλάτι, και την άλλη ημέρα πρόσταξε να γίνη τελετή, γιατί θα γίνουν οι γάμοι του, και όργανα τούμπανα χαρές μεγάλες, την πήρε γυναίκα και ζήσανε κείνοι καλά και εμείς καλλίτερα ("Η Τρισεύγενη ή τα τρία κίτρα") – І тоді він узяв гарний золотий віз та поїхав до до-*

му бідняка, узяв Трисевгені, її батькам дав за неї багато грошей та зробив їх багатіями. Він узяв її до царських палат, наступного дня був бенкет перед їх одруженням, багато веселоців, та взяв він її за дружину, та жили вони добре, а ми ще краще ("Трисевгені або три цитруси").

Типологічною особливістю фінальних формул грецької народної казки є їхній компонентний склад. Універсальними семантичними компонентами та їхніми домінантними лексико-граматичними носіями є факт існування персонажа ("[*ήρωας(οι)*] *ζήσανε*" – "герой(-і) жив(-ли)"); щасливе життя персонажа ("*καλά*" – "добре"); зв'язок плану казкових подій з планом оповідача / читача ("*σ'όλη τους τη ζωή*" – "протягом усього свого життя"). До складу фінальних формул грецької народної казки також входять факультативні семантичні компоненти надбання персонажем багатства ("*ήρωας(οι)* *γίνανε πλούσιοι*" – "герой(-і) став(-ли) заможним(-и)"), весілля персонажів ("*ήρωας(οι)* *παντρεύτηκε*" – "герой(-і) одружився(-лись)"), наприклад: *Κι έτσι, ο γέρος κι η γριά γίνανε πλούσιοι και ζήσανε αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα* ("То коцматόψωμο") – Так старий та стара стали багатіями та жили вони добре, а ми ще краще ("Шматок хліба")

або *Κι έτσι το βασιλόπουλο παντρεύτηκε την Τρισεύγενη και τρώγαν και πίναν και σε μας δε δίναν* ("Н Трисевгені") – Так царевич одружився на Трисевгені, пили вони, їли, але нам не дали ("Трисевгені");

Також ми зустрічаємо виникнення семантичного компоненту завершення оповіді ("*τέλειωσε το παραμύθι*" – "ось і казочці кінець"), здатного замінити фінальну формулу будь-якого типу, наприклад: *Τέλειωσε το παραμύθι* ("То φτωχόπαιδο") – Ось і казочці кінець ("Шматок хліба").

Фінальні формули грецьких народних казок пов'язані зі змістом казки та мають етіологічний характер. Насамперед, це стосується казок про тварин та деяких чарівних казок. У чарівних казках у кінці зазвичай розповідається про повернення до щасливого життя: *Κι από τότε πια, міτε пікрес міτε βάσανα, μόνο ο καθ' ένας με το γυναικάκι του έζησε καλά, περικαλά, κι εμείς εδώ καλύτερα* ("То χρυσό άλογο") – З того часу ні засмучення, ні страждань, тільки кожен жив добре зі своєю жінкою, а ми ще краще ("Золотий кінь").

Казкар, повертаючи слухачів до реальної дійсності й повідомляючи про свою участь або неучасть у подіях, використовує розгорнені кінцівки.

Дуже часто рима зустрічається й у кінцівках грецьких народних казок. Наприклад: *Κάθισαν λοιπόν σ'αυτά τα παλάτια, και τρώγανε και πίνανε και σε μας δε δίνανε* ("Н ασπροζαχαρένη") – Сиділи вони в своїх палатах, пили, їли, а нам не дали ("Аспро-захарені").

Однак зустрічаються також римовані кінцівки-приказки, вони зазвичай бувають короткими. Наприклад: *Ψέματα κι αλήθεια, έτσι είν' τα παραμύθια* ("То ροβίθι") – Брехня та правда, такою є казка ("Баранів горох").

У нашій статті наведено теоретичне узагальнення наукової проблеми, що виявляється у комунікативно-прагматичному підході до висвітлення жанрово-композиційної та функціональної специфіки досліджуваних одиниць. Здійснено лінгвопрагматичний аналіз характерних мовних особливостей грецьких казок, що належать до фольклорного спадку літературної творчості. У дослідженні проведено

аналіз прагматичного потенціалу сталих структурних компонентів казки, виявлено їх головні комунікативно-прагматичні функції, розглянуто основні засоби інтенсифікації текстового впливу.

Дослідження показало, що основний прагматичний зміст грецьких народних казок сконцентровано у невід'ємних елементах її композиційної структури, до яких належать елементи рівнів макро- та мікропоетики - традиційні формули казки та художні засоби.

Загальною особливістю побудови тексту казки є лінійна організація її складників-висловлень, що розташовуються в певній логічній послідовності, зумовленій причинно-наслідковими зв'язками. Традиційні формули – невід'ємні структурно-змістові компоненти текстів грецьких народних казок. Ініціальні формули відіграють провідну роль у стратегії для його інтерпретації. Медіальні формули – готовий мовленнєвий матеріал для передачі переміщень дійових осіб і підкреслення тривалості процесу виконання дії. Фінальні формули, найбільш різноманітні за своєю лексико-семантичною структурою, вказують на завершення оповіді та згортання казкової картини світу.

У фіналі грецьких народних казок чітко виступає особистість оповідача: адже він з цього реального світу і його поява в кінці казки ніби переносить слухача / читача зі світу казкового в реальний.

В статье рассмотрены художественные, стилистические и поэтические особенности языка греческих народных сказок, исследована специфика функционирования художественных средств в греческих народных сказках. Автор определяет, что греческие народные сказки имеют такую же структуру, как и сказки других народов, то есть им свойственны на уровне макропоэтики инициальные, медиальные и финальные традиционные формулы, а также элементы таких формул: присказки, зачины и концовки, связки и описания.

Ключевые слова: стилистика, макропоэтика, сказка, традиционные формулы, инициальные формулы, медиальные формулы, финальные формулы, зачин, поговорка, концовка, описание, связки.

The artistic, stylistic and poetic language features of the Greek folk tales are highlighted in the article; the functioning specifics of artistic facilities in the Greek folk tales are investigated. The author realizes that the Greek folk tales have the same structure as tales of other nations, i.e. they are characterized on the level of macropoetics by initial, medial and final traditional formulas, and also elements of these formulas: introductions, beginnings and tailpieces, time markers and descriptions.

Key words: stylistics, macropoetics, tale, traditional formulas, initial formulas, medial formulas, final formulas, introduction, beginning, tailpiece, description, time markers.

Література:

1. *Богатырёв П.Г.* Фольклор как искусство слова / П.Г. Богатырёв. – М. – 1969. – 237 с.
2. *Бураева Т.В.* Язык калмыцких народных сказок (на материале "Калмыцких сказок" Г.И. Рамстедта): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Т.В. Бураева. – Элиста, 2006. – 24 с.
3. *Виноградов В.В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1963. – 147 с.
4. *Герасимова Н.М.* Пространственно-временные формулы русской волшебной сказки / Н.М. Герасимова // Руський фольклор. – М.; Л., 1978. – Вып. 18.
5. *Гром'як Р.Т.* Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
6. *Жирмунский В.М.* Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1977. – С. 28.

7. *Коваль А.П.* Практична стилістика сучасної української літературної мови / А.П. Коваль. – К., 1987. – 258 с.
8. *Кушина Н.І.* Традиційні формули як проблема відтворення англійською мовою етномовного компонента українських народних казок / Н.І. Кушина // Теорія і практика перекладу: Укр. наук. зб. – Вип. 20. – К., 1994. – С. 74–82.
9. *Пономарів О.Д.* Стилiстика сучасної української мови: Підручник / Олександр Данилович Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
10. *Рошияну Н.* Традиционные формулы сказки / Н. Рошияну. – М., 1974.
11. *Хориков И.П.* Новогреческо-русский словарь / И.П. Хориков, М.Г. Малев. – М.: Культура и традиции, 1993. – 854 с.
12. *Μιχάλης Γ. Μερακλής.* Λαϊκή τέχνη. Ελληνική λαογραφία, Γ' τόμος / Γ. Μιχάλης. – Αθήνα: Οδυσσεύς, 1992.
13. *Παράσογλου Γ.Μ.* Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι. Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών / Γ.Μ. Παράσογλου. – Θεσσαλονίκη, 2002. – 560 σ.
14. *Καφαντάρης Κ.* Ελληνικά λαϊκά παραμύθια / Κ. Καφαντάρης. – Α.: Ποταμός, – 2005. – 629 σ.
15. *Μέγας Γ.Α.* Ελληνικά παραμύθια / Γ.Α Μέγας. – Α. – 1967. – 236 σ.
16. *Σέρρη Γ.* Λαϊκά παραμύθια των Δωδεκανήσων / Γ. Σέρρη. – Α. – 2004. – 396 σ.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ И ДИНАСТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПОЭМЫ "ПРУССКАЯ ВОЙНА" ЯНА ВИСЛИЦКОГО

Некрашевич-Короткая Жанна Вацлавовна,

канд. филол. наук, доц.

Белорусский государственный университет

В рамках поэмы "Прусская война" (Краков, 1516) Ян Вислицкий изложил свою концепцию, определяющую роль и место великого князя Ягайлы (а также его наследников, представителей династии Ягеллонов) в политической истории Центральной и Восточной Европы XV – XVI веков. Задачей художественного воплощения этой концепции обусловлена система образов поэмы, а также ее композиционная специфика.

Ключевые слова: латинская поэзия, героический эпос, Грюнвальдская битва, династия Ягеллонов.

Творчество Яна Вислицкого стало **объектом** исследования белорусских литературоведов с 60-х годов прошлого века, когда Микола Прашкович впервые упомянул о нем в академической "Истории белорусской литературы" [Прашкович 1968, 29]. Немного позже Виктор Дорошкевич аргументированно изложил свою гипотезу, согласно которой Ян Вислицкий был выходцем из Беларуси [Дарашкевич 1975, 56]. Центральное произведение Яна Вислицкого, героическая поэма "Прусская война", изданная в Кракове в 1516 г., является хронологически первым (известным на сегодняшний день) памятником латинской поэзии Беларуси эпохи Ренессанса. На первый взгляд, центральная тема этого произведения – война с крестоносцами 1410 г. На это указывает в первую очередь название поэмы, которым акцентировано соответствующее событие. Кроме того, самая объемная вторая часть (511 строк гекзаметра) излагает предысторию битвы с тевтонцами, а также ее непосредственное описание. Вот почему эпопею Яна Вислицкого многие польские исследователи воспринимали как поэму о Грюнвальдской битве. В их работах можно встретить суждения о "бедности сюжета" и "несовершенстве композиции" поэмы, упреки автора за его нежелание пользоваться историческими источниками при описании битвы [Jeżeniecki 1888, z. 4, 199; Witkowski 1891, 282–285; Smereka 1932, 35]. Эти поверхностные суждения первых польских исследователей творчества Яна Вислицкого механически переносились в работы их последователей. Поэтому вопрос о специфике художественной концепции и образной системы "Прусской войны", о ее композиционных особенностях и сегодня не утратил своей актуальности. Все эти вопросы и составляют **предмет** данного исследования.

Поэма Яна Вислицкого рассматривалась чаще всего без учета ее жанровой природы. А ведь, как известно, именно героический эпос был наиболее кодифицированным с точки зрения литературной теории жанром. И в поэтической теории Аристотеля, и в художественной практике поэтов-эпиков еще в античные времена были выработаны некоторые основополагающие принципы, которых с необходимостью придерживались все последующие авторы, создававшие "carmina heroica". К одному из таких принципов относится необходимость формулировки "общего тезиса" ("*thesis universalis*") в начале эпопеи. Именно в первых строках "Илиады" и "Энеиды" излагалась их главная тема. "Прусская война" начинается так:

*Felix astrigeri veniens de cardine mundi
Fama trucis nimium, Rex invictissime, belli
Sanguineo reboat multum madefacta triumpho
Fortis avi tollendo tui ad fastigia caeli
Gesta... [Bellum I, 1–5; см.: Віслицькі 2005]*

(Счастливая слава чрезвычайно суровой войны, о непобедимый король, придя от звездного полюса, проникнутая батальным триумфом, громко отозвалась, вознося к небесам подвиги твоего могучего предка).

Исходя из содержания этих строк, тема произведения – "счастливая слава" Грюнвальдской битвы, а не подробное ее описание. Значит, все упреки критиков автору за нежелание следовать исторической правде необоснованны: его интересует именно "fama" – то, что осталось в народной памяти о событиях столетней давности. Важно, что уже вначале сводятся в одном контексте король Сигизмунд Первый и его легендарный дед, король Ягайло, а значит, в центре внимания автора – история династии Ягеллонов. Победа же короля Ягайлы в Грюнвальдской битве нужна здесь лишь как историческая подсветка.

В первой книге "Прусской войны" после развёрнутой экспозиции автор представляет читателю страну, которую "accola rudis" ("несведущий сосед") называл "Sarmatia", хотя правильное, исконное ее название – "Polonia": "Nam sua sic dicti patrio sermone Poloni // Rura tenent agrosque colunt" ("Ведь поляки, назвавшие так себя на своём языке, населяют [здесь] земли и обрабатывают поля") [Bellum I, 115–116]. Однако далее поэт подчеркивает, что земли "Полонии" населяют не только сами поляки, но еще и "triplices Rutheni" ("тройкие русины"), которые, по словам поэта, "ad Euxini Nomades pelagi Mysosque // Ac Tanaim protensa et ad aequora lata Livonum" ("расселились вплоть до номадов и мызов на Черном море, а также до широких просторов ливонцев") [Bellum I, 121–122]. Упоминание "тройких русинов" сочетается с очередным обращением к королю: все они, говорит поэт, объединены властью Сигизмунда Первого.

Ян Вислицкий стремится подчеркнуть, что "Polonia" в его время значительно расширила свои границы по сравнению с древними временами, когда Лех был "moderator primus" ("первым властелином") [Bellum I, 137] в этой стране. После упоминания Леха, после краткого рассказа о Краке и Ванде поэт обращается за помощью к "древней Славе" ("Fama vetus") и к Музе Каллиопе [Bellum I, 217–220]. Фактически, он делает свою "Славу" десятой Музой, в очередной раз подчеркивая ее символическое значение в идейном замысле произведения. Неожиданно к поэту является Аполлон, велит ему остановить рассказ о древних правителях Польши, "coluit quos durus Sarmatha" ("которых воспеваешь суровый сармат"), и советует: "Sideream stirpem regis modulari Poloni // Nec non fortis avi praestantia facta sui..." ("Воспевай божественного потомка польского короля, а также подвиги его могучего предка") [Bellum I, 252–255]. Поэт следует совету Аполлона и начинает вторую книгу "Прусской войны" презентацией древней Литвы – родины великого князя и короля Ягайлы.

Почему же автор "Прусской войны" прервал поэтическую родословную правителей Польши, как будто нарушив композиционную целостность произведения? Ведь история отечественной литературы представляет и совсем иной пример такого рода. Так, в 1589 г. студенты Виленской иезуитской академии Авраам Кшевский и

Александр Раецкий издали сборник панегирических произведений, посвященный королю Сигизмунду III Ваза. Первым в сборнике помещено панегирическое стихотворение "*Sigismundum III, successorem suum reges Poloniae salutant*" ("Короли Польши приветствуют своего наследника Сигизмунда III"). И перед читателем, действительно, выступают все польские правители: Лех, Крак, Ванда, Пшемислав (Лешко I), Пяст и т. д. вплоть до Владислава Ягайлы и его потомков [Krzewski 1589, 3–14 n. n.]. Примерно то же самое, на первый взгляд, должен был сделать Ян из Вислицы. Значит, нарушение этой логики должно быть связано с какой-то особой художественной задачей, которую поэт решает путем необычного построения поэмы.

Глубинную сущность идейного замысла "Прусской войны", которым объясняется необычный финал первой книги, концептуально осмыслил белорусский ученый Владимир Короткий. "Как некогда единство Руси, – отмечает он, – воспринималось как единство княжеского рода Рюриковичей, так теперь единство державы народов Польской Короны и Великого Княжества Литовского воспринималось как наследственное право Ягеллонов на владение этими землями, а также обязанность защищать и охранять их. <...> Историческая аналогия напрашивается сама собой: как Рюриковичи некогда стали владеть державой Кия, Щека и Хорива с центром в Киеве, так и Ягеллоны – на землях Леха, Крака и Ванды с престолом в Кракове" [Короткі 1997, 91–92]. Таким образом, композиционное построение поэмы на макроструктурном уровне стало художественной иллюстрацией федеративного мышления поэта.

Вторая часть "Прусской войны" открывается поэтической презентацией Великого Княжества Литовского – родины короля Ягайлы. Сам же король изображается здесь как "*heros absolutissimus*" ("совершеннейший герой") (*Sarb. De perf., II. 7*, см.: [Sarbiewski 1954]) эпопеи. Он не просто "*dux pacis*" [Ulčinaite, 1995, 30], который до последнего момента стремился мирным путём разрешить конфликт с Тевтонским орденом. Он еще и божественный избранник: именно ему была предсказана победа в Грюнвальдской битве святым бискупом Станиславом, явившимся королю "из поднебесных висот" во время богослужения [Bellum II, 276–297]. Поэтому в финале второй книги поэт не считает возможным сравнивать подвиг короля Ягайлы с подвигами античных героев – Ахилла, Гектора, Цезаря, ибо все они "*retro huic cedant virtutis honore // egregii*" ("следуют позади него в величии благородной доблести") [Bellum II, 510–511].

Третья часть поэмы открывается "олимпийским планом": боги собираются вместе по приказу Юпитера, чтобы избрать жену для седовласого короля Ягайлы. То, что вопросом о наследнике Ягайлы озабочены сами олимпийцы, служит знаком неординарности героя и ситуации. Введение этой сцены также соответствует творческой установке автора на создание своеобразной "Ягеллониды" (эта удачная метафора в отношении "Прусской войны" принадлежит Станиславу Лэмпичкому [Lempicki 1952, 225]).

Поэма "Пруская вайна" была подготовлена к опубликованию в 1515 г. Почему всё же победа столетней давности могла заинтересовать читателей, современников автора, и в первую очередь – короля Сигизмунда? Ответ на этот вопрос дал Ю. Новак-Длужевский, отметив, что поэму, формально посвященную победе под Грюнвальдом, автор написал после победы под Оршей, к тому же в период весьма напряженных отношений Польши с орденом крестоносцев [гл.: Nowak-Dłużewski 1966, 59]. Именно в 1515 г. магистр ордена Альбрехт фон Гогенцолерн-Ансбах пе-

решел к политике поиска союзников в запланированном вооруженном конфликте с Сигизмундом. В этой ситуации Ян Вислицкий хочет напомнить крестоносцам, к чему привело тевтонцев сто лет тому назад излишнее высокомерие магистра Ульрика фон Юнгингена, позорно погибшего на поле Грюнвальда. Поэт ясно даёт понять герцогу Альбрехту и всем другим "претендентам" на престолы в Кракове и Вильне, что правом высшей государственной власти в федеративной державе обладают только потомки Ягеллонов. Символом политического объединения двух государств – Королевства Польского и Великого Княжества Литовского становится в поэме брачный союз короля Ягайлы и Софьи Гольшанской.

Ян Вислицкий был первым из латиноязычных поэтов, кто акцентировал в литературе фигуру королевы Софьи. В позднейших поэтических произведениях на латинском языке, в которых возобновляет родословная "от Леха до Ягеллонов" (К. Яницкого, а также А. Кшевского и А. Раецкого) упоминание о ней отсутствует. Лишь Симон Пекалид, придворный поэт князей Острожских, в своей героической эпосе "*De bello Ostrogiano*" ("Об Острожской войне", Краков, 1600), упоминая дружких князей, прославляет Софью и ее отца, киевского князя Андрея Ивановича [Pecalides 1600, 19 n. n.].

Ян Даниэль Яноцкий писал, что, согласно воспоминаниям современников, королева Софья "была прекрасно образована в области гуманитарных наук", вела обширную переписку с духовными иерархами и светскими сановниками, а также организовала грандиозный филологический проект по переводу книг Библии на польский язык "*e veterrimo exemplari slavonico*" ("с древнего славянского экземпляра") [Janosciana 1819, 308–310]. Нетрудно понять, почему в поэме Яна Вислицкого королева Софья заслуживает обожествления. Вот как рассказывает о ней в третьей книге "Прусской войны" Венера:

*Est mihi nympha Ruthenorum speciosa sub orbe,
Nympha puellarum pulcherrima, nympha dearum,
Terricolae Zophiam proprio quam nomine dicunt,
Omnes quae priscas heroidas atque puellas
Praestat in oris honore sui et sermonis amati* [Bellum III, 77–81].

(Есть у меня очаровательная нимфа в стране русинов, божественная нимфа, которую соотечественники называют свойственным [ей] именем – Софья; она превосходит всех прежних героинь и женщин в [целом] мире, ибо прославилась и она сама, и ее любовь к слову.)

Говоря о том, что королеву назвали "*proprio nomine*" ("свойственным [ей] именем"), поэт имеет в виду, что имя Софья происходит от древнегреческого "σοφία" – 'мудрость'. Именно Софье из рода князей Гольшанских ее счастливую судьбу предначертали сами олимпийские боги, и никто не может сомневаться в правильности их решения. По замыслу небес княжне-русинке предназначено продолжить род Ягеллонов: она родила королю трех сыновей, один из которых – Казимир – стал наследником польского трона. Таким образом, доказывает автор, никаких других правителей в Центральной Европе, кроме наследников Казимира Ягайловича, нет и быть не может.

Только с учетом государственно-династического подтекста может быть расшифрована художественная загадка под названием "Прусская война". Первая книга

содержательно на макроструктурном уровне ассоциируется с Польшей, вторая – с Литвой (Великим Княжеством Литовским). А в третьей книге Польша и Литва объединяются по решению олимпийцев. "*Fama felix*" Грюнвальдской битвы – самый важный аргумент в пользу этого объединения.

Известный белорусский ученый Виктор Дорошкевич писал: "Постигая структуру, идейно-художественную проблематику "Прусской войны", мы видим, что этому произведению свойственна важная черта эпопеи – рассмотрение некоторых явлений жизни с точки зрения исторической и композиционной перспективы" [Дорошкевич 1979, 125]. Вся поэма, будто величественная египетская пирамида, основанная на широком фундаменте исторической ретроспекции, в конце концов сходится в одной вершине – фигуре Сигизмунда Первого. Он восхваляется в финале поэмы как "*victor celebris patriae pater atque Polonae*" ("славный победитель и отец польского отечества") [Bellum III, 256]. Но панегирик Сигизмунду в конце третьей книги – это логическое и идейное продолжение панегирика Ягайле в конце второй книги. Сама же поэма с обращения к королю начинается и им же заканчивается, и эта кольцевая композиция произведения придаёт ему необходимую структурную целостность.

"Разветвленность замысла Яна Вислицкого, – отмечал Яков Порецкий, – и путей, избранных им для воплощения своих идей, не оставляют читателя равнодушным, захватывают его даже через десятилетия" [Парэцкі 1991, 106]. Подчеркивая историческое значение победы под Грюнвальдом, автор разворачивает своеобразную поэтическую карту, на которой представлены все народы и страны, имевшие отношение к этому событию, либо те, которые затрагивали политические интересы Ягеллонов. При этом автор не ограничивает себя узконациональными взглядами. "Поэт-гуманист далёк от мысли возвышения какого-нибудь народа державы Ягеллонов – каждый из них славен своей историей, своим умельством: для характеристики каждого из них Ян Вислицкий находит соответствующие эпитеты" [Кароткі 1997, 92]. Победа на поле Грюнвальда стала их общим триумфом, а поэма "Прусская война" – поэтическим памятником их ратным подвигам и духовному величию, их великой державе и ее непобедимым монархам.

У поемі "Прусська війна" (Краків, 1516) Ян Віслицький виклав свою концепцію, яка визначає роль і місце великого князя Ягайла (а також його спадкоємців, представників династії Ягеллонів) у політичній історії Центральної й Східної Європи XV-XVI ст. Завданнями художнього втілення цієї концепції обумовлена система образів поеми, а також її композиційна специфіка.

Ключові слова: латинська поезія, героїчний епос, Грюнвальдська битва, династія Ягеллонів.

In the poem "The Prussian War" (Krakow, 1516) Ioannes Visliciensis expounded his conception stating the role and place of Grand Duke Jagaila (as well as his heirs, the representatives of the Jagiellon dynasty) in the political history of Central and Eastern Europe of the 15th -16th centuries. The artistic realization of this conception determined the system of images of the poem and its composition specificity.

Key words: Latin poetry, heroic epos, the Battle of Grunwald, Jagiellon dynasty.

Литература:

1. *Вісліцкі Ян*. Пруская вайна = Ioannis Visliciensis Bellum Prutenum: на лац. і беларус. мовах / Ян Вісліцкі; [уклад, перакл., камент. Ж.В. Некрашэвіч-Кароткай]. – Мн.: Прапілеі, 2005. – 234 с.
2. *Дарашкевіч В.І.* Мастацкі помнік Грюнвальду / В.І. Дарашкевіч // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1975. – № 3. – С. 55–59.

3. *Дорошкевич В.И.* Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: Первая половина XVI века / Виктор Иванович Дорошкевич. – Мн.: Наука и техника, 1979. – 208 с.
4. *Кароткі У.* Пісаў пра мінуўшчыну, думаў пра будучыню... / У. Кароткі // Маладосць. – 1997. – № 12. – С. 89–93.
5. *Парэцкі Я.* Ян Вісліцкі / Я. Парэцкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1991. – 112 с.
6. *Прашковіч М. І.* Паэзія / М.І. Прашковіч // Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. – Т. 1: 3 старажытных часоў да канца XVIII ст. – Мн.: Выд-ва "Навука і тэхніка", 1968. – С. 354–364.
7. *Janociana* sive Clarorum atque illustrium Poloniae auctorum mecenatumque memoriae miscellae. Nunc primum e Codicibus, Biblioth. Publ. Vars. Edidit S. T. Linde. – Varsaviae: Typis Collegii Scholarum Piarum, A.R.S. MDCCCXIX (1819). – XLIV + [22] + 406 с.
8. *Jeżenicki M.* Uwagi krytyczne nad utworami łacińskimi Pawła z Krosna i Jana z Wiślicy wydanymi przez prof. Dr. B. Kruczkiewiczza / M. Jeżenicki // Muzeum. – R. IV. – We Lwowie, 1888. – Z. 4. – С. 196-204.
9. [*Krzewski A., Rajcecki A.*] Serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III. Regi Poloniae Magnoque Duci Lituaniae, etc. etc. faelicissimum et optatissimum Vilnam ingressum gratulantur Abrahamus Krzewski et Alexander Raiecki, Bonarum Artium in Academia Vilnensi Societatis Jesu studiosi. – Vilnae: [Typis Academicis S. J. ?], 1589. – [29] с.
10. *Łempicki S.* Renesans i humanizm w Polsce: Materiały do studiów / S. Łempicki; Słowo wstępne K. Budzyka. – Kraków: "Czytelnik", 1952. – VI + 474 с.
11. *Nowak-Dłużewski J.* Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmuntowskie / J. Nowak-Służewski. – Warszawa: Pax, 1966. – 385 с.
12. [*Pecalides Simones*] De bello Ostrogiano ad Piantcos cum nisoviis, libri quattuor. A Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. <...> – Cracoviae: In Officina Andreae Petricovii. Anno Domini, 1600. – [68] с.
13. *Sarbiewski M. K.* O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer = De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus, przełożył Marian Plezia, opracował S. Skimina / M. K. Sarbiewski. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1954. – 523 с.
14. *Smereka J.* Wstęp / J. Smereka // Jan z Wislicy. Wojna Pruska; Przełożył J. Smereka / Zbiór pisarzy polsko łacińskich. – T.1. – Lwów: Nakładem filomaty, 1932. – С. 9-37.
15. *Ulčinaite E.* Literatura neolacińska jako świadectwo litewskiej świadomości państwowej i narodowej // Łacina w Polsce: Zeszyty naukowe pod red. J. Axera. Z.1-2: Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa. – Warszawa: OBTA, 1995. – С. 27-43.
16. *Witkowski S.* Jan z Wiślicy, jego życie i pisma / S. Witkowski // Przewodnik naukowy i literacki. 1891. T. XIX. С. 29-44, 173-184, 277-286, 365-372, 440-449.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА В XXI СТОЛІТТІ

Нікітіна Фіонілла Олексіївна,

д-р філол. наук, проф.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Статтю присвячено історії формування та становлення порівняльно-історичного мовознавства, а також окресленню можливих шляхів його розвитку у XXI столітті.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, компаративістика, лінгвістична типологія.

У 2008 р. виповнилося 200 років публікації книги Ф. фон Шлегеля "Von der Sprache und Weisheit der Indier" ("Про мову та мудрість індійців"). Відтак, 1808 р. можна вважати початком порівняльно-історичного мовознавства. Німецькі словники та біографічні посібники називають Ф. Шлегеля першопрохідцем, або зачинателем порівняльно-історичного мовознавства. Слід зазначити, що ані в українській, ані в російській мові немає абсолютно адекватного перекладу німецького Wegbereiter (буквально: "той, хто готує шлях"). Як свідчать довідники, зокрема Deutsches Schriftstellerlexicon (1962, Weimar), поетичні твори Шлегеля були забуті, філософсько-естетичні праці залишилися лише в історії літератури, а він сам нині вважається засновником санскритології (індології) і зачинателем порівняльно-історичного мовознавства.

Про здобутки порівняльно-історичного мовознавства від Фр. Шлегеля, Ф. Боппа, Р. Раска, Я.Г. Грімма до наших днів було написано багато в різних країнах. Навіть для короткого викладу здобутків цього напрямку та для характеристики різноманітних розгалужень компаративістики знадобилося б багато часу. Можна констатувати, що порівняльно-історичне мовознавство варто уподібнити до сильного дерева з міцним корінням та широко розпростертою кроною; адже в його лоні була виплекана лінгвістична типологія, став науковим етимологічний аналіз, виникла ларингальна теорія, ностратична теорія, розширилися та зміцніли зв'язки мовознавства з іншими науками, зокрема не лише з історією та археологією (традиційні зв'язки), але з "нетрадиційними" – біологією, психологією, рядом медичних наук, з математикою та теорією інформації.

Упродовж усього ХХ ст. порівняльно-історичне мовознавство (як можна констатувати без перебільшень) стало пануючим напрямом у мовознавстві. Про це свідчать статті у найпопулярніших на той час довідниках. Так, в Petit Larousse 1894 р. лінгвістика позначається так: linguistique – science comparative des langues. У російському енциклопедичному словнику Павленка 1905 р. знаходимо таке визначення: "Лингвистика – наука о языке и наречиях: в более тесном смысле – наука сравнительного и общего языкознания, занимается параллельным исследованием разных языков в этимологическом и синтаксическом отношении, а также самого значения слов. Она создана трудами Гримма, Гумбольдта, М. Мюллера и др. и служит вспомогательным средством в исторических исследованиях" (СПБ, 1905, с. 1138).

Таким чином, у той час ставився знак рівності між лінгвістикою й порівняльно-історичним мовознавством, останнє ж базувалося переважно (в більшості випадків навіть виключно) на дослідженні та діахронічному зіставленні мов індоєвропейсь-

кої мовної сім'ї. Звідси і друге "рівняння": порівняльно-історичне мовознавство = індоєвропейстика. Відтак ядром лінгвістики, її суттю вважалася індоєвропейстика.

Як звуження об'єкта дослідження і один із найбільших недоліків мовознавства ХІХ ст. в Європі така концепція засуджувалася різними європейськими мовознавцями. Однак сама індоєвропейстика мала вагомий досягнення. Серед найпродуктивніших здобутків того часу можна назвати "звукові закони", виявлені німецькими компаративістами. Вони зміцнили підґрунтя порівняльно-історичної фонетики індоєвропейських мов. До здобутків компаративістики позаминулого століття слід додати й висунути у другій половині ХІХ ст. Ф. де Соссюром ларингальну гіпотезу, яка в ХХ ст. перетворилася на теорію (з її різним трактуванням у різних лінгвістів).

А соціологічний і психологічний напрямки виникли не спонтанно, не на порожньому місці, а в "тілі" порівняльно-історичного мовознавства. Адже найвидатніший лінгвосоціолог минулого А. Мейє був послідовним індоєвропейцем (про що зокрема свідчить низка його монографій, присвячених окремим індоєвропейським мовам). Вишкіл порівняльно-історичного мовознавства пройшли й засновники психологічного напрямку.

Двадцять і тридцять роки ХХ ст. характеризуються підтвердженням ларингальної гіпотези. Ф. де Соссюра – Меллера значною мірою завдяки дешифрованню та аналізу прадавніх хетських текстів (Є. Курилович).

Найбільшим здобутком порівняльно-історичного мовознавства є те, що воно навчило дослідників не лише накопичувати мовні факти та реєструвати їх, а ретельно й логічно аналізувати. При цьому не завжди ревелюційним стає зіставлення кількох мов, іноді вистачає глибокого аналізу однієї мови. Саме так зробив Ф. де Соссюр, зіставивши окремі дієслівні форми давньогрецької мови, при цьому він віднайшов "механізм" утворення індоєвропейських довгих голосних і прадавніх ларингалів, що й поклало початок ларингальної теорії.

Автору цих рядків поталанило бути присутньою на першій в СРСР конференції з питань структурної та прикладної лінгвістики, де точилася дискусія про пошуки головного напрямку у радянському (тоді) мовознавстві. Дехто вважав, що нові пошуки можуть відкинути "старий" порівняльно-історичний підхід до аналізу мовних явищ. Прибічники компаративізму, навіть вітаючи нові маршрути досліджень, побоювалися, щоб "структуралісти-соссюріанці" не перетворилися на нових очільників вітчизняного мовознавства замість розкритикованих та скинутих з "престолу" ще 10 років тому агресивно-нахабних марристів. У той час в середині 20 століття відбувалися певні затримки з одержанням нової наукової інформації з інших країн, але все ж недовзі вітчизняні мовознавці дізналися, що в Сполучених Штатах дескриптивізм добре уживається з компаративізмом. Це підтверджено працями Дж. Грінберга, Гаммериха, Хенігсвальда та ін. Джозеф Грінберг у праці "Essays in Linguistics" зробив спробу застосувати в теоретичному мовознавстві (при описі мови як системи) математичну теорію множин. Хенігсвальд ґрунтовно зайнявся мовним моделюванням, розробивши оригінальні моделі заміщень, що дозволило реконструювати певні проміжні мовні факти, які своєчасно не були писемно засвідчені (наприклад, в давньоанглійській або давньофранцузькій мові). Праця Хенігсвальда "Language change and linguistic Reconstruction", безперечно належить до компаративних досліджень.

Чи є майбутнє в порівняльно-історичного мовознавства, чи має воно перспективи у XXI столітті? Дехто вважає, що воно справу свою зробило, головним чином, що створило індоєвропейстику з її великою історичних граматики та етимологічних словників (і для живих, і для мертвих мов, і навіть для реконструкції праіндоєвропейської). Ще в 60-ті роки минулого століття Енвер Ахмедович Макаєв висловив думку, що нові сили до компаративістики може влити знайдення досі невідомої (мабуть, мертвої) індоєвропейської мови, як це сталося в першій половині 20 століття після знайдення та дешифрування хетських та тохарських давніх написів. До речі, такої ж думки, як Е.А. Макаєв, дотримувався і А.О. Білецький, про що він у свій час говорив у приватних бесідах. Дійсно, якби така знахідка з'явилася, ми могли б дізнатися багато нового про лексику і граматику, могли б робити нові зіставлення і припущення. Однак і ця знахідка навряд чи дозволила би докорінно змінити реконструкцію рис промови. Адже етимологічний словник індоєвропейських мов, укладений спочатку Алоїсом Вальде (пізніше він виходив під двома прізвищами – А. Вальде і Ю. Покорни, а згодом (у 1974 р.) був відредагований Юліусом Покорни "Etymologisches indogermanisches Wörterbuch") свідчить про значну лексичну розбіжність між спорідненими мовами навіть у давнину. Така розбіжність (лексична) зустрічається і серед так званих базових слів, які вважалися характерними для індоєвропейських мов; словник налічує багато різномовних синонімів зокрема для позначення частин людського тіла. Деякі компаративісти, розглядаючи таке розмаїття синонімів (особливо серед іменників та дієслів), вважали за доцільне висунути тезу про те, що індоєвропейською може вважатися мова, яка має лише подібні до інших мов родини форми дієслова "бути". Таку думку (принаймні усно) висловлював також А.О. Білецький.

Чи є майбутнє у порівняльно-історичного мовознавства? Чи може бути перспективним метод, якому виповнилося 200 років?

Іноді лінгвістам докоряють, що вони слідує за тими науками, в яких відмічається певний прогрес – у XIX ст. за природничими науками, у XX ст. за математикою і кібернетикою. Але якщо під таким наслідуванням розуміють намагання мовознавців досліджувати свій матеріал ретельно, старанно та доброякісно, то в такому буцім-то "уподібненні" немає нічого небажаного. Адже найбільшим здобутком порівняльно-історичного мовознавства є те, що воно навчало дослідників ретельному та логічному аналізу.

Що залишається компаративістам (особливо індоєвропейцям) крім віднайдення ще не досліджених прадавніх мов? Відповідь, на нашу думку, одна – аналіз уже зареєстрованих мовних фактів, які або не знайшли задовільного професійного тлумачення, або отримали різні варіанти пояснення (як це відбувається ще й досі в межах ларингальної теорії). Чекає на рподовження аналіз особливостей початку індоєвропейського слова, можливо, з урахуванням особливостей прадавньої акцентології. Навіть історія такої доволі дослідженої мови, як латина, має певні загадки. Чому, наприклад, з'явився сильний наголос на початковому складі слова, який деформував його первинний протолатинський вигляд? Загадковим залишається також походження різних варіантів початку слова в давньогрецькій мові. Корисним може виявитися зіставлення мов або мовних груп, яке не робилося раніше, оскільки традиційно вважали, що носії цих мов надто давно були відокремлені територіально. А.В. Десницька, досліджуючи історію албан-

ської мови, зробила таку спробу, зіставивши албанські лексеми з германськими (давньонімецькими, готськими) і віднайшла в них цікаву лексико-семантичну тотожність. Нове світло на визначення фонетичного статусу ларингальних може пролити ретельне дослідження германської (переважно німецької) лексики, в давній період на початку слова спірант S сполучався з сонантами е, г.

Ретельний перегляд здобутків компаративістики може бути корисним також для ностратичної теорії або відкриваючи нові можливості для зіставлення подібних форм, або, навпаки, відкидаючи некоректно віднайдені раніше уподібнення.

Це лише короткий перелік того, на що здатне порівняльно-історичне мовознавство в наш час. В усякому разі воно не є реліктовим напрямом у сучасній лінгвістиці, а має можливості для подальшого існування та розвитку.

Статья посвящена истории формирования и становления сравнительно-исторического языкознания, а также проблемам возможных путей его развития в XXI веке.

Ключевые слова: *сравнительно-историческое языкознание, компаративистика, лингвистическая типология.*

The article is devoted to the history of comparative linguistics' formation and possible ways of its development in the XXI century.

Key words: *comparative linguistics, linguistic typology.*

**ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКТИКО-МОРФОЛОГІЧНИЙ ТИП ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
В СУБКОНТИНУУМІ ІНФОРМАТИКИ Й ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ
(на матеріалі французької, української і російської мов)**

Нікуліна Інна Миколаївна,

канд. філол. наук, доц.

Донецький національний університет

У статті висвітлюється питання про особливості осново- і словоскладання у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки на матеріалі французької, української та російської мов. Обґрунтовується використання неокласичних терміноелементів у досліджуваному субконтинуумі та особливості адаптації складних термінів у різних мовах.

Ключові слова: складне слово, терміни-композиції, основокладання, словоскладання, термінологічна система, описово-атрибутивний тип зв'язку, обмежено-атрибутивний тип.

Відомо, що творення складних слів є активним засобом поповнення словникового складу мови. Складне слово є носієм прихованих значень, які зв'язуються безпосередньо зі структурою і семантичною схемою його організації [Кубрякова 1981, 69]. Особливість композитного слова полягає у тому, що в його складі взаємодіють повнозначні й неповнозначні елементи [Tessière 1959, 107]. Але для утворення термінів спеціальної підмови інформатики й обчислювальної техніки французької, української і російської мов вказаний спосіб малопродуктивний. Так, кількість термінів-композицій складає 2% від загальної кількості термінологічних одиниць у зіставлених мовах: франц.: 233 ТК (2,3%), укр.: 207 ТК (2%), рос.: 204 ТК (2%). Варто підкреслити, що терміни-композиції вирізняються морфологічною цілісністю. У структурному відношенні – це сполучення двох або більше лексично повнозначних компонентів, що забезпечує терміну-композиції семантичну автономність. Таким чином, терміни-композиції – це складені термінологічні одиниці, що являють собою багатокомпонентну структуру і вирізняються певною семантичною цілісністю й автономністю [Халифман 1983, 89]. Графічно це оформлюється за допомогою дефіса. Необхідно відзначити, що терміни-композиції утворюються шляхом основокладання або словоскладання. Причому в різних мовах цей засіб реалізується по-різному: а) шляхом основокладання у французькій мові утворено 114 ТО (48%), в українській – 116 ТО (56%), у російській – 117 ТО (57%); б) шляхом словоскладання у субконтинуумі французької мови нами зафіксовано 119 ТО (52%), української – 91 ТО (44%), російської – 87 ТО (43%).

Відсоткове співвідношення термінів-дериватів, що утворилися шляхом осново- і словоскладання дає підстави стверджувати, що термінотворчий спосіб основокладання і словоскладання у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки зіставлених мов є прикладом обернено пропорційної залежності, яка може бути описана формулою:

$$\phi \frac{c}{o} = y \frac{o}{c} = p \frac{o}{c},$$

де ϕ – французька мова; y – українська мова; p – російська мова; o – основокладання; c – словоскладання. Наведена формула переконливо засвідчує аналітизм французької мови і синтетизм української та російської.

У субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки української і російської мов виявляється тенденція до творення прикметників шляхом основоскладання. При цьому перша частина складного терміна вживається у скороченому вигляді, а друга – у розгорнутому. Значення терміна передає універсальний характер того або іншого пристрою, процесу, символу: укр.: *машинописний, машинолічильний, знако-сталий, стрічковидний, стрічкоподібний, зіркоподібний, знакододатний*; рос.: *машинописный, машиносчетный, знакопостоянный, лентовидный, лентообразный, звездобразный, знакопозложительный*.

Терміни, утворені шляхом основоскладання, у французькій мові, досліджуваного субконтинуума, вільно використовують неокласичні елементи [Гак 1977, 36]. Проте, варто підкреслити, що греко-латинські компоненти досить широко представлені у термінах-композиціях трьох зіставлюваних мов. Це пояснюється тим, що в термінології традиційний спосіб творення слів шляхом додавання основ і слів поєднується з тенденцією формування фонду власне термінологічних афіксів і афіксоїдів [Пасечник 1990, 58], [Карпіловська 1999, 170 – 171]. При цьому слід уточнити, що вказані компоненти, у даному випадку – основи, не є прямим запозиченням з давніх мов, оскільки вони фіксуються ученими в структурі нових термінів і використовуються у творенні термінологічних одиниць для новітніх терміносистем [Marouzeau 1955, 76]. Така тенденція спостережується, починаючи з XVIII століття у так званій "composition savante", оскільки базові класичні елементи, семантично автономні, але морфологічно несамостійні [Gaudin 2000, 289]. Проліферація подібних елементів обумовлена, насамперед, термінотворчими потребами новітніх галузей науки і техніки. Мова йде про "неокласичні базові елементи" [Голдованський 1994, 130] або "recomposés classiques ou modernes" [Gaudin 2000, 289 – 290]. Слід підкреслити, що елементи, які зустрічаються у складних найменуваннях, успадковані не з класичного фонду, а створюються у мові шляхом транслітерації з грецької або латинської мов. Терміни-композиції, що містять неокласичні компоненти утворюються шляхом основоскладання, способом, який не властивий французькій мові [Marouzeau 1955, 75]. За дистрибутивною ознакою неокласичні термінотворчі компоненти основоскладання розподіляються на два типи: ініціальні і фінальні: а) **ініціальні компоненти основоскладання**: *франц.: bi(o)-; crypt(o)-; audi(o)-; vide(o)-; is(o)-; hol(o)-; hyps(o); opt(o)-; log(o)-; ort(ho)-; synchro-; nan(o)-; dactyl(o)-*; *укр.: біо-, крипто-, аудіо-, відео-, ізо-, голо-, гіпсо-, опто-, лого-, орто-, синхро-, нано-, дактило-, ксеро-*; *рос.: био-, крипто-, аудио-, видео-, изо-, голо-, гипсо-, опто-, лого-, орто-, синхро-, нано-, дактило-, ксеро-*; б) **фінальні компоненти основоскладання**: *франц.: -thèque, -gramme, -graphie, -mètre, -scope*; *укр.: -тек(а), -грам(а), -графія, -метр, -скоп*; *рос.: -тек(а), -грамм(а), -графия, -метр, -скоп*.

Необхідно відзначити, що перелічені компоненти вирізняються однозначністю, мають інтернаціональний характер. У субконтинуумі мов, що зіставляються, вони фонетично й лексико-семантично адаптуються (табл. 1).

Таким чином, компоненти, що беруть початок від класичного лексичного фонду, складають корпус неокласичних ізоморфних одиниць, які активно використовуються у термінотворенні.

Таблиця 1. Неокласичні компоненти: значення й адаптація у французькій, українській і російській мовах

Неокласичний компонент	Значення в субконтинуумі інформатики	Фонетична та лексична адаптація
Біо гр. <i>життя</i>	те, що пов'язано з функціонуванням	фр.: <i>bioprise</i> укр.: <i>біокристал</i> рос.: <i>биокристалл</i>
Крипто гр. <i>таємний, схований</i>	прихований процес, прихована дія	фр.: <i>cryptoanalyse</i> укр.: <i>криптоаналіз</i> рос.: <i>криптоанализ</i>
Ізо – гр. <i>рівний, однаковий</i>	подібність	фр.: <i>isoprocasseur</i> укр.: <i>ізопроцесор</i> рос.: <i>изопроцессор</i>
Голо – гр. <i>весь, цілий</i>	процес отримання повної (тривимірної) інформації	фр.: <i>holographie</i> укр.: <i>голографія</i> рос.: <i>голография</i>
Гіпсо – гр. <i>висота</i>	спосіб зображення у різних рівнях	фр.: <i>hypsogramme</i> укр.: <i>гіпсограма</i> рос.: <i>гипсограмма</i>
Лого – гр. <i>слово</i>	запис інформації у вигляді слів	фр.: <i>logogramme</i> укр.: <i>логограма</i> рос.: <i>логограмма</i>
Опто – гр. <i>видимий</i>	пристрій з використанням електромагнітних випромінювань оптичного діапазону	фр.: <i>optocircuit</i> укр.: <i>оптосхема</i> рос.: <i>оптосхема</i>
Орто – гр. <i>прямий, правильний</i>	те, що дозволяє використовувати інформацію без додаткового дозволу	фр.: <i>orthocode</i> укр.: <i>ортокод</i> рос.: <i>ортокод</i>
Відео – лат. <i>бачу, дивлюся</i>	те, що відноситься до електричних сигналів, які несуть інформацію про зображення	фр.: <i>videocommunication</i> укр.: <i>відеозв'язок</i> рос.: <i>видео связь</i>
Нано – гр. <i>карликовий</i>	відноситься до технології, заснованої на роботі з молекулами й атомами	фр.: <i>nanoprogrammation</i> укр.: <i>нанопрограмування</i> рос.: <i>нанопрограммирование</i>
Аудіо – лат. <i>чую, слухаю</i>	відноситься до електричних сигналів, що несуть звукову інформацію	фр.: <i>audiosenseur</i> укр.: <i>аудіосенсор</i> рос.: <i>аудиосенсор</i>
Синхро – гр. <i>одночасний</i>	відноситься до роботи з використанням двох або більше процесів	фр.: <i>synchrolinge</i> укр.: <i>синхрорядок</i> рос.: <i>синхрострока</i>
Дактило – гр. <i>палець</i>	робота з використанням ручного керування	фр.: <i>dactylocodage</i> укр.: <i>кодування з клавіатури</i> рос.: <i>кодирование с клавиатуры</i>
Ксеро – гр. <i>сухий</i>	копіювання інформації з використанням електростатичного заряду	фр.: <i>xerocopie</i> укр.: <i>ксерокопія</i> рос.: <i>ксерокопия</i>

Неокласичний компонент	Значення в субконтинуумі інформатики	Фонетична та лексична адаптація
~ грама – гр. <i>риска, буква, написання</i>	відноситься до запису; графічної передачі інформації	фр.: <i>datagramme</i> укр.: <i>датаграма</i> рос.: <i>датаграмма</i>
~ графія – гр. <i>пишу</i>	запис, креслення, малюнок; відтворення графічного зображення	фр.: <i>videographie</i> укр.: <i>відеографія</i> рос.: <i>видеография</i>
~ метр – гр. <i>міра</i>	відноситься до приладу, що вимірює що-небудь	фр.: <i>logometre</i> укр.: <i>логометр</i> рос.: <i>логометр</i>
~ скоп – гр. <i>дивлюся</i>	відноситься до приладу для обстеження інформації	фр.: <i>logiscope</i> укр.: <i>логічний аналізатор</i> рос.: <i>анализатор логических составляний</i>
~ тека – гр. <i>сховище</i>	те, що стосується пристроїв збереження інформації	фр.: <i>discothèque</i> укр.: <i>діскотека</i> рос.: <i>дискоотека</i>

Слід зазначити, що в окремих випадках французька мова використовує класичні компоненти, у той час коли українська та російська мови калькують складові частини складного терміна, внаслідок чого з'являються найменування, утворені синтаксичним способом: *франц.*: *dactylocodage, bandothèque, audioconférence, logithèque, holofighe*; *укр.*: *кодування з клавіатури, бібліотека магнітних стрічок, бібліотека програм, голографічна мікрокарта*; *рос.*: *кодирование с клавиатуры, библиотека магнитных лент, библиотека программ, голографическая микрокарта*.

Словоскладання – другий тип утворення складних термінів, що відрізняється від основокладання більшою автономністю складових компонентів. Шляхом словоскладання поповнюється клас іменників. Необхідно підкреслити, що словоскладання найбільш характерне для термінотворення у межах субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки французької мови. У процесі дослідження термінологічного потенціалу було виділено дві граматичні моделі словоскладання: іменна $S_1 + S_2$ і дієслівно-іменна $V + S_1$. При цьому відзначається, що перший компонент таких моделей є, як правило, означуваним, другий – означальним.

Іменна модель словоскладання $S_1 + S_2$. Іменні моделі розглядаються за типом зв'язку як описово-атрибутивні й обмежено-атрибутивні. В українському і російському мовному субконтинуумах іменні моделі передаються за допомогою калькування або у реконструйованому вигляді, оскільки деривати, отримані шляхом словоскладання – це еліптичні утворення, які легко реконструюються у термінологічне словосполучення. Слід зазначити, що у межах досліджуваної термінологічної системи функціонують продуктивні компоненти як загальнолітературного фонду, так і термінологічного субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки.

Описово-атрибутивний тип зв'язку (ОпсАТ) реалізується через іменну модель $S_1 + S_2$, що досить активна у французькому субконтинуумі, а в українському і російському субконтинуумах трансформується у термінологічне словосполучення.

При цьому, моделі *ОпсАТ* розширюють значення складного терміна за рахунок додаткових ознак, що актуалізуються за допомогою означального компонента:

1. **Характеристика за ознакою:**

а) **зовнішній вигляд** – франц.: *carte-disque, carte-prototype*; укр.: *дисківна плата, макетна плата*; рос.: *дисківная плата, макетная плата*;

б) **пріоритетність у виконанні операцій** – франц.: *maître-programme, hôte-microprocesseur*; укр.: *головна програма, головний мікропроцесор*; рос.: *главная программа, главный микропроцессор*.

2. **Характеристика за призначенням:**

а) **навчання** – франц.: *ordinateur-professeur*; укр.: *навчальна ЕОМ*; рос.: *обучающая ЭВМ*;

б) **керування** – франц.: *carte-ordre*; укр.: *керувальна плата*; рос.: *керующая плата*;

в) **перевірка** – франц.: *fox-message*; укр.: *тест для перевірки телетайпу*; рос.: *тест для проверки телетайпа*;

д) **розрахунок** – франц.: *carte-barème*; укр.: *карта розрахункових даних*; рос.: *карта расчетных данных*.

Обмежено-атрибутивний тип (ОбмАТ) також представлений моделлю $S_1 + S_2$, причому її другий компонент виступає як обмежувач значення. Внаслідок цього відбувається звуження значення терміна, його конкретизація. Такі моделі найбільш характерні для зіставлюваних мов субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки. При цьому між компонентами складного терміна встановлюється певний характер відношень: сполучення й ототожнення. У процесі зіставлення термінологічного матеріалу ми довели, що в українському і російському мовному субконтинуумах моделі *ОбмАТ* представлені термінами – кальками:

1. **Суміщення функцій:** франц.: *éditeur-chargeur, programmeur-analyste, programmeur-mathématicien, lecteur-codeur*; укр.: *редактор-завантажувач, програміст-аналітик, програміст-математик, пристрій читання-кодування*; рос.: *редактор-загрузчик, программист-аналитик, программист-математик, считывающее-кодирующее устройство*.

2. **Ототожнення:** франц.: *vecteur-colonne, vecteur-ligne, programme-bibliothécaire, bande-copie, matrice-colonne*; укр.: *вектор-стовпець, вектор-рядок, програма-бібліотекар, стрічка-копія, матриця-стовпець*; рос.: *вектор-столбец, вектор-строка, программа-библиотекарь, лента-копия, матрица-столбец*.

Дієслівно-іменна модель словоскладання $V + S_1$. На відміну від одиниць іменної моделі, у якій компоненти поєднуються один з одним синтаксичними зв'язками, одиниці дієслівно-іменної моделі поєднуються на основі предикативно-об'єктних відносин. Причому перший компонент є *дієслівною основою*, а не самостійною лексичною одиницею. У французькому мовному субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки відзначаються поодинокі випадки реалізації моделі $V + S_1$. В українському і російському мовному субконтинуумі складний термін трансфор-

мується у термінологічне словосполучення, головним компонентом якого виступає віддієслівний іменник; складний термін або термінологічне словосполучення:

франц.: porte-copie, porte-types, porte-plume; *укр.:* тримач копій, літероносій, (друкуючий) пірйовий вузол; *рос.:* держатель копий, литероноситель, (пишущий) перьевоу узел.

У субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки були зафіксовані складні терміни, продуктивним компонентом лівобічної дистрибуції яких виступає лексична одиниця англійського походження *cross* "перехресний". Ця лексична одиниця адаптується зіставлюваними мовами згідно з їх фонологічними правилами або калькується. При цьому зберігається значення "перехресний", що дозволяє віднести лексичну одиницю *cross* до інтернаціональних терміноелементів: *франц.:* cross-assembleur, cross-commutation, cross-compilateur cross-connexion, cross-contrôle; *укр.:* кросасемблер, крос-комутація, крос-компілятор, перехресний зв'язок, перехресний контроль; *рос.:* кроссасемблер, кросс-комутація, кросс-компілятор, перекрестная связь, перекрестный контроль.

Таким чином, синтактико-морфологічний тип термінотворення не є продуктивним, проте достатньо помітним явищем у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки французької, української та російської мов. Наявність неокласичних елементів підтверджує тезу про те, що найновітніші термінологічні системи прагнуть до більшої інтернаціоналізації та універсалізації термінологічного складу. Як звичайне слово термін означає поняття, яке у свою чергу є уявленням про об'єкт, предмет, що називається словом-терміном. На відміну від звичайного слова термін позначає спеціальне поняття у повному обсязі з усіма його ознаками. Отже вивчення різних типів термінотворення спрощує процедуру розуміння й передачі складових частин спеціального поняття.

В статье освещается вопрос особенностей осново- и словосложения в субконтинууме информатики и вычислительной техники на материале французского, украинского и русского языков. Обосновывается использование неоклассических терминологических элементов в исследуемом субконтинууме и особенности адаптации сложных терминов в разных языках.

Ключевые слова: сложное слово, термины-композиции, основосложение, словосложение, терминологическая система, описательно-атрибутивный тип, ограниченно-атрибутивный тип.

The article discloses the problem of peculiarities of base and word-formation in the subcontinuum of information science on the material of French, Ukrainian and Russian. The usage of neoclassical terminological elements in the subcontinuum under investigation as well as peculiarities of adapting complex terms in languages has been grounded.

Key words: composite word, composite terms, base-formation, word formation, terminological system, descriptive and attributive type of connection, restrictive and attributive type.

Література:

1. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языка) / В.Г. Гак. – М.: Мн. отн., 1977. – 264 с.
2. Голдованський Я.А. Українські "неокласичні" терміни з американським джерелом / Я.А. Голдованський // Іноземна філологія. – Львів, 1994. – Вип. 107. – С.129–134.
3. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: Будова та реалізація / Є.А. Карпіловська. – К.: УкрНД ПСР, 1999. – 297 с.

4. *Коржавин А.В.* Иллюстрированный справочник французской технической терминологии / А.В. Коржавин. – М.: Высш.шк., 1990. – 271 с.
5. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений / Евгения Степановна Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
6. *Пасечник С.А.* Мотивированность терминов-композигов / С.А. Пасечник, А.П. Грицева // Системы специальной коммуникации в современном русском языке. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 1990. С. 58–61.
7. *Халифман Е.А.* Словообразование в современном французском языке (для институтов и факультетов иностранных языков) / Халифман Е.А., Макеева Т.С., Раевская О.В. – М.: Высш.шк., 1983. – 128 с.
8. *Tesnière L.* Éléments de syntaxe structurale. Deuxième édition revue et corrigée / L. Tesnière. – P.: Librairie C. Klincksieck, 1959. – 653 p.
9. *Marouzeau J.* Notre langue. Enquêtes et récréations philologiques / J. Marouzeau. – P.: Librairie Delagrave, 1955. – 280 p.
10. *Gaudin F.* Initiation à la lexicologie française : De la néologie aux dictionnaires / F. Gaudin, L. Guespin. – Bruxelles: Champs linguistiques Duculot. – 2000. – 355 p.

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

*Пальшина Ольга Миколаївна,
асп.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується вплив національних засобів масової інформації на зовнішню політику Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Ключові слова: міжнародні відносини, кризові ситуації, вплив, ЗМІ, Велика Британія, політичний дискурс, м'яка дипломатія.

В умовах стрімкої глобалізації, невинного розвитку транскордонних засобів масової інформації та розширення інформаційного простору поступово в світі збільшується вплив засобів масової інформації на хід політичного життя. Необхідність переглянути роль масових комунікацій у міжнародних відносинах зумовлених, передусім, зрушеннями, що пережив світ на початку ХХІ ст: глобалізація економіки та формування нового світового порядку, розпад світу через різницю політичних міркувань, розвиток глобальних систем телекомунікації та глобалізація культурних, соціальних, технологічних і т.д. інтересів світу в цілому.

У міжнародних відносинах кризові ситуації все більше вирішуються комунікативними методами за допомогою діалогу. Сьогодні для гравців зовнішньополітичної арени необхідно володіти новими правилами гри, а також надавати науково-обґрунтовані рекомендації країнам що розвиваються, таким, якою, наприклад, є і Україна. Світові телеагентства, що пропонують пряму трансляцію з місць подій, набули свого поширення і утвердилися впродовж останніх двох десятиліть. CNN, BBC, REUTERS TV, FRANCE PRESS TV створили транскордонні мережі новин, їх аудиторією є цілий світ. Розвиток нових інформаційних технологій, створення комунікаційних мереж у переважній більшості випадків трактують як позитив, як нову технологічну революцію, котра приведе людство глобалізованого взаєморозуміння. Проте не варто забувати, що моторами такого розвитку є багаті потужні медіа-концерни, які в змозі фінансувати цей технологічний поступ. Тому ринок комунікацій і технологій у найближчому майбутньому контролюватиметься західними, точніше європейськими та американськими компаніями. Новини і коментарі про світові події подаватимуться і аналізуватимуться в інтересах саме цих країн. Ця одностороння спрямованість викликає і викликати справедливую критику з боку решти країн. З іншого боку, повідомлення саме із держав, що розвиваються, дуже часто опиняються на перших шпальтах газет чи займають чільне місце у новинах, хоча не завжди ці матеріали реально відображають ситуацію. Поруч з цією магістральною тенденцією спостерігаються й інші. Сьогодні місцеві ЗМІ часто послуговуються тими ж прийомами, які уможливили успіх світових медіа-концернів – нейтралізація чи ізоляція конкурента, посилена увага до сенсаційних матеріалів, їх ефектне зовнішнє оформлення. Крім того, багато локальних ЗМІ мають у своєму розпорядженні таке ж технічне обладнання, як і світові медіа-концерни, що посилює конкурентоздатність засобів місцевої комунікації.

Політичний дискурс стає важливим чинником як суспільного, так і культурного життя. Політична комунікація відіграє вирішальну роль у процесах розбудови держави, в утвердженні її місця у світовому інформаційному просторі. Тому дослідження політичної комунікації, політичних дискурсів стало однією із найпріоритетніших тем у суспільних науках. Появилися такі нові наукові дисципліни, як "Теорія переговорів", "Аналіз і розв'язання конфліктів", "Паблік рілейшнз", предметом вивчення яких є політична комунікація та її місце і роль у світовому інформаційному просторі. Відкрите суспільство з власним інформаційним простором неминуче тяжіє до виходу в світовий інформаційний простір.

Сучасний світ, тобто уявлення про нього, значною мірою сформований засобами масової інформації. У контексті потужної візуалізації культури та домінування мас-медійних дискурсів у житті людини та людства, в організації та функціонуванні світового інформаційного дискурсу дедалі виразніше виявляється така тенденція – політична чи економічна подія тільки тоді має для нас певне значення, коли про неї розповідають ЗМІ. І справді, сьогодні у будь-якій країні жодна суспільна структура не може повноцінно існувати без комунікаційної підтримки. Саме політична комунікація сьогодні значною мірою визначає, як розвиватиметься українське суспільство. Політична гострота засобів масової інформації обумовлюється їх природою як частини політичної системи суспільства, як своєрідної форми влади у суспільстві. ЗМІ є різновидом суспільно-політичної діяльності, а мас-медійні тексти, з огляду на багатоманітність їх тематики, мають більше чи менше політичне спрямування, оскільки інформаційно забезпечують практично всі політичні процеси у державі. Якщо у більшості мас-медіа політична тема не є домінуючою, то принаймні дуже важливою. Тому одна з головних, якщо не найголовніша, функція політичного дискурсу ЗМІ – вплив на тих, кому він адресований. З допомогою політичної комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають. Вплив є тим сильніший, чим більше ця мета прихована від реципієнтів. ЗМІ здійснюють суттєвий вплив на суспільство, його стан та розвиток. Це медіатор між тими, хто управляє, і тими, хто є об'єктом управління.

Експансія друкованих та електронних ЗМІ посилила інтерес психологів, політологів, філологів, лінгвістів, філософів до політичної комунікації як могутнього засобу мовленнєвого впливу на слухача.

О. Зернецька пропонує вивчати постмодерну культуру за допомогою мистецтва "формули". Під цим терміном вона розуміє модифікацію архетипів, себто їх новітню інтерпретацію, що містить древній зміст та нову форму, потрібну певній культурі у визначений час. Ця трансформована формула згодом може "подорожувати", знову ж таки із певного типу модифікаціями. Тоді як архетипи "завдяки їх універсальній природі перебувають у багатьох виявах, "формули", через їхній тісний зв'язок із певною культурою та часовим відтінком, мають тенденцію до значно меншого репертуару сюжетів, характерів, місць і дій. Якщо "міф" досить важко використовувати як аналітичне знаряддя через його всеохопність, "формули" більш специфічні [Зернецька 2006, 34–43].

Значний інтерес для дослідження політичного дискурсу становить проблема його функціонування в тоталітарному та демократичному (посттоталітарному) суспі-

льствах. Об'єктом досліджень виступають особливості, відмінності та основні тенденції розвитку політичного дискурсу комуністичного та посткомуністичного суспільств (А. Вежбицька, В. Вовк, А. Клепіков, А. Маколкин, Г. Почепцов). На особливу увагу заслуговує дослідження політичного дискурсу з метою здійснення впливу на масову свідомість (Р. Бахем, Р. Блакар, Д. Болінджер, М. Еделман).

Важливо зазначити, що у найбільш розвинених демократичних країнах суспільні засоби масової інформації (як ті, що є власністю держави, так і некомерційні) діють у середовищі, де домінуючу роль відіграють приватні підприємства. Великі комерційні інформаційні корпорації контролюють більшу частину приватного сектора ЗМІ і часом застосовують масовані ринкові стратегії для охоплення максимальної аудиторії. Вплив на зовнішню діяльність в країні при таких умовах запроваджують як правило лобістські структури.

Важливою рисою сучасних засобів масової інформації є фокусування контенту убік подання об'єктивної інформації, а не поглядів окремих політичних партій.

Наприклад, у Сполученому Королівстві в 2004 р. відбулось найсильніше за всю історію загострення суперечностей між суспільною корпорацією та державним урядом. Як відомо, ще за правління Маргарет Тетчер консервативний уряд активно намагався підпорядкувати BBC завданням своєї політики, на той час голова корпорації Мармадюк Хасси захищався заявами: "Уряди приходять та йдуть, а ми залишаємося. Хартія BBC вимагає від піклувальників чинити опір спробам завдання на них тиску збоку будь-яких політичних партій і у жодному випадку не відхилятися від виконання своїх безпосередніх обов'язків через результати чергових загальних виборів". Протистояння між BBC та урядом консерваторів того року було відображено в трансляції BBC таких програм, як "Войовнича політика Мегі" з різкою критикою Маргарет Тетчер, а також програм про положення в Північній Ірландії та діяльності націоналістичної організації Ірландська республіканська армія, яку уряд консерваторів свідомо замовчував. Маргарет Тетчер мала намір реформувати суспільну корпорацію як таку, що відповідає за контентом політичному курсу. В 1997 р. за результатами чергових виборів, прийшов до влади уряд лейбористів на чолі з Тоні Блером. Відносини між національною корпорацією та урядом були встановлені та налагоджені, але не завдяки двостороннім домовленостям та переговорам, а завдяки генеральному директору BBC Джону Берту, який у той час належав до лейбористської партії Великобританії.

Великобританія – країна з віковими традиціями та великим політичним досвідом. Англійський уряд вміло регулює потік інформації через світові корпорації для того, щоб останні служили його власним цілям. Звістки й політичні коментарі формуються на прес-конференціях, подачею повідомлень не для друку та брифінгах, які забезпечують матеріал для них. Міністерство закордонних справ проводить щодня бесіди з журналістами-міжнародниками. Міністерство оборони привілеює військових кореспондентів. Найбільш ефектна система "парламентських кулуарів": група привілейованих журналістів (по одному-два від кожної газети) відкритий вільний доступ до представників парламенту, де вони одержують неофіційні відомості від міністрів, а також прем'єр-міністра за умови, що джерело інформації залишається неназваним. Великобританія – впливовий та поважний гравець на арені

світової політики, думки до якої прислухаються і якщо США налагоджують стосунки з урядами всіх країн, звідки вони ведуть репортажі, то ЗМІ в цьому плані – більш об'єктивні. Традиційність поглядів англійського уряду, який прагне правильної принципової політики, як за характером, так і методами впровадження, має потужний вплив. ЗМІ Великобританії, держави з традиційною монархічною демократією, є невід'ємною складовою політичної системи, діяльність яких спрямована на захист національних інтересів на зовнішній арені. Ця обставина пояснюється ще й тим, що провідні ЗМІ Великобританії є невід'ємною складовою світових ЗМІ.

Україна з цілого ряду причин сьогодні виступає переважно не в ролі активного суб'єкта інформаційних впливів, а пасивного об'єкта інформаційної експансії інших країн. Без подолання цієї небезпечної тенденції немислимим є не лише входження України до глобального та європейського інформаційного суспільства, але й збереження нею на тривалу перспективу державної суверенності, ефективний захист нею власних інформаційних ресурсів, вітчизняного виробника інформаційної продукції та створеної ним інтелектуальної власності.

Отримавши самостійність та відійшовши від системної залежності, Україна потрапила відразу у дві модернізаційні пастки глобального масштабу – залежність від міжнародного диктату та від процесу "інволюції соціалізму". На сьогодні модернізаційна трансформація в Україні йде надто повільно ще й тому, що прагнення до модернізації не вистачає у двох частин народу – "еліти" та "неелітного" населення. Опозиція в Україні також не реалізує своєї головної функції – політичного, економічного та морального контролю за владою на предмет виконання Конституції та інших законів, захисту інтересів громадян та країни в цілому. За історичними вимірами економічні перетворення відбуваються так швидко, що суспільство просто не встигає виробляти ні морально-етичних, ні політико-правових, ні соціально-психологічних противаг негативним тенденціям, якими ці трансформації неминуче супроводжуються. Особливістю українських мас-медіа є те, що в постколоніальній та посттоталітарній системі саме завдяки їм відбуваються кардинальні зміни у суспільній свідомості. ЗМІ спонукають до дії, стають "державою-словом", замінюючи собою відсутні або ще не сформовані політичні структури, громадянське суспільство.

Можна прогнозувати, що у найближчі десятиліття стрімко розвиватимуться локальні агентства новин, які транслюватимуться національними мовами і задовольнятимуть місцеві потреби тієї чи іншої країни у інформації із решти світу. Що ж стосується транскордонних світових інформантств, то перед ними, крім традиційних бізнесових інтересів і боротьби із конкурентами, стоять істотні виклики. Кореспонденти цих світових агентств у переважній більшості недостатньо або взагалі не обізнані з іншими, не західними культурами. Вони часто змушені повідомляти про величезні країни, не знаючи їхні етнокультурні чи політичні особливості. Як наслідок, західна громадськість часто не отримує комплексного та об'єктивного уявлення про той чи інший регіон. Приміром, у країнах ЄС майже кожна дитина вже у школі знайомиться з комп'ютером та Інтернетом, щоб у майбутньому вміти критично і вибірково ставитися до величезної кількості інформації. В Індії уряд створює "університет без стін", національну інформаційну мережу, інтегровану в Інтернет.

У майбутньому медіа створюватимуть щораз більше можливостей для участі громадськості у політиці. Попри те, що процес цей є поступовим і тривалим, між-

народна політика стає чимраз відкритішою і змушена (з огляду на зростаючий вплив церкви) брати до уваги і морально-етичні аспекти.

В статье анализируется влияние национальных средств массовой информации на внешнюю политику Объединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии.

Ключевые слова: международные отношения, кризисные ситуации, влияние, СМИ, Великобритания, политический дискурс, мягкая дипломатия.

In the article influence of national mass medias on the foreign policy of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland is analysed.

Keywords: international relations, crisis situations, influence, MASS-MEDIA, Great Britain, political discourse, soft diplomacy.

Література:

1. Зернецька О. "Імператори" шпальт та ефіру. Медіакратія: генеза та природа влади / О. Зернецька // Політика і час. – 2006. – № 4. – 34–43 с.

**ЕМОЦІЙНІ ТА ЕТНОСПЕЦИФІЧНІ КОНФЛІКТОГЕННІ ФАКТОРИ
В ПОБУТОВОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОЗІ
(на матеріалі новели А. Кодзяса "Ягуар")**

*Перепльотчикова Світлана Євгеніївна,
канд. філол. наук*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається конфліктна комунікативна взаємодія персонажів новели А. Кодзяса "Ягуар", аналізуються причини комунікативної невдачі та роль емоційних та етноспецифічних факторів у регулюванні мовленнєвої поведінки комунікантів.

Ключові слова: конфліктна комунікативна взаємодія, комуніканти, комунікативна невдача, емоційні та етноспецифічні конфліктогенні фактори.

В останніх працях із комунікативної лінгвістики увагу дослідників зосереджено на виявленні стратегій та тактик комунікативної поведінки комунікантів загалом [Иссерс 2002, Белова 2004, Корольова 2008 та ін.] та у професійному спілкуванні [Яшенкова 2003], зокрема, в межах конфліктного діалогу [Третьякова 2000, Кудоярова 2008 та ін.]. Актуальність нашого дослідження зумовлено потребою подальшого глибшого дослідження функціонування мови в дії з метою виявлення етноспецифічних конфліктогенних факторів, урахування яких у міжнаціональному спілкуванні важливе для запобігання комунікативних невдач та уникнення конфліктних ситуацій. Завданням цієї праці є аналіз діалогу з новели грецького письменника А. Кодзяса "Ягуар" з метою визначення лінгвопрагматичних особливостей комунікативної взаємодії мовців в умовах небажаного спілкування та причин описаної комунікативної невдачі з метою обґрунтування виділення особливого етноспецифічного конфліктогенного фактора. Також це дослідження є першою спробою аналізу лінгвопрагматичних особливостей грецького побутового мовлення.

У новелі "Ягуар" маємо персоніфікованого оповідача-персонажа, жінку на ім'я Димітра, яка розповідає про приїзд з Америки Фільйо, дружини свого брата, для вирішення питань, пов'язаних зі спадком. Брат оповідачки брав участь у русі опору під час німецької окупації, потім став партизаном та членом народної армії визволення, був захоплений у полон та страчений на Великдень 1948 року. Фільйо, незадовго до страти чоловіка, вагітна, їде до Америки, взявши шлюб з американським підданним. Димітра як член руху опору була засуджена до довічного ув'язнення, але згодом звільнена під амністію. Мати Димітри, помиряючи, відписує все майно їй, довідавшись про що, Фільйо подає позов, щоб відсудити частину спадку, який за законом має бути поділений між сестрою та братом порівну. Димітра, щоб уникнути судового розгляду, намагається вмовити Фільйо підписати підготовлені заздалегідь папери, згідно з якими та дарує Димітрі частку спадку свого чоловіка.

Отже, текст новели – це один великий діалог між Димітрою та Фільйо за участі в ньому чоловіка Димітри тривалістю близько 12 годин від моменту прибуття Фільйо до Афін. При цьому характер інтерактивності, комунікативної взаємодії Димітри та Фільйо вказує на комунікативний дисбаланс, який призводить до конфлікту через неузгодженість намірів комунікантів [Селіванова 2006, 241]. Димітра, попри всі свої намагання досягти комунікативної мети – отримати підпис Фільйо, зазнає

невдачі, причини якої ми можемо визначити завдяки доступу до думок героїні через її внутрішнє мовлення, яке супроводжує оповідь разом з репліками персонажів.

Основними складниками розглядуваної комунікативної ситуації є пов'язані родинними вузами комуніканти, які, проте, ненавидять одне одного. При цьому ненависть Фільйо виражається в її замкненості, небажанні спілкуватися й підтверджується словами про те, що вона зареклася повертатися на батьківщину. В уявленні ж Димітри вона є шльондрою *πλαγώνα, βρώμα, παλωβρώμα*, негідною її брата – героя визвольної війни, якому була потрібна лише сексуальна розрядка і який одружився з нею через її вагітність. Саме така характеристика обличчя Фільйо-комунікантки, активізована у свідомості Димітри, говорить на користь її переконання в тому, що Фільйо не гідна спадку її брата, і заважає їй почути та усвідомити іншу невідому їй істинну правду про Фільйо та свого брата. Свого ж чоловіка Димітра вважає негідним її як жінки.

Саме таке негативне ставлення до учасників спілкування, упередженість Димітри, ми вважаємо однією з причин, що призвела до комунікативного конфлікту. Димітра від самого початку була налаштована як вища за них, краща. На жаль, обставини такі, що вона для того, щоб закрити справу до судового розгляду, заради дітей та репутації в очах суспільства змушена вдавати з себе добру співчутливу жінку, яка розуміє, як важко Фільйо. Зрозуміло, що Димітра не говорить Фільйо та чоловікові всього, що про них думає. Вона стримує себе, не вимовляє вголос щось, що може принизити обличчя Фільйо як партнера по комунікації, зашкодивши досягненню її комунікативної мети (напр.: *Πατίκωσα τα χείλια για να μην ξεφωνίσω: Όλα πληρώνονται, Φιλιώ, και όπως στρώσεις θα κοιμηθείς, πληρώνονται! – Я стисла губи, щоб не прокричати: Все має свою ціну, Фільйо, як стелитимеш, так і спатимеш, завжди!* (текст подано в авторському перекладі) [Κοτζιάς 1987, 18], *Χλωμιάζοντας ζούπηξε στα δάχτυλά της το μαντίλι, σφουγγίζει τα μάτια της – μα είναι στεγνά, υποκρίτρια! παραλίγο θα ξεφώνιζα. – Сполотнівши, вона зібгала в руках хустинку, витирає очі – та ж ні сльозини, лицемірко! ледь не закричала я.* [Κοτζιάς 1987, 44]), чи принизити її власне обличчя (Димітра не вступає у сварку з чоловіком у присутності Фільйо, щоб не виказати своєї зневаги, та найголовніше, щоб не показати своє найслабше місце, особисту драму, невдале подружнє життя [Κοτζιάς 1987, 88]: *Με πολλή προσπάθεια συγκρατούμαι μήπως ξεχειλίσει και φανερωθεί η καταφρόνια μου, τον (ο Ηλίας) επαναφέρω στην τάξη υπομονετικά: "Μην επεμβαίνεις όταν εγώ συζητώ!". – Ледь стримуючи себе, щоб не зронити ані краплі зневаги, я терпляче ставлю його (чоловіка) на місце: "Не втручайся, коли я говорю!"* [Κοτζιάς 1987, 87]).

Протягом усього спілкування з Фільйо у свідомості Димітри триває напружена боротьба між її ненавистю, відразую до Фільйо, яка так раптово поїхала, покинувши свекруху в тяжкому стані через страту сина та вирок про довічне ув'язнення Димітри, а тепер приїхала і вимагає частку спадку, і усвідомленням того, що розв'язати ситуацію потрібно мирно, сімейно. Ускладнюється ситуація ще й тим, що Фільйо упродовж перших годин спілкування розгублена під впливом спогадів, що її заповнили, говорить мало, уривками, кидаючи фрази, які Димітра не може співвіднести з теперішнім, а найголовніше з минулим. Комуніканти, хоч і промовляють свої репліки, проте, не вступають у результативний діалог, оскільки не чують одне одного, при цьому семантичні стрибки при переході від репліки адресанта до репліки адресата

виказують принципову різновекторність їхніх установок у діалозі. Так, маємо "...Γιατί ανοίγεις το ντουλάπι, τι γυρεύεις;" "Δεν έχω κλείσει μάτι..." – "Навіщо ти відкриваєш шафу, що ти шукаєш?" "Я дуже стомилася..." [Κοτζιάς 1987, 38] або ...έχεις δύο κόρες, Δήμητρα! Και ούτε καν προσέχει που μάλλιασε η γλώσσα μου να της αναλώω ότι είναι ντροπή...ντροπή! – ...Димітра, у тебе дві доньки! А вона зовсім не зважає на те, що я вже втопилася пояснювати їй, який це сором, ... сором! [Κοτζιάς 1987, 14].

Димітра, проте, сподівається налагодити "нормальний" хід спілкування: *Τώρα θα με ρωτήσει τι εννοώ...; Κι εγώ θα παραμερίσω κάθε δισταγμό, θα της μιλήσω ευθέως να της ξαλαφρώσω το μυαλό και την καρδιά από την κατάρρα που αδικосέρνει μία ζωή. – Зараз вона запитає мене, що я маю на увазі... І я, відкинувши всі сумніви, говоритиму прямо, щоб звільнити душу та розум від прокляття, яке все життя несправедливо тяжіє над нею, [Κοτζιάς 1987, 71], Θα σου πώ – Я розкажу тобі, як ...[Κοτζιάς 1987, 72]* тощо. Вона намагається зробити все можливе для забезпечення сприятливих фізичних умов перебігу комунікативної ситуації. Так, Димітра весь час запрошує Фільйо до столу, а та відмовляється, а також хвилюється, щоб Фільйо не змерзла (одним з яскравих об'єктів, що "мандрує" від персонажа до персонажа, є червоне манто Фільйо). Димітра навіть радіє зливі, яка має змусити Фільйо залишитися в домі, а значить дозволить їй довести діалог до потрібного їй фіналу: *Κρυφοχαμογελώ: με την νεροπόντη αδύνατον να φύγει – θα μου υπογράψει απόψε το χαρτί...! – Я потай посміхаюся: у таку зливу вона не зможе поїхати – вона підпише мені папери сьогодні [Κοτζιάς 1987, 81].* І зрештою інтонація спілкування з боку Димітри, яка тут виступає в ролі прохачки, відповідна: *την καθησυχάζω – я заспокоюю її [Κοτζιάς 1987, 23], Τον θυμάται τον Ηλία: τη σκουντώ μ' ένα όμορφο χαμόγελο. – Вона пам'ятає Іліаса? осліплюю я її чарівною посмішкою [Κοτζιάς 1987,15].*

Важливим для розуміння комунікативної ситуації є також емоційний фактор. Відомо, що емоції не дозволяють індивіду контролювати свою поведінку, в тому числі й мовленнєву, що виражається у вживанні вигуків, інвективних лексичних одиниць, у перериванні партнера по комунікації, навіть у відмові спілкуватися тощо [Кудоярова 2008, 54]. Усі дійові особи новели перебувають у складному психологічному стані. Фільйо приїхала у рідні батьківські місця, де не була 10 років, а тут все так змінилося, до того ж перебування в будинку, де вона жила зі своїм чоловіком, викликало в неї багато спогадів, зрештою вона просто стомлена важким довгим перельотом. Димітра теж утомлена після складного дня і спантеличена тим, що не вдається налагодити нормальне спілкування. Не дивно, що більша частина тексту новели – це внутрішнє мовлення Димітри, її внутрішні відповіді-реакції на поведінку Фільйо та чоловіка, на ситуацію в-цілому як звична реакція людського організму на стрес. І хоча ми не чуємо внутрішнього мовлення Фільйо, її тихе уривчасте говоріння, означає, що вона теж певним чином реагує на події довкола себе, але поки не розкриває свого сприйняття вголос. При цьому і Димітра, і Фільйо поступово починають втрачати контроль над собою, як це буває у стані фізичного виснаження та емоційного напруження. У випадку Фільйо маємо односкладові звинувачення, які вона час від часу викрикує, звертаючись до Димітри (на кшталт: *Πανάθεμά σε, Δήμητρα! Ο φονιάς! – Будь проклята, Димітро! Вбивця!* [Κοτζιάς 1987, 75]). А от Димітра іноді перестає контролювати свої думки (наприклад: *"Αστράφτει", ψιθύρισα – ή το σκέφτηκα: – "Блискавка", прошепотіла я – чи то подумала?* [Κοτζιάς 1987, 65] тощо).

У моменти найбільшого емоційного збудження людська свідомість не справляється з перенавантаженням і внутрішнє мовлення переходить в неусвідомлене говоріння, при цьому мозок активізує захист у вигляді так званого "потоків свідомості". Піком такого емоційного збудження для Димітри стає момент, коли її чоловік, відмовляючи Фільйо підписувати та навіть читати документи, говорить про те, що мати при смерті відкликала свій підпис на заповіті, дізнавшись про існування онука. Димітра була просто ошелешена такою заявою, земля зникла з-під її ніг, так, неначе хтось відрубав їх сокирою і вона заплакала, вона, яка навіть у в'язниці під час катувань ніколи не плакала: чоловік зрадив її, гадина, викинув дітей на вулицю з її батьківського дому, а сам навіть прикраси дружині ніколи не купив, а ця покинула чоловіка і поїхала зі своїм американським коханцем; її брат був героєм, ця була потрібна йому лише для задоволення його сексуальних потреб; а дитина, хто її бачив, чи вона існує, вона не вірила документам, вона хотіла побачити живу дитину, чому ця її не привезла, якби хлопчик існував, вона привезла б його, ні, *έχει про πολλού πεθάνει ο Λαοκράτης, έχει – ποιός ουρλιάζει; τι; "Για να μην τον σκοτώσεις, φόνισσα! Γι' αυτό δεν έφερα τον Λη!" ουρλιάζει η πατσαβούρα και σκύβει πάνω μου έξαλλη – θα με πνίξει! Ο άντρας μου, φίδι κολοβό, την έχει αγκαλιάσει, την παλεύει. – Лаократ уже давно помер, уже – хто це волає? що? "Аби ти не порішила його, вбивця! Тому я не привезла Лі!" – несамовито волає ганчірка, схилившись наді мною – та ж вона задушить мене! А мій чоловік, гадина, обійняв її і намагається стримати* [Κοτζιάς 1987, 93].

Як бачимо, у момент афекту соціальні норми поведінки та відомі максими успішної комунікації, якими людина, зазвичай, керується, часто на підсвідомому рівні, не спрацьовують, і ми чуємо справжні не завуальовані думки людини, її внутрішнє мовлення переходить у говоріння. І це стається з оповідачкою, у якої навіть кати не могли свого часу вибити свідчення, яка завжди вирізнялася холоднокрівністю, обережністю в таких питаннях, *πώς μου συνέβη εμένα, πώς ξεστόμισα ασυναίσθητα μέσα στην αγανάχτησή μου...; Εγώ αυτά τα λεπτά ζητήματα τα ψυχολογώ βαθιά, τα ψιλοκοσκινίζω δυο και τρεις φορές προτού ανοίξω το στομα μου, έτσι διδάσκω και τους μαθητάς στο φροντιστήριο: δύο και τρεις φορές προτού ν' ανοίξετε το στόμα σας – δεν το συλλαμβάνω πώς ... εγώ νόμιζα ότι τα λέω ενδιαθέτως κι έβγαζα το άχτι μου για την προδοσία του– як таке сталося зі мною, як я несвідомо проговорила в гніві...? У таких делікатних питаннях я все переживаю глибоко в душі, я двічі-тричі все обдумую, просіюю, немов крізь мілке сито, свої думки перш, ніж відкрити рота, і учнів так навчаю: двічі-тричі, перш, ніж відкриєте рота – не можу збагнути, як... я ж думала, я говорю мовчки, про себе, і тому дозволила собі гніватися через його зраду, випустила свою лють... [Κοτζιάς 1987, 93].*

Така, за словами героїні, необачність, у її важливій розмові небажана. До того ж вона не була впевнена, що проходила лише щодо хлопчика, її непокоїло, що Фільйо почула всі її думки, а це могло звести нанівець усі попередні зусилля. Відповідно надалі Димітра вирішує взяти себе в руки і заради досягнення своєї мети вести діалог максимально дипломатично. І вона *προσπαθεί, όσο πιο απλά..., παρα τον πόνο της ψυχής – намагається, якомога простіше..., незважаючи на біль душі* [Κοτζιάς 1987, 98], стримуючи свої емоції. І їй це вдається настільки, що її свідомість абсолютно спокійно, навіть байдуже реагує на звинувачення брата у вбивстві. Вона контролює і свої

емоції, і свій голос: *η φωνή μου ήρεμη, η φωνή μου αποφασιστική, σιγανη και ήρεμη – мій голос спокійний, мій голос рішучий, тихий та спокійний* [Κοτζίάς 1987, 101]. Вона вирішує, що це сама Фільйо вбила людину, але прикривається братом, бо у них в Америці всі вбивці [Κοτζίάς 1987, 73], до того ж вона, за переконанням Димітри, уживає наркотики і перебуває в стані сильного потрясіння. Більше того Димітра упевнена, що правда на її боці і що, переконавши Фільйо в тому, що вона помиляється, Димітра досягне й своєї основної комунікативної мети: *Αλλά εγώ δεν έχω λόγο να ουρλιάζω. Από τη στιγμή που συνέλαβα πώς συνέβησαν τα πράγματα είμαι απολύτως ψύχραιμη, μπορώ να πω συγκαταβατική απέναντί της – είναι η παράκρουσή της κατάφωρη. Κι εγώ παραθέτω επιχειρήματα τετράγωνα, ατρανταχτά – δε σπούδασα ματαίως τα μαθηματικά. Τη δυστυχή τρελή την έχω φέρει σε αδιέξοδο, πεδουκλωμένη σε αντιφάσεις, ασχέτως που δεν ομολογεί πώς το χαφίε τον σκότωσε αυτή, και καλά του έκανες! Τη διαβεβαιώ με θέρμη χαμηλόφωνα, ...– Але у мене немає причин горлати. Відтоді, як я збагнула, що сталося, я абсолютно холонокровна, можна навіть сказати поблажлива – у неї явний приступ. А я наводжу аргументи неспростовні, точні – я ж математику недаремно вивчала. Нецасну божевільну я загнала в глухий кут, її терзають протиріччя, незважаючи на те, що вона не зізнається, що сама вбила зрадника, та й молодець, що вбила! Я стиха щиросердо переконую її...* [Κοτζίάς 1987, 102]. Як віддзеркалення такої "холонокровності" Димітри, Фільйо у цей момент, намагаючись донести до Димітри іншу правду і розуміючи, що не може пробити її заідеологізовані переконання та самовпевненість, *χτυπιέται – аж труситься, побивається*. І наступну частину розмови сама Димітра порівнює з допитом.

Тут варто повернутися до сказаного вище про чоловіка Димітри, героя-комуніста часів німецької окупації та партизана часів громадянської війни в Греції, коли країна буквально поділилася навпіл: на тих, хто підтримував партизан і прихід до влади незаконного уряду, сформованого на базі Комуністичної партії, та тих, хто виступав за відновлення влади законного уряду Греції, який під час Другої світової опинився в евакуації в Єгипті. Такий поділ простору на "своїх" та "чужих" у творі виражено через протистояння Димітри, щиросердої комуністки, яка й досі говорить штампами програми партії і практично ідеалізує свого брата та цей рух [Κακαβουλίας 2003, 75], та Фільйо, яка знає іншу сторону діяльності партії, зокрема, знає про вказівки з центрального комітету вбити по одному зраднику на район. При цьому чоловік Димітри, теж послідовник цього руху, виступає своєрідним "прокурором", який впевнений у неправоті партії, але не має прямих доказів. Димітра ж, немов сталева, не зриваючись на крик та не ведучись на істеріку Фільйо, намагається довести їй, що саме вона вбивця і, як вона вважає, успішно робить це; "контрольним пострілом" Димітри є таке запитання: *Εφόσον και οι δύο μασκαράδες ξεμασκαρευτήκανε, μπορώ με καλοσύνη να καταφέρω χαμηλόφωνα τη χαρακτηρισκή βολή: "Ποιόν μαυροφόρεσες, Φιλιά, όταν μπήκες νιόπαντρη στο σπίτι μας;" – І оскільки обидва негідники показали своє справжнє обличчя, тепер я можу люб'язно зробити тихий контрольний постріл: "А коли ти прийшла в наш дім, вдягнена в чорну весільну сукню, кого саме ти оплакувала?"* [Κοτζίάς 1987, 112].

У тексті постійно вказується на те, що персонажі розмовляють тихо, щоб не розбудити дітей. У запалі суперечки, як правило, ніщо не може стримати мовців, змусити їх

говорити тихо. Той факт, що вони контролювали гучність свого голосу, принаймні Димітра та її чоловік, свідчить-таки про їхнє усвідомлене та цілеспрямоване опанування своїми емоціями. А значить Димітра слідувало своїй тактиці зберігати спокій, щоб мати змогу чітко аргументувати свою позицію, що в ситуації зі збудженою Фільйо працювало на її користь, дозволяло їй скеровувати діалог у потрібному їй руслі.

Димітрі, проте, не вдається на разі переконати Фільйо підписати папери. Більше того, комунікативну невдачу Димітри можна вважати успіхом комунікантки Фільйо. Документи не підписано і зрозуміло, що не будуть підписані, конфлікт не вичерпано, але найголовніше те, що було зруйновано чіткі установки Димітри. Вона починає сумніватися. Вона запитує в чоловіка, чи вірить він, що Фільйо невинна, але чоловік уникає прямої відповіді, більше того, навіть у його очах вона не може прочитати відповіді. І саме така невизначеність доводить Димітру до відчаю, вона опиняється на межі нервово зриву. Останні рядки твору – внутрішній монолог Димітри у вигляді потоку свідомості як результат нагальної потреби "проговорити" проблему, обдумати її. Дві основні тези монологу: *δεν ήταν φονιάς!... θα τρελαθώ!... δηλαδή, τι να κάνω εγώ; Να τη σκοτώσω;... – він не вбивця!... я збожеволію!.. то що ж мені робити? Вбити її?* [Κοτζίας 1987, 120].

Отже, у намаганні переконати адресата виконати певну дію шляхом активізації мовних і позамовних ресурсів, адресант зазнає комунікативної невдачі, що зумовлено як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Конфліктогенними факторами, зокрема, виявляються установка на обличчя адресата, сформована на основі недостатньої обізнаності у фактичній об'єктивній дійсності, у зв'язку з чим вважаємо можливим виділення такого етноспецифічного конфліктогенного фактора як ідеологічна упередженість, в нашому випадку пов'язана з подіями часів громадянської війни, а також когнітивний дисонанс внаслідок психологічної напруги, зумовленої стосунками між комунікантами. Проте, для виявлення повного набору конфліктогенних факторів у цій конкретній комунікативній взаємодії вважаємо необхідним детальніший аналіз новели із визначенням комунікативних стратегій та тактик, застосовуваних мовцями, що в подальшому слугуватиме матеріалом для розробки питань лінгвопрагматики загалом і в новогрецькій мові зокрема.

В статье рассматривается конфликтное коммуникативное взаимодействие персонажей новеллы А. Кодзяса "Ягуар", анализируются причины коммуникативной неудачи и роль эмоциональных и этноспецифических факторов в регулировании речевого поведения коммуникантов.

Ключевые слова: конфликтное коммуникативное взаимодействие, коммуниканты, коммуникативная неудача, эмоциональные и этноспецифические конфликтотенные факторы.

The article observes conflict communicative interaction of the personages of the A. Kodzias's short story "Jaguar", analyses causes of the communicative failure and the role of emotive and ethnospecific factors in regulation of speech behavior of the communicants.

Key words: conflict communicative interaction, communicants, communicative failure, emotive and ethnospecific conflict-causing factors.

Література:

1. Белова А.Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – С. 11–16.

2. *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
3. *Корольова А.В.* Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А.В. Корольова // *Studia Linguistica: Зб. наук. пр.* – Вип. 1. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – С. 49–54.
4. *Кудоярова О.В.* Емоційні тактики у конфліктному професійному спілкуванні англомовних медиків / О.В. Кудоярова // *Вісник СумДУ. Серія "Філологія"*. – №1. – Суми, 2008. – С. 52–57.
5. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. *Третьякова В.С.* Конфликт глазами лингвиста / В.С. Третьякова // *Юрислингвистика-2: русский язык в его естественном и юридическом бытии.* – Барнаул, 2000. – С. 127–140.
7. *Яшенкова О.В.* Стратегії і тактики мовленнєвого спілкування у діловій сфері / О.В. Яшенкова // *Мовні і концептуальні картини світу.* – 2003. – №9. – С. 360-367.
8. *Κακαβούλια Μ.* Πέρα από τον εσωτερικό μονόλογο. Η πολιτική της γλώσσας στο μυθιστόρημα του Αλέξανδρου Κοτζιά: Η περίπτωση του Ιαγούαρου / Μ. Κακαβούλια // *Κακαβούλια Μ. Μελέτες για τον αφηγηματικό λόγο / Μ. Κακαβούλια.* – Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2003. – Σ. 55-81.
9. *Κοτζιάς Α.* Ιαγούαρος / Α.Κοτζιάς. – Αθήνα: Κέδρος, 1987. – 121 σ.

О РОЛИ ЭПИСТЕМОЛОГИИ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ ГЕРМАНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Пилипенко Ростислав Евгеньевич,

д-р филол. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье рассматривается специфика взаимодействия эпистемологии с современной германской филологией (на материале языков для специальных целей).

Ключевые слова: эпистемология, германская филология, коммуникация, система знаний, подсистемы языков для специальных целей.

Эпистемология оказала существенное влияние на эволюцию и оформление лингвистических исследований языковой коммуникации последних десятилетий. В германской филологии мощными импульсами внутреннего развития стали идеи К. Апеля, Ю. Хабермаса и Н. Лумана, которые стимулировали усовершенствование диахронических исследований различных языков для специальных целей, изучение особенностей функционирования языка в системе общественной коммуникации, критический дискурсивный анализ общественно-политических текстов etc. Результаты эпистемологических наблюдений позволяют лингвистам установить взаимосвязь различных коммуникативных систем и моделировать их иерархические отношения. *Актуальность* подобных исследований обусловлена необходимостью изучения междисциплинарных факторов развития современной германской филологии. *Целью* данной статьи является установление основных аспектов взаимодействия германской филологии и эпистемологии. Основным *объектом* исследования данной статьи является предметное поле германской филологии в контексте формирующейся парадигмы современной эпистемологии, а *предметом* исследования – актуальные эпистемологические направления как способы расширения дисциплинарной компетенции германской филологии. *Научная новизна* полученных результатов состоит в том, что в исследовании впервые предложена эпистемологическая систематизация знаний коммуникантов.

Проблема пересмотра прежних категориальных систем в германской филологии стоит уже на протяжении нескольких последних десятилетий. Ещё в конце 70-х годов прошлого столетия К. Апель обращался к философам, лингвистам и представителям других гуманитарных наук с призывом радикально изменить категориальную систему Аристотеля, широко используемую в гуманитарных науках XX века. По мнению немецкого учёного, эта система во многом недооценивает познавательную функцию языка, которую проявляют все языковые системы благодаря детерминации значений слов и высказываний. Подобное видение можно заметить и у Н. Лумана, который предлагает междисциплинарный подход к изучению различных подсистем языка. На его взгляд, каждая такая подсистема (политика, экономика, юриспруденция, медицина, религия etc.) имеет свою формулу "раскрытия коммуникации". Особую роль при этом играют ключевые понятия (концепты) каждой отдельно взятой области коммуникации и их семиотические коды, которые представляются в форме дихотомии, например, "*etw. haben/nicht haben*" (для экономики), "*recht/unrecht sein*" (для юриспруденции), "*wahr/unwahr sein*" (для науки),

"*Regierung/Opposition*" (для политики). Конечно, установление границ между отдельными языками для специальных целей может быть затруднено в силу активного взаимодействия между разными системами коммуникации, поскольку их динамика зависит от степени открытости общества в целом.

Объединение достижений филологии и эпистемологии также наблюдается в дискурсивных разведках, например, в попытках учёных объяснить взаимозависимость между способами познания и социально-экономическими формами развития общества, что помогает моделировать дискурсы власти и культуры. Эффективному пониманию герменевтической природы языковой коммуникации в сфере профессиональной деятельности также служит эпистемологическая систематизация знаний языковой личности в диахроническом аспекте. Такие исследования, как правило, характеризуются двумя направлениями:

✓ психогенетическим, в котором отображается идея устойчивого онтогенеза человеческой способности к познанию;

✓ социальным, в котором проявляется взаимозависимость форм познания и форм развития общества.

Таким образом, в соответствии с этими направлениями определяется не только историческая связь определенного типа мышления человека с политическими, экономическими, культурными формами развития общества, но и взаимодействие языков для специальных целей с отдельными общественными процессами в целом. Например, известно, что переход от феодальных к капиталистическим формам производства в Германии способствовал активному развитию делового общения, а именно – коммуникации потребителей, которая стала следствием утверждения новой идеологии равных возможностей, в том числе идеологии экономической свободы. Позднее, столкновение с экономическим кризисом после окончания Первой мировой войны способствовало становлению критического мышления в сфере деловой коммуникации. Именно в 20-30-х годах XX ст. в Германии формируется целый ряд новых экономических жанров: экономические репортажи, комментарии, аналитические материалы о причинах возникновения кризисных ситуаций, финансово-биржевые обозрения, экономические прогнозы и т.д. Взаимодействие языковых феноменов с общественным развитием наблюдаем в последние десятилетия, особенно с начала 90-х годов XX ст., прежде всего, в области информационных технологий, что обусловило расширение экономической терминосистемы немецкого языка и появление новых подвидов языков для специальных целей (*язык программирования для производственных целей, язык биржи, корпоративный язык, евросленг etc.*). И даже в неэкономических сферах общения деловая коммуникация стала активно выступать инструментом организации, управления и манипуляции общественным сознанием.

Эпистемологические исследования позволяют филологам систематизировать эксплицитно выраженные знания коммуникантов о различных профессиональных сферах деятельности. Каждая такая сфера может быть представлена как совокупность экстралингвальных факторов влияния на формирование профессиональных высказываний и текстов. А такие факторы включают знания про контекст ситуации, типичные группы адресатов, коммуникативные цели и установки, которые характерны для соответствующей формы развития общества.

В современной германской филологии акцент делается на изучении такой связи между социально-экономической формой развития общества и способами познания. В *перспективе* это дает возможность реконструировать концептосферу языков для специальных целей, прогнозировать их трансформацию в профессионально-ориентированных текстах определенного исторического периода, анализировать языковую компетенцию коммуникантов, изучать специфику использования языка в различных коммуникативных ситуациях.

Моделирование способов развития знаний в области исследований германской филологии также даёт возможность изучать эволюцию различных типов высказываний, текстов, их жанров, и, наконец, самих культур. На данном этапе развития германской филологии становится очевидным, что смежные эпистемологические и языковедческие терминосистемы пополняются новыми понятиями, которые обеспечивают понимание сущности языковых феноменов. При этом они становятся для филологов "эпистемологическими ориентирами" в джунглях междисциплинарных идей, которыми наполнена современная германская филология. Именно поэтому эпистемология выступает чрезвычайно важной наукой, поскольку она способствует осмысленному переходу от одной научной парадигмы к другой, позволяя избежать противоречий, характерных для многих западноевропейских школ. В современной германской филологии эпистемология предлагает, прежде всего, различные способы выделения основных научных интересов, новых лингвистических теорий и методов анализа, присущие тому или иному этапу развития социокультурного знания в целом. Подобная эпистемологическая поддержка способствует расширению научных и профессиональных возможностей управления сложной системой филологических знаний, обеспечению комплексного понимания и интерпретации высказываний, текстов и культур в целом.

У статті розглянуто специфіку взаємодії епістемології з сучасною германською філологією (на матеріалі мов для спеціальних цілей).

Ключові слова: епістемологія, германська філологія, комунікація, система знань, підсистеми мов для спеціальних цілей.

The article observes the specificity of interaction between epistemological and philological studies of the languages for special purposes.

Key words: epistemology, german philology (german studies), communication, knowledge-based systems, subsystems of languages for special purposes.

ОБРАЗ "РОЗУМНОГО" В КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СВІТУ РІЗНОМОВНИМИ ЕТНОСАМИ

Письменна Юлія Олександрівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено контрастивному вивченню етноспецифічних особливостей образу "розумного" на матеріалі українських, російських, англійських та італійських паремій як наслідку морально-ціннісної концептуалізації світу різномовними народами. Досліджуються національно марковані оцінні судження, що відображають особливості етнічного світосприйняття представників східнослов'янського і західноєвропейського культурного ареалів.

Ключові слова: *етнічна ментальність, інформема, концептуалізація, національно-мовна картина світу.*

Дослідження пареміологічного корпусу національних мов як джерела вивчення специфіки етнічної свідомості посідає чільне місце в сучасних лінгвокультурологічних студіях. У контексті лінгвістичної когнітології фразеологізми дедалі частіше розглядаються як наслідок морально-ціннісної концептуалізації дійсності мовою (І. Голубовська, М. Ковшова, В. Маслова), що експлікує культурно зумовлену специфіку світобачення поряд із загальнолюдськими цінностями. Вивченню етнокультурних морально-ціннісних пріоритетів на тлі універсальних етичних уявлень крізь призму паремій присвячено численні наукові праці, зокрема роботи О. Близнюк, В. Жданової, О. Левченко, Т. Орлянської, І. Привалової та інші. Таким чином, *актуальність* цієї статті визначається інтегрованістю численних сучасних лінгвістичних праць у культурологічну проблематику та інтересом до контрастивного вивчення різномовних культурних ареалів. *Мета* дослідження полягає у виявленні культурно зумовлених морально-етичних уявлень етносів, відображених у національних афористичних фондах, та експланації причин, що спричинюють їх формування. *Матеріалом* дослідження слугуватимуть прислів'я та приказки української, російської, англійської та італійської мов, які експлікують узагальнений образ "розумного", що існує в досліджуваних лінгвокультурах.

"Розум" у національних афористичних фондах відрізняється від його дефініцій як мислительної здатності. Мовою семантичних примітивів А. Вежбицької "розум" як здатність мислити можна експлікувати через ментальний предикат "думати", а морально-ціннісні виміри "розуму", втілені в пареміях, – через ментальний предикат "знати": в такому аспекті "розум" виступає синонімом "мудрості". (Пор. італ. *sapienza* – "мудрість", *sapere* – "знати" [БИРС, 781–782]).

Лексичні одиниці, що входять до семантичного поля "розуму" (укр. *ум, розум, мудрість*; рос. *ум, разум, мудрость*; англ. *wisdom, wit*; італ. *savio, saggio* та ін.), ми розглядатимемо як видові щодо нього поняття, що перебувають у відношеннях "додаткової дистрибуції".

У ціннісній картині світу етносів розум має вагоме практичне значення. Зокрема, рівень матеріального добробуту людини значною мірою залежить від її розумових здібностей: укр. *Ума треба, щоб торбу носити, бо без ума і торбу загубиш; Розумна голова сто голів годує, а дурна й себе не прогодує; З умом наживеш – без ума про-*

живеш; З умом торгувать, а без ума горювать; Не бажай синові багатства, бажай розуму; Розуму і за гроші не купиш [ПП, I, 82]; рос. *Кто умнее, тот достанет поскорее; Был бы ум, будет и рубль; Без ума суму таскать, а с умом деньги считать; С умом собицу нажить, а без ума всё растеряют; Глупый разум по миру пускает* [ПРН, I, 337–338]; італ. *Chi è saggio è più che ricco* – "Розумний – більш ніж багатий"; *Saggio a credenza e pazzo a contanti* – "Розумний – у кредит, дурний – готівкою".

В англійській мовній картині світу особливо підкреслюється перевага розуму над грошима: *Wisdom is more to be envied than riches* – "Розуму більше заздять, ніж багатству"; *Without wisdom wealth is worthless* – "Без розуму багатство нічого не варте"; *Better wit than wealth* – "Краще розумний, ніж багатий"; *Riches serve a wise man, but command a fool* – "Багатства служать розумному і керують дурнем"; *Want of wit is worse than want of money* – "Краще прагнути до розуму, ніж до грошей"; *He that has money in his purse, cannot want a head for his shoulders* – "Той, хто має гроші в гаманці, хоче мати й голову на плечах (підкреслюється важливість розумно розпоряджатися грошима)" [PDP, 258].

Аналіз англійського пареміологічного фонду дозволяє говорити про відсутність опозиції "розум – гроші". Загалом, у межах британського етнічного ареалу гроші слугують дуже позитивним індикатором особистості, адже багатство здобувається власним розумом і важкою працею, тому якнайкраще характеризує свого володаря. Таке ставлення до грошей у британській і англосаксонській культурах є виявом "action/work orientation" (орієнтація на дію/працю) [Голубовська 2004, 238], що, в свою чергу, бере витoki із протестантської релігійної традиції, у межах якої праця розглядається як духовне покликання людини [Вебер 1994]. Ось як описує англійське ставлення до праці і грошей російська дослідниця кінця XIX – початку XX ст. Олена Водовозова: "Без грошей – вважають англійці – не можна мати ні впливу, ні високого положення, а оскільки кожен із них намагається досягти і того, й іншого, вони з ранньої молодості працюють так багато, що праця стає їхньою звичкою, другою натурою. Ніякі перешкоди не змусять англійця полишити розпочату роботу... Жити для англійця – означає працювати, і він перетворив працю в релігію. Як кажуть британці, працювати і боротися із труднощами – означає молитися" [Водовозова 1904, 90–91].

Тим не менше, в українській і особливо в російській мові існують численні паремії, в яких констатується всесильність грошей та обмеженість можливостей розумної, але бідної людини: укр. *У нього ума палата, та грошей малувато; Багато ума, та в кишені нема; Грошовитого й дурня почитують* [ПП, I, 82]. Рос. *Без денег и разума нет; Ума много, да денег не так – и век дурак; Ума-то пола, да гола; Ума палата, да денег ни полуполь; Умён, да карман не ядрён; Голова пуста, да туга сума; Умом туп, да кошелём туг; Не штука разум, штука деньги; Будет именье, будет и уменье; С богатством ум приходит; Горе деньги нажить, а с деньгами дураку можно жить; В доле да в почёте и всяк умён; У богатого гумна и свинья умна (то есть сумеет наестся); У богатого мужика – уроди бог сына дурака (прокормит)* [ПРН, I, 338]. Очевидно, тривалий час існування панщини та жорсткої соціальної стратифікації і, як наслідок, несправедливості, *неправди* (Про російський культурний концепт *правда* див.: [Арутюнова 1999; Голубовська 2004, 114–115; 244–245]) зумовив песимістичне осмислення взаємовідносин розуму і грошей. Ін-

формацію про неадекватність розподілу матеріальних благ між розумними і дурними відображено і в італійських пареміях: *Non si pagar di ragione* – "Розум не завжди оплачується"; *Il mondo è fatto per chi vale e i coglioni se lo godono* – "Світ створений для тих, хто чогось вартий, а дурні ним насолоджуються"; *I savi portano i pazzi sulle spalle* – "Розумні несуть на плечах дурнів"; *Il pazzo va a cavallo e il saggio a piedi* – "Дурний їде на коні, а розумний їде пішки" [DPI, 855].

Розумні люди мають швидку реакцію, все розуміють з півслова і вміють доступно пояснити це іншим: укр. *Умному тільки кивни – вже й догадається, а дурака по спині потягни – все рівно дурак; Умнога пошли – одне слово скажи, дурня пошли – три скажи та й сам за ним піди* [УПП–2, 96]; рос. *Умный слышит вполголоса; Глупый-то свистнет, а умный-то и смыслит; Умный поп только губами шевели, а уж мы и догадаемся* [ПРН, I, 336-337]; італ. *Al savio bastabo poche parole* – "Розумному достатньо декілька слів"; *Accena al savio e lascia fare a lui* – "Натякни розумному і залиш робити це йому" [DPI, 1053].

Важливою ознакою розуму в українській і російській лінгвокультурі є скромність людини, вміння поступатися, уникати категоричних суджень, вирішувати суперечки мирним шляхом: укр. *Мудрий безумному з дороги вступається; Чим розумний стидається, тим дурний величається; Умний смиряється, а дурень надувається* [УПП–2, 97]; рос. *Глупый ищет места, а умного и в углу видно; Умной спеси не бывает; Порожний колос выше стоит; Глупый осудит, а умный рассудит; Умный на суд не ходит, а глупый с суда не сходит* [ПРН, I, 343].

У колективному етнічному досвіді, закарбованому в англійських пареміях, розумна людина вирізняється самоповагою, перебуває у гармонії із собою, її бажання і можливості врівноважені, вона вміє не лише здобувати життєві блага, а й раціонально їх використовувати і, таким чином, підтримувати стабільність і добробут: *He is wise enough that keep himself warm; He is a wise man who, when he is well, can keep so* – "Той справді мудрий, хто, досягнувши успіху, вміє його втримати"; *He is wise that has wit enough for his own affairs; He is not wise, who is not wise for himself* – "Той не мудрий, хто недостатньо мудрий для себе"; *He is wise that knows he is well enough* – "Той розумний, хто знає, що він достатньо хороший"; *Wisest is who recks, not who is rich* – "Найрозумніший той, хто ощадливий, а не той, хто багатий"; *A wise man cares not for what he cannot have* – "Розумна людина не піклується про те, чого не може мати" [PDP, 258]. Найголовнішими характеристиками розуму в англійській культурі є гнучкість мислення, постійний саморозвиток, вміння контролювати емоції: *The wise seek wisdom, the fool has found it* – "Мудрий шукає мудрості, дурень вже знайшов її"; *A wise man changes his mind, a fool never* – "Розумний змінює свою думку, дурень ніколи"; *The fool wanders, the wise man travels* – "Дурень блукає, розумний подорожує"; *A wise man esteems every place to be his own country* – "Розумний у будь-якій країні почуватися як вдома"; *He has wisdom and will, that with angry heart can hold him still* – "Той має мудрість і силу волі, хто у гніві може стриматись"; *Anger begins with folly and ends with repentance* – "Гнів починається з дурості і закінчується каяттям" [PDP, 257]. Розумний завжди зберігає обережність і не наражається на небезпеку: *He that is wise by day is no fool by night* – "Той, хто розумний вдень, не стане дурнем вночі"; *It is wit to pick a lock and steal a horse, but wisdom to let them alone* – "Це розумно зламати

замок і викрасти коня, але мудро – не чіпати їх"; *He is wise that is ware in time* – "Той розумний, хто постійно обережний" [там само, 256–258].

За результатами соціологічних і психологічних анкетувань й опитувань, у російській етнічній свідомості при характеристиці розумної людини головним критерієм слугує соціально-етичний фактор – скромність, доброзичливість, порядність, чесність, бажання допомагати іншим. Водночас ледве не на останніх позиціях знаходяться досвід, агентивність і критичність – головні переваги "розумного англієця" [Мельникова 2003, 14–15]. Як бачимо, морально-ціннісні судження, що містяться в афоризмах східнослов'янських і британської культур, загалом підтверджують результати експериментальних досліджень. Вельми показовим є той факт, що осмислення розуму в російській і англійській культурі є полярними відносно один одного і демонструють майже діаметрально протилежне світосприйняття етносів. Так, дослідник М. Єрофеев відзначає, що численні публіцистичні джерела ХІХ ст. відображають стереотипне уявлення росіян про Англію як країну "речової цивілізації" із загальним духовним занепадом: "Зосередившись на гонитві за матеріальними благами, – стверджували російські аналітики, – англійці розвинули "практицизм", тобто прагнення у кожній справі шукати, насамперед, матеріальну вигоду. Культура Англії є втіленням матеріалізму: вона націлена на розвиток промисловості, торгівлі і т.п., а високі вічні цінності англійцям недоступні" [Єрофеев 1982, 148]. Цьому протиставлялося етноцентричне сприйняття рідної культури, згідно з яким духовність у Росії є найголовнішим у житті народу, а матеріальні досягнення й успіхи займають другорядне і підпорядковане місце (так виправдовувалась, зокрема, бідність величезної маси населення, слабкий розвиток економіки й промисловості і т. ін.) [там само, 158].

Отже, аналіз мовного матеріалу на тлі культурно-історичного контексту дозволяє зробити висновки про особливості узагальненого етнічного образу "розумного" в різних лінгвокультурах. У британському мовно-культурному ареалі, а також в італійській лінгвокультурі, головною його складовою є прагматично-агентивна спрямованість, що базується на принципі доцільного раціоналізму. У досліджуваних східнослов'янських культурах в образі "розумного" більша увага меліоративну характеристику здобуває його соціально-етична, а не прагматична складова. Так, російське тлумачення "розуму" визначається комплексом морально-етичних настанов, спрямованих на досягнення "вищої" мети людського життя та задоволення духовних потреб (прагматизм, на нашу думку, не є повністю відсутній у російському понятті "розум", проте він не є формоутворюючим). Українське тлумачення "розуму" марковане соціальною функціональністю та виявляє дещо вищий ступінь практичної орієнтованості порівняно з російським.

Статья посвящена контрастивному исследованию этноспецифических особенностей образа "умного" на материале украинских, русских, английских и итальянских паремий как результата морально-ценностной концептуализации мира разноязычными народами. Изучаются национально маркированные оценочные суждения, которые отражают особенности этнического мировосприятия представителей восточнославянского и западноевропейского культурного ареалов.

Ключевые слова: концептуализация, национально-языковая картина мира, этническая ментальность.

The article deals with the contrastive research of ethnic peculiarities of image of "wise man" as the result of moral-value conceptualization, based on the material of Ukrainian, Russian, English and Italian proverbs. Based on language data, the conclusions are made about world outlook of representatives of East-Slavic and West-European cultural areas.

Key words: *conceptualization, ethnic mentality, language world model.*

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: "Языки русской культуры", 1999. – 896 с.
2. БИРС – Зорько Г. Ф., Майзель Б. Н., Скворцова Н. А. Большой итальянско-русский словарь. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – 1018 с.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К.: "Основи", 1994. – 261с.
4. Водовозова Е.Н. Как люди на белом свете живут. Англичане / Е.Н. Водовозова. – СПб., 1904. – 123 с.
5. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
6. Ерофеев Н.А. Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских (1825–1853 гг.) / Н.А. Ерофеев. – М.: Наука, 1982. – 320 с.
7. Жданова В.В. Пословицы и поговорки как источник изучения русского культурно-языкового сознания / В.В. Жданова // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / [Отв. ред. В.Н. Телия]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 151–160.
8. Ковшова М.Л. Как с писаной торбой носить: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом / М.Л. Ковшова // Фразеология в контексте культуры. – М.: "Языки русской культуры", 1999. – С.164–173.
9. Мельникова А.А. Язык и национальный характер: Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А.А. Мельникова. – СПб.: Речь, 2003. – 318 с.
10. Ожегов – Ожегов С. И. Словарь русского языка / [Под ред. Н.Ю. Шведовой]. – 16-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1984. – 797с.
11. ПРН – Даль В. И. Пословицы русского народа: Сборник в 2-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 383с.; Т. 2. – 399с.
12. РПП – Русские пословицы и поговорки / [Под ред. В. Аникина; Предисл. В. Аникина; Сост. Ф. Селиванов; Б. Кирдан; В. Аникин]. – М.: Худож. лит., 1988. – 431 с.
13. УПП-1 – Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В. Маркевича та ін. / [Уклад М. Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
14. УПП-2 – Українські прислів'я та приказки / [Упоряд. С. Мишанича та М. Пазяка]. – К.: Дніпро, 1983. – 390 с.
15. Шмелёв А.Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю / А.Д. Шмелёв. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 224с.
16. DPI – Lapucci C. Dizionario dei proverbi italiani con saggio introduttivo sul proverbio e la sua storia. – Firenze: "Le Monier", 2007.
17. PDP – Fergusson R. The Penguin Dictionary of Proverbs. – L.: Penguin Books, 1983. – 331 p.

ОСНОВО- І СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ (на матеріалі сучасної новогрецької публіцистики й інтернет-ресурсів)

Полікарнов Павло Володимирович,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті досліджено новогрецькі okazіоналізми, утворені осново- і словоскладанням, які можна зустріти в сучасних текстах публіцистичного стилю і в Інтернет-ресурсах.

Ключові слова: okazіоналізми, осново- і словоскладання, словоскладання.

Предмет дослідження – осново- і словоскладання сучасної новогрецької мови. **Об'єкт** дослідження – okazіональні номінації. **Актуальність** цієї роботи зумовлена тим, що останнім часом посилилася увага лінгвістів до вивчення мови з точки зору її функції в діяльності людини. У ході дослідження було залучено новий матеріал, пошук якого здійснювався у виданнях останніх років таких сучасних новогрецьких газет, як "Βήμα", "Καθημερινή", "Εθνος", різних за тематикою та жанром; в інтернет-співтовариствах [електронні ресурси]. **Наукова новизна** роботи полягає в підтвердженні продуктивності існуючих моделей словотворення й розгляданні авторських okazіоналізмів як елементу мовної гри. **Мета** роботи – виявлення семантичних, словотворчих та функціональних особливостей okazіоналізмів, утворених шляхом осново- та словоскладання в статтях сучасної новогрецької публіцистики, а також на інтернет-блогах і форумах. Під час дослідження використовувався описовий метод, а також методи контекстуального і дефініційного аналізу.

Було встановлено, що осново- та словоскладання є достатньо продуктивними способами утворення неологізмів. Серед неологізмів такого типу важливе місце займають okazіональні слова, або авторські новотвори. Як правило, вони залишаються в пасивному запасі мови й не потрапляють до лексикографічних джерел. Авторські новотвори вводяться в текст з метою досягнення його експресивності. Часто вони мають іронічний характер, виконують пародійну функцію й виступають в ролі каламбуру. Новотвори з'являються шляхом словотворчої деривації, семантичної деривації та запозичень з інших мов.

У енциклопедії "Українська мова" термін okazіоналізм означає "незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло" [Пустовіт та ін. 2004, 432–433].

За словами німецького вченого К. Балдингера, "кожне лексико-семантичне нововведення – це індивідуальний, здебільшого анонімний творчий акт, який залежить від багатьох – психічних, фізіологічних, граматичних, культурних і історичних факторів, при цьому не зумовлений ними закономірно" (цит.: [Шмельов 2002, 104]).

На думку білоруських дослідниць Є.М. Горегляд і О.М. Кулієвої, газетні okazіоналізми ситуативні. "Нововведення, створені публіцистами з певною стилістичною метою, поза "рідним" оточенням втрачають свою виразність і можуть бути навіть незрозумілі" [Горегляд, Кулієва 2004, 168].

Наприклад, у випуску газети "Καθημερινή" за 14.01.2004, починаючи з заголовка й в самій статті, зустрічається слово *οσταλγία*. За ним слідує авторське пояснення "тер-

міну": "Νέου τύπου νοσταλγία για τη ζωή στην πάλαι ποτέ Ανατολική Γερμανία..." (новий тип ностальгії за життям у Східній Німеччині). Для утворення цього неологізму автор застосував дієрезу, опустивши у форманті *νοστ-* автентичного загальноприйнятого слова *νοσταλγία* (сум за батьківщиною) приголосний *ν*. Компонент *νοστ-* змінено на *οστ-*, який означає першу частину німецького слова *Ost-Deutschland*. У новогрецькій мові також існує омограф цього каламбуру – *οσταλγία* – медичний термін, що потрапив до новогрецької мови з французької шляхом зворотного запозичення, і який означає "біль у кістках" (пор. остеохондроз). Як видно, при осново- та словоскладанні може відбуватися трансформація одного з компонентів твірного слова.

Наведемо інші приклади. У газеті "Καθημερινή" (22 – 23.05.1983) знайдено слово *νοφοβία*, яке можна перекласти як "ні-фобія", де *νι* – літера грецького алфавіту. Далі автор подає роз'яснення суті цього новотвору: "Πρόκειται για τη συστηματική αποβολή του τελικού -ν απ' την αιτιατική άρθρων και αντωνυμιών, καθώς κι απ' το αρνητικό "δέν". Тобто, ідеться про систематичне опускання літери *νι*, яка стоїть у кінці слова у формі знахідного відмінка артиклів і займенників, а також негативної частинки "δέν".

Газета "Εθνος" подає слово *ε-φοβία* – страх робити покупки через Інтернет, де *ε* позначає Інтернет аукціон "eBay" (електронна бухта).

Продуктивною для створення okazionalizmів є основа *-μανής*, яка зустрічається в публіцистичних статтях різного жанрово-тематичного характеру: *eurovisio-μανής* (помішаний на щорічному музичному конкурсі Євробачення), *IE-μανής* (помішаний на інтернеті, де перший компонент – аброснова *IE*, запозичена з англійської на позначення Internet Explorer), *Aprilia-μανής* (помішаний на гірських велосипедах марки "Aprilia"), *Φεμίδα-μανής* (помішаний на Феміді; Феміда – богиня правосуддя, яка водночас є його символом. Ідеться про того, хто відчуває насолоду від постійної участі в судових справах, тобто про охочого подавати до суду скарги на приватних осіб, суспільні організації та інші структури), *Mozilla-alienware-μανής* (помішаний на Інтернет браузері Mozilla-alienware), *UFO-μανής* (помішаний на НЛО; перший компонент – запозичена аброснова *UFO-*, яка, у свою чергу, також продуктивна, наприклад *UFO-λάτρης*, *UFO-ναύτης*).

А в статті про НЛО в одному з релігійних видань, де розвінчується уфологічна теорія походження людини, об'єкти позаземного походження порівнюються з предметами поклоніння язичницьких вірувань і позначаються okazionalizmом "τεχνοείδολα" – техноїдоли.

Okazionalizmi, як наслідки гри слів, зустрічаються також на інтернет-форумах. Вони, здебільшого, належать до розмовних okazionalizmів. Як стверджує українська дослідниця Є.А. Карпіловська, "у каламбурному, жартівливому словотворенні порушення нормативних словотвірних технік здійснюється свідомо для побудови okazionalizma з новим оцінним значенням, підсиленою експресією" [Карпіловська 2005, 113].

Такі okazionalizmi можуть утворюватися за фонетичною аналогією до вже існуючих слів, і, як правило, їх переважна більшість є словами-гібридами. Наведемо приклади найпоказовіших новотворів з електронні ресурсів:

θρονάθισμα, *το* (θρόνος + {κ}άθισμα) – зручні місця в транспорті, які всі намагаються зайняти;

Ληθόσφαιρα, *η* (Λήθη + σφαίρα) – зона загублених спогадів, коли кудись повертаєшся, щоб щось пригадати; від Λήθη – р. Лета;

ουραλπισία, η (ουρά + {απε}λπισία) відчай, який охоплює при виборі довгої черги в магазині або банку;

σνομπетόριο, το (σνομπ + {εστια}τόριο) – дорогі ресторани з пафосними назвами страв;

ποιανουλέφωνο, το (ποιανός + τηλέφωνο) – чийсь телефон: *"Η Όλγα μπήκε στον πειρασμό να καλέσει το ποιανουλέφωνο και να ρωτήσει ποιον πήρε, αλλά τελικά επικράτησε η λογική και ο φόβος μη γίνει ρεζίλι"*;

ψευδυμάμαι (ψεύδο- + {θ}υμάμαι) – робити вигляд, що пам'ятаєш того, хто стверджує, що ви знайомі: *"Ναι, σε θυμάμαι, είσαι ο Κώστας, α! ο Γιάννης ήθελα να πω"* *ψευδυμήθηκε ο Λεωνίδα*.

Оказіоналізми, утворені за правилами словоскладання: *γελωγλείφω* (γελώ + γλείφω) – голосно сміятися над жартами начальства;

ξυπνοκοιμίζω (ξυπνώ + κοιμίζω) – будити того, хто заснув перед телевизором, щоб сказати, що вже час іти до ліжка;

χρημοχαρά, η (χρήμα + χαρά) – радість через знайдені гроші, які були загублені у власній сумці, кишеньках тощо.

Оказіоналізми, утворені за правилами основоскладання: *αγκυπνώ* – бути неспроможним заснути увечері напередодні важливої події (αγκωμένος + ύπνος): *"Χριστέ μου, πήγε τρεις κι ακόμη να με πάρει ο ύπνος"* *αγκύπνησε νυσταγμένα ο Μίλτος αλλάζοντας για πολλοστή φορά πλευρό*;

βλαχονησίδα (βλάχος + νησί) – острів (грецькій або ні) з поганими туристами;

γανομασουλώ (γωνία + μασουλώ) – жувати окрасець хліба дорогою з магазину;

ζοροχώνω (ζόρι + χώνω) – намагатися засунути ще одну річ у вже повну валізу: *Η Μαριάνθη πάσχισε να ζοροχώσει το πουλόβερ αλλά ήταν φύσει αδύνατο*;

κουφαπαντώ (κουφός + απαντώ) – робити вигляд, що почув запитання співрозмовника й відповідати навмання: *"Ε; Ναι, ναι, ναι, όπως τα λες, Αλέξη"* *κουφαπάντησε η Μάρθα*;

κρετινερωτήσεις, οι (κρετίνιος + ερώτηση) – ідіотські запитання журналістів: *Π.χ. Σε κάποιον που μόλις έχει πέσει από τον έκτο όροφο: Πονάτε; Σε κάποιον που μόλις έχασε μάνα, πατέρα, τρία αδέρφια και το σκυλάκι του σε αυτοκινητιστικό: Πώς αισθάνεστε*;

λερωτσαντίλα, η (λερώνω + τσαντίλα) – гнів, який охоплює через забруднення нового одягу, щойно взятого з шафи: *Λερωτσαντίζομαι. "Ελα, μη λερωτσαντίζεσαι τώρα, δεν φαίνεται καθόλου"*;

μελλοδίαιτα, η (μέλλον + διαίτα) – дієта, на яку хтось намагається "сісти" найближчого часу, але не уточнює, коли саме;

προσεχόφθονος, ο (προσεχώς + φθόνος) – почуття, яке виникає, коли промо-відео виявляється більш цікавим, ніж сам фільм;

ρευματοφοβία, η (ρεύμα + φοβία) – острах протягів;

ταξιδάγχος, το (ταξίδι + άγχος) – намагання згадати тим, хто вирушив у подорож, чи не забув він щось удома;

χαραμολίστα, η (χαραμίζω + λίστα) – перелік потрібних продуктів, який забуває вдома той, хто іде до магазину;

ωραναφευγία, η (ώρα να φεύγω) – час казати "Ωρα να φεύγω τώρα", коли хтось своєю балаканиною заважає тому, хто дуже кудись поспішає.

Таким чином, з проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Оказіоналізми вводяться в газетні тексти та онлайн обговорення для створення експресивності, при цьому вони мають іронічне, пародійне забарвлення, часто в їх створенні бере участь гра слів.

Перший компонент при основокладанні може бути навіть однією літерою, також в його ролі може виступати аброснова; першим компонентом композита може бути як оригінальне слово, так і запозичення. Основокладання є продуктивнішим способом утворення складних okazіоналізмів в новогрецькій мові за словоскладання.

Оказіоналізми утворюються не тільки на базі звукових аналогій, але й на базі існуючих словотвірних моделей.

В статье исследуются новогреческие okazіонализмы, образованные осново- и словосложением, которые встречаются в современных текстах публицистического стиля и в Интернет-ресурсах.

Ключевые слова: *оказіонализмы, основослоложение, словосложение.*

This article is devoted to Modern Greek occasionally-coined words formed by means of stem composition and compounding which are used in newspapers and internet resources.

Key words: *occasionally-coined words, stem composition, compounding.*

Література:

1. *Горегляд Е.Н.* Оказіонализмы как средство создания экспрессии в современной публицистике / Е.Н. Горегляд, О.Н. Кулиева // *Культура народов Причерноморья*. – 2004. – № 49. – Т. 1. – С. 167–168.
2. *Карпіловська С.А.* Неузале словотворення: правила "гри без правил" / С.А. Карпіловська // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. – Серія Філологія. – 2005. – Т.8. – № 1. – С. 106–117.
3. *Пустовіт Л.О.* Оказіоналізм / Л.О. Пустовіт, Н.Ф. Клименко // *Українська мова: Енциклопедія*. – 2-е вид. – К.: Вид.-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 432–433.
4. *Шмелев Д.Н.* Избранные труды по русскому языку / Д.Н. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 888 с.
5. *Електронний ресурс*: <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&artid=121608&ct=34>.
6. *Електронний ресурс*: <http://www.inout.gr/showthread.php?p=214195#post214195>.
7. *Електронний ресурс*: <http://www.oodegr.com/oode/biblia/texno1/C3e.htm>.
8. *Електронний ресурс*: <http://www.twmn.net/forum/showthread.php?p=19402>.
9. *Електронний ресурс*: <http://www.greektechforum.com/forums/showthread.php?t=144>.
10. *Електронний ресурс*: http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=12416&m=B14&aa=3.
11. *Електронний ресурс*: <http://ethnos.gr/article.asp?catid=11379&subid=2&tag=8334&pubid=1880824>.

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ АНАЛІТИЗМУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Поміrkована Тетяна Валентинівна,

асп.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті аналізуються аспекти вивчення аналітизму в сучасній лінгвістиці. Зокрема, уточнюється сучасне тлумачення терміна "аналітизм", визначаються основні ознаки аналітизму.

Ключові слова: аналітизм, сучасна лінгвістика, синтетизм.

У сучасній мовній практиці все частіше аналізуються явища як з екстралінгвістичних позицій [Левченко 2005, 60–63], так і при безпосередньому зверненні до системи мови [Кузнецова 2005, 103; Swales 1990, 34]. До перших, безумовно, можна віднести ті зміни, які відбулися і відбуваються в соціокультурному просторі певної країни, в повсякденному житті її носіїв [Левицкий 1999], другі ж пов'язані з процесами і чинниками, які виражають розвиток мови як системи і дозволяють простежити загальні тенденції її розвитку [Кочергина 2005, 67]. Проте, варто відзначити, що зв'язок між цими явищами очевидний і можна говорити про динаміку мовної системи, зумовлену змінами в позамовній дійсності [Зацний 2007].

У сучасній лінгвістиці значно більше уваги приділяється вивченню аналітизму, ніж синтетизму. Можливо, тому навіть поширені вживання цього терміна становлять досить широкий спектр тлумачень. Аналітизм може визнаватися такою властивістю, що виявляється тільки в морфологічній системі [Нелисов 1980, Жирмунский 1965], тільки в синтаксисі [Солнцева 1965], у морфології та синтаксисі [Реформатский 1967], у морфології, синтаксисі та лексиці [Гак 1990].

Проявом аналітизму в морфології вважається наявність аналітичних форм (морфологічних аналітичних конструкцій), що складаються з повнозначного та службового слів. Аналітизм як синтаксичне явище відповідає вираженню синтаксичних відношень порядком розташування слів, службовими словами [Солнцева 1965], а також або послабленню синтагматичних зв'язків, або розчленованому вираженню одного члена речення [Гак 1990, 31]. Лексичний аналітизм кваліфікується як розчленоване вираження словотвірних значень [Гак 1990, 31].

Мета статті: проаналізувати аспекти вивчення аналітизму в сучасній лінгвістиці.

Завдання статті:

- ✓ уточнити сучасне тлумачення терміна "аналітизм";
- ✓ визначити основні ознаки аналітизму.

Теоретично відомо, що зі всіх мовних підсистем зовнішнім впливам найбільш підлягає лексична, оскільки словниковий запас мови не може не реагувати на бурхливі зміни, пов'язані із загальним розвитком лінгвокультури суспільства [Апресян 2004, Васильев 2004, Стишов 2005]. Так, наприклад, зміни лексичної системи англійської мови сприяють змінам і в інших ярусах мовної системи, зокрема, в словотворенні [Зацний 2007].

Однією з найважливіших змін, що стосується всієї англійської мовної системи, є тенденція до посилення рис аналітизму [Апресян 2004, 47]. У зв'язку з цим відзначимо, що традиційно розподіл мов на аналітичні й синтетичні бувався за способом вираження граматичних значень слова.

При цьому "центром мовного простору, на думку О.О. Реформатського, стала морфологія, а в основу типологічних систем (і тим самим класифікацій) інтуїтивно поставлене слово як "центральна одиниця", що пов'язує різні рівні мови і тому дозволяє розглянути через свої властивості те, що є релевантним для розуміння типологічних особливостей мови в цілому" [Реформатский 1967, 25]. Таким чином, *аналітичними мовами* називаються такі, в яких граматичні відношення виражаються службовими словами, порядком слів, інтонацією тощо, а не словозміною, тобто не граматичним чергуванням морфем у межах словоформи, як у синтетичних мовах.

У лінгвістиці проблема аналітизму пов'язана із загальною теорією розвитку мов, з багатьма принциповими питаннями складу мови на всіх рівнях мовної системи. В основі концепції аналітизму, що склалися в лінгвістиці [див. докладніше: Тенденции ... 2001], закладені принципи фундаментальних зіставлень, по-перше, аналітизм (нефлективність) – синтетизм (флективність), по-друге, аналітизм (антисинтетизм як морфологічне невираження зв'язку в мовному ланцюзі) – синтетизм (морфологічне вираження зв'язку в мовному ланцюзі), по-третє, аналітизм (як формальна частина вислову) – синтетизм (як змістова частина вислову).

Всі три підходи знайшли віддзеркалення в дослідженнях з лінгвістики, проте вчені [Нелисов 1980, Жирмунский 1965, Солнцева 1965] частіше звертаються до даної проблеми при дослідженні формальної структури слова. При цьому слід підкреслити, що другий і третій підходи не менш важливі при вивченні сутності структури мови.

Аналізуючи наявні визначення терміна "аналітизм", слід визнати, що вони доповнюють один одного і відповідають різним типам аналітизму. Найбільш коректне визначення поняття аналітизму наводить В.Г. Гак, розуміючи під цим явищем "властивість мовних одиниць до розчленованого формального вираження додаткового значення щодо основного [...] Основним значенням, відповідно до якого розчленоване вираження набуває додаткового, вважається лексичне значення для слова і предикативне значення для речення" [Гак 1990, 31]. Перевагою цього тлумачення є те, що в ньому враховується існування явищ аналітизму на різних рівнях мовної системи.

Спершу термін "аналітизм" був уведений для опису процесів всіх індоєвропейських мов, які розвиваються від менш аналітичного стану до більш аналітичного. Проте, надалі, внаслідок прозорості і зручності, термін "аналітизм" став застосовуватися і відносно інших мов.

Поняття *аналітизм* через свою багатозначність явно виокремлюється з ряду інших способів вираження лексичних та граматичних значень. Аналітизм передбачає декілька абсолютно різних способів вираження значень (порядок слів, службові слова, конверсія, інтонація, тон тощо), тимчасом, як поняття *композиція, редуплікація, афіксація* завжди характеризують чітко один спосіб вираження значення [Храковский 1965, 210].

Натомість не варто розглядати аналітизм як лише спосіб вираження значень. Ширше розуміння цього поняття – це характеристика зв'язку слів у реченні. Чим більше граматики виражено поза словами, тим більша роль синтаксису, і отже, вище коефіцієнт аналітизму, чим більше граматики виражено усередині слів – тим меншою є роль синтаксису і більшою – морфології, і тим вище коефіцієнт синтетизму [Жирмунский 1965].

У мовах з високим коефіцієнтом аналітизму кожне граматичне / лексичне значення звичайно виражається окремою морфемою, і ряд смислових морфем в певних умовах виконує функції допоміжних слів (особливо яскраво це явище представлено в таких мовах як китайська та в'єтнамська) [Маслов 2005]. Що стосується такого параметра, як коефіцієнт аналітизму/синтетизму, то він не є істотним, адже навіть споріднені мови можуть мати коефіцієнти аналітизму в мовах, що достатньо розрізняються (наприклад, англійська і українська) [там само].

Поняття аналітизму в лінгвістиці сформувалося на основі логічного розмежування І. Кантом аналітичних і синтетичних думок, яке було покладено в основу розподілу "істин розуму" і "істин факту" І. Лейбніця. Для І. Канта основним критерієм для розмежування думок була відсутність або наявність у них нового змісту, "через який вони є або суто пояснювальними, які не додають нічого до змісту пізнання, або розширюють і збільшують дане пізнання; перші можуть бути названі аналітичними, другі – синтетичними думками" [Кант 1993, 22–23]. При чому пояснення тут має широке значення і включає всі ознаки, які приписуються суб'єкту думки в результаті аналізу (предикації) і виводяться зі змісту самого суб'єкта, тобто без звернення до знань, одержаних із зовнішнього світу [там само].

К. Бюлер продовжив філософську традицію І. Канта, звернувшись до проблеми аналітизму в своїй праці "Теорія мови". Розглядаючи питання про понятійні комплекси, він звернув увагу на той факт, що композит на зразок "Grassland" є аналітичним унаслідок того, що фактично "land" вже має ознаки поняття "grass" і лише експлікує вже існуюче, на відміну від синтетичних понятійних комплексів, які "вносять щось нове, чуже до початкового поняття" [Бюлер 1993, 224–225].

Думки І. Канта також дістали свій розвиток у теоріях неопозитивізму. Зокрема в роботах Р. Карнапа розроблялася формальна мова, яка повинна замінити об'єктну мову, тобто розмови про об'єкти, ситуації, їх властивості розмовами про слова, які ці ситуації позначають і відносини між ними [Павиленис 1983, 218–219]. Карнапівські ідеї були сприйняті в трансформаційно-генеративній теорії природної мови при поясненні явищ синонімії речень. Так, два речення вважаються синонімічними, якщо їм приписується одна й та ж семантична репрезентація. Відповідно речення характеризуються як аналітичні, "якщо кожний семантичний маркер, що міститься в значенні глибинного предиката, входить у значення висловів, що становлять пресупозицію речення (тобто в значенні іменних груп, в традиційних термінах – в значенні підмета або додатку речення, в логічній термінології – в значенні аргументів функцій речення), зокрема, якщо кожний семантичний маркер предиката входить у значення суб'єкта [Павиленис 1983, 218–219].

Ці твердження сягають розуміння аналітизму у філософії і логіці. Так, аналітичними положеннями називаються ті, достовірність яких ґрунтується на тотожності понять (предиката з поняттям суб'єкта). Положення, істинність яких ґрунтується не на тотожності понять, називаються синтетичними. У більш загальному вигляді поняття про аналітичні речення формулюються так: аналітичне речення – речення істинне тільки через своє значення.

Н.М. Годер в своїй роботі "Про логічну структуру поняття, вираженого словосполученням" підкреслює, що атрибутивне словосполучення може бути названо

синтетичним тоді, коли атрибут приєднується до основи як новий елемент і веде до утворення нового поняття; якщо ж атрибут має ознаку, що входить у зміст поняття-основи, атрибутивне словосполучення є аналітичним [Годер 1961, 28].

Істотним чинником, що детермінує вияв аналітичних тенденцій у мові, є надмірність. Підкреслюючи важливу роль надмірності як семантичного чинника, що зумовлює вияв аналітизму, В.Г. Гак [Гак 1965, 47] відзначає, що велику роль при цьому відіграє відношення тавтології і синекдохи, при якому вживання одного зі слів семантично не виправдано. Важливе значення при цьому мають істотні смислові відношення між словами, при яких одне слово наперед зумовлює можливість вживання іншого слова. Це робить необов'язковим для передачі значення вживання саме цього слова і, якщо воно все ж таки вживається, то в складовій функції із послабленим значенням [Гак 1965, 51].

Вивчаючи особливості усно-розмовного мовлення Т.С. Морозова, зафіксувала той факт, що показник його аналітичності в півтора рази вищий, ніж писемного. Такий високий ступінь аналітичності авторка пов'язує перш за все з тенденцією усного мовлення до надмірної експлікації, що не властиво кодифікованому писемному мовленню. Прагнення до максимальної експліцитності лежить в основі прийомів дублювання, конструкцій ідентифікації, різного роду повторів [Морозова 1988, 95].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи, варто зазначити, що основним аспектом вивчення аналітизму, як і раніше, є граматичний. Синтетична або аналітична будова певної мови встановлюється перш за все відповідно до засобів вираження синтаксичних відношень іменників і займенників до інших слів у реченні або словосполученні. В одних мовах, які вважаються синтетичними, такі синтаксичні відношення, як правило, виражаються за допомогою закінчень (відмінкових флексій). В інших мовах, аналітичних, ці синтаксичні відношення ... виражаються за допомогою різних прийменників + одна загальна "відмінкова" форма.

В статтє анализируются аспекты изучения аналитизма в современной лингвистике. В частности, уточняется современное толкование термина "аналитизм", определяются основные признаки аналитизма.

Ключевые слова: *аналитизм, современная лингвистика, синтетизм.*

The article analyzes aspects of analytical studies in modern linguistics. In particular, it clarifies the current interpretation of the term "analysis", identifies the main features of analysis.

Key words: *modern linguistics, analysis, synthesis.*

Література:

1. *Апресян Ю.Д.* Лексическая семантика / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Наука, 2004. – 366 с.
2. *Бюлер К.* Теория языка / Карл Бюлер. – М.: Прогресс, Универс, 1993. – 502 с.
3. *Васильев Л.М.* Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. – М.: Просвещение, 1990. – 175 с.
4. *Гак В.Г.* Аналитизм. Синтетизм / В.Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 30, 451.
5. *Гак В.Г.* Десемантизация языкового знака в аналитических структурах синтаксиса // Аналитические конструкции в языках различных типов / В.Г. Гак. – М.: Наука, 1965. – С. 31–90.
6. *Годер Н.М.* О логической структуре понятия, выраженного словосочетанием / Н.М. Годер // Логико-грамматические очерки. – М.: Высшая школа, 1961. – С. 24–58.

7. *Жирмунский В.М.* Об аналитических конструкциях / В.М. Жирмунский // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.: Наука, 1965. – С. 5–57.
8. *Зацний Ю.А.* Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
9. *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант. – СПб, 1993. – 430 с.
10. *Кочергина В.А.* Введение в языковедение / В.А. Кочергина. – М.: Изд. МГУ, 2005. – 526 с.
11. *Кузнецова А.М.* Семантика лингвистическая и нелингвистическая, языковая и неязыковая / А.М. Кузнецова // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика: Сборник обзоров. – М., 2005. – С. 103–110.
12. *Левицкий А.Э.* Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / Левицкий Андрей Эдуардович. – К., 1999. – 396 с.
13. *Левченко В.О.* Экстралінгвальні фактори англійського словоскладання / В.О. Левченко // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2005. – № 2 (22). – С. 60–63.
14. *Маслов Ю.С.* Введение в языковедение. Учеб. для студ. филол. спец. вузов / Ю.С. Маслов. – М.: Высш. шк., 2005. – 470 с.
15. *Нелисов Е.А.* Аналитическая форма слова в системе соотносительных единиц / Е.А. Нелисов. – Курск, 1980. – 59 с.
16. *Павиленис Р.И.* Проблема значения: Современный логико-философский анализ языка / Р.И. Павиленис. – М.: Наука, 1983. – 213 с.
17. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
18. *Солнцева Н.В.* Анализ и аналитизм / Н.В. Солнцева, В.М. Солнцев // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.: Наука, 1965. – С. 80–88.
19. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі мови засобів мас. інформації) / Олександр Анатолійович Стишов. – [2-ге вид., переробл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
20. *Тенденции развития аналитизма в английском языке* // Третья научно-практическая конференция "Перевод и межкультурная коммуникация" / Ин-т международ. связей. – Екатеринбург, 2001. – С. 62–65.
21. *Улуханов И.С.* Мотивация в словообразовательной системе русского языка / Игорь Степанович Улуханов. – М. : Азбуковник, 2005. – 313 с.
22. *Храковский В.С.* Аналитическая конструкция, аналитическая словоформа, аналитическое слово // Аналитические конструкции в языках различных типов / В.С. Храковский. – М.: Наука, 1965. – С. 209–221.
23. *Swales J.M.* Genre analysis: English in academic and research settings / J.M. Swales. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 238 p.

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ДЕМІНУТИВІВ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

*Руда Наталя Вікторівна,
асист.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проводиться аналіз семантико-функціональної етномовної специфіки демінутивів латинськомовного тексту Апулея та способів їх художнього перекладу українською мовою.

Ключові слова: оцінно-емоційна лексика, категорія демінутивності, демінутив.

Надзавдання сучасної лінгвістики полягає в реконструкції цілісної картини світу – образу світу за даними мов. На нинішньому етапі розвитку мовознавчої науки феномен "картини світу" вважається фундаментальним поняттям, яке стосується людини та її взаємостосунків зі світом. Розгляд мови крізь призму людського фактора передбачає вивчення мовних картин світу як дзеркала народної культури, психології і філософії, часто як єдиного джерела історії народу і його духу [Снитко 1992, 61].

Оскільки в процесі розвитку самої людини та в процесі пізнання нею дійсності суттєвим фізіологічним і соціально-психологічним фактором є емоції як наслідок відповідного сприйняття й оцінювання людиною певного факту матеріального чи духовного світу, одним із найважливіших фрагментів будь-якої національно-мовної картини світу є оцінно-емоційна лексика, дослідження якої сприяє отриманню повнішої інформації про саму мову та її народ-носія. У мовах світу вираження емоційно-оцінного ставлення детерміноване світосприйняттям народу-носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у суспільстві критеріїв оцінки [Телія 1986, 39].

У багатьох мовах дослідниками виділяються як особливий клас оцінно-емоційної лексики демінутивні утворення. Таке виділення пов'язане з тим, що демінутиви, крім функції вказування на реальну зменшеність певного об'єкта, нерідко використовуються для вираження суб'єктивної оцінки цього об'єкта мовцем, яке, як правило, супроводжується емоційністю чи експресивністю. Суб'єктивність оцінки є наслідком того, що зменшеність часто асоціюється з чимось беззахисним, милим, ласкавим або нещасним, неякісним, недосконалим тощо.

Отже, *актуальність* нашого дослідження зумовлена, по-перше, тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення універсальних та ідіотнічних рис у контексті національно-мовних картин світу, і оцінно-емоційної концептуалізації зокрема, по-друге, пріоритетністю опису семантичної деривації, як засобу формування мовної картини світу [Кулинич 1992, 79], і, по-третє, проблемами перекладознавства, адже часто значення, що відтворюються в певній мові в межах засобів одного рівня, знаходять своє вираження в іншій за допомогою засобів інших рівнів мовної структури.

Предметом дослідження є семантико-функціональна етномовна специфіка демінутивів латинської мови та особливості їх відтворення українською мовою.

Об'єктом дослідження виступають демінутиви латинськомовного тексту Апулея "Метаморфози" (Metamorphoses) та їхні відповідники в українському перекладі.

Мета дослідження полягає в аналізі семантико-функціональної етномовної специфіки демінутивів латинськомовного тексту Апулея та способів їх художнього перекладу українською мовою.

Насамперед варто зазначити, що українська та латинська мови як мови синтетичного ладу флективного типу і дво- та триморфемної будови типового слова [Аракин 1979, 10; Голубовская 2002, 81] при вираженні значення малості використовують переважно суфіксальний словотвір, а саме демінутиви – похідні суфіксальні утворення зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами.

Переважає більшість демінутивів латинськомовного тексту на позначення об'єктів, тісно пов'язаних із життям та побутом людини, які виражають значення реальної зменшеності матеріальних об'єктів за усіма фізичними параметрами та вказують на недорослість живих істот знаходять в українському перекладі формально-семантичні еквіваленти (напр.: *vasculum* – посудинка, *mensula* – столик, *urnula* – скляночка, *fenestrula* – віконце, *carbunculus* – жаринка, *surculus* – гілочка, *lapillus* – камінчик, *igniculus* – вогник, *hortulus* – садок, *rivulus* – струмочок, *grabattulus* – тачанчик, *gallinula* – курочка, *formicula* – мурашка, *vaccula* – теличка, *dammula* – кізонька, *catellus* – щенятко, *pullulus* – курчатко, *ranula* – жабка). Наприклад: 1) *Discede – inquit, – miselle, quam procul a teo foculo, discede. – Забирайся, відійди геть, небораче, від мого вогнику.* 37 2) *Tandem itaque asinali verecundia ductus, aegerrime tamen digrediens rivulo proximo sitim lenio – Нарешті під впливом осличої скромності, хоч і нерадо, я припинив жування й пішов заспокоїти спрагу в поблизькому струмочку* 76. Проте тут слід зауважити, що багато іменників подібної семантики в латинській мові дедемінутивізувалися внаслідок їх частого використання у мовленні. "Найрозповсюдженішими в латинській мові були зменшені форми іменників, які позначали предмети та явища, тісно пов'язані з побутом, виробничою діяльністю людини, які внаслідок своєї корисності, важливості викликали до себе особливе прихильне ставлення. Але завдяки частому використанню таких зменшувальних слів властивий їм відтінок емоційного характеру поступово стирався ..." – пише Ф.Г. Горбач [Горбач 1954, 3]. Тому подібні формальні демінутиви латинської мови можуть перекладатися українськими недемінутивними лексемами, все залежить від контексту та його інтерпретації перекладачем, наприклад: 1) *Sic aiens crustallo dedolatum vasculum insuper ei graviora comminata tradidit – Із цими словами вона простягла Психеї посудину з гранованого кристалю, а на додачу ще й пригрозила.* 105. 2) *Pone tergum deae saxum insurgit in speluncae modum muscis et herbis et foliis et virgultis et sicubi pampinis et arbusculis alibi de lapide florentibus – Ззаду статуї темніла печера в скелі, оповита мохом, травою, листям, віттям, де-не-де виноградом і розквітлимими кущами, – усе це з каменя.* 35.

Неспіввідносність у використанні демінутивів у латинському тексті та у його українському відтворенні спостерігається при перекладі демінутивів, які виражають значення об'єктивної малості, що супроводжується оцінно-емоційними конотаціями або власне оцінно-емоційну семантику. Так демінутив *nummuli* (від *nummi* – гроші) досить часто зустрічається у творі Апулея, проте українські перекладачі використовують різні лексеми для точного відтворення семантичного відтінку цього демінутива, вжитого у відповідному контексті: *groshi* (нейтр.), *грошики* (ірон.), *грошенята* (грай., фам.), *мідяки* (знев.). Така ж варіативність перекладу, наприклад, в іменників *apicula* – бабка (ласк.), *stara* (знев.), *баба* (знев., нейтр.), *старушенція*

(sic!) (знев., ірон.); *seniculus* – старий (нейтр., знев.), старенький (ласк.), стариган (знев.); *ancillula* – якась там служниця (знев.), рабинечка (ласк.). Очевидно, що в латинській мові як і в українській демінутиви нерідко вживаються для вираження суб'єктивного оцінно-емоційного ставлення. Проте, на протипагу українській мові, яка характеризується великим набором демінутивних суфіксів, що сприяє більш точному відтворенню особливостей семантики, латинська мова для творення демінутивів в основному використовує близько трьох суфіксів, тому про значення міноративного похідного слід здогадуватися з контексту. У зв'язку з цим український переклад часто подає ряд синонімів (не завжди демінутивних) тому самому латинському прототипу (напр.: *tabernula* – хижка, такий-сякий заїзд; *sarcinula* – речі, клуночок, пакунки, торба; *diecula* – одnodенна відстрочка, днинка, манюсінський відрізок часу; *palmula* – ручка, рука, долонька; *senula* – невелика вечеря, банкетик, закуска, скупенький обідець; *casula* – скромна хатина, хатинка, будиночок). Наприклад: 1) *Petit de te Venus modicum de tua mittas ei formositate vel ad unam saltem dieculam sufficiens* – Венера просить тебе дати їй хоч трішки краси, хоч би на одну днинку. 106. 2) *Quod consilium virtutibus cantionum antevortit et ut illa Medea unius dieculae a Creone impetratis indutiis totam eius domum filiamque cum ipso sene flammis coronalibus deusserat, ...* – Як колись горезвісна Медея, домігшись у Креонта одnodенної відстрочки, весь його палац і дочку разом із стареньким батьком спалила на попіл... 24.

Особливістю латинської мови є іменники-демінутиви, утворені від основ, що позначають різні абстрактні поняття і вказують на слабку інтенсивність дії, стану чи ознаки; вони не мають суфіксально утворених відповідників в українській мові, а тому перекладаються описово (напр.: *specula* – слабка надія, *incrementulum* – невелике збільшення, *ruptulum* – нешкідливе торкання, *viaticulum* – невелика сума грошей, *viriculae* – мізерні статки, *sumtula* – невелика сума). Наприклад: 1) *Plane tenui specula solabar clades ultimas...* – В цій скруті я все ще втішав себе слабеньким промінчиком надії... 2) *Nam et viriculas patrimonii peregrinationis adriverant impensae...* – Нудженна частка моєї спадщини пішла на сплату коштів подорожі... 211. Інші латинські демінутиви такої семантики перекладалися описово тому, що використання суфіксально утворених українських еквівалентів спричинило б нівеляцію значення об'єктивної зменшеності, висуваючи на перший план оцінно-емоційну семантику (напр.: *ientaculum* – легкий сніданок, *operula* – невеликий заробіток, *cannula* – низькорослий очерет, *gustulum* – легка закуска, *unctulum* – трішки мазі, *torsiuncula* – легкий укус, *voculae* – пестливі слова). Наприклад: 1) *Nam Milonis boni concinnaticiam mensulam rogatus adhibueram, ...* бо на запрошення добряги Мілона взяв участь у скромній вечері... 39. 2) *Patere, oro te, dum dictat occasio, magno et singulari me adfectionis tuae fructu perfrui et impertire nobis unctulum...* – Не відмов мені, прошу тебе, якщо вже трапилася така сприятлива нагода, скористатися переконливим доказом свого кохання: візьми для мене трішки цієї чудодійної мазі... 60.

При перекладі демінутивів із яскравою оцінно-емоційною семантикою, особливо на позначення людей, український перекладач використовував досить влучні суфіксально утворені похідні: *palmulus* – голубчик, *amicula* – подруженька, *homunculi* – людиці, *sentunculus* – лахміттячко, *ixorcula* – дружинька. Наприклад: 1) *Erat ei tamen ixorcula etiam satis quidem tenuit et ipsa, verum tamen postrema*

lascivia famigerabilis – Була в нього **дружинюнька**, так само бідна, як і він, але недобру мала славу як крайня розпусниця 151. 2) *Et, heus, cave ne solus exedas tam bellum scilicet pullulum, sed nobis quoque tuis palumbulis nonnumquam inpertias* – Еге, гляди тільки, щоб часом ти сам-один не схрумав таке принадне курча, а час від часу давав нам, твоїм голубонькам, поласувати ним. 145.

Варто звернути увагу також на переклад українською мовою латинських демінутивізованих прикметників. Перш за все слід зауважити, що і в українській і в латинській мовах прикметники-демінутиви здатні до вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивуючої основи (незважаючи на демінутивність, ця градація стосується як зменшення, так і збільшення ознаки) та вираження оцінно-емоційних сем. Особливістю української мови є те, що при вираженні реальної збільшеності чи зменшеності вияву ознаки в семантиці прикметників-демінутивів незмінно присутні оцінно-емоційні та/або експресивні семи. Латинські ж прикметники нерідко виражають градації зменшення чи збільшення без оцінно-емоційних конотацій, їх поява, як правило, зумовлюється контекстом. Такі семантичні нюанси, як правило, враховувалися українським перекладачем, тому в одних випадках латинським прикметникам демінутивам відповідають прикметники демінутиви української мови, в інших для відтворення семантики об'єктивної малості використані недемінутивні еквіваленти (*scitula* – гарненька (ласк.), *breviculus* – коротенький (знев.), *glabellum* – гладеньке (ласк.), *tenella* – ніжненька (ласк.), *forticulum* – міцненький (ірон.), *argutula* досить – гостроязика, *succinctula* – акуратно підперезана, *dicacula* – домenna, *lautiuscula* – досить розкішна, *astutulus* – досить хитрий). Наприклад: 1) ... *at ille Cappadocum me et satis forticulum denuntiat* – ... той сказав, що я з Каппадокії і досить ще такі міцненький. 144. 2) *Puellae, servum vobis pulchellum en esse mercata perduxī* – Гей, дівчата, гляньте-но. Я вам привів із ринку добренького раба. 145. 3) *Tunc illa lepida alioquin et dicacula puella ... inquit* – На це Фотіда, дівчина лепська і домenna, так відповіла... 37.

Те саме стосується перекладу латинських прислівників-демінутивів, у значенні яких визначальною, як правило, є сема реального послаблення чи посилення вияву ознаки ознаки а поява оцінно-емоційних конотацій зумовлюється специфікою контексту, напр.: *raululum* – потрошки, трішечки і трохи; *saepicule* – частенько; *altiuscule* – височенько і досить високо; *tundule* – чепурно; *clanculo* – тихесенько, тишком-нишком і крадькома; *timidule* – децю несміливо, *bellule* – досить гарно. Наприклад: *Ego sum Byrrhena illa, cuius forte saepicule nomen inter tuos educatores frequentatum retines* – Я – та Бірена, ім'я якої тобі, очевидно, відоме, бо з уст твоїх батьків ти частенько його чув 34. *Ipsa linea tunica mundule amicta et russea fasceola praenitente altiuscule sub ipsas papillas succinctula...* – Сама ж Фотіда, чепурно одягнена в льняну туніку, підперезана рожевим блискучим поясом досить високо, під самими персами... 37.

У результаті дослідження можна зробити висновки про те, що категорія демінутивності є досить розвиненою як в українській, так і в латинській мовах і особливо широко представлена на словотвірних рівнях обох мовних структур у вигляді суфіксально утворених похідних. У зв'язку з цим не виявляється складним відтворення українською мовою семантики латинських демінутивів. Проте, оскільки в латинській мові основних демінутивних суфіксів лише три, семантичний спектр, який мо-

жуть виражати утворенні за їх допомогою похідні – від значення об'єктивної малості до оцінно-емоційного та експресивного – залежить не лише від семантики основи, але й дуже часто від контексту. Крім того, в українській мові суфіксальних відповідників не знаходилося для латинських демінутивів, утворених від основ абстрактної семантики. Очевидно, що в латинській мові, як і в українській, демінутивний словотвір представлений не лише у сфері іменника, але й прикметника та прислівника, проте семантика подібних утворень в обох мовах не завжди збігається, що, відповідно, потрібно враховувати при перекладі.

В статье анализируется семантико-функциональная специфика деминутивов латиноязычного текста Апулея и способов их художественного перевода на украинский язык.

Ключевые слова: *оценно-эмоциональная лексика, категория деминутивности, деминутив.*

In the article the semantic and functional specificity of diminutives in the Latin text by Apulei "Metamorphoses" and ways of their Ukrainian translation are considered.

Key words: *evaluative-emotional lexics, diminutive category, diminutive.*

Література:

1. Апулей. *Метаморфози або Золотий осел: Роман / Апулей.* – [Перекл. з лат. Й. Кобів, Ю. Цимбалюк]. – К.: Дніпро, 1982. – 239 с.
2. Аракин В.Д. *Сравнительная типология английского и русского языков: Учеб. пособие / В.Д. Аракин.* – Л.: Просвещение, 1979. – 259с.
3. Голубовская И.А. *Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александровна Голубовская.* – К.: Киевский университет, 2002. – 293 с.
4. Горбач Ф.Г. *Основные средства выражения уменьшительности во французском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.05 "Романские языки" / Ф.Г. Горбач.* – К., 1954. – 14 с.
5. Кулинич И.А. *Семантическая деривация как способ формирования языковой картины мира (по неографическим источникам) / И.А. Кулинич // Язык и культура.* – К., 1992. – С. 79-80.
6. Снитко Е.С. *Культурологический анализ образов-индикаторов оценочных смыслов / Е.С. Снитко // Язык и культура.* – К., 1992. – С. 61–62.
7. Телия В.Н. *Коннотативный аспект семантики языковых единиц / Вероника Николаевна Телия.* – М.: Наука, 1986. – 140 с.

ЛЮБОВ ЯК ЕМОЦІЙНО-ТЕЛЕОНОМНИЙ КОНЦЕПТ

Сав'як Наталія Вікторівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дана стаття присвячена теоретичному розгляду концепту ЛЮБОВ як емоційно-телеономної ментальної одиниці. Аналізуються погляди на даний концепт, що склалися у сучасній лінгвокультурології та емотиології.

Ключові слова: концепт, етнокультура, емоційність, цінність, універсальність, специфічність.

Як відомо, концепт є складним багатомірним утворенням, що є центральною одиницею дослідження водночас багатьох наук, таких як логіка, філософія, когнітологія, концептологія, лінгвокультурологія та ін. Кожна дисципліна виробила свої підходи до вивчення цього багатогранного явища. Це призвело до певної неоднозначності, а часом і суперечливості щодо розуміння та витлумачення даного терміна. В межах лінгвокультурологічних студій з метою усунення термінологічної багатозначності вчені пропонували використовувати низку одиниць ("стереотип", "прототип", "гештальт", "лінгвокультурема", "логоепістема" та ін.), які могли б замінити "концепт" у якості базової термінологічної одиниці даної дисципліни, однак, як видається, найбільш влучним з усіх наведених залишається все ж таки "концепт".

На нашу думку, така термінологічна строкатість лише підтверджує той факт, що концепт є багатоаспектним явищем, і різні його аспекти актуалізуються залежно від спектру наукових інтересів дослідника та ракурсу дослідження. Найсуттєвішою ознакою концепту, на думку більшості науковців, є його причетність до сфер знання, культури, психології та ціннісних орієнтирів того чи того етносу. Саме вони кладуться в основу різних дефініційних моделей [огляд дефініційних моделей див. Приходько 2008, 46–48].

Як бачимо, теоретичний фундамент лінгвокультурології та її термінологічний апарат не є до кінця сформованими та потребують певних уточнень. Саме це зумовлює актуальність даної роботи, предметом якої є концепт ЛЮБОВ як емоційно-телеономне ментальне утворення. Метою нашого дослідження є аналіз різних поглядів на даний концепт, що сформувалися в межах сучасної лінгвокультурології та емотиології, та виявлення основних ознак у його структурі.

Враховуючи ракурс даного дослідження, найбільш прийнятним нам видається тлумачення концепту в межах дефініційної моделі "концепт \equiv етнокультурне утворення", яка розробляється такими науковцями, як Ю. Степанов, В. Красних, І. Голубовська, В. Маслова, В. Карасик, С. Ляпін, Н. Слухай та ін. Дана модель розглядає концепти як продукти культури певного етносу – тобто не просто ментальні утворення, а етноспецифічні ментальні утворення. У контексті дефініційної моделі "концепт \equiv етнокультурне утворення" доречним є типологізація концептів в опозиції "універсальність – специфічність". Вважається, що універсальні концепти мають загальнолюдську та наднаціональну значимість і сприймаються представниками усіх етносів однаково (до них відносять такі концепти, як НАДІЯ, ВІРА, ЛЮБОВ, БОГ, ДУША, РАЙ, ПЕКЛО, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ та ін.). Специфічними ж називають такі концепти, які мають прив'язку до певної культури, і вважається, що саме вони

втілюють особливості менталітету тієї чи іншої національної спільноти, тому в першу чергу саме специфічні концепти стають об'єктами вивчення лінгвокультурології [Приходько 2008, 84–85].

На наш погляд, теза про універсальність "універсальних" концептів є досить сумнівною, оскільки, на наше глибоке переконання, жоден концепт не переживається абсолютно однаково представниками усіх етносів та не викликає у свідомості носіїв різних культур однакові образи та асоціації. Це пояснюється тим, що кожен етнос в процесі історичного розвитку набуває певного почуттєвого, соціального, релігійного досвіду, що значною мірою впливає на формування уявлень людей про об'єктивну реальність і зумовлює той факт, що представники різних лінгвокультур можуть по-різному інтерпретувати навіть ті концепти, які на перший погляд можуть видаватися універсальними. Аналіз цих відмінностей допоможе дослідникам глибше зрозуміти особливості менталітетів різних народів.

До таких концептів належить і концепт *ЛЮБОВ*, досліджуваний нами на матеріалі двох неблизькоспоріднених мов – української та японської. На думку вітчизняного вченого Ю. Апресяна, даний концепт є одним з найфундаментальніших культурних концептів, а відтак він потребує ґрунтовного дослідження, оскільки на його прикладі можна простежити різні способи концептуалізації емоцій представниками різних народів. На неуніверсальності концептуалізації емоцій наголошує А. Вежбицька, зазначаючи, що "емоції не можуть бути ідентифіковані без допомоги слів, а слова належать до якоїсь однієї конкретної культури і несуть в собі культуроспецифічну точку зору" [Вежбицкая 1999, 523].

Твердження про неуніверсальність концептуалізації емоцій видається нам повністю справедливим. Навіть якщо самі емоції можуть характеризуватися певним ступенем універсальності для різних етнокультур (скажімо, представники усіх народів переживають такі емоції, як страх, радість, злість, хвилювання, любов, ненависть та ін.), то їх репрезентація у мові та закарбованість свідомості носіїв цих етнокультур може докорінно відрізнятись. Таким чином, емоції можна розглядати як універсальні концепти, що мають національно-культурне коріння. Як справедливо зауважує А. Вежбицька, набір базових емоцій є однаковим для різних культур, однак мовні засоби вираження емоцій, способи їх вияву, ціннісна співвідносність мають яскраво виражені етноспецифічні риси.

В останні десятиріччя в контексті антропоцентричної парадигми у лінгвістиці з'явилася низка робіт, присвячених дослідженню емоцій в мові, авторами яких були як вітчизняні (Ю. Апресян, С. Воркачев, В. Шаховський), так і західні лінгвісти (А. Вежбицька, Б. Волек, Дж. Ейчисон). Як наслідок, у мовознавстві сформувалася нова дисципліна – емотиологія, яка займається дослідженням вербалізації, вираження та комунікації емоцій. Вважається, що емоції пронизують абсолютно всі когнітивні процеси, що вони "включені в структуру свідомості та мислення" та "...тісно пов'язані зі знаннями: змінюються знання, думки, і це призводить до зміни емоцій людини" [Шаховський 2008, 16].

Досліджуваний нами концепт *ЛЮБОВ* більшість учених відносять до класу емоційних концептів – "етнічно, культурно зумовлених складних структурно-сміслових, як правило, лексично і/або фразеологічно вербалізованих утворень, які базуються на

понятійній основі та включають у себе образ, оцінку, культурну цінність і функціонально заміщують у процесі рефлексії та комунікації однопорядкові предмети, що викликають пристрасне ставлення людини до них" [Красавский 2001, 29]. Емоційні концепти становлять особливу цінність для лінгвокультурологів. По-перше, як вже зазначалося, емоції супроводжують процес пізнання на всіх його етапах та в усіх його формах – вербальних та невербальних. По-друге, аналіз емоційних концептів дозволяє встановити спільне та відмінне у способах сприйняття та переживання явищ та предметів навколишнього світу представниками різних етнокультур на найбільш глибинному рівні, оскільки предметом подібних досліджень виступає концептуалізація конкретних базових емоцій, а відмінності у концептуалізації цих емоцій демонструють відмінності у менталітетах досліджуваних етнокультур.

З іншого боку, не можна не погодитись з думкою визначного російського лінгвокультуролога С.Г. Воркачова, який називає концепт *ЛЮБОВ* телеономним, тобто таким, що становить вищу цінність для людини, є абсолютним ідеалом, який керує життям особистості. Більше того, на його думку, "любов – це єдина сила, що протистоїть ентропії – руйнуванню та припиненню руху самого життя" [Воркачев 2007, 132]. Вчений стверджує, що концепт *ЛЮБОВ* належить до числа настільки високих духовних абстракцій, вище яких у людській душі починається мертвий простір. Даний концепт, на думку вченого, становить одну з базових цінностей та "екзистенційних благ", що виражають основні переконання, принципи та життєві цілі, та стоїть поруч з концептами *ЩАСТЯ*, *ВІРА*, *НАДІЯ*, *СВОБОДА*. Він безпосередньо пов'язаний із формуванням у людини мети та сенсу життя [Воркачев 2003, 34].

Отже, як бачимо, існує певна термінологічна неоднозначність стосовно того, до якого таксону належить досліджуваний нами концепт *ЛЮБОВ* – одні вчені називають його емоційним, інші телеономним, акцентуючи увагу на певних його ознаках та відсуваючи на периферію інші, та навпаки. Вдалою (внаслідок своєї компромісності), на наш погляд, є класифікація концептів А.М. Приходька, який виділяє підклас емоційно-телеономних концептів, до яких, поруч з деякими іншими, він відносить концепти *РАДІСТЬ*, *ЩАСТЯ* та власне *ЛЮБОВ/КОХАННЯ*. Така класифікація видається нам цілком справедливою, оскільки аналіз концепту *ЛЮБОВ* як емоційно-телеономного дає можливість в повній мірі враховувати всі його ознаки та аспекти.

Отже, емоційно-телеономний концепт *ЛЮБОВ* є складним за своєю структурою ментальним утворенням. Любов – дуже широке поняття, яке охоплює різні сфери людської діяльності та у різних проявах супроводжує кожну людину протягом усього життя: любов до батьків та дітей, любов до батьківщини, любов до себе, романтична любов, фізичний потяг – це все ще не повний перелік можливих іпостасей любові. Як правило, різні прояви любові відбивають суперечливість людської природи – вічну боротьбу плотського та духовного, біологічного та соціального, розуму та інстинкту. У цьому антагонізмі постають дві сторони любові: егоїстична та фізіологічна з одного боку, і альтруїстична та духовна – з другого. Ще давні греки виділяли три складові любові – духовну (агапе), душевну (філео) та фізичну (ерос). Агапе – це щира відданість людини певному об'єкту (іншій людині, Богові, родині та ін.), філео – прив'язаність, захоплення людиною (друг), предметом (улюблена пісня), справою (хоббі), ерос – фізичний потяг між партнерами. Так чи інак-

ше, "предмет любові являє собою в очах суб'єкта позитивну цінність, тобто сприяє, а не перешкоджає задоволенню його специфічних потреб" [Воркачев 2003, 35]. Любов у будь-якому прояві характеризується невмотивованістю вибору об'єкта та визнанням його унікальності та абсолютної цінності. Скажімо, хіть відрізняється від еротичної любові тим, що у першому випадку суб'єкт може легко погодитися на заміну одного об'єкта іншим, тоді як еротична любов, що характеризується єдністю біологічного та духовного начал у людині, спрямована на конкретний об'єкт і заміни не терпить [Воркачев 2003, 34].

Існує думка, що з трьох зазначених складових любові можна утворити сім комбінацій, що відбивають різні відтінки ставлення суб'єкта до об'єкта: 1) ерос; 2) філео; 3) агапе; 4) ерос + філео; 5) філео + агапе; 6) ерос + агапе; 7) ерос + філео + агапе, а неоднакова інтенсивність цих складових забезпечує ще більшу строкатість палітри емоцій та почуттів, які зазвичай позначаються одним словом – любов. Вважається, що ерос є найбільш нетривкою формою любові – з часом він, як правило, або переростає в іншу форму, наприклад, в любов-прив'язаність (філео), або помирає. Ще однією важливою ознакою любові є динамізм – дане почуття не може бути статичним, воно постійно зростає або зменшується, набуває нових форм або гине. До того ж любов між партнерами зазвичай характеризується різним ступенем інтенсивності, а це неодмінно призводить до виникнення таких почуттів, як ревності, страждання, а нерідко любов межує навіть з агресією та ненавистю.

У сфері міжособистісних стосунків любов – це "почуття, викликане у суб'єкта переживанням центрального місця цінності об'єкта в системі його особистісних цінностей за умови раціональної невмотивованості вибору цього об'єкта і його індивідуалізованості-унікальності. При цьому той, хто любить, відчуває бажання отримати предмет в свою "особисту сферу" або зберегти його у ній, готовий заради нього йти на жертви, турбуватися про нього, він знаходить в любові сенс свого існування і найвищий моральний закон" [Воркачев 2003, 39].

Беручи до уваги усе зазначене вище, нам видається доцільним розглядати концепт *ЛЮБОВ* як емоційно-телеономний, оскільки обидві складові займають надзвичайно важливе місце в його структурі. До того ж, перспективним, на нашу думку, є зіставне дослідження концепту *ЛЮБОВ* на матеріалі української та японської мов. Ми переконані, що з огляду на величезні культурні відмінності цих двох народів, репрезентація даного концепту у мові та свідомості носіїв двох культур матиме як деякі спільні риси, так і ряд суто етноспецифічних, і, як видається, останніх буде значно більше, що в свою чергу дозволить знайти нові шляхи до порозуміння між представниками двох націй. Дослідження концепту *ЛЮБОВ* на матеріалі української та японської мов надасть нам можливість побачити відмінності у системах цінностей, що склалися під впливом різних релігійних вірувань.

Данная статья посвящена теоретическому рассмотрению концепта ЛЮБОВЬ как эмоционально-телеономной ментальной единицы. Анализируются взгляды на данный концепт, которые сложились в современной лингвокультурологии и эмотиологии.

Ключевые слова: концепт, этнокультура, эмоциональность, ценность, универсальность, специфичность.

The article addresses concept *LOVE* as an emotional and teleonomic mental unit. We analyze different views on this concept which exist in modern emotiology and linguistic and culture studies.

Key words: *concept, ethnoculture, emotionality, value, universalism, specificity.*

Література:

1. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов *ЛЮБОВЬ* и *СЧАСТЬЕ* (русско-английские параллели) / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград: Перемена, 2003. – 164с.
2. Воркачев С. Г. *ЛЮБОВЬ* как лингвокультурный концепт / Сергей Григорьевич Воркачев. – М.: Гнозис, 2007. – 284 с.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Николай Алексеевич Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 331 с.
5. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций / Виктор Иванович Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 415 с.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ

*Соколова Юлія Олександрівна,**асп.**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті розглядаються основні підходи до вивчення етичних концептів як універсальних субстанцій у річизі становлення лінгвістичної метаетики – нового напрямку досліджень мови моралі. Аналізується природа етичної оцінки із врахуванням особливостей її репрезентації та матеріалізації у мовних формах різними етнічними спільнотами.

Ключові слова: лінгвістична метаетика, мова моралі, етичні концепти, деонтологічні теорії, етична оцінка.

Без перебільшення можна стверджувати, що морально-ціннісні поняття, уявлення, настанови, та й сама природа оцінки як невід'ємної складової людського життя поступово перемішуються у центр дослідницької уваги, стаючи об'єктом наукових розвідок лінгвістів. Тому важливим завданням у руслі новітніх наукових пошуків стає з'ясування актуалізованих смислів універсальних етичних концептів, шляхів і способів формування та реалізації оцінки у мисленневих процесах із подальшим її відображенням у мовних формах окремою етнічною спільнотою. **Об'єктом** розгляду та аналізу у даній статті стали ціннісні структури концептуальної системи мови, що знаходять вираження у мовленневих актах оцінки. Визначення особливостей природи етичної оцінки дозволяє виокремити методологічні засади формування ментальних структур ціннісного досвіду людини (якими є етичні концепти) та шляхи їх кодування у мовних формах.

Дана проблема розглядається та аналізується у руслі **лінгвістичної метаетики**, окремого напрямку у лінгвістичних пошуках, що постав і сформувався спочатку як специфічна філософська дисципліна, проте у руслі міждисциплінарних досліджень останніх десятиліть був спроектований на лінгвістичний ґрунт у зв'язку із інтересом провідних дослідників до сфери морально-ціннісних понять, уявлень, настанов та пріоритетів окремих етносів з їхньої фіксацією у мовних формах.

У *філософському ракурсі* це розділ етики, особлива область досліджень, що склалася у 20-30 роки ХХ століття у результаті експансії аналітично-філософського наукознавства у сферу етики і в якій розробляються проблеми гносеологічної та логічної природи **мови моралі**. Мову моралі ("моральну" мову) можна визначити як своєрідні способи і прийоми розмірковувань, за допомогою яких вирішуються моральні проблеми, обґрунтовуються морально-ціннісні норми, орієнтири, оцінки, засади культури поведінки. Вихідними елементами *мови моралі* виступають моральні судження, які поділяються на *настановчі*, *оцінкові* та *дефінітивні* (у яких дається визначення якогось морального терміна), які беруть безпосередню участь у формуванні *збірного образу* людини культури тієї чи іншої епохи.

Термін "**метаетика**" був введений "логічними" позитивістами (представники Віденського логічного гуртка Б. Рассел, Р. Карнап, Ф. Вайсман, М. Шлік та інші, що спиралися на деякі базові постулати Людвіга Вітгенштейна), які стояли на позиціях суто формального дослідження "моральної" мови, різних морально-ціннісних суджень, безвідносно до їхнього змісту, встановлення "ролі знаково-символічних за-

собів наукового мислення, співвідношення теоретичного апарату та емпіричного наукового базису, природи і функцій математизації та формалізації знання" [Руднев 1999, 231], намагалися створити ідеальну наукову мову. Таке дослідження не піднімало і не вирішувало одвічні питання розмежування категорій добра і зла, залежності моралі від соціально-історичних умов, місця, значення та ролі моральності у житті соціуму та окремого індивіда як члена цього соціуму, тобто етика поставала як "нейтральна" наука. Подібний підхід не міг забезпечити повного і різнобічного вирішення поставлених завдань, оскільки необхідно враховувати, що соціологічні, історичні та філософські проблеми етики органічно пов'язані з нормативними питаннями, які мають безпосереднє відношення до вибору людиною своєї моральної позиції та практичної лінії поведінки.

Тому на зміну даному напрямку приходять **аналітична філософія (лінгвістична філософія)**, метою якої була не побудова ідеальної мови, а аналіз природної мови якою вона є. "Етична оцінка в її лінгвістичному ракурсі досліджується в новому напрямкові лінгвістичної науки – лінгвістичній метаетиці, що вивчає моральну свідомість людини через її відображення в мові" [Попова 2004, 42].

Уперше систематично до проблем розгляду оцінних слів з позицій їхньої семантики, синтаксису та прагматики, їхніх функцій у тексті підійшли англійські логіки та філософи кембриджської та оксфордської шкіл. Офіційно "засновником" лінгвістичної метаетики прийнято вважати Дж. Е. Мура, який у своїй праці "Принципи етики" (1903) вперше розглянув та проаналізував окремі етичні категорії і поняття з позицій логіко-лінгвістичного аналізу. Тобто "в теорії моралі ціннісні установки людей та їх мовні еквіваленти беруться як об'єкти дослідження та інтерпретації" [Максимов 1998, 47]. Проте, як помітила і продемонструвала Н.Д. Арутюнова, багато філософів і до Дж. Мура досліджували мораль у мовному руслі (тобто через мову) (Аристотель, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, І. Бентам, Дж. Мілль та інші).

Загалом, підходячи власне до природи етичної оцінки, потрібно декілька слів сказати про традиції розмежування самих понять "**етики**" і "**моралі**". Так, термін "**етика**" (від д-гр. $\eta\theta\omicron\varsigma$ (*ēthos*) – місце перебування, спільне житло, а також - звичай, вдача, характер) у античній філософії вживався на позначення усталеного характеру того або іншого явища (наприклад, *етос* першоелементів дійсності (Емпедокл), людини (Піфагор, Демокріт, Геракліт)). Зокрема Аристотель вживав термін *етичний* на позначення чеснот, що стосуються людської вдачі, характеру, на протилежності до діаноетичним (від сполучення слів "діа" та "ноезіс" (думка)), що пов'язані з мисленням, розумом людини (наприклад, мудрість, поміркованість, справедливість), а термін "**етика**" застосовував на позначення галузі пізнання, котра вивчає власне етичні чесноти, досконалість людської вдачі.

Проте первинне значення (місце перебування, спільне житло) теж не втратило своєї філософсько-етичної актуальності, оскільки акцентує увагу на "зв'язку вдачі людини з її соціальним, культурним та природним оточенням, спонукає до роздумів про внутрішній простір, внутрішнє "місце перебування" людської волі й духовності" [Малахов 2006, 16].

Разом із тим, **мораль** походить від давнього латинського слова *mos*, що також означало характер, вдачу, звичай, а також мало й значення закону, правила, припису. Про-

те, незважаючи на подібність етимології, внутрішньої форми цих двох понять, простежуються певні відмінності у сфері їх вживання. Так, "мораль – це сукупність традиційних і панівних (у даний момент) звичаїв, а етика – осмислення цих звичаїв, осмислення моралі" [Попова 2004, 41]. Таким чином, мораль розглядається як предмет етики, реальне явище, що нею вивчається, як "певна форма свідомості – сукупність усвідомлених людьми принципів, правил, норм поведінки" [Малахов 2006, 18]. У своїх вчинках ми намагаємося слідувати принципам і нормам *моралі*, оцінку ж вчинкам і діям даємо з позицій етики. У даному руслі ми й визначаємо окреме коло концептів (*ДОБРО, ЗЛО, СОВІСТЬ, ЧЕСТЬ, ОБОВ'ЯЗОК, СПРАВЕДЛИВІСТЬ*) як етичні, зміст яких формується на основі оцінки індивідом тих або інших подій і явищ.

Часто люди, вирішуючи певні моральні проблеми, обґрунтовуючи свої моральні вимоги, норми, оцінки, свій вибір в тих чи інших ситуаціях оперують, незважаючи на різномірні ідейні позиції, однопорядковими універсальними етичними категоріями, поняттями (часто вкладаючи у них однаковий зміст), використовуючи при цьому певний логічний апарат прийомів і способів оцінки. Загалом етичні концепти, на наше переконання, належать до сфери *універсалій*. Сама субстанція "етичні концепти" існує у свідомості всіх етносів, відмінними виступають різні форми вираження, акценти та пріоритети, які надаються тим або іншим етичним сутностям у конкретному мовно-національному середовищі. Так, наприклад, С.Г. Воркачов відзначав існування "протоконцептів", або так званих "універсальних концептів" ("номів"), що "абстраговані від невизначеної кількості мовних реалізацій і забезпечують еталон порівняння, необхідний для міжмовного зіставлення та перекладу" і які "у більш чи менш "чистому вигляді" ... представлені у науковій свідомості у формі **етичних термінів** і логічних операторів..." [Воркачов 2001, 68], проте позначені у різних лінгвокультурах мовно-етнічною специфікою. Крім того, постулюється ідея універсальності мисленневих процесів, яка простежується у міжмовному науковому концептуалізмі, проте не можна, на нашу думку, стверджувати існування загальних універсальних схем мислення, яким підпорядковуються усі етноси, як не можна констатувати того, що всі народи сприймають та осмислюють світ відповідно до однієї, певним чином структурованої когнітивної моделі. Кожна нація, як нам видається, осмислює певні фрагменти реальності за допомогою власних когнітивних (ментальних) моделей (структур).

Таким чином, проблема етичних уявлень тих чи інших етносів поступово вилідається в один із визначальних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень. Так, логічний аналіз етичних концептів здійснювали Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигіна, В.Г. Гак, Ю.С. Степанов, О.Д. Шмельов, Є.В. Падучева, Анна А. Залізняк та інші. Зокрема, у руслі новітньої культурно-лінгвістичної парадигми були спроби обсервації таких етичних концептів: **обов'язок** (Т.В. Булигіна, О.Д. Шмельов, А.Д. Кошелев, О.Т. Попова), **совість, сором** (Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, Ю.С. Степанов, Т.В. Радзієвська), **добро, благо** (І.Б. Левонтіна, Л.В. Максимов), **вина** (Є.В. Падучева, О.Ю. Богуславська), **справедливість, смирення** (Анна Вежбицька, І.Б. Левонтіна, О.Д. Шмельов), **милосердя** (О.Г. Ревзіна, Л. Жданова), **гріх** (Л.Г. Панова, В.Г. Гак), **образа** (Анна А. Залізняк), **честь** (Г.Г. Слишкін) та інші (частина із вказаних дослідників входить до дослідницької групи "Логічний аналіз мови"). При цьо-

му пріоритетними методами дослідження виступали порівняльно-зіставний та контекстуально-дистрибутивний аналіз.

У даному контексті суттєвою особливістю морального погляду на світ, відбитого в іменах етичних концептів, є "поділ останнього на світ сушого і світ належного – того, що передбачається вимогами моралі, ідеєю добра, але ще не дістало реалізації" [Малахов 2006, 184]. У руслі даного визначення усі етичні концепти можна віднести або ж до сфери *деонтології* (термін І. Бентама, класика англійського утилітаризму; від гр. *δέον* (*deon*) – потрібне, необхідне та *λόγος* (*logos*) – слово, вчення), яка вивчає проблеми морального належного взагалі й насамперед *обов'язку*, та *аксіології*, що досліджує моральні цінності (насамперед проблеми, що постають в рамках опозиції добро↔зло як одвічних антагоністів). У зв'язку з цим існують різні думки щодо того, які засади у вивченні етичних концептів мають домінуюче значення: *деонтологічні* (що беруть початок з ідей німецького філософа І. Канта, творця концепції *категоричного імперативу*, морального закону, вимоги якого є абсолютними та безумовними; а також відображені у працях давніх стоїків і кініків, М. Лютера, С. К'еркегора та ін.) чи *аксіологічні* (ціннісні; серед представників – Епікур, Лукрецій, Т. Гоббс, Д. Юм, французькі та англійські матеріалісти XVIII століття, Л. Фейєрбах, Б. Рассел та інші). Так, Н.Д. Арутюнова відзначала актуальність дослідження "значення й області застосування специфічних для етики предикатів", які вона поділяє на два класи: "поняття, пов'язані із зобов'язаннями" і "поняття цінності" [Арутюнова 1999, 130].

Як слушно зазначала дослідниця, "у деонтологічних теоріях етики і в логіці оцінок вважається первинним концепт цінності, добра, а поняття обов'язку є похідним від нього. Аксіологічні поняття створюють ціннісні, а деонтичні – нормативні судження" [Арутюнова 1999, 130-131]. Виділені нами для дослідження етичні концепти належать як до сфери деонтології (*ОБОВ'ЯЗОК*), так і аксіології (*СПРАВЕДЛИВІСТЬ, СОВІСТЬ, ЧЕСТЬ*).

Для повноцінного осмислення теоретико-методологічної бази їх розгляду варто проаналізувати *природу самої етичної оцінки*, що лежить в основі всієї теорії цінностей, адже *імена етичних концептів* мають саме оцінне значення.

Оцінка, як логіко-філософська категорія, отримала вираження вже в роботах античних мислителів, але й досі продовжує бути джерелом інтересу і уваги науковців. Так, Аристотель у своїх працях розглядає різновиди об'єктів, що підпадають під оцінну кваліфікацію, і міркує про значення дотичних оцінних предикатів [Аристотель 1984]. Східний філософ Абу Алі ібн Сіна в своєму вченні про душу виділяє внутрішні і зовнішні "сили", під якими розуміє функції в межах органічного світу. До зовнішніх "сил" він зараховує дотик, нюх, смак, слух, зір. До внутрішніх сил філософ відносить фантазію, силу уяви і оцінну силу. Оцінна сила, відповідно до поглядів Ібн Сіни, покликана вловити щось загальне, істотне в одиничних тілах і предметах і, відповідно, це загальне оцінити. Б. Спіноза наводить в своїх роботах аналіз оцінних значень, використовуючи при цьому поняття нормативу. Дж. Локк вважається засновником гедоністичної теорії добра і зла, І. Кант – проповідником утилітарної теорії оцінок і так далі.

Об'єктом пильної уваги лінгвістики категорія оцінки стає в 20 столітті. Із розумінням оцінки як важливої складової повсякденного буття людини прийшло усві-

домлення необхідності вивчення природи, властивостей та способів формування і реалізації оцінки у мисленневих процесах із наступним відображенням її у формі мовних та мовленневих знаків. Тобто на перший план у лінгвістичних дослідженнях оцінки виходить проблема ціннісної структури концептуальної системи мови, що знаходить своє вираження у мовленневих актах оцінки. При цьому об'єктом досліджень безпосередньо чи опосередковано є людська особистість, оскільки "особливість моральних оцінок – у тому, що вони безпосередньо сприймаються і переживаються самим суб'єктом, який оцінює їх як над- чи позасуб'єктивні у своїй основі і за критеріями, і у цьому сенсі об'єктивні" [Максимов 2000, 135].

Крім того, дослідники в своїй більшості сходяться в тому, що оцінне значення є структурою. За словами О.М. Вольф, оцінка, включена в контекст, має вигляд структурно-організованої модальної рамки, "яка накладається на висловлювання і не збігається ні з його логіко-семантичною побудовою, ні з синтаксичною" [Вольф 2006, 186]. Розрізняють 4 основні компоненти оцінного значення: суб'єкт, предмет, характер, підстава. Більше того, до оцінних складових відносять стереотипи, аспект, аксіологічний предикат, оцінні класифікатори, шкалу оцінок, мотивування, оцінні засоби.

Сучасні аксіологічні дослідження демонструють, що оцінка є універсальною властивістю "людини мислячої" втілювати ціннісні відношення у матеріальній формі. Це змушує, у свою чергу, припустити, що особливості відображення ціннісних відношень у мові й формування усіх можливих способів типології (принципових основ категоризації) семантичних ціннісних відношень у різних мовах виникають та розвиваються якоюсь мірою на загальних підставах. І хоч способи вираження значень цінності у різних національно-мовних картинах відрізняються у зв'язку із унікальним шляхом розвитку окремих мовних соціумів (етноспецифічні особливості), важливим є пошук, насамперед, спільних змістових засад формування мовної оцінки у межах різних етнічних формацій. Відповідно, ті принципові основи, на яких складаються та формуються засади репрезентації ціннісних відношень як структур знань про попередній історично сформований етнічний досвід (а також передача їх у мовних формах), можна вважати універсальними та такими, що присутні в етнічній свідомості в узагальненому вигляді (етичні концепти).

Як у логіко-філософському, так і в лінгвістичному розумінні, необхідно розрізняти оцінку в широкому і вузькому сенсі слова. У широкому сенсі оцінка є кваліфікацією, яка може бути визначена як ставлення, позиція щодо предмета, котра спирається на порівняння даного предмета з вибраним еталоном. Оцінка в широкому сенсі виражається одиницями, що об'єктивують "кількісну оцінку", "оцінку величин". Оцінка у вузькому сенсі пов'язана з ознакою "добре/погано", зі встановленням ціннісного відношення між суб'єктом і об'єктом.

При існуючому різноманітті визначень і точок зору на природу і сутність категорії оцінки, лінгвісти, як правило, одностайні відносно протиставлення оцінного змісту дескриптивному [Арутюнова 1999, Вольф 2006, Телия 1986]. Так, наприклад, Н.Д. Арутюнова постулює оцінне значення як таке, що протистоїть дескриптивній семантиці, яка фіксує сприймані людиною риси об'єктивного світу.

Також відзначається, що дескриптивний момент співвіднесений з об'єктивним, а оцінковий – з суб'єктивним способом відбиття дійсності.

Аналізуючи імена етичних концептів, потрібно також враховувати, що вони не мають чітко окресленого референта. Як відзначає Попова Т.О., "уявний референт тут – позитивна / негативна якість, мінлива й залежна як від мовця, так і від класу об'єктів дійсності, в яких вона може бути виділена, це якість, гранично абстрагована від самих об'єктів. При цьому властивості предметів можуть не мати між собою нічого спільного, а їхня оцінна кваліфікація може збігатися" [Попова 2004, 43]. Відповідно етичні концепти є узагальнюючими словами, назвами класів об'єктів, у яких представлено колективне, історично та культурно закріплене ставлення людської етнічної спільноти до тих чи інших явищ, вчинків, дій. Як зазначала Н.Д. Арутюнова, "етика створює стійкі норми. Вони подібні істині, й відповідність їм подібна істинному значенню дескриптивного судження" [Арутюнова 1999, 181].

Етичні норми є водночас залежними і незалежними від зовнішнього світу. Вони є частиною "ідеалізованої моделі світу, яка створюється самою людиною (соціальною групою, суспільством, нацією), і це дає їй право на варіювання. Як будь-який конструкт, така модель світу складається з блоків, якими виступають норми, водночас мінливі й стійкі" [Попова 2004, 43]. Відповідно "поняття цінності виконує координуючу (між людиною й світом об'єктів), стимулюючу (яка спрямовує діяльність), дидактичну й регулятивну (прескриптивну) функцію в механізмах життя" [Арутюнова 1999, 183].

Таким чином, усі ціннісні поняття універсальні і водночас відносні, оскільки репрезентовані по-різному кожною етнічною спільнотою відповідно до тих реалій та нормативних засад, що склалися історично. А як стверджував Б. Спіноза, "жодна річ не може бути ні гарною, ні поганою, якщо вона не має з нами чогось спільного" [Спіноза 1957, 544]. Крім того, мовці завжди відображають не весь ідеальний світ цінностей, настанов і пріоритетів, а лише ті його моменти, які видаються їм найбільш релевантними та найважливішими. Отже, пошук і визначення ідіоетнічних особливостей етичних концептосфер, а також універсальної ціннісної складової у різних лінгвокультурах і окреслюють один із напрямів сучасних лінгвістичних дослідження.

В статье рассматриваются основные подходы к изучению этических концептов как универсальных субстанций в русле становления лингвистической метаэтики - нового направления исследований языка морали. Анализируется природа этической оценки с учетом особенностей ее репрезентации и материализации в языковых формах разными этническими сообществами.

Ключевые слова: лингвистическая метаэтика, язык морали, этические концепты, деонтологические теории, этическая оценка.

The article deals with main approaches to study ethic concepts as universal substance in the framework of linguistic metaethics formation which is considered to be a new line of investigation of the language of morale. The nature of ethic evaluation has been analyzed taking into consideration the peculiarities of its representation and materialization in language forms by various ethnic communities.

Key words: linguistic metaethics, language of morale, ethic concepts, deontological theories, ethic evaluation.

Література:

1. *Аристотель* Сочинения: В 4 т. / АН СССР; Институт философии / В.Ф. Асмус (ред.) – М.: Мысль, 1975.
2. *Арутюнова Н.Д.* Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 339 с.

3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: "Языки русской культуры", 1999. – I-XV. – 896 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Н.Д. Арутюнова (вступ.ст.), И.И. Чельшева (вступ.ст.). – Изд. 3-е, стер. – М.: КомКнига, 2006. – 261 с.
5. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
6. Карамова А.А. Категория оценки в современном русском языке: Учебное пособие / А.А. Карамова. – Уфа, 2003.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
8. Максимов Л.В. О дефинициях добра: Логико-методологический анализ / Л.В. Максимов // Логический анализ языка: Языки этики. – М.: Языки русской культуры, 2000.
9. Максимов Л.В. Очерк современной метаэтики / Л.В. Максимов // Вопросы философии. – 1998. – № 10. – С. 39–54.
10. Малахов В.А. Этика: Курс лекций: Навч. посібник / В.А. Малахов. – 6-те вид. – К.: Либідь, 2006. – 384 с.
11. Мур Дж. Принципы этики / Пер. с англ. Л.В. Коноваловой. Общ. ред. Нарского И.С. – М.: Прогресс, 1984. – 326 с.
12. Попова Т.О. Психосемантика універсальних етичних концептів в етномовній картині світу: дис. канд. філол. наук: 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Т.О. Попова. – К., 2004. – 208 с.
13. Руднев В. П. Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты / В.П. Руднев. – М.: Аграф, 1999. – 382 с.
14. Спиноза Б. Избранные произведения. В.2 т. / Б. Спиноза. – М.: Гослитиздат, 1957. – Т. 1. – 631 с.
15. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц / В.Н. Телия. – М., 1986.

**НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКИ
(на прикладі ЛСП "Засоби пересування" в англійській, німецькій,
російській та українській мовах)**

Тарасова Віталіна Василівна,
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню етнічних особливостей концептуалізації дійсності, об'єктивованих у культурно маркованих лексичних одиницях на позначення засобів пересування, що утворюють відповідні фрагменти української, російської, англійської та німецької національно-мовних картин світу.

Ключові слова: концептуалізація, лакуна, національно маркована лексика, національно-мовна картина світу, засоби пересування.

Антропоцентричний вимір дослідження мовних явищ спричинив активний розвиток семантичної теорії, нині сфокусованої на розгляді універсальних та ідіоетнічних компонентів у структурі мовного значення. Вивченню мовної семантики в антропоцентричному руслі присвячені численні роботи українських мовознавців (І. Голубовська, А. Левицький, О. Снитко) і зарубіжні лінгвістичні студії (А. Вежбицька, Ю. Степанов, Й. Стернін) та ін. Одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики є питання взаємозв'язку та взаємодії між мовою і культурою, мовою і мисленням, мовою і етносом (Є. Верещагін, В. Костомаров, М. Кочерган та ін.), зокрема дослідження мови в плані виявлення національно маркованої лексики.

Діяльність етнічного соціуму, спрямована на об'єкт довкілля, перетворює останній на артефакт: будучи піддані культурній концептуалізації, реалії зовнішнього світу неодмінно об'єктивуються й відображаються в мові. Кореляція культурної й мовної концептуалізації забезпечується відношеннями інтердепендентності мови й культури як у субстанційному, так і функціональному аспекті.

У такому контексті одним із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень стає вивчення тезаурусного рівня мовної особистості і національно-мовних картин світу, що постають як вербалізовані інтерпретації світу різномовними етносами (праці І. Голубовської, Ю. Караулова, О. Корнилова та ін.).

Вивчення унікальної народної культури крізь національну мову, що слугує зберігачем і транслятором культурних цінностей і світогляду нації, зумовило протягом останніх десятиліть підвищення дослідницького інтересу до лексики, що містить національно-культурний компонент. Етнолінгвістичний напрям, що бере витоки з досліджень Ф. Боаса, Е. Сепіра, О. Потебні, орієнтований на реконструктивний план виявлення культурних шарів у формуванні лексичного фонду національних мов

Отже, **актуальність** теми дослідження зумовлена загальним спрямуванням сучасних контрастивних лінгвістичних досліджень на виявлення універсального й етноспецифічного в національно-мовних картинах світу. Розгляд культурно маркованих явищ лексико-фразеологічного мовного рівня як носія культурної інформації на матеріалі різноструктурних (української, російської; англійської, німецької) мов відповідає настановам сучасних зіставних когнітивних і лінгвокультурологічних студій щодо опрацювання проблем лексичної семантики в антропоцентричному руслі.

Мета дослідження полягає у відтворенні етноспецифічних рис національної ментальності на основі вивчення ідіоетнічних особливостей концептуалізації дійснос-

ті, втілених в лексичних одиницях на позначення засобів пересування української, російської, англійської та німецької мов.

Об'єктом дослідження є культурно марковані одиниці лексико-фразеологічного рівня, що утворюють відповідні фрагменти української, російської, англійської та німецької національно-мовних картин світу.

Предметом дослідження є етнічні особливості концептуалізації дійсності, об'єктивовані в культурно маркованих конституентах ЛСП "Засоби пересування" української, російської, англійської та німецької мов.

У нашому дослідженні і мова, і культура розглядаються в межах етногенезу, тобто у зв'язку з розвитком етносу, що формує їх. У руслі такого підходу культура розглядається широко – як реакція, відповідь етносу на вплив навколишнього середовища (системи етноценозу). Мова виступає як універсальний компонент культури, продукт і умова існування останньої, спосіб об'єктивації культури, один з каналів трансляції етнокультурної інформації.

Дослідження об'єктивації в мовній тканині культурно забарвлених феноменів базується на розумінні онтологічної єдності мови і культури як у функціональному, так і в генетичному аспекті через належність до фундаментальних характеристик людини та її духовної діяльності із пізнання та перетворення світу. Культура тлумачиться як сукупність матеріальних і духовних артефактів людської діяльності, відображена в системі знаків, символів і норм, що історично передається і поділяється певною етнічною спільнотою.

Встановлення структурно-функціональних кореляцій центральної одиниці мови з системними параметрами культури формує передумови для з'ясування того, яким чином системні характеристики культури віддзеркалюються в структурі й семантиці слова. При цьому семантичний аспект є домінуючим, оскільки саме в семантиці через "сітку" культурно маркованих смислів маніфестуються способи взаємодії лексичної й етнокультурної систем.

З точки зору семантики, культурна інформація корелює з різними рівнями лексичного значення. У найменуваннях етнокультурних ендемиків (реалій) культурний компонент зосереджується в понятійному ядрі значення і співвідноситься з його денотативним та сигніфікативним аспектами. Якщо ж культурна інформація пов'язана з фоновими знаннями, то культурний компонент корелює з конотативним аспектом лексичного значення.

При контрастивному аналізі семантичний обсяг лексичного значення, будучи одним із семасіологічних параметрів, виявляє розбіжності в обсязі та змісті предметно-логічного компонента, які є суттєвими при сприйнятті лексичного значення слів, що зіставляються. Залежно від характеру відмінностей предметно-логічні компоненти знаходяться у відношенні **еквівалентності**, **включення**, **перетину** чи **безеквівалентності**, які визначають, у свою чергу, ступінь і характер наявних подібностей і розбіжностей [Кочерган 2004, 12].

Найбільш значимими для виявлення національно-культурної специфіки ЛСП "Засоби пересування" у досліджуваних мовах є безеквівалентні лексичні одиниці (напр., рос. *тройка*, *двуколка*, *дрожки*, укр. *дринда*, *каламайка*, *ком'яга*, нім. *das Langstreckenverkehrsflugzeug*, *das Raketenschnellboot*, англ. *Panda-car*, *half-track*). Вони

важливі через наявність у значенні національно-культурного компонента (національно-сторичного колориту – фоново-конотативний елемент семантики та прагматики етнічних лексичних одиниць, який відображає особливості предметного та уявного світів певного етносу у відповідний період часу), оскільки служать для позначення предметів, співвідносних з історією і культурою англійського, німецького, російського чи українського народів і є реаліями життя кожного з них. Особливо цікаві у цьому відношенні хрематоніми – власні назви об'єктів матеріальної культури:

✓ офіційні назви засобів пересування: "*Mayflower*", "*Josephine*", "*Адмірал Нахимов*", "*Антей*", "*Руслан*";

Напр.: Як вже зазначалося, наприкінці серпня 1834 р. пароплав "*Император Миколай*" вийшов першим рейсом з Одеси у Константинополь. Потім, після ремонту навесні 1835 р., до нього приєдналася "*Нева*", а у березні 1837 р., нарешті, у свій перший рейс вийшов пароплав "*Императрица Александра*". Новому пароплавству передали до управління пароплави "*Одеса*", "*Наследник*", які належали місту Одесі, та казенний пароплав "*Петр Великий*" [<http://www.avtosvit.com>].

✓ марки автомобілів: *Ford*, *Volkswagen (VW)*, *Запорожець*, *Москвич*.

Дослідження показало, що у складі ЛСП "Засоби пересування" є велика кількість антропонімів – імен людей, які увійшли до історії будування літаків, автомобілів, пароплавів, тобто до історії транспорту. В антропонімах закладена етнокультурна смислова інформація. Такі лексичні одиниці відображають суспільний розвиток певної мовної спільноти та є компонентом національної культури. Наприклад, *Henry Ford* (американський автопромисловець, засновник найбільшої в світі автомобільної компанії "Форд мотор"), *Ferdinand von Zeppelin* (німецький конструктор, який сконструював дирижабль), *О.К. Антонов* (радянський авіаконструктор, під керівництвом якого було створено літаки Ан-10, Ан-22 ("Антей"), Ан-124 ("Руслан") та ін.).

Елементи концептуальної картини світу певного етносу, його етно- та лінгвومن-тальність, світоглядно-ціннісна орієнтація у відповідному лексичному втіленні незмінно позначається на жаргоновживанні, визначаючи його національно-культурну та мовну специфіку [Ставицька 2005, 313].

В англійській мові в мові водіїв вантажівок фігурує популярний в Англії персонаж – ведмежатко *Смоукі (Smokey)*. Наприклад, літературному *police car with CB* (поліцейська машина з радіопередавачем) відповідає сленговий вираз *smokey with ears* [КАРЛС, 130] (букв. "Смоукі з вухами").

Етнокультурний компонент також представлений в жартівливих номінаціях окремих марок машин, спільних для молодіжного сленгу та сленгу автолюбителів: укр. *горбатий* – "Запорожець-965" [УЖС, 109], *жигуль* – "Жигулі" [УЖС, 135]; рос. *королева дорог* – автомобіль марки "Волга" [ТСРС, 186], *жидули* – "Жигулі" [ТСРС, 125], *буханка* – фургон "УАЗ" [ТСРС, 53], *ишшига* – автомобіль ГАЗ-66 [ТСРС, 476]; англ. *Model T, tin lizzie* – "Ford" [WTS, 30], нім. *der VW* – "Volkswagen" [БНРС, 924] та ін.

У процесі дослідження лексики транспортної семантики німецької, англійської, української та російської мов ми дійшли висновку, що у картині світу російського та українського етносів поняття "*іномарка*" займає важливе місце, у той час як у німецькій та англійській культурах та відповідно й мовах це поняття не об'єктивоване, тобто представлене лакуною.

Стереотипне уявлення представників слов'янських мовних колективів про "іно-марку" майже завжди є позитивним (напр., *Chana Benni* явно лучше всяких "Калин" – вместительный, юркий, в аппетитах скромный...такой себе сити-кар [http://www.avtosvit.com]), у той час як до засобів пересування вітчизняного виробництва превалює негативне відношення.

У свідомості української лінгвоспільноти вітчизняний автопром часто ототожнюється із неякісними, непрестижними, неестетичними засобами пересування; вітчизняні автомобілі є об'єктами жартів, а ЗАЗ-596, легендарний "Запорожець", та "Москвич" вже давно стали візитівкою української та російської національної "транспортної" сміхової культури.

Напр.: – *Чому в Запорозжів не ставлять радіоприймачі?*

– *А користі? Однаково нічого не чути – коліна вуха закривають.*

Отже, вивчення культурно маркованих лексем із залученням поняття концептуалізації підтвердило не лише свою доцільність і вмотивованість, а й ефективність, що сприяло досягненню поставленої мети – відтворенню етноспецифічних рис національної ментальності з опертям на мовні факти.

Наповнення етноспецифічною лексикою ЛСП "Засоби пересування" в досліджуваних мовах становить 10% від загальної кількості конститuentів. Це свідчить про значну спільність у концептуальній будові транспортних систем англomовних, німецькомовних країн, Росії і України. Ми дійшли висновку, що над лексичною групою з культурно зумовленим ядром значення кількісно переважає лексика з культурно зумовленою конотацією. Той факт, що культурно релевантні компоненти значення перебувають на периферії семантичної структури відповідної лексичної одиниці, свідчить про універсальність сприймання сутнісних характеристик об'єкта номінації та про етнічну своєрідність сприйняття його окремих ознак мовним співтовариством.

Ізоморфізм проявляється більшою мірою при порівнянні ЛСП "Засоби пересування" мов однієї групи, тобто досліджуване ЛСП в англійській та німецькій мовах (германська група) має більше спільних рис, що проявляється в меншій кількості безеквівалентних конститuentів у складі поля. Установлені риси схожості зумовлені генетичною близькістю німецької та англійської мов. Відмінності пов'язані з особливостями їхніх систем і структур. Це ж стосується української та російської мов (східнослов'янська група), які є мовами синтетичного типу, та мають більше спільних характеристик у порівнянні з мовами аналітичного типу (напр., англійською).

Статья посвящена изучению этнических особенностей концептуализации действительности, объективированных в культурно маркированных лексических единицах для обозначения средств передвижения, образующих соответствующие фрагменты украинской, русской, английской и немецкой национально-языковых картин мира.

Ключевые слова: концептуализация, лакуна, национально маркированная лексика, национально-языковая картина мира, средства передвижения.

The article is devoted to the research of ethnic peculiarities of conceptualization of reality, objectified with the help of culturally marked words, which form the corresponding parts of the Ukrainian, Russian, English and German language world models.

Key words: culturally marked words, language world model, ethnic mentality.

Література:

1. *Вежбицкая А.* Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. *Верещагин Е.М.* Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Рус. язык, 1990. – 247 с.
3. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. *Кочерган М.П.* Зіставне мовознавство і проблеми мовних картин світу / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – №5–6. – С. 12–22.
5. *Корнилов О.А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Олег Александрович Корнилов. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 341 с.
6. *Левицький А.Е.* Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови) / А.Е. Левицький // Вісник Житомирського державного університету. – 2005. – Вип. 23. – С. 16–21.
7. *Маслова В.А.* Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Наука, 2000. – 356 с.
8. *Попова З.Д.* Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2002. – 192 с.
9. *Снитко О.С.* Стереотипи у мовній свідомості особистості / О.С. Снитко // Мовні та концептуальні картини світу. 36. наук. праць – Вип. 23. – Ч. 3. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2007. – С. 41–45.
10. *Ставицька Л.О.* Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л.О. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
11. *Степанов Ю.С.* Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Автосвіт. Автомобільний вебпортал // Електронний ресурс: <http://www.avtosvit.com>.
2. КАРЛС = Ощепкова В.В., Шустрилова И.И. Краткий англо-русский лингвострановедческий словарь. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 176 с.
3. ТСРС = Елистратов В.С. Толковый словарь русского сленга. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. – 672 с.
4. УЖС = Ставицька Л. Український жаргон. Словник. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
5. WTS = Wordsworth. Theasaurus of Slang (The). – L.: Wordsworth Editions Ltd Cumberland House, 1995. – 654 p.

ВЕРБАЛЬНИЙ РИТМ В КОНЦЕПЦІЇ М. КАЛИНОВИЧА Й ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теряєв Дмитро Олексійович,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На основі результатів експериментально-фонетичного дослідження акустичної природи слова встановлюється ієрархічна система вербального ритму.

Ключеві слова: мовлення, артикуляція, акустика, ієрархічна система, вербальний ритм.

У науково-педагогічній діяльності М. Калиновича, викладача, лексикографа, перекладача, значне місце займали проблеми слова, які вчений висвітлював на матеріалі різноструктурних мов світу. На дискусію "Слово як мовна одиниця" М. Калинович "відгукнувся спеціальною розвідкою "Поняття окремого слова", запропонував власну дефініцію, до якої в цілому схвально поставилися такі видатні дослідники цієї проблеми, як В.В. Виноградов, Л.В. Щерба та ін." [Жлуктечко та ін. 1988, 5].

Ставлення вченого до слова підкреслено в оцінці Л.А. Булаховського: "М. Калинович тонко відчував і любив заглиблюватися в тонкощі, вигини слова..." [Булаховський 1949, 102].

Погляд М. Калиновича на фундаментальне значення загальної фонетики, положення якої повинні лежати в основі всіх інших розділів науки про мову, відбився на ставленні до вербального ритму, на який вчений постійно звертав увагу при інтерпретаціях природи складу, слова, наголосу, речення [Калинович 1935; 1940; 1947а].

За концепцією М. Калиновича, "вилучене із семантично зв'язаного речення кожне поодиноке слово має певну ритмічну форму, оснований на відносній наголошеності і ненаголошеності, або на відносній довготі і короткості його складів. Ізольоване від інших слів, з яких складається речення, виділене з ритмічних рамок останнього, слово являє собою, так би мовити, застиглий такт або застиглу частину речення, більшу чи меншу за такт" [Калинович 1947б, 72].

Сучасні електронні технології дають можливість проникати в тонкощі матерії мовлення, вивчати звучання слова як ізольовано, так і в континуумах текстів [Теряєв 2002, 2005, 2007].

В нашому дослідженні слово аналізується в процесі руху його матерії.

Мета роботи: експериментально-фонетичними прийомами розкрити акустичну природу вербального ритму.

Матеріалом дослідження слугували тексти та найчастотніші слова української літературної мови, озвучені в студійних умовах.

Експеримент проведено на комп'ютерному комплексі, який дав змогу ввести у пам'ять комп'ютера слова в реалізації носіїв української літературної мови; сегментувати звукові континууми; ідентифікувати акустичні параметри (тривалість, амплітуда, частота коливань); синхронізувати акустичне зображення мовлення з його звучанням; візуалізувати матеріал у вигляді осцилограм, спектрограм, діаграм. Усього проведено понад 10000 вимірів акустичних параметрів.

І. Артикуляційне звукотворення.

Експериментальний матеріал було візуалізовано на динамічних комп'ютерних спектрограмах, які відобразили "фонемоутворюючі артикуляційні жести, що породжують

звукове мовлення" [Деркач та ін. 1983, 4]. Звукотворення слів відбувається на основі 5 укладів артикуляційних органів: 1) повне розімкнення при вимові голосних; 2) дрижання при вимові вібрантив; 3) щілина при вимові щілинних дзвінких, глухих та сонантів; 4) зімкнення з переходом у щілину при вимові африкат; 5) повне зімкнення при вимові зімкнених дзвінких, глухих та сонантів [Фант 1964; Скалозуб 1963].

У звукових континуумах слів, відтворених на динамічних комп'ютерних спектрограмах, зафіксовано біля 1000 варіантів комбінацій артикуляційних жестів різних ступенів зімкнення / розімкнення відповідно до кожного слова. Динамічна комп'ютерна спектрограма і діаграма відтворюють структуру вимови слова *студент* (рис. 1).

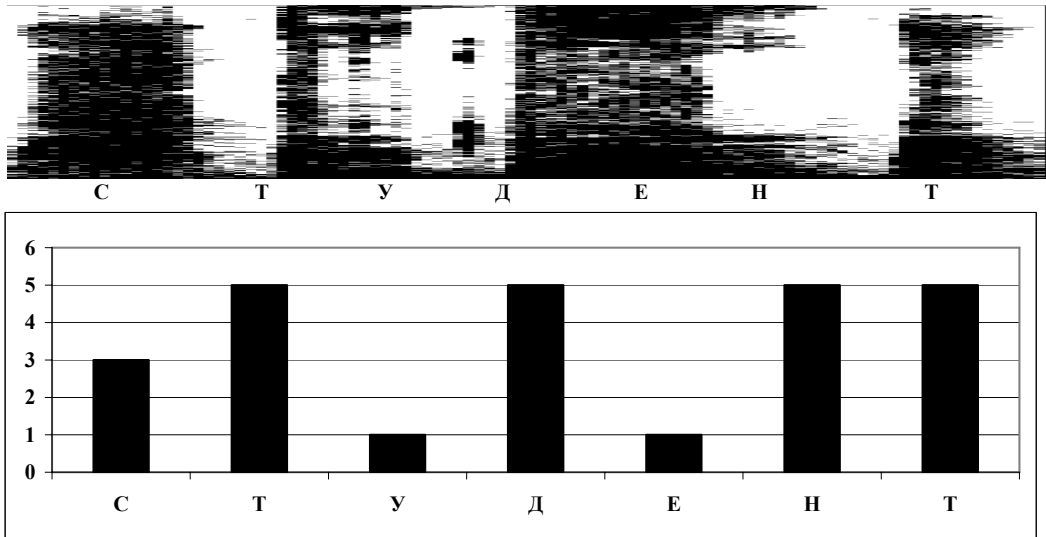

Рис. 1. На осі абсцис позначені звуки слова; на осі ординат цифри відповідають 5 укладам органів артикуляції. Площини співвідносяться зі ступенем зімкнення / розімкнення нижньої та верхньої меж ротової порожнини

Акустичні параметри свідчать, що в слові фіксуються артикуляційні жести: щілина (шумний, щілинний, передньоязиковий, глухий, твердий С) → повне зімкнення (шумний, зімкнений, передньоязиковий, глухий, твердий Т) → повне розімкнення (ненаголошений голосний, високого підняття, заднього ряду, лабіалізований У) → повне зімкнення (шумний, зімкнений, передньоязиковий, дзвінкий, твердий Д) → повне розімкнення (наголошений голосний середнього підняття, переднього ряду, нелабіалізований Е) → повне зімкнення (сонорний, зімкнений, носовий, передньоязиковий, твердий Н) → повне зімкнення (шумний, зімкнений, передньоязиковий, глухий, твердий Т).

Чергування варіантів укладів у межах слова створює ритм на артикуляційному рівні.

II. Акустичне звукотворення.

У мовленнєвому континуумі слова коливаннями формуються акустичні події при створенні звуків: 1) гармонійно-обертонні – голосні; 2) гармонійні – сонанти; 3) ком-

бінаційні – африкати, дзвінки зімкнені та щілинні; 4) турбулентні – щілинні глухі приголосні; 5) імпульсні – зімкнені глухі приголосні [Скалозуб 1979; Фланеган 1968].

У процесі ідентифікації акустичної природи звуків зареєстровано біля 1000 варіантів комбінацій коливань звукових хвиль. На динамічній комп'ютерній осцилограмі відображено структуру акустичних коливань слова *університет* (рис. 2).

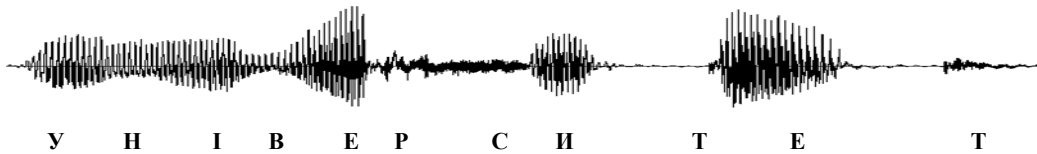

Рис. 2

У звуковій реалізації слова відбуваються акустичні події: гармонійно-обертонні (ненаголошений голосний, високого підняття, заднього ряду, лабіалізований У) → гармонійні (сонорний, зімкнений, носовий, передньоязиковий, м'який Н) → гармонійно-обертонні (ненаголошений голосний, високого підняття, переднього ряду, нелабіалізований І) → гармонійні (сонорний, щілинний, серединний, губно-губний, твердий В) → гармонійно-обертонні (ненаголошений голосний, середнього підняття, переднього ряду, нелабіалізований Є) → гармонійні (сонорний, дрижачий, передньоязиковий, твердий Р) → турбулентні (шумний, щілинний, передньоязиковий, глухий, твердий С) → гармонійно-обертонні (ненаголошений голосний, високого підняття, переднього ряду, нелабіалізований И) → імпульсні (шумний, зімкнений, передньоязиковий, глухий, твердий Т) → гармонійно-обертонні (наголошений голосний, середнього підняття, переднього ряду, нелабіалізований Є) → імпульсні (шумний, зімкнений, передньоязиковий, глухий, твердий Т).

Контрастність акустичних коливань гармонійно-обертонних з імпульсними, турбулентними створює ритм на акустичному рівні.

III. Тривалість – час розгортання звукових сигналів.

У процесі обробки даних тривалості звуків у межах слова виявлені ознаки ритму в акустичних сигналах. Зафіксовано показники часу звучання в діапазоні від 80 мс до 170 мс для голосних та від 40 мс до 100 мс для приголосних. На динамічній комп'ютерній осцилограмі відбито акустичну структуру слова *кафедра* (рис. 3).

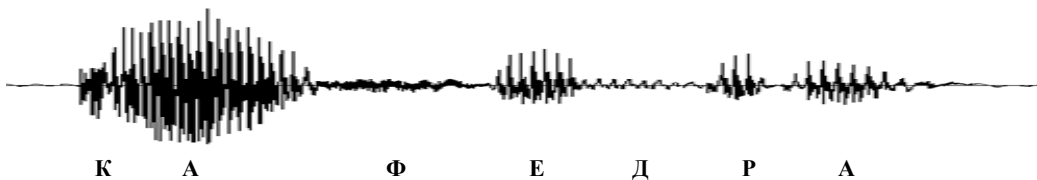

Рис. 3

Акустичні параметри сегментів фіксують тривалість: 40 мс (шумний, зімкнений, задньоязиковий, глухий, твердий К) → 170 мс (наголошений голосний, високого

підняття, заднього ряду, нелабіалізований А) → 100 мс (шумний, щілинний, губно-зубний, глухий, твердий Ф) → 80 мс (ненаголошений голосний, середнього підняття, переднього ряду, нелабіалізований Є) → 105 мс (шумний, зімкнений, передньоязиковий, дзвінкий, твердий Д) → 60 мс (сонорний, дрижачий, передньоязиковий, твердий Р) → 120 мс (ненаголошений голосний, високого підняття, заднього ряду, нелабіалізований А).

Зміна параметрів більшої / меншої тривалості створює ритм на рівні часу.

IV. Інтенсивність – сила звуку.

У експерименті досліджувалась інтенсивність звучання, яка вимірюється значеннями амплітуди, котрі обернено пропорційні силі звуку і подаються в тексті зі знаком "мінус". У результаті співставлення даних інтенсивності зафіксовано максимальні показники амплітуди в діапазоні від -5 до -17 для голосних та мінімальні показники від -12 до -30 для приголосних. На динамічній комп'ютерній осцилограмі та діаграмі відображено структуру інтенсивності слова *викладач* (рис. 4).

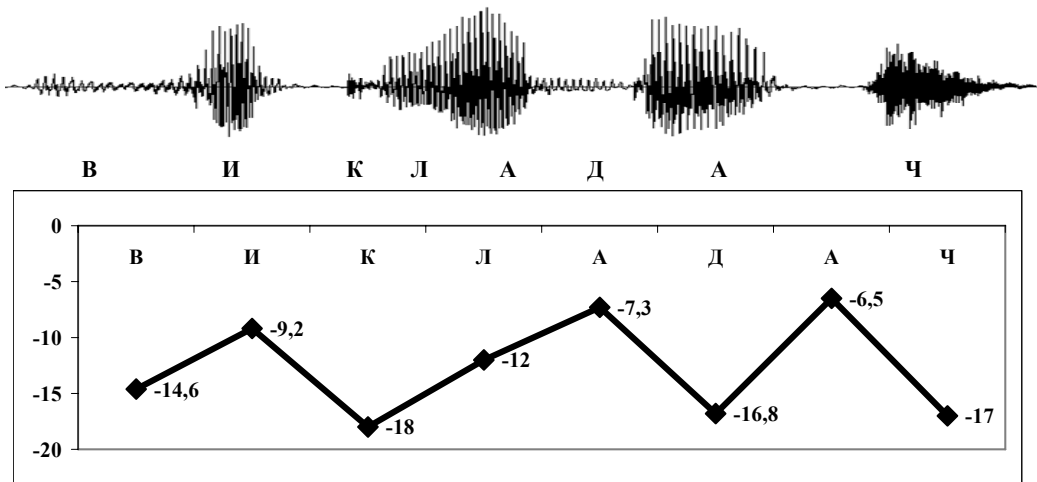

Рис. 4. На осі абсцис позначені звуки слова; на осі ординат цифри відповідають параметрам амплітуди; цифри на діаграмі характеризують інтенсивність кожного звуку

Експериментальні данні свідчать, що у слові фіксуються показники амплітуди: -14,6 (сонорний, щілинний, серединний, губно-губний, твердий В) → -9,2 (ненаголошений голосний, високого підняття, переднього ряду, нелабіалізований И) → -18 (шумний, зімкнений, задньоязиковий, глухий, твердий К) → -12 (сонорний, щілинний, боковий, передньоязиковий, твердий Л) → -7,3 (ненаголошений голосний, високого підняття, заднього ряду, нелабіалізований А) → -16,8 (шумний, зімкнений, передньоязиковий, дзвінкий, твердий Д) → -6,5 (наголошений голосний, високого підняття, заднього ряду, нелабіалізований А) → -17 (шумний, афrikата, передньоязиковий, глухий, твердий Ч).

Чергування параметрів амплітуд з більшими / меншими значеннями створює ритм на рівні інтенсивності звучання.

Висновки

Дослідженням звукової інформації двох тисяч динамічних комп'ютерних осцилограм і спектрограм частотних слів української мови виявлено ієрархічну систему вербального ритму на рівнях: артикуляційних жестів; акустичних коливань; тривалості акустичних сегментів; ступенів інтенсивності звучання.

Вербальний ритм існує в кожному слові, крім однофонемних (прийменники, сполучники, вигуки), які в мовленнєвому потоці прилягають до повнозначного слова.

Об'єктивними прийомами інструментального аналізу артикуляційної та акустичної структури матерії мовлення конкретизовано концепцію М. Калиновича: кожне слово має певну ритмічну форму.

Встановлено інтегративну природу вербального ритму, який структурується при взаємообумовленому поєднанні артикуляційно-акустичних властивостей мови в процесі мовлення.

На основании результатов экспериментально-фонетического исследования акустической природы слова установлена иерархическая система вербального ритма.

Ключевые слова: *речь, артикуляция, акустика, иерархическая система, вербальный ритм.*

The hierarchical system of verbal rhythm is set on the basis of results of experimentally-phonetic research of acoustic nature of word.

Key words: *speech, articulation, acoustics, hierarchical system, verbal rhythm.*

Література:

1. Булаховський Л.А. Михайло Якович Калинович / Л.А. Булаховський // Мовознавство. – 1949. – № 8. – С. 100–102.
2. Деркач М.Ф. Динамические спектры речевых сигналов / Деркач М.Ф., Гумецкий Р.Я., Гуря Б.М., Чабан М.Е. – Львов, 1983.
3. Жлуктенко Ю.О. Академік М.Я.Калинович – учений, педагог, людина / Жлуктенко Ю.О., Мельничук О.С., Сунцова І.П. // Мовознавство, 1988. – № 5. – С. 3–8.
4. Калинович М.Я. Поняття окремого слова / М.Я. Калинович // Мовознавство, 1935. – Т. 6. – С. 123–145.
5. Калинович М.Я. Вступ до мовознавства. Курс лекцій, читаних у Київському державному університеті в 1938-39 навчальному році / М.Я. Калинович. – К., 1940.
6. Калинович М.Я. Рецензія на книгу М.И. Матусевич "Введение в общую фонетику" / М.Я. Калинович // Мовознавство, 1947а. – № 4-5. – С. 257–260.
7. Калинович М.Я. Вступ до мовознавства / М.Я. Калинович. – К.; Львів, 1947.
8. Скалозуб Л.Г. Палатограммы и рентгенограммы современного русского языка / Л.Г. Скалозуб. – К., 1963.
9. Скалозуб Л.Г. Динамика звукообразования (по данным кинорентгенографирования) / Л.Г. Скалозуб. – К., 1979.
10. Теряев Д.О. Складоритмічна структура поетичного, пісенного і музичного текстів / Д.О. Теряев // Мова і культура. – 2002. – Вип. 5. – Кн. 3. – С. 198–207.
11. Теряев Д.О. Дослідження мовленнєвого ритму експериментально-фонетичними прийомами / Д.О. Теряев // Мовні і концептуальні картини світу, 2005. – Вип. 18. – Кн. 2. – С. 211-215.
12. Теряев Д.О. Система мовленнєвого ритму (експериментально-фонетичне дослідження) / Д.О. Теряев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2007. – Вип. 18. – С. 33–38.
13. Фант Г. Акустическая теория речеобразования / Гуннар Фант [Под ред. В.С. Григорьева]. – М., 1964.
14. Фланаган Д. Анализ, синтез и восприятие речи / Джон Фланаган. – М., 1968.

ОСНОВНІ ЗАСОБИ КОДУВАННЯ АБСТРАКТНОГО В НАЦІОНАЛЬНО-МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Толчеєва Тетяна Станіславівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті з'ясовується специфіка в розумінні конкретного й абстрактного з мовознавчих позицій, уточнюються тематичні класи абстрактних іменників, визначаються основні засоби національно-мовного кодування абстрактного українською та англійською мовами.

Ключові слова: *абстрактне, іменник, вербалізація.*

Проблема визначення сутності абстрактного знаходилася у центрі наукової уваги протягом багатьох сторіч. Особливої актуальності вона набуває на сучасному етапі, який відрізняється міждисциплінарним підходом в усіх галузях знання. Категорії абстрактного і конкретного перебувають на межі лінгвістики й філософії. Абстрагування слів – один із постійних процесів у мові й у мовленнєвій діяльності, оскільки людська думка, з одного боку, прагне до конкретизації, до чіткого та ясно-го висловлення думок, а з іншого, до систематизації узагальнення спостережень людини. Цим можна пояснити те, що в процесі мовленнєвої діяльності застосовуються різні типи абстракції.

Незважаючи на численні дослідження, починаючи ще з античності (Фома Аквінський, Абельяр) і до сьогодення (М. Мамардашвілі, Т.А. ван Дейк, А.Р. Лурія, В.З. Панфілов, Б.О. Серебренніков, Р.І. Павільоніс, Ю.С. Степанов, Ф.С. Бацевич, Г. Давидова, Ф.В. Лазарев, А. Дегутіс, Д.І. Руденко та ін.), до цього часу остаточно ще не розв'язана проблема вербалізації категорії абстрактного (конкретного) у мові. У світлі оновлених в аспекті когнітивної лінгвістики знань зазначена проблема набуває нового трактування і пояснювальної сили. Саме в цьому вбачається **актуальність** цієї наукової розвідки.

Для того, що коректно розв'язати поставлені проблеми, вважаємо необхідним уточнити підходи до визначення категоріального значення іменника як частини мови, а саме – предметності іменника, а також до його когнітивно-семантичних характеристик, особливо в аспекті розмежування тих лексико-граматичних категорій, які базуються на категоріях конкретності / абстрактності в гносеології.

Метою цієї статті є опис основних засобів кодування абстрактного в національно-мовних картинах світу. **Предметом** – абстрактні іменники далекоспоріднених мов, об'єктом – процес кодування інформації за допомогою мовних засобів.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні поняття абстрактного на власне лінгвістичному ґрунті, а також у визначенні основних лексико-граматичних класів абстрактних іменників.

В українському мовознавстві питаннями, пов'язаними з філософським підходом до мови, займалися представники Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи (К. Твардовський, Т. Котарбінський та ін.), які підходили до розгляду семантичних одиниць у широкій логіко-пізнавальній перспективі. Наприклад, трактування мови Т. Котарбінським близьке до методу семіологічної граматики, який розробляють сучасні мовознавці (Ю.С. Степанов). Аналізуючи факти окремих мов, цей дослідник вивчає їх у ракурсі виведення загальних мовних закономірностей.

У працях останніх років для опису подібних мовних явищ використовується логіко-філософський термінологічний апарат. Так, зокрема Зоряна Піскозуб, вивчаючи семантичні та функціональні властивості абстрактних іменників французької мови, вживає термін "логічні категорії". Це дає їм можливість трактувати мовні факти з онтологічних та загально-пізнавальних позицій одночасно [Піскозуб 2003]. На думку цієї дослідниці, проблему "абстрактного імені" слід розв'язувати таким чином.

По-перше, з'ясувати, що таке "абстрактне ім'я"; по-друге, що є референтом для абстрактного імені. Для З. Піскозуб "річ" є автономною, на відміну від "якості", тому вона може бути лише відокремлена концептуально від своєї опори. Саме ця якість, відокремлена від своєї опори, виражає, згідно з традиційною логікою, "абстрактне ім'я". Цей принцип реформований пост-фреґівською логікою, за якою абстрактне ім'я є "ненаповнений" предикат. Водночас ця дослідниця відмічає, що існує спільна точка перетину традиційної і формальної логік, суть якої полягає в тому, що згідно з традиційною логікою "абстрактне ім'я" вимагає опори, а відповідно, і аргументу. Наявність опори чи аргументу дасть абстрактному іменникові змогу реферувати, тому в жодному разі не можна нехтувати проблемою референції [Піскозуб 2003]. У зв'язку з цим, першою проблемою, яка до цього часу ще не розв'язана остаточно, є проблема референції. З цієї проблеми випливає наступна – уточнення класифікаційних ознак, за якими можна розмежовувати абстрактні та конкретні поняття. Однак усі наведені вище проблеми не можуть бути остаточно вирішені, якщо не будуть описані основні засоби етномовного мовного кодування абстрактного (конкретного).

Отже, завданнями цієї статті є з'ясування специфіки в розумінні конкретного і абстрактного з мовознавчих позицій, уточнення тематичних класів абстрактних іменників, встановлення основних засобів національно-мовного кодування абстрактного українською та англійською мовами.

Як було зазначено раніше, уперше поняття про абстрактність і конкретність з'являються ще в працях стародавніх мислителів, зокрема в Аристотеля. Його думки були розвинені в працях німецьких філософів. Для Гегеля, наприклад, конкретне мало пов'язуватися з повним і змістовним мисленням; абстрактне – з безстороннім, незацікавленим мисленням, з ненасиченим, односпрямованим знанням. У сучасних дослідженнях абстрактне і конкретне – це філософські категорії, що виражають ступінь пізнання дійсності від абстрактного до конкретного [ФЭС 1989, 100–101]. Проте спочатку людська думка виділяє лише певні, найсуттєвіші для неї, характеристики і властивості певного об'єкту: так створюється розумовий образ, який дає людині змогу відображати основні закономірності, процеси, явища і прогнозувати нові. Потім на основі абстракції створюється вже цілком конкретний, матеріальний, реальний образ з сукупністю ознак і властивостей, які розглядаються [ВЭ 2001, 42].

Говорячи про опозицію категорій абстрактного і конкретного в когнітивно-семантичному аспекті, треба зазначити, що в основу такого протиставлення покладено логічне розуміння цих категорій (Е. Ільєнков, Б. Грушин). Абстрактне – це процес так званого відволікання від властивостей тих предметів і явищ, які розглядаються; про це також наслідок такого відволікання, у результаті чого й постає певний абстрактний предмет. Але слід уточнити, що такі абстрактні предмети можуть виникати з різних характеристик чи властивостей досліджуваного об'єкту. Мається

на увазі, що, відволікаючись від одних властивостей предмета, виділяються інші. І таким чином виникають різні абстракції (залежно від конкретної характеристики предмету, що саме на даний час нас у ньому цікавить). Для формальної логіки (Б. Рассел, Е. Льєнков, Б. Грушин та ін.) опозиція конкретного-абстрактного має такий вигляд: конкретне – це відображення певного предмету, а абстрактне – відображення певної його ознаки чи сукупності ознак.

Таке розуміння абстрактного й конкретного не суперечить наївній картині світу, про що свідчать визначення зазначених категорій у тлумачних словниках, розрахованих на широке коло читачів. Наприклад, у словниках і Л.О. Пустовіт [Пустовіт 2000, 547], і М.А. Надель-Червінської зазначено, що абстрактність – це розумове відволікання від певних властивостей предмета, а конкретність – це реально існуючий предмет, щось матеріальне, наявне в дійсності [Надель-Червинская 1995, 40].

Отже, абстрактне поняття – це так зване відволікання від одних властивостей чи якостей об'єкту дослідження на користь інших, причому абстрагуються несуттєві властивості на користь значимих, важливих в даній ситуації для надання повної абстрактної інформації про даний об'єкт. Конкретне – це реально існуюче; матеріальний предмет, який має ряд властивостей, певних характеристик і який ми можемо відчувати завдяки нашим п'яти відчуттям.

Виходячи з визначення цих абстракцій, можемо зробити такий висновок: абстрактне поняття – опосередковане, беззаперечне поняття, що базується на виокремленні найсуттєвіших властивостей певних явищ, дій, осіб тощо (напр.: *справедливість, послідовність, рівність, правдивість*, англ.: *kindness, beauty, sadness, flight*), на протигагу конкретному поняттю, яке трактується як поняття, що відноситься до певних матеріальних об'єктів і називає їх (напр.: *horse, pen, day, book*).

Однак доволі чітка опозиція абстрактного і конкретного на логіко-філософському ґрунті втрачає свої межі в мовній системі, оскільки можливі переходи певного нomena з конкретного в абстрактний і навпаки. У деяких ситуаціях неможливо чітко вивчити, до якої групи належить іменник, наприклад, слова типу *мистецтво* або *театр* можна розглядати і як абстрактне поняття, і як конкретний предмет.

Таким чином, конкретне служить для позначення самого предмету дослідження, а абстрактне – для виділення найсуттєвішого в цьому предметі, на основі чого будуть утворюватись нові поняття – абстрактні за своєю суттю.

Проблема вивчення засобів вербалізації категорії абстрактності є актуальною для сучасної лінгвістики. Абстрактні найменування, як одна з найчисельніших груп іменників, викликають особливий науковий інтерес, оскільки є найменш дослідженими і, разом з тим, найбільш продуктивними в граматичному й семантичному аспектах.

Отже, абстрактні іменники (від лат. *abstraction* – відтягнення, відвернення) – це іменники, які позначають певний стан, дію, ідею, якість, властивості, наукові терміни, риси характеру, поняття ввічливості: *kindness, sadness, flight, justice* чи *hate*. Зазвичай вони незліченні, хоча деякі з них можуть бути пораховані, наприклад, *idea, hour*. Абстрактні іменники, наприклад, в англійській мові, можуть змінювати своє значення і ставати класовими. Ця зміна відображається використанням артикля і множини: *Beauty – a beauty – beauties*.

Узагальнюючи визначення абстрактних іменників різними дослідниками, виве́дімо тематичні класи, за якими іменник визначається як абстрактний. Отже, абстрактні іменники позначають: 1) стани: *sadness, silence, dream, gladness, sorrow, care*; 2) процеси: *movement, walk, running, recognition*; 3) почуття: *love, hope, hate, trust*; 4) якості, характеристики об'єктів: *quality, clearness, creativity, luxury, darkness, brightness*; 5) риси характеру особистості, її інтелектуальний рівень: *knowledge, wisdom, intellect, kindness, politeness, well-brought-up, fury, justice*; 5) форми ввічливості: *greeting, farewell, apology*; 6) наукові терміни: *science, medicine, mathematics, linguistics, information*; 7) явища природи: *rain, frost, thunder, autumn, mist*; 8) види мистецтва: *theatre, music, art, literature, architecture*; 9) "суспільні" поняття: *mystery, dependence, individuality, society, friendship, peace*.

Таким чином, у мові категорії абстрактності виявляється через абстрактні найменування у вигляді іменників, які передають ідеї, концепти, загальні положення і які не можна відчути п'ятьма чуттями людини. Тематично до них належать лексеми, що позначають стани, процеси, почуття, якості, характеристики об'єктів, риси характеру особистості, її інтелектуальний рівень, форми ввічливості, наукові терміни, явища природи, види мистецтва, суспільні поняття тощо.

Перші спроби визначення лексико-граматичних розрядів іменників (від лат. *nomen* – ім'я) відносяться до III ст. до н. е. (Паніні, Аристотель, Діонісій та ін.). Цей традиційний поділ іменників на лексико-граматичні розряди продовжує залишатися основним для всіх мовних систем світу.

Слід зауважити, що не для всіх мов дефініції іменника одні й ті самі. Так, наприклад, в російській чи українській мовах відсутнє поняття визначеного артикля, тож іменники не можуть визначатися як слова, які змінюються під впливом визначених артиклів. Зустрічаються також спроби означення іменників термінами їхніх семантичних властивостей, деякі з яких можуть бути відсутніми в різних мовах або викликати дискусії.

Європейська лінгвістична думка додержується в основному двох класифікацій іменників: 1) перша класифікація заснована на лексико-граматичних ознаках [Nesfield 1944, 200], 2) друга – на власне семантичних [Ganshina, Vasilevskaya 1964].

Перша класифікація є більш поширеною. У граматиках, які побудовані на її основі, виділяють у принципі одні й ті ж лексико-граматичні розряди. Це власні назви (Proper Nouns), загальні назви (Common Nouns). Останні представлені конкретними іменниками (Concrete Nouns), іменниками класу (Class Nouns) (*boy-boys, shop-shops, child-children*), збірними (Collective Nouns) (*police, cattle, foliage*), матеріальними (Material Nouns) (*iron, gold, tea*) та абстрактними іменниками (Abstract Nouns) (*competition, kindness*).

Власні назви (власні іменники) – це ті іменники, які репрезентують певні унікальні сутності (*London, Universe, John*), на відміну від загальних назв, які описують клас предметів (*city, planet, person*). Відповідно до свого значення власні назви можуть позначати особисті імена (*Mary, Peter, Shakespeare*), географічні назви (*Moscow, London, the Caucasus*), в англійській мові – назви місяців, днів тижня (*February, Monday*), кораблів, готелів, клубів тощо.

Іменники-власні назви можуть змінювати своє значення і ставати загальними назвами: *George went over to the table and took a sandwich and a glass of champagne*.

Зазначимо, що одне й те ж слово може функціонувати і як загальна, і як власна назва іменника. Наприклад, загальна назва *god* (бог) визначає сукупне поняття божества як такого, в той час, як власна назва *God* відображає конкретного монотеїстичного Бога. Слід зауважити, що велика кількість іменників, що зараз є власними назвами, за походженням малі загальне значення (*Brown, Smith, Mason*).

Загальні іменники – це ті назви, які можуть застосовуватись до будь-якого представника класу речей чи людей (*man, dog, book*), зібрань подібних особистостей чи речей, що розглядаються як одне угруповання (*peasantry, family*), до матеріалів (*snow, iron, cotton*) чи абстрактних понять (*kindness, development*).

Загальні назви, як було зазначено вище, розподіляються на: класові іменники, колективні, матеріальні та абстрактні.

Класові іменники позначають назви людей чи речей, які відносяться до певного класу. Колективні іменники означають число чи зібрання подібних особистостей чи речей, що розглядаються як одне угруповання (*committee, herd, school*). Матеріальні іменники несуть в собі значення матерії, речовини предмета: *iron, gold, paper, tea, water*.

Іменники також можуть бути класифіковані відповідно до іншого параметру: іменники, які можна порахувати, – зліченні, та які порахувати не можна – незліченні.

В англійській науковій літературі існують також класифікації іменників, що побудовані на основі як семантичних, так і частково граматичних ознак. Так, наприклад, Л.Дж. Александер виділяє в своїй класифікації, окрім інших, ще: 1) ті, що можна порахувати (Countable) (*a table, a chair, a tree*); 2) ті, що не можна порахувати (Uncountable) (*water, money, idea*) [Alexander 1988, 38]. До того ж, лінгвіст М.Я. Блох ще виділяє: 1) живі істоти (Animate) (*a dog, a girl, a bird*) та 2) неживі істоти (Inanimate) (*a bed, air, soup*), а також категорію "особи" (Human) (*a woman, a boy, a doctor*) / "не особи" (Non-Human) (*a crab, love, strength*) [Блох 1994, 39].

У свою чергу назви "живих істот" поділяються на: а) назви осіб (тобто назви людей за різними ознаками, назви міфологічних істот, персонажів тощо): *seller, turner, charwoman, assistant, Mykhailo Shevchuk; forester, Perun, Dazhbog, forest nymph*); б) назви тварин (тобто назви всіх представників тваринного світу, включаючи й найпростіших): *elephant, whale, cow, pig, swallow, carp, butterfly, worm, microbe*).

Назви "неживих істот" поділяються на: а) назви чітко окреслених предметів і понять (тобто назви охоплюваних зором речей, деталей, частин тіла, різних мір, місяців, днів тижня тощо): *table, pencil, bag, key, oak, hand, forehead, meter, kilogram, Friday, August*); б) назви нечітко окреслених предметів і понять (тобто назви предметів, що не охоплюються зором, не мають чітких меж, збірні назви, назви територій, речовин, явищ, почуттів, дій, станів, ознак, ігор, абстрактних понять тощо): *wood, way, cosmos, crowd, people, leaves, sugar, plant, sand, aluminum, thunder, happiness, anger, football, dream, progress, Crimea*).

Усе це значно урізноманітнює сучасні підходи до класифікації іменників, примушуючи переглянути або уточнити принципи виділення їх лексико-граматичних розрядів.

Класифікації іменників, засновані на власне семантичних ознаках, також цілком не позбавлені опори на граматичну семантику, оскільки іменник є мовним знаком, оформленим як відповідна частина мови, тому будь-яка семантична класифікація відштовхується від поняття про тип мовного знака.

Так, у глибинній структурі мови розрізняють три типи знаків: непередикатні знаки (знаки речей), передикатні знаки (знаки ознак) і передикатно-непередикатні знаки (знаки ознак і речей у їх єдності).

Третій тип знаків становить проміжний тип між передикатними і непередикатними знаками, відображаючи у своїй структурі ознаку, що покладена в основу найменування предмета. Фундаментальну базу мови становлять знаки речей і знаки ознак (властивостей і відношень). Властивості й відношення докорінно відрізняються від речей, а це, у свою чергу, має своїм наслідком істотні відмінності передикатних і непередикатних знаків.

У семантичній структурі передикатного знака завжди наявна в ролі конститутивної сема "ознака". На противагу передикатним знакам, непередикатні містять у собі конститутивну сему "речовність (предметність)".

Грамаптичною базою непередикатних знаків виступають іменники, у семантемах яких сема "речовність (предметність)" збігається з їх категоріальним значенням.

Передикатно-непередикатні знаки в семантико-синтаксичному ярусі мови виступають як знаки речей. Ті ж іменники, які у своїх семантемах не мають семи "речовність (предметність)", є передикатними, і їх категоріальний статус визначається не власне-семантичними, а функціонально-синтаксичними чинниками.

Отже, як вже було зазначено раніше, іменник відображає насамперед субстанціальні або мислимі як такі об'єкти, а ці матеріальні об'єкти людська свідомість розрізняє найлегше, а отже, межі іменників виявляються досить чіткими у зіставленні з іншими частинами мови. Семантичне ядро іменників становлять позначення предметів і тих понять, які характеризуються насамперед тим, що відображають матеріальні предмети і містять у собі в силу цього загальну категоріальну ознаку предметності. Отже, в основу виділення іменника покладено ономазіологічну категорію предметності. Іменники поширюються на найменування того, що ми визнаємо предметом.

Відповідно до семантичних показників іменники виразно розподіляються на два семантичні класи: непередикатні і передикатні. Непередикатні іменники містять визначальну для них сему "речовність (предметність)", передикатним іменникам зазначена сема не властива. Назви конкретних предметів становлять у структурі мови сукупність непередикатних знаків. На відміну від передикатних, тобто ознакових, знаків (слів), непередикатні знаки (слова) є одиницями із значенням речі (предмета).

Проте в багатьох граматиках ознакою "предметність" звичайно характеризується будь-який іменник, однак в них ще не з'ясовано статусу предметності іменника. У деяких працях автори порушують цю проблему, і окремі дослідники вважають предметність будь-якого іменника семантичною за своєю природою. О.С. Мельничук слушно вказує на те, що з появою в мові абстрактних іменників пов'язане виникнення в граматиці так званої категорії предметності. Ця категорія, що має суто грамаптичний характер, вбачається в кожному іменникові, незалежно від ступеня його конкретності або абстрактності.

Британський логік П.Т. Гіч [Geach 1962, 72] запропонував дуже влучне семантичне визначення іменників. Він помітив, що прикметники типу "same" (той самий) можуть видозмінювати лише іменники, а не інші частини мови (наприклад, прикметники чи дієслова). Окрім цього аспекту вчений впевнений, що не існує інших мовних

виразів із схожим значенням, які б могли видозмінити дієслова чи прикметники. Наприклад: *John and Bill participated in the same fight* (Джон і Білл брали участь у тій самій бійці); *John and Bill samely fought*. (І Джон, і Біл однаково побились).

Таким чином, критерії ідентичності дозволяють нам відображати тотожність ситуації і її учасників, тобто не існує в англійській мові прислівника "*samely*". Проте в деяких інших мовах є такі прислівники, які відповідають смислу слова "*samely*". Тоді переклад останнього речення буде можливий, але буде відрізнятися від першого: воно означатиме, що *і Джон, і Білл однаково побились*, а не те, що *Джон і Білл брали участь в тій самій бійці*.

Незважаючи на те, що семантична класифікація традиційна для шкільних граматики, де іменниками називаються ті слова та вирази, які відносяться до людини, місця, речі, події, речовини, якості, ідеї тощо, сучасні лінгвісти вважають її недостатньо інформативною, оскільки властивості події чи речовини можуть відображати й інші частини мови, але ж не всі вони є іменниками, наприклад, іменники й дієслова в англійській мові, тобто відповідно до теорії взаємовпливів між частинами мови, зокрема, дієслова типу "*kill*" чи "*die*" відносяться до подій, які, в свою чергу, як вважається, є атрибутом іменників. Розглянута позиція вказує на те, що заданих властивостей іменника замало для окреслення його коректної дефініції.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що абстрагування слів – один із постійних процесів у мові й у мовленнєвій діяльності, оскільки людська думка, з одного боку, прагне до конкретизації, до чіткого та ясного висловлення думок, а з іншого, до систематизації узагальнення спостережень людини. Абстрактне поняття – це опосередковане, беззаперечне поняття, що базується на виокремленні найсуттєвіших властивостей певних явищ, дій, осіб тощо, на противагу конкретному поняттю, яке трактується як поняття, що відноситься до певних матеріальних об'єктів і називає їх. Однак доволі чітка опозиція абстрактного і конкретного на логіко-філософському ґрунті втрачає свої межі в мовній системі, оскільки можливі переходи певного номена з конкретного в абстрактний і навпаки. У мові категорії абстрактності виявляється через абстрактні найменування у вигляді іменників, які передають ідеї, концепти, загальні положення і які не можна відчутти п'ятьма чуттями людини. Тематично до них належать лексеми, що позначають стани, процеси, почуття, якості, характеристики об'єктів, риси характеру особистості, її інтелектуальний рівень, форми ввічливості, наукові терміни, явища природи, види мистецтва, суспільні поняття тощо.

Європейська лінгвістична думка додержується в основному двох класифікацій іменників: перша класифікація заснована на лексико-граматичних ознаках, друга – на власне семантичних.

Лексико-граматична класифікація є більш поширеною. Це власні назви (Proper Nouns), загальні назви (Common Nouns). Останні представлені конкретними іменниками (Concrete Nouns), іменниками класу (Class Nouns), збірними (Collective Nouns), матеріальними (Material Nouns) та абстрактними іменниками (Abstract Nouns).

Класифікації іменників, засновані на власне семантичних ознаках, також цілком не позбавлені опори на граматичну семантику, оскільки іменник є мовним знаком, оформленим як відповідна частина мови, тому будь-яка семантична класифікація відштовхується від поняття про тип мовного знака (відповідно): 1) непередикатні

знаки (знаки речей), 2) предикатні знаки (знаки ознак) і 3) предикатно-непредикатні знаки (знаки ознак і речей у їх єдності).

Граматичною базою непредикатних знаків виступають іменники, у семантемах яких сема "речовність (предметність)" збігається з їх категоріальним значенням. Предикатно-непредикатні знаки в семантико-синтаксичному ярусі мови виступають як знаки речей. Ті ж іменники, які у своїх семантемах не мають семи "речовність (предметність)", є предикатними, і їх категоріальний статус визначається не власне-семантичними, а функціонально-синтаксичними чинниками. Отже, назви конкретних предметів становлять у структурі мови сукупність непредикатних знаків. На відміну від предикатних, тобто ознакових, знаків (слів), непредикатні знаки (слова) є одиницями із значенням речі (предмета).

Незважаючи на те, що семантична класифікація традиційна для шкільних граматики, де іменниками називаються ті слова та вирази, які відносяться до людини, місця, речі, події, речовини, якості, ідеї тощо, сучасні лінгвісти вважають її недостатньо інформативною, оскільки властивості події чи речовини можуть відображати й інші частини мови, але ж не всі вони є іменниками. Звідси, коректної дефініції абстрактного іменника є перспективою нашого подальшого дослідження.

В статье определяется специфика в понимании конкретного и абстрактного с языковедческих позиций, уточняются тематические классы абстрактных имен существительных, определяются основные способы национально-языкового кодирования абстрактного украинским и английским языками.

Ключевые слова: абстрактное, имя существительное, вербализация.

This article defines the specificity in understanding concrete and abstract from the linguistic point of view, specifies thematic classes of abstract nouns, outlines the basic ways of national-language coding of abstract by Ukrainian and English languages.

Key words: abstract, noun, verbalisation.

Література:

1. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М: Высшая школа, 1983. – 383 с.
2. ВЭ 2001 // Всемирная энциклопедия. Философия / Главн. научн. ред. и сост.: А.А. Грицанов. – М.: Аст "Соврем. Литератор", 2001. – 1312 с.
3. Надель-Червинская М.А. Большой толковый словарь иностранных слов: в 3 т. / М.А. Надель-Червинская, П.П. Червинский. – Т.1. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 1995. – 544 с.
4. Піскозуб З.Ф. Семантичні та функціональні властивості абстрактних іменників французької мови: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.05 "Загальне мовознавство" / З.Ф. Піскозуб. – К., 2003. – 20 с. // Електронний ресурс: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/5779.html>
5. Пустовіт Л.О. // Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінолог. словосполучень / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
6. ФЭС 1989 // ФЭС: Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
7. a. Ganshina M.A. The Practical Grammar of the English Language / M.A. Ganshina, N. Vasilevskaia. – М.: Higher School Publishing House, 1964. – 240 p.
7. Geach P. Reference and Generality / Peter Geach. – Cornell: Cornell University Press, 1962. – 158 p.
8. Nesfield J.C. English Grammar Past and Present / J.C. Nesfield. – L., 1944. – 320 p.

ПРОДУКТИВНІ АФІКСАЛЬНІ МОДЕЛІ АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ

Урядова Вікторія Денсїєвна,

викл.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджуються ступені продуктивності моделей афіксального англійського словотворення та визначаються тенденції частиномовної продуктивності творення нових слів в англійській мові.

Ключові слова: афіксальне словотворення, продуктивність словотворчих моделей, суфіксальні моделі, префіксальні моделі.

На сучасному етапі розвитку мов утворення слів далеко не завжди диктується потребами суспільства у вираженні нових понять, явищ [Єнікєєва 2004]. Як правило, утворюються слова, що позначають явища вже існуючі, але виражені іншими мовними засобами, наприклад словосполученнями, у тому числі відповідно до двох протилежних тенденцій: 1) до економії мовних засобів, 2) до ентропії мовного змісту з метою усунути можливість втрати інформації.

Англійський словотвір також визначається як сфера моделювання мотивованих (вторинних) найменувань [Омельченко Л.Ф., Полужин М.М., Кубрякова О.С., Зацний Ю.А. та ін.], тобто словотворчих моделей (pattern). Характерною рисою словотворчої моделі є її абстрактність, абстрагованість від конкретного лексичного значення як у всієї моделі (як у моделях складних слів), так і в її будь-якій частини (властиво для моделей похідних слів). На думку О.С. Кубрякової, саме властивість абстрагуватися робить модель зразком для наслідування, своєрідною матрицею, за якою "друкуються" нові слова, та надає можливість виконувати їй словотворчу функцію [Кубрякова 2004, с. 125].

Мета статті – визначити ступінь продуктивності афіксальних моделей, за якими творяться нові слова англійської мови.

Продуктивність словотворчої моделі зумовлюється як екстралінгвальними потребами, так і причинами мовними [Мешков 1996]. Виходячи з цього, словотвір, який позначає нові явища в суспільстві, називається *узуальним*; той, що сприяє синтаксичній організації тексту – *синтаксичним*; якщо словотвірні засоби використовуються з метою виразити словотворчими засобами стилістичні потреби мовця, у тому числі автора художнього твору, то говорять про *стилістичний* словотвір [Пітель 2003]. Отже, продуктивність тієї чи іншої моделі визначається потребами узуального, синтаксичного чи стилістичного словотвору.

Узуальний словотвір пов'язаний з екстралінгвальною потребою у вираженні нових понять, що є визначальним у розвитку системи словотвору й продуктивності окремих моделей, причому відбувається добір тих моделей, які здатні найбільш адекватно виразити нове явище.

Останнім часом саме з англійської мови впливає нова тенденція –творення так званих "модних" слів і використання для цього "модних" суфіксів і відповідно словотворчих моделей [Зацний 1999]. Уживання цих слів найчастіше обмежується рамками слововживання певних груп людей (*gimmick* "жарт, спритне пристосування", *swell* "відмінний, першокласний", *sophisticated* "складний, важкий, незрозумілий" і т.ін.).

Чинники, які сприяють підвищенню словотвірної продуктивності на лінгвальному рівні, пов'язані з функціями словотвору в мовній системі [Заботкина 1989]. Передусім це функція утворення нових слів для задоволення потреб раціональної організації висловлюваного змісту, більш точного вираження думки (*an opener of doors – one who opens doors, a great arranger – one who can arrange anything*).

Специфіка англійського словотворення полягає ще й у тому, що його засоби використовують для більш точного вираження думки чи створення стилістичного ефекту шляхом варіювання словесного матеріалу, його різного розташування в контексті і багатьма іншими синтаксичними засобами (*Television-watching had left its mark on her gestures. Everyone was shoulder-punching one another*). Отже, словотворча модель сприяє організації смислу висловлення. Завдяки цьому деякі дослідники [наприклад, О. А. Земська] вважають її одним із синтаксичних засобів організації тексту

В англійській мові прикладом високопродуктивних можна вважати моделі похідних слів із суфіксами: $V + er$ (*teacher*), $N + able$ (*readable*), $N + less$ (*colourless*), $N + like$ (*catlike*), $N (Adj) + ize$ (*ideologize*); із префіксами: $un + Adj$ (*unemployable*); моделі складних слів: $N + N$ (*foodscience*); $N + Adj$ (*dustfree*); і моделі складнопохідних слів: $N + V + er$ (*price-raiser*), $Adj (N) + N + ed$ (*loud-voiced*).

Малопродуктивні моделі похідних слів із суфіксами: $N + en$ (*woolen*), $N + ous$ (*dangerous*); із префіксами: $Be + V$ (*becloud*) і моделі складних слів $V + V$ (*make-believe*), $V + Adv$ (*speak-easy*) і ін.

Суфіксальна схема показує, які частини мови використані в словотворчому акті, яка з них є вихідною, яка – похідною, наприклад, $V+Suf=N$. Це суфіксальна схема, яка представляє іменник, утворений від основи дієслова за допомогою суфікса, наприклад, *remove+al=removal*.

У середині суфіксальних схем виділяються суфіксальні моделі. Вони описують вихідну основу, конкретний суфікс і похідне слово. Одній схемі можуть відповідати декілька моделей: наприклад, схема $V+Suf=N$ реалізується за допомогою двох моделей: $V+ion=N$ (*communicate – communication*); $V+er+N$ (*speak – speaker*).

У процесі словотвору в системі англійської мови задіяні всі частини мови, однак найбільш широко представлений іменник. Англійські іменники мають набагато більше суфіксів, ніж будь-яка інша частина мови. Суфікси є однією з ознак іменника як частини мови.

У типологічному відношенні суфікси іменників англійської мови надзвичайно різноманітні:

- 1) суфікси, які функціонують лише як морфеми;
- 2) суфікси, що виникли із самостійних слів;
- 3) суфікси споконвічні;
- 4) суфікси запозичені;
- 5) суфікси, які притаманні лише іменникам.

Ця типологія постійно поповнюється.

Інша позиція представлена П. М. Карашук у монографії "Словотвір в англійській мові", де всі похідні іменники поділяються на ті, що утворені за допомогою агентивних суфіксів і на ті, що утворені за допомогою абстрактних суфіксів [Карашук 1977].

З усіх агентивних суфіксів, на думку Гончарової Т. В. [Гончарова 2002] іменників *-er* є найпродуктивнішим. У давньоанглійській мові за допомогою цього суфікса від іменників і дієслів утворювалися іменники, що позначають осіб, які займалися тим видом діяльності, на який указує вихідна основа: *cartere - carter* (возій); *utridere - outrider* – (верхівковий).

До середньоанглійського періоду відносяться такі іменники із суф. *-er*, як *builder* (будівельник), *bookbinder* (палітурник), *hatter* (капелюшник) та ін. У цей період значення суфікса розширюється. Насамперед, з'являються іменники, в яких *-er* указує на приналежність до певної місцевості: *Londoner, Englander* та ін.

З ранньоніованглійського періоду *-er* розвиває, крім агентивного значення, також і орудне. Це пов'язано з тим, що з розвитком техніки цілий ряд пристосувань, інструментів, приладів і т.п. став виконувати ту роботу, що колись доводилося робити людині: *roller* (валик), *knocker* (дверний молоток).

У сучасній англійській мові суфікс *-er* має велику продуктивність [Гончарова 2007], є широкоживаним і зберігає агентивне і орудне значення. Якщо раніше цей суфікс міг сполучатися тільки з основами дієслів та іменників, то зараз він, хоча й зрідка, утворює нові іменники від основ прикметників і числівників.

Приєднуючись до основ іменників, пише Т. В. Гончарова, [Гончарова 2007, 138] суфікс *-er* виражає значення жителя місцевості (міста, села, країни), на яку вказує основа: *borderer* (житель прикордонної смуги), *villager* (житель села). Іноді суфікс *-er* виражає значення – "людина такого віку, на який указує вихідна основа". Такі іменники утворюються від основ числівників: *forty-niner* (сорокадев'ятилітня людина) [там само].

Надзвичайно активна продуктивність суфікса *-er* виявляється в тому, що він бере участь в утворенні іменників навіть від дієслівних основ з післялогами: *to look on - onlooker* (глядач, спостерігач) [Гончарова 2007, 139].

Однак зустрічаються випадки, коли суфікс *-er* не вживається для утворення іменників, наприклад, коли в мові:

вже існує інше похідне слово з аналогічним значенням: *student* (замість *studyer*, яке з'явилося в мові, але вживається вкрай рідко);

мається інше слово на *-er*, утворене від омонімічної основи (у цьому випадку – *erl* загалом не вживається, щоб уникнути помилкового розуміння утворень: *bettingman* уживається замість *better* ('one who bets'), тому що в мові є вже слово *better* (порівняльний ступінь прикметника *good* і прислівника *well*).

Так, суфікси *-er*, *-or* використовуються для утворення від дієслівних основ іменників, що позначають професію чи властиву певній особі дію: *to work* (працювати) – *worker* (робітник).

Афіксація за допомогою суфікса *-ion* (також *-tion*, *-ation*, *-sion*) призводить до утворення від основи дієслова іменників, що позначають:

- ✓ дії чи процес: *preparation* (підготовка), *discussion* (обговорення),
- ✓ стан чи якість: *attention* (увага),
- ✓ конкретний результат дії: *translation* (переклад).

Прикметники утворюються за допомогою суфіксів *-al*, *-ful*, *-y*:

✓ суфікс *-al* служить для утворення відносних прикметників від основ іменників: *national* (національний);

✓ суфікс *-ful* - для утворення прикметників від основ іменників, а також від деяких дієслівних основ зі значенням "що має (повною мірою) якість, виражену основою: *beautiful* (красивий);

✓ суфікс *-y* - для утворення прикметників від основ іменників зі значенням "що має якість того, що позначено основою": *rainy* (дощовий).

Суфіксом прислівників є *-ly* [Толчєєва 2003]. З його допомогою утворюються якісні прислівники від основ прикметників, зберігаючи в більшості випадків значення прикметника: *usually* (звичайно).

За допомогою суфікса *-ing* утворюються від дієслівних основ іменники, що позначають:

- ✓ дію чи процес: *swimming* (плавання), *teaching* (навчання);
- ✓ конкретний результат дії: *writing* (твір).

В англійській мові існують афікси, які вживаються як лише з однією частиною мови, так і з будь-якими. Наприклад, префікс *re-* використовується для утворення від дієслівних основ нових слів, що мають значення повторності дії чи здійснення її заново: *to read* (читати) - *to reread* (перечитати), а префікс *un-* може з'єднуватися з прикметниками, дієприкметниками, дієсловами і, рідше, з іменниками:

- ✓ при з'єднанні з прикметниками і дієприкметниками префікс *un-* додає їм негативне значення: *unpleasant* (неприємний),
- ✓ при з'єднанні з дієслівними основами утворюються дієслова з значенням дії, що протилежна вираженій основою: *unmake* (руйнувати).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, афікси, що мають певне значення, при утворенні нового слова вступають між собою у певні семантичні відносини, реалізовані їхньою значеннєвою сполучуваністю. Передусім це синонімічні відношення як суфіксів, так і префіксів. Завдяки цим відношенням виділяються а) моделі з різним ступенем продуктивності залежно від лексико-стилістичного шару, в якому вони використовуються; б) моделі, вживані переважно у визначеному лексико-стилістичному шарі; в) моделі універсальні, продуктивні в багатьох лексичних шарах.

В статье исследуется степень продуктивности моделей аффиксального английского словообразования, а также определяются тенденции продуктивности различных частей речи в процессах образования новых слов в английском языке.

Ключевые слова: *аффиксальное словообразование, продуктивность словообразовательных моделей, суффиксальные модели.*

The article deals with models of English word formation in the context of their productivity within different parts of speech.

Key words: *lexicology, lexicography, Russian – Ukrainian dictionary, word.*

Література:

1. Гончарова Т.В. Аксиологічний компонент аналізу структурно-складних агентивних іменників з суфіксом *-er* / Т.В. Гончарова // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: Логос, 2002. – Т. XXX. – С. 173–180.

2. Гончарова Т.В. Типологія аксіологічно-маркованих агентивних номінативних оиниць з форматом *-er* / Тетяна Володимирівна Гончарова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. – 157 с.

3. *Єнікєєва С.М.* Формування нових словотворчих елементів англійської мови шляхом афіксалізації лексичних одиниць / С.М. Єнікєєва // Загальні питання філології: 36. наук. пр. – Т. 1. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 85–90.
4. *Заботкина В.И.* Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М.: Высш. шк., 1989. – 126 с.
5. *Зацний Ю.А.* Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки ХХ століття: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Ю.А. Зацний. – К., 1999. – 32 с.
6. *Земская Е.А.* Активные процессы современного словопроизводства / Е.А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 90–141.
7. *Каращук П.М.* Словообразование английского языка / П.М. Каращук. – М.: Наука, 1977. – 303с.
8. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Евгения Степановна Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. *Мешков О.Д.* Английская мозаика: Кн. для преподавателя, студента, лингвиста, переводчика / Н.М. Разинкина (отв.ред.). – М.: Янус, 1996. – 174 с.
10. *Пітель В.* Фактори детермінації словотворення / В. Пітель // "Наукові записки" Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Зб. наук. пр. Серія: Філологія. – 2003. – Вип. 6. – Вінниця. Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – С. 192–198.
11. *Полюжин М.М.* Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке / М.М. Полюжин, Л.Ф. Омельченко. – Ужгород: Ужгородск. гос. ун-т, 1997. – 99 с.
12. *Толчєєва Т.С.* Функціонально-семантичні особливості складних утворень з елементами *looking-like* (на матеріалі сучасної англійської й американської художньої прози): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Т.С. Толчєєва. – К.: КНЛУ, 2003. – 19 с.

НАУКОВА СПАДЩИНА М.Я. КАЛИНОВИЧА І УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Федонюк Валентина Євгенівна,

канд. філол. наук

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

Стаття присвячена працям М.Я. Калиновича в галузі лексикології, а також його лексикографічній діяльності, розглянутій під кутом її значення для розвитку сучасного українського мовознавства.

Ключові слова: лексикологія, лексикографія, словникарство, російсько-український словник, слово.

Історія – це інтерес не до попелу минулого, а до його вогню.

Жорес

"Небосхил будь-якої науки прикрашають, мов зорі, яскраві імена вчених – жерців цієї науки. Подібно до того, як сяють на небі зірки різної яскравості, так і в історії українського мовознавства на його небозводі променіють різні прізвища лінгвістів – одні осяйніші, інші блідніші. Та серед них прізвище вченого – академіка М.Я. Калиновича, поза будь-яким сумнівом, світиться зіркою першої величини" [Семчинський 1991, 3]. З такою високою оцінкою значення діяльності вченого в історії української філологічної науки нам важко не погодитися, особливо знаючи про складні і несприятливі, а часто й досить трагічні обставини, в яких М.Я. Калиновичу випало жити та працювати.

Як не можна не погодитися й з сумом висловленою С.В. Семчинським думкою про те, що творчий доробок вченого залишився поки що по достоїнству не оцінений науковою громадськістю через недоступність більшості праць дослідника для ознайомлення. Адже, незважаючи на урядову постанову 1949 р., яка зобов'язувала Академію наук видати збірник вибраних праць М.Я. Калиновича, з цілої низки причин вони друком так і не вийшли.

І це при тім, що, як "філолог високої проби", "сформований на кращих традиціях вітчизняної і зарубіжної науки", М.Я. Калинович залишив помітний слід у вітчизняній філології. Маючи надзвичайно широке коло наукових інтересів (від розв'язання деяких актуальних теоретичних проблем мовознавства до історії давньоіндійської культури, від нарису історії лінгвістики до збірки власних віршів, від статей перекладного двомовного словника до дослідження новітньої французької поезії, від перекладів західноєвропейських письменників до аналізу пам'яток давньої російської літератури), чимало він зробив і для розвитку вітчизняної науки про слово, яка більш, ніж що-небудь інше, відповідала його науковій природі [Булаховський 1949, 100], і в якій М.Я. Калинович виявив себе і як теоретик, і як практик. Тому зупинемося на цьому докладніше.

Вагомим внеском в розвиток тогочасної української лексикології була стаття М.Я. Калиновича "Поняття окремого слова" (1935). Вона стала його відгуком на бурхливі дискусії в мовознавстві першої половини ХХ ст., які точилися з приводу сутності основних одиниць мови, в тому числі й лінгвістичного визначення слова. Докладним і всебічним розглядом всіх існуючих на той час підходів до визначення слова (морфологічного, синтаксичного, фонологічного, семантичного, психологічного, логічного, графічного та ін.), М.Я. Калинович показав приклад ґрунтовного

професійного підходу до складної наукової проблеми. Аналізуючи погляди інших, дуже відомих вчених, він запропонував в цій роботі й власне бачення питання, яке відрізнялось від позиції визнаних в лінгвістиці авторитетів (Ж. Вандрієса, Ф. Де Соссюра, Й. Ван Гіннекена), що відстоювали неможливість визначення слова як мовної одиниці, або ж припускали вірогідність опису цієї одиниці хіба що в межах кожної мови окремо. Велика ерудиція та стратегічність підходу, виявлені М.Я. Калиновичем при розгляді цього питання, дозволили йому помітити недостатню обґрунтованість концепцій цих вчених та прийти до іншого висновку, а саме: що загальнолінгвістичне визначення слова як одиниці мови не тільки цілком можливе, але й дуже необхідне, однак має спиратися не на одну якусь окрему ознаку, а на цілий комплекс таких ознак [Жлуктенко 1991, 17]. Подальший розвиток лінгвістичної науки підтвердив виправданість такої позиції дослідника. Запропоноване М.Я. Калиновичем в цій статті визначення слова як "звука або комплексу звуків, який являє собою самостійну значущу мовну одиницю – відокремлювану від інших подібних одиниць структурно-змістової єдності, в період свого становлення і занепаду несталу (отже відносно)" [Калинович 1935, 145], було позитивно сприйнято багатьма тодішніми мовознавцями, зокрема таким відомим російським лексикологом як В.В. Виноградов [Виноградов 1947, 45].

За час, що минув з написання цієї праці, мовознавство в розумінні природи і властивостей мовних одиниць взагалі і слова зокрема просунулось, звичайно, далеко вперед. Проте деякі аспекти визначення слова, відзначені М.Я. Калиновичем ще тоді, в 30-ті роки, залишаються актуальними ще й зараз. У першу чергу, це стосується розуміння діалектичної природи слова, його динамізму, змінності у часі [Калинович 1935, 144]. Досліджуючи мовні явища, як вважав М.Я. Калинович, не слід забувати, що "слова – не вічні...не мертві твори", що вони та їх частини, а також словосполучення в момент спостереження над ними можуть в різній мірі співвідноситися із сучасною нам мовною системою. Можуть бути як в стані свого становлення, так і відмирання, занепаду (архаїзації), оскільки їм завжди притаманна мінливість. "Невиразність в окремих випадках меж слова, частин його, словосполучення і т.ін., показуючи мову в русі, розгортає перед дослідником перспективу з'сування всіх процесів глотогонії, в тому числі і процесів виникнення та зникнення слів". Таке діалектичне розуміння мовного розвитку для вченого, з погляду М.Я. Калиновича, несполучне з "прямолінійним, статичним визначенням мовознавчих понять" [Калинович 1935, 144].

Досі актуальним для мовознавства залишається й зауваження М.Я. Калиновича про те, що членування потоку мовлення на окремі слова має цілком певну і об'єктивну мотивацію, оскільки тут "відбивається масова оцінка <носіями мови> одних відрізків фрази як однослівних, інших – дво- чи кількаслівних". Всупереч позиції багатьох вчених, згідно з якою графічне зображення висловлення не може бути достатнім критерієм для визначення його членування, М.Я. Калинович відстоював власний підхід, відповідно до якого графічне відтворення висловлення не є довільним, су'єктивним, оскільки в основі його лежить комунікативний досвід носіїв мови, тому саме спосіб написання певного фрагмента висловлення, поряд з іншими ознаками, свідчить про сприйняття цього фрагмента мовниками як певної суцільності [Калинович 1935, 142].

Стаття М.Я. Калиновича "Поняття окремого слова" має, на наш погляд, певне значення не лише у зв'язку з безпосередньо розглянутими в ній питаннями, вкрай актуальними для лінгвістики першої половини ХХ ст. Різноманітність й глибина власних пізнань та невтомна його допитливість, яку відзначали всі його учні [Ржевуцька 1954,25], дозволили вченому вже в ті роки намітити коло питань, стратегічно важливих для подальшого розвитку науки про слово. Зрозуміти, що розв'язання "проблем з багатотисячолітньою історією", до яких відноситься й взаємозв'язок мови і мислення, можливе тільки при синтетичному підході до об'єкту дослідження, який М.Я. Калиновичем було втілено у власній науковій діяльності

У повній мірі все це відноситься й до розділу "Елементи лексикології і семасіології", який увійшов до "Вступу до мовознавства" (1940 р.) – першого українського підручника з цього теоретичного курсу, що вийшов двома виданнями і яким користувалось не одне покоління філологів. Знавець санскритської і багатьох інших європейських мов, тонко відчуваючий "вигини слова", М.Я. Калинович, як ніхто інший розумів значення для майбутнього лінгвістики стану розвитку лексикології (як науки про запаси слів, якими користується та чи інша мова) та лексикографії (як науки про способи систематизації словникового матеріалу і про методику укладання словників), а тому відніс їх у вступній частині згаданої книжки до десяти основних мовознавчих дисциплін.

М.Я. Калиновичу належать кілька важливих теоретичних праць, присвячених укладанню нових словників, аналізу тих, що вже були опубліковані раніше, проблемам поєднання високого наукового рівня в характеристиці словниковими засобами тих або інших мовних одиниць з вимогами зручності, економності та наочності лексикографічного відображення мови [Жлуктенко 1991, 22]. Саме цим питанням, зокрема присвячена його стаття "Новий російсько-український словник Академії наук УРСР" (1946). У ній вченим розглядаються досить значні, на перший погляд, досягнення українського словникарства в післяреволюційні роки, коли "за два з чимось десятиліття" в світ вийшло "щонайменше п'ятдесят словників" – два загальних російсько-українських і понад двадцять термінологічних і номенклатурних, створених силами академічних установ, а також кілька десятків словників і словничків, підготовлених іншими видавництвами. Незважаючи на таку словникову рясність, вчений оцінює ситуацію, яка склалася в тодішньому словникарстві, як незадовільну, оскільки видані в той період словники не повною мірою відповідають потребам носіїв мови, і "кожний, хоч би й найдосвідченіший працівник на ниві українського слова раз у раз опиняється в безпорадному стані, шукаючи по словниках довідки, як іменується по-українському та чи інша річ, назва якої йому відома тільки з інших мов, як треба перекласти на українську мову той чи інший науковий термін, той чи інший російський вислів" [Калинович 1946, 18]. Ситуація, описана в статті М.Я. Калиновичем, є надзвичайно подібна до тієї, в якій нині, на жаль, знаходиться наша українська лексикографія. Особливо гостро це відчувають ті, чия діяльність вимагає досконалого знання мови, – журналісти, диктори, працівники телебачення та радіо і, звичайно, викладачі. А також професійні лінгвісти – укладачі сучасних двомовних україномовних перекладних словників, для яких в умовах відсутності досі цілої низки термінологічних словників та нестачею узгодженості дій організацій, які займаються в Україні ви-

давничою діяльністю, відшукування українських відповідників до слів на позначення сучасних реалій, відомих з інших мов, стає дуже складним і часто навіть непосильним завданням. Останнє знаю не з чужих слів, а з власного досвіду, оскільки вже чотири роки працюю в складі групи з підготовки другого видання "Чесько-українського словника". Тому і спосіб, у який дослідник пропонував змінити незадовільну для суспільства ситуацію в словникарстві, а саме: випускати спеціальні термінологічні бюлетені, щоб замінити переключені російські слова, штучні і хибні терміни на питому українську лексику, видається мені цілком прийнятним і корисним в сучасних умовах, коли політика на поширення сфери застосування державної української мови здійснюється за відсутності належної лексикографічної бази.

У науці про слово М.Я. Калинович виявив себе, однак, не тільки як теоретик, вчений зі стратегічним мисленням, але й як досвідчений практик – укладач і відповідальний редактор принаймні трьох великих словників. Потреба в перекладних словниках в Україні в 20-40-х роках була надзвичайно велика, тому весь колектив Інституту наукової мови та пізніше Інституту мовознавства АН УРСР і сам М.Я. Калинович багато працювали над вирішенням практичних і теоретичних питань організації словникарства в республіці: створенням і поповненням лексичної картотеки, виробленням методики укладання словників різних типів, визначенням основних принципів відбору словникового реєстру та критеріїв до лексичних джерел, розробкою послідовної системи словникових позначок, структури статей словника, розкриття значень реєстрового слова, відображення в перекладному і тлумачному словнику фразеологічних засобів мов і т. ін.

М.Я. Калинович взяв безпосередню участь в укладанні великого російсько-українського словника Академії наук УРСР. Робота над цим, як планувалося, багатотомним словником із загальним обсягом в 500-600 друкованих аркушів розгорнулася на початку двадцятих і продовжувалась до середини тридцятих років. Проте багато з тих, хто розпочав роботу над цим виданням, стали невдовзі жертвами репресій після процесу т. зв. "Спілки визволення України". Це вплинуло на подальшу долю словника.

М.Я. Калинович разом з В. Ярошенком був упорядником-редактором його другого тому, який вийшов у світ у трьох випусках протягом 1929-1933 рр. Головним редактором словника був академік А.Ю. Кримський. У зв'язку з тим, що попередні укладачі були репресовані, довелося в надзвичайно стислий термін переробити їх матеріали, які вже було подано до друку. Ускладнювали цю роботу й обмеження, які було введено згідно тогочасної мовної політики. Так, основним джерелом для вихідного російського реєстру могли стати матеріали тлумачного словника російської мови Академії наук СРСР, який на той час був в стадії підготовки (було підготовлено менше половини його обсягу), та обласного словника Володимира Даля. Що стосується української частини, то укладачі могли до певної міри користуватися дореволюційним словником Б. Грінченка та ще кількома лексикографічними виданнями не дуже високого рівня, із обмеженим реєстром. Переважна частина другого тому словника була опрацьована М.Я. Калиновичем. Для його підготовки вчепним була проведена значна підготовча робота. Як глибокий знавець української мови, він намагався добирати найбільш точні відповідники російських слів, пода-

вав їх широкі синонімічні ряди, в якості ілюстрацій наводив кращі зразки з класичної та сучасної художньої літератури, фольклору, розмовної мови. Серед цитованих авторів було багато видатних письменників і поетів, які стали прикрасою нашої літератури – В. Гжицький, О. Влизько, Г. Епик, М. Зеров, І. Микитенко та ін. У російському реєстрі наводилась значна кількість фразеологічних одиниць, до яких, як правило, подавалися різноманітні перекладні відповідники. Тому словник став вагомим внеском в розвиток української лексикографії. З огляду на пекучу потребу в повному російсько-українському словнику матеріали подавалися до друку навіть не завершеними випусками, а невеликими частинами до закінчення підготовки повного рукопису. Це не могло не вплинути на його якість, що розуміли й самі упорядники. Тому в післямові до видання, оцінюючи свою працю, вони зазначають, що не змогли вирішити деякі завдання. Зокрема всі випуски було надруковано за правомисом 1929 року. До реєстру потрапила частина застарілих російських слів, не в повній мірі відтворені багатства тогочасної української мови тощо.

Однак і в таких складних умовах, в яких працювали над цим словником упорядники, їм вдалося зробити чимало: максимально скоротити в російському реєстрі кількість слів, що вийшли з ужитку в живій мовній практиці та літературній творчості, вилучити все застаріле у добірї українських відповідників.

Незважаючи на це, всі три томи великого російсько-українського словника, в тому числі й той, над яким працював М.Я. Калинович, в умовах тогочасної боротьби з неіснуючими націоналістичними тенденціями було піддано нищівній і часто несправедливій критиці тими, хто визначав в ті роки офіційну політику в галузі культури і мовного будівництва. Серед головних вад цього видання було названо навмисну архаїзацію української літературної мови, орієнтацію на стандарти обласної російської мови, вороже ставлення до російської мови, контрреволюційні та шовіністичні випадки проти неї. Як наслідок актуальна і потрібна для суспільства лексикографічна праця була вилучена з бібліотек, стала бібліографічною рідкістю.

Навряд чи варто сьогодні доводити, що недобррозичлива оцінка словника більшою мірою віддзеркалює тодішню ідеологічну ситуацію в країні, ніж якість роботи лексикографів. Попри всі недоліки видання, а без них, відомо, не виходить жодна праця, це була перша спроба українських лексикографів радянського періоду створити великий словник, який би відображав стан тогочасної мови українців. Враховуючи названі вище обставини, як нам видається, матеріали словника заслуговують переоцінки. Адже тільки вдумливий і конструктивний аналіз фахівців дасть можливість визначити справжнє історичне значення цієї праці в історії вітчизняної лексикографії і українського мовознавства в цілому.

У ситуації, що склалася після виходу словника 1937 р., Президія Академії наук зобов'язала Інститут мовознавства укласти в нечувано стислі строки новий російсько-український словник. Завдяки наполегливій праці лексикографів це завдання було виконано. Частина словника (літери А-З) була надрукована невеликим тиражем і розіслана в різні установи та організації для критичного ознайомлення вже в 1939 р. Хоча офіційно вважалось, що це зовсім нове видання, цілком зрозуміло, що без врахування досвіду підготовки попереднього російсько-українського словника укласти його лексикографам було б просто неможливо. Після проведення

весною 1940 р. конференції, присвяченої обговоренню цього словника, було прийнято рішення видати цю працю. Для здійснення її остаточного редагування було організовано спеціальну Урядову комісію, до якої поряд з мовознавцями і літераторами було включено й представників урядових органів республіки. У такий спосіб було відредаговано надруковану частину нового словника. Подальша робота по укладанню продовжувалась вже в умовах війни. Незважаючи на цілий ряд несприятливих обставин, вона йшла безперервно. М.Я. Калиновичу довелось брати участь на всіх етапах підготовки словника, він був одним з найактивніших його укладачів, став його головним редактором. Цей новий російсько-український словник вийшов друком вже після війни – в 1948 р. Слід сказати, що видання багатотомної лексикографічної праці навіть в наші дні є дуже важкою справою. Вихід такого великого словника в ті складні післявоєнні роки, особливо враховуючи умови, в яких він готувався, став дійсно значною подією в історії українського мовознавства. Реєстр нового словника нараховував 80 тис. російських слів та декілька десятків фразеологічних одиниць, переважно з літературного словникового фонду. Дуже обмежено в ньому була введена застаріла та обласна лексика, що активно використовувалась в російській художній літературі та публіцистиці. У той же час в словнику були добре представлені географічні назви та власні імена, нові слова та вирази, наукова і технічна термінологія, на які збагатилась тогочасна українська мова за воєнні та повоєнні роки.

Основними критеріями для включення українських відповідників до словника стали масове використання цього слова чи фразеологізму, їх функціонування в живому розмовному мовленні та вживання в творах відомих письменників. Уже на початковому етапі укладання словника було вирішено, що він матиме нормативний характер. Буде не лише точно передавати значення російського реєстрового слова, але й надавати інформацію про сферу вживання, правопис, наголос, експресивні відтінки, а у разі необхідності й граматичні відомості. Чимало зусиль укладачі приділили й передачі засобами української мови багатозначних російських слів, що є однією з найбільших складностей при підготовці перекладних словників близькоспоріднених мов [Калинович 1946, 20–24]. Незважаючи на дуже високий рівень цієї нової словникової праці, завдяки чому вона витримала кілька видань і протягом тривалого часу виконувала роль ще кількох інших, відсутніх на той час в Україні словників – орфографічного, синонімічного, фразеологічного, а часто і тлумачного, використовувалась при підготовці двомовних перекладних словників та була основним довідником для журналістів і перекладачів, освітян і науковців, працівників редакцій та видавництв, вона теж не дістала належної оцінки. А її укладачам довелося почути чимало несправедливих, недобрих слів. Думаємо, настав час виправити цю прикру помилку. Тим більше, що і сам словник, і праці, що узагальнили досвід його укладання, давно увійшли в скарбницю української лексикографії.

З огляду на вище зазначене слід лише пошкодувати, що через збіг якихось трагічних обставин не зберігся для нащадків великий англо-український словник обсягом близько 200 друкованих аркушів, підготовлений М.Я. Калиновичем в середині 30-х років у співпраці з викладачем університету Н.В. Калачевською на основі спеціально створеної картотеки.

Підсумовуючи висловлене, слід нагадати, що борг перед М.Я. Калиновичем так і залишився невиконаним: не зібрані й не опубліковані належним чином архівні матеріали вченого, досі не виданий збірник його вибраних праць. Єдиний спосіб для виправлення цієї ситуації бачимо в створенні комісії зі співробітників кафедри загального мовознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та вчених академічних інститутів для вивчення спадщини М.Я. Калиновича та підготовки до друку найбільш цінних його праць.

Стаття посвячена роботам М.Я. Калиновича в області лексикології, а також его лексикографической деятельности, рассмотренной с точки зрения её значения для развития современного украинского языкознания.

Ключевые слова: лексикология, лексикография, русско-украинский словарь, слово.

The article considers transactions of M. Kalinovich in the field of lexicology and lexicography in the context of contemporary Ukrainian linguistics.

Key words: lexicology, lexicography, Russian – Ukrainian dictionary, word.

Література:

1. Булаховський Л.А. Михайло Яковлевич Калинович / Л.А. Булаховський // Мовознавство. – Т.8. – С. 100–102.
2. Жлуктенко Ю.О. Михайло Якович Калинович / Ю.О. Жлуктенко. – К.: Наук.думка, 1991. – 76с.
3. Калинович М.Я. Поняття окремого слова / М.Я. Калинович // Мовознавство. – 1935. – № 6. – С. 123–145.
4. Калинович М.Я. Новый російсько-український словник Академії наук УРСР / М.Я. Калинович // Наукові записки Інституту мовознавства Академії наук УРСР. – 1946. – Т. II–III. – С. 18–27.
5. Ржевуцька Е.Є. М.Я.Калинович / Е.Є. Ржевуцька //Мовознавство. – 1954. – 1. – С. 25–29.
6. Семчинський С.В. Передмова [У кн.: Жлуктенко Ю.О. Михайло Якович Калинович] / С.В. Семчинський. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 3–6.

КОНЦЕПТ *ТЕРПІННЯ* В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Фрасинюк Наталія Іванівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується концепт ТЕРПІННЯ в англійських народних прислів'ях, який уособлює одну з найкращих чеснот людини.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, прислів'я, терпіння.

Картина світу (КС) – сукупність образів, які є основними в даній культурі. В результаті взаємодії людини і навколишнього світу формується його уявлення про цей світ і утворюється певна модель (картина світу). Кожна мова має свій власний спосіб сприйняття і організації (концептуалізації) світу. Ці значення утворюють одну систему поглядів, яка є загальноприйнятою для всіх носіїв мови. Спосіб концептуалізації дійсності національно специфічний, тому і носії різних мов сприймають світ по-різному, через призму своєї мови.

Мовна картина світу (МКС) – це "спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами" [Штерн 1998]. Основним елементом картини світу є концепт, який вербалізується через посередництво внутрішнього лексику.

Багато вчених працювали і працюють над проблематикою мовної картини світу: Ю.Д. Апресян, С.Г. Воркачов, І.О. Голубовська, Ю.М. Караулов, В.В. Красних, В.А. Маслова, В.І. Постовалова, Ю.С. Степанов, В.М. Телія та інші. Проте поняття мовної картини світу не є чітко визначеним.

Метою нашого дослідження є проаналізувати поняття мовна картина світу та концептуальна картина світу і визначити поняттєві та оцінні ознаки концепту *ТЕРПІННЯ* в англійській лінгвокультурі. **Предметом** дослідження є пареміологічні одиниці (прислів'я та приказки) англійської мови, які вербалізують концепт *ТЕРПІННЯ*. **Об'єктом** дослідження є концепт *ТЕРПІННЯ* в англомовній картині світу.

Актуальність дослідження передусім зумовлена необхідністю уточнення сучасного розуміння концепту *ТЕРПІННЯ* в англомовній картині світу. **Наукова новизна** дослідження полягає у виявленні поняттєвих та оцінних характеристик концепту *ТЕРПІННЯ*.

На думку З.Д. Попової, мовна картина світу може бути визначена як результат об'єктивації концептуальної КС в мові. Але якщо концептуальна картина світу (ККС) представлена сукупністю концептів, то МКС існує у вигляді значень мовних одиниць, які утворюють "семантичний простір мови" [Попова 2002, 10–14]. МКС не тотожна концептуальній, а є лише її частиною, оскільки мовне вираження отримує не весь зміст ККС, а лише ті концепти, які комунікативно значеннєві і які є цінними для нації [Попова 2002, 10–14].

Концептуальна картина світу багатша за мовну. На думку О.С. Кубрякової, "картина світу – те яким собі малює світ людина в своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, яка має "прив'язку" до мови" [цит. за Маслова 2007, 64].

ККС постійно змінюється і доповнюється, а МКС більш консервативна і протягом довгого періоду часу зберігає уявлення людини про світ. Вона передається з покоління в покоління і тому зберігає міфологічні, наївні уявлення лінгвокультурної спільноти і є ключовим компонентом будь-якої національної культури. І.О. Голубовська вважає, що мовній картині світу притаманна "поступальна еволюційність розвитку, при якому роль факторів мінливості належить не стільки новим знанням про світ, скільки соціальним умовам буття етносу, що постійно змінюються, приносячи у життя нові реалії, що вимагають вербалізації" [Голубовська 2004, 32]. В.М. Телія стверджує, що "мова забарвлює через систему своїх значень та їх асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори" [Телія 1996, 135].

"Культура – це та частина картини світу, що відображає свідомість людини, яка історично змінюється в процесах особистісної чи групової рефлексії над ціннісно значущими умовами природного, соціального і духовного буття людини" [Телія 1999, 18]. МКС відображає реальність через культурну картину світу. Мова – складова культура, а культура, в свою чергу, – частина мови. Отже, культурна і мовна картини світу тісно взаємопов'язані між собою. Вони формують і організують мовну особистість, мовні категорії і концепти.

Концепт – це універсальний феномен, тому його використання допомагає встановити особливості національної картини світу. Кожна культура формує свої стереотипи свідомості та поведінки, які опираються на власне бачення світу. Таким чином, незважаючи на те, що концепт *ТЕРПІННЯ* універсальний, наповненість його для кожної нації своя.

У тлумачних словниках англійської мови "patience" (терпіння) визначається таким чином:

Patience – 1) the ability to continue waiting or doing something for a long time without becoming angry or anxious; 2) the ability to accept trouble and other people's annoying behaviour without complaining or becoming angry (LDCE);

Patience – the ability to wait, or continue doing something despite difficulties, or suffer without complaining or becoming annoyed (CIDE).

У наведених словникових дефініціях виділяються такі ознаки: 1) здібність, 2) очікувати, 3) робити щось неприємне, 4) страждати, 5) протягом довгого періоду часу, 6) не звертати уваги на перешкоди, 7) без жалю, 8) без втрати самоконтролю (спокійно), 9) докладати зусилля.

Етимологічно англійське слово *patience* походить від лат. *patio* – страждання. Англійці втратили повне германське значення через певні історичні обставини, але в більшості слів це визначення залишилось (стр.-англ. – *beran-bear* – стерпіти, носити, родити, терпіти). Англійці концептували ідею терпіння як "носити в собі", "терпіти душевні муки".

У англійських синонімічних словниках концепт *ТЕРПІННЯ* представлений таким синонімічним рядом:

Patience, long-suffering, longanimity, forbearance, resignation can all mean the power to endure or a capacity for enduring without complaint something which is disagreeable or requires effort. *Patience* stresses calmness or composure, not only under suffering or

under provocation, but in awaiting an outcome that seems unduly or inordinately delayed, or in performing a task that makes severe demands upon one's attention. Long-suffering implies extraordinary patience under provocation or trial and suggests undue meekness or submissiveness, longanimity often names a virtue and so is chiefly found in abstract use. Forbearance implies restraint in the expression of one's feelings or in exacting punishment or one's due; it often suggests toleration, for the sake of peace. Resignation implies a submission to suffering or evil or an acceptance of it because it must be endured or cannot be escaped (WNDS).

Слова *patience* – терпіння, *long-suffering* – довготерпіння, *longanimity* – (книжк.) – довготерпіння, *forbearance* – витримка, терпіння, *resignation* смиренність, покірність, здатність пережити, витримати щось неприємне. *Patience* показує спокій не лише під час страждання, але і коли очікується щось важливе, що потребує великої уваги. *Long-suffering* – виняткове терпіння яке вимагає надмірної смиренності та покірності, *longanimity* вживається для визначення терпіння як релігійної чесноти. *Forbearance* імплікує прояв стриманості у вираженні почуттів або терпимість заради спокою. *Resignation* тлумачиться як покірність стражданням або біді, яку неможливо уникнути.

У англійських тезаурусах до слів *patience* та *patient* подаються такі синоніми:

patience 1) *calmness, composure, cool (slang), equanimity, even temper, forbearance, imperturbability, restraint, serenity, sufferance, tolerance, toleration*; 2) *constancy, diligence, endurance, fortitude, long-suffering, perseverance, persistence, resignation, stoicism, submission*;

patient 1) [*enduring without complaint*] *syn. submissive, meek, forbearing, mild-tempered, composed, tranquil, serene, long-suffering, unruffled, imperturbable, passive, cold-blooded, easy-doing, philosophic, tolerant, gentle, unresentful*; *ant. irritable, violent, resentful*; 2) [*quietly persistent in an activity*] *syn. steady, dependable, calm, reliable, placid, stable, composed, unwavering, imperturbable, quiet, serene, unimpassioned, dispassionate, enduring*; *ant. restless, irrepresible, feverish (WNWT).*

Тлумачення синонімів та тематично близьких слів в тезаурусах уточнюють семантику англійського концепту *PATIENCE* в таких напрямках: 1) інтенсивність терпіння; 2) бути покірливим; 3) релігійна чеснота; 4) стриманність; 5) фатальна безвихідність; 6) зовнішній спокій; 7) гармонія зі світом; 8) упертість.

Проаналізувавши словники, можна сказати, що концепт *ТЕРПІННЯ* закріплений в народному мовному пізнанні, а саме у прислів'ях та приказках, де найкраще, найширше, найкристалічніше відображається національна історія, побут, світобачення. Саме вони (прислів'я та приказки) формуються в пізнанні представників лінгвокультури спільноти і відображають національну специфіку концептуалізації світу.

Характерними особливостями цих мовних одиниць є лаконічність, афористичний характер, структурно-семантична завершеність, розмаїття образних асоціацій, "безособистість, атемпоральність предиката, ритмічна організація та заримованість" [Воркачев 1997,45].

Пареміологічні одиниці фіксують погляди та досвід багатьох поколінь і дають змогу поєднувати особливості асоціативного механізму, який лежить в основі

сприйняття світу. Вони відображають ідеї та ідеали, які керують людьми [Taylor 1975,73].

А. Жемеркайне вважає, що прислів'я – дзеркало, яке відображає життя та моральні принципи суспільства [Szemerkenyi 1974, 935]. Вони "узагальнюють досвід життя народу, оформлюючи його у вигляді певних правил" [Тарланов 1999. 32] і тому важко переоцінити значення паремій для лінгвокультурних досліджень, для вивчення мовної картини світу та ментальності народу.

Пареоміологічний фонд англійських прислів'їв налічує значну кількість одиниць на тему "терпіння". Терпіння є великою цінністю людини, без терпіння людині важко жити, адже терпіння – одна з найцінніших чеснот людини: *Patience is a virtue* – Терпіння – це чеснота. *He that has no patience has nothing* – Нема терпіння – нема нічого. *Let patience grow in your garden* – Нехай терпіння росте у вашому саду.

Щоб вижити – необхідне терпіння: *The world is for him who has patience* – Цей світ для тих, у кого є терпіння.

Проте терпіння властиве не всім: *Patience is a flower that grows not in every garden* – Терпіння – це квітка яка росте не в кожному саду.

Терпіння – це ліки: *No remedy but patience* – Нема ліків краших, ніж терпіння. *Patience is a plaster for all sores* – Терпіння – це пластир від усіх ран. *Patience is a remedy for every disease* – Терпіння – це ліки від будь-якої хвороби.

Хочеш мати друзів – май терпіння: *Have patience with a friend rather than lose him forever* – Будь терплячим до друзів якщо не хочеш втратити їх назавжди.

Особливо необхідне терпіння бідним людям: *Patience is virtue of the poor* – Терпіння чеснота бідних. *Patience with poverty is all a poor man's remedy* – Терпіння в злиднях ліки бідняків.

Терпіння потрібне тим, хто користується послугами: *He that will be served, must be patient* – Маєш прислугу – будь терплячим.

Але кожне терпіння має свої межі: *Patience is a good nag, but she'll bolt* – Терпіння гарне лоша, але і воно може втекти.

Терпіння – успіх: *Patient men win the day* – Терплячі досягають перемоги. *Everything comes to him who waits* – Той, хто вміє чекати, той має все. *Time and patience will wear out stone posts* – Час і терпіння все перетруть. *Patience, money and time bring all things to pass* – Терпіння, гроші і час дають нам все. *Nature, time and patience are three great physicians* – Природа, час і терпіння – три великих лікарі. *He that has patience, has fat thrushes for a farthing* – У кого є терпіння, той має все.

Терпіння – найкращий самозахист: *Patience is the best buckler against affronts* – Терпіння найкращий щит від нападів.

Терпіння важливіше, ніж знання: *Patience surpasses learning* – Терпіння перевершує знання.

Проте велике терпіння не є позитивною рисою англійців: *Patience under old injuries invites old ones* – Претерпиш старі біди, нові придуть. *Patience provoked turns to fury* – Терпіння, яке лопнуло, стає ненавистю.

Отже, в англійській мові терпіння характеризується як: 1) чеснота; 2) характерна не всім; 3) необхідна, щоб вижити; 4) необхідна при хворобах; 5) обов'язкова для

бідних; 6) потрібна тим, хто користується послугами; 7) необхідна нестриманим людям; 8) яка має певні межі; 9) та, що допомагає досягти успіху; 10) важливіша, ніж знання; 11) та, що допомагає вижити в цьому житті.

Проте англійці негативно сприймають надмірне терпіння, тому що воно робить людину нещасливою, воно сприяє небажанню людини жити.

Нетерпіння змушує людину даремно (марно) переживати: *A watched pot never boils* – Горщик, за яким стежать, ніколи не закипить.

Але нетерплячі люди осуджуються: *First creep, than go* – Спочатку навчися повзати, а потім іди. *He who would climb the ladder must begin in the bottom* – Хочеш користуватися сходами – починай знизу. *Never cackle till your egg is laid* – Не кажи гоп, поки не пересекочеш.

Нетерпіння не є позитивною рисою людини, адже воно спонукає переживання і вступає в конфлікт з реальністю.

Отже, паремія – це та частина концептосфери мови, яка перебуває у тісному відношенні з пізнанням людини, мовною картиною світу, і відповідно з способом концептуалізації світу. А концепт *ТЕРПІННЯ* оцінюється в пареоміологічному фонді англійських прислів'їв як одна з найкращих чеснот людини, що потрібна для виживання, особливо, бідної верстви населення.

Статья посвящена изучению концепта ТЕРПЕНИЕ, который воплощает в английских народных поговорках наилучшие добродетели человека.

Ключевые слова: *языковая картина мира, концептуальная картина мира, концепт, поговорка, терпение.*

Linguistic world model is the unity of the stereotypes, images, symbols which express the knowledge of the people about the world in the form of concepts. It is un verbalized part of the conceptual model of the world . Proverb is the part of the language which connects language with mentality and express its. The concept PATIENCE is embodied in English folk proverbs being one of the best virtues of people, especially poor, which helps them to bear bad moments of their lives.

Key words: *language world model, conceptual model of the world, proverb, concept, patience.*

Література:

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология (теория и методы) / С.Г. Воркачев. – М., 1997. – 331 с.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
3. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 294 с.
4. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д.Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2002 – 192 с.
5. Тарланов З.К. Становление типологии русского предложения в ее отношении к этнофилософии / З.К. Тарланов. – Петрозаводск, 1999. – 207 с.
6. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и межкультурный аспект / Вероника Николаевна Телия. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.
7. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: "Языки русской культуры", 1999. – С. 13–24.
8. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник / І.Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 156 с.

-
9. *Szemerkenyi A. A semiotic approach to the study of proverbs / A. Szemerkenyi // Proverbium, 1974. – № 24. – P. 934–936.*
 10. *Taylor A. Selected writings on proverbs / A. Taylor. – Helsinki, 1975.*
 11. *Англо-український фразеологічний словник. – К.: "Радянська школа", 1969. – 1052 с.*
 12. *Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 1775 p. (CIDE).*
 13. *Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow and London, 1978. – 1303 p. (LDCE).*
 14. *Favourite English proverbs and sayings = Улюблені англійські прислів'я і приказки: 500 висловів/ Упоряд. Б.М. Ажнюк. – К.: Криниця, 2001. – 80 с.*
 15. *Webster's New World Thesaurus. Prepared by C.G. Laird. – N.Y.: Meridian, 1971. – 678 p. (WNWT).*
 16. *Webster's New Dictionary of Synonyms. – Springfield, Mass.: Merriam, 1978. – 909 p. (WNDS).*

ГРАМАТИЧНА ОСВІТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДАНТЕ

Шклярук Ольга Миколаївна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті з'ясовуються історичні передумови формування лінгвістичної концепції Данте. Робиться спроба оцінити середньовічне мовознавство як своєрідний етап у розвитку загальної лінгвістики, осмислити його як цілісне історичне явище, що впливало на лінгвістичні процеси тогочасної Європи. Данте жив на межі двох епох – Середньовіччя та Відродження, що вплинуло на його формування як митця перехідного етапу, що яскраво відбилосся у його творчості.

Ключові слова: середньовічне мовознавство, епоха Відродження, лінгвістична концепція Данте.

Глобалізаційні й інтеграційні процеси в сучасному світі вимагають нового висвітлення переломних моментів у суспільному й культурному житті європейської цивілізації, нового погляду на історію проблемних ситуацій світоглядної орієнтації суспільства в періоди, коли з'являлися перші ознаки якісних змін у культурному процесі. Якщо сучасний етап у розвитку лінгвістичної науки характеризується поворотом до розгляду мовних явищ з антропоцентричного погляду [Голубовська 2004, 5], то культурологія все активніше звертається до проблеми ролі національно-культурних спільнот у міжнародних відносинах "глобалізаційних процесів" європейської (і світової) історії. Обличчя сучасної цивілізації до останнього часу визначала європейська культура, а її невичерпною скарбницею та невмирущим джерелом була античність, про яку Іван Франко сказав, що, хоча "... з безмірно багатой греко-римської літератури лишилися лише нужденні відломки та шматочки", проте "навіть ті мізерні останки мали силу в XV та XVI вв. оновити європейську людність, двигнути її з варварства, попхнути до нового розвою і що вони й досі не перестали запліднювати нашого духу і творять непохитну основу нашої цивілізації" [Франко 1978, 12].

Одним із поворотних пунктів духовного життя Європи був Ренесанс з його важливим латинським (а потім і греко-латинським та національно-латинським) компонентами. Однак протягом останнього століття відбулися глибокі зрушення і зміни у вивченні й тлумаченні Відродження, які стосуються сутності явища, його хронологічних і географічних меж. Філологічні досягнення модистів, оригінальні й сміливі ідеї яких доволі випереджали граматичну науку свого часу (розмежування в мові трьох компонентів – речі, поняття, слова, увага на загальних способах позначення), лише в XX ст. стали повномасштабним набутком лінгвістики, так само, як і здобутки середньовічної філософії й ширше – культури, що відкрила внутрішній світ людини (особлива роль тут належить, як довів М.М. Бахтін, народній карнавальній культурі, бо карнавали протиставляли аскетичній християнській ідеології інший тип світовідчуття, де панувало веселе, життєствердне начало), порівняно недавно опинилися в центрі уваги історії філософії. Відкриття наукових надбань XII–XIII ст. призвело до т.зв. "бунту медієвістів" та "медієвізації Відродження" (праці Ч.Г. Хескіна, Е. Жильсона, Е.Р. Курціуса), початок якого стали датувати добою Фоми Аквінського, а то – ще й раніше. Проте, як справедливо Ю.А. Левицький та Н.В. Боронникова, у багатьох підручниках з історії мовознавства період середньо-

віччя, що займав десять століть, просто ігнорується, ніби-то його і зовсім не існувало [Левицкий, Боронникова 2005, 3]. Цілковито відсутні будь-які згадки про середньовічне мовознавство у Ф.М. Березіна [Березин 1984, 18], кілька загальних фраз – у А.С. Зеленька [Зеленько 2002, 44-46], І.І. Ковалика та С.П. Самійленка [Ковалик, Самійленко 1985, 34-37], В.І. Кодухова [Кодухов 1974, 12], М.А. Кондрашова [Кондрашов 1979, 20-21], Г.М. Удовиченка [Удовиченко 1980, 15]. Лише наприкінці ХХ-на початку ХХІ ст. історія середньовічного мовознавства стала об'єктом наукових студій, при цьому особливо виділяється серія "Історія лінгвістичних учень" 1980-1991 рр. Про лінгвістику середніх віків стали писати в навчальних підручниках і посібниках [Амирова 1975, 111–176; Бацевич 2008, 96–103; Кочерган 2003, 32; Левицкий, Боронникова 2005, 46–72], побачила світ цінна монографія Б.А. Ольховікова, присвячена середньовічній граматичній теорії [Ольховиков 1985]. Найпомітнішою ж фігурою в літературі й лінгвістиці на грані середньовіччя й Відродження, був великий флорентієць Данте Аліг'єрі (Dante Alighieri, 1265–1321) – митець перехідного періоду, творець італійської літературної мови, автор блискучих сонетів, присвячених Беатріче, філософських і політичних трактатів і свого вершинного твору – "Божественна комедія" ("*La divina commedia*"). Про Данте як геніального письменника говорилося чимало, однак про його лінгвістичну теорію в Україні існує лише розлога розвідка професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка С.В. Семчинського [Семчинський 1986, 58–63] і ґрунтовні студії доктора філологічних наук, професора М.А. Собуцького [Собуцький 1999, 32]. Дослідження останнього часу показують, що саме із середньовічного граматичного мистецтва Західної Європи народжується сучасна лінгвістична наука.

Актуальність нашого дослідження у тому, що Дантова концепція мови й учення модистів стали останнім часом двома центральними темами в сучасній історіографії середньовічного мовознавства.

Матеріалом дослідження є тексти латинськомовних трактатів і "Бенкету" Данте, "Божественна комедія", залучаються праці пізноантичних і середньовічних учених (тексти граматик Доната і Прісціана, філософські трактати Августина, Боеція, Исидора Севільського, Фоми Аквінського, фрагменти з логіко-граматичних праць модистів, окремі мовознавчі розвідки ХVIII-ХХ ст.) для з'ясування становлення лінгвістичного світогляду Данте. Це становить основну *мету* нашої роботи.

Найголовнішим *завданням* у відповідності до основної мети у даній статті є з'ясування історичних передумов формування лінгвістичної концепції Данте, спроба оцінити середньовічне мовознавство як своєрідний етап у розвитку загальної лінгвістики, осмислити його як цілісне історичне явище, що впливало як на лінгвістичні процеси тогочасної Європи (становлення національних мов, вироблення розуміння територіальної і соціальної диференціації мови, її еволюції), так і на сучасне мовознавство ХХ – початку ХХІ ст. (граматичні вчення модистів, сучасні семіотичні концепції).

Середньовіччю властивий подвійний характер, бо воно ніби розпочинає з початку новий цикл європейського культурного розвитку, значною мірою окремого від античного, і водночас виступає як його безпосереднє продовження. "Залежно від історіософської позиції, Середньовіччя як історичну епоху можна вважати або закономірним продовженням античності (і тоді важко зрозуміти безодню між ними),

або новим витокom історії" [Причепій 2001, 76]. Основні лінгвістичні ідеї давніх греків і римлян доходили до середньовічних ерудитів та вчених через пізньоантичне й арабське посередництво, – зазвичай у спрощеному і схоластичному вигляді, в тісному переплетінні з християнською символікою. "Антична спадщина ніколи не вмирала ні на Заході, ні на Сході, вона продовжувала жити і у візантійській фресці, і в скульптурі Шартра, і в дослідях ранніх римських майстрів дуженто, і в мозаїках Равенни" [Голенище-Кутузов 1967, 53]. "Виявляється, що вся європейська філософія мови, уся лінгвістична традиція від трактату Данте "Про народне красномовство", "Граматики" і "Логіки" Пор-Рояля до праць Декарта і Лейбніца ґрунтується значною мірою на критичному осмисленні ідей середньовічних теологів, а не на вивченні робіт античних філософів" [Левицкий, Боронникова 2005, 47]. Загальновідомо, що все духовне життя Середньовіччя було підпорядковане інтересам церкви, тому аналіз середньовічної філософії мови неможливий без теологічного контексту, що був протягом багатьох століть формою її існування.

Уже один із найславніших богословів і філософів раннього середньовіччя Аврелій Августин, найвідоміший серед "отців церкви", працями якого завершується період становлення й утвердження феодально-християнського світогляду, період так званої патристики, наголошував на необхідності вивчення язичницької літератури і науки. Він, зокрема, на латинському мовному матеріалі виклав погляди стоїків щодо звуконаслідувальної теорії походження мови, вказуючи, що "оскільки існують речі, які не звучать, то для них те саме значення має подібність дотикового впливу: якщо вони діють на відчуття м'яко чи грубо, то м'якість чи грубість букв, що впливає на слух, породила для них ті самі імена. Самі речі діють так само, як і відчуваються слова: *mel* "мед" – як солодко діє на смак сама річ, так і ім'ям своїм м'яко впливає на слух; *acre* "гостре" в обох випадках жорстко; *lana* "шерсть" і *vepres* "терн" – якими є для слуху слова, такими є і самі предмети для дотику. Подібну співзвучність відчуття речі з відчуттям звуку стоїки вважають за колиску слів" [Античные теории 1936, 72]. Інший спосіб появи нових слів – перенесення давніх слів на нові предмети: слово *piscina* "басейн" походить від *piscis* "риба", бо саме у воді живуть риби. Слова можуть з'являтися й на основі контрасту: темний *lucus* "гай" від *lucet* "світить", *bellum* "війна" від *bella* "прекрасна" [Якушин 1984, 39–40].

Автобіографічну "Сповідь" Августина, що присвячена динаміці становлення людської особистості з її кризами й переломами, згадує Данте в "Бенкеті": "Другий випадок: коли розмова про самого себе приносить як настанова велику користь іншим; цей доказ і примусив Августина говорити про самого себе у своїй "Сповіді", бо зразкове і повчальне перетворення його життя з негарного в гарне, з гарного – в краще, а з кращого – у найкраще не могло не бути кращим тому свідченням" [Данте 1968, 115]. Трактат Августина "про град божий", присвячений містичному осмисленню історії, написаний під впливом розграбування "Вічного Міста" готами 410 р. н.е., став джерелом для Данте при викладенні ним у "Про народне красномовство" легенди про вавилонську вежу, що привело, на його думку, до "змішування мов". Аврелій Августин говорить про велетня Немврода (який царював на землі Сенаар, поломок Хама, великий мисливець, звук його рога і чув Данте по дорозі до криниці) як про керівника бунтівників, будівельників вежі, а в грецькій, церковнослов'янсь-

кій і латинській (Вульгата) версіях Біблії Немврода не названо гігантом і не приписується йому в цих перекладах першість над будівельниками вавілонської вежі [Данте 1968, 570]. Данте помістив Немврода в самі глибини пекла:

*До мене ж: "– Це Немврод. Свою вину
Він зна. Через діла його нікчемні
Ми маєм в світі мову не одну.
Та годі з нас: розмови з ним даремні,
Бо як йому нікого не збагнуть,
Так і його слова для інших темні"
("Пекло", XXXI, 76–81).*

У "Божественній комедії" Немврод говорить мовою, зрозумілою лише йому одному, і сам не розуміє чужої мови, хоча було багато спроб надати словам Немврода "*Рáфель маї амеб ізабі альмі!*" того чи іншого значення [Данте 1976, 587]. Про покарану на землі пиху Немврода згадує Данте і в "Чистилищі":

*Впізнав Немврода, що з сумним лицем
Глядить на сennaарців гордовитих
Під вежею з нескінченим вінцем.
("Чистилище", XII, 34–36).*

Відомо, що з біблійним ученням пов'язана теорія моногенезу – вчення про походження всіх мов світу від однієї мови, її підтримував видатний український мовознавець О.С. Мельничук, гіпотезу божественного чи інопланетного походження мови як найвірогіднішу подає М.П. Кочерган [Кочерган 2000, 44]. Проблемі походження мови присвятив свою відому працю "Як виникла людська мова" М.Я. Калинович: "Питання про те, де виникла людська мова, рівнозначне питанню про місце виникнення людського суспільства. Стародавні легенди виводили всіх людей від однієї людської пари, що нібито жила в певній місцевості. За Біблією, такою парою були Адам і Єва, а цією місцевістю був Едем, рай, пов'язуваний біблійною традицією з Месопотамією. Староіндійські легенди прабатьківщиною людства називають острів Цейлон" [Калинович 1946, 22–23].

Особливо багато посилань на Августина в "Монархії", де Данте полемізує з "отцем церкви", обстоюючи ідеал всесвітньої монархії як єдиної законної і справедливої влади, що може забезпечити людству справжню свободу, а римський народ має бути носієм ідеї всесвітньої монархії. "Для Августина Рим – утілена державність, а держава – велика зграя розбійників, що за своєю суттю не відрізняється від менших зграй. Владу свою Рим отримав насиллям і приречений на загибель разом із язичницьким світом як його найбільше втілення", – зазначає О.Л. Доброхотов [Данте 1999, 15]. Згадаємо, що і в "Божественній комедії" на кожному кроці постають образи і поняття християнського вчення в тісній єдності з елементами античної міфології, надаючи язичницьким текстам багатозначності.

Синтез античного знання з новими реаліями перемагаючого християнського світогляду здійснили Марціан Капелла та Боецій концепцією *septem artes liberales* (семи вільних мистецтв), до складу яких увіходили граматику, риторика й діалектика, які стали називатися "трюхпуттям" (*trivium*). У ньому було сконцентроване власне гуманітарне знання. "Трюхпуття" до певної міри протиставлялися наступні

чотири мистецтва, що склали "чотириохпуття" (*quadrivium*): арифметика, геометрія, астрономія, музика, що подавали знання, які переважно стосувалися природи. Відзначимо, що в Стародавньому Римі *artes liberales* називалися взагалі заняття наукою й мистецтвом, не пов'язані з професійною діяльністю, тобто розумова праця, якою могли займатися лише вільнонароджені громадяни. У "Божественній комедії", яку справедливо літературознавці називають синтезом середньовічної культури і прологом культури Ренесансу, герой постійно отримує передбачення майбутнього, оцінює сучасні йому події, при цьому наявні й неодноразові спогади Данте-автора про минуле. У часи Данте *septem artes liberales* становили основу вищої освіти:

*Під благородний замок ми прийшли,
Який сім раз оточували стіни,
Й джерельні води навкруги текли.
Долаючи, мов суходіл, струмини,
Дістались двору ми крізь сім воріт
І вздріли свіжу зелень луговини,
В очах у мешканців горів привіт,
У постатях ласкава сяла милість,
А в тихій мові – лагідності світ.
(Пекло, IV, 106–114).*

"Останній римлянин" Боецій, автор славнозвісного трактату "Розрада від філософії", став провідником античної логіки за Середньовіччя, вніс істотний внесок у створення латинського словника логічних термінів. "Великий Данте постійно звертався до Боеція. Його "Нове Життя" побудовано за принципом "Розради", а в "Бенкеті" – сімнадцять ремінісценцій із неї, ідеї "Розради" розвиваються і в "Божественній комедії", де Франческа да Ріміні, оповідаючи про своє трагічне кохання, цитує Боеція, а сам поет спирається на його концепцію долі і світобудови, де поява Беатріче, опоетизованої мудрості, нагадує появу Філософії у творі Боеція" [Уколова 1989, 70]. У "Божественній комедії" Боеція згадано в десятій пісні "Раю" разом із відомим англійським церковним письменником Бедою Високоповажним, автором простих копій граматики Доната з невеличкими авторськими вкрапленнями в першу з них ("Ars Minor"), що стосуються дидактичних моментів [История лингвистических учений 1985, 67] та Ісидором Севільським – іспанським богословом та енциклопедистом, автором славнозвісних "Етимологій", які широко використовували як енциклопедію в період раннього середньовіччя [Левицкий, Боронникова 2005, 50]:

*А зараз думкою поглянь в просторі,
Від саява в сяєво, хвалам услід,
І в восьмому уздриши великі зорі.
Радіючи на благ найменший слід,
Душа свята облуду в світі злomu
Всім розкрива, хто терпить тьму обид.
Бо тіло, що її немає в ньому.
Лежить в Чельдавро, мученицька ж тінь
Блаженствує в спокої неземному.
Очима стрінься ще в вінку світінь*

*Із Ізидором, Бедою, Рішаром,
Який над людством став після видінь.
("Рай", X, 121-132)*

Середньовічні мовознавчі концепції теоретично ґрунтувалися на основі догматичного теоцентризму, який у цю епоху в Західній Європі був основною (і єдиною) філософською доктриною, проголошеною "отцями церкви" (Тертулліан, каппадокійці, Августин та ін.). Внаслідок універсальності середньовічної філософської парадигми мова тогочасної церкви й науки теж була єдиною – латинською – навіть давньогрецька перестала виступати об'єктом вивчення, про що свідчить приказка того періоду – *Graecum est, non legitur*, тобто "Це грецькою, не читається". Латину опановували з дидактичною метою за найвідомішими давньоримськими граматики – "Ars minor" і "Ars maior" Елія Доната та "Institutiones grammaticae" Прісціана, в яких просто й водночас усеохоплююче описано фонетику, орфографію, морфологію й синтаксис латинської мови; при цьому дескриптивним еталоном стала дещо видозмінена система александрійської граматики. Поширення саме цих праць пояснюється як чіткою системністю викладу, так і тим, що Донат був наставником одного з "отців західної церкви" Ієроніма Блаженного (бл. 340-420) – перекладача Біблії латинською мовою й доповнювача історико-церковної хроніки Євсевія Кесарійського. До нашого часу дійшло більше тисячі списків-копій граматики Прісціана, а ім'я "Донат" (граматичні настанови якого написано в популярній формі запитань і відповідей) стало за Середньовіччя синонімом слова "граматика" [Лучканин 2004, 15]. Серед поширених в Італії XIII ст. трактатів про поезію один так і називається – *Donatz provensals* ("Провансальський Донат").

Як відзначає сучасний французький дослідник П'єр Антонетті, у часи Данте "проходження курсу в граматичній школі займало від двох до трьох років і поділялося на два цикли. Перший був присвячений вивченню граматики Доната. Другий цикл був передбачений для вивчення книги Прісціана" [Антонетті 2004, 226]. Через те й не дивно, що Донат згаданий у "Божественній комедії" генералом францисканського ордену Джованні Бонавентурою з Баньйореджо, одним із найвідоміших містиків свого часу, серед дванадцяти вогнів у своєму вінку, поряд з Аврелієм Августиним, Петром Іспанським, Іоанном Златоустом, Ансельмом Кентерберійським:

*Поглянь, я дух живий Бонавентури
Із Баньйореджо; службу ніс у лад,
Не важачи на лівий зиск понурий.
От Августин з Глюмінатом вряд,
З мотуззям первістки із стада того,
Що їм, вбогеньким, бог надав розрад.
Тут і Гуго од Віктора святого
З Петром Їдцем, з Іспанським теж Петром,
Що дав дванадцять книг ума земного.
Натан-пророк тут, тут і Хризостом
(Що значить Златоуст), Ансельм з Донатом,
Який відомий видатним трудом.
("Рай", XII, 127–138).*

Знання латинської граматики й правил античного віршування в освіченому середовищі Італії і серед учених візантійців трималося ще на значній висоті на початку VI ст., бо саме в цей час жив вищезгадуваний найвизначніший латинський графік давнини – Прісціан. Він займався також математикою й теорією віршування. Він порівнював латинську граматику з грецькою й щедро ілюстрував свій трактат прикладами з класичних авторів. Виклад його вирізняється ясністю, мова може посперечатися з мовою найкращих письменників класичної давнини. До недоліків Прісціана слід віднести повтори, деяку непослідовність викладу й суперечності. Його етимології, як і в більшості авторів його часу, значною мірою фантастичні. Він мав нахил до створення форм за аналогією, які в реальній мові не існували. Данте помістив Прісціана у пекло за содомітський гріх (тут же перебуває й учитель Данте Брунетто Латіні, теж через те саме "насилля над природою"), але високо поцінований Данте як науковець-книжник:

*Тож знай: тонзурники всі немалі,
Вони й письменні вельми, й вельми славні
Були в гріхах тих самих на землі.
Прісціан в юрбі цій непоправній...
("Пекло", XV, 106–109).*

Як переконливо доводить П. Антонетті, "Донат і Прісціан були надійним вступом до латинської мови й давньоримської літератури, із їхніх книжок здобув Данте перші уявлення про латинську мову й латинську літературу".

В статтє определяются исторические предпосылки формирования лингвистической концепции Данте. Делается попытка оценить средневековое языкознание как своеобразный этап в развитии общей лингвистики, осмыслить его как целостное историческое явление, которое влияло на лингвистические процессы Европы тех времен. Данте жил на границе двух эпох – Средневековья и Возрождения, что ярко отразилось в его творчестве.

Ключевые слова: *средневековое языкознание, эпоха Возрождения, лингвистическая концепция Данте.*

The article is aimed to find out historical pre-conditions of forming of linguistic conception of Dante. An attempt to estimate medieval linguistics as original stage in development of general linguistics is made. Dante is looked upon as the integral historical phenomenon which influenced on the linguistic processes of Europe. Dante lived just on the line of two epochs – Middle Ages and Renaissance. He was an Artist of the transitional period, what is brightly reflected in his work. Dante became a kind of systematizer of all medieval lingvophilosophical and grammatical ideas, which influenced a lot all history of linguistics.

Key words: *medieval linguistics, Renaissance, linguistic conception of Dante.*

Література:

1. *Амирова Т.А.* Очерки по истории лингвистики / Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1975. – 559 с.
2. *Антонетти П.* Повседневная жизнь Флоренции во времена Данте / Пьер Антонетти. [Пер. с франц. И предисл. В.Д. Балакина]. – М.: Молодая гвардия, 2004. – 287 с.
3. *Бацевич Ф.С.* Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2008. – 240 с.
4. *Березин Ф.М.* История лингвистических учений: учебник для филол. спец. вузов / Ф.М. Березин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с.
5. *Голенищев-Кутузов И.Н.* Данте и Предвозрождение / И.Н. Голенищев-Кутузов // Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы. – М.: Наука, 1967. – С. 46–85.

6. Данте А. Божественна комедія. Переклад з італійської та примітки Євгена Дроб'язка / Данте Аліг'єрі. – К.: Дніпро, 1976. – 680 с.
7. Данте А. Малые произведения [Перевод]. / [Изд. подготовил [и примечания составил] И.Н. Голенищев-Кутузов]. – М.: Наука, 1968. – 651 с. (АН СССР. Литературные памятники).
8. Данте Алигьери. Монархия / [Пер. с ит. В.П. Зубова. Вступ. ст. А.Л. Доброхотов]. – М.: КАНОН-пресс, кучково поле, 1999. – 192 с.
9. Жлуктенко Ю.О. Михайло Якович Калинович / Ю.О. Жлуктенко. – К.: Наук. думка, 1991. – 76 с.
10. Зеленько А.С. 3 історії лінгвістичних учень: посібник для студентів, магістрантів й аспірантів філол. спец-тей / А.С. Зеленько. – Луганськ: Альма Матер, 2002. – 226 с.
11. *История лингвистических учений*. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – 258 с.
12. *История лингвистических учений*. Средневековая Европа. – Л.: Наука, 1985. – 288 с.
13. *История лингвистических учений*. Позднее средневековье. – СПб.: Наука, 1991. – 263 с.
14. *Калинович М.Я.* Як виникла людська мова / Михайло Якович Калинович. – К.: Вид-во АН УРСР, 1946. – 24 с.
15. *Кобилянський Б.В.* Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. – К.: Рад. школа, 1964. – 153 с.
16. *Ковалик І.І.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки: навч. посібник / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. – К.: Вища шк., 1985. – 216 с.
17. *Кондрашов Н.А.* История лингвистических учений: учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. – М.: Просвещение, 1979. – 224 с.
18. *Кочерган М.П.* Вступ до мовознавства: підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К.: ВЦ "Академія", 2000. – 368 с.
19. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 464 с.
20. *Левицький Ю.А.* История лингвистических учений: учеб. пособие / Ю.А. Левицкий, Н.В. Боронникова. – М.: Высш. шк., 2005. – 302 с.
21. *Лучканин С.М.* Нариси з історії класичної філології: навч. посібник для магістрантів і студентів спеціальності "класична філологія" / С.М. Лучканин. – К.: Наук. світ, 2004. – С. 194–199.
22. *Ольховиков Б.А.* Теория языка и вид грамматического описания в истории языкознания. Становление и эволюция канона грамматического описания в Европе / Б.А. Ольховиков. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1985. – 280 с.
23. *Причепій Є.М.* Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А.. – К.: ВЦ "Академія", 2001. – 576 с.
24. *Семчинський С.В.* Трактат Данте: про мову чи про красномовство? / С.В. Семчинський // Мовознавство. – 1986. – №5. – С.58-63.
25. *Собуцький М.А.* Мовна ситуація західноєвропейського середньовіччя в аспекті мовно-культурної взаємодії: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. доктора філол. наук 10.02.15 "Загальне мовознавство" / М.А. Собуцький. – К., 1999. – 32 с.
26. *Собуцький М.А.* Мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя / М.А. Собуцький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 208 с.
27. *Степанова Л.Г.* Итальянская лингвистическая мысль XIV-XVI веков (от Данте до Позднего Возрождения) / Л.Г. Степанова. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2000. – 504 с.
28. *Удовиченко Г.М.* Загальне мовознавство: історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М. Удовиченко. – К.: Вища шк., 1980. – 216 с.
29. *Уколова В.И.* Античное наследие и культура раннего средневековья / В.И. Уколова. – М.: Наука, 1989. – 320 с.
30. *Якушин Б.В.* Гипотезы о происхождении языка / Б.В. Якушин [Отв. ред. Г.В. Степанов]. – М.: Наука, 1984. – 137 с.

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА МІФОНІМІВ (на матеріалі слов'янських мов)

*Школа Галина Миколаївна,
канд. філол. наук, доц.
Бердянський державний педагогічний університет*

У статті аналізується національна специфіка вживання міфонімів на матеріалі української, російської, білоруської, польської та болгарської мов. Схарактеризовано міфологічні образи слов'янського фольклору.

Ключові слова: *міфонім, міфологема, божества, демонічні постаті.*

Міфологеми відображають загальнолюдські погляди на світ живої та неживої природи, позначаючи універсальні явища, зафіксовані будь-якою мовою. Крім того, однакове сприйняття навколишнього світу характерне для народів, які мають спільний родовід, наприклад, слов'ян. Одночасно різні ракурси сприйняття довкілля породжують національне маркування міфологеми. Міфоніми, передаючи специфіку географічного, соціально-етнічного, культурного середовища, відображають особливості світобачення певного етносу.

Міфологічне сприйняття світу ґрунтується на вірі у перевазі духу над матерією, на розумінні, що "саме поза матеріальні, духові сили кермують земним буттям людини і природи" [Міфопоетичні образи 2007, 175].

Вивчення міфологічних уявлень слов'ян розпочалося в ХІХ столітті: праці О. Афанасьєва, В. Гнатюка, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, О. Потебні, І. Франка та ін.

Так, О. Потебня вказував на символізм слов'янських обрядів і повір'їв, в яких зафіксовані язичницькі погляди народів. Дослідник називав ці символи залишками незапам'ятної старовини, коли думка була невіддільною від мови [Потебня 1976, 225].

Етнолінгвістичне осмислення міфологічної свідомості пращурів демонструють розвідки сучасних дослідників Л. Виноградової, Т. Голіченко, О. Колесник, А. Лобок, А. Маслової, О. Поріцької, Н. Тяпкіної та ін. Предметом їх уваги стали походження, етимологія, мотиви номінації, творення, функціонування демонологічних назв.

Тому *актуальним* є дослідження функціонування міфологем у слов'янських мовах.

Мета дослідження – встановити національну специфіку міфонімів у мовах східних, західних та південних слов'ян.

Завдання роботи полягає в аналізі особливостей сприйняття міфонімів носіями слов'янської свідомості.

Об'єкт нашої розвідки становить міфологія слов'янських народів.

Предмет статті – функціонально-семантичний аналіз міфонімів в українській, російській, білоруській, польській та болгарській мовах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше до аналізу залучаються міфологічні образи, які функціонують у східно-, західно- та південнослов'янських мовах.

У нашій розвідці застосована найпоширеніша схема поділу міфологічних істот – антропоморфних, зооморфних, тератоморфних та міксантропічних:

І. Поганські божества "вищої" міфології (слов'янські – *Дажбог, Велес, Перун, Морана, Лада, Лель і Полель* та ін. – і запозичені з чужих міфологій – античної, скандинавської, перської, вавилонс).

II. Духи (ангели і демони) "нижчої" міфології (парні метафізичні постаті-антогоністи: *ангел Житті та ангел Смерті, Білий і Чорний демони; злі духи: генії ночі, чорт, біс, диявол, Сатана, Азazelь, Ваал; добрі духи: духи предків, дід, дух-Сторож, дух життя, Ерот, "женина"* – ангел; природні духи: русалка, мавка, дріада, потерчата, ненароджені та нехрещені діти).

III. Люди з надприродними властивостями ("непрости" чи "земні боги": *мерці, потопельники, привиди, близнюки, двійники, велети й богатирі, чарівники, ворожбити, мольфари, градівники, знахарі, відьми, провидці*).

IV. Персоніфіковані поняття – антропоморфні міфологізовані постаті. здебільшого алегоричного типу (*Доля й Недоля, Біда, Згода й Незгода, Любов і Ненависть, Задуха, Бабуся Грижса, Добробут, Опозиція*).

V. Міфологічний бестіарій – тваринна міфосимволіка (дикі та свійські звірі, птахи, змії, комахи, а також фантастичні тератоморфні та міксантропічні істоти – сфінкс, фенікс, гідра, химера тощо) [Тихолаз 2007, 174].

Як зауважує І. Огієнко, "окремі явища природи потроху уосіблювалися й перетворювалися в окремих богів" [Митрополит Іларіон 1981, 83]. Дослідник припускає, що так постали боги Перун, Дажбог, Велес, Хорос та ін. "А початковим богом був у нас може Сварог" [Митрополит Іларіон 1981, 83]. *Сварог* – бог неба й небесного вогню, батько сонця, *Хорос* – божество місяця. Сином Сворога вважався *Дажбог* – опікун людей, божество достатку.

Слов'янська демонологія досить розвинена: в уяві слов'ян навколишній світ був одухотвореним та персоніфікованим. На думку І. Огієнка, на початку надлюдські духи були спокійні й допомагали людині, але пізніше вони обернулися, особливо під впливом Християнства, в силу нечисту, в бісів, їх зайняттям стало шкодити людям [Митрополит Іларіон 1981, 122].

Демонічну природу духів (Анголи і демони) "нижчої" міфології схарактеризував український етнограф В. Гнатюк. Грунтуючись на галицьких народних легендах, він указував, що *чорт* "забажав мати товариство, Бог порадив йому вмочити палець у воду і стріпнути позад себе, в наслідок чого дістане товариша. Чорт умочив одначе всю руку і як почав нею тріпати, то наробилося стільки чортів, що з них постало 12 хорів. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, а Бог за кару скинув їх із неба. Вони летіли до землі повних 40 діб, коли ж Бог сказав "амінь", де котрий з них був, там і остався: у воді – водяник, у лісі – лісовик, у болоті – болотяник, у полі – полевик, і т. д. Таким чином, усі духи, що на землі, взяли свій початок від чорта" [Гнатюк 1981, 217].

Лексема *чорт* широко представлена у фразеологічних словниках слов'янських мов. Зокрема, у фразеологічному словнику польської мови зафіксовано 18 паремій із цим номеном: "*adwokat diabła; sprzedać/zaprzedać duszę diabłu*" [Sfj, 2008, 86; 98]; в українській мові: "*дябла послухати; виріхтувати ся як чорт на Русалю*" [Вахол 1990, 54; 117]; у російській мові: "*поставь Богу свечку, а черту две*" [СРФ 1998, 625]; у білоруській мові: "*адного балота чэрти; д'ябла (чорта) нараджаць*" [БРПСС 1985, 354]; у болгарській мові: "*за какъв бяс; хваца / хвана ме бяс*" [БРФР 1974, 67].

У слов'янській народній демонології існує велика кількість жіночих міфологічних персонажів: східнослов'янські мавки/нявки, русалки; південнослов'янські віли, самодіви; західноєвропейські ундини.

Лексема *мавка* (нявка) походить від нав – домовина. Вважалося, що мавки – "духи жіночої статі, які померли нехрещеними і перетворилися в русалок. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють з ним, кокетують, а потім заскобочують на смерть" [Гнатюк 1981, 226].

Подібне поводження з людьми В. Гнатюк фіксує і у русалок, додаючи, що вони ще лякають людей, проганяють їх від роботи [Гнатюк 1981, 227]. Розмежування між мавкою і нявкою вчений проводить, характеризуючи мавок як молодих, гарних дівчат. Проте він називає нявками не тільки дівчат, але й хлопців [Гнатюк 1981, 226]. Описуючи нявок, етнограф наголошує на їхній мирній діяльності: "Нявки сходяться на розігри в тиждень по Зелених святах на верховинах гір і гуляють там і граються". Дослідник зауважує, що інші слов'янські народи нявок називають лісовими паннами [Гнатюк 1981, 227].

До персонажів давньоукраїнської міфології належать *вилі*. С. Плачинда зазначає: "Вили (білі вили, сужениці) – богині долі, які згідно з повір'ям присутні під час народження дитини й визначають її долю, вселяють в неї Душу". Як і русалки, мавки вони живуть "у воді, лісах, на верхів'ях гір" і "їх улюблене заняття – пісні й танці" [Плачинда 1992, 8].

Про приналежність Вили-самовіли до водяної стихії зазначено у болгарській юнацькій пісні "Марко-королевич і Віла-самовіла":

"Что все воды собрала с планины,

Сделала там озеро большое" [Словянский фольклор 1987, 197].

Однак, на відміну від жіночних східнослов'янських Русалок, Нявок, південнослов'янській Вилі притаманний більш чоловічий спосіб поведінки:

"Бросилась из-под ясна неба,

Настигла Марка на дороге,

Три стрелы в него пустила легких" [Слов'янський фольклор 1987, 197].

Серед людей з надприродними властивостями вирізняються *відьми*. У слов'ян, як і в багатьох інших народів, було поширене вірування у чаклунство. Особливо значною в магії вважалася роль жіночого начала. О. Потебня трактує жінку як "берегиню обрядів і повір'їв давно застиглою і уже не зрозумілого язичництва" [Потебня 1976, 24].

Народна уява наділяла відьом здатністю творити maleficium – чорну магію, спричиняючи шкоду здоров'ю, життю людей. Вірили, що відьма вступала у змову, у контакт з хтонічними істотами з метою оволодіння надприродними властивостями. За часів язичництва ставлення до них було шанобливе. Після прийняття християнства колишні божества та їх слуги трансформувалися у диявольських прибічників. Відьомство оголосили ерессю, зрадою Бога, особливим злочином, що вимагає кари. "Укоріненню цієї думки сприяло біблейське уявлення про жінку як джерело спокуси і гріха". Хвиля гонінь на них припинилася лише в XVIII столітті.

У слов'янській міфології розглядають дві категорії відьом: природжені й навчені. У словнику, укладеному М. Номисом, зафіксовано такі фразеологізми: "*Гріша відьма вчена, як родима; мовчи відьма – Канська ти дочка*" [Номис 1993, 47; 187].

У фразеологічному словнику української мови лексему "*відьма*" супроводжує фразеологізм "*Як відьми вкрали*" [ФСУМ 1993, 128].

Російському фразеологізму "охота на ведьм" [СРФ 1998, 70] відповідає болгарський "лов на вещици" [БРФР 1974, 72].

Таким чином, народна уява розмежовувала міфологічних персонажів за наступними критеріями: їх функції, місце перебування та зовнішній вигляд. Міфологія слов'янських народів відображає уявлення про світ духів, допомагає виявити спільні та відмінні риси менталітету, національного світобачення та світовідчуття. Відтворена в мові ментальність народу – цікавий об'єкт подальших студій.

В статье анализируется национальная специфика употребления мифонимов на материале украинского, русского, белорусского, польского и болгарского языков. Дается характеристика мифологических образов славянского фольклора.

Ключевые слова: мифоним, мифологема, божества, демонические образы.

The article analyzes the national specifics of the mythonyms in Ukrainian, Russian, Belarussian, Polish and Bulgarian languages. Characteristics of mythological images of Slavic folklore are given.

Key words: mythonym, mythology, gods, demonic images.

Література:

1. *Белорусско-русский паралексический словарь-справочник*: Пособие для учителя / [Под. ред. А.Е. Михневича]. – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 366 с.
2. *Българско-руски фразеологичен речник* / Болгарско-русский фразеологический словарь. – София-М.: Руски език, 1974. – 635 с.
3. *Вархол Н., Івченко А.* Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160 с.
4. *Гнатюк В.Г.* Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків // Гнатюк В.Г. Вибрані статті про народну творчість. – Нью-Йорк, 1981. – С. 213–240.
5. *Митрополит Іларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1981. – С. 83–84.
6. *Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка (Ейдологічні нариси)* / К.І. Дронець, Б.С. Тихолоз, А.І. Швець / За ред. Б.С. Тихолоз. – Л., 2007. – 336 с.
7. *Плацинда С.* Вирій. Короткий словник давньоукраїнської міфології. – К., 1992. – 26 с.
8. *Потебня А.* Этика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
9. *Словарь русской фразеологии.* Историко-этимологический справочник. – СПб: Фолио-пресс, 1998. – 704 с.
10. *Славянский фольклор* / Сост. Н.И. Кравцов, А.В. Кулагина. – М.: МГУ, 1987. – 375 с.
11. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*: Збірники О.В. Марковича та інших / [Укл. М. Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
12. *Фразеологічний словник української мови* / Укладач В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
13. *Słownik frazeologiczny języka polskiego.* – Warszawa-Bielsko-Biała, 2008. – 495 s.

Перелік умовних скорочень:

1. *БРПСС*: Белорусско-русский паралексический словарь-справочник: Пособие для учителя / Под. ред. А.Е. Михневича. – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 366 с.
2. *БРФР*: Българско-руски фразеологичен речник / Болгарско-русский фразеологический словарь. – София-М.: Руски език, 1974. – 635 с.
3. *СРФ*: Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – СПб: Фолио-пресс, 1998. – 704 с.
4. *СУМ*: Фразеологічний словник української мови / Укладач В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ РОЗУМІННЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ОРИГІНАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

Шовковий В'ячеслав Миколайович,

канд. пед. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті представлена модель навчання читання давньогрецьких оригінальних текстів у чотири етапи, подані основні типи вправ, необхідних для формування читацьких та інтерпретаційних умінь. Основний акцент зроблено на формування умінь інтерпретації фактуальної, підтекстової, емоційної, оцінної та концептуальної інформації.

Ключові слова: розуміння тексту, етапи навчання мови, інтерпретація тексту.

Формування умінь розуміння давньогрецького автентичного тексту – основна мета навчання давньогрецької мови студентів-філологів.

Розуміння мовлення – когнітивна операція осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі сприйняття семантичного змісту висловлень, їхньої мисленнєвої обробки із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезауруса адресата та знань норм комунікації, притаманних певній культурі. Розуміння мовлення реалізується у взаємодії усвідомлюваного й неусвідомленого, вербалізованого і того, що неп підлягає вербалізації [Селіванова 2006, 522]. Тому розуміння тексту забезпечується сукупністю лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, які складають мовну компетенцію (лексичну та граматичну), соціокультурну компетенцію (країнознавчу, лінгвокраїнознавчу, соціолінгвістичну) та мовленнєву компетенцію в читанні.

Навчання розуміння давньогрецьких оригінальних текстів проходить дві фази – дотекстову та текстову. Формування мовленнєвої компетенції в читанні, мовної, соціокультурної та перекладацької компетенцій у дотекстовій фазі повинне проходити у чотири етапи.

Перший етап – ознайомлювальний. Основною метою цього етапу є формування у студентів лексичних, граматичних та соціокультурних знань. Після презентації граматичного матеріалу з метою оптимізації його запам'ятовування варто використовувати мовні усні аспекти (граматичні) одномовні (дво- і більше мовні) механічні та програмовані вправи. Після презентації лексики варто запроваджувати мовні аспекти репродуктивні усні/письмові механічні двомовні лексичні вправи у відтворенні лексичних одиниць. Для формування знань аналогів та еквівалентів давньогрецьких граматичних форм, конструкцій, лексичних одиниць в українській мові використовуватимемо усні теоретичні завдання-вправи у визначенні відповідників давньогрецьких форм в українській мові.

Другий етап – передтекстовий. Основною метою цього етапу є формування рецептивних лексичних, граматичних та соціокультурних навичок, а також навичок перекладу, яке здійснюється за допомогою спеціальних вправ у такому порядку: формування навичок вчленовування граматичної ознаки; формування навичок упізнавання граматичних форм і синтаксичних конструкцій; формування навичок встановлення значень граматичних форм та лексичних одиниць і завершується змі-

ценням лексичних і граматичних знань та навичок, яке здійснюється за допомогою моделювання елементів репродуктивного мовлення.

Третій етап – текстово-аналітичний – має на меті удосконалення лексичних та граматичних рецептивних навичок, формування умінь аналітичного читання, перекладацьких умінь, соціокультурних знань та вмій. Формування умінь аналітичного читання потрібно здійснювати за допомогою умовно-комунікативних рецептивних комплексних текстових вправ у читанні, перекладі, граматичному, лексичному, соціокультурному та інформативному аналізі текстів.

Четвертий етап – текстово-синтетичний – передбачає формування умінь синтетичного читання окремих речень, фрагментів текстів та цілих текстів, а також розширення та поглиблення мовних та соціокультурних знань, удосконалення рецептивних граматичних та лексичних навичок, формування соціокультурних умінь. Текстово-синтетичний етап має два вектори роботи – підготовчий, який передбачає формування у студентів умінь цілісного сприйняття та розуміння (без перекладу) окремого речення чи невеликого фрагменту тексту (найчастіше – абзацу); та власне читання тексту, який передбачає формування умінь синтетичного читання тексту та розуміння його фактуальної та концептуальної інформації.

Текстова фаза спрямована насамперед на формування умінь інтерпретації фактуальної, емотивної, оцінної, підтекстової та концептуальної інформації у текстах, що залежить виключно від обсягу знань засобів вираження кожного типу інформації. Адже перенесення знання в нові умови розцінюється як ознака розуміння [Гинєцинський 1992]. Крім того, той обсяг цілісних автентичних текстів, які студенти встигають прочитати упродовж третього, четвертого та п'ятого років навчання, не має достатньої інформативної насиченості, що забезпечило б формування соціокультурної та мовленнєвої компетенції в читанні на рівні, передбаченому навчальною програмою. Саме тому паралельно із читанням текстів пропонуємо упроваджувати роботу з аналізу різних засобів вираження фактуальної, емотивної, оцінної, підтекстової та концептуальної інформації, репрезентовану окремими реченнями чи невеликими фрагментами текстів. Цю роботу пропонуємо виділити в окремий етап – аналітико-дедуктивний.

Розуміння фактуальної інформації, яка передається експліцитно, передбачає насамперед тлумачення екстралінгвістичної інформації та денотативної культурно-специфічної лексики. Тому для адекватного розуміння фактуальної інформації вважаємо доцільним використовувати вправи у перекладі та коментуванні антропонімів, космонімів, топонімів, теонімів, етнонімів, міфонімів, хрематонімів, побутових назв (назв їжі, напоїв, побутових закладів, одягу, взуття, прикрас, видів житла, посуду, засобів пересування тощо), мистецько-культурних реалій, діалектизмів, історизмів, архаїзмів. Для формування умінь адекватно інтерпретувати фактуальну інформацію, пропонуємо також вправи у коментуванні звичаїв, ритуалів, обрядів, свят, ігор, культових споруд та предметів, суспільно-політичних реалій, адміністративно-територіальних одиниць, назв органів та носіїв влади, звань, титулів, звернень, державних установ різних полісів, культурно-освітніх установ, суспільних прошарків населення, військових понять та реалій (військових підрозділів, зброї, обмундирування, військових посад, одиниць мір). Вагоме місце, на нашу думку,

варто відвести розширеному коментарю, який полягає у доповненні, більш розгорнутій розповіді про описувані події.

Вправа. Прочитайте речення, прокоментуйте описані суспільно-політичні реалії, адміністративно-територіальні одиниці, назви органів та носіїв влади, звання, титули, звернення, державні установи, суспільні прошарки населення. Розширте про них інформацію.

1. Ζήλαρχος μὲν ὁ ἀγορανόμος εἰ μὲν ἀδικεῖ ὑμᾶς, οἴχεται ἀποπλέων οὐ δοὺς ὑμῖν δίκην· εἰ δὲ μὴ ἀδικεῖ, φεύγει ἐκ τοῦ στρατεύματος δείσας μὴ ἀδίκως ἄκριτος ἀποθάνῃ (Ξεν. Ἰων. 5. 7. 29).

2. Τὸν δ' ἠμίβητ' ἔπειτα ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων (Α 172). 3. Τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου θέρους Πελοποννήσιοι καὶ οἱ ζυμμάχοι ἅμα τῷ σίτῳ ἀκμάζοντι ἐστράτευσαν ἐς τὴν Ἀττικὴν ἦγετο δὲ αὐτῶν Ἀρχίδαμος ὁ Ζευξιδάμου Λακεδαιμονίων βασιλεὺς (Θουκ. 2. 19. 1).

Інтерпретація фактуальної інформації повинна бути спрямована на подолання *белетристичних лакун* – навмисного або інтуїтивного включення автором до тексту опису події, явища, що не відповідають фактам дійсності чи науковим уявленням про світ. Звичайно, впізнання цих лакун залежить від обсягу знань студентів, однак подолання неадекватного розуміння тексту потребує цілеспрямованої роботи, акцентування уваги студентів на описуваних подіях, вимагає проведення критичного аналізу фактуальної інформації. Другою проблемою інтерпретації фактуальної інформації є впізнання *доксальності* – того, що не відповідає здоровому глузду й викривляє істину або має чуттєво-інтуїтивну бездоказову ірраціональну природу. З цією метою ми пропонуємо окремі вправи.

Вправа. Прочитайте текст, визначте, наскільки описані факти відповідають фактам дійсності. Обґрунтуйте свої докази.

Розуміння підтекстової інформації характеризується комплексністю, ситуативністю та асоціативністю: для її здійснення необхідні екстралінгвістичні знання про культуру, побут, світогляд, цінності, символіку, мораль, поведінку, життєві принципи давніх греків, володіння конотативною (зокрема символічною) лексикою. Розкриття змісту підтекстової інформації може зумовлюватися мовленнєвою ситуацією, перебуваючи у тісному зв'язку зі знаннями фактів та подій, викладені раніше в тексті; а також асоціаціями, що виникають на підставі зв'язків викладеного вербально з накопиченим особистим і суспільним досвідом. Підтекстова інформація є різновидом імпліцитного плану тексту, тому під час її тлумачення варто зупинитися на основних типах імплікатур – пов'язана з вербальним змістом невербальна скрита інформація, що опосередковує змістовну залежність між висловлюваннями в тексті чи повідомленні й організує його інтерактивну спрямованість. Виділяють конвенційні імплікатури, які пов'язані зі змістом слів чи сполук і логічно не вивідні, та неконвенційні, які ґрунтуються на контексті, фонових знаннях, правилах спілкування й інших чинниках комунікативної ситуації [Селіванова 2006, 177]. Формування умінь інтерпретації підтекстової інформації потрібно розпочинати з аналізу та семантизації конвенційних імплікатур і вже потім переходитиме до аналізу та семантизації неконвенційних.

До конвенційних імплікатур входить конотативна лексика, зокрема метафори, яка, включає, такі художні засоби: алегорію, алюзії, апосіопези, евфемізми, іронію, символи, табу. Для аналізу конвенційних імплікатур пропонуємо такі вправи:

а) вправи в аналізі слів з алегоричним значенням, б) вправи в аналізі алюзій, в) вправи в аналізі евфемізмів та табу, г) вправи в аналізі слів та словосполучень, вжитих в іронічному значенні, д) вправи в аналізі слів-символів.

Вправа. Прочитайте речення (фрагменти тексту), поясніть значення слів та словосполучень, вжитих у метафоричному значенні, а також каламбурів. Визначте їх відповідники в українській мові.

1. ἀλλ' οὐχ οἶός τ' εἶμι' ἀποσοβῆσαι τὸν γέλων ὄρων λεοιτῆν ἐπὶ κροκωτῶ κειμένην. τίς ὁ νοῦς; (Ар. Βάτρ. 45) 2. τίς εἰς ἀναπαύλας ἐκ κακῶν καὶ πραγμάτων; τίς ἐς τὸ Λήθης πεδίον, ἢ σ' Ὀνου πόκας, ἢ σ' Κερβερίους, ἢ σ' κόρακας, ἢ πὶ Ταύρου; (Ар. Βάτρ. 186-187) 3. θάρρει· πάντ' ἀγαθὰ πεπράγαμεν, ἕξεστί θ' ὥσπερ Ἠγέλοχος ἡμῖν λέγειν, ἕκ κυμάτων γὰρ αὐθις αὐ γαλῆν ὄρω" ἤμπουσα φρούδη (Ар. Βάτρ.

З'ясуйте розбіжності в денотативній та конотативній семантиці цих слів та словосполучень в українській мові. Подумайте, чим вона може бути викликана?

Для формування умінь інтерпретації неконвенційних імплікатур пропонуємо вправи у а) встановленні причиново-наслідкових зв'язків між реченнями; б) у розкритті змісту апосіопези; в) у контекстуальному аналізі певної інформації; г) у встановленні імпліцитності та експліцитності інформації; д) в експлікації інформації з опорою на аналіз лексики та загальний культурний фон; е) в експлікації інформації з опорою на мовленнєву ситуацію.

Вправа. Прочитайте текст, на основі аналізу лексики та, опираючись на загальний культурний фон, експлікуйте його прихований зміст.

Оцінна інформація виражається лексичними та фразеологічними одиницями з оцінним емотивно-експресивним компонентом у денотативній і конотативній частині семантики, словами, до складу яких входять суфіксальні та префіксальні морфеми з оцінним значенням, частками з високим ступенем експресії, вигуками. Оцінка у тексті може бути також сюжетно-ситуативно зумовленою та світоглядно-культурно зумовленою. Саме ці засоби вираження категорії оцінки і потребують аналізу та інтерпретації.

Аспектні вправи в позатекстному аналізі та тлумаченні лексики та фразеології з оцінним маркером.

Вправа. Прочитайте подані слова, випишіть у три колонки: а) слова зі значенням "погано", б) слова зі значенням "нейтрально", в) слова зі значенням "добре". Визначте слова, оцінна конотація яких залежить від контексту.

Βαρβαρικός, βαρύθυμος, ἄγιος, βέλτιστος, γέρων, ἀδιανόητος, ἄδικος, δημαγωγέω, γοητεία, δαίμονάω, δακτυλόδεικτος, δεισιδαίμων, θυμός, καθαρθεὶς τὸν φόνον, καρπὼ γῆν.

Вправи в аналізі та семантизації лексики з оцінною конотацією та встановленні оцінного колориту речення (фрагменту тексту). Це вправи у визначенні оцінної інформації на основі оцінномаркованої лексики: а) визначенні оцінної конотації виділених слів, пошуку їх відповідників в українській мові та встановленні загальної оцінки фрагменту тексту за шкалою "добре – нейтрально"; б) у знаходженні та семантизації слів з оцінною конотацією та встановленні загальної оцінки фрагменту тексту за шкалою "добре – нейтрально"; в) вправи в аналізі оцінної маркованості вигуків та дисфемізмів, пошук їх відповідників в українській мові; г) вправи у визначенні оцінки змісту та аналізі мовних і позамовних засобів її вираження.

Вправа. Прочитайте текст, охарактеризуйте оцінне значення вигуків та повнозначних слів з оцінною конотацією. Визначте загальну оцінку за шкалою "добре – нейтрально – погано" поданих фрагментів текстів.

Вправа. Прочитайте текст, визначте, як може інтерпретуватися з погляду стародавнього грека оцінка (за шкалою "добре – нейтрально – погано") описаної ситуації. Доведіть свою думку, користуючись культурно-світоглядним контекстом, у який влітається ця ситуація.

Емотивна інформація представлена у словах-ефективах, словах з емотивною конотацією; словах з емотивним потенціалом (слова-символи); у вигуках, словотвірними засобами засоби; а також імпліцитно – сюжетно-ситуативно зумовлено та світоглядно-культурно зумовлено. Саме ці показники емотивності і повинні, на нашу думку, стати предметом спеціального вивчення.

Вправа. Прочитайте подані слова, випишіть у три колонки: а) слова зі значенням радості, б) слова зі значенням смутку, в) слова зі значенням сорому. Визначте слова, емотивна семантика яких залежить від контексту.

ἀγλαία, γαίω, ἐλελεῦ, εὐαγγέλια, θύειν, ἰοῦ, ἰώ, καταχαίρω, κλαυσίγελως, ἀτιμία, μελ ανείμων, ὀτοτύζω, οὐαί, ἄθυμος, ἀκίθαρις, ἀαίνω βίον, βαρύθυμος, ἕα, αἰδώς, αἰσχύνη.

Вправи в аналізі та семантизації лексики з емотивною конотацією та встановленні емотивного колориту речення (фрагменту тексту). Це вправи у визначенні емотивної інформації на основі емотивномаркованої лексики: а) вправи у визначенні емотивного значення слів-ефективів; б) вправи у визначенні емотивності фрагменту тексту шляхом аналізу маркованої лексики (гіпербол, слів-символів, еквативів, етнофобізмів); в) вправи у визначенні емотивності фрагменту тексту шляхом аналізу вигуків, емфатичних засобів.

Вправа. Прочитайте фрагмент тексту, знайдіть слова-ефективи, визначте їх емотивне значення. Охарактеризуйте загальний емотивний колорит змісту.

Вправа. Прочитайте фрагмент твору, визначте емфатичні засоби посилення емоційної виразності мовлення.

Прикладом вправи в інтерпретації сюжетно-ситуативно зумовленої та світоглядно-культурно зумовленої емотивності може слугувати наступна.

Вправа. Прочитайте текст, визначте, як може інтерпретуватися з погляду стародавнього грека емоційна насиченість описаної ситуації. Доведіть свою думку, користуючись культурно-світоглядним контекстом, у який влітається ця ситуація.

Навчання інтерпретації змістовно-концептуальної інформації є, на наш погляд, однієї з найголовніших та найскладніших проблем, оскільки цей тип інформації виявляється й інтерпретується шляхом складної синтетичної конденсації й когнітивної переробки цілісного змісту. Вилучення змістовно-концептуальної інформації є результатом когнітивної переробки змістовно-фактуальної, змістовно-підтекстової, емотивно-оцінної інформації, культурно-специфічної лексики у тісному зв'язку з історико-культурним контекстом доби, біографією автора, умовами написання твору, особливостями літературного процесу, жанру твору тощо.

Тому для інтерпретації змістовно-концептуальної інформації (ідеї) автентичного тексту насамперед необхідно сформувати систему екстралінгвістичних знань, ознайомити студентів з місцем цього твору в загальному літературному процесі, експлі-

кувати зміст конвенційних та неконвенційних імплікатур, розкрити зміст емотивної та оцінної інформації і лише потім переходити до визначення ідеї твору. Отже, уся ця попередня аналітична робота має бути спрямована на виявлення змістовно-концептуальної інформації твору, інтерпретація якої має стати наріжним каменем герменевтики твору. Основними видами вправ будуть такі.

Вправа. *Прочитайте твір (перекладіть), визначте його жанр, добу та обставини написання, а також діалектну приналежність. Експлікуйте зміст імплікатур. Визначте головну ідею твору.*

Розроблений комплекс вправ забезпечує формування знань та вмінь, необхідних для читання та розуміння цілісних текстів, що має стати наступним етапом у навчанні давньогрецької мови.

До читання цілісних автентичних текстів на текстово-аналітичному етапі варто підходити диференційовано – залежно від рівня імпліцитності тексту (фрагменту тексту). В основі такого поділу необхідно, на нашу думку, враховувати лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники розуміння тексту на всіх його рівнях, зокрема наявність у тексті (чи фрагменті) високої та середньої складності граматичних явищ, діалектних та архаїчних лексичних, граматичних та фонетичних одиниць, емотивів, троп, антитез, паралелізмів, стилістичної конвергенції, а також смислових імплікатів [Гальперин 1981; Залевская 1988; Вдовіна 2002; Brandes 1975; Finzer 1993]. Низька імпліцитність текстів визначається насамперед кількісними характеристиками – наявністю великої чи малої кількості граматичних імплікатів, також невеликої кількості локативних, які легко можуть тлумачитися студентами в межах певного контексту чи ситуації (тобто студент може просто здогадатися про значення імпліката), а також локативних імплікатів, які відомі студентам і тому не створюють перешкод під час розуміння тексту. Середня імпліцитність текстів визначається якісно-кількісними характеристиками – наявністю великої чи малої кількості як граматичних, так і смислових імплікатів, однак смислові імпліками обмежуються тільки локативними. На відміну від текстів з низькою імпліцитністю, тексти з середньою імпліцитністю мають такі локативні імплікати, яких студент раніше не зустрічав, яких він не може витлумачити з контексту чи ситуації і які потребують тлумачення. Висока імпліцитність текстів визначається якісними характеристиками – наявністю насамперед глибинних та темних імплікатів (темними імплікатами у давньогрецьких текстах найчастіше є абстрактні терміно-поняття, а також факти, достовірність яких ставиться під сумнів), наявністю у тексті підтекстової та концептуальної інформації. Локативні імплікати слугують лише як засоби у визначенні ідеї твору та експлікації його змісту.

Під час читання текстів (фрагментів) з низькою імпліцитністю варто використовувати синтетичне та аналітичне читання. Синтетичне читання відбуватиметься у три етапи: на передтекстовому етапі передбачається аналіз лексичних, граматичних явищ, а також локативних імплікатур, які зустрічаються у тексті і можуть перешкоджати його розумінню; на притекстовому етапі робиться установка на зміст прочитаного тексту; на післятекстовому етапі відбувається перевірка глибини, точності, повноти та чіткості розуміння змісту тексту. Аналітичне читання на цьому етапі має супроводжуватися синхронним перекладом. На передтекстовому підетапі аналітичному читанню передують синтетичне оглядове для визначення теми твору, а також складових його сюжету.

Під час читання текстів (фрагментів) з середньою імпліцитністю перевага має надаватися аналітичному читанню. Аналітичне читання супроводжуватиметься перекладом, вибіркоким лінійним аналізом граматичних явищ, культурномаркованих лексичних одиниць, лінійним тлумаченням локативних імплікатів. На передтекстовому підетапі аналітичному читанню передуватиме синтетичне оглядове для визначення теми твору, історико-культурних передумов, часу, місця написання, жанру твору, а також складових його сюжету. Завершуватися аналітичне читання повинне розгорнутим коментарем описуваних подій.

Під час читання текстів з високою імпліцитністю на передтекстовому підетапі має проводитися синтетичне оглядове читання для визначення теми твору, а також складових його сюжету з метою оптимізації антиципації змісту тексту під час аналітичного читання, визначення прошарків інформації, які потребують інтерпретації; аналітичне читання здійснюватиметься смислово і логічно завершеними фрагментами тексту, які супроводжуватимуться перекладом, вибіркоким лінійним аналізом граматичних явищ, культурномаркованих лексичних одиниць, вербальних та невербальних засобів вираження інформації, локативних, глибинних та темних імплікатів.

В статье представлена модель обучения чтению древнегреческих оригинальных текстов, включающая четыре этапа. Поданы основные типы упражнений для формирования читательских и интерпретационных умений. Основной акцент сделан на формировании умений интерпретации фактуальной, подтекстовой, эмоциональной, оценочной и концептуальной информации.

Ключевые слова: понимание текста, этапы обучения языку, интерпретация текста.

The article presents a model for teaching reading original Old Greek texts, which includes four stages. Main types of exercises in formation of reading and interpretation skills are presented.

Key words: text comprehension, stages of language learning, interpretation of the text.

Література:

1. *Вдовіна Т.О.* Методика навчання майбутніх учителів іноземної мови читання англійських художніх текстів: дис...канд. пед. наук: 13.00.02 / Т.О. Вдовіна. – Дрогобич, 2002. – 282 с.
2. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / Гальперин И.Р. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
3. *Гинецинский В.И.* Основы теоретической педагогики / В.И. Гинецинский. – СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та, 1992. – 154 с.
4. *Залевская А. А.* Понимание текста: психолингвистический поход / А.А. Залевская. – Калинин: КГУ, 1988. – 96 с.
5. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
6. *Brandes M.P.* Praktikum für die funktionale Stilistik der deutschen Rede / Brandes M.P., Pirankowa M.P. – М.: Высшая школа, 1975. – 195 S.
7. *Finzer M.* Verstehen im Gesprächsprozess-hermeneutische Perspektiven der seelsorgerlichen Begegnung: Inaug. – Diss... Vorgelegt von Michael Finzer. – Mainz, 1993. – 545 S.

ІМЕННИКИ З ФОРМАНТОМ *-ποιήση* У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Шпелик Христина Василівна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу іменників з формантом -ποιήση у сучасній грецькій мові. Дослідження проведено на базі лексикографічних джерел та, частково, преси. Розглядається продуктивність словотворчого типу на -ποιήση, його дериваційні, семантичні та функціональні можливості.

Ключові слова: продуктивність, суфіксoid -ποιήση, деривація (лексична, синтаксична), активність, варіантність, інтелектуалізація мови.

Актуальність теми дослідження визначено необхідністю виявити словотворчі форманти, які на сучасному етапі розширили свою питому вагу в новогрецькій мові та служать для творення неологізмів на позначення абстрактної дії, процесу та стану. Вплив глобалізації, наслідком якої є зросла потреба в номінації великої кількості нових процесів та явищ, спричиняє зміни на лексико-семантичному та словотворчому рівнях. Ці зміни зумовлено, як позамовними, так і внутрішньомовними чинниками. Як наслідок глобалізаційних процесів у багатьох мовах проявляються такі тенденції: інтелектуалізація мови, міграція слів між функціональними стилями, термінування і детермінування лексики, інтернаціоналізація певних словотворчих типів тощо. На це вказують у своїх дослідженнях на базі різних мов науковці Галанова Є.І., Зацний Ю.А., Клименко Н.Ф., Пузиніна Я., Стишов О.А. та інші. На матеріалі ж новогрецької мови ці тенденції ще недостатньо вивчені.

Об'єктом нашого аналізу послужили іменники з формантом *-ποιήση* на позначення абстрактної дії в сучасній новогрецькій мові, а **предметом** – способи їхньої деривації та функціонування в мові.

Мета дослідження полягає в розкритті словотворчих, семантичних та функціональних властивостей форманта *-ποιήση* у грецькій лексикографії та сучасній пресі. У статті вперше розглядаємо продуктивність словотворчого типу на *-ποιήση* та його дериваційні можливості.

За останні два десятиліття в сучасній грецькій мові посилилася тенденція до міграції слів між стилями та до творення нових слів на основі книжних словотворчих елементів. Одним з таких первісно книжних словотворчих елементів, який в сучасній грецькій мові розширив свої словотворчі, семантичні та функціональні можливості, є формант *-ποιήση*. Етимологічно він походить від давньогрецького дієслова *ποιέω (ποιῶ)* зі значенням "робити". У сучасній грецькій мові дієслово *ποιῶ* вживається дуже рідко, бо це книжне слово (*λόγια [λέξη]*) [Μπαμπινιώτης 1998, 1454], новогрецьким же відповідником його є дієслово *κάνω* "робити".

Формант *-ποιήση* відзначається високою емпіричною і системною продуктивністю (згідно з Докулілом М. [Dokulil 1962, 204–206] та Земською Є.А. [Земская 1973, 208–216]) і служить як для творення питомої грецької лексики, так і для передачі іншомовних термінів та слів. Продуктивними називають такі типи, які в мові тієї чи іншої епохи слугують зразком для творення нових слів [Земская 1973, 208].

Про активізацію цього форманта свідчать лексикографічні джерела. За результатами нашої вибірки зі словника Г. Бабінйотиса [Μπαμπινιώτης 1998] засвідчено

187 іменників з формантом *-ποίηση*, а в зворотному словнику Анастасіаді-Сімеоніді [<http://www.greek-language.gr>] – їх 338. Крім цього, існує багато інновацій на *-ποίηση*, що ще не зафіксовані словниками, але широко функціонують у грецькій пресі.

Першим етапом творення іменників з формантом *-ποίηση* є друга половина XIX ст. Багато неологізмів уперше виникає власне в період з 1840 по 1898 роки [Μπαμπινιώτης 1998]. Другу хвилю поширення словотворчого форманта *-ποίηση* – кінець XX – початок XXI ст., зумовлено використанням форманта *-ποίηση* як заміника англійського форманта *-ation* у передачі іншомовних термінів грецькою мовою. Поширення форманта *-ποίηση* є, на нашу думку, наслідком інтернаціоналізації певних словотворчих типів.

У грецькій лінгвістиці немає однозначної думки щодо цього форманта. Мовознавці Хр. Клеріс та Г. Бабінйотис формант *-ποίηση* вважають лексичним суфіксом (*λεξικό επίθεμα*), який використовується в словотворенні (*παραγωγή*). До лексичних суфіксів вони зараховують частини слів з конкретним значенням, які походять із давніших періодів грецької мови й самостійно не функціонують у сучасній грецькій мові [Κλαίρης, Μπαμπινιώτης 2005, 92-93].

У вітчизняному мовознавстві такі афікси називають афіксоїдами, тобто: частинами складного або складноскороченого слова, здебільшого співвідносними з повнозначним словом чи основою, які повторюються з тим самим значенням у ряді слів і наближаються за словотворчими функціями до афіксів. [УМЕ 2000, 38]. Різновидом афіксоїдів є суфіксоїди та префіксоїди, що утворені з коренів, наділених лексичним значенням. Отож, грецький формант *-ποίηση* ми вважатимемо суфіксоїдом.

Продуктивність форманта *-ποίηση* підтверджується фонетичною варіантністю іменників з суфіксоїдом *-ποίηση* у лексикографічних джерелах. Грецька мова пройшла різні етапи розвитку і це, звичайно ж, відбилося на її словниковому складі та зумовило існування в мові графічних слів-дублетів, тобто слів, що мають різне графічне оформлення, але однакове значення. За нашими спостереженнями, різницю в написанні може бути спричинено належністю слів до різних періодів розвитку грецької мови: давньогрецькі (*αρχαία*), післякласичні (*μεταγενέστερα*) та середньовічні (*μεσαιωνικά*), а також диференціацією стилів: книжний (*λόγια*), розмовний (*ομιλούσα*), та наслідком реформи правопису 1982 року. Таким чином, у мові поруч зустрічаються такі графічні синонімічні пари: *η αδελφοποίηση* – "братання" (< ο αδελφός, давньогрецьке слово) та *η αδερφοποίηση* (< ο αδερφός, післякласичне слово); *η μομποποίηση* – "муміювання" (< η μομία, книжна форма) та *η μουμποποίηση* (< η μούμια, розмовна форма); *η τακτοποίηση* – "упорядкування" та *η ταχτοποιηση* (розмовна форма) тощо.

Поряд із графічними дублетами існують також паралельні словотвірні варіанти з використанням різних твірних основ, наприклад: *η αποστρατιωτικοποίηση* – *η αποστρατικοποίηση* "демільтаризація"; *η αιματοποίηση* – *η αιμοποίηση* "кровотворення, гемопоез"; *η εθνικοποίηση* – *η εθνοποίηση* "націоналізація"; *η ελληνικοποίηση* – *η ελληνοποίηση* "еллінізація" тощо. Зі слів *η αποστρατιωτικοποίηση* – *η αποστρατικοποίηση* правильне є – *η αποστρατιωτικοποίηση* [Μπαμπινιώτης 1998, 260], оскільки цей термін означає віддалення військових сил (στρατιωτών – воїнів) з якоїсь області. Слово ж *η αποστρατικοποίηση* (з основою *στρατικο-*) – помилковий варіант, що є наслідком спрощення, внаслідок якого не лише злився 2-ий склад *-τι-*, але й весь *-ωτι-*, роблячи тим самим слово невпізнаним.

Вплив публіцистики на сучасному етапі спричиняє творення нових назв абстрактної дії, незафіксованих у лексикографічних джерелах, що іноді не мають сталого графічного оформлення, наприклад: *η αντι-παγκοσμιοποίηση* та *η αντιπαγκοσμιοποίηση* "антиглобалізація": *"πλάισιο του κινήματος της αντι-παγκοσμιοποίησης, έχουν ήδη ξεκινήσει – в межах руху антиглобалізації, вже почали ...; η αντιπαγκοσμιοποίηση και ο παγκόσμιος έλεγχος – антиглобалізація та всесвітній контроль¹"*.

Основним способом творення іменників з формантом -ποίηση є суфіксація. Первісно іменники на -ποίηση були мотивовані відповідними дієсловами, для прикладу: *αδρανοποιώ* "інактивувати" – *αδρανοποίηση* "інактивація", *απλοποιώ* "спрощувати" – *απλοποίηση* "спрощення", *τακτοποιώ* "упорядковувати" – *τακτοποίηση* "упорядкування", *συστηματοποιώ* "систематизувати" – *συστηματοποίηση* "систематизація" тощо. Такі утворення можна назвати синтаксичними дериватами. Є. Курилович під синтаксичним дериватом розуміє форму з таким самим лексичним змістом, що й у вихідної форми, але з іншою синтаксичною функцією [Курилович Е. 1962, 61].

Згодом деривація почала відбуватися без опори на дієслівну твірну основу. В таких випадках йдеться про лексичну деривацію [Курилович Е. 1962, 63]: *η δραχμή* "драхма" – *η δραχμοποίηση* "драхмизація", *ο υπουργός* "міністр" – *η υπουργοποίηση* "міністризація, зростання кількості міністерств", *το επάγγελμα* "професія" – *επαγγελματοποίηση* "професіоналізація" тощо.

Продуктивним способом творення нових іменників на позначення абстрактної дії є префіксація. У префіксальному словотворі іменників найбільшою активністю відзначаються префікси α-(перед наступним голосним αυ-) та απο-(ап-), що вказують на позбавлення якихось ознак (в українській мові передаються за допомогою префікса *де-* або *роз-*): α-(ав-) *η κινήτοποίηση* "мобілізація" – *η ακινήτοποίηση* "імобілізація", *η ικανοποίηση* "задоволення" – *η ανικανοποίηση* "незадоволення"; απο-(ап-) *η πολιτικοποίηση* "політизація" – *αποπολιτικοποίηση* "деполітизація"; *η βαλκανοποίηση* "балканізація" – *η αποβαλκανοποίηση* "дебалканізація", *η βιομηχανοποίηση* "індустріалізація" – *η αποβιομηχανοποίηση* "деіндустріалізація" тощо. Під впливом публіцистики вищезгадані префікси дещо розширюють свої семантичні та функціональні властивості: *η αποναζιστικοποίηση* "денацифікація", *η αποσταλινοποίηση* "десталінізація": *"στα πλαίσια της αποναζιστικοποίησης ... – у рамках денацифікації ...; Η αποσταλινοποίηση στη Σοβιετική Ένωση ... – десталінізація в Радянському Союзі..."*.

За останні десятиліття активізуються такі префікси: *ανα-* *η τροποποίηση* "модифікація") – *η ανατροποποίηση* "ремодифікація"; *αντι-* *η παγκοσμιοποίηση* "глобалізація" – *η αντιπαγκοσμιοποίηση* "анти глобалізація"; *επανα-* *η χρησιμοποίηση* "використання" – *η επαναχρησιμοποίηση* "повторне використання", *η ενεργοποίηση* "активізація" – *η επανενεργοποίηση* "ре активізація"; *υπερ-* *η ευαισθητοποίηση* "чутливість" – *η υπερευαισθητοποίηση* "надчутливість".

Композити іноді утворюються також за допомогою таких словотворчих формантів як: *αυτο-* *η γονιμοποίηση* "запліднення" – *η αυτογονιμοποίηση* "самозапліднення", *η ενοχοποίηση* "звинувачення" – *η αυτοενοχοποίηση* "самозвинувачення", *η τελειοποίηση* "вдосконалення" – *η αυτοτελειοποίηση* "самовдосконалення"; *ιδιο-* *η χρησιμοποίηση*

Тут і надалі приклади з преси подаються з Інтернет-ресурсів - <http://www.greek-language.gr>.

"використання" – η ιδιοχρησιμοποίηση "себе використання"; τηλε- η ειδοποίηση "сигналізація" – η τηλεειδοποίηση "телесигналізація".

Все частіше інновації утворюються за аналогією до вже існуючих понять: η παλαιστινοποίηση "палестинізація" (за аналогією до η αμερικανοποίηση): "θα έχουμε μια παλαιστινοποίηση του ζητήματος – ми матимемо палестинізацію питання" тощо.

Помітна тенденція до утворення та функціонування дериватів із суфіксоїдом -ποίηση як спеціальних одиниць, що поповнюють певні терміносистеми, зокрема суспільно-політичну (η πολιτικοποίηση "політизація", η παγκοσμιοποίηση "глобалізація", η αποσταλινοποίηση "десталінізація", η ριζοσπαστικοποίηση "радикалізація", η σοσιαλιστικοποίηση "соціалізація"), економічну (η δραχμοποίηση "драхмізація", η μετοχοποίηση "акціонування", η κεφαλαιοποίηση "капіталізація", η εθνικοποίηση "націоналізація", η ιδιωτικοποίηση "приватизація"), конфесійну (η αγιοποίηση "канонізація", η απορθοδοξοποίηση "деортодоксація"), біологічну (η ανοσοποίηση "імунізація", η αυτογονιμοποίηση "самозапліднення", η εαρινοποίηση "яровізація", η κλωνοποίηση "клонування"), медичну (η καρκινοποίηση "ракотворення, творення злякисних пухлин", η μουσοποίηση "муміювання"), фізичну (η ατμοποίηση "вапорізація") тощо.

На сучасному етапі грецька мова зазнає впливу екстралінгвальних чинників. Перш за все, змінам піддається лексичний рівень, оскільки він найбільш чутливий та динамічний. Слід зазначити, що грецька мова, на відміну від української, чинить активний опір зовнішнім впливам: вона переважно не прямо запозичує іншомовну лексику, а калькує її, використовуючи свій власний словотвірний потенціал. Калькування – це творення слів з питомого мовного матеріалу (коренів, афіксів, префіксів), але за іншомовним зразком. Слова-кальки утворюються шляхом заміни кожної значної частини іншомовного слова морфемою, наявною в мові [Крысин 2007, 127].

Калькування є продуктивним способом творення слів у сучасній грецькій мові. Серед іменників з суфіксоїдом -ποίηση шляхом калькування утворено 34 лексичні одиниці [Μπαμπινιώτης 1998]. Це свідчить про те, що формант -ποίηση є досить активним у передачі іншомовних слів (переважно інтернаціоналізмів) грецькою мовою. В англійській та французькій мовах його відповідником є формант -ation, пор.: η ακινητοποίηση – (< англ. immobilization) "імобілізація"; η ανοσοποίηση – (< англ. immunization) "імунізація"; η αποπολιτικοποίηση – (< англ. depoliticisation) "деполітизація"; η αποπυρηνικοποίηση – (< франц. dénucléarisation) "деядеризація"; η παγκοσμιοποίηση – (< англ. globalization) "глобалізація"; η εμπορευματοποίηση – (< англ. commercialization) "комерціалізація"; η τηλεειδοποίηση – (< франц. télé-signalisation) "телесигналізація" тощо. Такі слова називаються *словотвірними кальками*, а в грецькій лінгвістиці – *перекладацькими кальками* (запозиченнями) (*μεταφραστικά δάνεια*). Калькування відбувається переважно з англійської мови, значно рідше – з французької чи німецької.

Близьким поняттям до перекладацької кальки є, на нашу думку, передача (*απόδοση*) певного іноземного (рідко грецького за походженням) терміна засобами грецької мови (16 лексичних одиниць з формантом -ποίηση): η απομυθοποίηση – (< англ. demythologization) "деміфологізація"; η κεφαλαιοποίηση – (< англ. capitalization) "капіталізація"; η προτυποποίηση – (<англ. standardization) "стандартизація"; η φιλελευθεροποίηση – (< англ. liberalization) "лібералізація".

Нечисленну групу (6 лексичних одиниць) становлять терміни-елліногени (*ελληνογενές όροι*) – слова, що утворені з морфологічних одиниць давньогрецької мови в інших мовах та функціонують як терміни: *η αιμοποίηση* – (< англ. haemopoiesis) "кровотворення, гемопоез"; *η αυτοματοποίηση* – (< англ. automatisisation) "автоматизація"; *η ομογενοποίηση* – (< англ. homogenization) "гомогенізація"; *η πλαστικοποίηση* – (< англ. plasticization) "пластифікація".

Грецький лінгвіст Г. Бабінйотис указує на зловживання (*κατάχρηση*) формантом *-ποίηση* та радить оминати новотвори на *-ποίηση* у випадках: 1) якщо існують чи можуть утворитися слова на *-ωση, -ηση, -εωση, -ιση*, наприклад: *η αποκέντρωση* "децентралізація" (замість *η αποκεντροποίηση*), *η εκμηχάνιση* "механізація" (замість *η μηχανοποίηση*), *η αλοβιομηχάνιση* "демеханізація" (замість *η αλοβιομηχανοποίηση*) та інші [Μπαμπινιώτης 1998, 247]; та 2) якщо поруч з формами на *-ποίηση* існують іменники на *-ισμός*, наприклад: *ο αυτοματισμός* "автоматизація" (замість *η αυτοματοποίηση*), *ο εξομαλισμός* "нормалізація, урегулювання" (замість *η ομαλοποίηση*), *ο εξαμερικανισμός* "американізація" (замість *η αμερικανοποίηση*) [Μπαμπινιώτης 1998, 325] тощо.

Функціонування ж у мові таких синонімів, як *η αξιοποίηση* та *η εκμετάλλευση*, є виправдане, оскільки ці мотивовані дієсловами (*αξιολογώ* та *εκμεταλλεύομαι* відповідно) іменники, незважаючи на те що обидва означають "використання", мають невелику різницю у значенні: перше з них має лише позитивну конотацію, а друге – також і негативну.

Кількісні підрахунки на основі грецьких лексикографічних джерел вказують на активізацію іменників з суфіксоїдом *-ποίηση* у кінці ХХ на початку ХХІ ст. Про високу продуктивність форманта *-ποίηση* у творенні як питомої грецької лексики, так і передачі інтернаціоналізмів (шляхом калькування) свідчить низка ознак: існування у грецькій мові графічних варіантів з цим формантом, зростання його словотворчих та семантичних можливостей, поява неологізмів. Публіцистика не лише сприяє творенню неологізмів, а й розширенню їхніх семантичних, словотворчих і функціональних можливостей.

Статья посвящена анализу существительных с формантом -ποίηση в современном греческом языке. Исследование проведено на основе лексикографических источников и, частично, прессы. В статье рассмотрена продуктивность словообразовательного типа на -ποίηση, его деривационные, семантические и функциональные возможности.

Ключевые слова: продуктивность, суффиксoid -ποίηση, деривация (лексическая, синтаксическая), активность, вариантность, интеллектуализация языка.

The following article is devoted to the analysis of nouns with the formant -ποίηση in the modern Greek language. The research work has been done on the ground of lexicographical sources and press. The productivity of word derivational type with -ποίηση, its derivational, semantic and functional possibilities have been studied.

Key words: productivity, suffix -ποίηση, derivation (lexical, syntactical), activity, variance, intellectualization of language

Література:

1. Голанова Е.И. Пути и перспективы изучения словообразования в функционально-стилистическом аспекте / Е.И. Голанова // Грамматические исследования (функционально-стилистический аспект). Морфология. Словообразование. Синтаксис. – М., 1991. – С. 93–131.

2. *Зацний Ю.А.* Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття / Юрій Антонович Зацний. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1997. – 396 с.
3. *Земская Е. А.* Современный русский язык. Словообразование / Елена Александровна Земская. – М.: "Просвещение", 1973. – 304 с.
4. *Клименко Н.Ф.* Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці і словотворенні сучасної української мови / Н.Ф. Клименко // Динаміка та стабільність лексичних і словотворчих систем слов'янських мов. – К., 2008. – С. 68-98.
5. *Крысин Л.П.* Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / Леонид Петрович Крысин. – М.: Издательский центр "Академия", 2007. – 240 с.
6. *Курилович Е.* Деривация лексическая и деривация синтаксическая / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 57-70.
7. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Олександр Анатолійович Стишов. – 2-ге вид., переобл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
8. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Заблук М.П. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
9. *Dokulil M.* Tvoření slov češtině: Teorie odvozování slov. – 1: Teorie odvozování slov / Milos Dokulil. – Praha, 1962. – 263 s.
10. *Puzynina J.* Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (Słowotwórstwo, semantyka, składania) / Jadwiga Puzynina. – Warszawa, 1969. – 205 s.
11. *Αναστασιάδη-Συμεωνίδη* Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής (<http://www.greek-language.gr>).
12. *Κλαίρης Χρ., Μπαμπινιώτης Γ.* Γραμματική της Νέας Ελληνικής δομολεειτουργική-επικοινωνιακή / Χρ. Κλαίρης, Γ.Μπαμπινιώτης. – Αθήνα, 2005. – 1160 σ.
13. *Μπαμπινιώτης Γ.* Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Α., 1998. – 2064 σ.

**ЗВУК И ТЕЛО
(К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ
ФИЗИЧЕСКИХ ОЩУЩЕНИЙ)**

Яворская Галина Михайловна,

д-р филол. наук, проф.

Национальный институт проблем международной безопасности при РНБОУ

В статье рассмотрены некоторые вопросы языковой концептуализации телесных ощущений в рамках "звуковой" метафоры. Сопоставляется семантика звуковых предикатов, использующихся для передачи ощущений физического дискомфорта в нескольких близко- и отдаленно-родственных языках (украинском, польском, сербском, хорватском, французском, хинди).

Ключевые слова: когнитивная семантика, воплощение, концептуальная метафора, глаголы звука.

1. Вступление (телесный опыт и его роль в когнитивно-семантическом описании).

Средства языковой концептуализации телесного опыта человека в последнее время являются предметом пристального внимания исследователей, работающих в когнитивно-семантическом ключе. Понятие "воплощение" (embodiment), наряду с понятиями прототипа, метафоры и метонимии, ментальных пространств и т.п., принадлежит в когнитивной лингвистике к числу ключевых [Lakoff, Johnson 1999].

"Воплощение" в значительной степени является ключом к онтологии языка, предлагаемой в рамках когнитивного подхода. За ним стоит философская идея сущностного единства ментальной и физической субстанций, противоположная дуализму Декарта, считавшего эти субстанции несводимыми одна к другой. Оставляя за пределами нашего рассмотрения данную проблему, выходящую за рамки заявленной темы, заметим только, что отгалкивание когнитивно-лингвистического подхода от "картезианской лингвистики" Н. Хомского становится в этом пункте особенно явным. Вне этого контекста специфика предлагаемых когнитивной лингвистикой постулатов и решений рискует остаться в лучшем случае непонятой, а в худшем – искаженной.

Итак, исходным для понятия "воплощение" является положение о том, что мы обладаем специфическим, присущим нашему биологическому виду взглядом на мир ("картиной мира"), репрезентированной естественной языком. И этот наш взгляд на мир в значительной мере продиктован и ограничен природой наших тел, в том числе их нейроанатомической организацией [Evans et al. 2007, 7]. Не случайно сам термин *embodiment* мотивирован значением 'тело' (англ. *body*), ср его украинское соответствие *втілення*, сохраняющее данную мотивацию.

Иными словами, в рамках когнитивного подхода наша интерпретация реальности и знание о ней, создаваемые и воспроизводимые в системе языковых значений, опосредствованы и в значительной мере обусловлены телесной природой человека. "Воплощение" предусматривает онтологическое отсутствие непреходимой границы между телом и душой, между психологией и физиологией, а телесный аспект рассматривается как базовый при осуществлении человеком процессов категоризации мира. В то же время безусловность тезиса о доминировании биологического аспекта ограничивается положением о влиянии на когнитивные процессы и на язык социальных и культурных факторов. Разнообразие телесных ощущений человека, в том числе связанных с дискомфортом, а также особенности их языковой репрезентации представляют с этой точки зрения особый интерес.

В соответствии с результатами недавних исследований, ощущения физического дискомфорта разной степени предаются в языках мира с помощью нескольких концептуальных метафор, доменами-источниками в которых регулярно выступают "горение", "звук", "разрушительные физические действия" и некоторые другие [Бонч-Осмоловская и др. 2009, 9 – 11]. В предлагаемой статье мы попытаемся проанализировать одну из наиболее нетривиальных метафор из этого списка – метафору "звука", в рамках которой физические ощущения человека концептуализируются с помощью глаголов соответствующей семантики.

Материалом для сопоставления послужили данные нескольких близко- и неблизкородственных языков – украинского, польского, сербского и хорватского, французского, хинди. Возможность проведения такого сопоставления появилась вследствие появления коллективной работы, посвященной типологии концепта БОЛЬ в языках различных групп и семей [Брицын и др. 2009]. Примеры из сербского, хорватского, французского и хинди приводятся по данным, содержащимся в статьях этой книги, посвященных соответствующим языкам [Якушкина 2009; Исаева, Резникова 2009; Козлова, Хохлова 2009]. Материал украинского и польского языков частично был описан нами ранее в работе [Яворська 2009].

2. Звуковые предикаты как средство концептуализации телесного опыта. Слова, обозначающие звук, существуют во всех языках. В наиболее общем виде они подразделяются на (1) звуки, издаваемые живыми существами (*крик, смех, лепет, плач, щелбет, стрекот*); (2) звуки природы (*шорох, шелест*); (3) звуки предметов-артефактов (*скрежетание, звон*). Данная классификация, в основе которой лежит источник звука и его отнесенность к определенной категории объектов, полезна, в частности, тем, что устанавливает три основных референтных зоны, очерчивающие область поиска прототипа в семантике конкретных лексем. Так, для *шелест* прототипическим будет звук листьев, шумящих на ветру (хотя шелестят не только листья), в то время как прототип для *лепет* – это звуки, издаваемые ребенком. Установление прототипа является одним из приемов описания метафорических употреблений слов, обозначающих звук.

Склонность подобных слов к метафоризации и метонимизации является общераспространенной. Вторичные значения, образующиеся на "звуковой" основе, обнаруживают чрезвычайное разнообразие – способностью звучать наделяются не только явления из смежных сфер сенсорного восприятия, например, зрительного (синестезия): *кричащие краски*, но и из таких отдаленных понятийных полей, как человеческое поведение и социальные нормы: *вопиющий поступок, вопиющее нарушение* и под.

Отдельный семантический класс составляют глаголы звука, которые обладают многими интересными чертами, в частности в плане регулярной метонимизации и метафоризации [Кустова 2004; Падучева 2004]. Детальных исследований подобных глаголов, однако, по-прежнему не хватает. Одной из существенных особенностей их семантики, ранее не привлекавших специального внимания, является регулярное использование подобных слов для характеристики физического самочувствия – как позитивного (укр. *тіло співає, серце бринить від радості*), так и негативного, для ощущения физического дискомфорта (укр. *суглоби ниють, живіт бурчить*). Последних в языке, как всегда, больше, и они семантически более дифференцированы.

Как установлено в работе [Бонч-Осмоловская и др. 2009], использование глаголов звука для выражения и описания физических ощущений, является типологически частотным. Из этого факта может следовать, в частности, вывод, о когнитивно-психологической значимости "звукового" способа концептуализации телесного опыта. В то же время, распространенность данной метафорической схемы не означает, что она одинаково представлена в разных языках. Именно варианты ее реализаций представляют в лингвистическом смысле наибольший интерес. Ниже мы рассмотрим некоторые из них.

3. Грамматические конструкции. В ходе сопоставительного семантического анализа, направленного на сопоставление указанных конкретно-языковых реализаций, необходимо учитывать грамматику конструкций, связанных с употреблением звуковых глаголов в "телесной" сфере. В рассматриваемых нами языках зафиксированы два повторяющихся типа конструкций со звуковыми предикатами, используемыми для передачи физических ощущений. В первой из них в позиции субъекта выступает название части тела в номинативе (*голова гудит*), во втором используется безличная предложная конструкция (*в ушах звенит*). В хинди используется, наряду с конструкцией первого типа (*уши звенят*), посессивная конструкция (*у него шум в ушах есть*) [Козлова, Хохлова 2009]. Заметим, что последняя семантически коррелирует с русским (*у меня в ушах звенит*).

Семантически значимым является различие между случаями, когда часть тела, связанная с ощущением физического дискомфорта, выступает в роли непосредственного источника звука (ср. *голова гудит – ветер гудит*), и безличными локативными конструкциями, когда в фокусе оказывается место ощущения, а источник звука/неприятного ощущения пребывает за кадром (*в ушах звенит*), является семантически значимым. В первом случае метафорический перенос выступает достаточно отчетливо. В последнем случае (*в ушах звенит vs. звонок звенит*) механизм переноса является более сложным, глагол звука ведет себя нетипично, подстраиваясь под предложные конструкции, использующиеся для описания других неприятных ощущений (*в животе режет, в груди колет* и т.п.) (подробнее об этом см.: [Бонч-Осмоловская и др. 2009]), а орган тела концептуализируется как контейнер.

Следует принять во внимание, что различие между, условно говоря, Что болит? и Где болит?, демонстрируемое номинативной и локативной конструкциями, является типологически значимым. Так, в японском языке "место боли осмысляется именно как участок на теле, а не как самостоятельный предмет, что четко видно по местоимениям: в вопросах о локализации боли употребляется не *nani* 'что', а только *doko* 'где, какое место', в утвердительных предложениях – *koko* 'здесь' (а не *kore* 'это') и другие локативные местоимения" [Костыркин, Панина 2009, 366].

4. Звуковые метафоры. Далее переходим непосредственно к вопросу о семантических переносах, использующихся при описании телесных ощущений с помощью предикатов звука. Два основных их типа таковы. В первом случае, когда речь идет о физических ощущениях, сопровождаемых внешними проявлениями, референция глагола к воспринимаемому акустически звуку сохраняется, глагол остается звуковым в буквальном смысле, но категория источника, с которым связано возникновение звучания, меняется – звуки природы, голосов птиц, неразборчивой человеческой речи,

звуки, издаваемые металлическими, стеклянными и другими предметами, звуки музыкальных инструментов и т.п. переносятся на "поведение" частей и органов тела. Ср. укр. *суглоби хрустять, зуби цокочуть, живіть бурчать*; польск. *stawy (kolana) trzeszczą* 'суставы (колени) трещат', *burczy w brzuchu* 'в животе бурчит'; сербск. и хорв. *stomak zavrja* 'живот бурчит' (букв. 'завывает'), *krči u grudima* 'в груди хрипит'; фр. *mon ventre gargouille* 'мой живот бурлит (булькает)'; хинди *peṭ guṅguṛā rahā hai* 'живот булькает'. Эти звуки реальны, в том смысле, что их можно услышать.

Во втором случае происходит перенос от звучания в физическом мире к описанию мира ментального, от звука, обладающего акустическими характеристиками, в область (домен) субъективных телесных ощущений, действительных лишь для того, кто их переживает. Напр. укр. *в голові шумить*; польск. *szumi mi w głowie* 'у меня (букв. мне) шумит в голове'; серб. и хорв. *buči mi glava* 'у меня (букв. мне) голова гудит'; фр. *mes oreilles résonnent* 'у меня в ушах звенит' хинди *kān baj rahe hai* 'в ушах звенит'. Эти звуки недоступны для стороннего наблюдателя, но могут быть вполне реальными для того, кто испытывает соответствующее ощущение.

Показательно, что иногда вопрос о том, является ли звук внутренним или внешним, нуждается в уточнении для того, кто его слышит. Ср., напр., такой диалог на хинди (приведенный в другой связи в [Козлова, Хохлова оп. cit.]): – *kyā tum yah sun rahe ho?* 'Ты это слышишь?' – *jī nahīṅ, aur kyā huā?* 'Нет, а что случилось?' – *iskā ārth yah hai kī mere kānoṃ meṅ bhanbhanāhaṭ* 'Значит, у меня в ушах жужжит'. Совершенную реальность звука для того, кто испытывает соответствующее ощущение, подтверждает и следующий польский пример, в котором гул в ушах вызывает точно такой же результат, как и шум с реальными акустическими характеристиками, препятствующий нормальной слышимости: *Głowa coraz bardziej boli, w uszach huczy, prawie nic nie słychać*. 'Голова болит все сильнее, в ушах гудит, почти ничего не слышно' [Яворская, Хайдер 2009].

Приведенные выше примеры "внутренних" звуков в рассматриваемом материале чаще всего относятся к ощущениям, связанным с двумя частями тела – головой и ушами, что, в принципе, представляется естественным. Однако, как выясняется, этим дело не ограничивается. Напр., такие употребления, как укр. *ноги гудуть, голова тріщит, зуби ноють*, хинди *dāṅṅ pinpinā rahā ha* 'зуб ноет (хнычет)' не предполагают ни внешнего звукового выражения, ни звучания, слышимого внутри – речь идет о метафорах, отсылающих к описанию дискомфорта в различных частях тела. Таким образом, по мере отдаления от головы и ушей описание внутреннего физического дискомфорта в терминах звука приобретает все более конвенциональные черты.

5. Особенности звуковой концептуализации физического дискомфорта. Однако сфера собственно языковых конвенций явно затрагивает и вполне "естественные" способы звукового описания физического дискомфорта. Это становится понятным при более глубоком рассмотрении семантики звуковых глаголов с учетом их прототипической мотивации в каждом из сопоставляемых языков. Конкретный источник звука, проглядывающий в исходном значении звуковых предикатов, связывает их с различными фреймами, что, соответственно, позволяет говорить и об отличиях в сфере языковой концептуализации телесного опыта в различных языках.

Действительно, звук музыкального инструмента, вой ветра, бульканье кипящей воды, журчание фонтана, пение птиц, лязганье металлических предметов и т.д. – вот лишь некоторые из прототипических референтов звуковых глаголов, использующихся в домене физических ощущений. За каждым из них стоят звуки с различными не только физическими (тон, высота и т.п.), но и когнитивно-семантическими характеристиками. При этом то, что выглядит вполне "естественным" в одном языке, для другого оказывается вполне чуждым.

Существенно, что в рассматриваемых языках отмечаются и заметные количественные отличия в области звуковых глаголов, способных описывать телесную сферу. Наиболее "богатым" в этом отношении является хинди, насчитывающий 20 звуковых предикатов, метафорически используемых для описания физического дискомфорта [Козлова, Хохлова 2009, 261], далее, в порядке убывания, следуют сербский и хорватский, имеющие по 13 подобных предикатов [Якушкина 2009, 140], украинский – от 9 до 12 по разным данным [Яворська 2009, Зимовец 2009, 72], затем следует польский – 9 [Яворская Хайдер 2009, 124], и французский, наиболее "бедный", в котором таких глаголов всего 4 [Исаева, Резникова 2009, 215].

Способность "звучать", как правило, приписывается не телу в целом, а отдельным частям и органам, таким как голова, ноги, суставы, зубы, живот и др. В рассматриваемых языках количество и набор "звучащих" частей тела варьирует. При этом отсутствует корреляция между общим количеством звуковых предикатов и шириной сочетаемости с названиями частей тела.

Так, семантической особенностью сербского и хорватского языков является заметное преобладание глаголов, обозначающих природные звуки и отсылающих к шуму ветра и воды (*bučati*), резким немелодичным звукам, издаваемым животными и птицами (*pištati*, *šišati*), насекомыми (*zujati*), завыванию ветра и животных (*zavijati*). При этом, несмотря на значительное количество и семантическое разнообразие звуковых глаголов, использующихся в сфере дискомфортных телесных ощущений, их сочетаемость ограничена – большинство из них описывает шум в ушах и в голове, а также называет звуки, связанные с неприятными ощущениями в животе. Кроме того, наблюдается довольно четкое, не пересекающееся распределение звуковых предикатов, относящихся, соответственно, к описанию шума в голове, в ушах, и в животе [Якушкина, *op. cit.*].

То же в определенной мере можно сказать и о хинди. При необыкновенно тонкой дифференциации характера звучания в семантике многочисленных звуковых предикатов, набор частей тела, к которым они относятся, относительно невелик – это, прежде всего, голова, уши, живот. Например, предикаты, различающие в своем исходном значении "звонкий, ясный звук, отчетливо слышимый в пении птиц, пищании комаров, стрекотании цикад, кузнечиков" (*gū'jnā*), "жужжание таких двукрылых насекомых, как мухи, шмели, пчелы, осы, а также комары" (*bhanbhanānā*), громкий, сильный резкий звук, как крик павлина, попугая (*jha'kārṇā*) в телесной сфере связаны только с передачей ощущений в ушах [Козлова, Хохлова, *op. cit.*]. Интересно, что даже предикат звука, связанного с обозначением хруста и треска, в хинди используется не для описания хруста суставов, как в украинском и в польском, а для обозначения ощущений в ушах: *kān meṅ kaRkaRāhaT ho rahī hai* 'в ухе

трещит'. Необычайно разнообразны в хинди и способы описания вариантов "бульканья" в животе, начиная от конструкций, в исходном значении обозначающих звук при погружении емкостей в воду (*gaR-gaR/guR-guR honā*), и заканчивая звуком, прототипически отсылающим к бульканью кипящей чечевичной похлебки и подобных кушаний (*khadbadānā* 'кипеть, бурлить'). По сравнению с сербским и хорватским, а также украинским, хинди отличается использованием в исследуемой семантической зоне физического дискомфорта значительного количества звуковых предикатов, отсылающих к звучанию артефактов, таких как звон оружия, звук ударов молота, лязганья металлических предметов, при относительно незначительном количестве слов, связанных в исходном значении, например, с шумом ветра.

Правда, набор частей тела, к которым применимы звуковые предикаты, в хинди, по сравнению с сербским и хорватским, все же несколько шире – они возможны при описании зубной боли (здесь используется глагол *pinpinānā* 'хныкать'. Ср. русск. *зуб ноет*, укр. *зуб ниє*).

А вот количественно сопоставимый в отношении звуковых глаголов с сербским и хорватским украинский язык отличается в этом плане весьма широкой сочетаемостью. Так, кроме головы, живота и ушей, в украинском языке могут "звучать" суставы и конечности (*ноги гудуть, суглоби стогнуть*), с помощью звуковых глаголов украинские информанты описывают ощущения в затылке при повышенном давлении (*у потилиці цокає*), хорошо известно сочетание *зуби ниють* и т.п. В польском языке способность "звучать", кроме головы (*huczeć w głowie*), желудка и ушей, приписывается также зубам, позвоночнику, коленям (об ощущениях, имеющих внешние звуковые проявления).

Французский язык в этом смысле отличается тем, что при весьма ограниченном количестве звуковых предикатов, использующихся в сфере физических ощущений, ограниченным же является и набор частей и органов тела, к которым они применимы (голова, уши, живот). Подобно как в хинди, бурчание в животе передается во французском с помощью глагола, обозначающего (и изображающего) звук булькающей воды – *gargouiller*, хотя прототипом для него является не кипящее кушанье (как в хинди), а журчание воды в водопроводных стоках и в фонтанах.

6. Глаголы неразборчивой речи. Весьма своеобразным "звуковым" поведением в языках мира отличается живот. Несмотря на то, что звуки, связанные с данной частью тела, точнее с внутренними органами брюшной полости, вполне акустически реальны, способы их обозначения в разных языках обусловлены не физиологически, а культурно-лингвистически. Рассмотрим в этой связи одну из регулярных и повторяющихся в различных языках метафор для обозначения звуков в животе (кишечнике, желудке), связываемых с ощущением голода и другими причинами. Речь идет о глаголах неразборчивой речи, которые переносно обозначают подобные дискомфортные ощущения и проявления во всех рассматриваемых нами языках, за исключением французского – укр. *бурчати*, польск. *burczeć*, хинди *budbudānā* 'бормотать, невнятно говорить'. В определенной степени к ним примыкает серб. и хорв. *urlati* 'выть, громко кричать', употребляющееся и для характеристики бессвязной аффективной речи.

В украинском языке живот, по-видимому, проявляет особую "разговорчивость". По ответам украинским информантов, кроме *живіт бурчить* (вар. *у животі бур-*

чить), с глаголом неразборчивой речи *бурчати*, отсылающим к выражению недовольства, зафиксированы также употребления с другими "речевыми" предикатами. Напр., *живіт озивається* (прямое значение *озиватися* – "отвечать на оклик; обратиться"). Среди ответов нами зафиксирован и такой вариант с глаголом неразборчивой речи – *живіт бамакає*. Ср. также *живіт ноїть і бурчить*.

Показательно, что весьма употребительное в сфере телесного дискомфорта слово *нити* в одном из своих не прямых значений тоже связано с речью, означая 'навязчиво выпрашивать что-л.'. Впрочем, в украинском языке, как показывают ответы информантов, живот может не только говорить, но и петь: *від голоду живіт співає*.

В польском языке наиболее употребителен для описания этого типа дискомфорта глагол неразборчивой речи *burczeć* 'бурчать, брюзжать': *burczy mi w brzuchu* 'У меня в животе бурчит (бурчит мне (Dat.) в животе)'. *Na lekcjach burczy mu w brzuchu* 'На лекциях у него (ему) бурчит в животе'. Глагол *burczeć* используется, кроме того, для обозначения звука мотора (т.е. "внутренностей" машины), как правило, в тех случаях, когда мотор работает слишком громко, с дополнительным шумом, сигнализирующим про возможную неисправность (ср. с другой мотивацией русск. *мотор стучит*).

В домене боли польский глагол *burczeć* употребляется преимущественно в безличной конструкции, но возможна также и личная конструкция с экспериенцером в дательном падеже, когда живот выступает в роли субъекта в номинативе: *brzuch mi burczy* букв. 'живот мне бурчит'. На этой основе возникает возможность персонификации в рамках языковой игры: *Brzuch mi burczy, bo myślę, że jest pepkiem organizmu. Ja ciągle gadam, bo myślę, że mogę być pepkiem ciebie*. 'Живот мне брюзжит, потому что думает, что он – это пуп организма. Я все время что-то говорю, потому что думаю, что могу быть центром (пупом) тебя'.

Следует отметить, что в польском живот (кишки) тоже обладает "музыкальными" возможностями, правда, в отличие от украинского (*живіт співає*), речь идет не о вокале, а об инструментальной музыке. Ср. фразеологизм *kiszki komuś grają marsza* 'кишки кому-л. играют марш' (от голода): *Kiszki mi marsza grają, a w lodówce pusto*. 'Кишки играют мне марш, а в холодильнике пусто'.

В сербском и хорватском в подобных случаях употребляется глагол громкой речи *urlati*, обозначающий громкое звучание человеческого голоса при речи и пении, а также громкие пронзительные звуки ветра: *vetar urla* 'ветер воеет' [Якушкина, ор. сит.]. Таким образом, во всех этих случаях звуки, связанные с неприятными ощущениями в животе, концептуализируются как речевой сигнал, а животу – в номинативных конструкциях, когда он выступает в роли грамматического субъекта – приписывается метафорическая способность говорить.

6. В заключение предлагаются следующие краткие выводы. Во-первых, можно надеяться, нам удалось подтвердить общее предположение о когнитивно-психологической значимости "звукового" способа концептуализации физического дискомфорта и описать некоторые ее модели. Во-вторых, в ходе проведенного сопоставительного анализа обнаружился принципиально условный, конвенциональный характер семантических связей, которые – особенно в перспективе одного языка – представляются "естественными" и тривиальными. Таким образом, описание физических ощущений в терминах звука продиктовано не только тем, что че-

ловек ощущает "на самом деле", но и устойчивыми способами репрезентации телесного опыта, которые предлагает его язык.

У статті розглянуто деякі питання мовної концептуалізації тілесних відчуттів, що здійснюється за допомогою "звукової" метафори. Зіставлена семантика звукових предикатів, що вживаються для опису відчуттів фізичного дискомфорту в українській, польській, сербській, хорватській, хінді та французькій мовах. Виявлено основні типи концептуальних метафоричних схем.

Ключові слова: когнітивна семантика, втілення, концептуальна метафора, дієслова звуку.

The article subject matter is the language conceptualization of bodily perception in terms of sound metaphor. The author compares sound verbs in Ukrainian, Polish, Serbian, Croatian, French, Hindi in the context of the recurrent semantic models. The main types of metaphoric schemata are revealed. The first one preserves acoustic properties of sound emission modifying the source domain. The second pattern is based on mapping from physical reality to mental state domain.

Key-words: cognitive semantics, embodiment, conceptual metaphor, sound verbs.

Литература:

1. Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – 420 с.
2. Бонч-Осмоловская А. А., Рахилина Е. В., Резникова Т. И. Глаголы боли: лексическая типология и механизмы семантической деривации // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С.8–27.
3. Зимовец Г.В. Глаголы боли в украинском языке // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С.66–109.
4. Исаева Е.В., Резникова Т.И. Предикаты боли во французском языке // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С.210–223.
5. Кустова Г.И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
6. Козлова Е.В., Хохлова Л.В. Метафоры боли и неприятных ощущений в языке хинди // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С.229–280.
7. Костыркин А. В., Панина А. С. Лексика боли в японском языке // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С.365–392.
8. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
9. Яворская Г.М., Хайдер Т.В. Глаголы боли в польском языке // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С.110–134.
10. Яворська Г.М. Звучання болю (українські та польські паралелі й розходження) // Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича / Уклала Оксана Ясіновська, Лідія Сваричевська / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Луцьк: ПВД "Твердиня", 2009. – С. 409–421.
11. Якушкина Е.И. Глаголы боли в сербском и хорватском языках // Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С. 134–153.
12. Evans V. Bergen B.K., Zinken J. The Cognitive Linguistics Enterprise: An Overview // Vyvyan Evans, Benjamin K. Bergen and Jörg Zinken (Eds). The Cognitive Linguistics Reader. – Equinox Publishing Co. 2007. – P. 1 – 36.
13. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought. University of California, Berkeley, and University of Oregon New York: Basic Books, 1999.

ПЕРЕКЛАД НОВОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОНВЕРСІЙНОЇ МЕТАФОРИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ясинецька Олена Анатоліївна,
магістр

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

У статті визначаються лінгвостилістичні механізми конверсії та характерні способи перекладу українською мовою неометафор, утворених в англійській мові за моделями $N \rightarrow V$, $V \rightarrow N$, $N \rightarrow A$, $V \rightarrow A$ та $A \rightarrow N$: описовий переклад, надання наближеного еквівалента, калькування, транскодування метафори з експлікацією дієслівної форми, калькування метафори з експлікацією дієслівної форми та транскодування.

Ключові слова: *конверсія, метафора, неологізм, переклад.*

Визначення способів перекладу метафор-неологізмів, утворених шляхом конверсії, передбачає спробу встановити ступінь можливого наслідування у перекладі похідних граматичних характеристик новоутворень за збереження стилістичних і лексико-семантичних властивостей відповідних лексичних одиниць. **Актуальність** дослідження полягає в тому, що врахування структурно-семантичних особливостей нових англомовних метафорик сприяє виявленню закономірностей трансформаційних номінативних процесів та їхніх ресурсів, допомагає визначити способи перекладу неометафор з огляду на можливості їх адаптації у мові перекладу. **Мета** статті – висвітлити специфіку перекладу конверсійних метафор з урахуванням механізмів їх утворення. **Об'єкт** дослідження становить категорія перекладності нових англомовних конверсійних метафор українською мовою. **Предметом** аналізу є способи відтворення смислових, структурних та лексико-семантичних особливостей нової англомовної конверсійної метафорики засобами української мови. **Наукова новизна** зумовлюється розрізненням суто метафоричного і метафорично-метонімічного механізмів утворення неологізмів, визначенням, що відмінність способів і засобів конверсії в мові джерела і мові перекладу спричинює значну перевагу описового перекладу відповідної неометафорики, та увагою до різних способів перекладу конверсійних неометафор з урахуванням моделей їх утворення, що виявляє специфіку можливого поповнення лексико-семантичного складу української мови новою конверсійною суспільно-політичною метафорикою під впливом перекладу.

Конверсія характеризується як "єдиний спосіб зміни основної форми вихідного слова без застосування будь-яких лінійних словотворчих засобів" [Бортничук та ін. 1988, 167] та як "поєднання словотвірної та семантичної деривації" [Белозьоров 2002, 72]. Ю.А. Зацний, О.Л. Клименко висловлюють думку про те, що конверсія є значною мірою семантичним способом словотвору, адже у зв'язку з перенесенням вихідного слова в іншу лексико-семантичну категорію змінюється значення вихідного слова внаслідок переосмислення, метафоричного переносу, оскільки в самому акті перенесення однієї частини мови в іншу виникає елемент порівняння [Зацний 1998, 94; Клименко 2000]. Ми вважаємо, що така думка є вірною, але за умови, що лексико-граматичне перенесення супроводжується перенесенням ознак з одного референта на інший, наприклад: імен. *gangster* (*гангстер*, *бандит*) → дієсл. *gangster* = *John didn't expect Osborne would gangster the money from him!* *Джон не очікував, що Осборн по-гангстерськи забере в нього гроші.*

Якщо ж лексико-граматична видозміна залишається у площині суміжності, йдеться про метонімію. Різниця між конверсією на рівні метонімії чи метафори може впливати й на переклад. Так, наприклад, термін *black hole* (*чорна діра*) створив американський фізик Джон Вілер у 1968 (за деякими джерелами – 1967) році для позначення небесного об'єкта з такою потужною гравітаційною силою, що ні матерія, ані енергія – у тому числі світло – не можуть уникнути її. Метонімічна вербалізація *They feared lest their airplane be blackholed!* Вони боялися, що їх літак затягне у чорну діру потребує у перекладі калькування з експлікацією дієслівної форми. У свою чергу нова метафорична вербалізація свідчить, що з 1996 року дієслово *black-hole* використовується й у таких значеннях, як: 1) "відрізати, спричинити роз'єднання зв'язку, перешкодити комунікації" та 2) "спричинити зникнення; ізолювати кого-небудь".

Відповідний переклад може бути описовим чи наближено-еквівалентним: *It was from talk radio – Ray Briem's afternoon program on KIEV – that I first learned of this black-holing of the AP [Associated Press] article that debunked the epidemic of church burnings* (Orange County Register, July 29, 1996) – *Саме на радіо – у новинах з Києва під час обідньої програми – я вперше почув про це зникнення з "Асошіейтед Прес" статті, яка викриває епідемію спалювання церков; In the midst of the 3G auction mania raging at the turn of the millennium, many operators in forerunning countries found themselves black-holed in the mega-buck bidding* (Malaysian Business, May 1, 2002) – *У розпалі відчайдушних аукціонів третього покоління на межі тисячоліть багато операторів у провідних країнах опинилися відрізаними від щедрих ставок.* Зауважимо, що вербалізація словосполучення супроводжується словоскладанням, а у перекладі можемо спостерігати зворотний процес.

Отже, конверсія – це граматичне переведення лексичної одиниці з однієї частини мови до іншої з нульовими зовнішніми змінами у формі вираження слова та зі словоскладанням щодо словосполучення, і, при цьому, з наданням їй функціонально-граматичних властивостей іншої частини мови. Водночас, конверсія є певним семантичним способом словотвору і містить елемент порівняння, якщо вона заснована на метафоричному перенесенні. Стосовно перекладу ми вважаємо, що калькування конверсійних метафор свідчить про прагнення перекладача узгодити метафоричне значення з метонімічною формою вираження. На прикладі перекладу метафор-неологізмів, утворених за різними моделями шляхом конверсії, простежимо, зокрема, наскільки таке наближення є доречно частотним.

Так, вербалізація метафоричних іменників (N→V) особливо характерна для простих слів; можливими способами перекладу при цьому є:

1) калькування: *Amazon* (1999) – *амазонувати* "відібрати справу у значнішого суперника шляхом першості виходу в інтернет-простір": [...] *the way [Amazon.com CEO Jeff Bezos] toyed with Barnes & Noble was so instructive that any established brand getting bushwhacked by an Internet upstart is now referred to as 'getting Amazoned'* (Chicago Tribune, May 14, 1999) – [...] *те, як [головний виконавчий директор Amazon.com Джеф Безос] обійшов компанію Barnes & Noble, було настільки повчальним, що про будь-який значний бренд, якого зненацька обходить нова зірка інтернет-ринку, тепер кажуть – "його амазунують";*

2) транскодування метафори з експлікацією дієслівної форми: *blog* (2000) – *створювати/ укладати блог, блогувати* "оформлювати специфічну веб-сторінку з частим хронологічним поповненням інформації чи висловлювань щодо певної

теми", *spam* (1993) – розсилати спам "розсилати або вивішувати в інтернет-мережі нав'язливо-рекламні електронні повідомлення", *Dell* (1999) – вдатися до "делловодства" "на кшталт комп'ютерної компанії Делл, випередити конкурентів, позбувшись посередників і продаючи продукцію безпосередньо клієнтам": "Delling' could spread to the car, chemicals and banking sectors. 'You want to be the Deller rather than the Dellee of your industry' (Daily Telegraph, May 17, 1999) – "Делловодство" могло б поширитися і на автомобільний, хімічний та банківський сектори. "Краще бути деллером, аніж "делиною" своєї галузі";

3) надання наближеного еквівалента: *cap* (1997) – "косити" "стріляти, з вогнепальної зброї": *When Lara caps her foes [...]* (Newsweek, Nov. 10, 1997) – Коли Лара косить своїх ворогів [...];

4) описовий переклад: *Amazon* – вчинити/ обійти як компанія Амазон, *Dell* – повестися/ вчинити як компанія Делл, *leverage* – впливати, маніпулювати, *bracket* (1996) – охоплювати "проводити кампанію до і після офіційного чи ділового візиту певного кандидата": *The former senator has also launched a strategy called "bracketing," or orchestrating interviews in markets being visited by the opposition* (Washington Post, Sept. 19, 1996) – Колишній сенатор також розпочав стратегію так званого "охоплення", тобто влаштування інтерв'ю в місцях візитів його опозиції.

Характерним способом перекладу вербалізованих афіксальних неометафор-іменників вважаємо описовий: *webmaster* (1990) – розробляти/ упорядковувати веб-сайт, *webmail* (1990) – надсилати електронну пошту, *gangster* (1992) – перемагати по-гангстерськи/ по-брутальному: "*This was the first time that I've ever been out-toughed and gangstered on the basketball court*" (Chicago Sun-Times, Jan. 24, 1992) – "Це вперше, коли мене перевершили, по-гангстерськи обійшли на баскетбольному майдані"; *Gangstered it, ripped the belt right off Holyfield's proud, muscular body* (Washington Post, Nov. 14, 1998) – Переміг брутально, прямо зірвав пояс з гордого, могутнього торсу Голіфілда.

У відтворенні складних конверсійних метафор доречним видається:

1) калькування метафори з експлікацією дієслівної форми: *whitelist*, *white-list*, *white list* (1996) – занести до "білого" списку "zareєструвати ім'я, назву, електронну адресу або програму у списку таких, що є вільними від спаму (нав'язливо-рекламної інформації) і вірусу, а тому не підлягають заблокуванню", *mousetrap* (1999) – (по)ставити мишоловку "запрограмувати веб-сайт таким чином, що відвідувач не зможе легко з нього вийти": *Mousetrap v.: to rig a Web site so that visitors cannot escape by clicking their Back or Home button, but must quit their browsers – a trick commonly used by porn sites* (Red Herring, Dec. 1999) – Поставити мишоловку, дієсл.: налаштувати веб-сайт таким чином, що відвідувачі не зможуть вийти, натиснувши на кнопку "Назад" чи "Додому", а будуть змушені закрити програму перегляду – пастка, типова для порносайтів та

2) описовий переклад: *charge-cap* (1992) – ліміт/ обмеження податку, *mail-shoot* (1995) – розсилати рекламний матеріал поштою, *spin-doctor* (1995) – інтерпретувати/ тлумачити (події, політику), *mousetrap* – снійматися у пастку: *If your browser goes squirrelly, you've been mousetrapped* (USA Today, Apr. 3, 2000) – Якщо Ваш браузер поводить дивно, Вас "сніймано у пастку".

Так само описовий переклад є актуальним для відтворення смислу конверсійних аббревіацій, зокрема телескопізмів, утворених шляхом усичення і словоскладання на

рівні принаймні двох морфем: *bluejack* (2003) (*Bluetooth* + *highjack*) – здійснити телефонний "наліт" "тимчасово захопити" мобільний телефон іншої людини шляхом надсилання анонімного текстового повідомлення через систему мобільного зв'язку Блутус" (назва також вважається похідною від прізвиська комп'ютерного користувача – "ajack" – який ініціював телефонні "нальоти" і розповів про це на сайті esato.com): *The tourist was "bluejacked" – surreptitiously surprised with a text message sent using a short-range wireless technology called Bluetooth* (Associated Press, Nov. 13, 2003) – *На туриста здійснили "телефонний наліт" – зненацька здивували текстовим повідомленням, надісланим через короткохвильову систему мобільного зв'язку Блутус.*

Результати дистрибутивного аналізу перекладу англійських вербалізованих іменників-неометафор (N→V) свідчать про таке співвідношення способів їх відтворення в українській мові: описовий переклад – 60 %, транскодування метафори з експлікацією дієслівної форми – 15 %, надання наближеного еквівалента – 10 %, калькування метафори з експлікацією дієслівної форми – 10 % та калькування – 5 %. Описовий переклад домінує у відтворенні таких неологізмів, оскільки відсубстантивна вербалізація нехарактерна для української мови.

Субстантивізація дієслів (V→N) також відносно помітна в англійській мові на рівні всіх структурних типів лексичних одиниць (особливо неологізмів-іменників, утворених шляхом конверсії від фразових дієслів), а переклад відповідних метафоричних неологізмів здійснюється, як правило, такими способами:

1) транскодування: *surf(ing)* (1990) – *серфінг* "перебування, пошук в інтернеті", *crossover* (1995) – *кросовер* 1) "напрямок, який синтезує різні стилі, наприклад, у музиці – джаз із роком, кантрі або фольклором"; 2) "синтез різних стилів, течій, моделей, наприклад, автомобіля";

2) надання наближеного еквівалента: *bail-out* (1990) – *взяття на поруки* "кредити на пільгових умовах компаніям, фірмам, іноземним країнам, які знаходяться на межі розвалу, банкрутства", *embed (journalist)* (2002) – *спеціальний репортер/ кореспондент* "журналіст, призначений для певної особи або групи на час політичної (зокрема виборчої) або воєнної кампанії", *pull-aside* (1993) – *усамітнення* "приватна, неофіційна зустріч лідерів/ дипломатів у рамках офіційного візиту": *The lowest-level presidential meeting is known as the "pull-aside," in which the president breaks away from a larger meeting for a few minutes of private time with a foreign leader* (Washington Post, Dec. 11, 2001) – *Найнижчий рівень президентської зустрічі відомий як "усамітнення", коли президент відходить на декілька хвилин приватної розмови з лідером іноземної держави;*

3) описовий переклад: *pull-aside* – *неофіційна нарада, неофіційні збори (лідерів/ дипломатів)*, *surf(ing)* – *пошук*, *bail-out* – *фінансова допомога*, *embed* – *репортер*: *He had quit NBC, however, and moved to Oregon [...] when MSNBC asked him to audition for Campaign Embed* (Wall Street Journal, Dec. 29, 2003) – *Він, проте, розрахувався в NBC і переїхав до Орегону [...], коли з MSNBC його запросили для прослухування на посаду репортера кампанії.*

Незначна кількість метафоричних неологізмів моделі V→N дозволяє лише зробити висновок про домінуючу роль у їх перекладі наближеної еквівалентності та описового відтворення, хоча транскодування і калькування також можливі.

Третьою моделлю конверсії як способу утворення сучасної англійської метафорики є N→A (ад'єктивація іменника або іменникового словосполучення).

Типовим способом перекладу таких неологізмів є описовий переклад: *grass-top*, *grasstop* (1992) – *лідерський, провідний*, *word-of-mouse* (1991) – *повідомлений/ обговорений через інтернет* "переданий через посередництво комп'ютера, наприклад, за допомогою електронної пошти, обговорення в чаті".

Нарешті, метафори-неологізми моделей $V \rightarrow A$ (ад'єктивація фразових дієслів) та $A \rightarrow N$ (субстантивація фразових прикметників) можна перекласти як за допомогою калькування, так і описово: *chill-out* – *освіжуючий, прохолоджуючий* або *легкий, заспокійливий*; *blue-hot* – *розлючений "синій"* або *обурений демократ*: [...] *calls the angry Dems "blue hots", for the "blue" states carried by Al Gore in 2000* (Business Week, Sept. 8, 2003) – [...] *називає обурених демократів "розлюченими синіми"*, *через позначення синім кольором штатів, які підтримали Ела Гора в 2000 році*.

Дослідження перекладу метафор-неологізмів, утворених шляхом конверсії на сучасному етапі розвитку англійської мови, виявило проблематику їх відтворення й адаптації в українській мові. Оскільки типові способи та засоби конверсії в цих двох мовах різні, описовий переклад відповідних новоутворень українською мовою домінує – 52,9 %, хоча й не виключає функціональну значущість надання наближеного еквівалента – 14,7 %, калькування – 11,8 %, транскодування метафори з експлікацією дієслівної форми – 8,8 %, калькування метафори з експлікацією дієслівної форми – 5,9 % та транскодування – 5,9 %.

У нашому дослідженні ми звернули увагу на взаємодію метафори з метонімією. Так, калькування конвертованих метафор свідчить про прагнення перекладача узгодити метафоричне значення з метонімічно похідною формою вираження. Перспективою подальшого дослідження може бути моделювання і розробка типології контекстуалізованого перекладу випадків поєднання метафор-неологізмів з іншими прийомами публіцистики, зокрема у заголовках.

В статье определяются лингвостилистические механизмы конверсии и характерные способы перевода на украинский язык неометафор, образованных в английском языке по моделям $N \rightarrow V$, $V \rightarrow N$, $N \rightarrow A$, $V \rightarrow A$ и $A \rightarrow N$: описательный перевод, предоставление приближенного эквивалента, калькирование, транскодирование метафоры с экспликацией глагольной формы, калькирование метафоры с экспликацией глагольной формы и транскодирование.

Ключевые слова: конверсия, метафора, неологизм, перевод.

The article specifies lingual and stylistic mechanisms of conversion and typical methods of English-into-Ukrainian translation of new metaphors developed in the English language by the patterns $N \rightarrow V$, $V \rightarrow N$, $N \rightarrow A$, $V \rightarrow A$, and $A \rightarrow N$: descriptive translation, close equivalence, loan translation, metaphor transcoding with verb-form explication, and metaphor loan translation with verb-form explication.

Key words: conversion, metaphor, neologism, translation.

Література:

1. Белозьоров М.В. Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки: структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти: дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / М.В. Белозьоров. – Запоріжжя, 2002. – 243 с.
2. Бортничук Е.Н. Словообразование в современном английском языке / Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. – К.: Выща шк., 1988. – 261 с.
3. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава современной английской мовы / Ю.А. Зацний. – Запоріжжя: ЗДУ, 1998. – 430 с.
4. Клименко О.Л. Поповнення словникового складу сучасної англійської мови з нелітературних підсистем: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / О.Л. Клименко. – Харків, 2000. – 19 с.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію *Толчєєвої Тетяни Станіславівни*
**"СИГНІФІКАТИВНІ АРТЕФАКТИ ЯК СТРУКТУРИ
ЗНАКОВОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕТНОМОВНОЇ СВІДОМОСТІ"**
(Київ, 2009 р., 286 с.)

Корольова Алла Валер'янівна,

д-р філол. наук, проф.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Сучасна вітчизняна мовознавча наука характеризується тенденцією до активізації досліджень, які виходять поза межі власне лінгвістики і вважаються міждисциплінарними. Показовим для цих розвідок є також те, що їхні автори намагаються не лише висловити власну думку щодо розвитку суміжних сфер мовознавства, а й окреслюють перспективи такого підходу до розв'язання багатьох мовних явищ. З-поміж таких проблем на особливу увагу заслуговує вивчення тих мовних знаків, які безпосередньо пов'язані зі свідомістю людини, з її здатністю створювати об'єктивну картину світу за допомогою суб'єктивних засобів, і передусім у зіставно-типологічному аспекті. Нове вирішення названих проблем пропонує в рецензованій монографії *"Сигніфікативні артефакти як структури знакової репрезентації етномовної свідомості"* її авторка Толчєєва Тетяна Станіславівна.

Як зазначає сама дослідниця у вступі до монографії, "об'єктом зіставного аналізу стають найчастіше не лише артефакти, створені внаслідок різних видів діяльності людини, в тому числі й фізичної праці, а й численні мовні знаки на позначення різних видів роботи свідомості, що віддзеркалюються в мові, зокрема й найменування тих сигніфікатів, що відбивають міфологічність мислення людини, її фантастичні уявлення і є показниками національно-мовної специфіки, відображенням ментальності, етнічної свідомості, а також історії та традицій носіїв різних мов".

Актуальність теми монографічного дослідження підсилюється ще й тим фактом, що уже в її назві апріорі закладено новий погляд на традиційні питання лінгвoseміотики, теорії категоризації й мовної концептуалізації через їхній тісний зв'язок із культурною антропологією та етнолінгвістикою.

Основними *науковими здобутками* рецензованої монографії є: 1) визначення принципів контенсивно-типологічного дослідження категорій когнітивної, лексичної та контрастивної семантики, зокрема пропонується нове тлумачення термінологічних дефініцій лексичного значення, поняття та концепту в аспекті їхнього співвідношення зі словом; 2) розгляд сигніфікативних артефактів як структур свідомості та знакових одиниць мови; 3) встановлення типів сигніфікативних артефактів у міфологічних картинах світу германців та слов'ян з огляду на їхнє моделювання як мовних позначень фреймових ситуацій, як двічі закодованих метафор та як аксіологічно маркованих одиниць, які відбивають як бінарний характер міфології (верх/низ, добро/зло, свій/чужий тощо), так і амбівалентність сприйняття істот міфологічної картини світу.

Цікавим є також погляд авторки роботи щодо осмислення всієї міфології як артефакту первісної свідомості людини. І з цим твердженням варто погодися, адже міфологія – це, в принципі, також продукт творчої уяви людини періоду язичницьких вірувань. Свою позицію Тетяна Станіславівна обґрунтовує так: "незважаючи на те, що на тлі міфологічної свідомості формувалося раціональне мислення, та все ж протягом ще тисячоліть життя людини було наскрізь міфологізованим. Усе це свідчить про те, що хронологічно міфологія була джерелом усього людського знання". А тому інтерес

лінгвістів до міфології пояснюється тим, що очевидна чи прихована наявність міфологічних елементів у мистецтві слова є фактором постійним, що потребує наукового пояснення саме з позицій тісного зв'язку між мовою, мисленням та культурою.

Цікавими є здійснені дослідницею семантичні реконструкції британських артефактів-міфологем з огляду на їхні семіотичні опозиції, пов'язані з колишніми ціннісними поглядами давніх германців. Схвально слід поставитися і до спроб авторки роботи простежити бінарний та амбівалентний характер і слов'янських міфологем. Проведений у такому плані етимологічний аналіз міфологем як продуктів первісної свідомості германців та слов'ян дав можливість Т.С. Толчєєвій зробити несуперечливі висновки щодо різного походження цих номінативних одиниць в англійській та українській мовах, які належать до однієї індоєвропейської мовної сім'ї.

Хотілося б також відзначити безперечно нову методологію рецензованої монографії, на базі якої здійснювалося виявлення ізоморфних та аломорфних властивостей сигніфікативних артефактів у різних етномовних спільнот відповідно до антропоцентричного, когнітивно-семіотичного, власне мовного та функціонально-комунікативного аспектів зіставлення цих сигніфікативів. Зіставне дослідження виходило зі специфіки семіотичного акту та когнітивних підстав концептуалізації мотиваторів в англійській та українській мовах і дало змогу з'ясувати системні особливості номінації сигніфікативних артефактів.

Теоретичне значення монографічної праці пов'язується з новою розробкою традиційної для лінгвосеміотики проблеми співвідношення мови і знакових систем в аспекті взаємозв'язків мови й культури, дійсності, мови й різних типів мислення (міфологічного, раціонально-логічного, наукового), а також різних типів відображення дійсності в людській свідомості (наочно-чуттєвого, узагальнено-абстрактного, інтуїтивного, трансцендентального).

Монографія має виправдану чітку структуру і логічно впорядкований метатермінологічний апарат, який не переобтяжує її зміст. Переконливими й аргументованими є також висновки до кожного розділу монографії, а також загальні висновки.

Відзначаючи наукову новизну монографічного дослідження, його серйозні наукові результати, варто зупинитися на деяких моментах авторської концепції, які є дещо суперечливими і спонукають до дискусії:

1. Традиційно визнається (З.Д. Попова, Й.А. Стернін), що такі поняття, як концепт, фрейм становлять одиниці мислення і вивчаються у когнітивній лінгвістиці. У монографії Т.С. Толчєєва розглядає концепт як одиницю свідомості, вивченням якої в принципі займається психолінгвістика, і витлумачує це поняття з позицій лінгвокультурології і когнітивної лінгвістики.

2. На перший погляд видається незбалансованим обсяг ілюстративного матеріалу із зіставлених англійської, української та російської мов. Чомусь переважає аналіз прикладів з англійської мови.

3. Не зовсім чітко визначено критерії для розмежування категорій абстрактності/конкретності. Чи лише морфологічні засоби є засадничими у такому розмежуванні?

4. У висновках немає однозначної відповіді, чи всі абстрактні поняття належать до сигніфікативних артефактів?

Поставлені запитання мають суто науковий інтерес і в жодному разі не применшують теоретичну і практичну цінність монографічного дослідження Толчєєвої Т.С., яке є *новаторським* і досить *перспективним* як для загального, так і для порівняльно-історичного та типологічного мовознавства.

ЗМІСТ

Безпаленко Анатолій Мілентійович Принцип суміжності в семантиці індоєвропейського концепту <i>*bhel, *bho, *bh, *bьl</i> : "семантичний вітер"	3
Anita Natascia Bernacchia Context translation in a eurolinguistic: ideas and theories for european languages – brief outline of the eurolinguistic approach	9
Бець Наталія Олександрівна Михайло Москаленко в історії українського перекладу французької поезії.....	14
Богущий Вадим Миколайович Міфогенна топіка як джерело просторових номінацій: когнітивно-аксіологічний аспект	20
Бойко Наталія Василівна Екстралінгвістичний контекст латинськомовної історичної анаграми.....	28
Бочарнікова Анна Михайлівна Синонімія в перекладному перському словнику	35
Велика Ірина Олегівна Гендерні стереотипи в оцінних маскулінних номінаціях (на матеріалі німецької мови).....	40
VIȘOVAN Ștefan, FARCAȘ Mircea Împrumuturi ucraiene în subdialectul maramureșean.....	48
Голубовская Ирина Александровна Тип культури в зеркале языка	53
Глущенко Ліна Михайлівна Іноми в тематичній структурі тексту діалога Платона "Крітон"	61
Гурбанська Світлана Олександрівна Фразеологічна ідентифікація узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художніх текстах	68

Дядечко Людмила Анатоліївна

Оказіоналізми в сучасних рекламних текстах:
когнітивно-прагматичний і соціофункціональний аспекти..... 76

Єршоміна Олена Юріївна

Латинські композити: історико-культурний аспект..... 84

Запорожець Лариса Михайлівна

Вплив використання пареміологічних одиниць
на деякі характеристики комунікативного вербального простору 91

Кирдякин Алексей Аркадьевич

О преподавании немецкого правописания
(сложные монофонемные единицы) 96

Клименко Ніна Федорівна

Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації
сучасної української мови..... 100

Козлова Татьяна Олеговна

Рефлексы корней индоевропейского языка-основы
и их концептуализация в различных лингвокультурах 108

Колесникова Ірина Анатоліївна

Специфіка категорій "адресант" і "адресат" у професійному дискурсі 114

Коляса Олена Василівна

Історія гіпертексту та передумови його виникнення 119

Корнієнко Віра Валентинівна

Латинськомовний панегірик XVI–XVII століття 125

Корольов Ігор Русланович

Мовленнєвий жанр і комунікативна ситуація: співвідношення понять..... 130

Косицький Микола Миколайович

Аналітизм і синтетизм у вираженні граматичних категорій відмінків
у сучасній новогрецькій мові 135

Кошій Оксана Миколаївна

Фонетико-орфографічні особливості новолатинської історичної поеми..... 140

Лазер-Паньків Олеся Василівна

Давньогрецькі паремії з топонімічним або етнімімічним компонентом..... 147

Левицький Андрій Едуардович, Шелудько Анна Володимирівна

Функціонування композит української та англійської мов:
зіставний аспект 153

Левко Олександр Вадимович

Концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία"
у ранньохристиянській грекомовній прозі 162

Лефтерова Ольга Миколаївна

Про деякі особливості стильової ознаки
латинськомовної української літератури 168

Лехніцька Світлана Іванівна

Метафоричні найменування лікарських засобів..... 173

Любченко Тетяна Вікторівна

Підрядні речення – об'єктні синтаксеми в сучасній новогрецькій мові..... 177

Ма Яньфей

Порівняльна характеристика звуків українського
та китайського мовлення в аспекті навчання
китайських студентів української мови 182

Макляк Надія Вікторівна

Маніпулятивна семантика новин у медіаперекладі кризової доби..... 186

Максимів Ольга Йосифівна

Методика виявлення ключових слів на основі зіставлення
лексики частотних словників 192

Миронова Валентина Миколаївна

Латина як дипломатична мова української еліти XVI–XVII ст. 200

Михайлова Олена Григорівна Ономастичні реакції на античні міфотеоніми-стимули: лінгвокультурологічний аналіз	205
Мізін Костянтин Іванович Проблема пошуку <i>tertium comparationis</i> при лінгвокультурологічному дослідженні системи усталених порівнянь	210
Мікіна Олена Геннадіївна Cogito ergo dico	218
Найдьонова Лідія Андріївна Макропоетика грецьких народних казок.....	223
Некрашевич-Короткая Жанна Вацлавовна Государственная и династическая концепция поэмы "Прусская война" Яна Вислицкого	231
Нікітіна Фіонілла Олексіївна Перспективи порівняльно-історичного мовознавства в ХХІ столітті	237
Нікуліна Інна Миколаївна До питання про синтактико-морфологічний тип термінотворення в субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки (на матеріалі французької, української і російської мов)	241
Пальшина Ольга Миколаївна Вплив національних засобів масової інформації на зовнішню політику Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії	248
Перепльотчикова Світлана Євгеніївна Емоційні та етноспецифічні конфліктогенні фактори в побутовому конфліктному діалозі (на матеріалі новели А. Кодзяса "Ягуар")	253
Пилипенко Ростислав Євгенєвич О роли эпистемологии в развитии современной германской филологии....	260

Письменна Юлія Олександрівна

Образ "розумного" в контексті морально-ціннісної
концептуалізації світу різномовними етносами 263

Полікарпов Павло Володимирович

Осново- і словоскладання як способи утворення okazіоналізмів
(на матеріалі сучасної новогрецької публіцистики й інтернет-ресурсів) 268

Поміркована Тетяна Валентинівна

Аспекти вивчення аналітизму в сучасній лінгвістиці 272

Руда Наталя Вікторівна

Семантико-функціональна специфіка демінутивів латинської мови
та особливості їх відтворення українською мовою 277

Сав'як Наталія Вікторівна

Любов як емоційно-телеономний концепт 282

Соколова Юлія Олександрівна

Теоретико-методологічні засади вивчення етичних концептів 287

Тарасова Віталіна Василівна

Національна специфіка лексики
(на прикладі ЛСП "Засоби пересування"
в англійській, німецькій, російській та українській мовах)..... 294

Теряєв Дмитро Олексійович

Вербальний ритм в концепції М. Калиновича
й експериментально-фонетичне дослідження 299

Толчєєва Тетяна Станіславівна

Основні засоби кодування абстрактного
в національно-мовних картинах світу 304

Урядова Вікторія Денсїївна

Продуктивні афіксальні моделі англійського словотворення..... 312

Федонюк Валентина Євгенівна

Наукова спадщина М.Я. Калиновича і українська лексикологія..... 317

Фрасинюк Наталія Іванівна Концепт <i>терпіння</i> в англомовній картині світу	324
Шклярук Ольга Миколаївна Грамаіічна освііа Середньовіччя та її роль у формуванні лінгвістичної концепції Данте.....	330
Школа Галина Миколаївна Національна специфіка міфонімів (на матеріалі слов'янських мов)	338
Шовковий В'ячеслав Миколайович Методика навчання розуміння давньогрецьких оригінальних текстів	342
Шпелик Христина Василівна Іменники з формантом <i>-ποιηση</i> у новогрецькій мові.....	349
Яворская Галина Михайловна Звук и тело (к вопросу о языковой концептуализации физических ощущений).....	355
Ясинецька Олена Анатоліївна Переклад нової англомовної конверсійної метафорики українською мовою	363
Корольова Алла Валер'янівна Рецензіа на монографію Толчеєвої Тетяни Станіславівни "Сигніфікативні артефакти як структури знакової репрезентації етномовної свідомості" (Київ, 2009 р., 286 с.)	368

Наукове видання

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Підписано до друку 16.11.09. Формат 70x100^{1/16}. Вид. № 734. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 100. Ум. друк. арк. 30,5. Обл.-вид. арк. 32,4. Зам. № 29-5010.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.